

ha I. ksz 1. vajon/vajon ...-e/-é; oare; ob. 1568: Martha R(elic)ta Emerici toth Jur(ata) fassa e(st) ... Ezt tudom Mikor az Toth ferenc hazanal Engemeth meg Elegytenek, kerdek akar az fogoth vram Balog Jmrehnet, ha valamý kozy volna oda mondana meg [Kv; Tjk III/1. 177]. 1585: Palfalwi Choratan Benedek Keoreosi Istwa(n) Jobb(agia) ezt feleli Mikor iktata Palfalwat Keoreosi Mihaly azkor az loffeiek kerdek ha iktattiae az eo iusokat [UszT]. 1599: Elewzewr .. Byro Wram ew kegyelme Myndenyk Mezarost kyk yth Coloswarth lakyk (így l), a Tanacz hazba Be hywassa Ees wgyan waloba Reya kerdgye ha Mezaros mestherseggewel akar elny az varoson ah wagy, Thewzerseggeth akar yuzny [Kv; TanJk V/1. 57]. 1605: Gal Anna Zent mihalj fassa est hallam az gyermek jaigatasat de en nem lattam ha Tarczafaly Albert verteie [UszT 19/87]. 1634: Ha Tudgiaké hogi Boer Peter Uram Raukatol az Reczey Peres Boersagot erőköson megh vötte? [Réce F; Szád. vk]. 1676: Tudode ..., hogy az Praepostvari Famillia az Varsolczi* Jozsagot ... Kraszna Vár megyeben ha penzen vöttei s kítól vötte ...? [Kv 90 vk. — *Sz]. 1692: Azon helyet Lázár István uram Jobbagyval ha békessegesen birtatta volna mind eddig vagy pedig ellenezteke magat eo kmet vagy jobbagyt felölle [Vaslab Cs; LLt Fasc. 160]. 1734: Nem constal hogy ha a M A vr(na)k vagyoné Plenipotentiája a Mlgs Asztól [Torda; Tjkt I. 33]. 1740: Makk János és Szatthmári Varró Mihály atyánkfiai ó kglmektól, Instantiájok által meg kért, és rész szerint meg is adott gazn(a)k másodszori oculatiojára ha valakinek pr(ae)judicál e? nem e? exmittaltatnak* [Dés; Jk 536a. — *Köv. a nevek fels.]. 1783: egy tinó marhánkat néztem ha haza jött, é [Perecsen Sz; IB Elisabetha Kassai cons. nob. Georgii Sombori (25) vall.].

Szk: ~ vagy nem vajon ...-e vagy nem? 1568: Consors eiusdem Andreę Koachy ... fassa e(st) .. Tudom ezt hogy volt valamý vilongas köztök: de en nem tudom, ha Jgazultake meg vagy nem [Kv; Tjk III/1. 174]. 1576/1577: kyt Ez vallo nem tud ha veotteye fel Az Azzony Az hwzon negy forintot Auagy Nem [Torda/Kv; Thor. VI./4 Joh. Varfalwy ns vall.]. 1589: Iget boris vala egi altalagoczkwál de azt nem tudom ha haza vittiki vagy nem [Dés; DLt 226]. 1590: en mo(n)-da(m) en nem tudom ha adhatok vagy nem, mert zegeny vagiok [UszT]. 1635: kerdete Zabo David ura(m)mat, hogy ha epitete avagy rontat, kire felele Zabo David Uram, nem epitetek hane(m) rontatok [Mv; MvLt 291. 43b]. 1660 k.: Tudodé ha az az Jozságh melyb(en) most udeósbik néhay Veres Péter vr(am) Bözvegye lakik ha eós Jozságh avagy lélemes? [Cszs; BálLt 1]. 1681: Kglmes Asszonyom, az Fiam felől igen nagy busulásom vagyon, nem tudom ha oda reked e vagy penigh Ngod Meltosagos Udvaraban vagyon [Somlyó Sz; Utl]. 1710: Kegd uram poroncsoljon mind it mind Csikba es Gjergjoba lévőkhöz mind mostani-

hoz s mind tavaljhoz ha hozza njuljunke* vagj ne [Újfalu Cs; BCs. — *Ti. a széánához]. 1776: Meg tettik azt tartom a Mlgs Praepost Urnak maga Levelebből ha fel Szabadította-é a B. Henter Antal Urffival tett mátkaságot vagy sem [Kóród KK; GyL Gabr. Martonffi (31) rk káplán vall.]. 1806: Lásza ngyan Ngöd ha teszié, nemé [Mv; Ks Thuroczy Károly lev.].

2. legfeljebb, mindössze; cel mult; höchstens. 1568: Georgius Veeg fassus est Mikor toth ferencz beteg vala ..., az vtan egy hettigh ha elt meg hala [Kv; Tjk III/1. 177]. 1576: Wagicn walamy dyryb darab glioch mindenestol egy Syngeth ha tezen [Szamosfva K; JHb XVIII/7. 15]. 1592: (A föld) Erdeostulis egy kicz(n) hold ha uolt, az mezeyeis egy kiczin volt [UszT]. 1630: Ez mostanj felesége* mi olta nala vagio(n) ketzer ha volta(m) nalok [Kv; RDL I. 19. — *Ti. Kalos Gjörgynek]. 1702: a' nyujto padon feküt a' szegeny Batjam még koporsoja sem volt ..., ott Attyokhoz tartozo vigyazo, láto böcsillet tétel éemmi sem volt, nagy bajjal ha mi Asszcný embert a test mellé vigyazni allithattam [Tordátva U; Pf]. 1786: Ezen egy Kövü Malcmnak a' kövei vásottak, a' Télen ha meg szolgálnak [Nagyalmás K; JHbK XXIX/36]. 1796: A Koltsárnál (!) vagyon Pujka Fiu 54, Pipe 13, Csirkék 31 melyek közzül 7 ölni valo 12 pujka még mos (!) kotol a jövő héten ha koltenek [Szilágycsch; IB. Fogarasi István lev.].

Szk: ~ csak ha csupán/mindössze. 1679/1681: Az hunjadi Csűrök dölő félb(en) vannak; azért ha csak egygetis a Csűrös kertb(en) a' keredgd Csűr heljet ujjat caináltasson [Vh; VhU 670]. 1833: meg vallyunk Szegények vagyunk, a' kén telenség viszen rá, erre a' mesterségre, hogy ha tsak egy kis dertzt fordithassunk Háznk életmére [Torda; TLt Praes. ir. 1534/1833]. — L. még RSzF 212.

II. ksz 1. Bizonytalan feltétel esetén; in caz de conditie nesigură; im Falle unsicherer Bedingung: hogyha; dacă; wenn. A. a mm-ban jelentő módú igealakkkal; in propositiua secundarā cu un predicat la modul indicativ; im Nebensatz mit Verbalform im Indikativ. 1545 k.: rakost* ha kewlen akarya megh váltani adyon keth zaz forinthoz [Mny XI, 138. — *Később: Almásrákos Sz]. 1561: Mikor Sokadalom vagonis zabad legen az iden* emberek myetis meg probalni myndenet. Ha penig az probalasban valami hamis mwy találhatik (!) az wdebili bíronak hatalmaual el wetessek [Kv; ÓCart. — *A sor fölötti javítással, helyesen: idegen]. 1563: ha zenth gyorgy napigh megy talalya, tahat ... wyzza tartozwnk adny [MészK TA; Told. 27]. 1588/1589: ha ezen Jstenteól walo fíltiben megy meer eskenny, Tehat Marthon vram Chian Benedeknek dyan marad, Az melatlan keressessert [Somlyó Sz; Vlt]. 1590: mierzth en feleollem így zoltal ha az szo nallad talaltatik vagy valahál megall megall holt diomertth ne(m) Akartam volna ez gyalazatoh [UszT].

1623: Kegtek az Creditorokat contentaltassa ha marhayok annyra valo lehet hogy szynzen ehel haloka ne maradgianak [Szereda Cs; Törzs.]. 1643: Daniel neuő Czigany ... mondta hogy szegeny Jstenben el nıgıt Apafi Gergely Vramot eő louastol szolgálta, es enghimes ha veszem szolgálta [Sófva BN; BesztLt Petrus Gavay Andreas Vegh a besztercei bíróhoz]. 1757: ha a' Sertések által tanálnak szaladni bántódások ne légyen [Gyszrn; DE 3]. 1804: én azt nem disputálok hanem ha ugj tettzik ... esztendő végivel vissza mennyen akármikor a Jóság [Ádámos KK; Pk 5]. — L. még SzékFt 36, 40.

Sz: ~ *egyszer a kása megégeti a száját, mászor megfújja*. 1723: abban síncsén kétségem, hogy busulasi ne volnának félesen az Asz(onyo)m(na)k az pokol szomszed miá, de ha edgyszér a kása meg égeti a száját mászor meg fujja [Darlac KK; ApLt. 1 Haller János apósához] * ~ *Isten (nem) ad (ja)*. 1638: Eleget forgolodik asz szegenység az Bani* műüeléseben de ha Isten nem aad, mit tehetünk rolla [Torockó; Thor. XVI/1 Erasmus Bartha (39) jb vall. — *Tollvétség Bania h.]. 1653: Rákóczi György fejedelem az ő napjaiban osztán mint disciplinálta légyen meg őket*, ide alább megjelentem; meglátod ha Isten adja [ETA I, 30 NSz — *Ti. I. Rákóczi György alatt 1638-ban az országgyűlés a szombatos felekezetet eltörölte, főbb híveit Pécsi Simonnal, a volt erdélyi kancellárral együtt börtönre vettette (l. Jancsó, ErdT 156)] * ~ (az Úr) *Isten ellet(i)* ... 1582: Bodor Pal El alla es ezt monda farkas Mihaly kepeben Chyakani Benedeknek, mint Jo Attyanak hogy ha az vr ysten elteti ... megh akarya zolgálni Mint Jo attyawa leyendeonek [Lécfa Hsz; HSzjP]. 1611: Az mj penigh Az edreoghsegeket nezi hogj megh ne(m) oztotuk ieőüendeőben ha az Vrsten(n) eltetj eőket, biznososo(n) be vadnak irua es Jsten zerent alkudgianak megh egj mas keozoőtt [Kv; RDL I. 88]. 1749: (A kicsi Gyuri) jobban tanuljon ha Isten eltet meg latom, ha tuggyga mondani Apo [Buzd AF; Ks Mikó Ferenc feleségéhez]. — L. még RettE 107 * ~ *Isten engedi*. 1721: Bizodalmasan kellettē Kglde re Quiralnom (!) mint hogj ha I(ste)n engedi a jövő Hetfün az Savanyu Vizre Feredőre akarak menni [Bethlen SzD; BesztLt IIa. 478/35 Bethlen Elek Georgius Gics besztercei bíróhoz]. 1770: A Gabonásnak meg tsináltatására nem érkeztem ha Isten engedi takarodás után aztis meg tsináltatom [Told. 5a] * ~ *Isten (meg)segít/segít* ... 1721: én mast be fogok menni az ország Gyűlésire ha Isten meg segil [Csapó KK; Berz. 17. XII]. 1786: A Béres ekékkal a Törökbuza szántáson s vetésen vagyunk, ha Isten segít, a jövő héten el végezzük [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.]. — L. még RettE 97 * *szép ~ a tyúk s a kakas jár a csirke után*. 1828: mely Szép ha a' Tyuk s' a' Kakas jár már most a Csirke után, ... mindazáltal nálom a' Pislennak kell oda jőnni a' hol az öreg kotyog [O. szilvás AF; Mk Rhédei Ádám leányához, Máriskóhoz] * *hiába való embernek a jó hat hámos*

ló, ~ *kocsisa nincs hozzája való*. 1761: (Barcsai Jánosnak) deáksága s esze is lett volna, de hiába való embernek a jó hat hámos ló, ha kocsisa nincs hozzája való. Annak után minden jószágból kipusztítá magát ... Utoljára oly nagy szegénységre jutott, hogy fejér cernával volt megföldözva az uniformja [RettE 118].

B. a mm-ban felt. módú igealakokkal tagadó formában is; in propositio secundarā cu un predicat la modul conditional, și in formă negativă; im Nebensatz mit konditionaler Verbalform auch in verneinender Form. 1539/1675: Ezer forint keotel alat keotek magokat harma(n) küleon külön, hogy soha azzal az Sententiával elni nem akarnak hane(m) el szaggattjak, ha penigh ez utan elne nek ... az Ezer forint keotelet megh vehessek [SLt T. 10 kápt.]. 1542: en wg erthem az mw porkolabynkthol az wraynkthol, hog azon ewk meg eskewtthek, hog ha kewol walo ellensege lenne az haznak, ewk keth feleol walo ellensegre nem wyselneg gondolth hanem chak az kewlsewre [Fog; LevT I, 17 Petrus Orozy Zalay Janoshoz Poson m. ispánjához, Fog. vára urához]. 1583: Vegeztuk, hogy akar Mester legien akar legeni akar tanulo Inas legien Valaki ... ha az Varoson lopast gilkossagot uagy egieb szaruas bünt czielekednek ... az Cehbol szankiutese legien [Kv; MészC-Lev.]. 1626: ha ... Kis Simon Mate alias Reui Mate az w Nagha feőlderöl el szwkneg es el büdosneg tehat w Nagha az felöl megh Neüezet summat megh vehesse raytok* mind hazoknal hazok kiüeöl [Dés; Ks 9. XXX. — *Ti. a kezseken]. 1681: Ha pedig Poltora pénz lenne, minden Aramért, ötőtfel forintot tartozik ő kme adny [Somlyó Cs; LLt Fasc. 120]. 1706: Ezen jossagn(a)k proventnaa volna, ha buzát és szénát adhatnan(a)k el és ha penzen bort veven korcsmát erigalnan(a)k [Hsz; Törzs. Rákóczi inv.]. 1762: evictiot is fogada ... ha valaki haborittana érette [Szentimre Cs; Hr 5/41]. 1787: a Nalázi Majort jo volna ha Nsgtoknakis tettzenek valami taxa mellett Benedekfi vramnak adni [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.]. 1806: ha mégis valamellyik* vakmerőségre vetemedne, harmadszor a' Pásztorságtól fizetés nélkül eláittassék [Frákos U; Falujk 13 Sebe János pap-not. kezével. — *Ti. pásztor].

2. Biztos feltétel esetén; in caz de conditie sigură; in realer Bedingung: 'ua; idem'. 1573: Marta Veres Matene, Azt vallia hogi mykor Kowach Benedek leania panazolokodot volna az Apianak hogi chiuka Matias archul verte volna ... Mongia volt chiukanak hogi vert teot, Az penig azt Mongia volt, ha vert teottem, hoz vert Mwtsad meg [Kv; Tjk III/3. 227]. 1594: Hwswet napban az Jspannak tartoznak aiandekban ket auagi harom tikmonnial egy egi kalachial ha kalachiot nem adhat egi darab kenieret ad [Bagos Sz; UC 113/5. 16]. 1610: ha igen bania eo kglme hogj oda Jarok, vessen Peczetet rea* [Dés; DLt 320. — *Ti. a szállására]. 1653: az emberi állat a fejedelemséget szereti, ha módja vagyon e dologban* [ETA I, 94 NSz. — *Bocskai Istvánra

von.]. 1755: ismét megriazskodék a nevezett Pater no ha nem vallod huzd le [Illyefva Hsz; HSzJP Fr. Zajzon (50) vall.]. 1797: No, ha ketek, jöjjenek bé velünk ide az Udvarba [Názánfva MT; Berz. 3. 3. N. 3/21]. 1835: Ha a pásztor maga a tsorda mellet volna és erőszakos vad amivel a pásztor nem birna medve is vaj egy marhát elrontana vaj megölné akkor a kár a Gazdájé [Szacsva Hsz; HSzJP].

Szk: ~hol hogyha valahol. 1573: Gergel Zwky Istwan Iobaga Azt vallia, hogi eo Kalmar lazlonak Meh pastora volt ... kery arra is hogi ha hwl hallhatna az Abram Maiort hina vyzza Ne Bwdosnek lenne az Jwhok mellett, Ne vallana Nagiob kart mynt vallot [Kv; TjK III/3. 218]. 1681: Az Jozzagokban akár holott megeshet minden nemű excessusok felől ugi tudakozzan a D. Officialis; es ha hol talalna lenni, ugi revidealtassa eo kglme hogi az ollyannak megh bñnteset (!) vagi csak Citaltatását is eléb ne erje az Nemes vármegye Ispannya, Biroja etc. [VhU 72]. 1725: Azon kívül erdöket bokros barazdákat s egy szóval minden nével nevezendő haszon vehetö helyeket ha hol tud és hallott a' Tanu igaz lelke sz(e)r(in)t valya meg [Msz; BK hiv.]. 1749: Az Eccla pénztét kezességén olly helyekre elocallya hogi el ne veszszen, ha hol pedig most is periculumban vagyon fel vegye [SVJk]. 1763: tartozik ... ha hol káramra, vagy bestelenségemre tzélözö állapotot észre venne hírré tenni [Nagyercse MT: Told. 22] * ~hon. 1579: az zenakat oly felelmes helie(n) senki ne Merezelye tartani, hane(m) Az Capitanok megh lassak es ha hun olly helie(n) vagion biro vram hagyja megh hogy harmad napigh horgia el onnet [Kv; TanJk V/3. 145b] * ~ki hogyha vki ... 1572: Megh Ertettek eo k. Byro vra(m) panazolkodasat az Eyel Iarok feleolis ha valamely oly Neotelen legen leyend vigez az Thoromba*, ha ky Eorekes hiyak Teorwenre Es teorwennel Bwn-tessek [Kv; TanJk V/3. 61b. — *Értsd: a városi börtönbe]. 1573: zabo gal harmad Magawal valo hity vtan tartozyk Mindeneket Ele hozny valamý az eo meg holt attiafia halala vtan eo kezebe Jutot annak penzebe es Marhaiaba es Masnal is ha kinel myt tudna lenny [Kv; TjK III/3. 124]. 1585: Olaios Zabo Iacob vallia, soha sem hallotta(m) hog Olaios Georgy tize(n) het zaz forinton Atta volna el A' hazat, maga ha kynek kellene ebbe(n) tudny Enys tudhatnek, de vgy eöreök arron Ne(m) hallotta(m) hogi Atta volna tize(n) het zaz frton [Kv; TjK IV/1. 412]. 1639: az uczabanis megh szollította eöket, es mondotta eö nekiek hogy bizony banom aszonj- nepek hogj az szeöleöket kerestül kasul jartok (gy!) ... es mindenik(ne)k egres vala az kezke- nejeben, es fitogatak mondua(n) el iariunk az feleöl ha ki bania tegien rola [Mv; MyLt 291. 182a]. 1737: ha kik(ne)k ollyas nyilok fog jutni, mellyben gaz, töviss és bokrok lesznek, tettzett, hogj ha az olly gazt, és tövisset, olvas atyánkfiak magok nyilokból ki irttyák, tehát azoun nyilak, orotványokkal egj(gj)ütt két fel-

osztásig nállok meghagyatik [Dés; Jk. 478b]. — L. még HSzj sing al.; RSzF 171; SzO IV, 141 * ~ mely(ik) ha vmelyik. 1566: ha Mellyk Jobbaga Azt Nem Akarna hogy Reaya Mennyen Az Epyteare Az Masiknak Byraya harom forynftot vehessen Rajta [Gyerömonostor K; KP]. 1572: ha mely penigh fegwert vonah az Eorzeok ellen valaky es valamý Renden valo Ember lenne, Megh fogyak es Teorwen Zerent eo k. megh Bwn-tesse [Kv; TanJk V/3. 58b]. 1681: Ha mely Törvenj penes appellationem a' hunyadi várban decidalatik; es birsagh által redimalatik az dologh azon proventusnakis ket része az földes Ure; az harmad része az hunyadi Udvarbiroje [Hátszeg; VhU 151]. 1705: Tönek illyen kötest hogy há melljik fél, ezenn alkalmott es vasarlast megh masolna 50, ötven forint Poenaban incurraljon [Kv; Pk 2]. 1756 k.: ha melly Bányász Gazda mivessét szükségében inteteneállya, és történnék hogy valaki az ollyan mivest el hitetné és ... Gazdajától magának venné, az ollyan el hitetö Gazda a Birák ítéletiből leg alább 12 for(in)t(ig) meg birságol- tassék [Abrudbánya; Born. XXXVIII. 8. — Az abrudbányai bányászok tözv.] * ~mi hogyha vmi. 1566: wagyon ket Malom a falw patakan azt hagyok keozbe lenny keozootteok hogy ha My Epwles zwkseg lezen Reya az keoz Jozagbol Epychyek [Gyerömonostor K; KP]. 1570: Margith Makay Balintne valya ... zeeoch Balinthne adot volt valamý vasat nekyk hogi ely aggyak es ha mywel felliebb atthatyak mynt eo hatta Eowek legen az fely [Kv; TjK III/2. 7]. 1590: ha mit Ebben tagadnal wagy valamý rezechkeyet tagadnal az my lehet bizonyított [UszT]. 1630: mikor enis beteg vagiok, ha mit eleömben hoznak, ha rea nezekis mindgjart megh Czemerlemi [Mv MyLt 290. 191a]. 1653: Bástá is legottan az or- szág hitlevelét eleibe tészí^a, és mind a vajda dolgát is egyszersmind megjelenti . Ezt császár jól megruminálván . azt találja fel: hogy Erdély országa hitetlenségben lehet, Mihály vajda vétkit — ha mi volt — tehát azt condonálván, gratiá- jába veszi [ETA I, 59 NSz. *1620-ra von. nyil.]. 1747: ha mi difficultassa vagjon Palffi vra(unna)k, perlekegjek Markesz János yr(amm)al [Torda; TjK III. 130]. 1799: Tessek ... a nevezett még kegyelmeteknél zálogban Lévo Jo- szág három Részét a Törvényesen legitimá- lando Zálog Summa ugy a Mélioratiok es Indust- riak ha mik volnanak leendő letételek mellett ki adni [Szentimre MT; BalLev. V]. 1826: nem is szükséges a' Co(mmi)ssiot most akadályoz- tatni, mert nem jött executiora csak oculatoria, 's ez által a' tisztelt Grof Ur, ha mi helyes és a törvényes okai lesznek, annak a' maga utjan való orvoslásától el nem rekesztetik ez által [Msz; GyL] * ~ ... ne/nem/se. 1568: Sophia Relicta Joannis Compactoris fassa est Ezt monda az Zabo Janos felesége, azt monda vram hogy ha az annyam fel nem hagyja tenny az Tablat bizony ollyath myüel hogy mynd my es mynd ö Meg bannya [Kv; TjK III/1. 171]. 1570: Ekkert Janos Azt vallia, hogy Az mynt heltay gaspar

vra(m) az Testamentom lewelet Jrta .. megh az orwarbely* hazat sem hatta volna az fiaynak, ha az leanj ne(m) kertek volna [Kv; Tjk III/2. 131. — *Tollvétség *owarbely* h.]. 1599: ha elegh Nem volna az bjzonsagh hwtreis fogh Jobbagiom hogy Kan pal chelekotte, Igazat vehessen Rethy Istuan Vra(m) Eő kgme [Altörja Hsz; Borb.]. 1703: En Szikszay Györgj kertem kolczon T. Nemzetes Kemeny Boldisar Sogor uramtul okglmetul ötven Magyar forintokat ugj hogj ha okg(ne)k megh nem adnam jovendo szent Mihaly napj (!) el foglalhassa ... Keczer György nevű jobbagjamat fiaival egyut [Bethlen SzD; Ks 14. XL. 1]. 1720: az JróDiáknak parantsolatja van, hogy benneteket kemény médiumokkal is réá hajcsón, ha szot nem fogadtok, vagy valami fogyatkozás lesz [Torockósztyörgy; TLev. 8/4]. 1820: ha valamellyik közülük semmit se tudott, annak Tötöriné Iffiu Aszszony meg mondotta hogy mit mondgyon és tudjon [Aranyosrákos TA; JHb 48 Bíró Gábor hites ass. vall.] * ~ ugyan. 1579: a feyedelmet ... megh kel talalny es . Az zegeny varasnak zwkseget eleibe adny es az Summat vagy in toto uagy ha vgya(n) az ne(m) lehetseges io rezent le zallytany [Kv; TanJk V/3. 200a]. 1681: Minden féle várasi Pörök szoktak indulni elsőbe(n) a váras Birája szekin: ha kinek ott nem tétzik viheti az Vár beli Officialisok szekire; ha ugya(n) ott sem, a' D. Terrestis szekire ugya(n) a' varban [VhU 70]. 1728: az kiknek* ki kalákolásait igrt az Mlgs Groff ur negj magyar forintokat, melj Pénznek is egj forintját most meg adgja az Mlgs Groff Ur a más három forintjat penig akkor adgja meg mikor reducaltatni fogja mivel addig nem tudatik bizonyoson ha ugyan az Mlgs Groff Ur Jobbagyi lesznek e vagj nem [Kendilóna SzD; TKI. — *Ti. szökött jboknak].

3. szerénykedő, óvatoskodó v. udvariaskodó nyil-ban; in declaratie modestā, precautā sau politicoasă; in vorsichtiger, bescheidener, höflicher Äußerung: 'ua.; idem'. 1542: Ha kegelmedeth megh nem banthanam wele, kegelmedeth kernem ... hog k. adathna Cristof wramwal neg zantho ewkrewth az en pwztamba [Fog.; LevT I, 18 Petrus Orczy Zalay Janoshoz, Poson m. isp-jához, Fog. vára urához]. 1629: paisos Istuan iebue hozzam s ielente hogj az Zomzedo(m) az Zeölleött el akarna adni, ha keduem volna boza [Kv; Tjk VII/3. 70]. 1720: Ha Nagodnak vgy tettzik a melly Processusok nem praestaltak, ugy mint a tavulyab valók szalmát Fejérvárra, fizessenek meg azok [Alvinc AF; Ks 95 Gillyén Dániel lev.]. 1782: Nagod ha velem parantsolni méltoztatik bé mégyék és eztis el igazított [Szu; i.h. J. Fe-

renczi György lev.]. — L. még SzO VI, 230, 4. fogadkozó, fenyegetődöz v. átkozódásszerű nyil-ban; in declaratie in care se face o promisiune, o amenințare sau care are caracter de injurie; in beteuender, drohender, verwünschender Äußerung: 'ua.; idem'. 1567: ez az en fiam hengere ha ma az en fiam meghal holnap enmagam feyet vezem az bestye kurwaffianak ha eccer el ne(m) waghatom mind addigy vagom mig nem el szakad [Kv; Tjk III/1. 49]. 1589: Ereossen megh zidogatta hogi ha mith nem nizne gonozul jarna vg bannek velle [Dés; DLt 226]. 1590: Aztis monda hogy eo rajta bator harmat vessenek az cziszszarral ha kj nem tudgja az Capitant Jnnet [Szu; UszT]. 1630: monda(m) az eőregh paztor-nak hogj utanna lassanak az tehennek mert el maradat s el uezs, de az paztor azt monda hogj el szakagjon bar az laba ha eő keresi [Mv; MvLt 290. 227a]. 1749: majd minden este eljött a' Leányhoz fazakas Vaszi ... esküttis hallattam mert a' Legény hogj bár a lába száradjon meg ha másuvá megjen Leányért, és a' Szeme ugordjék ki ha el nem veszi ötét [Szásznyfres SzD; Ks]. 1764: az en Vramot kerdezi hogy hol vagyom mert ha meg talállya őszve vagdallya [Oltszem Hsz; Mk II. 2/65]. 1783: no millióm Teremtette ha életedet szereted oltalmazd magad most vgj cselekszem veled a' mint akarok [Udvarfva MT; Told. 44/54].

5. amikor (majd); cind, dacă; wenn. 1553: ha penigh wala melyk fel vra doghara (!) lezezon wagy Beteg lezön tah(at) ... megh Jzenye neky [Kv; BfR VI. 295/1]. 1570: Dengelegy Peter azt valya .. hogi egy vasarnap az Nagi Neste leania eo vele ket Ladat az Mezar zekbawl egy kamarabol uonatot ky es az keofal melle egy kis hazba vitette be vele, Az wtan egy nap azon kery volt hogy ha kerdyk howa vitte az Ladakat, Ne mongia megh [Kv; Tjk III/2. 66d]. 1645: ha eő kgmek erkeznék kgmteeket mingiárt tudositom [Sófva BN; BesztLt Petrus Gauai a beszt-i főbíróhoz]. 1695: Ngodat alázatosson kérem parancsollyon udvarbiro ur(amna)k felölle, ha igenbe(n) Sardon vagy Karkoban vehetek*, adason szekereket a' bé szállitássok alá [Gyf; KaLt Recsey István lev. — *Ti. bort]. 1793: ha lágyulna az földis az ugar szántáshoz is hozzá fogok [Hadad Sz; JP 36 LevK 231 Vintze István lev.]. 1833: Szolga Sándor Uram azt felelé A testvér Bátyám Feleségéstől Tordára vagnak — ha hazajőnek meg mondom [Sinfva TA; Borb. I.]. Szk: ~ hol amikor (majd) vhol ... 1570: ha hwl oda alah az Zamos Mentebé Talal Malom helt es hyrre Tezy eo kegmek ... Megh kely neky Engedny De Jde fel az varoson Nem akarnak Mas Malom helt adny eo k. varoswl [Kv; TanJk V/Jk V/3. 16b]. 1645: Ez levele(m)* praesen(talo) negy kurtant ki irwa(n) az Zaszlo alol k(e)g(ye)l(me)teket kere(m) ... sohut megh ne haborgassa mehesse(ne)k bekevel be hazajokb(a) ha hul penigh valami erőszak avagy rend kívül valo dolgot akarnának movalni eőkös megh tartoztassa [Gyf; BesztLt 146. — *Acatjus

Barcziai, a későbbi fej. lev.]. 1769: Rusz Pintye ... el szökvén ... földes urok(na)k tehenét tináját felvivén ... ha hol meg találják fogják el [UszLt XIII/97a] * ~ *hi* amikor (majd) vki ... 1572: chianady Janosnak ... hazat eorekseget varoson kywl valo Idegen Embernek Ne arwlyya seh adya, hane(m) ez varosy Embernek, Es ha ky Megh akarya venny ketser arran Neh tarcya, hanem az my Melto es kepes arra [Kv; TanJk V/3. 63b]. 1606: mind az ket fel Engede az törwinnek tisztasagatis be adak Jlj ok alat, ha ki mit ne(m) twrhet hat zabadon wyonlag kereshesse egik az masikot [UszT 20/297] * ~ *mi* amikor (majd) vmi. 1589: teőnek Kys Budakon* Illie(n) wegezest egy maas keőzeot, hogy ... mind kétfeleol, két két Attiok fyat foggianak egy, bizony napon kik az lewelekhez erchjenek, es ha myt adiudicalnak tehat mind egik fel es maas fel tartozzanak az zerintt meg maradnya [BfN 76/16 A közbírák Vajdasztvánról (MT) és Galacról (BN) valók. *Kisbudak BN]. 1653: Kereis eő kegyelm: az kegyelmed egessege feleol is ha mit erthetek tudosiczyam [Szárhegy Cs; Törzs. Lázár István apósiához, Petki Istvánhoz]. 1756: ha mi épületet superaedificaltatna Sombori János Uram ... tehat ... az épületeknekis az árát ... jo folyo ezüst pénzül ... deponállya [Zutor K; Somb. I] * ~ *midőn* amikor majd, ha majd vmikor. 1745/1752: az Magyar országi ugy az Erdélyi Mlgs Csáki Familia ugy accordáltak volt együtt, ha midőn Erdélyben deficiálna a Fiu, az Magyar Országi ne háborgatna a Léanyokot [Dés; JHbK XXXIX/34] * ~ *mikor* 'ua.' 1573: Addeg ely sem veszik teole az Tyztet ha mykor fely akarna hadny miglen az eowerel meg elegitik [Kv; TanJk V/3. 91a]. 1620: ha mikor ez denotalt hazatt aruba(n) akarnak tennj elsebe(n)nis az vér szerint valo Atiafiakat tartozzák ... megh kinalnj [Mv; DLev. XXXVII]. 1735: Asztalos Janos Ur(am) is ha mikor be jún semi szék és asztal labnak valo bikfakat nem talal [Kv; TKI. Mihály deák Teleki Ádámhoz].

6. miután (majd); dupá ce; nachdem. 1591: Nogodi (!) Mihali ... vallia . Paisos Lukaczal oda mentwnk Zabo Mathenehoz, mierthogi Cun Peterne ... marhaiaba bele zallot vala, p(ro)-testaltunk, hog annak az Paisos Balasnenak egi fia uolna Molduaba, ne talam ha fel neukekde, megh keresne az eouet [Kv; TjK V/1. 73]. 1600: Engemet s Miklos Martont kwldette wolt Bodogh Janosne azzonio(n) Abastfalwara, zolank Mathe Kowachnak, hogy latwa(n) mely betegh ember, mondana megh meni zalogossa wolna ott azzoniomnak, hogy ha holta teőrtennek, ne haborgatnak gyermekit erette [UszT 15/142]. 1614: Borka Janos orzassert keotte magat Butya(n) Gergelnek tizen harmad fel ftert ha meg valtya magat kj ereztj kezibeol [Szentlélek Cs; UszLt VI/56. 428]. 1644: ha az e(n) talleromot megh adgia ennis megh adom az Pohart neki [Mv; MvLt 291. 408b]. 1748: Fiaim, mindenitek maga részére nyólc-nyólc ökröt szekeret kérjen elé ha én meghalok [Torda; Borb.]. 1814: ha három punc-

tumakat fel-fogad, ugy vissza veszi [Mv; Tsb 12]. 1824: a pásztor ha a tolo meg szabadul a mig az ökör Tsorda eregeltetik köteles leszen a lovakat is eregeltetni [Éttva Hsz; HSzjP]. — L. még SzO VI, 438.

7. (olyankor) amikor; (atunci) cind; als, wenn. 1564: Nekwnk törniniwnk es modunk az volt hogy az w felsige kiwansagat szek helien montak meg, mostan pedig wgian hirünknelkwl el Iwnk es ha estwe el iw reggel mingiarast roia az zeginy nipet [Csasz; SzO II, 178]. 1574: ha penig az zwkseg Mwtatia az feiedelmetis Meg kely erte talalny [Kv; TanJk V/3. 105b]. 1650: Mivel a paráznság eláradott az emberek között ... végeztük ha abban a vétekbén találattik, akár asszony vagy leány, akár férfiú, első vétkéért adgyon flo. 3 [Csasz; SzO VI. 193]. 1736: az seminarista deákok ... Légelyben az hátokon hordottak vizet az Szamos vizéről, az volt italok ha penzek nem volt [MetTr 429]. 1799: volt egy darabotska Seppedekes hely olyan pedig hogy vizenyőség miatt a' Marha is belé dőlt ha réá mentt [Gyérnessztkirály TA; K; 83]. 1813: Barátosi Joseff eő kigyelme a' Nemess Czéh gyűlést nem frequentallya Hűte szerint, és ha vagy édgyszmer meg jelenik ottan magát helytelenül viseli [Dés; DLt 7]. 1864: Minden Egyházban a tanítás Nov. lén mulhatatlanul elkezdődjék. Ha valahol akadály gördülne elő, tudositandó a Nt Esperes Ur [Szászlóna K; RAK 148 esp.]. — L. még Barabás, SzO 388; RettE 89; RSzF 172.

Szk: ~ *hol* olyankor, amikor/vmikor. 1584: Tartozik az poztos sowago az biro pechetire eleo jwni Teőrwine de ne(m) eleb hane(m) vczernie zekre ha hwl pedig rea ne(m) Irkeznek Tahat twdomán titellel tartozik az birak eleott [Torda; DLt 212]. 1769: ha holl egj Háznál ... többen is le betegednenek, az illen történetekb(en) az közelebb találtathato Dullonak vagj Commissariusnak töstént a Palus Birak es Eskuttek meg jelenteni el ne mulassák [UszLt XIII/97] * ~ *hi* amikor/vmikor vki. 1589 h.: Tudom hogj az tilalom mindenkor egy forint volt ha ki mit foglalt [Szu; UszT]. 1620: Latvan eő kglmek varosul az Bor korezomallasba(n) az sok abususokat, hogj nem azt kezdik kj annak vtanna az mely bort megh kostoltatnak, hane(m) mást, Vegeztek annakokajert, hogj ha kit abba(n) kapnak hogj mast kezdenek megh ... azt az Bort, az vasar Birak, Varos Zamara Confiscalliak [Kv; TanJk II/1. 295]. 1729: ha ki bornyaib(an) kárt vall ketten* meg fizetik [Dés; Jk. — *A pásztorok] * ~ *melyik* amikor vki/vmelyik. 1571: ha mely lowef atiankfia valami vadat awagy madarat fogot ... ereossen buntettek fogsagal es birsagolasal [SzO II, 325]. 1589/XVII. sz. eleje: Ha mely Rako Mestert penigh ebben megh tapasztalnanak hogy eők aitol, kemént, twz helt, ablakot es akar mi czioda helyre valo keoueket megh faragnanak, az faragasba mártának kezeket ... tiz forintot vegienek az Ceh Mesterek raita [Kv; KómcArt. 20]. 1679: Ha melylyk Meszaros, emberseges ember cselegyet böcztelensseggel illeti

azt az Csh Mester erdem: szerent büntesse meg [Dás; Jk] * ~ *mi* (olyankor) amikor vmi. 1577: fiztetesekre Rendeltek eo kegmek tyz tyz forintot, B: az bwntetessnek hasson fele ha my essik ewek legyen az fele peng az varasse legien [Kv; TanJk V/3. 145b]. 1599: Nilles Grunnen vallja

Eues Razman Jstwan, az Nagy Razman Adam-nal az mezarias kereskedeseben egy tarsasagon voltunk, es ha my hazunk Jwt az mezariasbol az eoregh azzonnak mindenbeol rezt attwnk [Kv; Tjk VI/1. 381]. 1799: ha mi fogyatkozást fogok ezen részben* tapasztalni kéntelen lések^b az illetén illetenségekért leg előbbször az Urat^c ... terhes számadás alá huzni [Kv; EM XLVIII. 488. — *Ti. a meztelenül való fürdés tekintetében. ^bA közlésben sajtóhibával. *Ti. a kv-i bírót] * ~ *mikor* olyankor, amikor/vmikor. 1570: Chaplar Jacobne is vallya hogi ... Varga Tamas mykor akarta ely Ment az zeolebe, ha Mykor nem akart menny hon Maradot [Kv; Tjk III/2. 125]. 1607: Kerekes Fabjant Biro Vram ada kj ezeknek az kezesekeknek^a ... Ha mikor eleo kjüannak mindenkor eleo allassak ha eleo ne(m) allathatnak valamin, Biro Vra(m) Maradua az kezesekeo(n) Biro Vra(m) minden területnekwl az maradsagot megh vehesse [UszT 10a. — *Köv. a fels.]. 1681: ha mikor az földes vr valakit ilyen szolgálásra rendelt tartozik puszkasagaval lova hatan Zöld köntösösön ... à vár(b)an) hoszszu puskával gyalogh drabantoskodni [Vh; VhU 199]. 1701: Szentdamakosi Kotori György panaszkodik, hogy nála egy katona négyed magával lévén, ... hol kását, túró, sajtot, ordát és az mi házána volt, nem adott volna, ha mikor nem adott, korbáccsal fenyegette [Szentdomokos Cs; SzO VII. 70]. 1816: Nem tapasztaltam egyszer is hogy az Exponens ... ha mikor marhája kárba szaladott az onnan Terített agyba főbe való veréssel fenyegette volna [Mezőmadaras MT; Born. XVb Pap István (40) szolgáló ember vall.].

8. hátia; dacá; wenn. 1533: Veres Lukach vallja, halla(m) Az estalloba A' Niegest, es mingiarast be fútek, Latam hog az eggik pogachas eokéor igen Nieg es fel Nem kelhet fútek az teob Maibokkhoz ha valamely legent találhatnak Aky az eokreót meg verhetne [Kv; Tjk IV/1. 185]. 1604: mondaye Jakocz Pal mert Jzentem wala tölle az hugomnak, hogi kerien m: az diznokban ha m: adnak benne egy Tarka göllie wacion közték azt kerie meg [UszT 16/23 „Tanko Andras Zent egihazas olah falwy lofw Ember” vall.]. 1718: A Molnárral rovaszt tartatok a mikről Vámat nem ad(na)k ha lesz valami haszna [Fog. KJ Rétyi Péter lev.]. 1767: az edes Atyám ... Bazedott^a conscribaltattak, ha fel érie az Andrasfalvi es Sellyei Jozságo(na)k felét [Szentistván MT; Ks 20. XIV. 9. — *Bazéd MT].

9. felt-es jel-árny-ú haszn-ban; folosit cu nu-an-á conditionálá; in bedingungsartigem Gebrauch: 'ua.; idem.' 1507: ha az touanak vala(my) hazna lezen halabol Az meg ozolyon kezottok [Nyírk VI, 186 Chéh István végr.]. 1570: Margith Sywe-ges Antalne ezt vallya hogy eo neky semy ne(m) Jwth Ezebe ha zolt eoneky dabo peterne az Ele-

gitesreol vagy nem [Kv; Tjk III/2. 173b]. 1633: Nagi Varga Mihali obligalta uolt magat arra hog egczer Vy kertel fel kerteli az keöz kertet, az maga haza kerte vegebe(n) ha megh cselekezi io, de ha vegben ne(m) viszi ne(m) patialja neki [Mv; MvLt 290. 119a]. 1810: magának lévén Szilva pálinkája, abból annyit ihatott, a' menyí éppen kellett, s nem tsuda ha megis gajdült tőlle [Ador-ján MT; Born. G. XIII. 1. Latzko András (63) ns vall.].

Szk: ~ *hol*. 1796: ha hol ne talán illetén me-talis differentiak adtak volna elő magokat azokis a jövődöbéli következhető, kedvetlen Consequen-tiaknak el távoztathatásokra nézve Sopialtathassa-nak [Kük; JHb XX/34] * ~ *ki*. 1570: Obel Gergel ... vallya hogy ... Mykor hoz peter megh halna Ille Testamentomot theot volt ... Ha ky Rezt kewanna az Ew Erekegebeol Marhayabol lewelet hozzon Rola Mynemw Atthiaffia a legen Eo neky [Kv; Tjk III/2. 206]. 1602: De ha ualamin tör-tennek hogy az szekely szabadsagh ualamin fel bomlana, es ha kj foldes vru(n)k lenne az szena Retet el venne Ferencz kouacztol ilj ok alatt attuk nekj hogj my raytunk falujul semmit ne kereskedhessek, se azt az penzt az kit erte adot rajtunk meg ne uehesse [Vaja MT; Törzs. 1790: Ha ki pedig kenyeret vagy ételt nem adhat egyez-zék a' Szöllő Pásztoral, az idő szerént a mint egygüt meg egyezhetnek [Karácsonfa MT; Told. 176] * ~ *mely*. 1580: ha mel oztatlan marat volna bene way erdw wag zanto fwld vag zena fw ... Azys fel oztasek [Légen K; JHbK XVI/23]. 1683: Ha melly özvegy Aszszony(na)k háza, szimbora-b(an) szánthato Fia vagyon egesz béért ad [Szilágycséh; SzVJk 123]. 1789: ha mely nötelen Mester legények az hazas Mester Legényeket szen-vedni nem akarjak, hanem vernalnak, ellenek jarni igyekeznek erdemek szerent fognak büntetödni [UszLt XIII. 97] * ~ *mi*. 1580: Az mi Az zyl-wasy peter hazahoz walo fwldék Az legendy hataron wadnak ezekben ha my ygasaga volna Almady Gasparnak ... meg engedik zylwasy peternek [K; JHbK XVI/23]. 1673: Ez fellyeb meg irt Extractushan computalt Bonumakat igen siecesseggel kelletven computalnunk, Mely(en) ha mi Difficultasok talaltatnak, ne obstalhassanak [Fog; UtI]. 1748/1822: ha mi pedig ... osztatlan maradna ezen Praediumba Verificolodván minden per patvar nélkül ... oszollyék fel az is [Nagy-zombor K; Kp II. 119]. 1808: Ha mi melioratio esett azon részen Néhá Csato Mihály Ur által, az is ki fizetődjék [Ne; DobLev. IV/921]. — L. még EM XLIII. 308.

Sz. 1679: Cserei János Uram ... izené általam azon Nagy Miklos nevű szolgájának: Az melly levelet kezében attam: ugy visellye gondgyát s oly helyre tegye hogy okoson járjo(n) mert ha az katonak talallyák (l) ha száz lelke volnais megá ölik érette [Fog; Törzs. St. Nagy de Fogaras (30) ns miles vall.].

10. Páros ksz-s szerk-ben; in constructii cu conjunctii corelative; in Konstruktionen mit mehr-teiligen Konjunktionen: ~ ..., ha akár ...,

akár sau sau ori ori ...; entweder oder ..., ob ... ob ... 1568: Antonius Herceg ... fass(us) est, hogy Kykollo varat, kery volt Kolb Mihál, az zolo arrat, Ifiw Jstuantol, es azt monta barat Istua(n), Enneke(m) vgy attatok hogy mas fel hold, azert az szolo Nynchen anny, a hyaual meg adom a penzt, ha vezed, ha ne(m) vezed, akár houa ted szolodet, chyak agyatok meg az en penzemet [Kv; Tjk III/1. 213]. 1657–1658: mindentől külön-külön exactio: ha gorelykát, ha sert főz vala, ha magára új köntöst veszen [KeményÖn. 469] * ~ is ... ~ nem is akár ..., akár nem; sau . sau nu, ori . ori nu; entweder oder nicht. 1629: Az Annyais azt monda hogy lassa ha haza megyenis ha nemis, Zabad velle, ha el megyen eo gongyat nem viselj | hiva haza, veghtere azt monda lassad ha jeosis ha nem is te dolgoz [Kv; Tjk VII/3. 115]. 1653: No azért ha úgy is ha nem is, én nem vitatom [ETA I, 91 NSz]. 1759: Tisztartó Vram A' Jóság-béli embereket rutul tractalta, mert ugyan is ha dolgoztak is, ha nem is, szidta, verte, fejeket bé törté [Marosludas TA; TKI Mokány Ojne (70) jb vall.].

III. fn-i jell-ű haszn-ban; folosit cu valoare substantivală; in substantivartigem Gebrauch: *val* kb. óvatosan, tartózkodóan; prudent, cu precauțiune, rezervat; vorsichtig, enthaltsam. 1669: Ha mit pedig ellenünk, vagj ez haza elle(n) panaszo felek(ne)k vadlasokra kelletik felelni arra hával (l) lépijék (így!) hírre adgja mind nekünk s mind az Ország(na)k [Törzs. A fej. instr. Bóer Sigmond Kapikihához].

Szk: *későre-hára* nagykésőre; după multă vreme; nach langer Zeit. 1748: kezesen (l) el bortsátott azért, hogy készfűjön a' számadáshoz, el is készült későre hára, rátióját bé adta [Marossztkirály MT; Told. 56] * *midőre-hára* mikor végre; cind în sfârșit; als(dann) endlich. 1740: Immáron midőre-hára benne maradhaték a harasztosi jószágban, semmi levél kezemben nem lévén, az udvarházhoz való appertinentiáknak végire nem mehettam [TT 1891. 494 Orbán Elek végr.].

Ha. 1777: *há* [BSz; Ks 79 Dési ház pere 217. – A teljes szöve. *amplēditatik* al.].

hab 1. hullám; val; Wellen. 1613: Mikor általménék az tengeren, csak alkalmas hab vala, de mégis nekem az fejem az habhanyás miatt elszédüle ... nem nézhettem szélel a tengeren, hanem az hajó szélire borultam le és rettenetesen okádtam ..., azaz hogy semmi purgatio inkább meg nem purgálhatott volna, mint akkor az tenger habja megpurgála [BTN 68].

2. tájték; clăbuc, spumă; Geifer, Schaum. 1747 k.: Pap Vonka egy jó kövér pej Paripán űlt csak szörin nyereg nélkült, a mint erőssen mentenek ugyan szakat a Lonak a hátulso Lábai közűl az Hab [Szilágycseh; Ks 27/XVII]. 1759: Lonak az Veres habja harmadnap mulva is láttzat a földön [Szentlászló MT; Sár.]. 1799: más Nyavaliya rontok ... a' Veres habot szokták turni, s magokat martzongolni [Marossztkirály MT; Berz. 74/9]. – L. még FogE 283.

Sz. 1662: vízben haló ember az habhoz is kap [SKr 465 Barcsay Ákos ellenfejedelem felelete II. Rákóczi György vádjaira].

3. *du* hullámverés; lovitura valuriloř; Wellenschlag. 1678–1683: valakik edes teremptő Is(te)neknek ... parancsolattjat, s edes igaiat Öremmel viselek, teljes benne valo bizodalombokban, megh ne(m) csalatnak, s, szent Lelke altol ugi igazgattatnak, hagi ez vilagh sok szelveses habiai közöttis, megh tartatnak, az örök életnek, körönajatis el nierik [Ks Kornis Gáspár kezével].

4. 'p' 1667: Az Olt vízében is senki szikanynyal és kappagatóval vagy maszlaggal halászni ne merészellyen maga jószágán kívűl; egyeb formán garkűvel habval halászhasson, három forint büntetés alatt [Szenttamás Cs; SzO VI. 316].

habán rég anabaptista, ek újkeresztény; haban; Habaner. Szk: ~ *posztó* postav tip' haban; Habaner Tuch. 1621: 2 xbris Azzonjunk eo fel. zamara vitet szarasi Matias Brassoból; haro(m) malhaban haban poztót. attak alaja Borsos Georgi haro(m) loat zekeret ... Monoig^a kellet vinnj [Kv; Szám. 15b/X. 13. – *Sz].

A szó tört-ére 1. Kiss Lajos: MNy LXIII, 165–6; TESz. – Egyetlen adalcunkban a címszóbeli szó másfél századdal előbbi, mint az eddig ismert legrégibbi, 1772-beli előfordulás [vö. TESz]. – Az erdélyi habánságra 1. Bunta Magda, Az erdélyi habán kerámia. Bukarest, 1973.

habar 1. hadar; a-i turui gura; haspen, (her-)plappern. 1823/1830: hallgattam ... Wielándnál Kirchen-Geschichtét, ez igen nagy affektussal tant, habar, pökdös, és veri a katedráját [FogE 190].

2. (sebtében) firkant; a scrie repede; schmieren, kritzeln. 1847: Még mostis szegyenlem hogy közelebbi levelemet oly habarva írni kelle [Kv; Pk 7].

Ide vonható, ugyanez évből ugyanattól a kéztől származó adalék: E' levelet Süsikától habarám [Kv; Pk 7].

habár ámbár; deși, cu toate că; obgleich. 1736: Az is dicséretre méltó volt a régi nagy emberekben, akármely alávaló szegény zekés embert vagy aszonyt, de habár egynehány izing távol való atya fia volt, privatim, publice nem szegyenlették öcsémnek, bátyámnak, nénémnek, hugomnak híni [MetTrCs 481].

habari 1. hanyaveti, hanyag; negligient; nachlässig. 1793: az siető habari írásról nacságodtól engedelmet kérek errcis alig tudék üdötnyerni [Szókefva KK; Bál. 1]. 1822: Habari Leveledet ... az a mellett küldöttőkkel együtt vettük [Kv; Pk 7].

Szk: ~ *ldek*. 1796: baszom a habari lelkedet, kő teremttette meg tanítlak meg tud azt [Szucság K; RKA] | Baszom a' habari lelkét tolvaj gyilkosának [Bács K; RKA].

2. hadaró; pripit, foarte repede; haspend, blub-bernd. 1814: Motz Onu mintegy 65 Esztendő, ... beszél oláhu habari modon [DLt 640 nyomt. kl].

habarnica tengeri polip; polip marin; achtar-miger Kopffüßer, Polyp. 1599: Kaspar Wasswander. Hozot Bechy Marhatt ... Egy Lada Olaz gwimelchett ... —/25. 5. Keotes Habarnichat ... —/15 [Kv; Szám. 8/XIV. 12 hj]. 1620: Soos halakrúl. Egy tonna Heringtúl f —/25. Egy Masa vizatul f —/20. Egy keötes habarniczatul f —/6 [Kv/Lt II/69 Vectr 16 hj]. 1665: Sarga karmasinra Tal. 3. Habarniczára Tall. 3 [UtI]. 1684: Viski által Lengyel országi vásárlásokra adtunk Költ-séget ez szerint Platajczra f. 6//— Habarni-czára f. 6 [UtI]. 1702: Jt sem vaját, sem fa olajat, sem habarnyczát, nem vettem [Gyf; Ks 96 Kornis István feleségéhez]. 1720: küldöttem ... habar-niczát, vizalkrát, és faolajat [Brassó; Ks 95 Csapaj Ferenc lev.]. 1751: 12 font Mandula 4 font Habarnitza [Ne; Told. 19]. 1752: 1 font Szardeli. 5 oka Hábarnitza [i.h.]. — L. még AUt 98, 102, 165, 229—30, 232, 245, 250—1, 254, 272, 296, 301, 425, 427—8, 434, 436—7, 513, 588, 592—3. Szk: sós ~. 1674: Ötvenegy font sós habar-nyiczát fontját hatvanöt pénzen [AUt 236].

habaró I. *mn* hadaró; care vorbeste repede; haspend, (her)plappernd. Szk: ~ *beszédű*; care turuie, care vorbeste foarte repede; haspend redend. 1799: Rajka Mihály ... habaro és akadozo beszédű [DLt nyomt. kl]. 1811: Gombos Mihály ... habaró orran beszédű [DLt 81].

II. *fn* a ló felső ajka; buza de sus a calului; Oberleffe des Pferdes. 1808: A' Ló orrán, vagy habaróján egy krajtzárnyi nagyságu fejérség va-gyon [DLt 916 nyomt. kl].

A' MTsz a címszónak a fenti, a MPászt. 311 'a ló alsó ajka' jel-t tulajdonítja.

habhányás tajtékzás; spumegare; Gisch. 1693: Mikor által menénk az tengeren, csak alkalmas hab vala, de mégis nékem az fejem az habhányás miatt elszédüle [BTN. — A teljesebb szöve. *hab* al.].

habilis alkalmas; apt; geeignet. 1677: Mivel mind ket személyek habilisak az házasságra tiszt Uraimék admoneallyak, hogy hazasságokat continuallják [SzJk 131].

habituáló egy diákszoba lakóinak összessége; elevii dintro-o cameră de internat; Belegschaft einer Studentenstube. 1870 h. 1914: Habitatio: egy „kamarának”, szobának teljes lakossága; mely egy közepes szobában állott 5—6 nagy- és 2—3 karikás ágyban háló és három publica mensán s ládákön alvó ifjúságból [MvÉrt. 15].

habituáltathatlik alkalmassá tétethetik; a putea face apt; geeignet gemacht werden können. 1717: Considerálván az Major Cancellárián Lévo Cancel-listáknak Szebenben Szüntelen valo Continuusko-dásokat, mely is micsoda drága és költséges hely helyen, ki ki magán experiálhattya; arra nézve hogy mind az eo Felesége Szolgálattyára annális jobban habituáltathassanak eddig valo Pénzbéli

fizetéseket az Anticipatio alkalmatosságával cum Rbh(us 250// augealtuk [Ks 83 a gub. Nsz-ből].

habitus 1. öltözet; imbrácámente; Anzug. 1731/-1768: (Testem) temettetését kívánom Kolosvárat az Ó várban minden haszontalan költség és Világi pompa nélkül, fekete' fél Sellyem bokáig erő hosszú kontósbe, mintegy Szarándok forma habitusba [Kv; Ks 14. XLIIa Kornis Zsigmond végr.]. 1758: Bodoki Samu számára Deáki habi-tusra Rh. f. 9 xr. 14 [TL. Teleki Ádám költség-naplója 162b]. 1761: P. Basiliusnak egj Habitusra [KvAKt Mss 340].

2. szokás; obice; Gewohnheit. 1735: meg esett sokszor hogj a jo Igen p<ataki> bor ánhát adott a hegedűvel musikáltatásra és gjakran a bak táncz-ra is, ugj hogj a ki anhelalta a táncz tar<tását> assqualta is, és némellyekb(en) ugjan habitussá vált min<t> hogy a bor Svavitásával causalta [Kendilóna SzD TKI „Beniamin Cseli de Akna” (29) nb vall.].

habmerő-kanál polonic de scos spumă; Schaum-löffel. 1836: égy habmerő kanál [Kv; Pk 3].

habokolvást vágtaiban, vágatvást; in galop; im Galopp. 1704: a kurucok mintegy négy százan itt termének „a sáncon kívül lévő németek marháit egy csoportot elővévén, elhajták ... Az volt a híre, hogy a generálnak megizenték, hogy menjen ki, mert megvárják a hegyen túl ..., ... a generál ugyan kimene, mindenütt habokolvást ... a kurucokat vigyázatlanságban találván a generál, ott őket erősen megverte” [WIN 215—6. 681. — *Toroczka István kuruc csapatai szept. 11-én Nsz mellett valóban súlyos vereséget szenvedtek].

A NySz-ből mindössze két adalékot (1659) idézve és CsF-re hivatkozva, a TRSz a *habokol* igének 1. 'fickándozik, vergődik; zappeln'; 2. 'vágat; galoppieren' jel-t tulajdonít. A fenti szöve-ben a 2. jel-sel alakult szárm-ka számolhatunk.

háborán átv viszálykodva, háborogva; invraj-bit; friedlos, unzufrieden. 1844: Ugyan az Istenért mit gondolnak, hogy vén korokban ugy háborog-nak együtt! hiszen ha már a singet elhuzták, el-huzhatnák az araszt is házi béke és csendességben, — 's ha egyébre nem, gondoljanak arra, minő rosz példa lón ez által adva nekünk szegény új házásoknak a' háborán élésre [Kv; Pk 7. — *Ti. a házastársak egymás között].

Szk: ~ *él*. 1725: tudom bizonyoson hogy mind háborán éltek .. Horváth Kristina Aszszony az Urával [Náznánfva MT; Szentkgy „J. Katona alias Literati de Náznánfalva” (38) nb vall.]. 1736: halatam másoktul hogy halván ezen rosz híreket az Ura felől, Eltető Ferenczné Aszszonyom, igen háboruán (!) kezdett élni az Urával [Szentegyed SzD; TKI Kezán Fannuk (150) zs vall.]. 1761: Czakó Samuel Vram Léányával háborán élvén, ... minden ok nélkült Anyossára támadván ... a' földhez ütette [Torda; TjKt V. 36]. 1819: mint hogy mind két feleknek a' Feleségeik háborán éltek és veszekedtek mindenik az ezutáni szom-

azédsági jo életre ajánlván magát az edig valo hibák elengedtetett [H; JF 36 Prot. 26] * ~ *lahik*. 1630: Kalos Gíorgj az mostanj feleséget uerte s veries giakorta ... Aztis tudo(m) hogy hazassagok(na)k elseo napjanis eoze uesztek vala es mind habora(n) laktak [Kv; RDL I. 19 „Relicta quondam St. Swueges” vall.] * ~ *tari*. 1642: hallottam az Kapusiné anyjátul ... az ő leánya elhagyja az urát ... mert igen háborán tartja az leányát [Mv; MvLt 291. 349b–51a átfrásban!]. 1675: Hallottam az szegeny Medesery Sigmondnetől hogy panaszkodot az urara* hogy igen haboran tartia [Kőrispatak U; Pf. – *A vallatásból kitetszően durva, erőszakos természetű volt].

háborgás 1. vizzálykodás; invrájbire, ceartá; Hader, Streit. 1561: Ez okokból azt my az megmondot mestereknek kereseket igazaknak itilwen lenni az o vegeseket (így l) az my priuilegiomunkba vewok mellyek ige zarent vizza vonas part wtes haborgas mynden fele istentele(n)segy az kiuel az tarsagnak (így l) kotelessege megy feitetnek tauol leuen, zeretettel elnenek [Kv; ÓCLev.]. 1570: Akarwan eo K. varoswl az harom vrainthwl Indultatot haborgastis leh zalлитany, Theoretkennek szok zo Bezedel benne. Az harom vrainmes az Bekeseghez keanek Mongiak Magokat lenny es az pertis leh tenny [Kv; TanJk V/3. 20b]. 1597: Georgj Ambrúsneni menek lata(m) Andras Balintot hogy az Vizfele megye(n) uala de haborgasokat ne(m) latta(m) [UszT. „Georgius Dienes de Parkaslaka” lb vall. – *U]. 1638: Az agiba feőbe verest en nem hallottam, sem az egjmas kezéőit valo haborgast anira en nem vigiazta(m) reakok [Mv; MvLt 290. 163b]. 1683/1751: Nemzetes Boros Gáll Uram eo Kegyelme ... akarván halála után Successori között eo Kegyelmeről maradható Bonumok véget valo egyenetlenkedést, háborgást és villongást el távoztatni ... tőn ilyen örökös, és meg másolhatatlan Testamentumot* [Süketva MT; DobLev. I/95a. – *Köv. a végr. szövb.]. 1796: soha azon helyi iránt a’ két Hellység között háborgás eddig az óráig az én értemre nem volt [Panit Sz; TSb 2]. 1814: a’ Grof Vajna Rósit szeretné ‘s e’ miatt volna eo Nagyságok között* sok haborgás [Mv; TSb 12. – *Ti. a gróf és felesége között].

2. egyenetlenkedés; neintlegere; Zwietracht, Hader. 1692: Martius 18 Jöttek az urak Szebenbe gyűlésre Ezen boldogtalan gyűlésben ígérték meg az magunk vallása emberei* az kolozsvári óvárbeli templomot az pápistáknak. Ezen gyűlésben lévén sok háborgások az religiok közt, ad tempus per puncta sopialodott [TIAMN 330. – *Ti. a ref-ok].

3. kb. vminek háborgó/nyugtalan volta; agitatie, nelnište; Unruhe. 1715: az Utrumba(n) fel tött Eaztendőkbe(n) olyan állapot vala, hogj senki sem kénálta magát az udvarbiro mellé valami szolgálatra, hanem inkább kerültek. Tartva(n) az időnek háborgásától [Fog; UtI].

háborgat 1. zaklat; a hártni/sicii; belästigen. 1552: Iltemben neh haborgosson [Berekeresztúr MT; KvAKt Mss 344]. 1560: Azert cum protestacione zolunk ... vgyan azon egi dologban affele kezter ualo appellatit nem myelhetet uolna ha mieltis meltatlanul myelte es mynket meltatlanul haborgatot [Kv; SLt ST. 6]. 1578: Monda az Annja Frwsinazzonnak, Io fiam Ne haborgas engem hagy Beket ennekem Eltemig, Megh latod hogy holtom vtan ugy hagiok mindent hogy Emberre lehettek wtanna [Torda/Boldoc TA; Thor. V/14]. 1592: kazaltam az Nywladba(n), fatis azaltam meg benne ..., tanorokkba is vagtwk az Nywlad mellet fanczialy leorinczinek egy darab zena. fwet, s vgy kazaltwk, az oroz hegiek* nem haborgattak [UszT. – *Oroszhegy (U) lakosai]. 1617: Hadgiuk azert ... es Serio paranczoliuk Kgdnek az dologertt Boyer Peternek haborgatni* ne engedje, seot megholtalmazza mind adegh migh Boyer Jstuan megh Jeo [Szád. fej. – *Boyer Jánost]. 1676: Az orotastis ... Becz Jmre Vay(m) birta, senkj nem haborgatta benne [BLt 3 „Z. Martoni” Dobróci Balas” (60) pix. vall. – *Szentmártonról (Cs) való]. 1637: miuel az en Magiar faluimban valo ioszaghimban, sok eztendeőkteről fogua az Vnitaria Religio vygealt es az szeghenegnekis lelke esmereti azon nyugutt megh ... illen conditional hagyom az fellől ledzet ioszaghimot, hogi az szegenseghet ne haborgassak, se semmi praetextus alat mas vallasra ne kenzeritsek [Nagyteremi KK; JHb XXI/1. 7]. 1696: Ada és Zalogosita ... Báróczi Janos Uram ... Vizi Marton Ur(amna)k ... az Nagylaki Berek előtt lévő Nemes Retitt ... ha pediglen szabados birásában Eő kglmekett, akár verek, akár szomszédok ... haborgattnák, Törvénnel fázasztanák ... Vizi Márton Ur(am) szabadosan hozzá nyulhasson s nyulathasson [Nagylak AF; DobLev. I. 42]. 1711: (A) joszágotis bekéségesen birtam, senki nem haborgatott [Ks 96 Árva Kemény Kata leányához, Gyerőfi Borbálához]. 1727: ezenn helyen a hol mostan vagjunk Soha Senki nem haborgatott Tavaligh [Hídvég Hsz; Mk I/1]. 1775: Most ismét a’ mint vészszűk eszünkben azon Verő iránt haborgatni akar münköt Kováts Márton eo kegyelme [Torockó; Bosla]. 1800: A’ Kődiek ... a’ Kelentzeiek békességes birodalmát haborgatni kezdték [Benedekfa Sz; BfR II. 58/21 Vervölgyi Bányai János kezével].

Szk: ~ *vmiből* zaklat *vmiért*. 1573: anyam azontol gyakorta hallottam hogy panaszkodott, az Eoczyem Eő kegy: haborgatya eczer egybeől mazor ismeg masból [Kv; Tjk III/3. 198d]. 1592 k.: engemet ezbeől is* haborgacz ... azbólis eugemet semmikeppen nem haborgathatnal [UszT. – *Ti. a város adta, szóban forgó, nyilas ház helyért]. 1602: Tudom hogi haborgatta az falw fedor martont hogi se falw kezőj se az varra nem zolgal wala, hallottam cölle hogi Jm mint haborgatnak az pinzen wőt öröksegeimből de orwossag kel keresnem [UszT 17/37 „nagi lazar Zent Abranj zabed zekel” (32) vall.]. 1755: Tudom hogy ... Muska Lufuj,

Pusztította ezen helységet s eleven erdő volt Senki nem háborgatta belőle az elő Ngok^a Cselégyit [Ditró Cs; LLt Gaffton András (52) jé vall. — *Ti. a gr. Lázárokéit] * ~ vmiért 'ua'. 1627: Azt hallotta(m) hogi Balas Deak hwtellenséghben eset volt az elsezerj felesége ellen Aztis tudo(m) hogi Bako Jstva(n) vra(m) háborgata éretté mert elő vala fő királj biro [Nyárádszereda MT; DLt 358 „Petrus Sylester Nobilis de Sereda” (45) vall.] * ~ vmi felől zaklat vmiért/vmi miatt. 1590: Jinmar hatod eztendeje vagio(n) hog. Demeter Janos Kajdichfalua(n) lakik, Azoltatol fogwa keözzénk Adott adot, Nem tudom hog azoltatol fogwa az Tyboldi Biro háborgatta volna az Ado felől, sem hog Adoth kert volna teöbzer [UszT]. 1600 k.: My dologh Janos vram hog mikor en hon ne(m) vagiok hog háborgatod az seresbelj feold feleol feleségemet es giermekemet? [i.h. 15/96 „Boldisar Benedek homorodzent martonj Zabád zekel” (60) nyil.] * ~ vmin'ua'. 1550: w giermek koraban walkon lakot es az w gazdaya ökret Cyllara haytotta fel, es otth Jart mynd walkay, kelecelj, es mynd monostorj barom de seneg' (!) mast nem háborgatta rayta [MNY XXIV, 359 „Lad. Ernyw de warcza” jé vall. — *Vársza, eltűnt település M.valkó (K) táján] * ~ vmi iránt 'ua'. 1731: Popa János birta ... a Fodor Janos szomszeczágában lévő helyet soha senki nem háborgotta iránta [Dicsősztmárton; Ks 83]. 1799/1800: Rákosi Istvánt háborgatta volt a' Jozság iránt [Harasztkerék MT; Told. 30] * ~ vmiért 'ua'. 1616: senkj nem háborgatott sem ellenzett rulla^a [Vaja MT; Sár. — *Ti. a földhasználat miatt]. 1731: mindenkor a Papokot tudom hogi bírták, kaszálták, kalákást is vittek oda, soha senki Ne(m) háborgotta rólla [Borzás KK; Ks 83] * ~ vmiért 'ua'. 1726: mely funduson lakik épületi Vagyon paraszt fundus de hogi jo jámbor ember volt senki nem ellenzette s háborgatta az építéstől maga is tsak ugy birja per Sundam bundam [Egeres K; Szentk.] * ~ vmi végett 'ua'. 1599: Az Var kezdetekor mindennek zabád uala ne(m) háborgattak wegette ki hol tarthatta marhaiat; [UszT 14/11 „Stephanus Sandor de Zentlelek” (48) lib. vall.] * ~ vmi végre 'ua'. 1592: hittalak azért en tegedett, nem az vegre hogi megh fogianak, hanem hogi megh ertekezzenek eo Kegemek teolled mi vegre háborgaczj te engemet [UszT] * ~ vmiel. 1573: Zabo ferench ... valia hogi ... Eoneky panazolkodott volna az Zogora (!) Lwkach deak azon hogi Balasy gergel Bezedel háborgatta volna az hazban Melliet teolle Berbe meg fogattak volt [Kv; Tjk III/3. 232]. 1599: Mys eöaze jartünk ueghre Vellek az vtan senki ne(m) háborgatott soha marhainkal [UszT 14/12 „Joannes Chender de Zenth Thamas” (65) vall.]. 1654: Fileki Jstvan Nagy Tamas Ura(ma)t ... hogi ha valaky ez megh irt szölő veget Törvenyel háborgatna, tartozzek a' Decretum tartassa szerint Nagy Tamas Ur(ama)t es ket ago(n) levő maradekit evincalni [Déva; JHb Fasc. 53/m].

2. (meg)zavar; a tulbura/stingheri; stören, trüben. 1570: <Az ki> az ő religiojokat háborgatja

mesterségétől) megfosztassék [Dés; DFaz. 10]. 1600: Az hatarnak tulajdonsagha felöl semmit ne(m) tudok mente(m) en magamis oda az Feier Niko melle zekereme(n) kerek fal chenalni, de engem senki ne(m) háborgatoth [UszT 15/113 „Isthwan Lazlo, Ilkey” Weres Drabanth” (50) vall. — *Ülkéről (U) való]. 1623: Tudom aztis hogi bekesegezen iartam az Johal az kapolna mezeon senki nem háborgatott sohal, Tudom aztis hogi Maroszeki hatar mint az fen megh neuezet oklios hely s ott bekesegezen feytwnk senki nem háborgatott mint Maroszeki hatarba [Szováta MT; JHb Albertus Bako (50) jé vall.]. 1702: ne(m) hallotta(m) hogi soha senki háborgatta volna szabadoson jart alt(al) az Medgyes ffalvi kapu felé [Csitsztiván/Mezőbánd MT; MbK 98]. 1728: én már régih ember vagyok, s makkos Pásztor hogi sokszor voltam, de minket ezenn helyen a hol mostan vagjunk Soha Senki nem háborgatott Tavalyigh [Hídvég Hsz; Mk B. I/1 Nic. Mihály (71) jé vall.]. 1757: ezen Retnek Gyeke felől való részében, egy darabát fel rontattunk Lent vetettünk bele, de senki nem háborgatott benne [Gyeke K; Ks 4. VII. 6 Pap György (70) zs vall.]. 1800: A' Ködiek ... a' ... Bértzen levő fákra uj j keresztet vágtnak a' Nyáron, es azzal a' Kelentzeiek bekességes birodalmát háborgatni kezdeték [Benedkfa Sz; BfR 58/21 Mertse Togyer (56) vall. Vervölgyi Bányai János kezével]. 1864: Az Őszi Partialis ... B. Hunyadon azért nem tartodhatik ... hogi a' T. öreg Pap nyugalmát nem szabad háborgatni [Gyalu K; RAK 93].

3. megbolygat; a zgindári; an etw. rühren. 1568: Mateus toth St(eph)anus Barta ... fassal sunt, pari formit(er), hogi Mikor ez azzyon az hazat luka Janosnak ada, 20 f: nt: kötelel vetenk kozikbe hogi valamelik ez dolgot háborgatna kvlomben forgatna 20 f: maragion [Kv; Tjk III/1. 211]. 1671/1795: ha penigen valamelik fél, vagy maradékiok . ezen Contractusokat háborgatnák, bontogatnák, másolnák, vagy másolatnák, vagy egyszer vagy mászor, tehát ... szabadoson executiot és Satisfactiot tétessenek [Nagyida K; LLt 61/1686].

4. nyugtalanít; a neliništi; beunruhigen. 1604: En oda menek az kosarhoz, akor nekwnk ne(m) wala kosarunk be keretiztem Janostol hogi ot halathassam ... Engedek meg hogi ot halassam, be wzen Egikor háborgatni kezdek az mi okrwnek az töbi, mi(n)t hogi töbzer ot ne(m) halt wala kys Zaladot wala benek [Kede U; UszT 77a]. 1772: Küllemben kérem ne kívánnyon egy emberséges embertis egy paraszt ember relatiojára terhelni es reája frkálni, alkalmasint tudom mi háborgottja de engem az effélével meg nem tantoriti [F.zsuk K; SLt XXXIX Suki László Henter Jánoshoz].

5. ? bontogat; a rupe intruna; nach und nach abreißen. 1684: soha az ideőtől fogwa azo(n) előrkiséget az Niarad folio vize nem szágatta háborgatta, hanem az két Esztendők alatt a' felső szegeletinek egy részecskejet kezd az Viz szaggatni [Csikfa MT; Bál. 50].

6. kőz, gyötör; a chinui; quälen. 1702: 31. (Maji) Vágattam eret; estve felé igen rosszul voltam az calculus miatt, egy darab ment is el tőlem: 1 Junii ... ismét az calculus háborgatott [TT 1890. 311 SzZsN]. XVIII. sz. eleje: Az mely lovat á folyó keh háborgat az fen meg irt kigyó fű gyükérel való praxissal kell elejt venni [JHb 17/10 ló tartási ut.]. 1724: Pekri Ferentzné monta, h(ogy) hátul is hábor(gattya) a Férje Pekri Ferentz eő kglmét [M.királyfva KK; BK, Nagy Mihályné (30) zs vall.].

Ha. 1700: háborgottni [Csolnakos H; Szer. P. Csonokosi (46) nb vall.]. 1718: háborgatam [Ördögkeresztúr SzD; Bet. I.]. 1761: háborgottya [Szászsztiván KK; BK]. 1831: háborgassan. háborgatatt [Aranyosrákos TA; Borb.].

háborgatás 1. zaklatás; hártuire, síciälä; Belästigung. 1605: Noha az en fiannak Almadi Balintnak sokzor valo eztekelessebeol es haborgatassabol teottom volth Testamentumot az Colosmonostori Conuentek eleoth az eleobbi megh irth Testamentumot tellyességgel ereotlenne hagyom [JHbK XXIV/16]. 1607/1608 igdt Aruasagomban akar kgd busítani, holot en kgdteöl oltalmot varnek inkab hogi sem mint haborgatást [Kv; i.h. XII/6]. 1654: az Gyulai Szantsogsagba(n) Orkoláb neuw falu, ... el pusztulván az hadak miatt, sok ideigh puztan allott, azonban Isténben el nyugott Betlen Istuan(n) es Ibranyi Mihaly Vr(am)ek biztato leuele(t) adua(n) azon falubol el buydosott szegensegnek hogy bator-sagoso(n) megh telepedhetnek, arra kepest haza szallottanak, illendeő adaiokat, dezmaiokat Uruunk(na)k megh adua(n) nem volt azoktol haborgatasok [IB fej-i rend. I. Bethlen Domokoshoz]. 1740: Varga Ferentz tizen öt vas tsinalásra valo Portiojat, reszet ugy mint azonn veroben való Czimbora . Bartók András bekével birhassa minden megh bántodás háborgatás nélkül [Torockó; Bosla]. 1777: (A házat) háborgatás nélkül békesse- gesen birta az Also familia [Mezőpagocsa MT; BK. Bujág Vaszilly (60) jb vall.]. 1843: azon Deresztére jövő Viz árkan a' szükséges Helyeken lévő gátakat-tötéseket . régolta minden háborgatás nélkül használta [Bodola Hsz; EHA].

2. megbolygatás; zgündirire; Anrühren. 1666/1701: Privilegiumok(ua)k háborgatásához nyúlui nem akarunk eo kgek(ne)k maradgyon helyb(en), addálván ezt hozzá, hogy Száz forintigh val dolog decidalassék az eő kgek Forumán [KvLt I/188 egy-i végzés].

háborgathat zaklathat; a putea hártui/síciü; belästigen können. 1564: az en atyamfyay otet abban ne haborgathassak ezekbeol aszonyom anyam eotet eleegytse megh [Szentdemeter U; LLt Fasc. 159]. 1592 k.: engemet ezbeölis haborgacz ... mert enalam az varos njlamban hatta azt, te nekedeis az varos az te hazadra nilat adoth, azért azbolis engemet semmikeppen nem haborgathatnal [UszT]. 1629: adom kezem Jrassom alat ualo peczete(me)tt hogi szem magam szem az en megh maradikm ne

kereshessek es ne haborgathassak [Kv; RDL I. 140]. 1717: sem maga Kis Péter, sem Felesége Váradi Susánna ... Nztes Besenyei Györgj Uramat eő Kglmet ... ne haborgathassák, semmi részt se törvényesen se törvénytelenül többé ne kérhessenek s jussokat ne tarthassak Besenyei Györgj Uramhoz [Vajasd AF; DobLev. I/93]. 1803: könnyen háborgathatták ezek, a' Topplitzai^a Oláhokot, mert nem mérnek nékiek ellent állani [Gyszm; Born. XVc. 1. 14. — ^aToplica (később Hévíz MT)].

háborgató zaklató; hártuitor, síciitor; Belästiger. 1567: paranchollyuk neked hogy azt a' falut^a e' lewel latuan myngyart meg erezd az eo^b megh hagyott felesegenek es arwaynak, byrnya had nekyk, es teorwen ellen valo haborgatok ellen oltalmazd eeket [EMLt fej. — ^aTi. a törvény nélkül elfoglalt Vaját (MT). ^bVary Péter]. 1600: mi Eleotwnk Siluester ferenczy kouaczis fel fogada Busi miklosnak hogi . megh oltalmazza minden haborgatoktol minth Zinten az eo magaeth [Vaja MT; Törzs]. 1610: minden haborgatok ellen kiualt- keppen Almasi Istua(n) Deak ura(m) ellen megh oltalmazza az tizt' [UszT 20]. 1638: Megh haluan azért Cziwresz Mihalne Nagy Tamas Vramnak melto keuansagat, a szek szenen eökis vallak a szerent hogy eök io akaratiokbol attam a' megh neuzet cziganokot Nagy Tamas Vramnak eörö- kesen fiurol fiura, az Euictioatis pediglen minden haborgatok ellen magokra uettek [Fog.; Szád.]. 1670: Menedekegetis igire Miklos Tamas es az Annia Mihaly Papnak minden . haborgatok el- en [Martonfva Hsz; HSzJP]. 1719: Ez denominált Földről Inczeh Balás Ur(am) Tisz: Inczeh Mihály Pap Vramn(a)k, mind maga, s mind posterit- assi kepeb(en) evictiot Fogada minden Törveny- belsi haborgatok ellen [Angyalos Hsz; Borb. II Albisi Bod Miklós angyalosi rektor nyil.]. 1798: Szabo István Uramat Feleségét Kis Borbára Asz- szont, és két ág Maradékát azan . szomszedolt földnek bekességes birasaban minden haborgatok ellen ... megh oltalmazam [Asz; Borb. I.]. 1842: Vas Mihály által adá egy darabotska fölgyit évictziot is vállalva Vas Mihály mind magára és postalitássira (!) néve minden haborgatok ellen [Bözöd U; i.h. II].

Szk: perrel ~. 1605: Georgj vrám tartozzek megh oltalmazny az eo pinzeigy (!) minden perrel haborgatok Ellen [Ne; Bál. 90] * *törvénnel* ~ 1624: Haranglabi Ferencz Vram magara felneuen Generaliter minden törue nyel haborgatok ellen ... oly euictiot ueön fel, hogy az migh eő áll, ebben az dologban Zalanczy Istuan vramat s feleséget . megh oltalmazza a maga Salat keöl- czegen [Mihályfva NK; JHb XXIII/6] * *törvényes* ~. 1795: mely Csere a megirt modon ... megésven az el cserél rész Jozszágoknak birtokában egyik a másikat, és maradékalat min- den Törvényes haborgatok ellen, tulajdon költés- geiken megh oltalmazzuk [Kv; JHb XIII/19] * *időben nyálól ~* a törvénytelenül zaklató. 1617: Miűel feiedelmi Tisztwnk s hiuatalunk^a szerint

Subditusink közzwl legh kisesebetis igassagaban megh akarunk oltalmazni; ... Boer Janostis minden Törüeni s igassagh kivwl valo haborgatok, kiüalikeppen Boyer Peter ellen ez mi kgmes feidelmi protectionk ala veüen: Hadgiuk es parancziollinkis Serio ... Boyer Janost ... megh liaborgatni es megh bantani Ne engedgie ... Kg(te)k [Fog.; Szád. fej.] * *törvény szerint való* ~. 1578: Lazlo papis az ... nemes zemelyeket minden toruen' zerint walo haborgatoy ellen megh oltalmazza benne [Várhegy Hsz; Kp 1]. 1616: Búictiot veön Swkeosd Miklos vram magara, hogj azon portionak bekeseges birodalmban ... Azzionomot eo kgmet es posteritasit minden teorweni zerent walo haborgatok ellen megh oltalmazza [Szentpál U; Ks 42. C. 8]. 1621: mind(en) teoruentele(n) es teorueny zerint walo haborgatok ellenis annak modgia zerint megh oltalmazza [Kászon; LLt Fasc. 137]. 1657: arra igere Andok Gergelj magat hogy ki boczattya minden teorueny nélkül, menedekseget fogada penigh Kore mihalj mü előttünk minden teorueny szerent ualo haborgatok ellen [Bikfya Hsz; BLt] * *törvény útja kívül való* ~ törvénytelen zaklató. 1654: Bott Ferencz Vramis minden teorueny uttya kiüwl ualo haborgatok elle(n) oltalmazza [Alfalu Cs; LLt Fasc. 71].

háborgattat zaklattat; a face să fie hărățuit/sicuit; belästigen lassen. 1598: Csiszar Mihaly azt vallya: borsos Gergely ... panazolkodott ereosen hogy theorwentelen liaborgattattjak az Coloswarj vram, es marhayatt theorwentelen dultak el [Kv; Tjk V/1. 263]. 1625: akor pal Giörg ot feöszöt sert az peres helyben, en senkit nem tudom hogy haborgattata uolna [Bethlenfva U; UszT 163a]. 1666: ha I(ste)n ö felsige e vilagbol ki szolittya valamit az mostani Vra Lipcsei György Vra(m) ö kgme-eze(n) pusztá fundusso(n) épített, annak igaz árrat az még az én Attyamfiál le nem tésaik, addig ö kgmét birasában senki meg ne haborgassa és haborgattassa [Ne; Incz. III. 5b]. 1712/1781: ha Josika Imre uramot ... Jozságinak ussusa vagy akármí praetensioik végett infestálnok, haborgatnok, vagy másokkal is háborgattatni akarnok 's engednök, Tehát toties quoties két száz arany poenában incurrallyunk [Algyóy H; JHb LXXI/3. 460–1]. 1803: azon erdőnek birtokában a fenn tisztelt vévőket tíz esztendőknék el telésekg se magam nem háborgatom, se mások által háborgattatni nem engedem [Ispánlaka AF; DobLev. IV/869].

háborgattatás zaklattatás; hărățuire, sicilială; Belästigung. 1643 k.: Mivel az magyar orszaghi urak, nemesek, feö nepek, Varasok, az nemettöl szabadsagokban ighen megh bantodtanak már sok üdeöttöl foghva*... nemeth^b Csaszar eöket semmi könyeörgesekbe(n) megh ne(m)^e halgatta, naprol napra eöreghebden^d háborgattatasok az nemet miatt ..., talaltanak meg minket, hogy fel kelven ... seghitsegekre mennenk [Törzs. fej. — *—dE szavak birodalom 6. al. sajtóhibával]. 1689: N. Boër

Thamas, és B. Péter Uraimék Proponálva(n) az eo Ngok Fogarasi Felső Székin Felső Venicei jozzagokba(n) sokkeppe(n) valo meg bantodasokot, instaltak mi előttünk közönsese(n) azo(n): hogy az iránt valo háborgattatásokba(n) ha mi alkalmasagocskaval mi töllünk közönsese(n) lehetne az iránt valo succursusunkot ne denegálnok [Fog.; Szád.]. 1812: a Kotsárdiak^a azonn fiatalos Nyárfás Berekliez (: mellyett a Nagy Laki^b Nemes Reformata Eklesia sok esztendőkölt fogva bekeségesen és minden háborgattatás nélkül birt és bir ma is:) valami praetensioit formáltak volna [Csúsz AF; DobLev. IV/943. 22b Rád Nyikuláj (60) col. vall. — ^aSzékelykocsárd TA. ^bNagylak AF].

háborgattatik 1. zaklattatik; a fi hărățuit/sicuit; belästigt werden. 1655: Kézdi-Vásárhelyen lakó Barabás Péter hütös táblai deákunk adja alázatosan értenünk, hogy ugyan Kézdi Vásárhelyen lévén egy nemes háza ... annak vraságában és birodalmában azon kézdivásárhelyiektől törvénytelenül sokkeppen háborgattatnék [SzO VI, 199–200]. 1718: kerem az Urat alázatos (így l) poroncsolyon hogy hitván emberem ne haborgattassék [Dés; DLt 508]. 1757: In Gura péreul (!) a pruszi lévén edgy darabotska helyem ..., moston pedig mi oktol viseltetik Dán Dzurz haborgotni kezdet ... s mostonis háborgatotom általa [H; Ks 62/5]. 1796: a' Torotzkai Közönség e Citalt Törvényeik értelme szerént hajdoni Privilegialis Szabadságában, viszzá tetettetni, 's abban az All Peres és Mlgs Familia által in perpetuum meg tartatni, 's nem háborgattani Itéltessék [Mv; TLév. 5/16 Transm. 6. 1 tábl]. 1806: Az Exponensek közzül szüiretezés végett itten Sároson ki jelent meg, hova szállott bé, mulatásában háborgattatott é szállott helyin valakitől vagy nem? [M.sáros KK; DLév. 4. XXXVIII].

2. veszélyeztetik; a fi periclitat; gefährdet werden. 1585: Az hatar dolga feleöl vegezenek varosul hogy biro Vram Masod magawal zollion Sombory vrammal, hogj eo kgme az zegheny varosnak Igazsaga Jo lewele mellet teörekeggiek az feyerdy patronusoknal, Ne háborgattatnék a' varos Igazsaga, hozna eo kgme Egyenessegre eöket a' varossal [Kv; TanJk I/1. 20]. 1812: Ezen öblegetés által apránként szaparodott Berket nem halottam háborgattatni — hanem egyszer máttzor a kotsárdiak mikor a Maros bé fagy lopogattyák [Vajdaszeg AF; DobLev. IV/943. 6b Popa Nyikuláj (80) jb vall.].

háborgó 1. veszekedő; certare; streitsüchtig. 1570: Kalmar Marton, Ezt vallya ..., hogy azkor otth nem volt mykor fodor Janosne az egyhazfay ellen feddet, De azt Twgia hogi Igen Haborgo es Beketelen Eweleis (!) feddet haborgot [Kv; Tjk III/2. 77]. 1585: Lakatos Miklos Vallia hog ige(n) haborgonak hallotta Az Actor Annyat seot tudomis hog az vtolsó Vrat Zabo leorinczet meg nem tisztele hane(m) rutolta [Kv; Tjk IV/1. 420]. 1599: Salner Janos ... vallya ... Taligasne ... olljan

haborgo volt annak eleottejs mindenkoron [Kv; Tjk VI/1. 297].

Szk: ~ ember. 1573: Kedden Zent Mihál Naplan, Kadar Iánosmet Byro es Kiral biro vram eleot vadollia vala fekete Mate Zomzedzagyal egetembe hogi haborgo ember volna es Beketelen [Kv; Tjk III/3. 414]. 1584: Ilona Zabo Galne vallia hogy háborgo Ember a' Danch Leorincz [Kv; Tjk IV/1. 359]. 1746: Eltető Ferentz Uramnak Senkinek is allando harmoniat nem lehet tartani olyan veszekedéshez szokot háborgo ember [Szentegyed SzD; WassLt] * ~ legény. 1598: Toth Jstwanne orsolia azzony vallja kertem mj okon vertek az zegenj legenieket, mert azok eggik sem volt haborgo legenj [Kv; Tjk V/1. 243].

2. zaklatott; agitat; gehetzt, unruhig. 1588: Az Kis Aytok dolgat haladekba haggyak eo kgmek ... egy holnapigh, latwa(n) az Wdeőnek haborgo Allapattiat [Kv; Tanjk I/1. 66]. 1737: mivelhogi ilyen háborgólag van az idő, ugy lehet hogy annyira el vet bennünket edgymástól ezen következő haborgó idő, hogy Isten tudgya, ha láthatjuk e' edgymast többször a' vagy nem? [ApLt 4 Apor Lázár Apor Péterhez]. 1765: (A legényt) az Apja ... tsak azért adta szolgáláni, hogy ebben a sok háborgó időben katonának ne vigyék [Szépkényerdszmtárton SzD; Eszt-Mk Vall. 35]. 1823–1830: Midőn Lipsiában háborgó állapomban volnék, a piacon jártomban ... meglátom, hogy egy kis asztalkán egy ember árul valami pecsétnyomókat [FogE 204].

3. békétlen; neliniztít, fráminat; friedlos. 1747: Attyafiságtalan hábaru* életet eltek Szilagyi Samuel urammal attyafiságtalan haborgo életet élt Szilagyi Sándor uram [Ákosfa MT; Told. 8. — *Az eredetiben alább *háboru* alakban is].

háborgólag 1. zaklatottan; agitat, fráminat; gehetzt, unruhig. **Szk:** ~ van az idő zaklatott az idő/a világ; vremea/lumea este agitată/fráminat; unruhig ist die Zeit/Welt. 1737: mivelhogi ilyen háborgólag van az idő, tellyességgel el nem mozdúlhatok a házamtól [ApLt Apor Lázár Apor Péterhez. — A teljesebb szöve. *háborgó* 2. al.].

2. békétlenségben, békétlenül; invrájbit; friedlos. 1804: Néhai Testvérem G. Tódlalagi István, maga utolsó Rendelésében átok alatt azt hagyván, hogy velle Háborgólag éltt Feleségét, Halála után, a 'rólla maradandó Jóságokba bé ne botsátanók, és Semmi nemű Felkelhetőbe ne részesitenők [Told. 41/71].

háborgós háborús; de rázboi; Kriegs-. 1764/1765: amaz hoszszas haborgos Világba, Szebeni Sok Lakásunkba Szállás tartásokban költséges dolog vala [Kóród KK; Ks 14. XLIIa Kornis Ferenc végr.].

háborít 1. zaklat; a șicana/molesta; belästigen. 1568: vgy mondak az attya fyay myt haborittyatok hyszem ha ados marad anny marhaya hogy meg adhattuk [Kv; Tjk III/1. 171]. 1597: Herczeg Gasparne Calara ... wallia ... bezelgetek wala Chi-

zar Peternewel ... monda, hogi Bizony az zegeny veres Pal soha sem engemet sem mast nem haboritot volna senkivelwel (l) se(m) perlet volna, mert tudgia nyawalias vetkét [Kv; Tjk VI/1. 75]. 1606: Az erth aztth kiuaníuk, hogy bekesegessek legienek, ne szalogolianak, minth ez mi napiben, merth ennek előtte, soha ne(m) haboritottak, sem szallaglassal, sem fenytékkel, megh cziak szep szoualis, hanem szabadon birtuk azth az erdeoth [UszT 18/11]. 1609: tudo(m) hogj bech palne birta Jt az cheke tanorokat eltig bekessegesen, Senkj benne nem haboritota(n)* [BLt 1 Barta Pal (50) tusnádi^b lib. vall. — *Erre az igealakra l. NyM 182 kk. ^bCs] It en az cheke tanorokaba(n) Bech geörnek semi rezit sem birodalmat nem tudom, hane(m) Bech Pal es bech Palne, holtokig bekessegesen birak, es birtak, Soha senkj benne nem haboritota(n) [i. h. Bartalis Tamas Kozmassy* (60) pix. — *Cs]. 1626: en iartam ott az hol Lorincz Balint az Gátott fel dugta(n), akkor szabad vtt nala, senkj nem haboritott mikor rea iartam [BLt 3 „Demeter Janos szent Symonj” nobilis” (60) vall. — *Cs]. 1762: evictiot is fogada ... ha valaki haboritana érette [Szentimre Cs; Hr 5/41]. 1786: átkozott légyen az a ki esetet ezen rendelemben háborgatná vagy háborítani akárná [Szókefva KK; Kp II. 21].

2. (meg)zavar; a tulbura; stören. 1589: (A) Mezarossok ... az eo Zabadsagokat melyet ekeidig az barany bórnek el adassaba(n) minden bantesselki megh tartottanak volna Az megh mondot Zochyeknek illien wy es Zokatla(n) Intezesokkal limitatioikkal meg ne Engedneok haboritani [Kv; MészCLEv. fej.]. 1604: eo haboritotta az vegezest, en sem(m)iben ne(m) [UszT 18/7]. 1608: igit vegeztek es alkuttak egy massal Felelenekis ... Hogy soha se magok se maraduaiok ezt nem haboritteak (l) [Csasz; Bál. 60]. 1747: valaki kívánnya az egész hatarb(an) Osztasunkat meg másolni fel bontani haboritni tegyen le először 100. aranyat [Mezőbodon TA; JHb XI/31. 6–7]. — L. még FogE 144.

Ha. 1607: haboritannj [Szentiván Hsz; BLt]. 1612: haboritana [Tarcsaíva U; Pf]. 1743: haboritani [Kissolymos U; Márkos lev.]. 1745: haboritanni [Fejér m.; Kath.]. 1751: haboritana [Kissolymos U; Márkos lev.].

háborítás 1. zaklatás; stingeréală; Belästigung. 1834: Dosa Mária ásatott volt egy Kender Ásztato Tot, mely Tót azonn idő alatt mindeddig hál-orittás nélkül bírt és használt Dosa Mária [Etcd U; EHA].

2. ~ nélkül zavartalanul; nestingherit; ohne Störung. 1806: a' Ngod Perei Jussai háborittás nélkül fenn állanak, és bátorságban jötenek [Ks 94 Thuroczy Károly lev.].

háboríthat zaklathat; a putea molesta/șicana; belästigen können. 1590: Miűel hogy Lajos Andras az J. az vegezest megh nem Allotta hane(m) az falú keőzt űalo űegezest aszal akarta megh haboritannj, hogy miért az vaghas^a falulak az giepwt

megh hantak es zenat Az giepwn altal hantak, eszel akarta megh ha<boritan>^b nem haborithatta volna, Azért ket forint terhen marad [UetzT. — ^aVágás U. ^bMás kézzel a sor elejére betoldva]. 1616: Az falú eorizeserth az tyzth senkyth ne haborithasson se Banthasson, hanem chyak az falu búntesse [HSzj *falú-örzés* al.]. 1640: Az mely hazban eddig laktam s lakom hagyom az feleségemnek minden hozza tartoszando öröksegevel edgyütt ..., ugy hogy senki az en feleségemet meg ne haborgassa és haborithassa [Msz; Törzs. Vajai Daczo István végr.].

háboríthatlan megtámadhatatlan; inatacabil; unangreifbar. 1857: a' vevőnek a' meg vett földet egyszer 's mint háboríthatlan örökös birtokába ált adja [Szováta MT; Bereczki József lev.].

háborító I. *mn* zavaró; tulburátor; störend. 1698: Az Hazának belső Csendességét haborító Tolvajok kergetésében, az regi modot minden Rendbel (!) emberek tartásák meg [UetzT IX. 76. 46 gub.].

II. *fn* (meg)zavaró; tulburátor; Störer. 1581: Az my penig az ket Ellenkező Ember dolgat nezy, ... Inchyek hogy az közönseges bekessegek ne legienek haborythoy, seot az Intesnek engeggyenek es zallyanak az bekessegre [Kv; Tan]k V/3. 242a]. 1714: Senkiis elebbi lako helyet, deserálni es masuva transfugialni Ne mérészellyen ..., mert különben maga Személyébennis kemény animadversiot fog Szenvedni, mint a Publica tranquillitas(na)k turbatora, s haborítója [Nsz; WassLt. — Jobbágy- és zsellérszökések megakadályozását célzó gub-i rend.]. 1838: Evictiotis Várolának költönösön magokra . 12 ezüst forint vinculum alatt olly moddal, hogy az álla fél a' másolni kívánon vagy háborítton mind annyiszor valahányszor meg vetessen s vétethessen [Bözd U; Borb. II. Bözdöi Sebestyén Dániel ns kezével].

háboríttatás zaklatás; şicanare, molestare; Belästigung. 1862: nehogy ebben^a történetű halálózásunk esetével a hátra maradt félének leg kevésbé is háboríttatása történeten; jozanon gondolkodva, ép elmével .. teszünk ... vég rendeletet [Kv; Végr. — ^aTi, a szóban forgó vagyonban].

háboríttathatik zaklattathatik; a putea fi molestari/şicanat; belästigt werden können. 1862: minden bár hol is található ingo és ingatlan birtokunkban .. egyenes örökösöm maradjon, az én kedves nőm Tamási Anna, oly moddal, hogy ő a meg maradt vagyón birtoklatába senki által is ne háboríttathassék [Kv; Végr.].

háboríttatik zaklattatik; a fi şicanat/molestat; belästigt werden. 1770: nagi Győri N: Horváth^a Györgi vram .. ha az eo felségihez Letett Homagiumáról el feletkeznek . azj meg jrt^a kezések is háboríttatának, hozzája szabadoson, és bonumihoz, még feleségihez, és gyermekéhez is hozzá nyulhassanak vigore praesentium(m) [Csákszereda; Borb. — ^aA bönüm 1. al. sajtóhibával]. 1769: az ...

által járon az ut által menvén, s a' Deszméri Pataknak Terecskéit meg haladván leg ottan az Apahida felől lévő Vermes nevezetű Hegy oldalának éppen a töviben kapott ..., azon oldal alatt ment elé, senki által nem háboríttatván [Apahida K; JHbK XLII/24].

háborodik civódik, egyenetlenkedik; a se certa/sfädi; streiten, zanken. 1584: Deak Mathe . Danch leorincznek haborgo volta feleol azt vallia, aminth Az theobby, hogy Jgenis haborkodoth [Kv; T]k IV/1. 361].

háborodás szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktion: ~a esik kb. nyugtalanságban van része; a avea parte de zbucium; in Unruhe sein. 1579: Intyk eo kegmek az Adozedecek hogy Az Restantianak felzedessebe légyenek zorgalmatosok és az keozonseges zwkseget megh ne fogyatkoztassak ky myat Biro vramnak Naponkent valo gongya es haborodassa essek [Kv; Tan]k V/3. 199a] * ~a esik vkivel vkivel civakodik/egyenetlenkedik; a se certa/sfädi cu cineva; mit jm streiten/zanken. 1765: hallottam hogy Szabaszalai István Uram erőszakoson el akarta bortsattani azon Legényt, a minthogy el is bortsátotta, és annak végiben Varga Györgyvel esett volna háborodása [Szépkenyerűsztmárton SzD; Eszt-Mk Vall. 34] * ~t okozhat felháborít; a revolta; empören, entrüsten. 1764: Kováts nevű Praefectussa hamis lélekkel írott hazug információjára Bétsből 4ta 9br(is) hozzám indított Levelét Bátyám Uram(na)k vettem okozhatott volna haborodást olly eck szolgálatommal reciprocatio nélkül obligált Atyafiutol illy motskos levél vétele [Középlak K; BfR].

háborodik 1. civakodik, egyenetlenkedik; a se certa/sfädi; zanken. 1584: Margit Filep Georgne vallia Azont hogy mely Izoniw keppe(n) haborodot zonzedival es zidalmazot Istentelenewl es hatalmasul hazunkrais Ieót fankatis el hordotta [Kv T]k IV/1. 359]. 1585: Stamp Janos vallia eleób ez peter kezde velem haborodny . Mint Az Barom Az hajduk vgy Ne(m) kemellettek egy mast [Kv; i.h. 520].

2. átv felindul; a se enerva/irita; erregen, reizen. 1776: ki jöve P. Tompos, a' M Vásárhellyi Tiszteendő Pater Franciscanusok Praesidense, és bé hívá a' Segestyébe M. Groffné Aszszonycm ő Ngát ..., ottan mit beszelletek, mit telededtek? én jelen nem lévén, Nem tudom, hanem a Groffné ő Nga tsak hamar, nagy háborodva, és változott ábrázattal, onnan ki jöve, és az óltár eleibe le terdepele, a' Kis Aszszony ő Nga pedig a Segestyébe marada [Köröd KK; LLt Georg Vizi (30) rk kántor vall.].

háborodott 1. zavarodott; tulburat; (geistes-)gestört. 1719: en nem akarván olj utoljára hadni, hogi magam bonumából ... rendessen ne allegathatnak es perpetualit(er) et testamentaliter ne disponalhatnek, zallagosimból es aquisitomból, hanem meg jo es nem haborodott elmemben leven

... hagjom es Testalom alab következö rend szerem^a... az Testamentomban^b [Imecsfa Hsz; Borb. I. — *Tollvétség szerent h. ^bKöv. a végr. szövé.].

2 átv felindult; enervat, iritat; erregt. 1600: Circumspectus St(ep)hanus Radnothy ... fassus est ... keth seregh Iuh vagion az Zena keorewl az vduarba(n) a hul az keth zakaz zena vala s monda Ianchy Caspar ky zabaditot thytetek erre a' zenara Janchy Caspar nagy haborodot zeüel mene be az hazba [Kv; Tjk VI/1, 414].

háborodtul esztelenül; nechibzuít; unüberlegt, kopflos. 1812: Megesmértem hogy mint egj magamön kivül tétetve 's, mint edj háborodtul hibáson cselekedtem mikor a Nagy Aszszonyt akaratomon kivül pofon legyintettem [Héderfája KK; IB. Molnár György (58) ref. esperes vall.].

háborog 1. civódik, egyenetlenkedik; a se certa/sfádi; streiten, zanken. 1550: az monostoryak ez vtan allottak alol az vegheben^a es vg' keztek veghőtte haborgany az valkayakkal^b [Mny XXIV, 357 St. Weres de Petri^c j b vall. — *Ti. a Cylla mezőnek. ^bM. valkó (K) lakosaival. ^cNagy- v. Kispetri (K)]. 1568: Anna Sebastiani Somogi^a ... fassa e(st), Ezt hallotta(m) hogy szolnak vala biro Katonak myre haborong ephűes palneul, es ezt monda, en ne(m) bantana(m) de azt monda hogy Jweges Anna Enyztöye vagyok [Kv; Tjk III/1. 209. — *A férfinév előtt tollban maradt: cons(ors)]. 1570: Kalmar Marton, Ezt vallya ..., hogy azkor otth nem volt nykor fodor Janosne az egyházfyay ellen feddet, De azt Twgia hogi Jgen haborgo es Beketelen, Eweleis feddet haborgot [Kv; Tjk III/2. 77]. 1584: Barbara zigiarto Amburus zolgaloia vallia, hogy Istvan deak . . . így zol vala, Menietek bekewel el edes baratim Ne haborgotatok en vele(m) [Kv; Tjk IV/1. 312]. 1625: Igenis haborgottak egimással hogi be ne(m) kerteltek volt^a [Álmás U; UszT 47a. — *Ti. a szóban forgó rétet]. 1632: lattam hogy bekevel laktak ezzel az Georgi Deakal nem haborgottak semmit [Mv; MvLt 290. 97b]. 1635: Molnar Jmrehne monda vay Ferenczy Uram Ferenczy Ura(m), miért haborgaz, hizem ne(m) uihetem el az lelkemen [Mv; i.h. 291. 54b]. 1657: hallyad falu, hallyad, nem azert jöttem en ide (: tudni illik az Dobos Georgi kapuia elejben:) hogi haborgotak [Szentmárton Cs; Berz. 12. 92/127]. 1722: azon árok mellett ... volt egy Határ kő, a mely is distingválta a Kis Denki Határt a Thamas pataki es Martinesdi Határtol, a mely is ott pateált ..., a mig most hogy azon említett Határ felett haborgani kezdettenek a Thamaspatakiak az árokba bé tasztították [Martinesd H; BK sub nro 262 Iuon Koszta (70) j b vall.]. 1794: a férfiak nem haborgottak annak előtte egy mással, de a' két ház gazdaszszonya sokat civodnak egy mással [Dés; DLt az 1799. évi iratok közt]. 1844: Ugyan az Istenért mit gondolnak, hogy vén korokban ugy haborgognak égyfítt!^a hiszen ha már a singet elhuzták, elhuzhatnák az araszt is házi béke és

csendességben [Kv; Pk 7. — *Ti. a házastársak egymás között].

Szk: ~ *belőle* civódik/egyenetlenkedik miatta. 1591: ne(m) hallotta sem tudgia hogy solia haborgottak volna belőlle [Kisgalambfva U; UszT] * ~ *felőle/umi felől* 'ua.' 1568: Andreas Hagio ... fassus e(st), Tudom azt hogy, az Mesgen Jartak, de mindeltig zoltak erette, es haborgottak felőlle [Kv; Tjk III/1. 192]. 1592: Zechi Marton ... vallia: ... Peter batiam haborong vala az Aniankal az Maior feleol [Kv; Tjk V/1. 236]. * ~ *umi felett*. 1777: Tudom azt hogy amidőn az Unitusok az nem Unitusakkal haborgottanak a tempom es egyebb beneficiumok felett, ... annak el igazítására, a Nemes Varmegyétől kértenek Deputátusokat [Mezőpagocsa MT; BK. Petrás Péter (40) j b vall.].

2. perlekedik, *rég* perlődik; a fi in proces; gegen/mit jm einen Prozeß führen. 1760: eő. Ngá felső szomszédgyával ugj mint a' Tisztelendő Pater Franciscanusokkal haborgván ..., Törvényesen meg láttatta azon Nobilitarius Fundussának eő Atyaságok Residentiajok felől való határát [Mv; Told. 15/44].

Szk: ~ *umiből* perlekedik vmi miatt. 1591: Az erdő felől azt vallia eléghe erdejek volt honna(n) elljenek, eő ne(m) hallotta sem tudgia hogj soha haborgottak volna belőlle az peres erdeoból [UszT] * ~ *umi felett* 'ua.' 1684: én intvin Szabo Georgyne aszonymat, hogy ökgleme azo(n) kicsin föld felet ne haborongjon, ö kglme annak nem annuallván csak haborgottak [Dés; DLt 446]. 1721: Hadmező nevű szena füvet az Nagyfalut Biro Possessor Úrak egyenlő képpen birták ..., most hallom, hogy az Ifliu Úrak haborganak felette [Nagyfalu Sz; Told. 2] * ~ *umi felől* 'ua.' 1590: Cybrefaluj Cybre Ambrus és felseő Bodogh Azzonfaluj Dios Ferencz keozt Jgj deliberalanak eo kegmek. Valamj buzaik vagion Egien ló kepen Arassak megh, ... ne haborgolának feleölle teórwe(n)j wege zakattaigh [UszT]. 1591: Az erdő felől en ue(m) ertette(m) hogy Benedek Ghereb elteben haborgottak volna [i.h.] * ~ *umi iránt* 'ua.' 1743 k.: Márkos András vrammal ezen föld iránt most ki háborog? [Kissolymos U; Márkos lev. vk].

3. elégedetlenkedik, zúgolódik; a fi nemultumit, a bombáni; murren, unzufrieden sein. 1589: Thudom aztis hogy Magiary Thamas megh tiltá az hatart 12 f(ortintig) es igen haborogh vala a' keossegh hogy illien sokkal tiltana az hatart [UszT]. 1621: Mierthogi ige(n) haborgottak attam nekik Vachiorara hust Libr 6 [Kv; Szám. 15b/XI. 84].

4. torzsalkodik; a se gilcevi; zanken, hadern. 1572: Az Drabantok feleol kyk az kapuban haborgottak vagdalkottak, Azt akaryak eo k. varoswl hogi Teotwen nekwl ely Ne Mwlassa eo k. Megis Buntessek Az Eo erdemek zerent [Kv; TanJk V/3. 67b]. 1582: Stephanus Thakach fassus est, hog Nemineo legeniek haborganak volt korchiomayan, es eg Mashoz zekerczet fognak volt [Kv; Tjk IV/1. 27]. 1597: mondek nekj, Im(m)ar ha így uagio(a) az dologh ne haborgotatok alküd-

giatok megh [UszT 12/77 Helena relicta quondam Agilis Ambrosj Georgy de Farkaslaka pix. vall.]. 1787: ezen Vicinalt Gaz rez nevü helységet az én eltemre mindenkor a Gy(ergy)ő Szárhegyi Gróff Lázár Familia védelmezte, tartotta s Moldu-vával vergott s haborgott erette [Gyszm; DE. 3 Szöcs Mihály (66) jb vall.].

Ha. 1572: haborgottak [Kv; Tjk III/3. 24]. 1582: haborgottanak [Kv Tjk IV/1. 27]. 1591: haborgohny [UszT] haborgani [Kv Tjk V/1. 136, 149]. 1592: haborgani [Kv; i.h. 263]. 1600: haborgottak [Kv; Tjk VI/1. 443]. 1617: haborgattak [Nagygalambfva U BfN]. 1628: haborgot-ta(m) [SzJk 19].

háború I. m. 1. háborgó, nyugtalan; agitat, nelinistit; unruhig. 1577: Miért hogy penigh ertyk eo kegmek az wdonek haboru voltat. keryk eo kegmek varasul Byro vramat hogy az kapuknak wygyzasara Rendellye el az vramat, hogy az kapuk zorgalmatosan eoryztessenek megh [Kv; TanJk V/3. 142a].

Szk: ~ élet viszálykodó élet. 1785: az Asszony sem panasolta etzeris, hogy az Ur ezzel, vaj amazzal bántotta, 's kesergette volna, hanem ha mi esett közöttök, magában tartotta, de nekem nem jelentette, 's én egjeb haboru életeket nem is tapasztaltam [Mv; DLev. 4] * ~ életet él háborgó életet/viszálykodva él. 1747: Tudom miolta ... Szilagi Sandor Ur(am) meg házasodott az oltától fogva mindenkor Attyafiságtalan háboru életet eltek* Szilagi Samuel urammal virgattak, perlekedtek [Ákosíva MT, Told, 8. — *Az eredetiben más vall-ban: atyafiságtalan, háboru, perlekedő gyűlölséges életet elte(ne)k]. 1785: én akkor sem tapasztaltam magok között haboru életet mint hogy én küssebb szolgáló voltam nem igen jártom a' magok házakban, s azért ha voltis valami haboru közöttök, eszre nem vehettem [Mv; DLev. XXXVI. 4].

2. dtv zavarodott; tulburat; geistesgestört. 1765: Feleségem elméjében háboru lévén akkor, ugy meg ijesztették, hogy már egész bolondá lett [Dés kör.; Born. XXXIX. 23].

II. fn 1. viszály, viszálykodás; ceartă, sfadă; Zank, Hader, Streit. 1565: aky az habornak oka, az kyrál Jobagia, az ennalom vagion fogva [Sajó*; BesztLt. — *Nagy-, esetleg Kissajó BN]. 1570: Keleh Myhal azt vallyá, hogy myglen ew egy eytel Borth Teotetet volna egy wteotte zekkerhewel Archwl az kayantay legent chyuka Lazlo, De ew semmy haborwt az eleot keozteok Nem lathot sem Zythkot nem hallot [Kv; Tjk III/2. 54]. 1588: Az fel peres . . . ky ment Az mezeőre perechen-beol* Somlio fele, vthamatt megh alotta, es ot engemet fegywerewel wagdalny (így!) es megh akartt Sebessyteny Awagy eolny, Azert minden habornak eo adott okotth, ha my esetis, eo wolt Az primus Aggressor [Somlyó Sz; Wlt. — *Az előbbi településsel tőzsomszédos Perecsén].

Szk: ~t indit viszálykodást kezd. 1574: Azt váliak* . . . hagi Az zeoles kertbeol leot az haygalas Resiok es ketteo karowal ky leot . . . , Eok

penig kertek azon hagi Nel Inditananak haborwt Azomba wgi esset az haitas az meg holt Inason [Kv; Tjk III/3. 351. — *Két inas és két szolgál]. 1585: (A részegek) indítottak haborut, Esedezik vala Az legený, Mongia vala hogy Ne bantanak mert kiraly lewele volna Nalla [Kv; Tjk IV/1. 486] * ~ indul viszálykodás kezdődik. 1573: Anna Eottues Gergine vallia hagi meg volt az giolch 12 zing Még teob kewes hean fely fertiall, de ne(m) twgia ha az volt az giolch ky feleol az haborw Indwl [Kv; Tjk III/3. 269].

2. nyugtalanság; neliniste; Unruhe. 1632: most-is tüheteő egességben leuen, eszem s elmemis heljen leuen szüemennis semmi haboru nintsen [KJ].

3. égháború, vihar; furtună; Sturm. 1771: Tavay Nyáron Bánatus felől egy iszanyu habaru s nagy szél támadván, sok fát dőjtett ki [Pánkszelistye H; JHb 93. XIX. 6].

4. rázboi; Krieg. 1571: Mindenek kezen es Io Rendel legenek, hagi ha myh haborwt az vrsten reank bochat Neh talattassunk keswletlenek lenny [Kv; TanJk V/3. 39b]. 1619: Baga Peter es ... Baga Miklos ... megh eskut eros hittel hagi valameg elnek soha az vram neue alol el ne(m) alnak, hane(m) fiurul fiura megh maradnak seot hogj ha vala mi haboru tortinikis ... velunk edgiut eokis haza Junek es szolgálnak holtigh es fiurul fiura megh maradnak [Kozárvár SzD; SLt CD. 4]. 1653: egy nehányszor vegezet az orszag arrol hogy az kinek levele az haboruban el veszet volna ő Nagat talallya meg felőle es ő Naga adgyon vjab levelet róla igassagarul [Sófva BN; EMLt]. 1738: az mostani mind haboru mind contagio miatt valo separatiojara es egymastul valo el rakedesere nezve az haza belieknek sem craeditumra sem Joszagra most penzt nem kaphatni [Kudu SzD; Ks 99 Pongrácz György lev.]. 1759: két egy testvér, Alexa és Opra nevű Legények ennek előtte igen régen valamely nagy éhségben vagy háborúban Alsó Ilosvári* elszökvén, Hordóra mentenek [Hordó BN; EM LII, 134. — *SzD]. 1780/1797: Én háborubon menendő szegény Katona kinek ki menetele bizonytalan .. hitem szerint Testificalok [Vargyas U; MbK X. 56]. 1834: Hatojkai Gy(alog) katona Ferentz Pál (86) felel .. én még a Burgus Háboru előtt erdőltén ide [F.csernátón Hsz; HSzJP]. — L. még RettE 256.

Szk: ~t kezd. 1575: az Zathmari nemetek ... minemő hertelensseggel özve gyűltenek es fel boldultanak, azon módon el ozolnak sewt en vgian nem híhetem, hogy chyazar hire es parancholatia kyül effele haborut meryenek kezdeny [Báthory, ErdLev. I, 313].

háborúan, háborún viszálykodva; certându-se; zankend, hadernd. 1600: Magdalena concors Andrae Kadas ... fassa est az Kadar Janosne naza Zakach Jloioe vala ... Durutthiazzont el veotthe Boythos Boldisar de mindeltigh ygen haboron elenek [Kv; Tjk VI/1. 417]. 1758: egymás* közöttis háborúan elők nem voltanak, egymást rendesen meg értették mint betsülletes

házasságnak rendíhez magokat alkalmaztatni kívánó emberekhez illet [Betlensztmiklós KK; BK. Christina Csatos cons. jobb. Emerici Ersek (33) vall. — *Ti. Udvar István és felesége, Csuka Panna]. 1781: ezen utralt hely pusztában hevervén, az Expon(en)s ur(na)k sem békességes, sem háborúan való birodalmát nem tudom [M.nagyzsombor K; Somb. I].

Szk: ~ *tart* vizsálykodva él vkivel. 1584: Chyres Ianos wallia ... ezt monta Bokor Casparne Io vram ige(n) haborwwa(n) tart engemet ez Kos Istwa(n) a' hazba(n), de Addegh chendeszen tarchon amegh vra(m) mgh Ieo [Kv; TjK IV/1. 318]. 1597: Bota Janosne wallia Thúdom hagi egizer el zeokeot wala Sardine az vratol panazolkodasatis hallottam hagi ne(m) lakhatik velle mert ige(n) haborúan *tartia* nem regennis megh eskwt volna raita hagi mgh eoli [Kv; TjK VI/1. 95].

háborúi. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *költség* hadi/háborús kiadás; cheltuieli de război; Kriegsausgabe. 1837: Minden terhesebb subsidiumokat, nem különben eshető folyamatban lehető hadi adokat s háromlandható háborúi költségeket a Szepesianum Jozság el zálogosítója Nyomdokossai vagy a' Famillia tartozik vini [Dés; Bet. 5].

háború-ido háborús/háborúságos idő; timp de război; Kriegszeit. 1588: Megh ertettek Biro vram Inteset hogy vgmint illien haboru Wdeobe(n) virattigh eoriznenek [Kv; TanJk I/1. 69]. 1592: Keett lewel, Eggik Caroly^a Originallia, Masik Sigmond^b Dichiri ez warost az eo hysegeyert haboru Wdeoben [Kv; DiósyInd. 26. — *I. Károly Róbert. "Zsigmond királyé]. 1599: Mind enny niawaliak es haboru eodeokbennis az varossj embereknek harminczadgyabol ez extendeoben percipialtanak fl 3966/89 [Kv; Szám. 8/XV. 30 Dica-jegyzék]. 1608: Emlekezem iol hagi az regy Kornis Ferencz birta ezt az Musnay iozogat ..., de a sok haboru wdeon, arra nem emlekezem hagi ha birtae Kornis Farkas vramnak posteritassa auagi nem birta [Muzsna U; TSb 21]. 1636: semmi haboru idon el nem kerölik kezd sem az Kegd successorit ha szinten kitöl I(ste)n oltalmazson. haboru idoben el budösnanakis az kezd neve ala megh jöjenek [Frata K; SLt Y. 37]. 1687: (A hajókat) el kesztettük, s el maradtak az odaki valo haboru üdö miat, ot vesztek a Tisza parton arrol senki nem tehet [Máramarosziget; Törzs]. 1738: Mikor pedig holtom történik, ha Isten haboru üdötöl az hazankot anyira meg tartya s pestistül hogy testemet el vihetnék Kolosvár(r)a a testemet vigyék az feleségem mellé [Kv; Ks 14. XLIIIIa Kornis István végr.]. 1753: egy üdö telve haboru üdö következvén ugy mint Kurucz világ az egész falu ell pusztult [Aranyossztmiklós SzD; Ks K. 82]. 1777: a mint mondják a Batsitya Nevü helyen volt egj Szeketuricze Csetyászke Nevezetü Falu melyet a Háboru idökben ülték meg valami Emberek s a békességes idő(en)

osztán el oszolván onnan az Emberek a Faluis el pusztult [Konkolyfa SzD; JHbK LVIII/28]

háborús 1. vizsálykodó; certăreț; hadernđ, zankend. 1797: Ifju Székely András háborús házassági Eletet követvén eleitől fogva, néhányszor Consistorialis határozás mellett is minden jobbulás nélkül maradtott [Szilágycseh; IB. Dombi János ref. prédikátor nyil.].

2. felindult; agitat; aufgeregt. 1812: azt gondoltam mindjárt mindjárt egyben kapnak; a' nagy Aszszony is a kezét igen közel hordozván a' Groff orrához, melyből a lett, hogy a' Groffis azon háborus állapotjában a' nagy Aszszont pofon legyintette [Héderfája KK; IB. Molnár György (58) ref. esperes vall.].

3. de război; Kriegerisch, Kriegs-. 1604: mely penzt vgyan az Zeknekis be hoztunk volt, de az Ideonek haborus volta mya noha az pyz kezwnkel maradt volt [Szentlélek Hsz; HSzJP].

Szk: ~ *idő* timp de război; Kriegszeit. 1711: Egy selyem palástot mely is az haborus üdö miat bányák(an)^a rejtetvén el senyvedet, meg evödött [Kv; Pk 6. — *Ti. Torockón]. 1777: Igaz é hagi az haborus idökben szoktak volt némelly Kővár Vidéki Lakosok, kiváltképpen az Utban esők, lako Hazukat el hadni [Révkörtvélyes SzD; TL]. 1846: a Prusussal vagy Burkussal volt háborus idökben belli subsidiumot vett és adott [Illyefva Hsz; Borb. II] * ~ *napok* zile de război; Kriegstage. 1848: Írásmat mutató Kádár Silip ... miut kotsis ... közelebbi háborús napokig betsülettel viselte légyen (így l), s most is csak éjjeli koválygása s keze alatti marhákrai vigyázatlansága tekintetéből kellett elbótsáttanom [Retteg SzD; Bet. 3 Maksai János kezével].

háborúság 1. vizsály, vizsálykodás; ceartă, sfadă; Zank, Streit. 1560: Theortenek az vitezleo frathay Gergelnek hertelenséggel valo Bethegsege hywata minket hozzaia ... Akarna testamentomat tenni az ew Jozagarol ... hogy ha halala teortennek az ewey keozot valaminemw vyzzawonas haborwsag es egenetlenseg neh lenne [Fog.; SLt S. 10]. 1561: Ha az mesterek kezpt a wag' legenyek kozot vag' masok kozot valami haborwsag vezedelmes ez wezes tamad zabadsagok leg'enek az mestereknek azt az Cehbe le tenni [Kv; ÓCART.]. 1577: valamy haborusagok es nehezségek leontenek volna eo keozteok, .. azokatys myndenekett eo keozwleok ky szallytank ezen keotel alatt [Uzon Hsz; BLt 7]. 1589 h.: Azt tudom hogy a' varosnak minden dolga(nak) es haborusaganak kiual keppen valo oka Zabo Thamas [Szu; UszT]. 1590: minden háborusagnak Bartha Andras adoth okoth [Mgyerőmonostor K; KP. „Thomas Kabos de Giereo Monostora” kezével]. 1629: Az haborusagh uta(m) masnap Bandi Ferenczné ... kezdé beszelleni az haborusagott hagi mint jart Meszaros Istuannal [Mv; MvLt 290. 185b]. 1664: Kegmed es nehaj Vas Laszlo özvegye között fen forgo villongasoknak, haboruságoknak el igazittása felől ennekeltői (!) parantsoltunk vala, de kedgen múlt,

hogy végbe nem ment [WassL. fej.]. 1734: ha a Kőrcsoma tartasnak ideje között Valamely Haboruság találna lenni, a meg adott 100 forintból* annyi részt amennyi idő alatt nem lehetett volna folytatni tartozásának restitutiálni [Dés; Jk 445a. — *Ti. a kocsmabérből]. 1748: az Haromszéki Ekklesiákban minden haboruság eleitől fogván többire az Praecedentiák üzéséből szokott orialodni [Hsz; Kp I. 160b]. 1812: a' miolta szolgálom eő nsgkot 's, edgyűtt voltak 's laktak tsak edj Hetet sem töltöttek csendességben békességben ugy annyira, hogy edj Hét sem tölt el a mellyen azt lehetett volna mondani, hogy ezen a Héten nem volt háborúság eő nsgok között [Héderfája KK; IB. Gothárd Sigmond (25) grófi szt. vall.]. 1833 k.: esedezem a ns Presbiteriumnak, hogy .. méltoztat Férjem Keresztyéni Férji kötelesege, és az Szent Hűt mellé állítani, a közöttünk fenforgo s háborúság okait közöttünk le Csendesíteni [Usz; Borb. II]. — L. még FogE 280.

Szk: ~ esik viszálykodás támad. 1573: Eeket Benedek Kowach kerte volt hagi az Mynemw haborwsaga esset volt Chiuka Matiaszal Bekesegre zerzenek keoztek [Kv; Tjk III/3. 227]. 1597: Ifiabik Zigiarto Balint Coloswary wallia Az teob vendegek keozeot penigh semmi vizza wonas sem zabol sem chelekedetbeol semmi nem wolt hane(m) nagy chendesseggel lakoztunk minnialan nyalaskottunk chiak zinte Sarkeozy Janostol eset minde(n) haborússagh [Kv; Tjk VI/1. 29–30]. 1673: Eo felsege* Minden rendekett ez orzagban az haro(m) nemzetett le cziendesiczien, es meg bekeltesen, hagi ez mostani disturblumnak es zurzauarnak ideien az minemeo sok zurzauar, igientlenség, giwleolsegh es haborusagh esett, azok miatt ennelis nagioib romlassa zegeni hazanknak ne keouetkeztek [KJ. — *Báthory Gábor] * ~ indítatik viszálykodás kezdetik. 1606: Lata(m) azt mikor Benkő Istua(n) nagj Ferenczre fel kele, es tolle Jnditatek az haboriság [UszT 20/107 „Kiczid Lukacz Leania marta” vall.] * ~ indul viszálykodás kezdődik. 1584: Bokor Caspar wallia Hog Daud Ianos es Sardy Ianos mikor bekenel ky mentek volna az hidkapuy Kis Ajton es vizenek a' keoffal mellet Mondanak onnet fellywl Esse lelek Curwafiak, Az zekerczewel meg vagatok . ez zora Sardy Ianos vizza zida es eze(n) Indula mind az haborusag [Kv; Tjk IV/1. 348]. 1594: Tiztelendeo Marton vram Az minemw hirtelen haborusagh indult volt keozeottwnk, ez el mult napokban, az varos dolgaban valo Igazitasnak keozeot, az minemw tizteletlen Zoual, hirtelen Indulatombol kegmeket illettem, annak semmi vton lenni ne(m) kellett volna [Kv; Szám. 6/V. 42]. 1625: Demeter Lukacz es Olah Martone el ueottek az megh neuezet tinokat az fiam eleol Ezen indult az haborusagh Demeter Lukaczial mi keoztwnk [UszT 179a] * ~ indulatik 'ua.' 1572: Rusa Mathe ... Ezt walla hogy Mykoron Az haborusag Jndultatoth volna ... Lattam hogy Rado Myhaly Egy Nagy ... Bottal Eleykbén Alloth Es vyzza werte Ewketh

[Zentelke K; KP] * ~ kezdetik 'ua.' 1598: Zabo Andrasne Katalin Azzonj ... vallya Baka Ferencz az Pazthor Jstwan ablakan ketzere, Awagy haromzoris gyaka be zablyauual en ott laktam ... Akkor kezdetet az haborusagh keozteok [Kv; Tjk V/1. 252] * ~ leszáll elcsendesedik/megszűnik a viszály. 1598: egy mast megh keouetűe(n) mind az kett fel es kezeketh fogua(n) egy masnak, minden haborusagh haragh le zalla keozedotteok [A.jára TA; Berz. 7. LXV/8] * ~ nak békét hagy felhagy a viszályal. 1600: Erdely Georgy ... vallya En Arultattam az korchyomat az nap inkab mind ott Jwanak Balas es Lazlo teob tarsajwal igen megh rezegette(ne)k vala megh Alwek egy Almott Lazlo annak vthanna Neki serkenek es esmet Innya kezdte .. kertem eroossen hogy az haborusagnak beket hadgyon hanem mennye(n) dolgara [Kv; Tjk VI/1. 455] * ~ ot cselekedik viszályt kezd/támaszt. 1575: Tyztessesegen haborgas nelkwl vigazanak, Mert valaky Indwlatot haborwsagot celekedik chiak feyewel Ery meg [Kv; TanJk V/3. 121b] * ~ ot indít 'ua.' 1572: Mykoron Az olahok Reank Jndulan(a)k Es hagitan kezdenek, Lattam hogj Az Monostory Kabos Ferench feol Jewe Eleykben es Erossen kezdte Az olahokath zjdnya hogj haborusagoth Ne Jndetanának [Jákótelke K; KP. Myhaly Tamas Jb vall.]. 1655: Ha valamely Mester közüllünk a' Czéhnek egybegyűlésének idején szitkozodik, vagy hogy az Czéhnek mulattsága lévén háborúságot inditt, tartozik büntetéssel flor. 2 [Kv; AsztCjk 9]. 1701: valamellyik ezen tul ... ujjolagh haboruságot indit vagy Társaságban vagy másuttis hogy Céh eleiben kerül es Céh busittatik ... megh csapattassek [Kv; i.h.] * ~ ot szerez viszályt kelt/támaszt. 1606: Dienes Georgiet ketszeris uestek ki oztan az aitol le teori uala ha be ne erezzek, fogada azt hogy chak erezzek be semmi haborusagot ne(m) szerez, s ugy erezték be [Dálya U; UszT 20/111]. 1726: En T.T. eszküszöm az egy elő Istenre hogy ezen Egyhaz fiui hivatalban ..., haborusagot nem szerez [Kv; SRE 154]. 1803: Midőn a pásztorok bért szednek ha akarki is olyan kenyerét vagy gabonát fizet, amelyet a pásztor elégségesnek lenni nem ismér, háborúságot ne szerezzen, hanem ... amelyik fél hibásnak ítélte-tik, 1 magyar forintokra ... megbüntettetik [M.hermány U; RSzF 192] * ~ ot szűl viszályt kelt/támaszt. 1785: Ezen metákat onnét tudom ... Hogy Gyermekek koramban a régi üdős Emberek az egész Faluval sok izben járták ki ... a' kétt helységek között valo határok metáját s ... minden nyombeli Embereink tudnák a' kétt helység vagy pusztá Egres, és a' Szarkadi Praedium* közt valo különbséget, ne hogy a' kétt határ öszve elegyednék s a' lakosok között háborúságot szűlne [Asz; BHA. — *Pusztáegres (TA) tájékán elpusztult középkori település] * ~ ot támaszt 'ua.' 1575: Minnyayatoknal nyilvan wagon, minemw tewzet, keozeonseges vezedelemtre walo haborwsagot tamasztottak nemely orzagwnkbely hytwan partos emberek [BáthoryErdLev. I, 930–1 fej.]

* ~ot vall viszálykodásban van része. 1568: Catherina Sth(ephani) Reody consors fassa est, Ezt tudom hogy az Kodory Gasparne mellett lakoth sok karth es haborusagot vallottam myatta es vgyan azert chyereltwk el a hazatys [Kv; TjK III/1. 213] * ~ra fordul viszályal kezdődik. 1653: Ez az Esztendő háborúságra fordula némü-némü dolog mia' [ETA I, 155 NSz] * ~ra hajt viszálykodásra/perlekedésre fordít (pénzt). 1753/1781: feles esztendők voltak, és az alatt azon Joszág sokat prosperalhatott volna az árváknak, mivel a Tutor ur jó gazda volt és az Oeconomiat mind untalan folytatta, nem hajtván reá a háborúságra [Balsa H; JHb LXXI/3. 212–3] * ~ra okot ad. 1591: Marghith, Czako Ambrusne vallia, szekeli Mihaline nemis adot en hallottomra semmi okot az haborusagra [Kv; TjK V/1. 121] * ~ támad viszály keletkezik. 1572: Ilona Zekel Benedekne, Azt vallia hogi eo mykor hallotta volna hogi Megh fogtatta volna az Thakachne az Bekennet, feddy volt az Byllernet myert zolnak olytat hogi haborwsag támad Beleolle [Kv; TjK III/3. 43].

2. verekedés; bátaie, incăierare; Schlägerei. 1568: Margareta Consors Martini barbi tomsoris (!) fassa est, Ezt lattam hogy mikor az haborusag vala az kalmar lazlo hazanal, akor, kalmar peternel egy pad zek vala es az kakas Andras Jnassa aly (!) vala előtte [Kv; TjK III/1. 187]. 1583: forog eo kegmek eleot, minemeo haborusagh keowetkezhethik, myert hogy az Jesuitak keozeot tanulo Iffiak inkab feğ'weres kezzel Járnak varosunkba(n) Annak okaert eo kgme Biro vram tallia meg Az papa keowetet, kerie arra hogy effele kard es fegyver hordozastol az Iffiakat el fogiak, hanem Iarianak vgy amint affele Religiosusokhoz illik, hogy az haborúságnak fíta tellességgel által rekesztessek [Kv; TanjK V/3. 272a]. 1596: Mikor az haborúságh teörtent volt, nagy Catho fúta hozzam, monda hogy hamar az Istenerth merth mind le uagia az nemes ember az Miklos Vramot es az medeseri* legent(is) [Kadicstva U; UstT 11/53 Lucas Domocos de Kaidichfalua j b vall. — *Medesérről (U) való]. 1606: az mikor az habórúsag uta(n) Benko Istua(n) Testame(n)tömöt tön Nagy Ferenczet Benkő Istua(n), Gyilkosnak mo(n)da es az Leaniat Ilonat Gilkos felnek [i.h. 20/107 Antal Benedek vall.]. 1772: Hát azt tudgyae a' Tanu, ha tudgya nevezze meg, hogy azon háborúságot, a' melyből a' Szász János fiának kezébeli marjulása lett, annak fővebb indító oka melylyik volt? [Asz; Bosla vk].

Szk: ~ indul verekedés kezdődik/támad. 1573: Ilona Zegeny Zanta azzony . Azt vallotta hogi mykor az haborwsag Jndwt volt otth az haz eleot, az hazba volt chisar Ianos ... Azert ky fwtot, Azomba latta hogi leh esset az haz eleot, De Nem latta ky vtotte vagi haytotta volna [Kv; TjK III/3. 210]. 1598: Zabo Janos plebanos Vram taligassa vallja. En nem thwdom minth indult az haborusagh az legeniek keozeot, de ... az kert fele Molnar Janos igazita az legent [Kv; TjK V/1. 242] * ~ indulatik verekedés

támad. 1598: Eger Balínth Junior az kapithan hidelwen vallya, En oda hatra Jttam Aztalos Janossal es teobbekekkel, en nem lattam minth indultatott az haborusagh, es kik verekettenek [Kv; i.h. 241] * ~ot indit verekedést kezd/támaszt. 1631: Böruejt ... Meszaros Görgy oltalmazza vala s eleibe alla Kalmany Gergelnek hogi ne üsse s ugj talala Meszaros Görgjnek az karjat hogi ugia(n) megh roszana (!) mint egy rosz fazek de min inditottak az haborusagot en azt nem tudom [Mv; MvLt 290. 49a] * ~ot szerez verekedést okoz. 1592: Gruz Marton vallia: Az zekeres leginiek mikor az korchoman zertelenkednenek, kupakat eoze rontanának es egieb latorsagot chelekednenek, zolita megh az Ceh Mester eoket, hogi laknanak bekenel, ne zezene-nek haborusagot, Azomba egi nagi keoüel megh hagitak az Ceh Mestert [Kv; TjK V/1. 247].

3. háború; rázboi; Krieg. 1567: Mikorontan az zwksege' mwtattya haborusagnak ideien Az mes-terek, annak* meg oltalmazasara tartozzanak wigazni Es bizonios rend zerez a korwl ielen lenny [Kv; ÖCART. — *Ti. az Ötvösök bástyájának]. 1617: vyob haborusagra az orzagok keozeott ok ne adattatnek [KJ]. 1626: az egesz Hostat el egett uala az haborusagkor [Kv; RDL I. 129]. 1633: Kouacz Marton ... haborussagh vtan uzezekedett el Z.egyedrul [Szentegyed SzD; WassLt Nagy Matthe Janos Szauay* (60) j b vall. — *Szavából (K) való]. 1661: Jelentven előttünk Radak Laszlo Ura(m) minemü sok karokat ez mostani haborusagokba(n) az Tatarok es Törökök előt való futasokb(an) sok izben vallottak volna [Dés; RLt O. 5]. 1707/1711: Ha pedig mind edes Attyokat mind az urat Mikola Laszlo uramotis az Isten ezekben az haborusagokban az arnyek vilagbol ki venne, hadgya az Gyermekeket eo kegyelme az kolosvari Pater Jesuitak kezéltén [Kv; JHbK LVII/43]. 1747: az kuruc háborúság után ... Torockaj János Ur Csináltatott házat reája [Mezősályi TA; Ks 7. XV. 20 Bács Praecup (70) j b vall.]. 1753/1781: ... az akkor ez hazáb(an) sullyoson grassáló haboruság le tsendesedvén ... Császára hűségére viszzá jött [Csigóó H; JHb LXXI/3. 253–4]. 1774: Nincs is a mostani emberek között egy is, aki a Rákóczi Ferenc fejedelem [által az] ausztriai ház ellen az erdélyi fejedelemségért indított, hét esztendeig tartó háborúságban ... benn forgott volna, csak Daniel István úr [RettE 330]. — L. RettE 116.

4. egeknek ~i égiháború; furtuná; Gewitter. 1585: Veottek eo kgmek zmek eleybe(n) az Zent Peter egy hazanak puztasagatis, mely miath az Egeknek haborusagy az Istennek Igyelének halgatoyt el tauoztatitak Nagy giakorlatosagol onnet a' puzta helyreol [Kv; TanjK I/1. 6].

Ha. 1633: haborussagh [Cege SzD; Wass Lt Varga Eörsebet Cappani Ferencz (65) j b vall.].

háborúságos 1. civakodó, veszekedő; certāret; zankend, streitend. 1584: Chanady Janos az zidolomb(an) Ne(m) thud, de haborusagos eletet a' zomzedsagat tuggya Danch leorincznek [Kv;

TJk IV/1. 360]. 1608: Hogy azert my keozeottwnk ez Vtanis ez fele haborusagos Igyenletlensig az perlekedesbeol ne legyen Indulank ilyen attyafisagos alkuasba(n) es egezesben [Kv; JHb XXVI. 49].

2. nyugtalan; nelinistit; unruhig | háborús; de rázboi; Kriegs-. Szk: ~ *állapot*. 1664: Bálintith Sigmund Ur(am) ez háboruságos, zenebonás czjak nem uesgeő ueszedelemben(n) forgo allapott-jaba(n) [Marosbogát TA; Bál. 52]. 1702: Boldog Emlékezetű Rakotzi György Fejedelem látván a mű Eleinknek világos igasságokat megígérte volt nekik* a szabadságot sőt megis iratta volt a szabad Levelet, de mivel hogy ez idejében háboruságos állapot volt magát a Török le vágva a Harczon nem Confirmálhatta a Levelet, és így a Jobbágyságra redeálni kenszeritettének [Torockó; TLv. 4/3. 2b. — *Ti. a torockóiaknak]. 1715: az országban levő haboruságos állapotok miatt ... a' Jóság mindenkor rezzenésben(en) levén felette neheze(n) hajthatták ki akár mi féle dologra [Sárkány F; UtI] * ~ *esztendő*. 1713: Ha valamely Ecclesiáktól valamely bonumok az elmúlt háboruságos esztendőkből elpraedaltattak, ha nem a Falu, vagy Privatus ember maga szükségéért vesztegette, vagy zalogositottae el? [SVJk 1728—1752] * ~ *idő*. 1628: haborusagos ideokban tartozzek Ur(am) eo kgl(me) az en fiamnak, mind szemelyenek, es minden Iauainak minde(n) bantasnekwl helt adny az Mogioroj kastelyba(n) [Bonyha KK; Eszt-Mk Cserei lev. Bánfi Mária végr.]. 1681: Szép vízi harminczadnak és eörnek állójai háboruságos, sokadalmas és egyéb időben tíz ember is állja* [CsVh 104. — *Ti. a szorosokon átvezető utakat]. 1712: Hariban lako Boër Samuel Uram ... jelenté ... hogj az el múlt haboruságos időkből marhájkobol annyira ki fogytanak volna hogj tellyességesen minden oecónomiájokból el szakadának, ha marhát nem szerezhetnének [Hari AF; DobLev. I/76]. 1764: Armalisom az Haboruságos időkből(en) el veszet [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1771: ficzko korunkba a' Gát kötésen magunkis dolgoztunk, de annak utánna Pestis és háboruságos idők következtvén csak hamar el pusztult [Királyfva KK; JHb LXVII. 169]. — L. még Rette 55 * ~ *veszedelem*. 1667: Nilvan vagyon mindenek előtt, hogy az el mult haborusagos, es szegeny varosunkat, s Orszagunkat pusztító nagy veszedelmekben el fogyatkozvan minden ertekebeol szegeny varosunk(na)k lakossi ... Kenszerítettunk ezen Varosunk belj ... Unitaria s Orthodoxa Ecclesiák jövaihoz nyulnunk [Kv; RDL I. 179].

háborúságszerző veszekedést/civakodást keltő; certarej, care provoacă ceartă; zank/streitsüchtig. 1574: Orsolia az Zemetbiro Benedek Annya Azt vallia hogy eo zomsedos Mazas peter ... zoksor (!) haborgot Eo weleis oknelkwl, hwl tykert hwl egibert Rea Ment es vgy kereskedet rayta, ky myateotet az Azzonyavalis egbe vezette volt es p(er)benis volt myatta azert azt Mondhatia

feleole ez fele dolgában zemyre kelleo Mint az hazaian es azon kywl haborusag zerzeo volt [Kv; TJk III/3. 392c].

habos 1. kb. bodros, fodros, fodor-; moarat; kraus, gekräuselt. Szk: ~ *allasz*. 1742: Egy pár pásint szín apro elegyes virágokra szőtt habos Atlacz kis Ing [Ne; Told. 19] * ~ *cafrag*. 1681: Török Czafragok Regi viseltes rojtos habos aranyos fonalas szuuesü czafrag [UtI] * ~ *cse-melet*. 1572: Zep Martonne Dorko azt vallya ..., Azt latta hogi ... egy tabyt zokniat es egi vegh habos chemeletet kwideot neky ahoz Barsontis [Kv; TJk III/3. 42] * ~ *kanavász*. 1668: Egy Szkophium Arannial, es Ezüstel varrot kek habos Kanovacz panczel Ing [Mk. Kapi György inv. 3]. 1672: Egzin habos keskenj kanavacz soknja [SLt A. 52 Suky Krisztina leit.]. 1692: Egy tetczin habos kanavász szoknya. Szélyes elegyes arany kötéssel [Bilak BN; JHbK L. 36]. 1718: Edgj Publican Szin habos kanavász Szoknya [Sár.]. 1771: Egy kék szín aszszony embernek valo habos kanavázt keskeny arany tsipkés Mente [Nagyida K; Told. 19] * ~ *kapicsor*. 1701: vásárlottam ... Bécsben Kék habos kapicsort 16 Réfet, huszon egy garason refit [Kv; Pf] * ~ *materia*. 1749: egy Zöld Sellyem Kanavázt habos Matéria Posoni Vál [Koronka MT; Told. 12]. 1768: Zöld habos materia roka Mállal berlet bunda 1 [Mező-sztgyörgy K; Ks 23. XXIIb]. 1787: Egy Persi nevű Szolgálója bizonyos kárt tévén, és amiatt el szökven ... maradott ... valami Gunyája ugymint egy habos Materia nem igen viseltes szoknya, egy ugyan afféle Materia Lájblí [Mv; MvLev. Nagy György hagy. 14]. 1806: 2 Sing hobos mater(ia) 1. 42 [Mv; Ks 34. VII] * ~ *pántlihadó*. 1834: Egy fejrő moor öv ... Egy Habos veres Sujtásos széles pántlika öv [TLt Praes. ir. 1062 özv. br. Kemény Simonné ingóságainak lajstr.] * ~ *selyem*. 1787: Egy görinnyel prémezett flánellel beillett habas kék Sellyem Aszszony Embernek valo melyre valo [Mv; MvLev. Tolvaj alias Varga Mihály hagy. 4] * ~ *selyem-tafota*. 1739: 1 szép paplany körül kék habos Selyem Tafota, az közepe pedig czitromszinü Creditor Nro 1 [Szászkerked K; LLt Fasc. 96]. 1750: Temetésre költtettem Kék habos Selyem Tafatat 3 Sing Pl R. 5x 36 [Ks 91] * ~ *szőr-matéria*. 1766: Egy fekete habos szőr Matéria dufla Szoknya [Lesnek H; Szer. Harsányi Éva inv.]. 1788: Fekete habos szőr matéria viseltes Szoknya [Mv; TSb 47] * ~ *tabit*. 1648: Ezüst szín habos Aranyos Tabit szoknia, arany csipke egy rendel rayta | Zöld habos tabit szoknia elő ruhastol ezüst csipke rayta [Mk. Kapi K. kel. 3] * ~ *tafota*. 1657: Vagion egj kiralj szin habos tafota keskenj aranj csipkes Eleő ruha [Mihályfva NK; JHb XXII/42]. 1683: Kis Ing Hollo szin habos tafota szkofiun (!) aranyyal Ezüstel merőbe varva [UtI]. 1711: 8 1/2 Sing Habos Tafota ... 28/90 [ApLt Apor Péter inv. 5]. 1746: Egy ég Szin hobos tafota velum, melynek Szélin arany tsipke vagyon, a' prédikállo

Székre való [Komolló Hsz; SVJk]. 1761/1784: Paplannya pedig jutott Ótsem Uram(na)k ... nyári, edgyik felől egészen zöld habos tafota, másik felől narants szín habos tafota [Hosszúfalú Szt; TKI Com. Anna Teleki (61) vall.]. 1766: Cítrom szín Sellyem kreditor paplany körül egy-szín Sellyem habos tafota [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 96] — L. még SzO VII, 235 * ~ *tafotácska*. 1752: egy darab Zöld habos tafotácska [Esz. gr. Petkiné (csak így!) hagy.] * ~ *velencei tafota*. 1736: Vagyon egy veress Karmasin Szinn Selyem habos Velencei Tafota elő ruha, vékony és keskeny ezüst csipke körülletette [Kv; Pk 6] * ~ *viganó*. 1817: Egy fekete virágos fehér habos viganó 24 Rfl [Étfva Hsz; HSzJP].

2. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktion: ~ *festék* 'p' 1732: az ... nagy kő asztalnak Széljein tonka habos festékek csigázva, és fejéresen csirázva (!), vékony fa virágokkal mesterségesen csinált ráma-k vannak [Kóród KK; Ks 12. I.]. 1761: (A szoba) oldalában bé vágva a Palotán levő köntös tartó Almáriumokhoz éppen hasonló új Almárium, discordálván ez éppen csak abb(an) hogy ez ég szín két habos festékek festett [Szászvessződ NK; JHbK LXVIII/1.206] * ~ *festékű* 'p' 1732: ezen declarált hazokban, mindenik(en) rendes heljeken Sárga habos festékű gyalog fogasok vannak [Kóród KK; Ks 12. I.].

Valamelyes valószínűséggel a 'gyöntáros' jel-sel számolhatni.

3. fodros, hullámos rajzolatú/erezetű; cu nervuri ondulate; gewellt, wellig. Szk: ~ *rámás*. 1732: ezen házba találtunk három Selljem Thesis képet, ketteje fekete rámás, harmadik pedig Sárga habos rámás [Kv; Ks 40. XXVIIIc gr. Kornis Zsigmond hagy.].

4. 'p' 1656: hagiom ... Mikola Sigmond Uram(na)k, Zöld barsionios habos hegies törömöt [Ádamos KK; Bál. 93]. 1752: Ezüst arannyas virágos habos csészék Nro. 11 [Marossztkirály AF; Told. 19]. 1810: Frantzia Piksis felső része, vagy-is fedele ... a' munka rajta nem sima, hanem habos (: vagy-is a mint mongyák:) bronzírozott [DLt 368 nyomt.].

Szk: ~ *csővű*. 1767: Néhai Groff Kornis Ferentz Vrnak égj szép Vadász Flintája ... Ezüst habos* Tsőfű volt [Kóród KK; Ks 21. XVIII. 78. — *A jelző *ezüsthobos* összetételnek is fel-fogható].

habosforma kb. bodrosan, fodrosan; moarat; kraus, wellenförmig. 1768: Habos formában szőtt Vékony pántlikás Asztalkeskenő két Tűzett [Császári SzD; WassLt gr. Wass Ágnes lelt.].

haboz(ik) bizonytalankodik; a sta la indoială/-m cumpănă, a ezita; unsicher sein | meginog; a șovăi, a deveni șovăitor; schwanken. 1736: az nagy jó Isten, az ki megengedi ugyan hogy az szent Péter hajója habozzon, de soha meg nem engedi hogy elmerüljön, felgerjeszte némely szent

hitekhez buzgó erdélyi lelkeket [MetTr 423–4]. 1805: Dumitru Mosik ... biztatta az öttét ... hogy az hitét tegye le; de az ifju midőn a' kezét a keresztre kellett volna tenni habozni kezdvén vonogatta magát [Petrilla H; JHb 36]. 1841: Ezen szemekbe lett mondására az allőri* nevezett pásztorunk, a ménés pásztor és szolgálja — ide 's tova habozva — himezték, hámozták volna — tagadással a dolgot — nem tudtak tisztán vallani [Dés; DLt 1541. 9b. — *A tőszomszédos Allőről való].

habozás bizonytalankodás; nehotărire, ezitare; Zweifelmut. 1795: Semmi némű habazasa nem volt [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1810: ezen történetet az ők sok habazásokkal égybe vetve jonak látván a' fogadost el fogni [K; EMLt]. 1841: a magok vallamásokból, részint habazások, részint tekervényes tagadások, ravaszságok, és engem, az ügyetlenségekből szenvedett nem kistiny kárasadásomba magoknak, az okozott károm meg teritéssenek rekonventiojakkal, és valotalansággal ki buvo tzelzésok jővén tisztá vilárosságra [Dés; DLt 1541]. — L. még MNyTK 107. 19 eper al.

habozó bizonytalankodó; nehotărit, ezitant; zweifelmütig. 1841: Grosan Juon, — habozo tekervényességgel fejezi bé vallomasát [Dés; DLt 1541. 9a].

habpipa tajtékpipa; pipă din spumă de mare; Meerschaumpfeife. 1740: három j<ó k>is hob pipa [Novoj K; LLt 47/216]. 1761: Hob pipo ezüstös szárazstol [Szentmargita SzD; Ks 18. CII]. 1783: ugy találá az Urfinak kezit, hogy a hobb pipáját mindgyárt el ejté [F.torja Hsz; HSzJP Alexius Bárdi de Karathna (54) vall.]. 1811: Egy el törött hab pipa | egy el törött hobb Pipa [Mv; LLt]. 1817: Egy hop-pípa csorba [Mv; DLev. 3. XXVIII. A].

habszedő polonic de scos spumă; Schaumkelle/-löffel. 1821: Egy Pléh hab szedő [HG. Mara lev.]. 1857: Pléh Hab szedő [Bodola Hsz; BLt II/11].

habtej ? tejszín; frișcă; Sahne, Süßrahm. 1806: Harom kupás Táll, Habb Tének valo [Bodola Hsz; BLt].

habverő I. mn de bătut frișcă/spumă; Schaumschläger-. 1837: Habb verő nagy medentze I. kisebb I [Szentbenedek SzD; Ks 88. 25]. 1849: Egy hab verő drot [Somkerék SzD; Ks 73 Osz. 25].

II. fn tel (de bătut spumă); Schaumschläger. 1837: Egy habb verő [Szentbenedek SzD; Ks 88. 12]. 1857: Réz habverő [Bodola Hsz; BLt II. 11].

habzó I. mn I. tajtékzó; spumegind; schäumend. 1826: Veress Ferentz ... dörgős hangal, habzo Szájjal beszéllő [Dés; DLt 1033 nyomt. kl].

2. ~ *fa vízvető gerenda*; *grindă pentru condus apa*; Schleusenbalken. 1781: Zsilib es hobzo fákat maga hozatott [M.királyfva KK; LLt 24/25].

II. *fn vízvető*; *iaz, jgheab*; Schleuse. 175]. 1722: (A ma lomkerék) nem forgását okozza a meg kivantatott habzonak egészen ketté törött volta [Csüddötélke KK; JHb LXVII/2. 361]. 1750: a vizekis meg apadván, Malom silipje renovatiójához örömet kezdenek, e veget Instálok alázatosan ... had Nyerhetnének hat szál vastag habzonak valo bikiát [O.csesztve AF; Ks 83 Szabó István lev.]. 1771: A' mely silip és habzonak valo fákat hordottanak, némelj része mostis kün hever [Sövényfva KK; JHb LXVII. 175]. 1816: a Malom al kövei kő padgyai, Bél kerekai, tengellyi ... jok Jo állapot(an) levő hobzoja-is a Malomnak cserefákból valo [Jobbágyfva KK; Bál. 67]. 1824: A Zápor tártok és Habzok jók ugy a Silipjeis jo [Nyárádsztbenedek MT Told. 37. — *Ti. a malomé].

hacklirozott l. haklirozott

haeuka (könnyű) felsőkabát-fajta; un fel de manta (uşoară); Art (leichter) Mantel. 1574: Wagon ... Egi tabit haczoka zederyes [Gyf; JHbK XXI/12. 3]. 1810: Görgényi Görög János ... mintegy 34. Esztendő szökött-el fekete kurta hatzuka [DLt 181 nyomt. kl].

haesak 1. ha éppen; dacá; wenn gerade. 1605: Azt tudo(m) hogy mykor oda Jseuenek Ez alperes az Nemetekuel, eő uala kalozok (!) s szabaddon Jart es ualamit eő mondott az Nemetek azt chyeleketek megh ha chjak Intetis [UszT 19/47 „Olah myhalj sófaly” vall.]. 1699: Azért edes Léanjim ebben njugogjatok megh ... edes testvér atjátok fiait az én edes Fiaimat megh ne szomoricsátok, hogj ökis I(ste)n ha csak látogat (így!) oda találtok szorulni ... magatoktól el ne idegenicsétek [Mv; MbK 89]. 1737: az Menes Pasztor ugy referála, hogy az Szürket estve kétszer derekasint meg hagattám, az pejt pediglen reggel asztis kétszer, mindeniket az vak menlotol meg mutattam az Bironak kertesznek és az Menes Pasztornak hogy ha csak 40 kancza volna mind meg hágná olyan féne [Nsz; ApLt. 4 Székely Elek Apor Péterhez]. 1770: minden második, vagy harmadik esztendőben egy egy vedres (: neha többször neha kevesebb:) hordo Bort árultam de az üdö alatt mas udvari szolgatba nem kenszeritettek ha tsak magam jó Szántabol nem segitettem valamit [Babuca Sz; IB. Volgangus Szároz (60) jb vall.]. 1800: a Zároknak ha tsak nevezetes hibájok nintsen ne bontogassa a Lakatos [Gerend TA; DE 4]. 1820: Én 15 Esztendő koromba kezdettem az Udvarba valo járásomat ..., annál fogva tudom, hogy a' Báro ha tsak fekvő beteg nem volt, Aszszonyos volt, engemetis mástis meg lapogatott [Aranyosrákos TA; JHb Fasc. 48 Vitán Józsefné Pantzi Juci (32) zs vall.]. — L. még ETA I, 113; RettE 80, 199, 281.

2. ha csupán (csak); numai dacă; wenn bloß (nur). 1632: ha csak ket penzel vala houa vagi piaczra vagi korczoma (!) küldöttelek, megh abbanis el loptal [Mv; MvLt 290. 86a]. 1758: Hogy megházasodtam, nem lévén reménységem, hogy másképpen tanuljak, ha csak némétül is, olvasásra adtam magamat [RettE 78]. 1797: Fejérnek valo buzát mosattam a koltsárral eddig elé 16 vékát mely ugyan meg szemelve nintsen de igyekezem hatsak harmadát is mfg Natságad ki jo meg szemeltetni [Szilágycselh; IB. Fogarasi István lev.]. 1818: ha tsak a' kapujánis be men-gyen egy Bornyu . meg rekeszti [M.fráta K; KLev. 11]. 1830: Miklosam ha tsak egy mod van 's engem szeretsz szegény Anyamértis jőj bé anyit esdeklik éretted [Kv; Pk 6].

3. feltéve, ha presupunind că; angenommen, wenn .. 1600: az warosnak az Kikelon thwl semmi birodalmath ne(m) ertette(m), ha csak egy boriuis altal me(n)th az Kikelon, es Zombatfalwanak hyrek leött benne, be haitottak, es ittak rea [UszT 15/263 „Ambrosius Mihaly Bethlenfalva” (60) vall.]. XVIII. sz. eleje: Az Lovat minden uj hold pénteken jő meg patkólni, és ha csak nem nyavalys á Lo, nem kell ereket vágatni rajta [JHb XVII/10 lótartási ut.]. 1724: ha csak Laczika rosszszabbul nem leszen reggel enis Torjára rugaszodom [Nyújtód Hsz; ApLt 2 Apor Péter feleségéhez]. 1770: a Tavasz gabona az árpán kívül az nagy szárazság mián igen apron marada ha csak az mostani esső meg nem neveli valamennyire [Lekence BN; Ks 47. 67/29 Simon Pál tt lev.]. 1802: olly akadályakat keres az Ur, hogy 'a jelenvalo Határ osztályznak 'a Törvény, és az említett Itélet Szerint valo végét az Urak Sombori Fiakul, ne érhessek kü-lömbön, ha tsak az Exponens Ur Néhai nagy- atya, és edes-Atya Acquisitumáról le nem mond [M.zsombor K; Somb. II]. 1836: a Török buza ... nem hiszem hogy megérhessen — ha tsak hosszu jo ősz nem lesz [TSb 20]. 1853: a' kedves kitsi Rozánk az utolso oráiba van ... ha tsak az Isten tsudát nem tsinál — a' Doctorok lá- tom nem tudnak [Kv; Pk 6]. 1867: a fő épület falai ... évről évre ismétlődő vakolást köve- teltek és igényelni fognak hacsak az épületeket néhány év alatti elsorvadásnak kinem akarja az ember tenni [Búzásbocsárd AF; DE 1]. — L. még RettE 90.

4. amikor csak; totdeauna cind; immer wenn. 1723: Laczika mint legyen, nehez hogy nem halhatám, ha csak edgy ember jött is, mindgyárt dobant az szivem [Szentmárton Hsz; ApLt Apor Péter feleségéhez]. 1791: Ez előtt valo esztendőkben; én Szolga lévén Popa Jakob Román- nál kiis akkor Lepadatus Popa volt, történt hogy egykor az Marosan tul lévő Némely Padurán Barátyai valami Lovakkal Fejér várat el fogat- tatván, azon idő alatt még azak a Tömlőtzből ki szabadultak ezen Popa Jakob Román mindég bukált, ugy hogy ha tsak vagy egy Cornyk, a vagy más valaki Levéllel az Faluban bé jött már eő rebeget bukált, helyit nem lelta [Sebes-

hely Szab; JHb Andrej Hincza (38) jöb vall.]. 1823: Itten Radnotfáján más erköltstelen ember, ki a mások Feleségeikhez szokot jární rosz végre nintsen, hanem tsak Nms Csernátóni Samuel Uram aki uton, ut félen hatsak szerit teheti, erőszakot tészén [TLt Praes ír. 65/1827 Baróti János (44) ns vall.].

5. amennyiben; intrucit, in cazul cind; in-wiefern. 1708: ezen az egész télen ... az marhák mindl mezőre jártak; különben, hacsak mi résziben kemény üdő lött volna is, minden marhiink megholtak volna [TT 1890. 498 SzZsN]. 1751: Ezen felső Tó helynek kívált a' felső része igen vizes, úgy hogy ha tsak nagy munkával mag nem árkolják, hasznát nem vehetni [Korunka MT; ÉHA]. 1798: pálinka Pózés ... hatsak Lisztyek és Élesztőjek vagyan szüntelenül minden héten ... szokot lenni [Aggm. C. 108]. 1821: Bonya Dumának Felesége Mitu Cserna Léányát vádollya azzal hogy bites társával allatamas utokon titkos életet élnek ... Itélet ... intetik mind Mitu Cserna, mind Léánya hogy az olyan alkalmatosságokat Kérüllyék melyekből gyanu jöhetne tsak leg kisebb roszra is, mert ha tsak valami kistsi kivilágosodik is, a' büntetést mind a' Szülék, mind pedig a' Léányak terhesen fogják kapni [H; JF 36 Prot. 11]. 1859: ha csak a' tehetetlenség nem késztet; ma ide Udvarhelyre a' szürke kanczámát bé hoztam oly tzelből hogy ha el adhatom a' barna kanczát a' szó szerént meg veszem [Szu; Pf].

6. ~ is legalábbis nem; cel puțin ... nu; mindstens nicht. 1736: Mikor haza mentenek az temetésről, az özvegy külön házban ment, az nap nem ett, ha csak mások láttára is [MttTr 410]. — L. még ETA I, 108; RttE 90, 153, 267, 270, 237—8, 398.

hacsér, haresér 1. (városi) darabont, poroszló; dorobant, poteraș; Hartschier, Häscher. 1568: Margareta Consors Ambrosy varga halotta buryanosnetol, hogy azt mondta, hogy azt halotta, az hachyertol hogy adig zol, az leanra, hogy meg egzer, arcyul vagya, erette [Kv; Tjk III/1. 185]. 1573: Vst Iarto Ianos ... Az felesége vallia hogy latta hogi az kerekas Ianos Aytaiara Mentenek gaspar es Benedek ket harceral es egi hegedwssel | Hegedws Mihál Azt vallia hogi egy vasarnap ferkel Myklos hazanal voltak korchoman zabo gasparal es Benedekel, voltak oth vayda harceries, Az Bor ely fogy, Mond eoneky Zabo gaspar Iere vele (!) kerekas Ianoshoz talam meg panzemert ad egi Bytel bort ... Azt meg haliak az harcerok Mondanak myes ely Megywnk veletek latwan az azzon az harcerokat az hazba fwtamik [Kv; Tjk III/3. 303—4].

2. kb. csatlós; servitor de călare, paic; Reitknecht, Knappe. 1619: Antal pap az Lengiel Királj haczeri papja zekere elejeben attak kett loat Tordaig [Kv; EM XLVII, 137].

had 1. (had)sereg; oaste, oștire; Heer. 1553: Hogh ez leuel irast el nem viggewtwek volna, iuue hozzank Dacho Pall ... ezt mongya, hogh az Tatar had hatra kwelttwezweth volna [Torda; LevT I, 95 „Bank Pal, Peter porkolab és Chakor Ferench Batori Andrass” erdélyi vajdához]. 1564: mastan sereggel haddal iwnek közinkbe [Cszs; SzO II, 180]. 1583: wegezne el welek, hogy a my hadonk oda ne munkalkodnek [Gyf; Báthory-ErdLev. 107]. 1595: Zabo Jstwannak az Mezeo Paztornak egi lowat ... az varady had el vonta az vtba, Azert ... Attam erette f 6 [Kv; Szám. 6/XVI. 29]. 1600: Enis Zeres woltam, es Theomeswar ala kezwlte(m), hozzam iove Lenart Marton fiawal Miklossal, s mo(n)da, Im engemis el fogtak oda az hadba [Uoszt 15/3 „Bartha Martho(n) malomfalui” vall.]. 1662: az hadak keszen lete felöl poroncoltam volt [KJ]. 1678: fel veszi az ot valo hadakat, és Beldi Pal melle le megjen [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 120]. 1706: az Vár beli Ablakokat, ablakokon lévő Rostélyokat, Ajtokat, Padokat, többire az Barontis* Hada rontá ell [Fehéregyháza NK; KvAkt Mss 261. — *Baron de Tige császári ezredes]. 1739: az Muszka G(e-ne)ralis Felt Mareschal Minich, ... Bizonyos számu hadat küldöt előre Hutinak Obsideálására [Ks 99 Kornis Antal lev.]. 1790: Itt mi körületünk az a rosz hir foly, hogy a Török Belgrádot sok kárunkal ismet viszsza vette, és hogy B. Laudon egész hadjával együtt meg szorittatott légyen [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.].

Szk: ~at bocsát hadat küld/meneszt. 1619: (A) lengyel király oly hadat bocsát az kozákokra, hogy teljességgel el akarja fogyatni mindadig annyi hadat tart rajtok, az még elfogyatja őket, hogy soha többször ne lehessen gyülekezetek [BTN* 264] * ~at gyűji. 1604: Sighmo(n)d fejedele(m)*, ... kezdé hadat gytteny [Uoszt 17/13. — *Báthory Zsigmond]. 1621: Jeóuenek Czani Janos Gubernator Vra(m) eő Nagha leueleül hogi it Kolosuara soldot kialtasson Biro Vram hagasabol Eőteőd magara Gazdalkodtam* ... Czani Janosnak ki hadat giwteő Tarsaival Edgiwt Etelere Jtalara Attam f — d 15 [Kv; Szám. 15b/IX. 24—5. — *Köv. a fels.]. 1658: Éz így két fejedele(m)* vala az országban, és mind a kettő hadat gyűjt vala és levele jár vala és parancsol vala [ETA I, 166 NSz. — *II. Rákóczi György és Rhédey Ferenc] * ~at tart. 1653: Ebben az esztendőben* is oda fel mind hadat tartott Bethlen Gábor, de ő maga is alá is jött vala [i.h. 124 NSz. — *1620-ban] * ~at visel hadban szolgál. 1675: szabadságot hágy nekik, ugy hogy az Nemes országot szolgálják es hadat visellye(nek) [Vaja MT; Ks] * ~latni. 1594: 16. 9bris Czei Alberthoth az mezo pazthorth kwideotte Biro vram az Eghez Thanacz Akarattiból Had latni varadda attam f 1 d 75 [Kv; Szám. 6/IV. 82] * Behes ~a. 1575: Balog Márton sódot adott a Békés hadába; wn maga véres nyársot hordozott süllel, azzal támasztotta a népet Békés mellé [Barabás, SzO 311] | Suplicaltanak az Azzonnepek kyknek vrok az Bekes fwto

A szóra és jel-re 1. Herepei: EM XLVII, 137-8; TRSz.

hada myat holtanak, kyk feleol eo K. varoszwlg vezetnek, hogy zabadsagok legien Mind adobol zolgalatbol addegian miglen Eozwegsegeben elnek es az meg holt vrok Newet viselik [Kv; Tan]k V/3. 127a]. — L. még alább a 2. jel. szk-ai között *Bekes ~a* al. * *hópénzes ~* zsoldoshad. 1654: A hópénzes hadak azon télen Erdélyben quar-télyozának nagy visszafordultsággal [ETA I, 157 NSz] * *heresztes ~* 1562: Azért ekkoron* így rontaték meg a kereszteshad a János vajda ere-je által, mely Szapolyai János vajda akkor Erdélyben lakott [i.h. 11 BS. — *1514-ben; Székely, másként Dózsa György hada] * *kopjás ~*. 1653: a kopjás hadnak nem jó a szoross hely, vala pedig az országnak szép kopjás hada [i.h. 56 NSz] * *mezei ~*. 1653: Az Var(me)gie soha hadat nem vert, nemis vér, akkoris csak az keűs Mezei had ne lett volna, gialazatot vallot volna az Var(me)gie [Ne; KemLev. 1394 „Ioanes Kovács de Ilosva” (38) ns vall.] * *ország ~a*. 1599: Noha ennek eleotte walo lewelnknben megh paranchioltwk wolt hogy Lowagtokath, gialogtokath mindgiarast Coloswarra kwidenetek mind az által bizonyis feo okok kwantak hogy Zaz Sebesnel taborban zallichiwk orsagwnk hadath [Gyf; Törzs. fej-i rend.]. 1662: Tegnap irtam vala levelemben, Medgyesre szorult Apafi ... onnét Segesvár felé szaladtott; utánna vannak, nem hiszem, elszaladhasson Már egy ország hada is mellette nincsen [TML II, 237 Teleki Mihály feleségéhez, Veér Judithoz] * *országos ~*. 1600: En Geresj nagy Miclos Bathorj Peter vram jobbaggja ... Ha ... az eo kglme neűtt el hadnam es vralnj ne(m) akarna(m) ... ezen en leűele(m)nek erejűel, eo keglme myndenűtt engemet kergethesen, mjnd falún, varosson, mezeón, vamo(n) Harmjnchjadokon, Rene(n), Sokadalomban, es Zabab varosokban, seott megh Orzasos hadbanjs es malomba(n) es Engemett megh foghasson [Sz; Wlt] * *rezes ~*. 1637: A vajda rezes* hadai utánna levén Lupulnak, hoztak el is benne [Veress, Doc. X, 20 Kemény János és Nemes Tamás a fej-hez Valyén (Vălenii de Munte)-ból. — * Vö. r. rázes 'szabadparaszt'] * *szeres ~*. ?' 1620: Tudom aztis, hogy Janos kiraly idejben zeres hadba zolgalt [Páva Hsz; HSzjP „Kws Keresztes Péter” (60) lib. vall.] * *udvari ~*. 1653: ... Székely Mózes a fejérvári mezőre szálla*, és onnat Dévába Sigmondnak íra: hogy igen sietve mind a székelységet, s ha mi hada volna udvari hada is, küldje melléje, mert Básta Enyednél volna, és jöttön-jő ide Fejérvár felé [ETA I, 67–8 NSz. — *1602-ben].

2. hadjárat, hadakozás; campanie, război; Heeres/Feldzug. 1574: egyed Loryncz azt wallya hog az gryty hadakoron Jokora Jnas wolta(m) [Erked; LLt FF 29. — *Később: Mezőerked K]. 1578: Be menenk Moldovaba az Hadba swket penteken Gyasv vaszara* [Nagyborosnyó Hsz; HSzjP. — *Jászvásár, azaz Iasi]. 1592: Lazlo kiraly Confirmatioja, az eztendeonkent valo 52 Gira ezwt Adorol, es Hadkor, az ket zaz Arany forintrol [Kv; DiósyInd. 25]. 1598: az földnek

tulajdonsaga felöll bizonytok en vgaramra mentel volt azt vett volt be a hadba lete(m) alatt [UszT]. 1673: az Hadakozastol eo fel(se)ge* megh zwnniek, hogy az sok had es vizza vonas miatt, zegeni hazank ennemis nagioib veszedelemben ne essék [KJ. — *Báthory Gábor. *A szász-ság feltételei a fej. további uralmának elismerése ügyében]. 1666: Szabo Mihály, itt valo örökös fi, s ado fizető rőt személy lévén, Kendi János vram(na)k jobbaggja vala, inn(en) szókék elis az Lengjel országi had* előtt [Balavásár KK; Ks 19/III. 13. — *II. Rákóczi György 1657-i szerencsétlen hadjárata].

Szk: ~ alatt a hadjárat/hadakozás idején. 1596: Ez penig az dolog miért hogy had alat teörtenth dolog kemetek előth az orzag vegezese zerent az breuis teörtényen akarom meg lattatnj [UszT 11/43]. 1603: Ezt czelekette pedig az hadak alatt az felliw meg neuzet eztendöbe es nap tajat [i.h. 17/5]. 1654: Kendi Janos Ur(am) batalmasul foglala el eszt az Gaspar Janos Balavasari joszagat tudom asztis hogy had alatt vala az dolog [Balavásár KK; Ks 19/III. 25]. — L. még HSzj *bekertel* al. * *Bekes ~a*. 1580 k.: forro kalara Azzoni nehaj vytezleo Ilkessy Kozmane Nagy beoleoni megeskwit es azt vallia hogy mikor Ilkessy gaspar bwdosek vala az bekés hada vtan engemet eggiwe hozza hivata az vimeossy erdeore [Miklósvár Hsz; HSzjP]. 1584: maglis Gergeol ... az eleott Desi Biro volt tudni illyk az Bekes hada vtan valo eztendeoben [Dés DLt 213]. 1597: az Bekes hada eleoth egynehany eztendeowel ytt pokaban lakoth Desy Lwkachy [Msz; SLt AI. 43]. 1592: az Bekes hada uthan ment | Az Bekes hadatul fogua(n) tudom biradalmokat az familiaknak Nyuladba(n) [UszT.]. 1594: azt Az lab földet fahuul Az bekés hadakor hattak volt giebbe Ningonnj [Mfráta K; Told. 27]. 1607: Tudom aztis hgy mikor az Bekes hada uala nagi Endes Giorgi Becz Imre ura(m)-nak keottote feit [Cszs; BLt 3 „Hollo Antal de Zent Simon (53) pp” vall.]. 1627: Az Bekes hada utan ... az mi falunk Jobbagysagra esek [Teke-rőpatak Cs; LLt. — L. még *Bekes hada* al. * *heresztes ~*. 1570: ew az keresztis hadtol* fogva Emlekezik [Gyalakuta MT; Bál. 1. — *Itt és alább az 1514-i parasztfelkelésre von.]. 1574: en az keresztis hadkoron(n)ys gyermek wolta(m) [Erked K; LLt FF. 29 „Egyed pal orozfay” a jő vall. — *K]. 1584: Nyreo Simon vallia ... En maga(m) penig az keresztis had eleot leotte(m) a vilagra, emlekezemis Rea [Kv; TjK IV/1. 358]. 1592: Colosüarnak Hywseghé, dichirtetik az keresztis hadkoris [Kv DiósyInd. 17]. — L. még HSzj *inas* al.

Sz. 1782: az Hadnak, és Törvénynek kimene-tele igen bizonytalan [JHb Árkosi Ferenc gr. Csáki Katalinhoz].

3. (had)sereg; oaste, oştire; Heer | hadakozás, hadviselés; război; Heeres/Feldzug. 1566: Az zekely uraim dolgarol eo felsege* parancholatyabol ez vegeztetet, hogy az feo nep hazoktol mindenyk mint az Nemes vram feyenkent oth legyenek

az hadban ew felsege mellet [SzO II, 181 egy-
végzés. — *János Zsigmond]. 1592: Lazlo kiraly
lewele, hogy hadba az Waros, eottwen louaghna
teobbet ne aggon [Kv; DiósyInd 15]. 1596:
Segeswari Cristofne fia az hadba Eger ala holt
[Kv; Szám. 6/XXIII. 40]. 1614: Abraham Andras
az hadtol el maratt uolt azert keotte magat Gaspar
Janosnak [Fele MT; UBeth. 17]. 1625: maga(m)
hauselföldében uoltam hadba(n) [UszT 71]. 1631:
Latam azt hogi, az hadbul haza ióttünk uala
Magiar orzagbúl, hogi Somliai Vram ala megien
uala az Vchan loua hatan úluen cziakani kezében
[RLt I „Ceh Andras nob. pers. de magiar Reod”
(35) vall. — *K]. 1632: akkor Berkeszi Mihaly
az hadba(n) volt [Mv; MvLt 290. 81b]. 1753:
idős Kun Miklós úr az hadban Gyalunál
el esván, az felesége Báró Jósika Imre eő
Nagyságához ment ferjhez [Bozes H; JHb LXXI/3.
230].

Szk: ~at indít. 1562: János király nagy hadat
inditta és megszállá Hadad várat sok fő vitézek-
kel [ETA I, 18 BS. Kr]. 1764: Most olyan közön-
séges hír foly, hogy a török úgy nem indít hadat
ellenünk, ha őfelsége annuatim négyszázezer fo-
rintot ad neki [RettE 164] * ~at támaszi. 1575:
nemely országwnkbely hytwan partos emberek
mind tyztassegekreol, embersegekreol, mind
peneg hywsegekreol, es hazayok zeretyreol el
feletkezwen, Bekessel eozwe coniuuralwan*, es hadat
my ellenwnk tamaztwan, minket es az zegeny
hazat el akartak rontany es vezteny [Báthory
ErdLev. I, 330—1 fej. — *A jelzett évben Békés
Gáspárral].

Sz. 1676/1681: (A porkolábnak) arrais gondgya
légye(n), hogi giakorta megh tisztogassák a Lövő
szerszamokat, mind öregit, apraját es olyan
tisztan s oly szépen tartsa, hogi . ha az szük-
ségk kívánnya olyyankor ne kapjon két felé, ne
légyen fogiatkozas a dologhban, mivel régi de
igaz pelda beszéd: a Lovat nem akkor kell hiz-
lalni mikor a hadb(a) mennek; es hogi a kész
főtétek mindenkor jó a' haznal [Vh; VhU 666].

4. hadiszolgálat; serviciu militar in timp de
rázboi; Kriegsdienst. 1614: Balogh Istua(n) Des-
ffalvi Istvannak atta magat hogy az hadtol olt-
almazza [Kebele MT; UBeth. 28]. 1663/1695:
mint hogy Isten Mihalez Mihaly Uramot fiatal
latogata megh, az ő kglmeből megh tartana,
tartozik eő kgle az edgyik fiat Thuri Perencz
Uram mellé adni; hogy eő kgle oltalmazza hadbol
es nyugossa az miben kevantatik [Hsz; Borb.
I]. 1695: Nemes Szabo Jánost ... Kováts Istvan
Uram hadtol mentette [Mezőbánd MT MbK
78].

5. (fegyveres) csapat; trupă inarmată; (be-
waffnete) Truppe, Kampfgruppe. 1604: Kis Far-
kas hada rank Jöue az Zekel gyrgy (!) kertiben
zalla meg [UszT 18/167 „Ambrus gergely Korondy
primipilus” vall.]. 1607: Az Vrak semmi
egieb haddal ninczenek, hanem csak magok zol-
gainal, a' mint illik ollian rendbeli Vraknak iarni
[Lompért Sz; Törzs.]. 1784: N. Enyedi Nemes
Házaimra hírem és akaratom ellen, sőt a K. Felső-

ges Gubernium(na)k ... rendelkezése ellen, katona
szállokat tettek, holott világos Törvényünk vagyon
rolla, hogy Hadakozásnak idején, Nemes Ember-
nek Házára etc. Hadak ne szállittassanak [Nagy-
lak AF DobLev. III/587. Dobolyi József nyil.].

6. ~ népe katonaság; ostáshime; Kriegs/Heer-
volk. 1598: B Vr hagiababol attam egj tized allya
zekeleknek az kik az zeoleók keorúl uigiaztak
hogj az had nepe kart ne tegien . f —// 25
[Kv; Szám. 8/V. 68—9]. 1613: az Moldovai es
Havaseli kurtansagh es egieb fele had nepe [Kv;
Hurm. Doc. XV/II, 859 Bethlen Gábor Beszt-
hez]. 1653: Hallottam akkor*, hogy a népen a
szokatlan víz mián sokakon a vér volt, és a vér-
ben is megholtak a had népében sokan [ETA
I, 45 NSz. — *1595-ben].

7. ? nemzetség; neam; Geschlecht. 1679: tudok
egy szanto (!) F(ek)ete had mellet [Vadasd
MT; EHA].

◇ Hn. 1813: Hadmező (k) [Zentelke K; KHN
142].

◇ Szk: ~a népe ? vkinek katonasága. 1595:
Az Zenafü és Zenaiarol penig ezt mondhatom
... Apahida felől Egy nehany rendbelj Sereg
Nep lakot raitta: En magam oluastam 16. kaljbat:
az mellyet mint egy Taborj helylen czjnaltak
volt az Christoph Deak szolgaj es hada nepe
[Kv; Szám. 6/XVIIa 274 ifj. Heltai Gáspár
sp kezével] * ~dal és úttal vagyon ' ? 1605: My
noha istennek kegyelmességéből annyi haddal és
úttal is vagyunk, hogy ha eddig is a nagy romlás
nem gondaltuk volna, minden szándékunkban
régén véget értünk volna . . . most is azért újo-
lan requiráljuk kegyelmekeket hogy kegyel-
metek az idegen dúló, pusztító nemzetséget szál-
lítsa ki országunkból [SzO VI, 11. — Az erdélyi
rendek előjárói Nsz-hez].

◇ Sz: rajta vkin a mézes ~ ' ? 1640: Azt is
hallám: eccer, mikor Nagy Péter veri vala éjjel
az feleségét, immár kívül lóttek az ajtót nagy
kövekkel, s úgy kiáltottak, hogy nosza — ug-
ymond — most a törökön az mézes hada s meg-
verik kozákokat | Hallottam azt is, hogy Nagy
Péter verte az feleségét. Kiáltozta az asszonyokat,
hogy ne hagyják, mert rajtam a mézes hada —
úgymond. S az asszonynépek úgy oltalmazták
darab fákkal az urátul [Mv; MvLt 192. 233a—
251a átirásban !].

hadabeli vki seregeből való; din ostirea/oastea
cuiva; aus/von js Heer. 1600: (A darabontokat)
emez ket fogoly legeny ereossen kezde zidalmazny
bochkay hadabely bestia lelkeknek ebeknek mond-
wan egy nehanj vttal Amaz darabantok egy
nehanjzor mondak hogy ... eok nem affelek
hanem mostanis Moldouaból Ieowenek igaz Ja-
ratbelyek [Kv; TJK VI/1. 454 „Molnar Janosne
Kis Sophia” vall.].

hadaeska kis hadsereg; armată mică; Heer-
lein. 1619: (Szkender pasa) azmely hadacskaival
az ozi varra csináltatni ment vala is, az iselosz-
lott régén, maga Szilisztrán vagyon [BTN *374].

hadakozás 1. hadjárat; campanie, expeditie militară; Heereszug. 1564: (János Zsigmond) fejevári monostorból a bálványokat mind kiontotta vala, kiért a hatalmas Isten az ő hadakozását jó szerencsésé tette vala [ETA I, 22 BSKr]. 1599: az hadakozásnak Ideien mindenüve Arrol^a [UszT 14/33. — *Ti. az örökségről]. 1604: Zeoch Caspar királybiro Vram mayora ... karosnak lattczik az mostany wdeo állapotjához kepest annak az kapuhoz^a keozel lethe ... mind addighis penigh valamégh ez nyawalis Allapat hadakozas tart soha addigh eppwletet ot^a ne chinaltatasson [Kv; TanJk I/1. 489 — *Ti. a városkapuhoz]. 1656: Delib(eratum) E(cclesiae) 3. Mostani hadakozásnak idejen az Fejedelem asszony mellet kell forgolodni. Azert nem amittalhattya a causat^a [SzJk 82. — *Ti. az alperes, Gáspár Ferenc]. 1681: Az Mészáros Czéh penig, hadakozas(na)k ideje(n) tartozik a Dnus Terrestis vára szükségere, vagi maga melle valo szolgálatra adni egi jo meszarost, ki allando es nem vagus légye(n) [Vh; VhU 52]. 1733: elég az hogy — minden jelek oda fel hadakozásra mutatnak, csak az I(ste)n munkót itt marasztana a pokol szomszedságtól békével [Ap. I Gr. Haller József lev. Nsz-ből]. 1791: János ... a' Szilágyba Házasodott, ott Commissariuskodott mind addig mig a' Hadakozásnak vége lett [Kv; Bet. I Id. Bálint János lev. — L. még KemÖn. 383]. 1823–1830: Amiket pedig ide irtam, keveset kivéve mind szemimmel láttam. Sokszor félen fordulva pugarisomba jegyztettem, mert nyilvánosságosan jegyezgetni idegennek, kivált hadakozás idején, nem lett volna bátorságos [FogE 188].

2. háborúskodás, háborúzás; räzboire; Kriegsführung. 1571: Wannak zeginsig miat es az hadakozas myatt sok zeginy lofew attiankffiy, kiket az keosseg keozzy zamlaltattanak, kyk az keossegel mind ado fizetesbe minden zolgalatban egy terhet viselnek kiket kyvännank hogy az eo regy lofeosegekben valo állapotba joienek es az teobbyvel egyutt hadakozasban zolgallyanak [SzO II, 327 a székelly nemzet foly. az ogy-hez]. 1587 u.: az megh holt Bodogh emlekeszetw Janos kiraly Idejeben sok kylemb hadakozasok lettek volna Magyar Országban melj hadakozasra sem az Alperes sem az Attia elegh nem lett volna [UszT]. 1656: Mostani hadakozásnak idejen az Fejedelem asszony mellet kell forgolodnia [SzJk 82]. 1677: Az Hadakozásnak, avagy Had inditátnak modgyárol ... az Ország Fejedelmi tartásak magokat Inauguratiojoknak idején végeztetett ... Conditiokhöz: és magok indulattyokból, authoritássokból háborúságra és hadakozásra valo okokat ne adgyanak se keresenek [AC 39].

3. kb. hadi szolgálat; serviciu militar în timp de război; Kriegs/Heeresdienst. 1605: keotek magokot eoreok Jobagyl ugy hogy w kmekis hadakozastol es minden zedesteol vedesteol meg oltalmaznak es gongyokot visellyek [Vécke U; Bál. 61]. 1683: jelente Gedo Janos hogy eo maghtalan ember leue(n) hadakozasra eleghtelen [Karácsony-

fva U; Bál. 11]. 1780/1797: kegyelmes Urunk tettzéséből és akaratiából Nemes Regementünk idegen helyyre hadakozás végett, kevés Napok mulva Nékem is a Nemes Régementel edgyütt indulnom kelletik [MbK X. 56 „Rosnyai Sámuel mp A Nemes 2dik Szekely Regement(e)k Fő Hadnagya”]. 1806: Polgári állapotjára nézve nem a leg jobb esztendő volt, a Bánko drágaságot okozott mindenekben, az hadakozás majd tsak nem szünetlenül fojt benne az Anglussal a Tengeren, a Frantziával [Dés; Ks 87 KMN 214]. — L. még RettE 102.

Sz: boldog az a város, aki békességnek idején gondolkodik a ~ felől. 1581: Miért hogy penigh bodogh az varas a ky az bekessegnek Ideye(n) gondolkodyk Az hadakozas felől, Azert eo kegmekis hogy valami veletle(n) dolog es bertelen nem vezedele(m) ne essek raytunk vegeztek eo kegmek hogy az fertalyokat Byro vra(m) ez Alát, mygh vram meg Iőnek megh mustralassa [Kv; TanJk V/3. 241b].

4. kb. hadviselés; räzboi; Kriegsführung. 1736: gróf vala Homonnai Bálint, de fel mér vala tenni hadakozásból az erdélyi fejedelemmel [MetTr 317].

hadakozhatk 1. fegyvert forgathat; a se putea lupta; Waffen tragen/führen können. 1803: Szép dolog volna az, hogy a menedekhez tartozo Levelet, a Fel peresnek Attya, avagy magais, kezeknél tartoztatnák ... és mégis perrel járnának ellenne. Ez tsak olyan dolus és fraus volna, mint ha valaki szép szín alatt, másnak a fegyverét ki venné a kezéből, és azután bátron hadakozhatnék ellenne [Hsz; BLev. — Egy 1800-beli perfelvétel 2. l-ján].

2. háborúzat, hadat viselhet; a putea duce/purta război; Krieg führen können. 1619: (A) lengyel király oly hadat bocsát a kozákokra, hogy teljességgel el akarja fogynatni ..., hogy soha többször ne lehessen gyülekezetek és az Fekete-tengerre ne hadakozhassanak [BTN^a 264].

hadakozik 1. háborúzik; a purta/duce război; Krieg führen. 1565: a király^a ... népét akkor nyugottja vala, mert az előtt való őzön mind hadakozott vala [ETA 23 BSKr. — *János Zsigmond]. 1639: Kerey Albert ... az Lengel Kiralt Bathori Istuant szolgalt mind adig valamedig az muszkakkal hadakozot [Vajdasztván MT; Borb. I „Szabo alias Fekete Janos uram felesége Cherenyi Kata asszony” (69) ns vall.]. 1799/1800: a régi időkben hadakoztak, és Tábaraztak volna; — de én magam azonn tábarozo időt nem értem | A' Rákotziána Revolutioior Rákos Istvánnak antecessori arrol^a Hadakoztanaké a' lévén siculicunok, melyről fel-kellett ülni [Harasztkerék MT; Told. 30. — *Ti. a székelly jószágáról].

2. harcol; a se lupta; kämpfen. 1599: En Gegeő Janosnal lakta(m) az fiawalis mind holtigh eggieöt hadakozta(m), de azt a wegezest soha ne(m) halotta(m) [UszT 15/191 Balassi Balinth Semienfalui^a vall. — *Siménfalváról (U) való]. 1606: Uaida Janosnak uala egj Istuan new fya ... az hadako-

zasnak Ideyen ... hadakozot es ugjan odays maradot ebest (!) faluana(!)* [UszT 20/181. — *Tollvétség *Ebes faluana!* h.].

Szk: ~ *vkire* háborúzik/harcol vkivel. 1619: Bocskai idejében télben hadakoztak az törökök az németekre [BTN³ 317].

3. hadonászik; a gesticula cu miinile; herumfuchteln. 1843: Midőn én csitítottam volna hadakozatt felém a' kezében lévő kaczarral [Bágyon TA KLev. 7].

hadakozó 1. háborús; de rāzboi; Kriegs-. 1705: ez mostani hadakozó időnek mostohasága miatt, szőlő hegyeink(ne)k nagyobb része műveletlen maradvá(n) ... annyi bor ne(m) termett szőlő hegyeinken kívül Városunk korcsomáját megérhetnők [Dés; Jk 346b]. 1772: hadakozó és háborúságos idő nem lévén hazánkban, arra* szükség sem volt [RettE 287. — *Ti. a nemesség katonai szolgálatának pénzbeli megváltására].

2. hadi; de luptă; Kriegs-. Szk: ~ *fegyverszerszám* hadiszerszám. 1597: Mas patens paranchiolat ki Annúentia hogy az hadakozó fegyuer zerzamtol Harmintzadot ne adggianak f 11 [Kv; Szám. 7/XII. 37–8] * ~ *szerszám*. 'ua.' 1566: Az Lo feyek pedig hws wet vthan valo chyeoteor-teokeon feyenkent thartozzanak udwarhoz gyeolny hadakozó zerzamotokkal mustara [SzO II, 182 egy-i végzés]. 1569: Az my hadakozó zerzama Iztrigj mihalnak wolnanak, oztatlan Azok Iztrigj Janosnak Maradgjon (!) [Mányik SzD; IB VI. 225/13]. 1596: vala my nekeönk Nagy Galambfalui Vduar helizeki Kouachj Andrassal uegeze-seónk az hadakozó zerzam feleóll ... az hadakozó zerzamotok, vgyminth sisak panczel kopia es zablya es egy lo febbe nyeregebe kj megh ért tizenhat forintot [UszT 11/35]. 1600: mind hadhoz walo nepeuel s mind hadakozó zerzamiual mingiarast kesedelem nelkwl oly kezen legien [Torda; DLt 263].

3. katoná-; ostāšesc; Militär-. Szk: ~ *ember* katonáember; ostāš, soldat; Soldat. 1653: Básta mint jó látott hallott és bölcs hadakozó ember, tanácsot tarta és ő sem mene reája* [ETA I, 56 NSz. — *Ti. az ellenfél seregére] * ~ *ló* katonaló; cal de trupă; Soldatenpferd. 1590: hadakozó zerzamotoh es hadakozó louatis az mit eggíwt vetwnk es zerzettwnk Abbolis megh keuano(m) rezemeth [UszT] * ~ *nép* rēg, ír hadnép; ostāšime; Kriegsvolk. 1603: az hadakozó nepnek zwék kegiessegre indultatwa(n), Bizonyos zamu barmot attanak wolt [Kv; TanJk I/l. 445]. 1658/1799: Die 6-a Julii az locuintenens az székelységet s egyéb hadakozó népeit az országnak Gyula-Fejérvárbán hivatja táborba az fejedelem akarattjából [Mv; RM XVIII, 451].

hadar 1. a-i turui gura, a vorbi repede; (her)plappern, schwatzen. 1823–1830: Szendrei Dávid Sokat hadart a szájával, de valóságokat nem mondott [FogE 287].

2. hadonászik; a da din miini; herumfuchteln. 1803: az Bática egy Nagy darangal bé rohonván

az ajton ..., a' Nagy darangal minden felé hadarván ... oda jött volt [Berekeresztúr MT; Berz. 3. Fasc. 5 B. 1]. 1804: egyszeriben kardott rántott réám és a Fejem felet hadarni kezdet [Hosszútelke AF; Kath.].

hadarás-alja kb. a kicsévelt búza másodja; rāmāšitā de la treieratul grifului, codină; Hintergetreide. 1769: A Dézma Tavasz buzának egy része el tseplődött melyből lőtt Eleje Mtr 40 Hadarás allya lőtt Mtr 40 Utollya lőtt Mtr 27 [Esztény SzD; Told. 25]. 1770: ősz buza eleje Mtr 192 ... Hadarás allya vagyis utollya 24 véka [uo.; i.h. 29]. 1771: A Dézma Asztagot is el tsépltettem negyven kalongya Tavasz-buzát, melyből lett az Eleje Rostalva 25 vekas, a' Hadarás allya 14 véka ... A Rosta allya lett 9 véka, melynek búzásabb volt 4 vékaja | A Majorság Tavaszbuza Asztagot el tsépltettem, melyben volt 65 kalongya Lett Eleje 37 véka Rostalva. Hadarás alya pedig 24 véka ... Ennek másodja lett 4 véka ... Tiszteletes Lénárt Uramnak is adtam Hadarás allyát a Dézma buzából 10 vékát [uo.; i.h. 5a].

Az ugyanazon településről való adalékok egymásnak ellentmondó tájékoztatása miatt a jel. csak hozzávetőlegesen állapítható meg.

hadarász hadonászik; a da din miini; herumfuchteln. 1765: Varga György ... fel nem támadott eő kglme* ellen, hanem ... Egy kis ujjomnyi ostorményfa páczikó lévén a' kezében maga előtt hadarázván azzal hogy Szabaszlai István Uram beléje ne mehessen haza felé hatra mind egy 20, 22 lépésnre ment | Varga György ... Egy kis pálcza lévén a' kezében azzal maga előtt Czivészlett és hadarázott oltalmazván magát [Szépkenyérűsztmárton SzD; Eszt-Mk Vall. 12, 46. — *Ti a szb ellen.]. 1801: bé jött Balás Márton a házba és előmbe állott, a kezével mind az orrom előtt hadarászott, szűletésem oráját, údvösségemet, Te-remtésemet szidván ... igyekezett belém kőtni [Bács K; RKA]. 1823–1830: a gazda ... felugrik a nyerges mellett való lóra, azt recés végű sarkantyújával döfölni kezdi, lobogos ujjú ingével hadarászni kezd, s sebes nyargalásba indítja a lovakat [FogE 265].

hadarázódik hadonászik; a da din miini; herumfuchteln. 1823: Szilágyi Joseff bitskát elé vette, s a val hadarázódván fenyegetőzve azt monta mingyárt belé úti valamellyikbe [K; KLev. 9].

hadaró I. mn. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *beszédű* hadarva beszélő; care vorbește repede; blubbernd redend. XIX. sz. e. f.: Márton Ferencz hadaro (:vagy is szapara:) beszédű [DLt 1261 kv-i nyomt. kl]. Szén. 1765: Hadaro Nyikula [Torda; TJK V. 293].

II. fn cséphadaró; ímblăciu; Dreschflegel. 1823–1830: (A) fogadóban láttam négy cseh leányt igen

derekason zabot csépelni ... A csép nyele nem volt igen hosszú, hanem a hadaró sokkal vastagabb volt és rövid, hasonló az eredélyi laskanytűtőhöz [FogE 176].

Szk: *csép hadaraja*. 1644: Szeőczy Marton Uram-is vere az Czeppel ... hagi az czep hadaraia el szakada [Mv; MvLt 291. 419a].

hadarozik hadonászik; a da din műni; herumfuchtel. 1795: Bartos László Uram leg elől lévén a mint hadarozott Kovács Jantsi hátra felé ... nem tudom történetből, vagy szán szándékból vágta meg [Karátna Hsz; HSzJP Milinte József (20) vall.].

hadas háborús; de rázboi; Kriegs-. 1596: eo kegme lattia minemy hadas ydeo uagio(n) [UszT 11/2]. 1599: Az heteseknek, ... continué kellet iarniok az fertallyokat, ... illye(n) hadas időben [Kv; Szám. 8/VII. 7]. 1630: Nagy Janos felől eszt tudom, hogy az attiat Maros szebbül szent királjrl ... hozak Szent Gotthartra ... Tudom hogy hadas ido uolt az sogoranak az hadban kellet uolna menni [Szentegyed SzD; WassLt]. 1646: az el mult hadas üdőkbe(n) [Alfalu Cs; LLt 26A]. 1686: Az megh itt kezeseke(n) külön külön az 40. 40 magyar forintokat ... Diosi Iános Ur(am) exequahassa mely executio elle(n) ne(m) használva(n) semminemű törvénybeli remediumok ... semmi nemű haborusagos es hadas idő [Borsa K; RLt 1]. ?Hn. 1725: A Hadas patakán fellyül a' Nádban (k) [Bh; KHn 11]. 1786 k.: A Hados terín (sz) [Bh; KHn 19].

hadastyán kb. hadirokkant; invalid de rázboi; Kriegsbeschädigte. **Szk:** ~ intézet; institut pentru invalizi de rázboi; Institut für Kriegsbeschädigte. 1868: (A) katonai aggastyának csak is a Nagy szebeni Hadastyán Intézettől nyert engedély elő mutatása mellett eskethetők össze [Gyalu K; RAk 148-9].

hadastyáni kb. hadirokkant; pentru invalizi de rázboi; kriegsbeschädigt. **Szk:** ~ intézet hadirokkant intézet; Institut pentru invalizi de rázboi; Kriegsbeschädigten-Institut. 1868: Köröztetik a cultusminister ... értesítménye, mely szerint a potentialis és tartalékos invalidusok csak a nagy Szebeni hadastyáni intézettől nyert engedély mellett eskethetők össze [M.bikal K; RAk 168].

hadaz hadonászik, táj csápol; a da din műni; herumfuchtel. 1584: Dengler Lukach es Vadalma Mihály valliak ... ez zeles Miklosne el Ieowe az vezara, oth egy fawal Negy vagy ot hazig eg fawal ot hadaza (így l) [Kv; TjK IV/1. 248]. 1724: Pasko Sigmund ur(am) ... egj keziben lévő pálczával hadozvá(n) az urfi feje felett, az Urfinál Naláczy László Uramnál kard lévén ... Tréfából hozza legyintet Pasko Sigmund ur(am)hoz ugj sérté meg | Pasko Sigmund vra(m) az Pálczájával hadoz vala [Mihályfa NK; BK sub nr. 984 Sa-

muel Simon (19) nb vall.]. 1744: lattam az uttzan Muntyan Iliát egy nagy karoval az Emberek között hadazni [Szászbesenyő AF; Told. 3]. 1765: az Görög Fia nem ütöt, hanem az öklivel mind az Szám felé hadazat hogy ne kiálcsak [M.bogát; Mk V/V 97. Rusz Gavriláné Popa Anucza (72) zs vall.]. 1780: a' korbátsával ... tsak hadazott ... és vért a' Lovall orrához [Buza SzD; LLt Csáky-per 113. I. 20]. 1794: az Exp(onens) vdvárán találtuk Veres Györgyött egy Fejszével, Muntyán Zahariát p(e)d(ig) az Vitzán egy ki vont kardal hadazván [Déva; Ks 79. XXVI. 10] | pálczájával szokása szerint hadaz vala Csonka felé [Somlyócsehi Sz; BfN Dobozolt anyag X]. 1801: Tottfalusi János eő Klme Runk Demeter felé hadazván kezével mondogta ... Baszom a lelkit [Mákó K; KLev.]. 1813: Barátosi Josefné, hadazván az Exponenes ellen, annyira, hogy utolyára a' szeme közé Ütett [Dés; DLt 56. 17]. 1843: (Az ember) a' botjával hadazott a' szekerbe ülő személyek felé azért hogy ne ismerhessenek meg [Bágyon TA; KLev. 7].

hadd i. óhajítás- v. felszólításként 1. szemű igealak mellett; ca dorință sau somatie pe lingă un verb la pers. 1; als Wunsch od. Aufforderung in Verbindung mit einer Zeitwortform 1. Ps sã ..., ca sã ...; laß, laßt. 1567: az azzon allott kj.k.teknel fogwa, vagion legien oth fogwa amedig en. k. tekhoz kedden be megiek akkor had erchiem enis ezt az dolgott ... Horváth Lukach Sajoy tyzt tarto [Nagysajó BN; BesztLt 74]. 1572: Az Borbel legen ... Megh Eolely az azzont ... Mond hogy had lassam ha te vagi zeb vagi En [Kv; TjK III/3.5]. 1583: Vrsula Maios Mathiasne vallia, ... Mikor elseoben megh Ifyfw Azzony Valek Ieowe hozzam Igiarto Janosne es monda No Ifyfw Azzony kezeoly hozza had kezkeonegielek be [Kv; TjK IV/1. 138]. 1589 u.: wgyan Ezkor mondek Io Petor battjam Jmmar wesswnk szamot, had twggyam mywel maracz adossa [UszT]. 1595: mikoron minczeni benedek uram ide joue, engemet tanachira hiut enge(m) aual yeztet ne(m) tudo(m) myt tegyü(n)k Gyulai györgdyak uduar biro ura(m) megh akar Jobagyul kernj. de enged megh had keryelek en inkab megh urunktól (!) [i.h. II/2. A. 23]. 1608: monda Becz Imreh, had akasztassalak fel s megh bocziatom penz nélkül az eoreokseget [BLt 3 „Benedictus Darvas pp. de Cziatozegh” (75) vall. — *Cs]. 1635: monda ennekem Lazar Martho(n), ocziem hozd ki az Cziakanyomat, had haycziam el az okreimet [Mv; MvLt 291. 39a]. 1639: ha azért Kglđnek tágassága vagion az hozzám jeovéshez Sz. Georgyre jeoyeon had beszélgethessek Kglđel [Homoródsztpál U; Redej János Nagy Tamás szu-i vár-provisorhoz]. 1651: hozd ele az lenelet had oluassuk megh [Kászonyfalu; BCs]. 1701: (A szőnyeget) ne neheztelye kézben adni had láthassam meg, bizony kár nem liszsen benne [Császári SzD; Ks 96 ifj. Czegei Vass György Kemény Katához]. 1711: Bors Giorgi ur(am) hazanal volnanak az szeredaban* megh urult Boros hordok had hozatnam az kezg hazához

ketejt [Impériva Cs; BCs. *Cs]. 1746: meltoztasek Ngod a valasz vivöt erre dirigalni, had küldhesem el en is az en valaszlo Levelemet [Tamásfva Hsz; Ap. 1 Thuri László lev.]. 1767: Mikle Vaszi-lia . meg engette a mig jobban el válik dolgunk had kaszáljam, s ugy fagtam hozzá [Kettősmező Sz; JHbK LIV/9. 9]. 1781: hadd nyughassam midőn haza megyek Mesterségem fojtatásából [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1801: a' Bágásiás szer-kér indulása előtt instálom hadd tudhassam [Kv; SLt. P. Horváth Miklós lev.].

2. ráhagyásként 3. szem-ű igealak mellett; cu sens de aprobare/invoire pe lîngă un verb la pers. 3.; als Zulassung mit einer Zeitwortform 3 Pa verbunden: sã ca sã laß, laßt. 1568: Georgius Jgyartho fassus est had legyen több Rezem Enekiem az hazba, a my zölöböl Illetne [Kv; TjK III/1. 172]. 1570: monda feyrwary Ambrus warnad megj had magyaraznak megy az w felsege lewelytth es zolanal az vtan [Erked K; JHbK XIII. 23]. 1586: Azon Napra had gywnenek be az Ideos vram is [Kv; TanJk I/1. 38]. 1604: Boros Ferencz egi io egez saítot el viúe Cziky Albert egy on talat, kannat, egy parnat vyn el, Az neüel viúek el hogy azt mo(n)dak hogy had vigiek el, merth az Betlenfalulakis el vizik [UszT 16/28 „Jacob Lukacz de Fenyed” Hb. vall.]. 1626: Monda Mattius Janos uram, edes öczem az Imat-sagnak haza lezen, kaput hagiok rala, had Jarion Ide az Aniamis Imatkozny [Maksa Hsz; HSzP. Posony Istvan Papolczy (44) vall.]. 1629: Hallotta(m) azt Makaj Meszaros Istuannetul monda Bandi Ferenczne feleol neki adom az gjolcz felseö ingemet, had lustoskodgjek benne [Mv; MvLt 290. 178]. 1634: ály felen, ály felen had al-lion oda az Hadnagi Vram szekere [Körispatak U; Pf]. 1640: hallottam Golia Geörgyteöl hogy mon-dotta az el szabadított Rabok(na)k hogyi noza ighatok dalolliatok, ne fellietek had bozonkodgia-nak oda fel [Szilágycseh; GyK 1]. 1694: Jankom-mal s Gjúrka sógorral edgyút had lakjanak ot az háznaál [Torockó; Pk 7]. 1711: kerjük uram Kgl-m(e)d(e)t mntassa Kglmed ebbenis Succursusat hogy had vecturázzák masunnít [Csíkszereda; Born. XXXIX. 50]. 1759: had busuljan a jo Bátyam [Csejdz MT; VK]. 1760: hadja el had haj-csa el az én ökrömöt [Mezőrúcs TA; Ks]. 1806: Pataki István ... kérte hogy leg alább a portékáit hadd rakja el [Torda; UszLt ComGub. 1753 u.]. 1837: Szabó János azért cselekedte*, hadd tanuljon más is: hogy kell aszalni [Jenőfva Cs; RSzF 119. — *Ti. a tilalmas erdőbéli bükkfák kiszárítását].

Szk: ~ járjék/járjon. 1542: azonyom el bochath-ua az foglyokoth, az thob dolgok had jaryanak [Fog. LevT I, 17. Petrus Orozy Zalay Ianoshoz, Poson m. ispánjához, Fog. vára urához]. 1568: Ezt hallam hogy monda feyerwary Jmre Jm a bestye Ezy Ruhának valo kamokan atta el az gyermeket de halyaryon chyak [Kv; TjK III/1. 217 „Franciscus Kalachswtö” vall.]. 1570: Zy-gartho Mathias vallya ki Jew az zeoch peterne es ezt Mongia Had Jarion Az Eb kwrwa-

fya*, Mert Mindenbe elseo akar lenny [Kv; TjK III/2. 74d. — *Ti. a „Zygarto gyérgh” fia]. 1600: (A gyermeket) azt mo(n)dam hogy el hozo(m), de semmi haragiat ott ne mutassa, kire azt monda*, Am had iario(n), chak hozd el onnat, semmit nem miwelek [UszT 15/64. „Bodo Benedekne, Ersebet azzony Zent Egyhazas olahfaluy” vall. — *Ti. Jakochi András]. 1631: Mondotta ... mind enne-kem s mind Vramnak szalontai Gergelyne, hogi eztendeigh sinczen neki ketszer affele dolga mind másut kurualkodik* inkab Uram azt mondotta hogj bizony jo gjomrod vagyon Komam Aszony ugj mond, kire az Aszony azt mondotta, hogj had jarjek ugj mond csak engem tarczo(n) jambor [Mv; MvLt 290. 298b. — *Ti. a férje]. 1639: had jariek mert el vitem en az sogorom kozze had lak-jek ott [Mv; i.h. 200b]. 1687: (A hadnagy) azt felelé; Had járjék, nem ugy lészen még az, meg orvosollyák az Urak [Szilágycseh; GramTrans. „Somogyi I. a csehi lovas sereg zászlóartója” (50) vall.].

haddelhaddel haddelhadd; täräboi; Ramasuri, Mordskravall. 1774: Melynek oka, azt tartom, nem egyéb, hanem hogy tavasszal hadakozni akarunk Valachia Austriaca felett azokkal, akik birják, azaz a muszka ellen. Bezzeg itt lesz még hadd el hadd el [RettE 323].

hadfogadás had/katonaszegődtetés; tocmire/an-gajare de oaste/de soldati; Heeres/Soldatendingung. 1630: Most immár azmint látjuk magok vise-lését az felső partiaknak és hadfogadásokat, úgy tetszik hogy szükséges volna azt az 50 ezer tallért egy bizonyos helyre szerzeni jó idején, hogy hamar-sággal hadat fogadhatna vele [BTN 417].

hadhír háborús hír; štiri de război; Kriegsge-riicht/nachricht. 1619: Uj dolgok, Kegyelmes vram, itt semmik nincsenek. Az egész török birodalomba sohul hadhír sem hallatik [BTN 327]. 1654: Had hír vala de mü itthon voltunk [Balavására KK; SLt 15. B. 8].

hadl 1. háborús, had-; militar, de război; Kriegs-. Szak: ~ adó hadfelszerelési adó; impozit pentru echipament de război; Kriegsausrüstungssteuer. 1837: Minden terheesebb subsidiumokat, nem kü-lömben eshető folyamatban lehető hadi adokat s háromlandható háborui költségeket a Szepesianum Joszág el zálogosította ... tartozik vinni [Dés; Bet.]* ~ bíró hadbíró; judecător militar; Kriegs-richter. 1736: Az Székelységen penig voltanak főkapitányok és fő királybírák vice-kapitányok, vice-királybírák, nótáriusok, perceptorok hadna-gyok, vice-hadnagyok, zászlóartók, hadbírák, szállás osztak (!) [MetTr 413]* ~ felülés had-felkelés; ridicare de oaste; Aufgebot. 1658: ez eleöt egy nehány nappal az egész országhnak hadi felü-leseröl valo parancsolatunkat küldöttük [WassLt fej.]* ? ~ generális ? hadseregtábornok; general de armată; Armeegeneral. 1817: Hadi Genera-list Néhai Viscontit én nem úsmertem [Vályebrád

H; Ks 79. 10] * ~ *ítélet* hadbírói ítélkezés; judecare de către judecătorul militar; Kriegsrichter-Urteil. 1842: Albisi Pánczél András a' Stok Házbol Hadi Itéletre vittem hogy a' feleségét meg lötte [Kvh; HszjP] * ~ *komisszáriusi hivatal* hadbiztossági hivatal; serviciul intendenței militare; Amt der Militärintendantur. 1797: az Hadi comisariusi hivatalt Ünnepe napokon is ... Kötelessége-met folytatni meg nem szűnöm [Szászkered K; Bál. 1] * ~ *környüldőlás* imprejurări/condiții de război; Kriegsumstand. 1812: az Hazanak sok helysegeiben a Lakosok a mostoni Hadi környüld állásokra nézve gyakrabban elő fordulo vekturak miatt . igavonobarmaikotis .. felettébb kezdettek eladogatni [Kv; EMLt Hunyad megyei lev. gub.] * ~ *levél behívó*; ordin de chemare; Einberufungsschreiben. 1656: Ebben az 1656-k esztendő eltelék. De hadilevél kijött vala, és mindenek készülnek, hogy a hova ő nagysága parancsolja, indulhassanak [ETA I, 161 NSz] * ~ *(mag)viselés* harci magatartás; comportare/attitudine în luptă; kriegsische Haltung. 1653: (A török császár hadainak) minden dicséretre méltó állapotjuk és hadi magaviselesek vagyon, nem csak a hadi viselésekben, hanem honyokban is* [i.h. 135 NSz. — *1621-beli állapotra von. nyil.] * ~ *operáció* hadgyakorlat; manevra; Waffenübung, Manöver. 1697: (A mi Győzedel(me)s Romai Császár Koronas Kiraly Kgl's Urunk elő Fel(sé)ge ez következendő Nyari Hadi operationak el mulhatatlan szükségere nevezé .. vetettünk fel az egészsz orszagra Buzat 60/m [UzL IX. 76. 26 gub.] * ~ *ordinancia* kb. hadi/hadviselésbeli rendelkezés (joga); (dreptul de a da) dispoziție în cauză militară/de război; (Recht der) Kriegsbestimmung/anordnung. 1657: ualasztatik ket fő Inspector, Magyar, es Szász az kik az alkalmatosság szerint dirigallia(na)k ez városba(n) minde(n) rendbeliket, attol fwgjenek az Torniokba(n) es Uarfokoko(n) leueő Cehek, fertaliok(na)k Kapitanny, Tizedesi, kapukba(n) leueo vigiazok, es az szwkseghz kepest minde(n) hadi ordinantia azo(n) vrajnke legyen [Kv; KvLt Vegyes III. 127] * ~ *öltözet* hadifelszerelés; echipament de război; Kriegsausrüstung. 1638: ez küvül valami külső javai voltanak Vas Janos Vra(m)nak az hadi és loo öltözetain küvül az hugom Aszszonniál az feleségevel oszak két fele az magam javain küvül, az hadi es loo öltözetet hagio(m) az fiaim számara [Cege SzD; WassLt Vass György végr.] * ~ *sereg* hadsereg; armată, oaste; Heer. 1809: á Frantzia Hadi Seregből el fogatott Olasz, és Német Birodalombéli Foglyok meg telepíthetnek [UzLt Com-Gub. 1736] * ~ *szükség* háborús/hadi-szükséglet; nevoi/necesități de război; Kriegsbedarf. 1555: Az my Kegemes vrunknak feiedelmwnknek Hily zwksegere, ez Orzag minden tartomanio-akat es Varossokat megh Rótt, ez varosra is vetett az orzag tawal eztendeobe(n) f: 400 [Kv. 6/XI. 8].

2. tábori; de campanie; Feld- | katonai, katonai; militar; Militär-. Szk: ~ *diszciplína* katonai fegyelem; disziplina militară; Mili-

tádisziplin. 1765: Ugyanis micsoda dolog az, hogy a szegény ember erővel ... a fegyvert felvegye ... portiot adjon, gazdaskodjék is, mert csak akkor fizetnek, mikor szolgálatban vagyon, mégis a regularis szoros hadi disciplinát felvegye [RettE 191–2] * ~ *ember* katonaember; ostaş, soldat; Soldat. 1772: (Bethlen Ádám) noha hadi ember volt, de mégsem hagyta el vallását, sőt generálisságra ment dolga [i.h. 265–6] * ~ *patikárius* a. tábori gyógyszerész; farmacist de campanie; Feldapotheker. 1714: Hadi Apothecarius(na)k valo Ciprusfai Almarion [Nsz/ Fog; REkLt II. Apafi Mihály hagy. 55]. — b. katonai gyógyszerész; farmacist militar; Militärapotheker. 1755: A Hadi Patikarius(na)k Szebenbe interest küldött(em) fi 25 [TL Teleki Ádám költség-naplója 38a] * ~ *tiszt* katonatiszt; офицер; Offizier. 1707: Lovas Hady Tizteink(ne)k s directiojok alatt levő Hadaink(na)k parancsollyuk [Ks 11. XLVI. 17 fej.]. 1756: Németsi István Uram ... a' Hadi Tisztekkel eleget jádzott a' Nagy Várdán [Kv; Mk IX Vall. 114]. 1817: (Ha) a licitáción valamelyik katona renden lévő tart fel valamely havast, az iránt a hadi tiszt úr helybehagyása, vagyis vidimerozása járuljon hozzá [Szárhegy Cs; RSzF 131] * ~ *tisztviselő* katonai tisztviselő; purtător de rang militar, Militärwürden/rangträger. 1595: küldet* Rosas Ianos Tarsom Wram az Nemet külön külön hadj tiztuiseleknek ugy mint Fendrichnek és Leutnantoknak, melyek kesebben érkeztek az többinel [Kv; Szám. 6/XVIIa. 187 ifj. Heltai Gáspár sp kezével. — *Ti. tyúkot] * ~ *törvény* katonai törvény; lege militară; Militärgesetz. 1848: Werner Vilmos szentannai lakos ellenében a lázongókali cimboraság be nem bizonyulván ... a haditörvény rendelte eljárás alól tökéletesen fölmentetve szabadon bocsájtatik [RevRt III, 159] * ~ *törvényes szék* haditörvényszék; tribunal militar; Militärgericht. 1708: Közönséges Császár ő Felsége Hadi Törvényes Székire két Deputatus .. jelen léteben Polgári Gábor Colosvári Civilis ellen publicáltatott Sententia ... [KvLt I/194] * ~ *vezér* hadvezér; comandant de armată; Heerführer. 1778: Mi felséges uram megengedtük az armisticiumot, de felséged úgy végezett volna az ellenséggel, hogy helyből ki ne mozduljon, s ha láttak a hadi vezérek, hogy mennek, nem kell vala bocsátani s a többi [RettE 390–1].

3. ~ *nép* katonaság; oştáşime, armată Militar, Soldatenvolk. 1653: a mi vala a kastélyon küvül, azt mind felkőborlá az hadi nép, mind lábos marhát s mind egyebet [ETA I, 107 NSz].

◇ ? Szn. 1602: Hadi János jb [Zágon Hsz; SzO V, 193] | Hadi Mihály lófő. Hadi Simon szab. [Oszdola Hsz; i.h. 187].

◇ ? Hn. 1768: A' Hadi vőgy alatt (k) [Marosbogat TA; EHA].

hadiállapot 1. háborús állapot, stare de război; Kriegszustand. 1653: (Az alispán) ha rosz embe; let volna az otkin valo hadi állapotban az kér feo Ispannyai ennek az Var(me)gienek az Var(me)t

gie hadat rea ne(m) biztak volna [Ne; KemLev. 1394 „J. Kovács de Ilosva” (38) ns vall.]. 1677: Hadi állapotokról, Articulus I. Az Hadakozásnak, avagy Had indításnak, Pacificatióknak modgyáról, mint és hogy kellessék lenni, az Országnak Fejedelmi tartsák magokat Inauguratiojok idején az Országtól végeztetett, és azokra magokat kötelezet Conditiókhoz [AC 39].

2. katonai szolgálat; serviciu militar; Militärdienst. Szk: ~ra adja magát katonai szolgálatba áll, katonáskodásra adja magát. 1766: (Teleki Ádám) hadi állapotra adta magát, és mikor az az ausztriai felséges ház francziával, bavarussal, prussussal hadakozással egybe verekedett volt 1746/7-ben, akkor Erdélyben s Magyarországon számtalan nép lett katonává [RettE 201].

hadiapparátus hadifelszerelés/szerszám; echipament de război; Kriegsausrüstung. 1615: Hadgiuk es paranchiolluk* is serio kegteknek ... minden ember valaki hazankat, abban ualo jouait, feleséget, gyermekeket szereti ... minden hadi apparatussal, fegiuereuel, Eleseuel megh induluan, szep lassu ballagással Maros Vasarhely fele, ki ki maga szemellieben jwtest ieioien [Törzs. — *A fej.]. 1659: jo hadi aparatussal ha vegseo romlását hazájának nem akarja el jüjeön Medgyesre [UzL 25 fej.]. 1683: mind Lovas, es gyalog ... szolgáló Rendei legye(ne)k ... kész hadi apparatussal jo köntösösön, jo fegjveresse(n) paripason (: nem ugy mint tavaly ... fa kengyelesse(n) s bocskorosson :) [UzL IX. 76. 15 fej.].

hadiexpedíció 1. hadjárat; expeditie militară, campanie; Feldzug. 1640: Marko István ... oda megyen, akarmi hadi expeditio es egieb szükség idején, az houa mondgiak [Kv; RDL I. 140]. 1646: Pál Gasparis Szabo Janos Uramot és az ő kglme feleséget ... ugy zolgallia minden fele Nyavaliaiban, Mind hadi Expeditiokban, mint Jambor Isten felő zokta Edes Attiat Anniat zolgálni [Bujánosóbuda K; JHbK XXII/29]. 1658: Sorlai János három hadi expeditiokban nem volt [Zilah; EM XLIII, 307]. 1683: Gedő Janos talalta megh az Urat Tekentetes Nemzetes Redej Ferencz Urunkot eo kegjemet (!) hogj szerezne neki az mi Kegjemes (!) Urunktol eo nagtol Exemptiot hogj eleteigh hadi Expeditiokb(an) hagjattat(ne)k nekj (így l) [Karácsonyfa U; BLT 11]. 1784: Se generalis, Se Partialis hadi expeditio nintsen, mert a' mostani fel ülést ... Fejedelmünk nem parancsolta [Nagyak AF; DobLev. III/537. Dobolyi Jozsef nyil.]. — L. még SzO VI, 300 és expeditio al.

2. hadviselés; război, ducerea războiului; Kriegsführung. 1621: giakorlatossággal az hadj expeditiora Gialogokat kevannak teóllünk [Kv; TanJk II/1. 308].

hadikészület 1. hadi készülődés; pregătire de război; Kriegsvorbereitung. 1644: mostan Fejedelmünk es egez ország akaratliaból ez mostani hadj kezületben hazank(na)k megh maradasara, nekemis*

el kellett kezülnöm es mennem [Aranyosrákos TA; Borb. I. — *Ti. Barta Miklós veresdarabantnak].

2. hadifelszerelés; echipament de război; Kriegsausrüstung. 1659: Poroncsollyuk annakokaert kelmetek(ne)k igen serio ... minden haladeknel kfi jo hadi kézülettel jötest jöjően utannunk [UzL 21 fej.].

hadimentség hadmentesség; scutire de armată/de război; Kriegs/Wehrbefreiung. 1681: Madarasiak* ... Dancs Péter Siket Jstvan Ezek ketten szalma hordók és kertelők. Ezeknek privilegiumok szerint nincs egyéb fizetések az hadimentségnek | Sima Péter ... Bodor Ferencz Thamás Mihály Both Márton Ezek négyen csiga tekerők. Fizetés nélkül, szerben-szerben szolgálnak hadimentségért ... [CsVh 97, 100. — *Madarasról (Cs) valók]. — L. még i. h. 98, 102, 104–5.

hadindítás hadbalépés; intrare în război; Insfeldziehen. 1662: ez ország három nemzetből álló rendei szorgalmatosan könyörögnek vala ... azon is annyi ártatlan hieveinek rabságokon (: kiknek abbéli keserves nyomorúságokat nem egyéb, hanem maga a fejedelem minden szükség kívül való hadindítása* okozta volna :) megkönyörülni, keresztyén szánakozásra indíttatni s az ország kincset azoknak váltáságokra kiadatni méltóztatnak, nem kevésbé esedeznek vala [SKr 390. — *Értsd: II. Rákóczi Györgynek 1657-beli szerencsétlen kimeneteli lengyelországi hadjárata]. 1677: Az Hadakozásnak, avagy Had indításnak ... modgyáról, mint és hogy kellessék lenni, az Országnak Fejedelmi tartsák magokat Inauguratiojoknak idején az Országtól végeztetett Conditiókhoz [AC 39].

hadiregula hadi/háborús szolgálati szabályzat; regulament de serviciu militar în timp de război; Kriegsdienstvorschrift/ordnung. 1763: Szilágyi Mihály ... nemcsak visszabocsáttatott, hanem ha a császár nem interponálta volna magát rosszul lett volna nyakabli a hadiregula szerint (így l) [RettE 155].

hadisegedelem hadi/hadifelszerelési adó; impozit pentru echipament militar; Kriegsausrüstungssteuer. 1800: Vettem T. Esperest Ur Circularissát; mellyben parantsoltatik hogj a Tiszt. Atyafiak Hadi Segedelmet adjanak [M.bikal K; Rák 32]. 1806: Meg nyugtatás. Tizen öt Rforintokrol mellyeket hogj Tekintetes M. N. Sombori Sombori Farkas Ur az N.Almási Processusban mint Hadi Segedelmet nékem kezemhez Ki fizetett légyen, azt ezennel meg esmérem [M.zsombor K; Somb. II.]. 1822: Anno 1822 Mező Bőly (!)* falunak a' Munketurarol valo szám adása ... A Munketurarol szakasztot hadi Segedel(emre) Rf 5 [TLt Közig. ir. — *Mezőbő TA].

hadiszerszám hadifelszerelés; echipament militar; Kriegsausrüstung. 1561: az my megh holt eleinknek Birainknak es Polgar tarsainknak io

Rendeleseből Az ewtues Cehneky mynden hadi szerzámokkal Egy tornyot kel tartaniok Melly az owarba ez waros kew falan az del felol walo zegeleten vagyon [Kv; ÓCART.]. 1595: 31. Decemb(ris)

Király Albert W(ram) szolgálait, ömaga hadi szerszámait, pauczellyit, fegyverderekait etc Hunyadig vittek 2 Zannon [Kv; Szám. 6/XVIIa. 30. ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1623: Thompa Peter veres drabantok közéőzt szolgálion fegyuerrel jo hadi szerzámmal [Szu; Törzs]. 1631: Colomban Keresztesek se loul se sem(m)i nemy hadi szerzám(m)al ne tartozzanak Kelemen Janos uramnak [Csksztgyörgy; IB]. 1658: Az sok hadi szerszám harsogot tsátsoget [EM XXXVI, 145 históriás-ekben Gyf-ról].

Szk: *lövő* ~ 1599: parancziolja vrunk eő fel-sege hogy az mely leőuő hadi szerszám es ahöz ualo Szerzami uolnanak it Coloswarat, Desre vitetnék minden haladek nélkül [Kv; Szám. 8/XIII. 6].

hadiszerszámos 'p' 1687: adott volt ... aján-dekban ... egy hadi szerszamos Függött, mely gyemántokkal, rubintokkal rakva, és az közepin nagy őregh mettszett kék Safir vagjon [Körtvély-fája MT; Bál. 1].

hadiszolgálat katonai szolgálat; serviciu mili-tar; Militärdienst. 1631: Mielhog Colomban Keresztesnek es Pálnak ereőtelen foglatkozott allapatíok, az uensegnek miatta leuen, az hadi szolgálatra elegtelenek, gondoluan hogy Kelemen Janos ur(am) az mentsegre elegseges uolna adanak ... egy belső ereokseget [Csksztgyörgy; IB]. 1778: az Nemes Magyar Országi Magnasok, és Nemessek is, mind gyalog mind pedig Lovas Kat-onákot nagy Számmal eo Plésge Hadi Szolgá-lattyára önként valo hivsegekből ajánlottanak [Uzslt 19 gub.]. 1781: Csetri Samuel Vram, Hadi Szolgálatytyára adván magát ő Felségének a Nemes Kálnokianum Huszár Regimentben [Mező-bánd MT; MbK XI. 61]. 1792 h.: a' Székelyek még a' régi M. Királyok(na)k idejébenis mind(en) Közönséges terű viseléséktől üress és mentseges szabadsággal birtanak, és Hazának oltalmára tett Törvényes Hadi szolgálaton, és némely barombeli adományokon kívül ... semmit egyebet nem ado-ztak [Uzslt X. 80 Plánun a székely nemzet álla-potáról].

hadkergető-darabont 'p' 1575: Bala Albert had kergető drabant [Barabás, SzO 311].

hadklogészítés kb. pótsorozás; recrutare supli-mentarä; Heeresergänzung. 1865: hivatalosan ér-tettettek a T. Urak, mi szerint Urunk ő Felsége folylo ho 76röl egy új hadi ki egészítést rendelt [Gyalu K; RAK 106].

hadköteles katonaköteles; obligat la serviciul militar; militär(dienst)pflíchtig. 1864: a' had kö-teles ifiaknak a' 2ik korosztály béli, kilépések előtt nősülhetések megengedhetésére ... az Erd. ud-

vari Koriátnokságnak ... határozata ki kül-detik [Gyalu K; RAK 93].

had-kötelezett had/katonaköteles; obligat la serviciul militar; militär(dienst)pflíchtig. 1863: a katona kötelezett, illetőleg a sorozás alá eső ifjaknak neveik ... a templom előtt olvastatik fel ez által adván értésőkre, kik a had kötelezett egyének [Szászlóna K; M.bikal RAK 142 esp.].

hadküldés hadseregmenesztés; trimiterea ar-matei; Heeresschickung. 1657: Előltalála a feje-delem levele, hogy tovább nem halasztván, ha-dait megindította volna, előljárobán Bakos Gábort az végekre, Bornemisza Pált az bányavárosokra, Kapronczai Györgyöt az Liptóságra Ez meg-szakadozott hadküldés nékem igen rosszul tetszék, mert tudom vala Bakos Gábor uramot csak egy hertelen és kapzsi embernek lenni, az mint hogy nem is tön egyéb hasznót, hanem csak elpusztítá az földet az több hadak előtt [KemÖn. 199].

hadnagy 1. (vmilyen katonai) parancsnok; (un fel de) comandant (militar); (irgendein Militär-)Kommandant. 1562: a vajda Székely Györgyöt, a kereszteseknek egyik hadnagyát megfogá és a hajdukkal nyersen eteté, harapdáltatá meg [ETA I, 11 BS]. 1572: Kamwthy Balas az Nagsagos Vrnak Bekes Gaspárnak hadnaggya [Fog.; SLt S 10]. 1590: 16 february ... vitte vayda Miklos Deare 3 Loual Nagy Lorinnczet Rikaszt (!) lengyel kiraly hadnagiat fizettem f 1 d 50 [Kv; Szám. 4/XXI. 76]. 1594: 2 die octob(ris) ... attam az hodtnyodyoknak es Adyús Mestereknek, Ette-lekre és Ittalokra d 80 [Kv; i.h. 6/VIII. 42] 1625: Herczegy Gergely Urunk eo felsége bizonyos Zamu katanainak hadnagia [Dob.; Ks 42 E]. 1647: Öt muskotelj puska ... Hatodik Varadi Istvannal az Hadnagynal egy őreg Atzelos puska [Marosillye H; VLt 55/5415]. 1659: Vagyon han-nagynak valo Vas bot Nro 1 [UtI]. 1700: Mikos Pál ... rendelest tevén az kuruczok között hogy melyik Hanagy ki házához menjen [Zágon Hsz; HSzjP Hajdú Mátyás (36) jb vall.]. 1736: Az nemességek, az első rendből állóknak külön hadnagyok, vice-hadnagyok és zászlóartóok, zászlóok is külön volt [MetTr. 414].

Az 1. v. a 3. jel. alá tartozhatik ez a becsméről jell-ű nyi-latkozat: 1640: Oláh Jancsitul hallottam, hogy Beörveiné nevezgette el őket kit hadnagynak, kit gellicének, s kit mé-nezenek, kit kapitánnak [Mv; MvLt 291].

Szk: ~ot emel. 1562: És mikoron a székelyek a népnek sokaságát látták volna, tehát legottan hadnagyokat emelének közöttők és tizedeket ren-delének [ETA I, 18 BS] * hozák ~. 1598: 3 Augústli B.V. eo keglime hagasabol attam keth kozak hadnagynak ket zazlo alya kozakal feottak úala be: Ebedre: ualoth* [Kv; Szám. 8/V. 42. — *Köv. a fels.] * bakancsosok ~a gyalogos had-nagy. 1738: Bokancsosok hadnagyanak Kovac Janosni attunk kenyeret Bort [Kvh; HszjP] * darabontok ~a 'ua.' 1589: 26* Fabian hazy

Jstuant, az Drabantok hadnagiatt vitte Nagi balas Huniadra attam három lora neky f. 1 [Kv; Szám. 4/X. 63. — *Januarii]. 1597: Biro vram paranchola, hogi az zekeli drabantok hadnagyanak aiandekot viglek [Kv; i.h. 6/XXIX. 95] * *gyalogok* ~ a. 1612: Zasz Ianos, Zamosvyuary Gyalogink Hadnaggia [PLPr 1/3 fej.]. 1667: Maros vaszarhelt lako Gergely Mihál] Colosvar] Galogknac Hadnagya mpr [Kv; RDL I.31] * *kuruc* ~. 1716: Péáttra Szaka nevű Bánya

ki nítva volt mikor Pop Mihály Kurucz Hadnagy korában erőszakkal belé tövé magát .. és ezzel el is luctalván a Falut hog] eő kurucz Hadnagy és hol mi bajtol meg oltalmazza a falut [Nagyalmás H; BK 184 Tirzu Páskuly (42) jb vall.] * *plájdások* ~ a határőrök hadnagya. 1749: Gazda Mihály plájások Hadnagja [Zágon Hsz; Ap. 1] * *puskások* ~ a. 1745: Horgja Szimu, Puskasok Hadnagya [Kersec H; Ks 112 Vegyes ir.] * *verbuváló* ~ verbunkos hadnagy. 1739: Verbuvalo hadnagjnak Biro Uramni ket kupa bort [Kvh.; Bogáts 8].

2. utójelzőszerűen tisztségnévként szn-i szkban; ca apoziție indicatoare de rang in combinații de nume de persoană; als appositionale Rangbezeichnung in Wortkonstruktion von Personen-namen. 1595: az Antal Hannagyk hazokban zyltetett ez vilaghra [UszT 10/5]. 1602: Azert hitta Peter Deak hogj az haz kje wolt ahoz az emberhez valo Genealogiat vallja megh: Azert affeleől ily vall: hogy Miklosi Benedek az Trunc(us): flay Mattias Hannagj, ferencz Hannagj, Adam Hannagy, Georgy Hannagy ferencz Hannagy leania Antalffii Peterne Annos [i.h. 16/74 „Prisca relicta quondam primipili Joannes Theorek de felseő Bodoghaszon falwa” vall.]. 1604: Felperes Malomfalui Hannagj ferencz, ugjmint teoruenj zerent ualo otalma az Nehaj Istua(n) hadnagj Aruajnak, orsolianak es Mihálnak, kik Eteden lanknak vduarhel zekben | az aruaknak Istuan Hannagitul marat feold | az Mate hannagj feolde [i.h. 18/39]. 1606: Janos hadnagi vra(m) [Szentimre Cs; EHA]. 1608: antal hannagy. Antal Hannagj [Szentimre Cs; Hr 2/3]. 1609: az geörgeős beli rezet az ponkon alol meliet most Andras hanagj el foglalt ... bech pal, bekeszegeszen birtan ... andras hanagjot ne(m) illette(n) [Kozmás Cs; BLt 3].

3. város hadnagya; hotnog al orasului; Stadt-leutnant. 1669: ha olvasni akarjak és látnj kévanyak, vigyek az Hadnagyhoz [Dés; Jk]. 1673: Belenyesi Szabo Istva(n) Vra(m) ... ha ... opponállya magát Hadnagy Vr(am) által meg fogattassék, és az toronyba(n) bé vitessék [Kv; PolgK 143]. 1684: October 8. Voltam az hadnagynál ebédén Vida Istvánnal [Torda; TT 1889. 257 SzZsN]. 1700: A' Bernatth Szigetin belől adtunk egy darab gazt . akkori Hannagy Nemz. Dalnaki Daniel Csonka Mihaly Uraimeknak [Dés; Jk 81a]. 1726: En ithon nem voltam mikor az Majorombol Egy Pápiata embert Hadnagy Uram az Város szolgabirája által ki hajtattott [Ne;

Ks 92]. 1749: Dobri Kosztáandin két Fiával Bras-sai Hadnagy Ur Méhes Kertiben* [Türkös Br; BrAlt. Stenner IV/109. — Binder Pál kijegyzése. — *Ti. lakik]. 1815: Az Urra* bizam hogy a Fel Vintzi Hadnagy Urat tudositssa jo előre hogj ottan is készen legyenek a Lovak [Kv; TVLt rtlen gr. Haller Gábor lev. — *Ti. a tordai hadnagyra]. 1842: Halya kend! mongya meg ked (!) a' Hadnagynak, hogy én azt izentem, hogy nem születt ő abban a Kőntőshe, hogy én elmenyek hozzá, hanem én a' mint oda mennék, úgy ő is el jöhet hozzám [Dés; DLt 1452].

A török hódoltság terjeszkedésével előbb a hódoltatott területekhez közel, később a bennbéli is eső városi települések megnevezésével az addigi bírói és főbírói tisztségnév helyett a megnevezített városoknak a polgárságtól választott feje a hadnagy v. fő hadnagy tisztségnévet viselte annak jeleként, hogy háborús bonyodalmak esetén a város fegyverforgató férfilakosságának ő a parancsnoka. A városok megnevezése különösen a fejedelemség utolsó évtizedeiben, I. Apafi Mihály alatt volt gyakori.

4. székely falusi v. széki (vezető)tisztség; funcție (de conducere) în satule sau scaunele secuiești; (fűrendes) Amt eines szeklerischen Dorfs od. Stuhls. 1564: mikor hadnagiunk közinkbe* tartozunk egy harmad fw tehent neky adny [Csz; SzO II, 180. — *Tollban maradhatott: a iwt]. 1604: akor Zombatfalvi Benedek wala hanagiunk [UszT 18/147—8 „Fancziali peter de eadem” pp vall.] | törvinnel hua az hannagi Eleybe [UszT]. 1632: Leörincz Balint az koris hadnagy uala megh fogatta darabontokkal Kayczia Mihalt [Kozmás Cs; BLt 3]. 1768: az utrizált személyeket ell hajták arestomb(an) Sz Leleki Hadnagy Urhoz [Szentlélek Cs; BLt 7].

Szk: ~ *zabja* hadnagyi zabjárandóság. 1670: Bálint Pál fő nemes ember volt, mi köztünk hadnagy zabját soha nem adott [Szépvíz Cs; SzO VI, 324].

5. város ~ a hotnog al orasului; Stadtleutnant. 1705: Békési János Kováts vr(am) Felesége Gulácsi Kata ... Igrívén mi előttünk arra magát kézbeadással hogy minden emberekkel békeségben igyekezik élni, senkinek is bestelenül veszedesre okot nem ad; sőt ha mások arra ingerelnékis ... elsőben a Varos Hadnagyának megjelenti [Dés; Jk]. 1773: Tartsai György, Nemes Alvincz és Borberek* Várossanak Hadnagya [Incz. VIII. 12 a. — *Mindkettő AF-ben]. 1726: város Hadnagyát rutul bestelenítette [Dés; Jk]. 1746: a Sovágok a Törvénj dolgában a Város Hadnagyától dependeallyanak [Torda; TJK III. 88]. 1824: a Szolgabíró Ur a' Város Hadnagyával a Falnaggyal ... ki mentenék [Fog.; Konstantinus lev.]. 1842: Kereskedő Amberboj Josefne Alexander Mária a város jelenlegi Fő Hadnagyát, Tkts Vajda Pál Vrat ... Város Bikájának ... nevezte, s azt mondotta, hogy nem Város Hadnagyának, hanem Cziganyok Vajdájának valo [Dés; Jk 730, 1452].

6. *nemesek/nemesség* ~ a vmely település nemeségének választott feje/vezetője; seful/conducătorul ales al nobilimii unei așezări; Haupt/Leiter der Adeligen irgendeiner Ansiedlung. 1659: Kantor

János Nagy Enyedi regi Nemesseg hadnagya [DE 2]. 1765: hozzám jöve a Csula János Felesege véresen (: Nemesek Hadnaggya levén az Uram:) [Illyésfva Sz; BfR 45/11 „Sandor Iuana (36) consors nobilis Joannis Pap” vall.]. 1821: Kereszteltem Nemesek Hadnaggyanak ... egy fiut Sándort [Búrjánosóbuda K; RAK 46]. 1823: Vészi Samuel Urammal Törvényezésünk volt mind Nemesek Hadnagyánál [Radnótfája MT; TLt Praes. ir. 65/827-hez Barothi Mihály (48) ns vall.]. 1839: Nemes Nyisztor György 65 Esztendő ... ÉR Kávás Hélységének huzamos Esztendőktől fogva Nemesek Hadnagya Görög Egyesült Vallású [Érkávás Sz; Borb. II.]. 1846: Contribuens Nemesek Hadnagya Kerekes Gávril [Dengeleg SzD; KLev.].

7. ? sublocotenent sau locotenent; Leutnant od. Oberleutnant. 1757: Somlyó Mező Városában Commendóban lévő In. Gyulaianumbeli Tit Jánosi nevű Hadnagy [Kv; Mk IX. 188 Vall.]. 1760: gr. Petki Istvánné hitetlenül el akarván hagyni az urát, egy Boros János nevű Gyulaianus hadnaggal öszveszövetkezett oly véggel, hogy egymással elszökjenek Moldovába [RettE 111]. 1763: Szilasi János Felcseperedvén ment generális Gyulai úrhoz inasi szolgálatra. Onnan a regimentben lett unterlieutnanttá vagyis hadnaggyá | Hazajövé, találtam a militiát quartélyban szállva, a Bethlen Ádám regimentéből egy companiát (most már swadronnak hívják), kapitány Bánffy György úr | Dersén van quartélyban, itt Palatti nevű hadnagy, Poklostelkén Szalai nevű unterlieutenant, ennek ismertem hadnagy korában az apját ... most kapitány [i.h. 150/152]. 1768: Midőn mi a Havasból bé jöttünk Commendonk ki telvén ... Hadnagy Trintseni vramnak nem reptaltuk [Páké Hsz; Szentkgy. „Jos. Szörtsei mp”]. 1776: Gyulaianus Hadnagy Reformatus Csizi István [Kóród KK; GyL] | találkozás Enyeter Hadnagy és Strása Mester Sadler Urakkal [Kovácsna Hsz; HSzJP. „Gabriel Csekme M(iles) Equestris” (59) vall.]. 1849: Temettetett el Nikolits József Hadnagy a’ 49ik zászlóajból [Gyalu K; RAK 216].

◇ Szn. 1548: Benedicto Hadnagh de futasfalwa* [SzO III. 296. — *Hsz]. 1571: Anthonius hannagy de Zent Imreh* [Bál. 79. — *Cs]. 1585: Hannagy Mihaly Nemes zemely Dalnakon* [Kv; TjK IV/1. 425. — *Hsz]. 1592 k.: Hannagj Peter. Petr(us) Hannagy de Malomf(alva)* Hadnagy Peter malomffalui [UszT. — *Később: Nyikómalomfva U]. 1598 k.: En ugi tudo(m) hogy Hannagi Lukachne kylen uala Simo(n) Hannagitul [UszT 13/93]. 1599: Ladisla(us) Hannagi de Malomfalua libertin(us) [i.h. 14/11]. 1603: malomfalui hadnay Lukaczne duruttja azzony [UszT 17/79] | St. Hadnagy alias Só pix. [Köszvényes MT; SzO V. 257]. 1605: Jacob(us) Hannagi de Farkaslaka primpil(us) [UszT 18/173]. 1614: Hadnagj Mihaly [Malomfva U; UszT VI. 56. 125]. 1617: Rophai Hannagy [Csicsó Cs; Bál. 41] | hadnagy Andrasne Azzonion [Kozmás Cs; BLt] | Hannagj Matthjas (ns) [Szentimre Cs; BLt] | Hannagj Matthjas [SzentSimon Cs; BLt]. 1619: Hannagj Andrasne. Hannagj Matthjas [Tusnád Cs; BLt]. 1627: Hannagy

Miklós [Etéd U; UszLt IV/50. 64] | Hannagy Janos. Hannogj Janos [Bardócfa U; UszLt IV. 50. 2]. Hannagy Thamas [Farkaslaka U; i.h. 6] | Hannagy Andras. Hannagi Andras. Hannagi Thamas. Mathiae Hannagy [Malomfva U; i.h. 9, 88, 149] | Hannagj Peter. Hannagj Istvan [Füle U; i.h. 23] | Hannagy* Ferencz [Malomfva U; i.h. 88. — *Utána még három ilyen vn-ú]. 1646: Hannagh mathias [Malomfva U; Hr 3/1]. 1680: Hannagy Marton [Füle U UszLt X. 78]. 1686: Hannagi Mattias [Szentimre Cs; LLt Fasc. 156]. 1690: Hannagj (!) Gyorgy. Hannagy Andrasne [Bardóc U; UszLt X. 78] | Hannagy Marto(n). Hannagj Márton [Füle U i.h.]. 1721: Hannagj Gergelj [Malomfva U; Ben.]. 1724: Hannagy János [Kissolymos U; Márkos lev.]. 1742: Hadnagy Kata Aszszony [Albis Hsz; BLv, Transs. 38]. 1757: Hannagj Mihaly [Malomfva U; Ben.]. 1763: Hadnagy Mihaly. Hannagy Mihaly* [Malomfva U; Ben. — *Többször is így, a hangalak változtatásával]. 1787: Hannagy Joseph* [uo.; Ben. — *Aláírásban]. 1783: Ifjab Hadnagj Mihallj [Lengyel-fva U; Ben.]. 1842: Hannagy Mihály [Malomfva U; i.h.].

◇ Szk: *armalisták* ~ a vmely település nemességének választott feje/vezetője; *şeful/conducătorul* ales al nobilimii unei aşezări; gewähltes Haupt der Adeligen irgendeiner Ansiedlung. 1838: Barla Márton Uramhoz Pálffy Bénéámin Armalisták Hadnagya Törvényesen be kértet [Asz; Bosla]. 1840: A. SztMihályfalvi* ... Armalisták Hadnagya id Komáromi István [i.h. — *TA] * *dominális* ~ uradalmi hadnagy; hotnog al unui domeniu; Leutnant eines Herrschaftsguts, Domänenleutnant. 1744: Ezen Dominális Hadnagy ... éjjel nappal az uraság szolgálattában nyargalodzik [Déva; Ks 78. XIX. 1] * *oppidum* ~ a (mező)város hadnagya; hotnog al unui tirg; Leutnant eines Marktfleckens. 1765: én Csizsér Andrást itten Sárdon az Oppidum Hadnagya voltam [Sárd AF; Eszt-Mk Vall. 22] * *százados* ~ ' ? ' 1600: ertwen az eo Kegyelme kiwansagokat ez feleől, hogy az hozzu processusok* az eo teorvinyek foliasaban megh reöwidittessenek, meg engettük Orzagul, hogy teöruinie az Zazados hadnagy eleött kezdessék ell, onnat Capitan eleiben, es ha kinek ott nem teczik feyedelem zemelie eleyben transmittassek [SzO IV. 141. — *Ti. az asz-i székyeké] * *tégldok* ~ a ' ? ' 1582: Kalmár Albert wízy az teglasok hadnagy harom lowan Tordara attam) d.75 [Kv; Szám. 3/V. 46].

Ha. 1604: hannagi [UszT 16/53]. 1706: Hannagy [Zoltán Hsz; KvAKt Mss 261] | Hannagyal [Longodár NK; i.h.].

hadnagy-alja kb. zászlóaljnyi; de un batalion; von einem Bataillon (groß, viel). 1675/1676: My* parancsoltunk két Hadnagy allya katona megye(n) Colosvárrol, connumerállátok Mező Szilvást*, harmadnapot ott tölczetek [Vajasd AF; JHbK XX/21 Belényesi István ns (50) vall. — *I. Rákóczi György. bK].

hadnagyi városhadnagyi/vezetői; de hotnog/al hotnogului oraşului; von einem Stadtleutnant/-leiter. 1840: Hadnagyi erejek van marhámat el köttetni | bor kaláka mellett nyakamra kötött Contractusnál fogva Hadnagyi közbejövettel ... a fizetésre napoztatva vagyok [Dés; DLt 166].

Hn. 1851: a' hadnagyi nyilok [Kérő SzD; EHA].

Szk: ~ személyes hadnagyi küldött/megbízott, rég hadnagy képe. 1840: Lovaim vissza kapása véget más zálogat attam a' meg bizat Hadnagyi személyes Tekintetes Mosa László Ur ... a' Lovaimat ki adatta [Dés; DLt 921]. 1845: (A mézároslegény) Keresztési Károlyt ... midőn Hadnagyi személyes Dadai Sándor Ur javallatából Orvosi lát lelet véget a megyei Sebész ... műhelyébe igyekezett ... réz csokánnyával fejét bé törte [Dés; DLt 530].

hadnagyné soție de hotnog; Frau des Dorfleutnants. 1604: Wagion Czibrefaluannis* égj Ro-reoksigh wduarhely Zekben wgjan eszen Adam hannagjnera az mi Másik aniankra [ÚszT 18/85 Hegyi Máténé, Nagy Mihályt és Csiki Jánosné vall. — *Szu határába olvadt kisebb település]. 1823: tsak most nem régiben Vészi Samuel Uramnál Törvényezésünk volt veszi Samuelné a Hadnagyné ... azt mongya [Radnótfája MT; TLt Praes. ir. 65/827-hez].

Szk: ~ asszony. 1789: Csáktaplocán lakó akkori strázsamesterné, mostan Gergely Jánosné, hadnagyné asszony [Taploca Cs; RSzF 289].

hadnagyság 1. székely főhadnagyság/főhadnagyi tisztség; funcția de hotnog al secuilor; Amt des szeklerischen Oberleutnants. 1548: Hadnagyság Halom Nemben gyerg Aga [Msz; SzO II, 78]. 1569: Ez hannagyság es Birosság Series zerint Jaart minden Zekeken [i.h. 282].

2. (város)hadnagyi tisztség; funcția de hotnog (al oraşului); Amt des (städtischen) Leutnants. 1669: az Hadnagycsagh fel ne(m) viteliert (l) fr. 100 egyéb apróságos Tisztnek fel ne(m) veteliért fr. 6 [Dés; Jk]. 1717: a Szamos parton vagyon egy darab Hadnagyság uta(n) járo föld [Dés; DLt 504]. 1738: Méltóságos Gubernator Urunkhoz ő Excellentiájához, a Nms Város Hadnagyság iránt lött Candidatioját p(rae)sentalni expediatatnak* [Dés; Jk 508a. — *Köv. a fels.].

Szk: ~ot viselt. 1700: A' közönseges Jonak promotiojára Exactorok(na)k rendeltettek* ; hogy eddig defungalt Hadnagysagot es egyeb racionalt tiszteket viselt Atyank fiaitul minden nevel nevezendő Varos proventusrol szamot vegyenek [Dés; Jk 301. — *Köv. a fels.] * ~ra megy kb. (város)hadnagyi tisztségig viszi. 1759: Tordán Török József, ki alacsony rendből emergálván tordai hadnagyságra ment volt, okos, értelmes, jó deák, nekem is jó barátom [RettE 84].

Hn. 1754: a' Hadnagyság és Notáriusság föld [Dés; EHA]. 1789/1844: a Kozárvári Határ szélen az Hadnagyság fele rétbén [Dés; EHA]. — L. még ETF. 101. 29.

3. városhadnagyi tisztség ideje; timpul funcției de hotnog al oraşului; Zeit/Dauer des städtischen Leutnantamts. 1753: Csűrén nevű pusztá Falu helyly vagjon ... dézmáltam benne Udvari Hajdú koromb(an) Nuczu Hadnagjsága alatt [Nagyszurduk*, JHb XXX/9. — *Talán Szurdukkápolnokkal (SzD) azonosítható]. 1765: administáltam volt Hadnagyságomban N.Enyedre az Magazinumba stab számára tiz köből zabot [M.igen AF; Eszt—Mk.Vall. 57].

4. vmilyen (alsófokú) katonai tisztség; un fel de funcție militară (de grad inferior); irgendein militärisches Amt/militärischer Rang (von niedriger Stufe). 1596: az melj 200, Leginieket die 15 Octobris oda ala Feieruarra bochattunk Fizettwnk nekik: Balogdi Farkasnak hadnagisagara es Tizedessegere fizettwnk f 16 ... Sala Istuannak vicze hadnagisagara es Tizedessegere f 10 ... Ket zazo tartonak f 8 [Kv; Szám. 6/XX. 9]. 1602: eo kgmek varosul vezettek hogy Nagy Andras az hadnagy az kapun valo legeniek keozol egyget hadnagisagra harmit esmet tizedesegre illendeoket valazzon [Kv; TanJk I/1. 421]. 1629: az az Bodrok keozj Szabo Janos Nagy Marton hadnagysaga alatt valo Mezei fizetett katona [Kv; TJk VII/3. 172]. 1653: Szaruadj Janos ... Retteghj Tyukodi Imbre Capitansága, es Nánásj Mihaly Ur(am) Hadnagisága alatt leuó legénj [Kv; CartTrans. II, 1013]. 1771: Sándor Gergely ... fia ma is él s a prussusnál hadnagyságot szerzett nekie [RettE 256]. 1782: a szegény Veress László oda* recomendáltatván valamelyik companiának hadnagyságára. [i.h. 420. — *Ti. a Kálnoki ezredébe]. 1806: Gubernalter contramandálva lévén az Insurrectio a' Csako viselésnek vége, es már vége a' Capitányságnak, a' Hadnagyságoknak, a' kirukkolásoknak, es a' Comendiroztattatásoknak, vége vagyon mind ezeknek, mint a' Pünkösdi Királyságnak [Mv; Ks 94 Thuróczy Károly lev.].

Szk: ~ot ad hadnagyságot adományoz. 1653: Vala városunkban egy Kováts János nevű katona ember, akinek Báthori Gábor adott hadnagyságot, s arról levelet: hogy hadat gyűjtsön itt városunkban, es egy zászlót is [ETA I, 106 NSz] * ~ra megy kb. hadnagyságra lép elő. 1775: Elsőben ment hadnagyságra német dragonyosregimentbe [RettE].

hadnagyságbeli városhadnagyi; de hotnog al oraşului; Stadtleutnants-. 1701: Generosus D. Samuel Cserepi de Décs Ductor ejusdem oppidi Dees solemniter protestala azon hogy ... a Deesi Tanacs az ő kglme Hannagysag belk Ratiotjat el nem akarja igazítani [Dés; Jk 322a]. 1713/1730: Hadnagy Dálnoki Daniel Atyánkfiának Hadnagyságbeli hivatalyának fojtatasabeli fogjatkozásit detegalo Difficultassit meg engedhető ratiokkal evodálya najob részent eő kglme [Dés; Jk 395b].

hadnagysági városhadnagyi; de hotnog al oraşului; Stadtleutnants-. 1740: Nemes Városunk Ordinarius Hadnagja, Nztes Dobolyi Márton a-

tyánkfia ő kglme, betegsége miatt az Nms Város dolgait nem adminisztrálhatván ... addig, míg Isten ő kglmének egységét meg-adja, substituáltassék, Nztos Makai Mihály atyánkfia ő kglme, facultáltatván, hog' azon Hadnagysági Hivatalt, plená autorit(a)te adminisztrálja [Dés; Jk 532a]. 1746: ő Kglme nem tudatik mitsoda okból magának oly autoritast attentalt vendicalni, mely az Hadnagysági hivatalnak kissébbsegire és tsonkulasára vagyon [Torda; TJkT III. 45].

hadnagy társ camarad al hotnogului; Leutnantsgefährte. 1595: 30. Marty. Barannayai Gergely Wrünk ő fge hadnagya, Iöt 250 legennyel Cassa felől: Ennek és az hadnagy tarsajnak küldete Biro W(ram) külön ... aja(n)deket [Kv; Szám. 6/XVIIa, 49 ifj. Heltai Gáspár sp kezével].

hadnép hadsereg; oštire, oaste; Heer, Armee. 1621: Bwa Janos neuw Zekely Attiaffy ... Azzonifaluara* ment ..., Miel az hogy (így!) ott uoltak az eő alatta ualo had nepey [Kv; Szám. 15b/XI. 211. — *Talán a Zsukok (K) közelében levő és vmelyik Zsukba olvadt település].

hadrévi a Hadrév (TA) tn -i képzős alakja; derivatul cu sufixul -i al toponimului Hadrév/-Hádáreni; mit -i Ableitungssuffix gebildete Form des ON Hadrév; din Hádáreni; hadréver. 1760: Hadrei Tekintetes Nmztos Ifjab Trazner Sigmond [Mikeszása KK; DobLev. T/313. 3a]. 1808: Hadréi Sztojka Nyikula. Hadréi Sztojka Togyer Aranyász [Torda; TVLt. Köz. ir. rtlen. Vásári jk].

Szn. 1572: Hadriuj Ferenc. hadriui* ferencz. Hadriuj Orsolia-azzon [Gerend TA; BK. — *A forrásban többször is így!].

Hn. 1774: az Hadrévi Híd mellett (sz). az Hadrei utan fejl (sz) [Gerendkeresztúr TA; EHA].

hadsereg oaste, armatá; Armee, Heer. 1851: az ... élelmi szereket ... az akkor ide Deésre jött Ausztriai és orosz hadsereg élte el [Dés; DLt 1147].

hadszedés katonafogdosás; prindere de ostași (cu arcanul); Soldatenhebung. 1743: a mostani had szedéskor lőtt katonáva [Vadad MT; VK].

hadtámasztó ? kb. hadgyűjtő; care adună oastea; Heeres/Truppensammler. 1575: Thompai Simó* Zentrontáson^b lakik, az nagy had támasztó^c [Barabás, SzO 311. — *A nevet a közzétévő így egészítette ki: (Balás!). ^bEredetileg: Sancta Trinitas; később: Szentrontás, majd Szentháromság MT. *Báthory István ellen pártot ütött, a kerelesztváli csatában (1575. júl. 9.) legyőzött Bekes Gáspár parthíveként].

hadút ? kb. hadjárta út; drumul ostirii; Heeresstraße. Hn. 1864: Hadutakköze ezen düllöben két mezei ut belső és külső Hadut név alatt [Alfalu Cs; GyHn 19].

hadügyminiszter ministru de război; Kriegsminister. 1869: A honvédség felszerelése gyorsan megyen már négyet egészen felszereltek úgy látszik hogy ezután minden hónapban egyet a hadügy minister ur felszerel [Kv; Pf. Pálfi Károly lev.].

hadügyminisztérium ministerul de război; Kriegsministerium. 1852: A' magas Belügy ministerium, a' Hadügy és köz oktatási ministeriummal egyet ertőleg meghatározta [M.bikal K; RAk 47].

hadvezér comandant de armată; Heerführer, Feldherr. 1807: Fridrich Wilhelm Frantz ... Frantzia Nyelven irt bizonyito Levelket hordoz magánál arról: hogy 1797. a' Frantzia Hadvezéreknek a' Frantziáknak akkori bé-ütésekkor nem tsekély szolgálattokra volt [DLt 66/808 gub-ikl].

hadviselő kb. fegyverbíró; beligerant; Waffenführend/tragend. 1632: mostani kegyelmes urunkra panasz menvén, hogy sok hadviselő emberek nevekettenek sok helyeken, azért a hun vadnak szabad helyek, királyi földek, helyet nem akarnak nekik adni, szükséges képpen jobbágyásra kell magakat adni, ha ő nagysága meg nem orvasalya; azért mindenfelé commissiot bocsátván ki ő nagysága, hogy valahun falu földé vagy királyi föld találtatik, hadviselő emberek lesznek, ott illendő árán hely adassék nekik [Udvarfva MT; Barabás, SzO 366–7].

hág 1. felhág/mászik; a se urca; (auf)klettern. 1582: Lazlo Caspar ... vallia ... Eg'kor Ieowe el Az Aztalos Imreh fia eg kis fazakassal Neweowel (így!) es ez Nag Antalnak fel haga seoweyere ... vtanna haga Az kis fazakasis [Kv; TJk IV/1. 58]. 1592: Vincze Thamas ... vallia. Hallottam ... hogi az Dabo Demeter ablakara hagot volt [Kv; TJk V/1. 201]. 1593: en az haz hyara hagok ala vetem az gyermek chulayath [UuszT]. 1599: Én Menek Barabas Mihallyal farczadban, menenk egy kertben es hagank walamy Czierenzie fara [i.h. 14/15]. 1756: A Nyárban Dévára lévén szolgálatban, az alatt Román Juon fia hatalmasul Cseresnye fámra menvén, midőn apro gyermekeim mondották hogj ne tegyen kárt, le szállot, azokat ell vadászta az után visza menvén ujabbon a Cseresnye fámra hagot, és masokkal együt meg ette (így!) [H; Ks 62/6].

2. belekapaszkodik; a se agăta de ...; sich an jn/etw. anklammern, sich packen (bei den Haaren). 1591: monda(m) Jm en ki megyek megh latom mit akar, ki menek bekessiget akarek zerzeny, de Ferencz mi(n)giarast az haiamba haga [Kobátfa U; UuszT 15/19].

3. (meredeken) felfelé kapaszkodik; a se cățara (pe un povîrnis); (Abhang) hinaufsteigen/rücken. 1837: (az) ut ... kezd megint lankásan hágni ugyan csak hápa hupás helyen a' Széna Mezőben [MvLev. Utak, hidak cs. 5]. 1864: Vészhágo,

veszes hely, hol hágni kell [Újfalú*; GyHn 62. — *Később: Gyergyóújfalu Cs].

4. *dív* felhág/kapaszkodik; a parveni/ajunge; emporkommen, sich emporschwingen. 1752: Szeredaj Christoph Uram ... most V. Notariuságra hágot [Szentdemeter U; Ks 83 Borbándi Szabó György lev.]. 1764: magam privata oeconomiam mellet örömost meg maradván, hamit onnan emberseges embereknek szolgálhatok, és azoknak kik magas helyre hágtanak a le esésnek felelme miát szenvedő nyughatatlanságokat (így!) [Középlak K; BfR].

Sz. 1763: A perceptorok investigatiojára a guberniumtól kiküldetett volt Bálint Pál úr, ki is a Somai Sándor nem sincere viselt perceptor-ságában felette sok hibákat talált. Ideje is, hogy lejtse az ember, mert régen hág etc. [RettE 148.].

5. Nemi von. nyil-ban; in privintă de sexualitate; in sexueller Hinsicht: (nőre férfi) ráhág/mászik; (despre bărbat) a se urca/sui (pe o femeie); (Mann Frau) besteigen. 1631: Szilagi Uarga Iános mongja vala azt Zabo Peternek, hogj te nyilua(n) valo bestie lilek kurua ..., az sokadalombais azirt jaszr hogj baszatod magadat, ugj mond, Bonyhanis el untam vala az Fekolodasodat ugj mond, hogi egik szallot s másik hagot read ugj mond, esse lilek kurua [Mv; MvLt 290. 258a].

6. behág/mászik; a sui in ...; hineinklettern. 1570: Besterchey Gërgh Byzonsagy Bornemyzza Jakab ellen az ky az ew kerteben hagot volt | Erzen Jarto Peter, es erzen Jarto Symon ... ezt vallyak ... mykor ewk ky mentenek volna Az ew kertekben Eorzeny Jeonek az kertek keozbye Nyolchan ... hagnak ez vallok kertebe [Kv; Tjk III/2. 72]. 1586: Feier peter vallia, Kinches Georgteol hallottam megh Reghen kinek fogh lenni huz esztendeie, hogy Gazdagh Georgy egy kertbe hagot volna [Kv; Tjk IV/1. 577]. 1594: En erre emlekeze(m) ... hogy az Pal Gergely kertibeol az kertinkbe hagott úla menteben Boldisar Ambr(us) [UztT 10/81].

Szk; *kert* ~ *ni*. 1647: ez Actoris rut gyalazatos szokkal illetet ezt mondva(n) az Darabontok(na)k foghjatok megh az Tolnajt kert haghni megien vala most [Mv; Tjk VIII/4. 231].

7. 1588: mikor jwttottam volna az Galponyai feoldre Sombori Lazlo Jozagaba ... egyky az zekerem kerekenek hat beleol haghth az vagason de azzal senkinek semi kart nem teottem [Zsák-fva Sz; Wlt. Luc. Barlas jb vall.].

8. belelöp; a călca in ...; hineintreten. 1581: Az Taligas lo egy zegben hagot volt giogitassara fiztettem d. 14 [Kv; Szám. 3/III. 7. Chyanady Thamas mb kezével].

9. *dív* (vminek az ára) emelkedik, nevededik; se urcă (prețul unui lucru); (Preis) sich erhöhen. 1688: Az kinek penigh egj hámos lova vagy jármos ökre vagyon, tartozik adni d. 50 ... Az kinek penigh négy vono marhaja lova, vagy ökre vagjon tartozik adni f. 2 Ezen fellyül az Ado nem hágh, ha szinten több marhaja vagyonia valakinek [A.-porumbák F; ÁltUrb. 6]. 1728: Imre Istvánné

Aszszonyom(na)k irattam vala, de nem tudom mint alkhátunk meg mivel rettenetes fizetést kíván, mely is mindenestől 50 forintnál fellyebb fog hágni [Szászmaté SzD; Ap. 1 Gr. Haller János gr. Kálnoki Borbálához]. 1788: a Török buza még eddig látom nem igen hág fellyebb 14 garasnal [Bencenc H; BK Bara Ferenc lev.]. 1794: Holnap a' Bányai vásárra visznek bé 60 véka buzát 's annyi málét, derekason hág az árra [Kővárhosszúfalú Szt; TKhf. Jakab Gábor gr. Teleki Imréhez]. 1796: itten ... a Gabonának árra nem hogy hágna söt ugy latzik hogy alább alább száll [Szilágycseh; IB]. 1832: mondá egy hostáti ember hogy 2 hét alatt nem hágot de volt 500 's még 600 f váltois egy pár jo ökör, már még hágni fog azt mondá [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez]. 1833: a' Gabana tudgyuk mely kevés az Országba, nem remélhettyük, hogy szályon már is sokra hágott árra minden nap hág és ... mentől tovább fog fogyni a' gabana, mind fennebb fennebb fog hágni [Torda; Tlt Praes. ir. 1534].

Szk: a *hővmérő* *vhány* *fokig* ~ a hőmérő *vhány* *fokig* fut fel. 1847: A hőmérő nappal árnyékban is 17 fokig hágott [KCsI 13. Kemény Dénes lev.].

10. rúg; a se urca la (suma de), a face ...; etw. betragen, (aus)machen. 1671: tudgyók (!) hogy már csak az Interes és sokra hágot [Baca SzD; RLt O. 5. Bánffy Sára lev.]. 1715: (A kaszáló) esztendőt által valo termésének árrá, 52 forint-rai hágott [Ponor TA; WH. Mikle Iuon (40) vall.]. 1820: az említett Contobéli Adosságnak ... fele része Interestel, és költséggel edgyütt hágott 186 ~ száznyoltzvan hat Rfra és 30 xra [Ne; DobLev. V/1038]. 1823: Benedeken* mulatozo nemtelen Tanász Alexandru el adosodot, és a szűk termés drágaság idején adosága sokra hágott [i.h. 1068. — *Szentbenedek AF].

11. kb. (hatáskört) túllép; a face abuz (de atribuțiunile sale); (Wirkungskreis) übertreten. 1582: a' Notariussagrol walo instructiot is keressek megh es hozzak eleo, Minemeő instructiowal Attak az eleot valo Notariusoknakis az Notarius-sagnak tiztit, hog azon se kyweól se beleól Ne hagon a' Notarius [Kv; TanJk V/3. 253b].

12. fedez; a goni/monta; bespringen/schälen. 1776: jól hágta ezis a Tehent [Szentlászló MT; Sár.]. 1811: A' Kantza négy esztendő korába hágattatik, a' Ménló öt esztendő korába hág [ÁrÉ 148]. 1843: (A) híres mag mén Champion el adová tetetett ... Championnak egy testi hibája van: az eleje rokkant ... szemei, s egyéb tagjai hibátlanok, jól hág, s jól tenyészt [F.zsuk K; SLt évr. Szigethi Cs. Zsigmond P. Horváth Ferenchez].

hágás 1. a behágás/mászás helye/rése; locul-/partea intrării peste (gard); Stelle/Riß des Hineinkletterns. 1601: Kadar Janos vallya az Thamas hazat penigh az nap rontottak fel es megh az seowenjenys azon majorra lattczik vala az hagas [Kv; Tjk VI/1. 539].

2. emelkedés, emelkedő; urcuş, suis; Steigung. 1737: csak egy kanyarodonál van egy kis tettő hágas, de nem kaptato [Magyaros MT MvLt Utak, hidak cs. 8].

hágat 1. fedeztet; a duce la montă; beschälen/-springen lassen. XVIII. sz. eleje: Az mely Menesben a Mén Lovat Szabadon Szoktak ereszteti, az Meddő Kanczakot mind ki kell onnan választani, és az olyanokat kézrül kel hágatni | A ki kézrül hágat ritkan Succedál [JHb 17/10 lótarási ut.]. 1731: A hágatás iránt azt a rendet kel tartani tavaszkor, akit edig tartotta(na)k, hogy tudni illik a fekete kanczakát a fekete szekeres németh lovakkal kell hágatni, reggel, és estve, egyszer egyszer, rendre fogatván meg a kanczakát nékik, kézen kell hágatni őket, ugy más mén lovakkal is az kikkel kézen szokta(na)k hágatni az drágább menlovakkal [JF lovászmesteri ut.]. 1761: Mgs Gróff Teleki Pál Ur s.v. mind a maga mén-lovaival hágatta . Gróff Teleki Samuel Ur kanczáit [Csáka SzD; TKI Kis Márk (50) j b vall.]. 1811: Mikor a' nagy Kantzák hálnak künn a' fagyon, .. A' hágatni való négy esztendő tőlő Kantza-is itt' vagyon ilyen Telet tölt ő [ÁrÉ 148]. 1843: Jeles nevű kanczát okszerűnek gondolám más családba hágatni, hogy osztán nekünk is sikerülhessen annak idejében az elegyítés [F-zsuk K; SLt évr. Szigethi Cs. Zsigmond P. Horváth Ferenchez].

2. ? *ukivel magára ~ja kb. vki vkivel bujálkodik/paráználkodik; a se iubi/a se culca cu cineva; mit jd Unzucht treiben.* 1774: Muraközi Szabó Mihály ... ment Nalácz Józsefnéhez s praefectussá lett. Erről írta volt egy pasquillista mikor Bánffy Dénes nem megy Piskiből Bábolnára: „Csak a praefectussal hágatja magára”. (Id est az asszony ónagysága) [RettÉ 340. — Kételes jel-ű; szövegromlásos adalék?].

hágatás 1. fedeztetés; montă; Beschälung. 1731: A hágatás iránt azt a rendet kel tartani tavaszkor, akit edig tartotta(na)k, hogy tudni illik a fekete kanczakát a fekete szekeres németh lovakkal kell hágatni, reggel és estve, egyszer egyszer, rendre fogatván meg a kanczakát nékik, kézen kell hágatni őket, vgy más mén lovakkal is az drágább menlovakkal, az közönséges menlovakat peng szabadon bocsátván bé az több ménes közzé, éjczakánként az akól(b) a s rendre változtatván oket [JF lovászmesteri ut.]. 1761: Fogattam meg felső Falczi Neiburgi Bavariai Sebastian Pál Kovácsot ujabban a' Lovak(na)k Menesben lévő hibák(na)k eleve meg nézésére, meg orvoslására, hágatására [Kendilóna SzD; TL 90 Építészet]. 1799: Nimethibe hágatás véget kanczakot küldvén, ottan egy derék Négy esztendő pejj kancza kárba ment, meg dőglött [H; Ks 108 Vegyes ir. 47]. 1837: Szamosfalvára midőn a kanczakot hágatás véget el küldöttem uti kőlt-ségre adtam 50 xr [Budatelke K; Born. F. Ih. — L. még ÁrÉ 137–9, 141–3].

2. párosítás, *idj* bergetés, beregetetés; impere-

chere, mirlire; Anpaarung. 1842: Juhok hágatása foly, de sokkal ritkábban mint kellene [Zsibó Sz; WLt].

hágatlan fedezetlen; nefecundat, care n-a fost la montă; unbeschält. 1780: (A kancám) meg hágattam, hogy hágattatlan ne maragyek [Baca SzD; TSb 24].

hágatlan fedezetlen; nefecundat, care n-a fost la montă; unbeschält. 1843: nekünk két kanczánk . még mind hágatlan áll [F-zsuk K; SLt évr. Szigethi Cs. Zsigmond P. Horváth Ferenchez].

hágató. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *korlát* hágató deszka; scindură despărțitoare la montă; Beschälungsbrett. 1843: Hágató korlát [Szentbenedek SzD; Ks 88 oszt. 29].

Herman Ottó szerint: 'a hágató deszka a csikóstanya közelében arra a célra készült alkalmatosság, hogy a csódor a kanczával szemben állva a deszka által elválasztva annál inkább tűzbe jöjjön és hágjon [MPaszt. 189].

hágattat párosított; a pune să se împerechează/-să se mirlască; paaren lassen. 1811: Báro Vesselényi Miklósnál volt egy Ló . . Ennek a fájából a Gróf-is* egyet vett, Fakó volt, Hágattatott velle [ÁrÉ 137–9. *Gr Bethlen János, árok-alji birtokos]. 1836: a mult esztendőkre hágattattam a Toklokbol is kiválogatván a nagygyát, de az idén edgyre sem bocsátottam kost — inkább legyen egy néhány báránnyal kevesebb, mint hogy az Anyák és az olyanoknak báránnyai is el mecsevésszenek [Zsibó Sz; WLt Nagy Lázár lev.].

hágattatik fedeztetik; a fi fecundată, a fi dusă la montă; beschält werden. 1811: A' Kantza négy esztendő korába hágattatik, a' Ménló öt esztendő korába hág [ÁrÉ 148]. 1843: Ménes-beli Kanczak hágattattak Wellingtonnal 3 ... öszvesen 20 darab [Zsibó Sz; WLt Nagy Lázár lev.].

hágeső 1. (kerítésen) átlépő rés; pírleaz; Steige, Tritt (im Zaun). 1631: az kerten hagczot czinaltak, azon Jarnak ele tul az barom vasarrol s ... az uczarolis [Mv; MvLt 290. 59b]. 1790: a Szöllőben be járo hágo a Szöllös Gazdák közönséges igazításak szerent legyen [Karácsonyfa MT; Told. 76]. 1841: Az Udvari Kert hátulja mellett, a' Hágson aloll egy kis buza föld [Kisillye MT; LLt].

Hn. 1823: a Hágtsónál (szó) [Szépkényerűsztmárton SzD; EHA].

Sz: *uki elhágja a ~t kb. vki átlép a tisztesség korlátján.* 1573: Zabo Marthon eskwt polgar Azt vallia, hogy hallota Istwan deaknak zayabol hogi Kozma gergelnet Bestia kwrwanak Monta, Es hogy Megh Debrechembe ely hágta az haksot Jol twgia ew [Kv; Tjk III/3. 96].

2. lépcső; scară; Stiege. 1847: mikor én —

házból ki jöttem — Már Demján hágtoson kívül volt [Dés; DLt 1202]. 1851: van a' nyári és téli konyha alatt két ... pincze ... a' lejáro hágcok tetején ... egy ... fenyő deszka lappancs ajtóval ellátva [Bács K; KmULev. 4].

hágdos 1. *gyak* be-behág; a intra mereu peste (gard/zid); öfters hineinsteigen. 1679: az Sziygyarto dolgozo helyie; Ajtaja nem lévén, fellyül hágdosnak bele [Uzdisztpéter K; TL. Bajomi János inv. 88].

2. átlépeget; a sári/trece mereu peste öfters hinübertreten. 1582: Lazlo Caspar ... vallia .. az Iesuitak Iacsonak vala Es Nag Antalnak Aytaián Nemelliek mentek be, De mikor eowis Zugodnek hog ot Iarnanak Altal, es Seoweniennis hágdosanak ... aytaián ereowelis be Mentek es ki Ieótték [Kv; Tjk IV/1. 58]. 1763: az I(ncta) ... Kerteken hágdos, rendes utokon nem mér járni [Kv; Tjk XVII/2. 132].

hágdosó I. mn. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *lajtorja* létre; scară; Trittleiter. 1698: hágdosó lajtorja [Körödi KK; LLt 72]. 1767: hágdosó és ganéjozo rajtorják [HSzj *ganéjo-lajtorja* a.]. 1773: Hágdosó hoszsú lajtorja [Medesér; U; Pf].

II. fn (kerítésen) átlépő rés; pírleaz; Tritt, Steige (im Zaun). 1591 k.: tudom hogy uala ot egy kert azon egy kws kapu uala ... azt az kaput el uezték egy hágidosot chinalanak reia [UszT].

hágthat 1. felhágthat/mászhat; a se putea urca; (hin)aufklettern können. 1603: mondotta azert Tot mihalj hogi keressetek Jol meg az hol fel borzadot az földel anagy dombos hogj zarüfa ot közel nem wala chiak alig haghatek oda [UszT 17/22 „dienes görgj, Etedy Zabad zekel” vall.]. 1632: Boros Istua(n) ... a kapunis be akar uala hagni, de nem haghata hanem haniata esek [Mv; MvLt 290. 83a].

2. *vkinek nyomába sem* ~ vkinek nyomába sem léphet; nici nu poate călca în urma cuiva; jm nicht einmal an die Fersen reichen können. 1770: Szilvási Bálint ... vette a néném Buda Lászlóné, Rettégi Borbára leányát; szép asszony, de az anyjának a nyomába sem hágthat szépséggel [RettE 237].

? hágmán nyeregpokróc; valtrap, cioltar; Satteldecke. 1609: Az Taligas lohoz valo Nierreg ala Cynaltatam egj Hagmant* fizettem Nierges Palnak Toelle d 50 [Kv; Szám. 126/IV. 49. — *Alkalmasint a *hagymán* elírása].

hágó I. mn 1. kb. kapaszkodó; suis, urcuș; ansteigend. **Hn.** 1591: az nirre* hágoban [Pálfa U; UszT. — *Olv.: nyíre]. 1609: Cherrere hágoban (sz) [Szentgyörgy Cs]. 1655: fenesre hágoban (sz) [Tarcsafva U]. 1683: Thordatfalvi ntra hágoban (sz) [uo.; Pf]. 1714: Nádra hágoban (sz) [Lengyelfva U]. 1728: az hegjre hágob(an) [Fotos—Martonos Hsz] | A Pogán avassara hágob(an)

(sz) [Zalán Hsz] | Közbérczre hágoban (sz) [Szacs-va Hsz]. 1729: So Utra hágoban (sz) [Pálfa U]. 1737: A' Csonkára hágoban (sz) [Póka MT]. 1783: nyíre hágó nevű helyben (sz) [Pálfa U]. 1800/1831: A' Magos kutra hágoban (sz) [Lisznyó Hsz]. 1827: az Keresztes Utra hágoban (sz) [Tarcsafva U].

2. cseberbe ~ lábát magasba emelő; care își ridică picioarele sus; den Fuß hochheben. 1804: Egy fekete vén Kantza a' jobb hátulsó lábával cseberbe hágó [DLt nyomt. kl].

Herman Ottó szerint az olyan lóra von. megjelölés, amely ló mindkét első lábát magasba emeli; ezt az iskolalovások előnyös, szép tulajdonságnak tartják. Herman másik, a MT Sz-ban is rögzített adatléka szerint Győr m-ben az olyan lóra von. a címzőbéli megjelölés, amely ló a hátulsó lábát minden lépésnél fölkapja [MPaszt. 301–3]. Az itt közölt egyetlen adatlék ez utóbbi jel. körébe tartozhatik. Ezt a jel-t sem CzF, sem az ÉrtSz nem iktatja be a *cseber* ~ *csőbör* jel-ei közé.

3. fedező; care montează; beschälend. 1808: El-adatnak, szép és jó hágó mag-lóvak (!) [DLt 556 nyomt. kl]. 1820: Nagy Hágó Pej Ménlo 1 Szege Menlo Nagy Csészás 2 [Born. F. Ig].

II. fn meredek oldal; coastă abruptă; Steilhang | meredek út(szakas); (drum) pe o pantă abruptă; steile Strecke. 1590: feold ... Kapolna alah melliet ket wt keozenek hiwunk hágostul. [A.boldogfva U]. 1629: mikor ismet az hágon fel mentünk volna ... nezenk ismet hatra [Kv; TanJk 43]. 1718: itt a hágó alatt többekkel együtt Szász kotját Jásdzunk vala [Szentimre Cs; Hr 3/3a]. 1807: Nagy Cserefákat értem az Hágónak tulso részin [KmULev. „Illye Kretsun” (60) bedeci (K) col. vall.]. 1812: (A szekér) Kereke elsőbbenis a Terüh alatt az udvarban helyben, másodsor a Hágó közepén a megváltoztatott keréki eltört [Héderfája KK; IB. „Takáts Joseff gr. I. Bethlen Sámuel tisztje” (45) vall.].

Hn. 1428: Mons cum silvis et tervis Vasathel-hagoya vocatus [Gyerővásárhely K; KHn 150]. ? 1503: Az hágoban Zabo Lórinzne földé mellet [Szentlélek Hsz; MNy LX, 105]. 1514: primo incipisse* in quondam monte Thohagoya Berce appellato [Tóhát BN; TelO II, 327. — *Ti: meta]. 1578/XVII. sz. köz.: hágoba(n) [Kide K; BHn 85]. 1590: az Kapolna hágoban egy feold [A.boldogfva U]. 1595: mely feoldet hynak, Egher hágaiának [Lengyelfva U]. 1600: kj menenk az farkas hágai mocharaba [UszT]. 1603: moczar hágajat Igertek uolt az Asszonjnak [Fancsal U] | Kut pataka hágoban [Bogárfva U]. 1604: Pipe hágai allyaban valo feold [Vécke U] | Eger hágaiaban egj feold. Malom hágoban feold. Sepreos kut hágaiaba(n) Zenaif [Lengyelfva U]. 1607: Az Irma hágobaba (sz) [Szentlászló MT]. 1608: Az hágó berczen (sz) [Kozmás Cs]. 1627: Az Nadas To hágoban (sz) [Lőrincfa MT]. 1636: szeles parlag hágaiaban [Tarcsafva U]. 1647: Pipe hágai [Vécke U]. XVII. sz. köz.: Galamb szek Hagayaban (sz) [Impérfa Cs]. 1650: Bab szegh hágaja neű (!) helyben (sz) [Barót Hsz]. 1668: Berek hágaja neű helyben (sz) [Tarcsafva U]. 1669: Mikecz hágajaban [Malomfva U].

1672: Hejaszo hagajaban (k) [Tarcsafva U]. 1678: Köves hago [Datk NK]. 1685: Pokolaj hágaján tul egy járo föld (sz) [M.köblös SzD]. 1699: A Kis hej hágójában (sz) [Backamadaras MT]. 1714: nádas hagajaban (sz) [Kászonfeltíz]. 1724: Doborlo hágajáig [Kisborosnyó Hsz; SzékF 33]. 1727: Hej ászoly hágoja (sz) [Tarcsfva U]. 1737: Ferencz völgye hagojaban (sz) [Vadad MT]. 1745: Nagy Somos hágojaban (sz) [Tarcsafva U]. 1746: A Bárány hágoban (sz) [Póka MT]. 1750: a' Gyertyános hágojaban (sz) [Tompá MT]. 1757: A Kabala Hago alatt [Szentmihály Cs]. 1758: Az Illye Hagojáb(an) (sz) [Egerespaták Sz] | A Veres Domb hágojában (sz) [Zentelke K]. 1760: A Csipke Hagoján (sz) [M.herepe AF]. 1764: a Pakulár hágoján (sz) [M.köblös SzD]. 1773: A Hágok között (sz) [Vasláb Cs]. 1792: Az ősvény hagaja alatt (sz) | az ősvény hagojánál (sz) [Derzs U]. 1798: Kut hágoja tető (sz) [Méra K]. 1864: Vészhágo [Újfalu Cs; GyHn 62].

A címszó jelzet nélküli adalékai az EHA-ból valók. még földös számú adalékot BHn és KHn Mut.

Sz: a ~nak lejtője szokott lenni. 1712: Az Kölpenyi Jozzag(na)k pusztulásán tsudalkozom, melly-(ne)k nem mas Sami Istvan gondviseletlensége az oka, de ha I(ste)n eltet Szemb(en) lesznek en is ed kegyelmevel bizony meg mutatom hogy az hago(na)k löjtője szokot lenni [Petek U; Hr 1/1] * *nincsen olyan ~, hogy lejtője ne legyen.* 1840: a régi mondás szerént nintsen olyan Hago, hogy lejtője ne légyen; nintsen olyan sok vagyon; hogy elne fogyon [Tarcsafva U; Pf] * *nincs ~, amelynek ne legyen lejtője.* 1811: Nints hágó a' melynek ne légyen lejtője, Nints tiszta bor, melynek ne légyen seprője, A' fényes Napban-is tapasztaltak homájt; És ki mondhattya ezt: soha fejem sem fájt ? [Árfé 59].

hágóbeli. Csak hn-i összetételeknek gyakran birt, szr-os tagjaként; ca element component, deseori cu sufix posesiv, al topinimeloz compuse; nur als Teil häufig mit Possessivpersonalendung von einem zusammengesetzten ON: meredek oldal-beli/oldalas; de pe coastă abruptă; von einem steilen Hang, Steilhang- | meredek útbeli; de lingă drumul cu pantă repede; von einer steilen Strecke. 1638: Kabala hagobeli föld [Bún KK; EHA]. 1651/1794: az Köves hágobeli föld [Szováta MT; Berz. 16 Fasc. XL]. 1670: az Fenesre hagobali föld [Tarcsafva U; Pf]. 1707: Hejászoly hágojabali ... földje [Tordátfva U; Pf] | A Fenesre hagobali felső föld. Szeljes Parlag hagojabali Ganes föld. | az farkas akasztó hagojabali föld [Tarcsafva U; EHA]. 1707: Nyre hágobali szántó | A Bodon torkabali felső szer ... az uy Kertbeli feljaro hagobali föld. A Soutra hágobali felső föld. az uy Kertbeli feljaro hagobali föld [Pálftva U; Pf]. 1729: Szélyes pallag hágójabali fel járo földék lábja [Tarcsafva U; NyM 162]. XVIII. sz. k.: Csűpnyerc hagobali Nagjob ... föld [Tarcsafva U; Pf].

A címszó -béli képzőjének régiségbeli és nyj-i mélyhangú -bali alakjára még jelentős számú adalék felsorakoztatásával a NyM 160-5. l-ján található szótörténeti észrevételeket.

hágóeska meredek oldalacska; mică coastă abruptă; kleiner Steilhang | meredek utacska; drum mic cu pantă repede; kleine steile Strecke. 1763: a' Pétris nevű hágotskán alol [LLt 302. B].

hágólfő kb. meredek oldal v. út(szakasz) tető-része; partea/capătul de sus a(l) unei coaste abrupte sau a(l) unui drum cu pantă repede; Spitze des Steilhangs od. der steilen Strecke. Hn. 1701: Az Hago fön (sz) [Nagykend KK; EHA]. 1748: a hoszszu hágo főre véggel ki menő föld (sz) [Koronka MT; EHA]. 1752: Hago fő alatt (sz) [Etéd U; EHA]. 1786: az hago fon [Kibéd MT; EHA].

hágói hágóbeli (meredek útszakaszbeli); de pe coasta abruptă (de la drumul cu pantă repede); von dem Steilhang/der steilen Strecke. Hn. 1820: a Hágói ut [Dés; EHA]. 1837/1838: A' Hágói Malomnál által ellenben (sz) [Dés; EHA]. 1848: hágói Lisztelő malom | Az Hágai Malom [Dés; EHA].

A szerk. helyszíni ismeretei alapján vett fel az előbb több jel-űnek minősített hágó szó -i képzős szárm-a esetében egyetlen jel-t.

hágólatorja létra; scară; Leiter. 1836: egy jó fenyőfa hágó latorja a' hiju szájának tamosztva [Majos MT; Told. 35].

hágós I. mn 1. meredekes; abrupt, repede; steil, abschüssig. Hn. 1654: Hagos földbe (sz) [Hétúr KK; EHA]. 1732: a Hágosb(an) (sz) [Dámos K; KHn 44]. 1758: Kutas Völgyben az hágós föld [M.kiskapus K; EHA].

II. 1. meredek oldal; coastă abruptă; Steilhang. 1764: A' Hágósba [Válaszút K; BHn 170]. 2. ' ? ' 1680/1792: a' Kárba hágosban (sz) [Albis Hsz; EHA].

hágat (árat) felemel; a urca (prețul); (Preis) erhöhen. 1803: Jollehet az üdő mostoháságais segitette ezt: De nagyobbára ... az ilyen tanulatlan Kovácsok által hágót a' Vas köveknekis arra ezen felső Grádusra ... mellyis az üdöhez képest fel hágót vala ket Márjárásra 's néha két Huszarsrais más közönségesebb bányákból egy lo kőnek az árra hogy ha 84. leg fellyeb 90 Pinzekre fel mégyen, többre s fellyeb hágatni károsnak tartjuk [Torockó; TLev. 9/35].

hagy 1. itt/ott hagy; a lása aici/acolo; hier/dort lassen. 1555: En Komlo(d)y Orsolya az meg holt vas Balastol meg maradtot felesige adom myndeneknek tvrtara hog az ky Leveleket az en meg holt zeghyn vram meg eltyben haghót volt Bezteren (l) Zývč Lenart Vrrammal azokat az en Kezembe attya (l) mynden kar nélkül [Beszt.; BesztL 23]. 1558: Matthias Nyerges ... fassus e(st), ... wotwnk vala ket zaz bort, iuh bort, es az arrat my

nallunk gwnar peternek hayta (így!), s my gwnar peternek attuk meg [Kv; TjK III/1. 189]. 1589 k.: Az penzt megh sem olusak chiak megh pechjetlek es vgi hagyak [Szu; UszT]. 1599: En frataj andras fratan lakozo hattam volt Frataj Janos Vram battya(m)nal egy louatt fekesteol niergessteol [M.frata K; SLt S. 42]. 1629: szolita az legent monduan Baratom en el megvek hane(m) teget it hadlak az haznal [Kv; TanJk 49]. XVII. sz. köz.: az zent egihazban hattan uolna bec Izreh [Szentsimon Cs; BLt]. 1693: oka czitatiomnak az hogy egy fűrészes vasamat hadtam volt az hazanal [Szentegyházassoláhfalu U; Törzs]. 1714: Hattam Szurdokan Nro 38 „ eset éj egj Marha mind(en) Emberre [Szurdok Mm; TKl. Zólyomi János Teleki Pálhoz]. 1774: a Czigányok minden Esztendőben kertemet el egetik, s kevés Török Buzámat bottal kel strásálnam, mely miánis oda kell hagynam házamat [Mocs K; KS Conscr.]. 1851: az aszonyaknál hadtam páztat, szőszöt két két fontat [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez].

Szk: *dllani* ~ (*benne*). 1569 k.: Ha akarod Az Cristalt vag Achelt lagytany, vey az rothat fanak az hammat es oltatlan Mezet, es tölch vizet kwziben es had keet orayg forrany Ted bele az Achelt . . . 2 Napig had benne Allany, lagy lezen [Nsz; MKsz 1896. 357]. 1575 k.: Az Grispan az is Io az mi tudomanywnkhoz es chinald Ily Modon . . . egy fazekben ky Mazos legien tolch eros echeteth es feltűy^a chinald be Jo erossen, . . . es had allani harom hetig auagy Negig [Nsz; i. h. 282. — *Értsd: felül] * *benne* ~ vkit vminek a birtokában hagy. 1561: eli menenk Az peres feőldre es ky hyuatok az soofalui^a espant es gerebeke . . . az peres feoldre . . . my az kyal nemetyeket^b beleye jktattuk es bene hagyuk es Bekesseges wrassagaban hagiuk ewreoke byrni es tartany [BesztL 21 — a teljesebb szöve. geréb 2. al *Sófalva BN. *Királynémeti BN] * *hamisságban* ~ *ja hitét* megszegi esküjét/hitét. 1591: Magdalna Markos Benedeknek felesége vallia hogj Nekjes be Adta kezét Janos a' Serfeozeo, Az leannakis kezét fogha Igy zola . . . el veszek, de vgia(n) Ne(m) veowe el, hane(m) hwit hamissagba(n) hagia [Kv; TjK V/1. 96] * *helyben/helyében/helyén* ~. 1589 k.: az varas vegen valo Zabo Thamas feoldere az varas kj mene es zabadde (!) hagia Zabo Thamas eokett ha le vonniak^a, de miért hogj az biro el alla melleole, Az Varasis helie(n) ha(gia) [Szu; UszT. — *Ti. a kerítést]. 1610: eg' louamot setet pey szeórit keotttettem uala ki az fyre mochar newy heljbe onna(n) nappal az keótelet nywgit . . . a' heljen hagiua(n) el Viuek Valamj gonoszul eleó emberek [i. h. 23]. 1653: En ott óket helyben hagyván megparancsolám, hogy az inassal várjanak reggelt, és a bassának adják oda a két szekér llszet [ETA I, 129 NSz] * *híret* ~ *ja vhol*. 1593: Hallottam Balintol mo(n)-dotta hogy mikor Sewkeóbeól kj megjen, keze mosatlan kj ne(m) megjen, hyret hadgia ott [UszT] * *hitelben* ~. 1761: Kannás Susa . . . egy alkalmatossággal egy keszkenőt hagyot volt hitelb(en), bort iván réája, de azt is annak utánna ki vál-

totta [Torda; TjKt V. 46] * *inventáriumba* ~ leltárba foglal/vesz. 1636: kiának azt eo keglmek hogy . . . az keőztek fen álló dolgot el igazitanok Es az Anna Jovait az mi iutna Jnuentariumba(n) hadnok [Kv; RDL I. 109] * *jegyzést* ~. 1663: Az ócsém Cserej Farkas uram . . . aszt mondta vala, hogy Ngodnál jegyzést hágy, kit kell oda rátionistának állítani oda^a [Mv; SzO VI, 287. — *A törösvári harmincadra] * *magának* ~ *magának meg-hagy/tart*. 1570: Erzebet azzon Nehay Nyreo Myklosne, . . . vallya . . . hogy Jelen volt mykor Klok Vinche Az Apjanak fl 22 adot Az hazhoz Myert hogy Job volt Beocchw zarent Annal az haznal mellyet Maganak hagiót volt az Appia [Kv; TjK III/2. 134]. 1600: Bozonkodot Peter vram elötem . . . Im az zolgamathi ala kwltem wala bor feoldire sendelliel, az sendelt el atta . . . a meni penzt remenlettem volna en hogy hozzon onnat, nem hozot, gondolom hogy maganakis hagyot benne [Szentkirály U; UszT 15/40]. 1714: Szebenből egy Asztalos legeny jött, . . . meg kénáltatván az elsőbb B Mestereket kovetkezzén az kenaltatas Kovendi Ur(am)ra mikor meg kenaltak becsülettel vévén aszt izente hogy el varja de a kénáltatás közb(en) mitől viseltetven Szabo György Ur(am) az Legént el nem kéértette hanem maganak hatta melly dolgaért esett volna büntetesb(en) in fl: 4 [Kv; ACJk 80] * *magára* ~. 1809: a' Kantza igen elfáradva, izadva vagyón és gőzöl . . . Mivel ivutt voltis, magára hagyták a' kantzát és viradtig meg dőglött [F.rákos U; Falujk. 41 Sebe János pap-nótárius vall.]. 1820: Melly beszédgyeit én halván házomból ki mentem, magokra hagytam a' Két Aszszonyt hogy panaszkodgyanak [Várfa TA; JHb 48 Budai Péter (42) fogadás vall.]. * *műloban* ~ *elmulaszt*. 1766: Provocalvan Farkas Mihály Ókegyelmét Divortialt Felesége Fejér Ilona Aszsz(on)y mint hogy ellene iratott actiójat nem comprobalta, vagy comprobalni nem akarta, maga aquisitiojat muloban hagyvan, — mostan . . . Farkas Mihály eő A(ctr)ixanak Impetitioja alol simpliciter absolvalatik [Torda; TjKt V. 335] * *műlőlag* ~ *el-ereszti* a füle mellett. 1827: a hus mérő legény azt hallotta ugyan, de szorgos lévén a' hus mérésben mulolag akarta hadni a' Mátisné vádlását [Dés; DLt az 1848. évi iratok közt] * *nyakában* ~ *nyakába szó/varr*. 1803 u.: Jo Testvéreim a Pert nyakamban hagyták az usus fructust is egyedül fizettem [DobLev. IV/864] * *pokolba* ~ *veszni* hagy. 1753/1781: ezt monda a Sellér: Biro! engem ne verj, mert én az örökséget pokolba hagyom, és nem szolgáлом többé Kun Miklós urat [Algyógy H; JHb LXXI/3. 249] * *restanciát* ~ *vkin* hátrálékot hagy vkin. 1592: minde(n) Zam Adonak az mely Napot Zam Adasra Adnak, ha Negligalna vakmereosegbeol, vegienek tiz ftot rayta Restantiat penigh eo kgmek senkyn Ne hadgyanak [Kv; TanJk I/1. 202]. 1828: Ha a szolgáltyát ez utánis restül tézsi meg, mindig restantiát hágy magán, aztot a Mlgs Udvar véle le dolgoztatni, és azon esetbe ha mégis restelkedik a szolgálattétellel . . . akár melly Údöben szabadságba lé-

szen ki tenni [Erdősztgyörgy MT; TSb 35] * *terhet* ~ *vkinek* teherbe ejt vkit. 1767: no gazda az éjjel hálám azon személt ... izent vót viszzá Barna István hogy Mészáros Ersébetnek ő terhet hagyott [Ditró; LLt Fasc. 149] * *vkít vminek uraságban* ~ ~: *benne* ~ * *zálogban/zálogul* ~ 1574: vgi hattak az Mihál lowat egi hetig Zalogba hogi meg hozzak az Bor arrat [Kv; Tjk III/3. 367]. 1676: mely summa pinz megh Serzisire kinszeritet w Naga iosagatis zallagban hanni [Szent-benedek SzD; Ks N. 20]. 1710: hagjot zálogul egj viseltes körmes Arany gjúrtt [Kv; ÖCjk]. 1791/1792: az Jozságot Etzken Moys-s UramEtzken András Uramnak hadda volt Zalogban pro Flor 46 [Dálnok Hsz; Blev. Transs. 27–8].

Sz: *egy pénz ára becsületet nem* ~ *vkín* leszedi róla a keresztvizet. 1722: Kis Enyedi Nováczki Pál Vram ... ram jött, ugj bánt velem a magom házomnál, hogy egy pénz ára becsületett nem hagjot rajtom [Pókafva AF; Ks 95 Borsay K. Pál lev.].

2. *elhagy*; a *părăsi*; verlassen | *magára hagy*; a *lăsa singur*; sich überlassen, jn allein lassen. 1542: kewnyurgok k. minth k. wramnak, hog k. ne hadgyon Irassa k. Kawassy wramnak es azt, hog kywalkepen ennekem gondomoth wyselew* ne hadna lenne mynden oithalomwal [Fog.; LevT I, 17. „Petrus Oroz Zalay Janos”-hoz, Pozsony m. isp-jához és Fog. vára urához. — *Tollban maradhatott: lenne]. 1555/1566: az En Jambor Vramat Gywla j myhalt keremis az Jstenertis hog’ Ne hagia az en Apro Arwaynmaly egyetemben [Zsuk* K; SLt A. 33. — *Melyik?]. 1583: Marta Dely Mart-honne vallia ... Iattam Akkoris mikor az ket Azzony ket feleol veottek Az leant es vg kenzergettek mit vallion, biztattak ereossen hogy Ne fellie(n), mert eok Nem hadnak ha valamí Nialwalla lenneis [Kv; Tjk IV/1. 126]. 1602: Nagy Bartalau Beteg allapattal leuen. ezt mo(n)d-uan Jo flaim* en most azert Jeottem hozzatok engem ne hagjatok tarchjatok, tapliatiok, mert en Jmar igen el Estem [Kásonimpérva Cs; BCs. — *Leányához és vejéhez]. 1625: Hallottam Inczie Istuannetol hogy mondotta azt hogy Oklandj Mihaly hya eoteött hogy el szokyenek de eő ne(m) ment mert eő ne(m) hadgya az eo giermekit [Bözd U; Uszt 89a]. 1698: Tudode ha ... Marko Flora szöke és bucsu vétlen hatta és ment ell Horvát Miklos vramtol és mikor? [Kük.; SLt AX. 37 vk]. 1745: ökgiyelmehez, remenkedem . hogy ötet, ne hadgya [Székes MT; Berz. 12. 92/178]. 1773: ne hadjátak mert meg halak [Nyáradsztízló MT; Sár.]. 1812: Mond a’ Groff hozzám: Jere vén szolga ne hadj [Héderfája KK; IB. Takáts Joseff (45) gr. I. Bethlen Sámuel tt-jának vall.]. 1847: Férjem .. engemet minden szüleimről maradott vagyonkaimból kipusztított ... két csetsemő gyermekkel, s egy minden órában várandó harmadikkal a leg mazurabban hagyva vándorolni indult [Dés; DLt 1200].

Szk: *(nem/ne) ~ja magdt.* 1585: Dienes Jstwan Bachy vallia ... Az Zeoldbely fogoly legheny Az Zekerreől Zabliat ragada: Kialtany kezde ily

zowal, Ne hadd magad Barathom, Eold az essezetek [Kv; Tjk IV/1. 477]. 1600: Balogy Farkas es Eotwes Fenessy Marton ... valliak . megh latogatuk es kereok latatt(na)a az feyehez ne hadna vgy magat [Kv; Tjk VI/1. 496]. 1736 u.: Asztalnál maga* szolgáltattott alkalmatosságot a két papnak, hogy de materie religiosa discouráljának, s ha látta hogy a pater nem felel rendiben, neki biztatta: jobban, Pater, ne hadd magadot, szégyenleném ha a feleségem papja^b kigyőzne [MetTrCs 459. — *Gr. Apor István *Ti. a ref. pap]. 1796: valahogy magát kiszabadította, és botra kapván, nem akarta magát hagyni [Panit Sz; TSb 2]. — L. még RettE 171 * *hitetlenül* ~ *hütllenül* el-magára hagy. 1696: Hat vagy hét hiteles tanuk nyilván reportállják hogy az Inctus Lengyel Mihálynak más hites feleségeis vagyon, kit is maga helyéb(en) rabságba(n) hitetlenül hagyott és ez mostanit azon fellyül el vőtte [Szjk 297].

3. *vmilyen állapotban hagy vkit/vmit*; a *lăsa pe cineva/ceva intr-o situație oarecare*; jdetw. in irgendeinem Zustand lassen. 1572: Elseobe megh Erthwen eo k. biro vramtul hogy az keosseg haznara az kalongia 25 kewe lenne zoltak eo k. rola ... De myert hogi az 20 kalongiaara valo vox megh halotta, ... Regy allapatba hagniak [Kv; Tanjk V/3. 64b]. 1578: Az miképen ez generalis gyűlésben végeztünk volt a juhokat, berbécseket hogy ez országból senki ki ne merje vinni, azon állapotba hagyjuk mostan is [EOE III, 139 egy-i hat.]. 1634: Hallottam Ersenyes Janostol ... az hazat ... Ha szinte el adova tennise, ugy hadgia, hogy senki meg nem uezi, es nem uehetj [Mv; MvLt 291. 11a]. 1688: Az eo Felsege Taboranak első be jövetelikor, szedetlen szőlőimet szedetlen kelleven hadni, kitys az eo Felsege hadai el praedaltak [Kv; UtI]. 1717: tapasztaltatott olyan fraudulentia is hogy az szőlőt jól ki nem nyomottják a sákból, hane(m) rendkívül mustason hadgyak a Trébelyt [Sárd KK; UtI]. 1748/1822: A’ Zutori Malmon fellyül levo Törökbuza földeket pedig hadtuk addig indivise mig a’ Malom dolga el igazodik [Zutor/Mv; Kp II. 121]. 1782: A Causankat ... alkalmas állapotba hattuk [Dés; Ks 21. XV. 33.]. 1802: a’ kotsist a’ kapuba álva ittason hagyám [Mv; Born. XXXIX. 53 „Jos. Bako de Siklod (30) táblai scriba” vall.]. 1813: a’ Hohér ezután semmiféle dőget el temetetlen ne hadjan [Dés; DLt 329]. 1850: (A szélvihar) a Templomot sem hagyta érintetlen, a’ déli feléről meg bontotta [Szucság K; RKak 101]. — L. még RettE 360; ÚjFE 155.

Szk: *adósságban* ~. 1599: Peter Papne orsolia (97) vallya az Azzony .. Említette egy nehani-zor, eleottem hogy az vra sok Adossagban hatta volt [Kv; Tjk VI/1. 383] * *annyiban* ~ kb. (bizonyos állapotban) meghagy. 1840: Ezen megá-talkodottságot látván mind Léányunkban, mind kivált Gazdájában hogy tellyességgel egymás-tól meg válni nem akarnak, miis tökelletesen el hitettük volt mi magunkal hogy bizonyoson ígérte szerint el is fogja venni feleségül annyiba hagytuk őket [Dés; DLt 1268] * *árván* ~. 1633:

ha mit vetettem meg bociam ennekem, Nam az te keduedert en elegett türtem. Hogi most arua(n) hattal azt nem erdemlettem [Mv; MvLt 290. 124b] * *betegem* ~. 1598: Vrúnk eo felsege hagia it betegem az poharnakath Viczjey Mathe hazanal [Kv; Szám. 8/V. 115] * *gyalogga* ~. 1653: mindenek felet az Istent hiven szolgald s meg segit o felsege s az o katonajat gyalogga nem hadgya [Sófa BN; Ks 41. E. 31] * *halófelben/szám-ban* ~. 1718: az kik jobban tudtunk szaladni békességesebben mehettünk el, az ki penig erőtleneb volt .. majd halo fel(en) hadták [Dezmér K; JHbK LI. 10]. 1751: Kirillátis meg kötözven hurczolták vagdaltak kardal ugj <h>ogj halo számba hadták volt itt [Torda; CsS] * *hazugságban* ~. meghazudtol. 1766: soha igazán öfelségét^a aziránt^b nem informálták, sőt ha valaki valamit kimondott, vagy levélben valakinek referált, s ö felségének megjelentetett, Brukenenthal s mások, ... mindjárt hazugságban hagyták az igazmondókat [RettE 198. — *A császárt^a A madéfalvi mézárslásról] * *holtelevenen/holtelevenül* ~ élőholtan hagy. 1588: Erdeöthelky marthon Az en fiam jobagyt, chyan Janos neweótt ... halalos sebbel illette, kopyayawal altal eoiklele, holt eleweneól hatta [Somlyó Sz; WLT]. 1598: Mihalt ... ott az Jrotuaniban vgy vertek taglottak hogy holt eleuonul hattak [Alparét SzD; Ks]. 1603: Jeowe el J teob tarsaval egywtt meg foga hazamban az feoldre eytte tazigala labawal Rwgdoossott holt elewene(n) hagyott [UszT 12/51]. 1764: Imre György már előre lest álván, ugy ütette főben hogy azonnal hátra esett; azt látván az Inctusok ra rohantak vas villával, bottal, verezetek, taglották, mind addig, mig holt elevenen hatták, mely miatt nyoltz napi élete után meg holt [Torda; TJkT V. 226]. 1801: Kováts András ifju Legény, 18. esztendő Colonus vallya ... testének minden részeit öszve vagdálván holt elevenen hagyák [F.torja Hsz; HSzJP] * *holtszám-ban* ~. 1590: ez al peres .. az földön holt zamba hagót, mely czielekedetinek miatta Eletemig walo niomorsagom követközött [UszT]. 1600: Vargha Mihály vallya az uthan oda menth Zabo Miklos vgy verte taglotta az Anniath, hogy holt Zamban hatta [Kv; TJk VI/1. 416]. 1737: (Az alperes) az uttza közepin egy szegény idegen embert minden igaz és méltó ok kívül meg támadván a földre le vert, a sarban tapodatt bottal öszve rontott és taglott, el annyira hogy holt számban hagyott [Torda; TJkT I. 140] * *isten számban* ~ gazdáltnul hagy. 1817: az ide valo Tisztartomot el kell tsapnom ... G Kereszturon* Sints Sepkim 2 Ioszágotskát nem lehet Istenn számba hadnom [Mezőkapas TA; IB. Székelly József birtokos Bethlen Sámuelhez. — *TA] * *jó karban* ~ jó állapotban hagy. 1781: a' Malmot jo karb(an) hagyta, a' nagygyából ki építette [Mihálcfva AF; Eszt-Mk] * *jó móddal* ~ rendben hagy. 1653: Másod napra én is úgy igyekezém, hogy dolgaimat elrendezvén és jó móddal hagyván, ... elésieték, hogy a császárt^a elérhessem [ETA I, 134 NSz. — *A török szultánt] * *kardalészára* ~ gond-

viseletlenül/isten számban hagy. 1760 k.: ha olyan Emberé az Marha hogi aki szokasos marháját kardaleszára hadni, és szánszándékkal el hadja minden örözetnélkül így az ilyen Gazdát ... be jelentse a Tekintetes Fő Hadnagy Urnak [Torda; KW] * *ligában* ~ paráznasági kötöttségben hagy-maraszt. 1681: Causa Sz: Andrasiensis^a Mivel constal paraznasaga olah Gergely(ne)k egygyüt öket nem tarthattyuk, hanem separallyiuk az ferfiat ligaba(n) hagyua(n), hogy bünenek valami jutalmat vegye [SzJk 159–60. — *Sajósztránd SzD]. 1683: Mivel Küküllővarine, Suska Aszony, matkasaga melle nem akar állani, mi ez iffjat Balog Janost kötelben ne(m) tartjuk, erővel egyb(en) sem adhattjuk. Per hoc divortiallyiuk az legint, és aszont ligaban hagyjuk [i.h. 191] * *mazurrá* ~ bujdosásra kárhoztat. 1710 k.: ennyi böldogtalan üdök alatt melyeken én által vittelek benneteket, még sok edes Atyais mazúrrá hatta edes Gyermekit, en pedig tsak filléreteketis el nem vesztettem [CsV] * *oszlóban* ~ osztózárrég osztályra enged/hagy. 1631: tudom hogi volt az Aniadnak penze, arra azt felele hogi hagiöt edes koma(m) Aszony de azt ozloba(n) hatta az mi keues penz volt [Mv; MvLt 290. 259a] * *pusztában/pusztájában/pusztán* ~ a. gondozatlanul/felügyelet nélkül hagy. 1592 k.: Az teórieni vgy hatta vala hogy ha Jo kertbe ne(m) tartja az J. falú, tohagh en sem tartozom kertelnj, zabad vagiok az en eöreksegemet be kertelni kylen chák hogy az vetes kertbe ne ragaszak ha eök Jo kertbe ne(m) tartiak az felet. Ebbe ez ezteendőbe puztába hattak [UszT]. 1593 k.: ha pedigh Peter Kouacz Az eo eörekseget puztajaba hadna, Annak vtanna Az ifalú kerteehez ne vagassa, Az eo eörekseget kile(n) kertellye be [i.h.]. 1743: Pavel Mihály-n(a)k Juon nevű fia akkor béresnek rendeltetvén azon ökrök mellé, onné el szökvén az ökröket pusztán hatta [Újbárest H; Ks 62/3]. 1747: Josziv . . több izekben a malmokat pusztájában hadta [Déva; Ks 112 Vegyes ir.]. —b. elhagy. 1597: mondottak az Nagymezeiek hogy .. ha arrol az darab erdorul el fogyak az Alpretyek wket ammely felol most az uersengés wagon, hogy kyzek mind feyenkinth pwztan hadny falwyokat [Alparét SzD; Ks]. 1638 k.: Biro Peter Pusztában hatta kuldusok laknak benne. masut tsinalt hazat [Km; GyU 30]. 1760: ezenn Közfalu nevezetű egész Falu a Kuruczia előtt Néhai Méltóságos Mikola Uré lévén egykor éhségnek miatta az helységébéli Emberek pusztán hagy-ták, magokat más helységekre recipialván [Köz-falu SzD; JHbK LVIII/2 Thonore Szimion (52) jb. vall.]. 1812: a Groffné eo nga ki jött a számtartot kérdezte hol légyen, ambátor nem volt meszsze mondván mért hagyja az udvart pusztán mért nem ül Hejt [Héderfaja KK; IB. Varro Gyuri (29) grófi kocsis vall.]. — L. még ETA I, 106. — c. parlagon/megműveletlenül hagy. 1733: Mikor ideje jár s a földet jól mivelik, gabonát jót terem, tsak hogy forrásos lévén határok, a Tövisnek edes Annya ha gyakorta pusztán hadja, bár tsak két Esztendeig edj más után, irtás nélkül

fel nem rontja [Szászsztyakab SzD; TSb 51]. 1744: ezen Sessiot Pusztn hadta ... kiis hagyattott a Falu Porgolattyan mezőül [Nagykend KK; LLt Fasc. 67] * *részletlenné* ~ vmiben nem részesít. 1658: Egyeb fele Vas szerszambolis ne hadgyak résztlenne az feleségemet [Mv; Nagy Szabó Ferenc végr.] * *romlójában* ~ pusztulni/veszni hagy. 1770: semmit nem forgott az also kerék sőt romlójában hadták [Sövényfa KK; JHb LXVII/2. 116] * *tudatlanságban* ~. 1686: ném akará az ő gyermekit tudatlanságban hadni [Bik-fva Hsz; BLt] * *vesztétségben* ~ vesztég hagy. 1600: (Az alperest) kertem azonniss hogy Akar chák Zentgeörgy napigh hadgyo(n) veztegebe, benne az hazba, De ... sem(m)i keppen ne(m) patiala ott lakasomat [UszT] * *vki/vmi nélkül* ~ a. vmiről nem gondoskodik. 1585: Plebanos Vram Talala megh B. vramat Tanaczul mikor feierwarra megie(n) wala hogy walamy kolczegnelkül Ne hadnak Adatanak ökegnek f. 6 [Kv; Szám. 3/XVIII. 22a Gellien Imre sp kezével]. 1666: Vas Janos Vram eo kgme, igire Jo akarattjat neki³ ugj, hogj ha szolgálja vetes nélkül és ruhazat nélkül nem hadgja [O.vásárhely SzD; EMLt Gazdagh Sándor ns vall. — *Ti. a szolgálónak]. — b. magára/örizetlenül hagy. 1585: soha semmy Ielenseget Nem latta(m) az en legeniemehez Iacabhoz, seot az Molnot soha Embernelkül Nem hatta(m) [Kv; Tjk IV/1. 507 Kis Kozma Thamas vall.]. 1782: Birónak tettem Szabo István nevezetüt ... az Udvarba bé költöztettem; mivel ember nélkül nem lehetett hadnom az Udvar [Patakfa U; Ks 94 Ferenczi György lev.]. 1784: Migos Patronus Urainkis ... hertelenséggel közölünk minden rendelés és dispositio nélkül el futattak, minket vezér és oktatás nélkül hagyván [Torockó; TLv. 4/12] * *vmiben* ~ úgy/annyiban hagy. 1613: az athnameban őhatalmassága* az erdélyi adót örökbe tízezer aranyra engedte, arról ezt mondá az vezér, hogy adjuk elő azt az athnamét, s ha úgy vagyou, ő is abban hadja [BTN 72–3. — *Ti. a szultán] * *vmilyen állapotban* ~. 1570: Eleozer eo K. varossal az quarta gongia wiseleset hagia Az Elehely állapotba [Kv; TanJk V/3. 11b]. 1600: Mierthogy az bizonyosagok wilagossan be hoztak hogy eleit fogva az Bagy Zena fw kert nelkeöl niomasnak ideinis tilalmas wolt az Zel faluk barmokat paztorlottak theölle, mostis az theörweny azon állapotba haggia a mint az elott wolt [UszT 15/101] * *vmilyen tiszlet vakanciában* ~ vmilyen tisztséget betöltetlenül hagy; a lása o funcție neocupată; ein Amt unbesetzt lassen. 1661: conditioinkhoz tartozo kötelességwnk nem szenedheti toab azon feő kapitansaghnak Tisztit Uacantiaban hadnunk [UszT IX. 75. 35 fej.].

4. bajban/cserben hagy; a abandona in mod las, a lása baltá; ja in der Klemme sitzen/im Stich lassen. 1573: Agoston peter es Zentlazlay gergel Azt valliak hogi az harsongarton Ieonek volt zeoliekbeol ala, Azomba teremny peterne haiadon feowel Ieot volt elikbe Tolwayt kialta es Ereosen kénerge volt hogy ne hadnak, kerdyk ky bantotta [Kv; Tjk III/3. 291]. 1592: kialt vala Az Azzony

hog Ne hadnak mert Immar el zakasztottak volna Melliereol az Keösseonthywt [Kv; Tjk IV/1. 5 Paulus Veres vall.]. 1625: Somodi Benedek orsolya kery vala gyeorfy lazlot hogy ne hagyta mert megh hal ehel vgy ada egy wnő tehenth neky az eoreoksegre [UszT 178b]. 1732: tudom bizanjosan, hogj recuralt Radics Borbára Aszszonj Napoliné Aszszonjhoz kérvén eo kglmét, hogy eo kglme valloljan magára, érette, Grabaricsné Aszszon(na)k Kezéséget, ne hadgja a' nyomoruságban [Kv; MvRK]. 1816: Tolvajt kialtot; hogy ne hadnák, mert Timár György meg-akarja ölni [Dés; DLt 99].

Szk: *cserben* ~. 1691: Causa Rettegiensis* Jákó Gergely vallya Procuratoranak Kollát Mihályt. Felesé<ge> Lodorményi Anna ellen; divortiumot kíván, mert sok izben hitetlenül el hadta, egy néhánysz<or> megh fogatta, kezességen ki bocsátotta, a' kezeseketis cserben hadta [SzJk 248. — *Rettég SzD]. 1721: Dallyai Mihaly Deak ... az becsulletes Czehat cserben nem hadgja [Kv; ÖCJk]. 1781: Elegen kérték s nevezetesen br. Inczédi Samuel. Füzesen laktomban hozzáménő útjában nálam szállván, éppen olyan készüllettel ment az asszony biztásából, hogy elhossa, de cserben hagyván, üresen jött haza [RettE 414]* *kárban/károssá* ~. 1588: Ezen zekeresnek holt meg azon Vtban egy lowa, keonyeorgeot az Tanachnak, hogy karossa ne hadnak adattak segitsegwl vele(m) neky f. 3 [Kv; Szám. 4/I. 10]. 1598: az Kwmwesek . B: wramat w keg'elmet Talaltak meg Egy Nihanszor Tanacsawal (l) Eg'etemben koniorgisekkel hogy w kegelmek ne hadnak Enni kaarban w keg'elmek hogiasabwl adtam kwmwess M(estereknek) ... f 3 d 75 [Kv; i.h. 7/XVIII. 34 Th. Masass sp kezével]. 1626: az masik fél nem hadgia karossa, Hanem meg Elegitti [Mezőbergenye MT; LLt Fasc. 155]. 1669: ha ugy találna lenni az dologh, hogy az az .. reank maradot Szeplaki Udvarházhely, es ahoz biratot Szeplaki es Úajda kuti* portioik, pertinentiak, es jobbogyok kezünkbeol quoquomodo ki kelnenek es el veteteodnének, assecuralyuk edgymást hogy kárba(n) edgymást ne(m) hadgyuk [Széplak KK; SLt AI. 8. — *Az előbbivel tőszomszédos Vajdakután levő].

5. békén/nyugton hagy; a lása in pace; in Ruhe lassen. 1765: Kosztántin Foka ... meg ragadt tanczban vit, kértem az Istennért hogy hadgyon mert örög Ember vagyok, s az Fiam nincs egy hete, hogy meg holt, de azzal nem gondolt [Marosbogát TA; Mk V/V. 97. Poszoroj Anucza vall.].

Szk: *békességben* ~ nyugton/békén/békét hagy. 1658: Tetczet eo kegelmek(ne)k hogy most migh megh honnjokban egességben es bekesegben hadta az Jo Isten, egymasnak holmi bonumok feleöl fassiot tennenek mű eleottvnik [Balázstelke KK; Kp III. 84] * *békességgel/békességesen/békével* ~ 'ua.' 1570: Eppel Janos vallya hogy Az Klok Jakab vgy Rendelte hazat ... hogy Az Also Rezeben Az vtolsory feleséget Bekeseggel hagygyak [Kv; Tjk III/2. 134]. 1591: Zabo

Miklos vallia ... Poztometw Janos deak ... Igi kezdte zolani, Miklos vram Istennek hala en feiervari Josat bekeuel hattam [Kv; Tjk V/1. 177]. 1628: akar mi neu(e)n neuzeendő iouai Szabo, Istuanra szallianak, es velle ne osztozhassanak. hanem eótet bekesegeesen hadgiak" [Kv; RDL I. 136. — "A testvérei] * *békességet/békét* ~ 'ua'. 1568: hallotta(m) az bek Marton Zolgayatul hogy a Zena(n) kapta volt egzer, es az zenarol ala akarya volt vetny, kerte zabo balint hogy hagyo(n) beket neky [Kv; Tjk III/1. 200]. 1573: Zabo Janos ezt Mongia volt, Meg lad hogi meg Banod hogi Beket Nem hach, lam en Nem Fantlak teged [Kv; Tjk III/3. 276]. 1589: Ennekem hagi bikit mert ezenel bizonj kialtast tizek Nagi zigient vallaz [Dés; DLt 226]. 1636: Horvat Simon megh szida Csizmazia Zuczy petitt hadgy begett ... az poharnak, mert ugy utom az tanert az fejedb(e) hogy ketteo hasad [Mv; MvLt 291. 64a]. 1844: hadnának neki békét [Torda; KLev. 9].

Sz: ~ *békét az ebnek*. 1716: hadgy bekit az ebnek, mert mentől inkább veszik eszekben, hogy haragszol, annál inkább azt gondolják hogy boszonthatnak [ApLt 2 Apor Péter feleségéhez].

6. vmit abbahagy, felhagy vmivel; a se lása de ceva, a renunța la ceva; mit einer Sache aufhören, unterlassen. 1570: Smelcher Isthwan, ... vallya ... hallotta hogy jlen modon zolt feolcz Antal, hozzw Gergelnek, Jo komam, Az zeolet mellyet Atthal vala visel (!) gondot Rea Mert en thowab Ne(m) mywelem Ez zora azt Monta hozzw gergel Jo komam Mywel megh Neh had, es az my eztendeobe terem benne Thyed legen [Kv; Tjk III/2. 136]. 1869: Node hagyom már ezeket mert eddig meg is untad; ámbár olyan bolond miska forma levél [Kv; Pf. Pálffy Károly lev.].

Szk: *békét* ~. 1600: Lazlo el ruga az lowat chakant ranta Gergelyhez ... en egy keöwet ragadek, megh ragadam az chakant kezebe, mondam neki hogy hagy beket effele dologhna [UszT 15/142 „Chiki Gyeörgy Wdwarhely” vall.]. 1675-1688: az reszegsegnek beket hagy hanem iziben lass a dologhoz [Borb. I Petki János ut. csfkcsai jbbírájához]. 1764: keressen egy Varas békát es annak varja bé a száját veres selyemmel belé tévén első(en) három kovats követ ... En erre is mondek kérlek hagy békét ennek a Varáslásnak [Kóród KK; Ks 19/I. 6].

7. *átv* is meghagy; a lása; übrig/belassen. 1653: Mondotta a szegény panaszló: „Mikor német jő, az mégis hágy valamit, de a magyar semmit nem hágy, mind elviszi” [ETA I, 87 NSz]. 1842: létés Kert Karo vastagságu magnak valo Cserefák rendesen — egy és két ölnyi távulságra egymástól merőben mindenütt vagynak hagyva [Kakad MT; DE 2].

Szk: ~ *vkinek vmit*. 1546: vegesztyk, hogy az also thoo mynd molnawal Egyethembe thyztan Egyedyl Bogathy Chasperee legyen azt neky hathwk [Panot*; DanielO 6. — *Panád KK]. 1589 k.: az mj keöz penzwnk wolt aztis kette ozattam azon gootth emberekel az felet te neked hattam es az feleth enis vgj mint enymeth feöl

vöttem [Szu; UszT]. 1643: az acquisitumot felesigenek ... hadtuk egizlen [Dés; Hr 8/7] * ~ *vkínél vmit*. 1568: azt monda kakas Andras kez vagyok Rea, hogy ha azyonyomnal hagyak a fenesy zölöt es meg ne(m) bozonkodtatnak es az birsagotys meg Engedem nekyk, de igy hogy ha ne(m) bozonthanak [Kv; Tjk III/1. 218]. 1629: ugyan nem akarna az szeoleot nalla hadnj, hogy immar az gazbol fel miette [Kv; TanJk 46]. 1752: adtunk a Farkas utjai Reformatum vagy Helvetica Confession lévő Kő Templom ... ruínáinak és ablakainak építésekre (!) Ezer Magyar Forintott mind addig peng ezen Ezer Forintnak Interesse azon Templom építésére valo legyen, mig Isten a Helvetica Confession lévőknél hadgya [Kv; KvRLt VII. 22b]. 1827: En egy betű Levelet se hagyok magamnál, mind által adom Benkőnek csak hogy regisztrálni győzze [Mv; Told. 7a] * ~ *vmiben vmit*. 1564: Kisvárdát király* megszállá, és Kis-Várdai Mihály királynak fejet hajta, a várat a királynak ajánlá; király könyörült rajta, Kis-Várdában ötet benne hagyta [ETA I, 22 BS. — *János Zsigmond]. 1568: ez azyont a hazba hagyak holtayg hog bene hagyak, Annak vtana ... haborgatya vala ez azont luka Janos [Kv Tjk III/1. 211]. 1590 k.: Azt mongya hogy ... valami feoldek labjan egi daraboth kerteltem be Az varos arrol engemeth megis zollitta reayls Jeoue az varos, megh kj<n>altam Az varost vele ... Engemeth Az varos benne hagia, ki fogok s megh Bjzonitom [Szu; UszT]. 1688: edgy Orjamat Szalonastol el vivek fel metelek tsak az hasa Sziliben hadtak egy kitsidet [Kv; UtI] * ~ *vmihez vmit*. 1607: egy fel nyilat hagianak az vduarhazhoz [Pálíva Cs; BálLt 60]. 1629: Az Zeller Ferencz Hazat Igy osztottuk megh Az konihat az szegelet haz feleol ualo rendhez hattuk. Wicey Antal-(n)ak [Kv; RDL I. 132] * ~ *vminek vmit*. 1606: Akkor hatart Zakaztnak Korondnak*, Addig migh marhaioi ki gr hogy esmet úisza ieojen, Azon túl esmet az Zel falúnak hattak volt az első zallast [UszT 20/71. „Benedictus Chortan de Palfalú” lib. vall. — *U]. 1627: Giermek lo vagjon Nro 11 eggiket hatas lonak hatta(m) [Bodok Hsz; BLt]. 1781: (A földet) Kaszálonak lehet hadni [Szék SzD; DLt] * ~ *vkí/vmi részére/számára*. 1590: Thudo(m) aztis hogy vala egy borius tehen de en ne(m) tudo(m) azt ki szamara hattak [UszT]. 1692: mikor mak termett rajta a Kiraly halmi possessor a Nád pataka bérczitt mindenkor teleo sertések számára hatta [Kucsuláta F; Ks 67. 46. 21]. 1759: a Possessor Urak hattanak vala egy kevés osztatlan erdőtt a Falu számára [Vaja MT; Ks 17. LXXXI. 16] * *drendában* ~ haszonbérben meghagy. 1792: méltoztatik nállunk arendában hadni nagyob részt az keresményemnek nekie gondolkodom hadni [Szókefva KK; BálLt 1] * *becsűben* ~ vmit becselési árában (meg)hagy. 1623: Vagion Egj haz Also Király vczaba(n), ... mely hazat votték volt f 180. Mys Azon bechuben hadtuk [Kv; RDL I. 121]. 1660: Vagion egi haz belső Közep uczaban ..., mellyet az Atiafiak az mostani údóhöz kepest uelünk hagianak ezer forint

becziuben [Kv; i.h. 145] * *birodalmában* ~ birtokában meghagy. 1653: (Az) hat Nylakat es tellyes abbeli igassagat eő kegme Balogh Laszlo Vram, es Successori számokra el foglalnok es eőreőkeős birodalmában hadnok [DLev. 5]. 1763: kegyelmedet azon szánto földnek Birodalmában nem hagyá Birtalan Miklos [Kvh; HSzjP] * *igasságában* ~. 1585: Mikor Mihál deak Palfalwat iktata, az kor en uoltam szoszoloia Mihál deaknak, az-kor vgy iktada hogy Nemes ember loffew, es drabant iusat sem(m)it ne(m) iktat hane(m) kit kit birodalmanak ighassaghaba hagy [UszT. „Lengielfalwi Domokos Peter loffew” vall.] * *kezében/kezéhez/kezén/kezénél* ~ birtoklásában meghagy. 1560: Az temeswary Janos gyermeky Ezwst es Egyeb Marhayaról walo regestom Mellyet az Ew feleségeh testamentom zerenth Mynekunk mykola ferencznek es horwath myklosnak fel Irattatoth es hagioth ombozy myklos kezebe meg tartasra az arwakknak [JHb QQ. Temeswary Janos reg.]. 1570: Az Masfelyzaz keobewl zabot ez Jeowendeo eztendére Restanciaba ... hagygyak kezenel [Kv; TanJk V/3. 2b]. 1588: Petkj Istwan vram mikos Janos kezebe hatta volt az Kanjadj wdwarhazat [Jósfva U; BálLt 81]. 1591: Az Teób falubelj reszeket, es Wayolatis Elteig az w Attyoknak Almadj Gaspárnak keziben hagyak [Szava K; JHbK XIV/6]. 1633: Az ket Arvat, Jovokkal egygywt, hattük Az Edés Anniok ... kezenel vgy mint naturalis Tutrixnal [Kv; RDL I. 103]. 1755: Nehaj idősb Csáki László Ur(am) ezen Tott szállást akkoron is nem opignoralta, hanem magok kezeknél hadván az Csáki Urakat szolgálták Buzáb(an)* [Tótszállás SzD; JHbK XXX/7. — *Az előbbtől nagyon távol, SzD délkeleti határszélén]. 1807 k.: mind azakat a jokat a mellyeket néhai Szekelly Mihally Uram maga kezén hagyatt ... mindetig Székelly Márton Curalta [Sinfva TA; Borb. II Pető Ferenc (67) szabad személy vall.]. 1856: (A bérletet) kezín hagyom s gondjaira bizom Ötszáz Válto Magyar forintba számítva az évi bert [Gagy U; Pf. Pálfi Mihály lev.]. * *közelésre* ~ közös használatra meghagy. 1777: azon egész Erdős helyet nyoltz egyenlő Táblákra ki csináltuk a Falusiakknak köz élésre hagyttuk [Magura TA; Ks 89] * *köz-helynek* ~ közföldnek meghagy. 1694: Hogy pedig az határ(na)k osztasához közönsegesen nyultunk ... egy darabot köz hely(ne)k hadttak [Mezőméses TA; WassLt] * *közre* ~ közös használatra meghagy. 1727: Borso helyben egy darab haszontalan csere melyet a Gat tartasara közre hattunk [Bibarcfa U; EHA] * *nyil(d)ban* ~ nyilas osztásban jutott nyílföldként meghagy. 1590: Az Zent Imrehí* Szena mezeott az Zent Imrehieknek kinek kinek Nylaba(n) hagia az varos miel hogy eok Nyloknak mo(n)ttak Eoseokteol maratnak [Szu; UszT. — *Csíksztimre]. 1592 k.: engemet ezbeölis haborgacz mert ennalam az varos njlamban hatta azt, te nekedis az varos az te hazadra nilat adoth [i.h.]. 1779: az édes Anyánk Allodialis nagy Bongardjának két Részit ... hadják a' másadik Nyilnak [Szászssombor SzD; RLt 0.4] * *proprietásgát* ~ ja vminek vmi tulaj-

donjogát meghagyja vkinek. 1634: az mi ezüst marhaia volt azokban mind cziaik penzbeli rezt itiltek wolt az Leannak, az attyanak hagyua(n) az p(ro)prietassagat [Kv; RDL I. 105] * *uraságában* ~ vminek birtokában meghagy. 1570: (Az alperest) Az zeolenek vrasagaba hagygya az theowen [Kv; Tjk III/2]. 1575: az Nagod para(n)-chiolattia Jg tartja vala hog az Joszagbul ky ne mennw(n)k hanem bikessiges vrasagaba hagywk Jankafi Kathalin azzonthe es az w maradikit [Simontelke BN; JHbK XIX/24]. 1604: ha hul az kegmetek teoruenye azt Jteli hagi ennekem az en Atya(m) chyerien meg kel nywgomon (!), Azt klawanom hogy valamyt az en Attyamnak adot volt myndeneknek vrasagaban hagygon [UszT 18/13]. 1615: Eztis tudom Tholdalagy Georgj Vra(m) ez Derzej Pete Martonyo(n) rayta kapdosoth ez uzedelmes wdoben, de ne(m) hattak szabad vrasagaba(n) mert nem illette [Törzs. „Kapas Mihaly Derzej” (50) jb vall. — *M.-derzei (SzD)].

8. megbízatásában/tisztében (meg)hagy; a lása in funcție; in Amt belassen. 1570: Az Bor korchomarlashoz Es chiaplarokhoz valo latasra Azon Thawaly ket vraitat hattak eo K varoswl [Kv; TanJk V/3. 11b]. 1786: Én valamiképpen hogy egy betűt sem irtam volt sohova is szerencsémnek mozdulása iránt, Vgy a Tábla Personáléjával kiis maradék, ha csak Fő Bironak nem hadnak [M.-régen MT; DobLev. III/615. la Szánto Sándor lev.].

Szk: *autoritásában* ~ hatáskörben meghagy. 1596: az reghy zokas zerint zamweweoket walazottanak ... kiket ew kegmek az eleby tractatus es vegezes zerint tellyes authoritasban hagiots es walaztot (tgy!) [Kv; TanJk I/1. 284] * *helyben* ~. 1630: Ó kglmek az becületes czéh helyben hagyák az czéh mestereket engemet Nagy Szabó Ferenczet és Dicsőszentmártoni Szabó Pétert [Mv; EM XVIII, 402] * *helyén* ~. 1571: Vasar Byrakat valozttatak eo kegek Az Zas vrain keozwl Gallus Manth es az Magiar vrain wgian Vitez ferenchet helyen hattak Fyzetesek Tyz forinth. [Kv; TanJk V/3. 30b]. 1575: Az zantashoz zeolekhez lato vraitat kyk Ez eleot voltanak vgian Azonokat helien hagiak [Kv i.h. 114a] * *tisztében* ~. 1661: fiunkat Kemeny Simont rendéluen azon Uduar hely Szeki Feo Kapitansagh tisztiben hadni [UszT IX/75. 35 fej.].

9. enged; a lása; lassen. 1558: (A keveréket) ved el az twzrol es had meg lassan lassan hidegülni [Nsz; MKsz 1896. 286]. 1573: Zabo ferench vallia hogy ... gergel ... ky Indwl es ayton, Eois vtanna Indul hogi Ne hadia egibe veznyek [Kv; Tjk III/3. 232]. 1597: Mys Athia phi-an (!) zolank az Demeter. papnak hog nehadtok meg halnj az Tamas Janost [UszT]. 1603: el hadtta Zalagositanom jovait [M.fráta K; BálLt 93]. 1629: bizony megh akarta(m) eggiszer ütni ha kegtek hadgja vala [Mv; MvLt 290. 169b]. 1632: az szegieni Azzonion nem akara hadni hogy oda szolgalion ... Kayczia Mihali [Kozmás Cs; BLt 3 „Ladislau Nagy prouisor

Nicolai Miko" (70) vall.]. 1711: Mikor Orban Istvánt meg sententiaza Brassoban, azt mondá... Ferenczet en nem hagyam^a hogy meg ölje^b [Szépviz Cs; Born. XXXIX. 50 Barrabas Mateh (30) pp vall. — ^aOlv.: hagyám. ^bGegő Péter]. 1735: Az kiknek Meh serek vagjon hadtuk árulni [Dés; Jk]. 1778: én látván hogy az Apja az Biro útése miatt halo számban fekszik mondám... Meny nyetek ne hadjátok hogy verjék [Egerbegy TA; JF Juditha Antal Francisci quondam Fülep vall.]. 1806: meg akarta verni... de én nem hattam [Kalotasztkirály K; KLev. 10].

Szk: *békével* ~. 1576: Deputaltuk ez eztendón az paniti Dezmat Bathory Janosnak, Haggyuk azert hogy haggyad Bekeuel be takartatny [Gyf; WLt fej.] * *bírni* ~ birtokolni enged. 1584: witezleó Zelemeri Petert es... két Giermeokét, ... welkerbeh, es hatarabah leueó Rez Jozagokbah, bele wittwk, Bele Iuttatwk es mind a ket nemreh Birniok hattuk mind az Benneh leueó Kiraly Igassagauale eggiwth [Mfráta K; BálLt 80] * *gyalázatra nem* ~ gyalázni nem enged. 1710: Emberek gyalazatjara ugj nem hagjom ha nem megh készítetém mind adig sunjogok tiszt uramek utan [Szentkirály Cs; BCs] * *halni* ~ *ja dolgát* veszni engedi/hagyja ügyét. 1604: melj Appellatio megh hallanj Kerestel Janos semmit (!) sem kwldet halnj hatta dolgat [UszT 20/344]. 1632: Elekesy Lazlo vram az praefigalt niolczad napra... ra leouen, egez nap estegh it varakozua(n) SulioK Jstuan vram sem maga el nem Jeouen, sem senkit nem bocziatuan kepeben, sem Biro vramat nem Certificaltatuan feleölle ujabban, hanem succumbalt és halni hatta dolgat [Ó-Torda; Kp III. 65]. — L. még *dolog* 7. shk al. * *igazat nem* ~ *venni* ? eltölt a pertől. 1568: my nekwnk was g'órg' Jllien walazt twn hog' nem tartozom meg eskennöm, mert ihon kezemben wagion az marharul walo lagistrom Es az mi Ebbe(n) megh wag'on Irwa ahoz tartom magamat, az myt eben megh ne(m) Atam kesz wag'ok megh adnom Az my hatra wag'on benne, Igazat nem hag'ok wendetek, mert Inhibitioyrt kwlttem, el tiltlak az igaz teteltől, mert nekem wg' teczyk hog' igazal kinallak [Góc SzD; WassLt] * *könnyen* ~ *ja (dolgát)* könnyedén veszi/engedi (dolgát). 1727: kegyelmed ezen szegény Oláné Urának szabadításab(an) meg indúlyon s könnyen ne hadgya had telepedhessék az fen földemre jo kezesség alatt, örökösön köti magát [Szentlélek Hsz; ApLt 2 Apor Péterné Bara Sigmundhoz]. 1756: senki sem Curálván azon Utrizált sessiot, az Ecclesiá(na)k éppen mellette volt egy Csüreskertye, és azon Dobrai Jozságátis oda foglalták az Udvari Birois Magyar ember lévén könyven hatta a dolgot és per hoc abban maradtott a dolog [Búrjános-óbuđa K; JHbK XLIII/27]. 1852: nem kel könnyen hadni a' fejetést mert el apad a' téj ha nem fejk [Kv; Pk 6] * *szabadba/szabaddá* ~ (meg)enged, *rég* megszabadít. 1577: meg alkuttanak, vgj hogj niolcz forintoth ada chykfalu^a a toth fiainak es az toth fias az Jobbagifaluiakkal^b eggiwth Zabadda hagiak az chykfalviakath hogj vez-

zeot karot zabad legien uagnioK [Mv; BálLt 79. — ^a~^bMT]. 1583/1584: kerdy ky hagiott zabadde (!) az thowal hogy halazzatok [Újfalu K; Ks 42. B. 9]. 1607: Vagion egi bizonsaga arrul az Alper(es)nek hogi zabadda hatta uolna^a hogj ha rah nem megie(n) az nytra zolgalni el vehessek, ki techik azert hogy az eó maga Zauahoz kepest vettek el, ha megh eskezik az J. falú^b harom ember altal hogi Zabadda hatta velle [UszT 20/80—1. — ^aA nyílföldet az Actor. ^bÚlke U]. 1780: Instalok alazatoson... ezen Vakmerő szofogadatlan Jobbagyomnak oly modalitassal committalni, hogy Jozzagomba Felesegestől gyermekestől az Ipja Jozzagabol szalyon bele, mert harom Jozzaggalis zabadde (!) hagyom [Bözödújfalú U; Pf] * *szabadon* ~ *ua*. 1560: benedek vram az vallasnak Jdeyenniss Mykor az my Anyank az monostori Conuentbe az Jt valo ewereksegek felewl vallast thewth Jyelen (!) volt... hallotta es sem akkor sen az vtan ellene nem zolt nem tytotta hane(m) zabadon hatta el uallani az kynek ew akarta [Kv; SLt St. 6] * *szabadosan* ~ *a*. (szabad) birtokába enged/hagy. 1636: Cziom (!) Mihaly... ily val. Ot valek mikor Markosfalui Vram leuelet ada Baló Georgynek megh zabadulasa felol Markosfalui Vram ezt monda neki, leuelet ily adok hogy reze marhad ki vagion, azzal zabadoson hagilak de az Jozagban nem adok [Usz; ApLt 1]. — *b*. megenged. 1608: ily disponala my(e)löttwnk Jouay feleól az eó kgme edes Attiarol es Anniarol rea zallot Testamentum zerint minthogy zabadoson hattak volt, hogy kinek mit akarna hadni zabad legien [Kv; RDL I. 85] * *szabadossá/szabadost/szabadosul* ~ *a*. mentesít. 1573: Ez egy forint vonasbol senkty az Thannachbely vram keozswl semmy rend hely zolgat zabadossa Nem akarnak hadny | Ez epwletnek... oly kezdesere mostan eo k. rendelték egy vonasra d 20... De senkty eo k. sem Eorekest sem zellert zabadosswl Nem akarnak hadny Ezbeol^a | Byro vram Az tyzedesseket hywassa Be Ma es holnap hogy ky mynd Adayat Tyzede allialbol hozza be Mindiarast... hwl penig az ky Mindiarast adaiat Leh Nem tenne, ho penzit agglak meg es keszwlién es Mennyen ily eomaga, zabadost senkit ne(m) akarnak hadny [Kv; TanJk V/3. 70b, 75b, 92b. — ^aTi. az építkezés céljából kivett adóból]. — *b*. (földhasználatot) szabaddá tesz/felszabadít, *rég* megszabadít. 1763: Mivel ezen Szabrato Nevezetű helyell Küs Bota, Nagy Bota, Szarduk es Jo viz Esztenazo helyek egy Taxa alá vagynak foglaltatva Falu tetzéséből... a fennebb irt Taxások(na)k által botsátották a Falu Füwivel egészen zabadosá hagyta, erdejével pediglen tűzire, kalongya kötök, és kosarok kértelésekre, ugy kalyibaknakis zabadosá hagyta [Zágon Hsz; SzentkZs] * *szabadságot* ~ (jobbágyi kötelezettség alól) felszabadít. 1676: Mojzések(ne)k es Szegediek(ne)k holta után szabadságot hágy nekik, ugy hogy az Nemes országot szolgályák es hadat visellye(ne)k az eo kgme attya fiai rajtok nem kapdoshat(na)k [Vaja MT; Ks] * *szabadságot nem* ~. 1586: Baisz Marton vallia

hogy a' Ceba(n) Akor Ne(m) volt, Mert el kereczet volt a' Ceh mesterteől, Mikor penigh az dolognak Napia eleot kerezene, Ne(m) hagiót zechi Istua(n) zabadsagot Neky az Czeh Mester az el Menesre [Kv; TjK IV/1. 557]. *veszendőben/veszni* ~. 1756: Balog Mihály Uram .. hogy és mi módon viselte magát Gondviselői hivatalyáb(an) mindenütt, az Udvar Ház körül Curiosuskodott volna mint Curiosus jo Gazda, vagy pedig veszni hadta, pusztulni, s az ruínakat nem corigalta [Kővár vid.; TKI]. 1817: nem pászma szerint, hanem imit amot szálanként valogatva, a' dőlt fákat 's veszendőben hagyva erdőlték az Üveg Csűrhez dolgozo emberek [F.árpás F; TSb 46].

10. (el)enged; a da drumul; loslassen. 1641: ne hadgiatok fogiatok ozt az toluayt, mert megh eölj az szeginy embert igaz uttiaban [Kentelke SzD; BfR Ouarj Gaspar lelkipásztor nyil.].

11. vkinek átenged/ad vmit; a ceda cuiva ceva; jm etw. überlassen/geben. 1560: Aranyas maych Ew rewyd 8 boglarw Cyathiaual Egyetembe es hozw lanchawal mellyeth Zekel Jmre hozoth az aszonnak de w az keth leankanak hatta [JHb QQ Temeswary Janos reg.]. 1572: Jakczy vram procatora Dobai Janos ezt felele ez ellen .. az Retet penig Sak falusi^a Ember hatta volth lelek valczigaert az Romlotti^b papnak [Wlt. — *Zsák-fva Sz. ^bSz.]. 1592: Jakab Andras monda hogy az mely marhakot felesseggeddel egyetemben hatatok, Apad ne(m) Agya megh, monda Balas Janos, en Apamnak az ket iob eökret hattam, Az teöbby ha kel Gal Balas Apameknak ne hadgyak [UszT]. 1686: Tudom azt, hogy mikor két Tibodi Péter feoldeket osztogatának ... à Nagyobb, monda hogy Eötsém hadd nekem azt, én is hagyom néked a völgy föbeli földet, hadd hordogassak ganét erre [Kőrispatak M; Pf]. 1745: Az ezeken alól való Sovány Dombot ... hagyták az Olá Daszkálnak vagy Mesternek [Nagyida K; Told. 9]. 1786: azon helyen termett sarjút nekik hatta volna [Taploca Cs; RSzF 173–4]. 1833: Szabo György Uram több féle képpen is változtatván felelettyeit de — Nevezetesebbenn ebbe nyugodot, és írnom kért meg — Most nincs modom meg vásárolni — Ugarlásig ne légyen késő — mert akkor sem hagyom másnak az említett földöt [Sinfva TA; Borb. I]. — L. még BTN 92; ETA I, 12, 83; RSzF 173–4.

Szk: *helyében* ~ helyette/cserébe (át)ad. 1782: az maga lédáját, melyet hozol vitt volt, azt az Balás György eladta nyomorúságában. Ezt, amely kezinel vagyon, most Korda Tamásnének hadta helyiben a maga lédájáért [Jenőfva Cs; RSzF 232] * *kezében* ~. 1830: száz az az 100 vrfikat ... a betsü, és egyéb költségek ki potolásokra a ki ado Tkts Cancelista ur nekünk kezünkben hagyot, meg esmérjük [Kv; Somb. II.] * *vkinek* ~ *ja a világot* másnak adja/hagyja ezt az árnyékvilágot, búcsút mond ennek az árnyékvilágnak. 1724/1779: Istené légyen a Ditsősség ... jobban vagyok, de úgy voltam hogy majd csak nem kegyelmeteknek hatam a világot [Gerend TA; KS. Bethlen Ágnes lev.].

12. (alku rendjén) vmit vmennyiben/vmennyiért (oda)hagy/ígér; (la tocméalä) a lása/oferi ceva pentru o sumä oarecare; (während des Handelns) jm etw. eine bestimmte Summe überlassen/bieten. 1570: Gazda Georgj . vallya, hogy Ew My kor akarna adny hazat, kenaltha volt Eleosser Nacz Iacabot vele De az Dragallotta az Arron mynt hatta volt [Kv; TjK III/2. 124]. 1586: Sara Lakatos Tamas zolgaloia vallia hogy vgy hallotta(m) Azzonyomtol hogy husz frton hatta volt a' kertet Tok Peternek [Kv; TjK IV/1. 580]. 1602: Cyhere Balint mo(n)da adgiatok nekem az eörekseget ha eök meg ne(m) weszjk az Atyafiak, kerde min hadnok mondam hogy 55. forint(n) [UszT 16/72 „Joannes Jakab de Bikfalwa jobagio"]. 1629: nem kel eö neki ollian draga, ha nem arulnak eggiet het forinton hattuk megherne eö aval [Mv; MvLt 290. 186a]. 1850: A' Szénának nagy Árrát reméltem de úgy látszik meg csalattam benne 3. kalongyát kérnek a' Pakulárok 100 pforinton, én 120. pengön hagytam [Branyicska H; JHb XXV/68].

Szk: *drágán* ~ nagy áron tart vmit. 1596: Gergio alatt talalank my Sebesi Miklosra, zallasara menenk lo ven(m)j meg mütogettia az louakot; egy kek louat ..., de azt drága(n) hadgiak, ne(m) alkhettek megh [UszT 11/46].

13. (árat/bírságot) leenged; a lása (din preț/amendă); (Geldbuße) nachlassen. 1596: Regen olyan vegezese uala az falunak hogy ha valakj az tilalmasbol vizen egy forintot vegyenek raita, de az vthan hogy sokallyak uala eötue(n) penzre hattak úala [UszT 11/2]. 1705: (: noha egy arany forint volna a' büntetese:) de tekintue(n) a' Legenynek jo maga alkalmaztatását, es jamborságát, azért hatta^a a' B: Ceh ad f 1./30 [Kv; ACJk 61. — *Ti. a büntetést]. 1727: a Milgos Aszszony ... a Boltot^a meg rakatván a Milgos idvezült vr^b ö kglme testét odatemetheti ha mikor azon egyágon oda kívánnának temetkezni; noha a regi determinatiok szerint két két száz forintot kellettét fizetni de a Consistorium hadgya Száz forintra [Kv; SRE 140. — *Ti. sírboltot. ^bTeleki Mihály gr.]. 1788: (A zabot) azért hagytam alább, hogy a buzátis bé vegyék [Bencenc H; BK. Bara Ferenc tt lev.].

14. vkit/vmit vkire/vmire (rá)bíz/ruház; a lása pe cineva/ceva in grija cuiva/a ceva; jd/etw. jm/einer Sache übertragen/anvertrauen. 1507: Eleozor az En felesegem(nek) az Bozy tot mynd az molomal egyetembe hagyom az Apro germecket Egyetembe peterel <es> Annaual es Borborauual [Kv körny.; NyIrK VI. 186 és hm. — Cheh István kezével]. 1568: az sayt es az vay dolgot Kalmar Janosnak hattak [Kv; TjK III/1. 182]. 1637: az my kegl(me)s Urunk alazatos keoniörge-sünket inkab megh tekéntven azon ezüsteös On keöves Banyanak mivelheteset reank bizta es hadta kegl(je)(me)sen [Thor. I/26]. 1777: hol-tam utann ajánlam es hagyam ... Feleségemnek igaz Anyai szeretetibe^a [Cintos AF; KGy. — *A fiaat]. 1827: Panaszt jelentvén ... Boér Györgyi Jáрка az aránt, hogy az közeléb mult zihataros

télben 10 buglyába rakott szénáit embereire hagyván hogy 1000 tallérért eladnák [Bereck, Hsz; HSzjP].

Szk: *arbitrumára* ~ ítéletére/döntésére bíz. 1693: Mint hogy a Defunctus a Relictanak Dossarol, semmit sem emlékezik hanem irásban nehöl tsak in Genere teszen emlékezetet, effele dolgokrol, mellyetis hagjot a Birak Arbitrumara .. Ehhez kepest az Udvozult Defunctusnak a teke (!) es allapottyahoz kepest determinálhattuk megh a Relictanak Dossat [Ne; DobLev. I/38 I] * *gondja viselése alá* ~ *vkinek*. 1602: Az deakoknak es Mathe vramnakis az kit hattam, Azokath az ktek gongia viselése alá hattam és biztam [Kv; RDL I. 73] * *uki gondviselése alatt* ~. 1643: az Istok keues Jouait, az Aruauál Szebeni Istokál magauál egjütt vyabban esmet az sogoranak Nyreo Benedek vramnak vyabban Tutorsaga es gonduselese alat hattuk [Kv; i.h. 131] * *gondviselését vkinek vkín/vkire* ~ *ja*. 1555: Az keeth gyermekym felewl mostan Js wgyan azon keppen hagyom Few keppen hattam az ur Jstenre az Ew gond wyseleseket, Annak wtann keeth Bathyamra [JHbK XLIII/21 Mikola Ferencné Melyk Anna végr.]. 1601: Az zéký Camaranak gondwseleset myerthogy az varosis semminnemeo keolcheget az Akna eppeoltetyre Thorday Matenak kezehez nem adott, ... megh ez egy ezendeoben egyedeol eo kgmen hagygyak [Kv; TanJk I/1. 379] * *intézésére* ~ *umit vkinek*. 1800 k.: a Verős Kováts Corpus a Nagysagos Praeses Vr bölts előre láto intezesere fogja hadni, hogy minden három napos Gazda a Kohoban fujjon [Torockó; TLev. 9/30] * *istenre* ~ *ja dolgát* istenre bízza dolgát/ügyét. 1656: Irja Stefán vajda 6 Nagysága az dumsánya dolgait istenre hagyja [RákDipló 443 Balogh Máté erdélyi kapikiha Konstantinápolyból a fej-hez] * *ítéletére* ~ *vki ítéletére*, döntésére bíz. vmit. 1583: Zollottak arrólis eo kgmek ha zwksegh lenneye az Gywlesbennys Biro vramnak meg maradny es ot lenny. Mely dologbol voxot kerdwen eo kgmek Biro vramnak Király Biro vrammal egietembe való io Itéletire hattak eo kgmek városul, ha zwksege ot maradniok vag az Thanachbelj Vraimba hadniok vagy Ne [Kv; TanJk V/3. 273a]. 1618: én tovább nem urgeáltam, hanem Nagyságod bölcs ítéletére hadtam [BTn 110]. 1713: most sem kívánok többet mint akkor, egj Paripát szerszamosztúl Czafragastul (!) adgyon s légyen abban N(a)tsái ítéletire hagyom egy Jobbágyért sok é vagj sem [Nagybarcsa H; JHb Barcsai György Jósika Imréhez]. 1732: lehetetlen, hogy mi is mezítelen maradjunk. bölcs ítéletére hagyom az M Ur(na)k [Kóród KK; Ks 99 Kornis Ferenc lev.] * *számadásba* ~ *vkinek számba ad*, vkire rábíz. 1781: szekerességre járván Szebenben deszkával, az inctus Szebenbe az maga szekerivel az piacon elhagyta az actornak fiát . . . és a maga condráját, az szekerin, számodásában hadta volna mint szolgájának [Taploca Cs; RSzF 123] * *testamentumban* ~ *ukit/vkinek végrendeletben* vkit vkinek gondjára bíz. 1570: Angalyt Zeybert Gergne Azt vallya hogy ... Thakach Siluester

az eo gyermeket Thakach Janosnak hatta testamentomba Mint Tutornak [Kv; TJk III/2. 40]. 1590: Thudom hogy Kajdicz Mathiasne a' kire nezendeo vala ez peres feold testame(n)tomba(n) egy leankaiat Bodo Matthiasnak hagia [UszT] * *törvényre* ~ *törvényre bíz*. 1577: Az mely ket belyegezet eokret penig korsos pal el adot, eo kegne azt teorwenre hattak, hog ha adhatte (!) é el vagy Nem [Kv; TanJk V/3. 149b]. 1592: Kapitan uramhoz ieottem keonieorgeseom alttal, ieienteottem Eo wrasaganak az Inek twtor lewen. Es mostaha fyam lewen raytam walo niomorwsagom (így!) tettek; meollyet eo wrasaga megh Ertwenre hagja teorwenre az en niomorwsagomot [UszT]. 1609: (A) dologban my nem mindniaian (: az kik Eskeottek uagunk:) liuin bizoniosok, panazolkodasa utan ... Teoruinre hattuk uolt hogi keresse teoruinie Simon Istuant [Dés; DLt 317].

15. ráhagy/ró; a lása pe seama (cuiva/a ceva); auferlegen/bürden. 1593 k.: Az kertnek le vonasának es fel ne(m) chenalasanak terhetis Az J. ifalúra hadgya myerth hogy Az eo reszeket fel ne(m) chenaltak, seót le vontak [UszT].

16. ~ *ja magát vkire* rábízta magát vkire; a se lása in grija/seama cuiva; sich jm anvertrauen. 1586: Kotloczy Imreh (vallia) ... Az leannak azert igr zolek, Leany vgy chelekeggel hogy gonoz faba vagtad a' feyzet; Monda az leany, vram visse en rea(m) gonoth, eo rea hatta(m) magamath [Kv; TJk IV/1. 599] * *bűnössé* ~ *ja magát bűnössé* ismeri el magát; a se recunoaste vinovat; sich schuldig anerkennen. 1586: Az Molnar Amb(us) Botos Marton lowait ez peter ez hatarol el lopta volt, Az vtan penig esmeg ez varosra leot az lopasert fogtatassal meg Iyeztwe(n), el futamodot kiwel bwneosse hatta magát [Kv; i.h. 568] * *uki grációjára* ~ *ja magát vki kegyére* bízza magát; a se lása in gratia cuiva; sich jm Gunst anvertrauen. 1682: Szikszai Imre Vr(ant) ... utolso Ratiojában ... csak Liquidum Debitum vago(n) fl. 383/6 Ezen kívül nagi fogiatkozások, Buzaban, Borban, es pinzbeli Erogiatioban is, mind ezekb(en) eo kglme succumbalvan hatta magát meltos. Groff ur(am)* eo nga gratiajára [Vh; VhU 681. — *Gróf Thökölyi Imre].

17. hagyományoz, rég testál; a lása/testa prin testament; hinterlassen, vermachen. 1507: Cheh Janosnak hagyom az wyseleu zwbycamat es felsieurwhamat es Nagragomat [Kv körny.; NyIrK VI, 187 Cheh István végr.]. 1549/1752: Azkamuka foszlánt hagjom Lázár Istvánnak [Szentanna MT LLt]. 1554: hagyom feleségemnek hazamat es Jozagomat [HSzj búza al.]. 1570: Brozer Thamas vallya Az mely zeolet Mostan perlenek ... kewannjak volt az Kadar ferench attiafiay volt (így!) varga Thamastwl hogj holta vtan eo nekyk hadna [Kv; TJk III/2. 126]. 1586: Az felet penig vgyan azon retnek hagia az eoczynek Adorian Mihalynek [Nagydoba Sz; Borb. I]. 1595: Vgy vagio(n) az hogy az eorekseget az Konthj Andras az Attiafiainak hatta úala [Szu; UszT]. 1601/1675: Bernald Janosnak hatta vala

az Székely földin való jóságot [A.csernáton Hsz; Bogáts 10]. 1632: hagyatt volt ... a Tekénőssben ... egy darab kaszáló rétet [Udvarfva MT; Barabás, SzO 367]. 1699: Nehai edes Attyám Angyalos István Vram Megyesfalvat hadta volt edes Anyam(na)k [Megyesfva MT; Bállt 93]. 1704: mindeneket hágy Szárhegy Lázár Ferencz Vramnak [Szárhegy Cs; Llt Fasc. 71]. 1732: akár mejik felé menyen ő Nga a testamentum-(na)k én csag (l) mellette maradok, amit a szegény Údv(öz)ült Atyám hagyat [Kóród KK; Ks 99 Kornis Ferenc Kornis Istvánhoz]. 1745: számlallya elő mit hágy Klmed a Leányának [Feldoboly Hsz; Kp I „Jos. Kováts Dálnoki pastor ref” (60) vall.]. 1748: hágy még (: halálos ágyab(a)u) mondotta:) a két gyermekei(ne)k hét száz forintokat [Torda; Borb.]. 1781: Basáné Aszszanyam ... Gyermekeinek külön külön halálakor őtt, 5 száz Forintokat hagyat [Mv; DLev. 4. XXXVI. 1] | Nehai Mlgs Groff Redei Farkas Ur 3rom darabb szöllőjét Johannes Hoch Jobbagyának adá, ... égyet Tumus Adamnak, másikat Leány Testvéreinek hágyá [Vingárd AF; Mk 34 Michael Fakner sen. (72) jb vall.]. 1807: Székely Mihály Uram beszéllette, hogy ... minden dogamat Mastan a fiam viszi végb(e), de néki tsak többet hagyak, melyre én mondam híjjan hátt embert, és az előtt hadgyan, még él, mert a Szó nem alhat meg [Sinfva TA; Borb. II Gombási Péter (26) us vall.].

Szk: *atok alatt* ~. 1666: minden res mobilisemet*, ... partikaimat, egy szoval mindenemet valamim vagon, hagyom és vallom eő kglmének atok alatt [Kv; BLt. — *Köv. a fels.] * *örökbe* ~. 1570: feolch Antal azt vallya ... Bezellenek volt az varga Tamas zeoleye feolol, Mond az azzon, Neh Mongia bator senky hagi Tamasnak eregbe hattak volna az zeolet, hane(m) chyak Migh ely, az vtan az atthiafiakra zallion [Kv; Tjk III/2. 124b]. 1641/1642: az ő elej, az en eleim osztzo Attjafiak voltak ezen jóságba(n) hagio(m) örök-b(en) ő kgame(ne)k maga(m) ott valo rata portiomat [Gyalu K; JHbK XXV/4].

18. hagyakozik, meghagy vmit; a lása ceva prin vorbă; verlassen, (be)auftragen. 1558: Ha az wr Isten Ennekem leyany Magzathot adand hagyom Mynden rwhaymat es Egyeb eltezetymet, ennek ez gyermekemnek ..., ha penyg fyw lezen kezenssgeggel hagyom hogy oztozzanak wele, az teb gyermekjmmel Egyetembe [JHbK XLIII/21 Mikola Ferencné Melyk Anna végr.]. 1572: Ersok Azzony leania ky hazassettassa feolol kit Barchay Janosnak adot azt hagyá fiainak, minden keolcheggel vgy hazascecyak ky mint Kalara azzont Tkoldalagy Ferencznet [Fog.; SLt S. 20]. 1661: Templomban valo temetésekkért, mivel Idvezült Vrajertis nem fizetet volt eő Kglme, hagyá hogy illendokeppen meg fizessünk attak fl 100 [Mv; MbK Balogh Lászlóné Borsos Anna végr.].

19. bocsát; a da; lassen. **Szk:** *közkéznél/közbe/közre* ~ közös használatba bocsát; a da in folosintá comună; dem Gemeingebrauch überlassen. 1566: wasyon ket Malom az falw patakan azt

hagyok keozbe lenny keozotteok hogy ha My Epwles zewksegg lezen Reya az keoz Jozagbol Epychek Meg [M.gyerőmonostor K; KP]. 1640: Vagion hatarok de Egy darab Erdejek vagion melyet Kamuthi Farkas idejeben az Urok keozre hagiott volt, de most az Fenesiek elik azt az Erdeot [Km; GyU 48]. 1710: Az Nemes Tanács Parancsolattýabul az Gombkőttő Samuel Inventált Javaibul ezeket vittük el es köz kéznél hatuk* [Kv; Tjk VII/2. 37a. — *Köv. az eszközök fels.].

20. ráhagy; a nu contrazice, a fi de acord; (gelten) lassen, zulassen. 1782: szörnű nagyon el rogodták ezen embert a Csikok ez az ember ha a többieknek azt mondana, hogy a ho fekte, minyájon ugy hadnak [Baca SzD; GyL. Molnár György nyil.].

21. annyiba hagy (dolgot, ügyet); a lása intratita/baltă (un lucru, o chestiune); es dabeí belassen. 1570: Anna Kintthler Balintne, Ezt vallya hogy ... egykor Mentenek volt Mind ketten Hoz Bartosnehoz Erekssegek Marhaiok kerny, azt Mongia hoz Bartosne semy Marhaya Ne(m) volt az attiamnak, lewelemetis ely zagattak kybe az Erreksegh volt Irwa, De Ne(m) hagiom Migh elek [Kv; Tjk III/2. 96a]. 1610: nem hagiom, mert meg szidott, rútmalmazott, nieluet meczem ky erte [Martonos U; UszT 33b].

Szk: *annyiba* ~. 1823: Csernátoni Samuel Uram minden felé el hírelt hogy az Aposomalis éppen ugy élek mind az Uramal, ezen Szavaiért az Aposom megis akarta keresni, de hogy tutta mi bosszuállásából indította Csernátoni Samuel Uram annyiba hagyta [Radnótfája MT; TLt Praes ir. 65/827-hez]. 1846: nem hadják annyiba ezen szerfeletti vámolttatásunkat [Dés; DLt 315]. 1847: onné semmít el-nem vehettünk mivel csak fenyegetődzett, hogy ha mindjárt halál is történne még sem ad semmít ki a házából, mük pedig erőszakot nem kívántunk tenni és annál fogva az egész dolgot annyiban hagytuk [Kv; ACLev.] * *ebbe* ~. 1584: Grusz peter vallia Monda Gergely Biro igen Io Aniank mynekeonk, sokat Iarunk egy vton velle ebbe hagiok a' dolgot [Kv; Tjk IV/1. 280].

22. hátrahagy; a lása in urma sa; hinterlassen. 1566: A török Szigetben népit hagyván, haza mene [ETA I, 25 BS]. 1570: Katalin Keomyes Gergelne, Ezt valya Zeoch Miklos ... Mond fodor Janosnenak Myre Zydogattad az én Emberemet kyt Jth hattam vala [Kv; Tjk III/2. 78]. 1592: meegh egyczer mikor ez vallo Iuhaz volt akkoron az Juhtul haza menth es hagiott egy Morechikat az Juhnal [Dés; DLt 235]. 1626: Szabo Mihali gondolkoduan eleötte leendeo ki mulasarol, hagi mostani feleséget, es az hazas leaniat, holta utan iob moddal hadnaia; ... előttwnk ... Testame(n)tomot teon [Kv; RDL I. 129]. 1661: kegyelmes uram, veszedelmes dolognak látom Ngod háta megé oly tiszteteket s főtiszteteket penig hadni, kik nem Ngodhoz, hanem máshoz kötelesek s az regiment viselik, de nem Ngod hűségére, hanem máséra [EMLt Cserej Miklós

a fej-hez Brassóból]. 1718: marháit és egyéb jóvait is a szoros ketelenség mián mind Szárhegyen kelle hadni [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 69]. 1760: Ezen esztendőben hala meg a szegény Becski Miklós bátyám is ... szép csendes halállal, hagyván két fiut [RettE 115]. 1807: viszá jövőn két hét múlva Krasznáról, a hová ... szűreire indulok holnap ... hattam én egy Biro Josef nevezetű ügyes Gubernialis Cancellistát [Kv; WLt Papp Sámuel lev.]. 1825: bezzeg szépen hagyta az udvart hogy nem győzők a' ruinakért fizetni [Kv; IB. gr. Korda Anna lev.]. — L. még ETA I, 51, 62, 109, 125.

Szk: *bajt* ~. 1758: ha Isten ő szent felsége éltet, nem hagyok maradéknak az iránt* semmi bajt, mivel alkalmasint vagyon fundusom reá [RettE 72. — *Ti. a pénz iránt] **emlékezetben* ~. 1653: Ezeket én csak rövideden akarván emlékezetben hagyni, mert látom, hogy márcsak akkori ember sincsen, aki ezt szemeivel látta volna [ETA I, 91 NSz] **fejére* ~ *vmít*. 1802: néhaji Bátyám ... anyi adosságokat hagyott fejemre maga után, hogy valamennyi jószága maradt a Debitorok azokat mind Exequálták, elfoglalták [Kóród KK; Ks 101 Kornis Gáspár lev.] **gondot és búsulást* ~. 1608: Nem akarua(n) ... zere<lm>es Vranak nagy gondot es busulast hadni, hanem így disponala my <e>leőtwnk Jouay feleől [Kv; RDL I. 85] **magot és maradványt* ~ utódot és maradékot hátrahagy. 1631: Hatvani István Ur(am) penigh Kolosuari ember leven, in semine deficiált, semmi agiekból származot magot es maradvant nem hagyvan [Kv; ACJk 45b] **utódot* ~. 1855: (Kisfaludiné) nem viheti soká és — nem hágy utódot [ÚjFE 220] **zürzavart, visszavonást* ~. 1628: nemis akarua(n) Ieouendeoben eo kgl(m)e az en szerel(me)s ura(m), es fiam Allia Samuel kezozott, holto(m) utan zurzuart viszuonast hadnj [Bonyha KK; Eszt-Mk Bánffy Margit végr.].

23. kijelöl/tűz; a stabili/fixa; bestimmen, festsetzen. 1569: Myertt hogi az vrstennenk akarattia-bol, Attam az en Leaniomath Banffy frusinat, az vitezleó Kendi Sandornak hazas tarswl, hattwk az Menniegzőnek napiat Kerezteleó Zent Janos Nap eleott valo keddett [Iklód*; BesztLt 39. — *Nagyiklód SzD]. 1574: Ferenchy Antal Es Hwszar ferench ... Illen vallast tesznek, hogy ... hattanak egy hetet neki hogy Akkor meg egyben gywlnek [Kv; TjK III/3. 323]. 1578: az ozlas kezootteok ne(m) lehete bodogh azon' napyan ..., Aszert ez ozslasnak napyatt hattwk szent georgy nap Eleott walo vasarnapott [M. fráta K; SLt S. 20]. 1758: a patak folyamját hagyák Naphalatra határnak [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 76]. 1808: letévén Máté József mester és Fekete Párkas mester a magok kövedző márvá-saikat a békövedzésre, melyet nemes céhünk elve-vén, hagyott ökegyelmeknek két heteket a magok megpróbáltatásokra [Dés; DFaz. 34].

Szk: *esztennapot* ~ egy heti időt hagy/jelöl/tűz ki. 1579: Az Jwhoknak penig myerth hogy mostan Bárányoznak eztennapot hagywa(n). Azo-

kat is el haychyak onnet, hogy Az hely meg ne dogleleoggyek [Kv; TanJk V/3. 188 b]. — L. még *esztennap* al. **fizetőnapot* ~. 1568: Tugiuk hogy mikor az haz felől meg arulanak, Varga gergel es szobo Peter, akariuk vala az fizető napot halaztany de semi kepe(n) ne(m) akara az azzyony, hane(m) vgyan ez el mult fizető napra adot f. 50, Masod fizeto Napot hattunk, szent Marton Napot, ad f. 50, harmadikat szent Görg Napiat, Vtolso-nak [Kv; TjK III/1. 252 Petrus zabo, vall.] **főoltalmul/tutorul* ~ *vkinek* (vkit) főoltalmazónak/gyám-nak jelöl ki. 1572: (Frathay Gergel) Leg Eleozser few oltalmul hagywa ... Bekes Caspar Vrnukat ew Nagat Ghermekinek es Azzoniomnak felesse-genek [Fog.; SLt S. 10]. 1598: az leanyomnak feo Tutorul hagiom az Annyat Heasfoluj Annat az teob tutorokkal egietemben [Gerend TA; Törzs. Gerendj Pal végr.]. 1659: az en el hágyot aruaimnak fő tutorul az en kgme(s) Ura(m)a)t s kgme(s) Aszoniomat hagyom(m) [Törcsvár F; Ks 90 Bornemisza Pál végr.] **határt* ~. 1641: az Turbuczaj hattart az birtok kövigh hattak [Csok-mány SzD; JHbK VIII/8] **helyt* ~ *a törvény-nek*. 1588: Mikor en velem így czelekettek volna nem leon mith tennem meg keresem Kopaczzy Ferenczet Erte azt monda hogy gondom viseli az vtan hat Jrt Sombori Lazlonak, Sombori vram keoz helyen vr mezeon* hagyoth helt az teorwennek hogy fogot nepek lassanak teorwent benne [Zsákíva Sz; WLt Luc. Barlas jb vall. — *Örmezőn (Sz)] **napot* ~. 1553: ha penygh wala melyk fel Vra doghara lezeon wagy Beteg lezön tah(at) Azt Az masyknak harmad napal Az Eloth megh Jzenye neky Es Alkolmos napoth hagyának neky [Kv; BfR VI. 295/1]. 1570: Vayda Demyen vallya wgyhatta volt Mind Byro es kyral Byro vram hogy Janos kenez Theorwennye keresse Thywadart ... Barath esthwan vra(m) meghhatta volt hogy Be Jeoienek es az mely napot hagiót volt, Thywadar ely Jeot De Janos kenez nem Jeot [Kv; TjK III/2. 12–3]. 1587: egy bizonyos napoth hagyának az eotwen haz Jobbagynak fel oztasara [Hada Sz; WH 8]. 1600: az legendy hiwatta Peter Vramath teör-venyhez ..., s napot hagyek nekik hogy mely napra tartozzanak el ieönni [Uszt 15/40 Kys Bodo Gergelly, Zent király pp vall.] **oltalmul* ~ *vkít* a. vki gyámságára bíz vkit. 1549/1752: Továbbá hagiom az én Leányomot oltalmul fő-képpen az én fiaimnak minyazon, és annak utánna az én Házas Leányim(na)k, hogj oltalmozzá és gondjat visellyék [Szentanna MT; LLt]. 1574: zeginy Baraniay Miklos giermeki, Ezeknek iw Tutorul es oltalmul hagiom az Hatalmas istent Annak vtanna hagiom urunkat az Vaydath w Ngáth [Gyf; JHbK XXI/12]. — b. vkit gyám-nak jelöl ki vkinek. 1591: Albert Istúan engemet Demeter gleörgyöt hagiót wolt oltalmul az eo Onokaianak [Uszt]. 1595: Tudo(m) hogy otalmul Benedek Martont es Janost hagia kesebben Bene-dek Peter [i.b.] **órát* ~ *órát* tűz ki. 1552: Zylay Fferench azirht es iddw kuzbe gyakkor-ta orakkath hagyoth es nappokath az haz adasnak

[Torda; LevT I, 94 Bank Pal, Peter Porkolab, Chekov Ferenc Batori Andrass erdélyi vajdához] * *örvénynt* ~ törvényt tart, törvénykezik; a judeca; Recht sprechen. 1593: Leottenek kezések Somogy Pozto Methoe Georgy deakert ... feo kezés Lengyelifalwj Domokos Peter p(ro) f. 200 ... Ea cond(it)ione hogy az teorwenyre eleo tartozzek Pozto meteo giorgy deakot allatny, mikor Capitany vra(m) teorwent hagy [UszT 10/90].

24. meghagy, rendel; a lása/dispane/ordona; an/verordnen, lassen. 1551: egy subath ... egy mentet hattam hog el hozon az en zolgam [Kv; BesztLt 38]. 1553: Kerwnk tegedeth es hagygywk tenekd hog chynaltas myndgyarasth eg koeteleth [Kv i.h. 4D „Stephanus Dobo de Rwkza Waywoda Trans.” a beszt-i bíróhoz a Bethlen (SzD) melletti táborból]. 1570: Zeoch Balintne Annos azzon ... valya hogy Myhal deak ... 14 forinttal Maradot adossa zylaginenak, hatta volt neky hogy megh kerne Myhal deakthwl es Bachy gergnek fizetne adossagba [Kv; Tjk III/2. 95]. 1602: Mondro Jakabne vallya ... mondotta Salane No, bizony banom io Georgy Vram hogy fel teorted az ladates az keolcheget ky veotted beleolle egyeoldt megh bannja ha Fabianhazjne megh Jeo mert azt hatta volt hogy ha budulas teortenjkis tehát eo kezehez kell az ladat aduj [Kv; Tjk VI/1. 598]. 1632: Deak vram azt mo(n)da, hogi az Atyafiak az kiket az Jozsagh illet azt hagjtak eo keglmene, hogi megh perellie(n) elsőbben az Djrectorral [Zágon Hsz; Borb. I Balthasar Jako de Szagon (I 34) vall.]. 1727: eleget hagyom az Pasztornak hogy ettzakakon halljon itt es vigyázzon az marhákra de soha itt nem tudom halatni [Szemerja Hsz; ApLt 2 Bora Sigmund Apor Péternéhez]. 1790: Vévén a Nsgod uri parantsolatját tóstént abba foglalatoskodtam hogy elegendő vajat vehessek a Nsgtok számára ..., iros vajatis hagytam hogy még két vedret szerezzem Máté a havason [Bencenc H; KB. Bara Ferenc lev.]. — L. még ETA I, 64.

Szk: *átok alatt* ~. 1736 u.: Akkor is ott voltam mikor somlyai házánál megholt*; csak fejér csipkés bulya vászon ingben, lábravalóban nyújtották ki, mivel átok alatt úgy hagyta volt, úgy is tették koporsóban [MetTrCs 479. — *Mikes Kelemen (+1686)]. 1761: Másnap által jött* ismét Der-sére^b s addig ivott Somai Gergelynél, hogy betegem jött haza azt mondotta, hogy minden betegségét nekem köszöni, de ha meg talál halni, átok alatt hagyja feleségének és gyermekének, hogy a holttestéhez se eresszenek [RettE 219–30. — *Rettegi István, az emlékrő bátyja. ^bM. derzse (SzD)].

25. (el)rendel; a ordona; verfügen/ordnen. 1551: Ezeket vg hattwk, hog mykor Dyenessy lazloval barcziaj Andrassal, Barcziaj gjörg vram es barcziaj Parkas vram zembe leznek, Akor Jgazogyek el kozottuk, az Menes es az Pohar dolga [Mezőszengyel TA; BfN 304/108]. 1571: Lector aztala Thartasat eo k. hagygyak az quartabol [Kv; TanJk V/3. 35a]. 1595: Capitan Vra(m) es a' Zek hadgia az public(us) notariusnak hogy a Jeóúendeó

hetfeón megh kjaltassa hogy ... vala kik belyegh nekyly ualo beórth Arúlnak kiknek feólek farkok beóre raita njnch el vegiek [UszT 12/108]. 1603: az vegezeseben úgy hattak volt hogy Azokrúl hittel adgia(na)k zamot az felperesek [i.h. 17/1]. 1626: Az mit Isten hagyat mindenre kész leszek [ItK 1931. 77]. 1648: Az mely ármás kurtánt Kegyeimed be kére bocsátani Moldvában ... ide hagyánk hozni. Inquiráltatni is hagyánk reá [Görgény MT; Veress, Doc. I, 211 ifj. Rákóczi György Kemény Jánoshoz]. 1652: Haggya (!) ennekem ... hogy el mennek ... Budara, es ... Cittaliám Er Sz. Kiralj Joseph, es Er szent Kirali Istvan Uramekat ... ókadásra [Burjános-óvoda K; BálLt 85]. 1832: azt hagyom néktek Bírák, hogy míg . . . ő Nga haza nem jön ..., addig Marosán Dávidnak békét hagyatok [Szava K; WassLt Jánosi Gergely szb nyil.]. — L. még RettE 288.

Szk: (*bizonyos*) *napra* ~. 1590: az arwanak az atia Péter benedek lelkewel szitkozodott volt az Karaczionffaly Giorgy deak Jdeieben mikor Kornis Farkas Vram kepeben volt vice kiraly biro melj dolgot vegeztek El szaz penzel de az napra megh nem atta az mely napra az kiraly biro hatta volt [UszT] * *ország kötele alatt* ~ kb. törvényes kötelezettséggel elrendel. 1590: Cybrefaluj Cybre Ambrus és felső Bodogh Azonffaluj Dios Ferencz keozt Jgy deliberalának eo kegmek, Valamj buzaioi vagion Egienlő kepen Arassak megh Orszagh keotele alat hadgiak eo kegmek hogy ne haborigianak feleölle [i.h.] * *tilalmat* ~ a. megtilt. 1586: Az vegre hogy megh bekellet seot vgian azt(is) monda: Megh zolgalom vgmond kdnek Minket penig ereosen megh Intenek bwntetes Alat, hogy myert a' bwntetest zenwedte soha zemere Ne vetneok seot ez tilalmot hadgiak hogy a' teobinkneis publicálnok [Kv; Tjk IV/1. 543]. — b. tilalompenzt rendel. 1596: Affeleól az tilalmas erdeó felől ... cotet az felperest megh zaloghloottuk volth a' hogy abbol hozott volth, az tilamat megh zeghte volth, az az erdeó egy forintba volt tilalmas előzer faluul hattuk volth egy forinth tilalmat ugys hattuk volth pedig hogy valakj vyzen beleölle megh vehessek raita [UszT 11/73] * *vminek a módját* ~ ja vminek a módját elrendeli. 1592: mikor az Irtast ki iarnak es ki felelnak az utan mikor feloztanak kit kit az ó maga orotasabol eligitenek meg, annak modgiat hattak vala [UszT].

26. odarendel; a porunci să meargă acolo; hinbestellen/befehlen. 1570: forgach vram Embe-eket hagiót hozzá kyk az Barom vtan leseked-yenek es azonnal Ely kapyak az Niomasrol [Kv; TanJk V/3. 18b] | Sofia Zita peterne, Ezt vallya hogy mykor Zeoch Miklos hatta volna az harangozot az kamarakhoz Latnj hogi az heazatia vytatia volt, az harangozo zol fodor Janosnenak, hogi Beh Neh hordana az kamara zendelyet [Kv; Tjk III]2. 77].

27. felhagy (írásbeli, leckét); a da (temă pentru acasă, lectie); (Schreibaufgabe, Lektion) aufgeben. 1804: Dél előtt nem tanultam letzket e

hazudtam hogy nem hagytak | a Rector egy exemplárt hagyott írni | ezekután a Rector írást hagyott | Delután a Rector Letzkét hagyott volt a Grammatikából de a játék mián el felejtettem | Dél előtt tsalárdságból nem a Repetitiot hanem más Letzkét tanultam, melyet delutánra hagytak volt [Dés; KMN 16, 27, 31, 37, 43].

28. (el)halaszt; a amina; auf/verschieben | halogat; a amina intruna, a tergiversa; hinaus-schieben. 1573: Zambaton pinkeost vitan, Zeoch Georgy azt Mongia Biro vram Eleot hogi hon Nem leot volna Byzonsaga Azert esmet ky fog, hatta Biro vra(m) ez Jeowe kedre [Kv; TjK III/3. 200a]. 1575: Az esptal Mester dolgat hat-tak eo kegelmek Mas gwlesre [Kv; TanJk V/3. 110b]. 1589 k.: Az Azzonj Azt keuanja hogi az zaz forintrol leueleth agi teolle ne kerjek Azt monda hogi adok akar ma aggyak, mas nap reggent hagiok [Szu; UszT]. 1639: estuere megh iü s hadjuk reggelre az dolgot biro Uram elejbe [Mv; MvLt 291. 187b]. 1653: Az napról elhaladt a controversia, és más napra hagyta Básta és az ország, hogy jobban meglátják a dolgot s eligazítják [ETA I, 88 NSz]. 1690: mivel I(ste)n az ó bölcs itéletiből az it valo Szőlőnek természetét a cserebogár által úgy el vévé, hogy, még enni valois rajta nem maradt... — azért kellett ennyire hadnom mind az humilitást levelezestis [BeszLt 202 Csepregi T. Samuel a besz-i főbíróhoz]. 1702: Örmest madarakkal es ősi tomlóval kedveskedtem volna de madarat bizony az Szemmemmel sem lathatok oly Szúk az tómlót hagyom az Nagysagod közinkben valo iövetelére [Szárhegy Cs; ApLt Lázár Ferenc Apor Istvánhoz]. 1718: vette(m) lucrumra vagy 4. Erdélyi hordoival, azokat Melegb időre hagyam Savanyubbacsák lévén [Fog.; KJ. Rétyi Péter lev.]. 1770: Két ökröt vettem az borju véasrt a Szent Péteri Sokadalomra hattam [Lekence BN Ks 47. 67. 99 Simon Pál tt lev.]. 1833: nekem nagy a'mentségem abban*: hogy sokat szeretvén beszélni — mint sem mindent le ne irhassak, a' mi lehetetlen inkább a' szükségesekeitis hagyom [Mv; Lok. Koronka László lev. — *Ti. abban, hogy rest levelet írni].

Szk: *egynéhány napot ~ benne*. 1590: kinek kinek az w resze szere(n)th Jgaza(n) fel oszak Aznak uttanna Egy nehany napoth hattak benne de wdoth soha nem lelenek hoza hogy feloszak [Farcád U; UszT] * *haladekba(n)/halasztásban ~*. 1585: Az Mezaros vram keonyorgeseheözis zolottanak, de egy fontra meegh az hush nem zabadithattiak eo kgmek varosul mert lattiak zemekkel az Baromnak oltosagat, hanem Viz kereszt Napigh haladekban hagygyak varosul [Kv; TanJk I/1. 19]. 1588: Az Kis Aytok dolgat haladekba hagygyak eo kgmek ... egy holnapig [Kv; i.h. 66]. 1785: ha a Vas készítésre kívánható beneficiumakrol nem kívánnak providealni. Méltotassanakis addig ext halasztásban hadni [Torockó; TLev. 4/11. 2b] * *hátrább/hátrébb ~ (el)halaszt*, későbbre hagy. 1751: Az Somlyai* Harmintzados Interressben 130. forintot (!) tartozom, a' 100 forintyát kész vagyok meg adni, de a 30. forin-

tyat hátrább hagyom [Karácsonyfa AF; Told. 25. — *Sz]. 1759: a sertésekéből . azok közül melyek még jól meg nem kövéredtenek hatréb hadtam [Déva; Ks 94. 24. 2]. 1792: idegen tsép-löket nem kaphatván, a' falusiakkal kellett tséptelttnem, a' 84. Kalangya Árpát is közbe közbe vetni ... A Buzát azért kellett hatrébb hagyni minthogy erre azutánis inkább kaphatok [Kályán K; JF 36/92 Brits Gabrilla lev.] * *másszorra ~ máskorra hagy/halaszt*. 1570: Az zamwetelre valo vrainnak választasat eo klgek varoswl massorra hagiak [Kv; TanJk V/3. 26b]. 1572: Egy Nap ... Lakatos Balint le feksyk, Az azzony penig Zathmary Balással mind lakozot thancholt Mond nkyek* Immár fekegetek leh Lam Mayd vitratig Mwlatok hagiatok Massorais benne [Kv; TjK III/3. 30c Orsolia Nehay Brassay Gergelne vall. — *Ti. a férj]. 1772: most ne mennyünk hozzá azt hadjuk másszorrá [Erdő-alja KK; Ks 66. 45. 17].

29. vkit vmin/vmiért elmarasztal/megbüntet; a pedepsi pe cineva pentru ceva; jd für etw. strafen. 1590: az dúloknak megh haboritasokert Gothart Balast hagia az szek 24 Ghiran [UszT].

Szk: *hatalmon ~ hatalmaskodáson elmarasztal; a dezaproba/condamna pentru abuz de putere; wegen Machthandlung sachfällig erklären/verurteilen*. 1603: ha adossok löttü(n)k volna bwciwst kellett volna kerned es beczw zerint meg Elegitőtelek volna rezem zerint, de azt nem czieleketed, az Törwin hatalmon hagia az buzanak beczwien [UszT 17/64] * *kötelen ~ a vállalt kötelezettség nem teljesítése esetén/miatt előre meghatározott pénzüsszeg fizetésén marasztal el; a obliga/impune să plătească o sumă dinainte stabilită pentru neindeplinirea obligațiilor* luete wegen nicht Erfüllung der angenommenen Verpflichtung für eine vorausbestimmte Geldsumme sachfällig erklären. 1590: Az lengielfaluj Matthias Birtalannak volth dolga aszon lengielfaluj Domokos Peterrel, nemy nemy nyl feold dolgabol, mely fele dolgok felöl azt mongia Mattias Birtalan olyan vegezsek volth faluul hogy Azt falu elől ki ne hozhass(a)nak effele dolgokath egj forint keotel alatt mely dologhra vgian Birakot harom Biroth eskettenek uolth Azerth az egj forinth keotelen hagiak eo kgmek Damokos Petert hogy ki hozta az falubol [UszT] * *széhiörösen ~ bíróság megsértésén marasztal el; a condemna pentru insultă la adresa instanței; wegen Beleidigung des Gerichts sachfällig erklären*. 1573: Kis Antal vällia hogi . Eotet Hennig Idezy Barat Istwan eleybe otth addeg perel vele hogi eo hertelensegebe Mongia azt Nely tahat hamissanis ely vened az en feoldemet, Mely zoert Zek teoresen hatta volt az biro, es Zalogat vetety erte [Kv; TjK III/3. 186] * *terhen ~ elmarasztal; a condemna; sachfällig erklären, verurteilen*. 1599: mely Buzanak az el uiteleerth Betlen Farkas Vram engemeth az szekre hint az kegtek teoruentye terhenis hagiothi | az mely sebet az J. raita teott, mi(n)d faidalmat, teste zakadasat fel nem weott volna Zaz forinterth esmegh feoldre le esesert huzon negy girat ke-

wa(n) raita, hogy penigle(n) zo nelkol wagta, mordalynak mo(n)gya erette es nagy terhen hadna erette [UiszT 14/51, 15/189].

◇ **Szk:** *albán* ~ (papírlapot) aláírva v. pecsételve, de beíratlanul hagy; (despre o filă de hirtie) a lăsa în alb, a lăsa (o filă de hirtie) semnată sau ștampilată dar necompletată; (Papierblatt) unterzeichnet od. gestempelt, aber unbeschrieben lassen. 1602: Amy az Juramontumnak Tabulayat nezy arrol tettczet Tanachbely Vraimekkal egyetemben hogy megh Egy exemplart pechetelynek, az Juramontumnak helyet Alban hagyvan [Kv; TanJk I/1. 400] * *azon(ban)/azba/abba* ~ a. jóvá/helyben hagy; a aproba; genehmigen, be-willigen. 1570: Az minth az zam weweo vrain Rendelte az Malom Mesterekkel valo zam vetest eo kegis azonba hagyak [Kv; Tjk III/2. 9–10]. 1573: Az Zemlye siteok Molna feleol vegeztek volt ez eleot ..., Mostanis Azomba hagiak eo k. varosswl [Kv; TanJk V/3. 80b]. 1596: Mjert az J. Absentallja magát, es az A egy eokrenek megh vagatasaert f. 6. es az el vetelet hatalmat keresett. Az teörüeny azon hadgia [UiszT 11/50]. 1605: Az temetesre penig az mit hagyot aztis azba hagyga az teörüeny [i.h. 20/135]. 1620: Boer Peter monda im lattiatok hogi a malom el dölölög uagion s hituan azert ha mit raita en epitek az utan meg kel sommálnunk az epvletetis s abba hagiak a ugezest [Récse F; Szád. Reczey Kriztian Paul (70) fej-i col. vall.]. — **b.** változtatlanul/ugyanúgy hagy; a lăsa neschimbat/cum a fost; unverändert lassen. 1558: Toabba az mynt az Masyk testamontomba az myt hattam wala hogy Arwakknak es az Segenyeknek oztogassanak, Most is wgyan Azonban hagyom haromtwl meg walwa [JHbK XLIII/21 Mikola Ferencné Melyk Anna végr.]. 1570: Ez vallowal Zabo Miklosneh egy lewelet vetet az aztalbol ky, Es Bwday Tamasnak agya megh olwasny Az penigh Nem akarya megh olwasny, hane(m) azonba hagygyak [Kv; Tjk III/2. 196 Thérék Balazne Margit vall.]. 1589: Aztis forgatak hogy az ki az korcziomakal elnek hogy azok teobbett adgianak, de annak ne(m) mehetenek vegere hane(m) azonban hagiak [Szu; UiszT] * *erejében* ~ érvényében hagy; a mentine în vigoare; in Geltung/geltend lassen. 1558: Toabba az Mynth Jde fel meg Jrattam Mosthan es wgyan azon Ereyeben hagyom az Elebeny teth testamontomomath [JHbK XLIII/21 Mikola Ferencné Melyk Anna végr.]. 1573: Eleosser eo k. varosswl az elymwlt Eztendeobely ... vegezest Ereyebe hagygyak es Confirmalliak Minden Rendyben [Kv; TanJk V/3. 69a]. 1612: Ez mj Végezesünket mind keten Gazdam Azzonial Eggiút Ereyeben hatúk [Kv; RDL I. 85 Ghellien Imre kezével] * *erőtlenné* ~ érvénytelenít; a anula, a declara nul; ungültig erklären/machen. 1596: Noha Ennek előtte volt valamj vegezeswnk mjniajan Egiwt leuen, de aszt az mj attjank almadi gaspar vram Istent megh tekintuen es az Jgassagot teliessegeel minden czikelieiben Erőtlenne hagia [Szovát K; JHbK XVII/31]. 1605: az eleobbi megh irth

Testamentumot tellyessegeel ereotlenne hagyom, es ighi reformalom ez vtolso es megh maradando tellyes akaratommal [i.h. XXIV/16]. 1665/1666: ha szinten az előtt valaha valamit valakinek kötöttem volnais (kire nem emlekezem) azt ez utolszori Testamentomomban éppen Semmive té-szem vissza vonsszom, es erőtlenne hagyom [Kézdi-polyán Hsz; BálLt 1] * *fején, jószágán* ~ fej-és jószágvesztésre íté. 1596: Noha az A az In prima Instantia feöldre eseseert es vere hulla-saerth zállasara menesejérth kylen kylen terheket kereset az In: de most az feölden valo yte-seiert Auagy uagasaierth es az zállasara mi(n)t hazara valo meneseért feyen Jozagon zoll, Az teörüeny, az nemes embere(n) valo factumerth fejen Jozagon hadgia az Alperest [i.h. 11/55] * *fenn* ~ vmit átv kb. fenntart (jogot); a(și) rezerva dreptul; (Recht) aufrechterhalten. 1724: Nemz Szanto Mihaly Ur(am) eö kglme azert alkuva Vasarla, s veve meg . Majorjokat ... semmi Just, avagy birodalmat magok-nak vagy ket ago(n) levő Maradekjoknak fen nem hagyynanak az Venditorok [Ne; DobLev. I/107]. 1845: adá T. Kádár Lajos Ur T. Kováts Sándor Urnak azon jussát utánna járandoival ... a hoz semmi igazat, és követelést; a' fenn frt Venditor Ur, fen sem hágy, sem maga, sem maradványa vagy Posteritása részéről [Bözd-újfal U; Borb. II] * *hitére* ~ a. kb. esküvel (meg)fogad; a se lega/a fágădui prin jurămînt; mit Eid geloben. 1591: Miel hogj az mi perek volt valami viz kert veget kit Simo tanorokanak hinak Zent Martono(n) kjbeol teorwiniekis leot volna s azzal appellalt . hogj eo nekj atta volna az viz kertet. Miel hogj penigh az A meg bizonita hogj eo nekj hitin hatta az J tehat ... minde(n) acquisitioiatol el eset az kertet tartozzek fel chinalnj sub fl. 12. harmad napra [UiszT]. — **b.** az esküvel való bizonyítás jogát hagyja vkinek; a lăsa cuiva dreptul de a dovedi prin jurămînt; das Recht der Beedigung jn über-lassen. 1646: az Ax maga hadgya hitire, tartozik ad 8 juralni ezekreol, juralua(n) ki tudodik az adossag summaiaabol munkaianak illendeo beri [Kv; Tjk VIII/4. 145] * *jusst* ~ jogot fenntart/-formál; a-și formula un drept; Rechtsanspruch auf etw. erheben. 1814: ezen vellem tett Baratt-ságának viszontaglásául azon Keresetmörölis, mely-lyet egy Két Esztendő Kanta Csitkomnak a Mlgos Grof Ur Szygorsán (!) Györgye nevezetű Erddösse (!) által p(rae)tendált elkárosítása felett indítottam vala, egészszen es örökösön le mondok, és az irt Erdösön legkissebb Keresetreis e Tárgy-ban magamnak Just nem hagyok [Somkerék SzD; Ks 92] * *kezeségben benne* ~ kb. vkit kezesi kötelezettségében rászéd; a escroca/a trape pe sfoară pe cineva în calitate de garant; jd. in der Haftpflicht betrügen. 1673: Farkas Thamas es keötelezte maghat hittel az p(rae)nominalt kezesek(ne)k arra, hogy el ne(m) szökiak kezesekb(en) eöket benne ne(m) hadgia [Kv; Tjk VIII/11. 307] * *köelet* ~ vmely egyezség fel-bontása/megszegése esetére előre meghatározott

összeg fizetésének kötelezettségét köti ki; a stipula obligatio de platā a unei sume dinainte stabilită în cazul desfacerii/incălcării unei înțelegeri; die Bezahlung einer vorausbestimmten Geldsumme im Falle der Auflösung/Verletzung irgendeiner Übereinkunft ausbedingen. 1600: azt az erdőtt mikor megh oztottak ., akkoron annak eőtwē(n) forint keőtelitis hattak walamelik megh ne(m) allana, es az wegezest felbontana [UstT. 15/75] * *magán semmit nem* ~ kb. semmit el nem tūrvisel; a nu tolera/suporta nimic; nichts vertragen. 1781: ő haragos ur, magán semmit nem hágj [Kv; SLev] * *menté ~ felment, mentesít; a scuti/dispensa; entheben, freisprechen. 1568: myuel hogy, bizonsagra fogottl feyerwary Jmre es bizonsagaba meg fogiatkozot, azert mente hattwk Eothues lorincet feyer wary Imretől [Kv; Tjk III/1. 222]. 1569: A my keppen Nylúan ky teccik az bizonsagokboly, hogy Nyerges Istuane-nak, mynden Rezet ky attak az hazboly, es az haznak el adasaba es chyeresebe senky semit ne(m) ellenzet, azert mente hattak Mezaros simont [Kv; i.h. 255]. 1570: tetchy (!) az terwe(nne)k hogi az fely peres azzon Minden keresetwl ely Maradot, Es az Alperest Minden tereh keowetestwl Mente hagyja [Kv; Tjk III/2] * *nemőban ~ jog nem szól a perhez, nem jelenik meg a perben valaki érdekében; a nu răspunde/nu se prezenta la proces în interesul cuiva; im Interesse js nicht am Prozeß erscheinen. 1648: lattiak hogy Daroczi Ferencz presumtiora megh foghtatuan az Actrix Asszont az Inctanak szol-galojat az Incta ne(m) hogi oltalmazta volna seőt tartoztatta mondva(n) hogy ot teőlteti el az foghsagba(n) uele esztendeit ., nem gondolva(n) az Incta hogy kezességi alat ez Actrix, illegitimē megh foghtatua(n) be vitette es ot ben tartua(n) az Actrix prae-monealtatta hogy ne tartassa hane(m) uisellie(n) gondot, mert magát ki hozattia, de az Incta nemoba(n) hatta, nem atta okat foghtatasa(n)ak [Kv; Tjk VIII/4. 315] * *pőnán ~ büntetésre ítélt; a condamna la pedeapsă; zur Strafe (ver)urteilen. 1607: (Ha a disznót) megh eőlte volna is az I. Nem kelleő volt kert Mege vonni es dugni, hane(m) min-denek lattara Vczara kelleő volt kj vonni kit ha czjelekedeő volt az Incta az terűenjs semmi poena(n) az dizno Megh eolesert minthogj kar-tekonl volt. Ne(m) hatta volna [Mv; EMLt] * *semmben ~ érvénytelennek nyilvánít; a declara nevalabil/nul; ungültigt erklären. 1798: Néhaj Miko Miklősné Bernárd Kristina Aszszony ., minden névvel Nevezendő Jovait, Onokáinak legálta ., de mostan azon Testamentumát annihillálly, Semmben hagygya, vissza mondgya [Szentkatolna Hsz; Mk IX/109. 6] * *semmben nem* ~ kb. említetlenül nem hagy; a nu lăsa menționat/neamintit; nicht unerwähnt lassen. 1653: Nicolaus Radzivil Ir ugyan sok szép dolgokat, de én azokat nem akarom ide írni, hanem csak egynéhány szót nem hagyok semmben [BTA I, 119–20 NSz] * *semmissé ~ a. érvény-telennek nyilvánít; a declara nevalabil; ungültigt*****

erklären. 1666: mü előttünk eő kglmek jelen leűe(n) mind az ket részről eő kglmek igr alkuának megh. hogi azt a processust és pert Kőuér János Ur(am) le hagyá annihilalá, és semmissé hagyá [Altörja Hsz; Borb. I]. — b. kisemmis; a frustra pe cineva, a lipsi pe cineva de un drept/de un bun; ja um etw. prellen, ja um seinen Anteil bringen. 1617: mi az kegd eőzwegi alapattiat, es apro arwait tekyntwēn feyedelmi kegyelmessigewankbeől, semmissé nem akartuk hadni, hanem byzzonios summaual akariuk contentaltatny [Ks 26 fej.]. 1654: szegyenj Kis Pal Balint Uram el nehezede ., erőltete az menjem hogy az leanjat Kelemen peternet semmissé ne hadgya mert azis edes gyermeke [Uzon Hsz; Kp 76 Punkosti Mihálné (70) vall.] * *törvény alatt ~ tartani* kb. a törvénykezés/a per folyása alatt őrizetére bíz; a da ceva în păstrarea cuiva în timpul procesului; etw. während der Gerichtshandlung/des Prozesses js Verwahrung anvertrauen. 1593: En az teorunt kerem magamnak hogy az melly hordo bort teorueny alat hagiót tartani, abbol en egy czepet sem attam [UstT] * *törvény nélkül ~ törvény-kezés/perbefogás nélkül hagy; a lăsa fără acțiune/fără să fi dat în judecată; ohne Gerichts-handlung lassen. 1573: Zekel Andras Azt vallia hogi Mikor Immar p(er)be volna agoston Katowal, Eccher Megen hazahoz agostonnak, tezen Zo bezedeket kato felől; Mond hogi vgian Bozorkan az ely hged ollian az mynt az kapwbely chigan horgas keormw, Az vtan kwite volt eotet teobekel agostonhoz kato keowetetny, Mond agoston Ne(m) akarom teorwenelkwl hadny | Sophia Nagy Andrasne azt vallia hogy ., latta hogi ely Icottek az oztó Emberek kyket hywattak volt, Es Inmar hozza keztek az oztoszahoz ., Azomba oda Iutottak Kadar Kelemenne es Kadar Matias Meg ellenzetek es azt Montak hogi nem hagiak ter-wennelkwl [Kv; Tjk III/3. 87, 284a]. 1593: Amj az ideghen Bor be hozast illethy ., Akik Nylwa(n) ky tudattattnak, Azokat mingiarast teorwenjre hyak ., Es Akik per Attest(at)onem illien zabadsagh teoreőknec ky Nilatkozattnak Azokatis zemely Valogatas nelkwl teorwennelkwl Ne hagygyak [Kv; TanJk I/1. 227] * *vki után ~ ja magát vki után indul; a se lua după cineva, a asculta pe cineva; sich nach jm richten. 1752: ha én utána hadtam volna magamat, Sok bes-telenség ért volna [Kv; Szám. 69/XXVII. 6] * *vmiben ~ vmiben dönt/határoz; a decide/hotărî într-o problemă; in einer Sache entscheiden. 1615/1616: Mondek Biro Uramnak, beszelyen keg-metek az dolog felől monda Biro U(ram) beszél-tek. Mondek miben hagyja kegmtetek [Kv; RDL I. 100].***

Ha. 1551: hattwk [Mezőszengyel TA; Bfr 304/108] | hatta wala [Szűv; Beszl 57]. 1570: hadna. hattak volna. hadnék. hadnanak. hagywk* [Kv; Tjk III/2. 9, 142, 158, 178. — *Értsd: hagyók] 1573: hatta volt [Kv; Tjk III/3. 212]. 1585: hatta vala. hadnok [Kv; Tjk IV/1. 441, 486] | hadny [Kv; Szám. 3/XXIX. 6]. 1589 k.: hattanak [Szu; UstT]. 1592: hadnam [Perecsen Sz; Wlt].

1593: hadta. hadta volna [Kv; Tjk V/1. 431].
 1598: hadnok [Uzst 13/24]. 1600: hattak wolt.
 hadni [i.h. 15/54, 66]. 1604: (mi) hagiok [Sóvár
 MT; Berz. 15. XXXIX/3]. 1610: hadgjuk [Uzst
 49c]. 1624: hadnok [Tövis AF; BálLt 62]. 1628-
 1782: (én) hagyam [Mv; MvRLt]. 1632: hattu(n)k
 uolt [Gyszm; SLt]. 1653: hagyók [ETA I, 138].
 1666: hadna [Mv; MbK]. 1689: (en) hagjam [Hos-
 szútélke AF; Kat.]. 1691: hagyot volt [Dés;
 Jk 122a]. 1709: hadlak [Hsz; BLt]. 1716: hagyot
 volt [Gyeke K; Ks 96]. 1721: hadtam volt [Uzon
 Hsz; BLt]. 1724: hágj [Ne; DobLev. I/106.
 3a]. 1748: hágy [Torda; Borb.]. 1749: (kellet)
 hadnam [Kissajó BN; BLt 6 Morar Illye (40)
 jb molnár vall.] | hágy [Koronka MT; Told.
 27]. 1754: hagyam (békét) [Szentrontás MT; Sár.
 1755: (ne) hadgy [Mezőkölpény MT; TGsz 51].
 1759: hattok [Szentlélek Cs; BLt 7]. 1773: hattak
 volna [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 149]. 1777: hágy
 [Bh; KLev]. 1779: hadna [Oroszfája K; BLt
 11]. 1780: hagyam [Szentháromság MT; MvLev.
 9 Szeredai család lev.]. 1792: hadná [Flapugy
 H; Ks XLVIII/7. 15]. 1794: hágy [Letka SzD;
 TSb 32]. 1803: hágy [Aranyosrákos TA; Borb.].
 1808: hágy [Déva; Ks 119b]. 1809: hagytnak
 [Dés; DLt 145]. 1839: hadna [Dés; DLt 587/1838].
 1840: hatz [Dés; DLt 1058]. 1852: hadgyam
 [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina lev.].

**hagyakozik 1. végrendelegzik; a testa, a-si face
 testamentum; vermachen, nachlassen, 1731: azt
 monda Türi Iona Aszony (: az Saóts Andrasne
 Aszonyam unszolasara, hogj miet nem hagyako-
 zik:) hogy tudnülük az mim Van Szabo Peternt
 Van, Tudgja eö Kgime [DobLev. I/142 „Sara
 Lórintz (29) nb Ladislai üveges cons.” vall.].
 1748: mólta a Gyermekel(ne)k hagyakozott, azóla
 örökké mutskolja az Ura [Torda; Borb.]. 1849:
 Házi dolgokrol nem hagyakazam [Kv; Pk 7].**

**2. rendelkezik; dispune; an/verordnen. 1802:
 a panaszo Aszszony jól ném vigyazatott (!) a
 Terminusokra s emberének az hir tételről s e-
 gyebekről is mit s miképpen tselekedgyék, annak
 idejében nem hagyakozott [Torda; TVLt Közig.
 ir. rtlen Gálffi Joseff visp. nyil.]. 1820: Amikor
 ... azon Esketés annak utánna Authenticaltatott,
 ki volt az a' Személy a' ki .. a Regius Urakhoz
 bé ment, Azokat hogy informálta, mit beszéllett,
 miről hagyakozott? [Kv; JHb Fasc. 48].**

**3. vkinek vmit meghagy; a dispune cuiva ceva,
 a lása cuiva sá ; jn mit etw. beauftragen. 1830:
 Vásárhelyre is: füss: bé Lajashaz kedvesem,
 s hagyakaz néki hogy viselje magát [Kv; Pk
 6 Pákei Krisztina férjéhez].**

**hagyás 1. meghagyás, rendelkezés; dispoziție;
 Auftrag, Verordnung. 1572: Mykor Beh Jeot volna
 lakatos leorinch Ezt Mongia Zalay Janos neky
 cehnek hagasabol, Jo Attiamfia leorinch Mester
 te az cehben keozynkbe keowetzel, my penigh
 cehwl azt hallywk. feleolead hogi teged zembe
 fattywnak Montanak, te penigh Ely halgattad
 Rea Nem kerested: azt az Embert ky sem tizti-**

tottad Magadat az Newbeol [Kv; Tjk III/3.
 27]. 1582: 1. January B.V. hagyasabol attam
 keet Rabnak volt feyedelem leuele nallok f. 2
 [Kv; Szám. 3/V. 3 Lederer Mihály sp kezével].
 1585: Byro vram hagyassabol czhynalta(m) po-
 gan penzt Egy gyrat, mellyet byro vra(m) el
 oztogatot az Ezwsty czhynalassa f. 10 [Kv;
 i.h. 3/XXII. 58]. 1586: die 6 Juny Az Zamueuo
 Vraim hagiásokbol kültem Baniara* azt Nemet
 malom mestert [Kv; i.h. 3/XXVII. 6a. — *Nagy-
 bányára]. 1600: tudo(m) hogy Almasj Jstuan
 deak es Antonia Benedek teonek tudomant az
 vargiasiaknak, hogy ez Jeouendeo kedre nap ta-
 matkor tartozzanak az peres Erdeore (!) szeniere,
 mert my az törüeny hagiása szerent ot lezunk
 [Uzst 15/16]. 1600 k.: Azert my az felwl megh
 Jrt zemelliek be veotwk az felwl megh Jrt bizon-
 sagok Vallasokat, az kd hagiassa zerint Kapitán
 Vram [i.h. 15/97]. 1609: Die 3 Sep voltak Birak
 vraim ö kegmek az Filej* Jozagban halaznj es
 az Jozagat meg latogatni kellett Gazdalkodno(m)
 Biro vram Hagiasabol veottem akkoron Tehen
 hust lib. 39 tt d 78 [Kv; Szám. 126/IV. 87. —
 *A. v. F.üle TA]. 1625: Prefectus vr(am) hagiya-
 sabol, küldteotünk eo felsége Züksegere ala Feyer-
 uarra, negy keotes papyrossat f. 20 [Kv;
 i.h. XXVII. 8].

**Szk: ~t bocsát rendelkezik. 1790: Valamikor a
 Szöllő Bőro a' Szöllők állapattya fránt valamely
 időre hagyást vagy Gyűlést bocsát, azt rendre
 egyik Háztol a' másikhoz hírré tenni vagy el
 mondani tartoznak [Nyáradkarácsonfva MT; Told.
 76] * vki ~dhoz tartja magát vki rendelkezését
 megtartja. 1599: eo kegme my köztünk rendőlest
 teon, hogj az marhat my köztünk kette rendőllek,
 ... Emberekettis Ada kik el rendelljek köztünk,
 orzagh kötelettis hagia köztünk hogi ha valamel-
 lik teoruenhez, es az eo kegme hagiásához nem
 tartana magát [Uzst 14/31].**

**2. parancs; ordin; Befehl. 1566: Szulimán csá-
 szár mikor a Száva mellé szállott volna, a
 király* nagy szép készülettel, ... császár hagyása
 szerent megkeresé nagy bizodalommal [ETA I,
 24 BS. — *János Zsigmond fej. a magyar király
 címet is viselte]. 1600: Chyanady Ferencz ...
 vallja az vra hagyasabol futott volt oda
 ahwn az megh holt legent le vertek [Kv; Tjk
 VI/1. 412]. 1653: Mig ezek Erdélyben lésznek,
 ez alatt Básta és Mihály vajda a császár hagyása
 szerent megindulnak* [ETA I, 60 NSz. — *1601-
 ben].**

**3. hagyakozás, végrendelegzés; legat, dispoziție
 testamentară; Vermächtnis. 1591 k.: az bodoni
 iarasaba, hagiásaba semmit nem tudok bodoni
 balas hagiását ne(m) tudo(m) az bodoi. (!)
 balas iarasaba semmit ne(m) tudok hatta uagy
 ne(m) hatta az kertet [Uzst]. 1603: hatta wolt
 az Mikhazi Simo(m) Janos Monabeli rezet
 testamentom zerent annak az Malcmnak fele
 haznat az hagiás zerent ... zalagba(n) vetette
 volt [Buzaháza MT; Berz. 15. XXXVIII/4]. 1738:
 jóvállásom s hagyásom az hogy ha lehet közzt**

ne birjanak, hogy annális inkább az atyafiságtalanság szeretetlenség közikben ne gyökerezze [Ks 14. XLIIIa Kornis István végr. fog.].

Szk: ~t tessz hagyakozik. 1786: minthogy az emberi élet változandóság alá vagyon vettette, meg emlékeztén én is tsak hamar el mulo életem határáról, erre nézve tészek ilyen hagyást és rendelést [Szökefva KK; Kp II. 21 Havadi Máthé János végr.].

4. otthagys; lāsare acolo; Dortlassen. 1766: van szabadságában kinek kinek maga jóságát kertel körül venni másétol distingvalni, nem lehetvén erőszakaltatni más kedvéért maga jóságának pusztájáb(an) hagyására [Torda; TjKt V. 241].

5. (víztől) elhagyott hely/meder; loc/albie de unde s-a retras apa; vom Wasser verlassen Gebiet/Flußbett. 1765: Ugron füvin az Ugronbali Malmón alól egy Kis patak hagyás [Kibéd MT; EHA]. 1829: a' mely helyről a' fűszfák ki vagdaltattak a' valóságos viz hagyás [Csokfva MT; Tsb 24].

Szk: Küküllő-~ elhagyott Küküllő-meder. 1829: A' mely helyről pedig a' fűsz fák levagdaltattak azon hely valóságos küküllő hagyás [uo.; i.h.].

6. eltelés, mülés, vminek eltelte; trecere, scurere; Vergehen. 1741: az fogados Kindai Ferencz az Karátson bñjt hagyásakor eczakának idején részegen az házára ment Boka Bumbulnak, hogy megh verje [M.fráta K; BLt I. Molduván Nekita (30) zs vall.]. 1765: az karatson bñjte hagyasa előtt egy kevés idővel, hozot volt egy Fekete 4 esztendos kantzát csitkoval [Pintoág H; Ks 113 Vegyes ír.].

Ha. 1835: hagiassabol [Kv; Szám. 3/XVIII. 13b Gellien Imre sp kezével].

hagyat 1. itt/otthagyat; a dispune să fie lāsat aici/acolo; hier/dort (liegen) lassen lassen. 1655: Meg parantsoltuk vala ennek elotteis, Betlen ősi jozagodat ugy szolgaltatnad, hogy az Török uraknak is sokszori panaszszaval s Jenei Vég házuunk éppiteseben valo hatra maradassal is ne pusztulna el, de azt el mulatád, és az alatt rend kívül valo szolgaltattal és adoval addig satztzol-tatád, hogy már tellyesseggel pusztán hagyatád [IB X. 2 a fej. I.Bethlen Domokoshoz]. 1721: 6 Csukat hagyatam vot ít az ketejit Fű Biro Keceli Uramnak vizsem [Szentpál K; TKI Mihály deák lev.]. 1733: igen későn érkezett kglđ embere az partékákkal ... it akartam hagjatni nállom ..., de ... nem bátoroktam itt hagjatni [Boros-bocsárd AF; Borb. II. Récsei Boér Samuel lev.].

2. vmilyen célra/vminek meghagyat; a lāsa-pāstra pentru un anumit scop; für irgendeinen Zweck belassen lassen. 1623: Az Istallokott megint megh fordissak az also zegettnell de zeker zennek hagiassa, az Var feleől Egy Rezzett az Istallonak [U/Fog.; Törzs. a fej. gazd. ut.]. 1794: Kiszely Sándor ur szándékozik Házát építtetni, és az Ekleisia Fundusa felől Ablakot hagyatni [Kv; SRE 306]. 1850 h.: méltoztatt ... (az)

őszveget további időre nállom hagyatni engedni [Szászújós SzD; Tsb 35].

Szk: ármális státusban ~ nemesi kiváltságban meghagyat/tartat. 1805: Kenyeres János be adgya a F(e)l(sé)ges Kir. Guberniumnak ... Kegyelmes rendeletét, melyben a Kenyeres Familia armális statusban hagyatni s tartatni parantsolya [Szu; Borb. II].

3. elhagyat/mulasztat; a face să se neglijeze; vernachlässigen/versäumen lassen. 1751: kyrem Azyrth k: Mynt Jo Apamat hogh ... ha myben swksygek Esyk Az fa le zaleytsban Mygh Az wyzre wetigh (!) the k: ne hagyassa hanem segytesse [BeszLt 49 Joannes Dobai Vincencius swch (!), beszti-bíróhoz].

4. ~ja magát a. (vmilyen szolgálatra) alávet-teti magát; a lāsa să fie supus (unui lucru)/să fie pus la un serviciu; (irgendeinem Dienst) sich unterwerfen lassen. 1667/1681: Haczok Varosaban lako Nemes Szemely Vitezlő Sztojka Stephan Feleségével Mocris Annával, ... Jövevény mas Orszagbeli emberek lévén ... igazan pénzeken vót es szerzet örökségen telepedvén megh, ezen . Haczogh Varosa regi Privilegioma es szokot rend tartasa szerint alkohol szerint penigh bizonyos penzbeli Taxa fizetésre, nem egyeb paraszti rabotas szolgaltat ala hagyattak volna magokat [Hátszeg; VhU 365]. — h. vminek meghagyatja magát; a solicita să fie menținut; (in irgendeinem Amt) sich belassen lassen. 1814: Dobai Mihály Uram ezen Esztendőre is magát erővel Czéh Mesternek hagyatta [Dés; DLt 56. 14 Nemes Dénes (42) tímár vall.].

5. vkire ráhagyat/hagyományoztat vmit; a lāsa să fie testat cuiva; etw. jm vermachen lassen. 1604: görfi Balasnak egi santa felzeg leania kez tarto, az rezere hagiata azoniom chiakan Janosnē Egy Tinos Jnöt [Uszt 18/138 „Pitor Simon Kerezurfalwj” lib. vall.].

hagyaték/tőmeg hagyatéki vagyon; mostenire lāsatā; Nachlassenschaft, Vermögen. 1860: Halálom után azonnal Létzfalvi Bitai Lászlótól való Létzfalvy Bitai Vilmos nevű természetes fiamnak részére 1000. egyezer osztrák értékű forintot, kész pénzben az én hagyaték tőmegemből szakaszszanak ki, s azt . alább fel kért gondnok kezébe fizessék le [Kv; Végr.].

hagyatik 1. a fi lāsat; hier/dort gelassen werden. 1676: Kis annának jutotbol egy sebesi pok-rocz küin hagyatott [Kv; RDL I. 155a]. 1694: A' Kaposzta kertb(en) fel hōld szőlő ... melljet eő kglme colalt is ideig: de annak utanpa pusztulásra hagyatott [Borberek AF; BfR]. 1724: hagyatot az patak két fele az Gorbai hatarig az Türei magyar Pap számára [Türe K; Told. 21]. 1748: az tōb summa ... hagyatik in suspenso mig bővebben fog az Actor az Inctus negligentiajarol docealni [Torda; TjKt III. 244]. 1760: a Kuruczia előtt a Gabonának nem léte miatt el széledvén innen a Jobbágyok pusztán hagyatott a Palu [Közfalú SzD; JHbK LVIII/2.] 1806:

a' ... Tanorok kaszálo a' Küküllő vize miatt úgy el rontatott, hogy éppen haszonvehetetlenné lett, ... s a' mián pusztán hagyatott, sok ideig marhák Dérelő helyévé lett [Erdősztyörgy MT; WH]. 1837: Az ágyi gunyákról ... Laistrom hagyatott | Ezekről írás hagyatatt a Tutor kezébe [Váríva TA; Borb.].

Szk: *helyben* ~ a. meghagyatik. 1693: Az szá-lában levő Falu helyt, to helyt, es egjeb kaszálo helyeket megh járván s, visgálván, es megh mersekelve kinek kinek valo birodalma helybe hagyatott [Gyula K; SLt A.H. 17]. 1782: Székely Károly főhadnagy úr a hűtösökkel edgyütt ki-menvén Kerek tóban a nagy útnak revisiójára. Amint ezelőtt az út kiköveztetett a régi helyire, azon módon most is helyben hagyatott [Árkos Hsz; RSzF 102]. — b. jóvá hagyatik. 1765: az elébbeni Deliberatum nem alteraltatik, sőt in omnibus punctis et clausulis helyben hagjatik, es Executioban vétetnik itiltetik [Torda; TJkT V. 287]. 1773: egy Seboss Mihályné nevű asszony, ki is atyjafia volt az asszonynak, ... minden testamentumát melyben mindenét az urának tes-tálta volt, revocálta s ..., más testamentumot tett. Amely igen praejudicium lévén, a szegény Dobai Sándor el akarta rontani s az elsőt akarta helyben hagyatni [RettE 311]. 1783: a citált Constitutionak az ezen dologrol szollo első punc-tuma mostanis hely(ben) hagyattatván, vigorat-tott [Torockó; TLev. 10/3]. 1842: a Felperest az Alperestől örökösén elválasztó Ítélet minden czikkeken helyben hagyatik [Kv; Borb. 1] * *hárbán* ~ megkárosíttatik. 1761: az I. eökegyelme az Instansnak via facti el vett marhaját, el nem eresztette, sőt inkább vakmerőkeppen el tartván, azt el betsültette, ... le nyuzotta, s az I. karban hagyatott [Torda; TJkT V. 62–3] * *kezénél/kezé alatt* ~ vki birtokában hagyatik. 1605: Zamot adúan az Egyházfiak az nallok Jnue(n)-tariom szerent valo penzről, ... Marad kezeknel Jöüendő zamadasra kez penz^a Ezek felet mindenek in serie visitatio szerent kezeknel hagyattanak [Kv; RDL I. 77 Caspar Heltj (!) typographus nyil. — *Köv. a részl.]. 1643: Fodor Istvan része ... az Attja kezinel hagiatik [Dés; Hr 8/7]. 1740: az Calumnia az Incta ellen praetendáltathatik nem is adjudicáltatik^a, a szánto föld peng az mostani A kezénél hagyatván, keresse továbbra az Incta suo modo [Torda; TJkT I. 187. — *Ti. a kereset]. 1770/1771: azon kívül a' mi maradott hagyatott a' Falu kezénél, ea conditione, hogy álljon továbbra valo dispositiojok alatt a' Tit. Possessor Uraknak [Fejér m.; DobLev. II/428. 15b]. 1847: (Az) ellenőri erdő Biztosok Ep Fát, vagy haszonvehető gyümölcs fát tűzre el adni fel nem hatalmaztat-nak csupán a szél vagy más Viharok által le tö-retteket, a mellyeknek árrok fel kérésig tökéül a Birák kezén hagyattik [Torockó; TLev. 10/9]. 1849: (A podgyászok) Wendler Károly úr keze alatt hagyattak tartozása biztosításául a Krizsán Mária ellen folytatandó kinyomozásig [Kv; Végr. 5] * *közre* ~ közhasználatra hagyatik/bocsátta-

tik. 1750/1753: A' Pál Berkinék felső széllye az ott tsapponolag eljáró utig mind közre hagyatá-nak [Koronka MT; Told. 78] * *magára* ~. 1765: Vallyon azon seb curáltatotté illendőképpen, vagy magára hagyotván á seb, a gondviseletlenségéből következett el mérgesedése okozta a' halált ? [Torda; TJkT V. 261] * *tilalom alatt* ~. 1757: Virágos nevezetű Bányász Czimbora ^a ha ... ezen Bekessegnek punctumit Observá-ni nem akarják banyajok nem egészen hanem tsak azan része, a honnan azan viz Deriválo-dik ki szarmazik tilolom alatt hagjatik [Torockó; Bosla] * *vesztiben* ~ veszni hagyatik. 1774: égy Hellyt 60 kalangyányi ősz Buza vetés veszt-i-ben maradot, mellyből a Beresek magok Szanokra arattak látván hogy a Tisztektől vesztiben hagyatott [Mocs K; Ks Conscr. 34] * *vki gond-viselése alatt* ~ vki gondviselésére bíztatik. 1676: Egy keze s egy Paplan az inventált jók között, mellyek ... egy kalmár ladába(n) rakattak, az Dna Tutrix gondviselése alatt hagyattak [Kv; RDL I. 155a].

2. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruk-tion: *vmi vkinek, vki/vmi részére/számlára* ~ vmi vkinek/vminek v. vki/vmi részére (meg)hagyatik; a fi lásat pentru cineva/pentru un anumit scop; etw. jm/einer Sache od. für jd/eine Sache belassen werden. 1732: Az Szamoson lévő Buza tarlo hagjatik a szánto Marhak(na)k ugj hogj oda se-minemű egjeb Marha ne hajtassék [Dés; Jk 431a]. 1768: Az also Sziget ... a Csorda Pásztoroknak hagyatik | A Délő helyi a Marhák Delellesek szá-mokra hagyatik [Ákosíva MT; EHA]. 1769: ugy halottuk régi Öreg Eleinktől hogy még mikor ezen Falut a Magyarok lakták akkoris ezen Telek Eccle-sia Fundussa volt, és mikor az oláh Ecclesia itten fundáltatott, az akkori Possessor uraktolis Eccle-sia részire hagyatott [O.horvátí Sz; BfR 88/5 Avosán Silimon (77) jb vall.]. 1793/1794: ezen Táblának edgyik szegelete, éppen a' Tsombordi Rétig mégyen, és az a' szegelet hagyatott a' Papok számára [M.bagó AF; DobLev. IV/739. 20a] * *vmi vkinek* ~ vmi vkinek osztályrészébe hagyatik/rendeltetik; a fi lásat ca moštenire cuiva; etw. in js Erbschaftsteil belassen/angeordnet werden. 1796: Az Alparéti mostani Udvarház Helly ... egész kiterjedésével ... hagyatott Mlgs Groff Haller Juliánna Mlgs Groff Teleki Károlyné Asz-szony ó Excellentiájának [Kv Ks 74. 56]. 1810: Egy Surgyé a' Fiuknak hagyatott [Mv; MvLev. 21 Trincseni Mihály hagy.] * *vmi vkinél* ~ vmi kezénél/birtokában (meg)hagyatik; a fi lásat ceva in posesia cuiva; etw. in js Hand/Besitz belassen werden. 1793/1794: MBagoi paraszt Communitas instálja ..., a' Falunak kitsinsége miatt Pászto-rokot nem kaphatnak, azért kérih hogy tilalmas Erdejék nállok hagyassek [M.bagó AF; DobLev. IV/739. 9b]. 1822: azt instálom, hogy azon Szölő még két esztendeig hagyassek nállom; en vettem ki a pusztából, ezutanis meg miveltem betsu-llettel [Kv; Pk 4] * *vmi vminek/vmire* ~ a. vmi vmilyen célra (meg)hagyatik/rendeltetik; a fi lá-sat/destinat ceva pentru un anumit scop; etw.

für einen Zweck belassen/bestimmt werden. 1676: Lászt dolga. Ez, mivel Divisor Vraméktól közön-séges költségre hagyatott, az mint az eö klmek írása contineallya, azért mys acceptaltuk [Kv; RDL I. 155a]. 1750: a' Fel hegy nevű szőlő oldala megett maradt még egy darabotska tsegelyes Tziher, mely is Gyepük tartására hagyatott [Koronka MF; Told. 14/38]. 1755: Széna hagyatott volt az Kalongyáknak bé hedzésire [LLt Fasc. 162 Litt. B]. 1765: ezen végig vetett szantó föld-nek az arók felől való vége kiszállónak hagyatott volt [Kálmánd H; JHb XXXIII/18]. 1792: azon Pásonum egészszzen hagyatott volt a Kortsoma szükségire [László H; Ks 80. XLVII. 5]. 1800: Az irt Erdő 'a Falu szükségünk potlására hagyatott, hogy kinek mikor kívántatik szükséges építé-sre légyen honnat nyerhessen fát [M.bagó AF; DöbLév. IV/837. 5a Csungán Pétru (60) jb vall.]. 1811: meghatározatott ..., hogy ... a Tekenő-ben lévő tón felyül semmi szín alatt senki ne fog-lalhasson. Az eddig tett foglalások is legelőnek hagyassanak [Taplóc Cs; RSzF 175]. — b. vmi-lyen célra fordítottatik; a fi folosit pentru anumit scop; für irgendeinen Zweck angewandt/verwen-det werden. 1734: (A) poenának fele fordittassek a malom szükségere fele penig fáradsagokra hag-jatik az malombírák(na)k, Pallerok(na)k, és Tize-desek(ne)k [Dés; Jk].

3. vmiből vmennyi ráhagyatik; a fi lăsat (o cantitate/un număr de ...) din ceva pentru un anumit scop; von etw. eine bestimmte Menge d[au]raufgelassen werden. 1727: Szaz veder borra hagyatik Csepegésre, apadásra 3 ejtel bor [Dés; Jk].

4. vkire hátrahagyatik/marad; a fi lăsat cuiva/-in sarcina cuiva; jm zurückgelassen/übriggeblie-ben werden. 1794: Nehai üdvezült Férjem Imreffi Ferencz Ur(am) a' Kosesdi Posta Stationak Posta Mestre ... nem kitsin Somma pénzzel a' Méltóságos Uraság részére adósnak lenni ítélt-etett . . én reám hagyatott minden adósságok-(na)k le fizetésében (így!) [Déva; Ks 78. XVII. 4].

5. hagyományoztatik; a fi lăsat (ca) moștenire, a fi testat; vermacht werden. 1649: Vagyó(n) egy gyümeölcsiös kert a' Bongordban Ez hagyatott volt a' Bán nemzetsegtől az it lako avagy ide szolgáló Papok számára testamentom-ba(n) [Szeszárma SzD; SzJk].

6. elrendeltetik; a fi ordonat, a se da dispoziție; ver/angeordnet werden. Szk: ? *hagyoma* ~ törvény-nap tűzetik ki. 1727: mikor penig törvényre valo hagyoma (l) hagyatik hetfün tartozzék két hűtös előtt megfelelni [HSzj *hagyomány* al.].

7. megállapíttatik; a se stabili; festgesetzt werden. 1729: Foglar Jankonak Harang Lopása irant most ex gratia hagyatott poenaja ad fi hung 20 ~ husz magjar forintokra [Dés; Jk 385b].

◇ Szk: *vki egy nyilban* ~ vki egy nyilas telek birtokában megtartatik/hagyatik; cineva se men-tine in posesia unui teren tras prin sorti; jd im Besitz eines durch Los zugeteilten Grundstücks gelassen werden. 1753: Mivel Bese Mihály Iobbá-

gyot Fialot Pistától Separalni károsobnak ítélt-etett, azért ő Flastol hagyatik egy Nyilban [M.nádas K; RLt] * *ködélben/ligdban* ~ (nő) férjhezmeneteli tilalomban hagyatik/tartatik; (o femeie) a fi ținută sub interdicția de a se mărita; (Frau) in Heiratsverbot gelassen/gehalten werden. 1682: Causa Nagy Devetseriensis* Mivel Vig Annanak egy nihanyszorj infidelitassa haromszori violalasa ... mind Relatoriabol es elő bizonyságok által constal, per hoc Szilagyí Andras tölle absol-valtatik, ... az infidelis desertrix pedig ligaban hagyatik [SzJk 170. — *SzD]. 1684: Causa Pusztá Kamarasensis.* Gaspar Erskok ferjetől Kelemen Györgytől absolvattassek és az Aszony allat kö-telben hagyassek [i.h. 207—8. — *K] * *vkinek arbitriumában* ~ vkinek ítéletére/megítélésére bi-zatik; a fi lăsat în aprecierea cuiva; auf js Urteil/Beurteilung überlassen werden. 1780: a' Biráknak szabados Arbitrumában hagyatik a' Hűtlésnek ideje és modja, hogy a' Verős kovácsok Esztendő-ben egyszer, vagy kettzer is hit által meg czir-káltassanak, és meg próbáltassanak ... obligatio-joknak megtartásában [Torockó; TLev. 4a] * *vki szabadságban* ~ vki a jbi szolgálatól es szol-gáltatásoktól mentesíttetik; (cineva) a fi scutit de serviciul și obligațiile de serviciu iobagial; jd vom Lehndienst und Abgaben befreit werden. 1722: (Also Filei Sima) feles időkiig lévően az Ecc-l(esi)a Jozagiban Ur bírāja, és már el öregedven ... vita durante szabadságban hagyatik [Kv; KvRLt VII. 17] * *vki taksára* ~ vki szolgálat-váltáságra/taksafizetésre bocsáttatik/hagyatik; a se permite cuiva să plătească răscumpărare de servi-ciu/taxe; jd zur Dienstlöhsgeld- und Taxenzahlung gelassen werden. 1687: Gillerti Mihalyne ... Igen szegény özvegi Aszony leven hogi fiát jobban ta-nittathassa s nevelhesse az Ur eö Nga hasznára is; mosta(n) ad bene placitum Dni Terrestr(is) haglatott Taxara, es fizet f. 4 Kláka 3 [Hát-szeg H; VhU 135].

hagyatlanság ? engedetlenség; nesupunere; Ungerhorsam | ? idézésre/meghagyásra meg nem jelenés/távvolmaradás; neprezentare la citație; Fern-bleiben von der Vorladung/Anordnung. 1663/1728: Az törven tetelb(en) pedig ilyen modalitas tartassek ..., ha Falutól novu(m)ot ker xr. 12 hagjatlansagert xr. 24 [Szenttmihály U; Törzs. Jakab János más.].

hagyatódik meghagyattatik; a fi lăsat; belassen werden. 1727: maga életeig kinek kinek in Con-solationem hagyatodnék kezénél [Dés; Jk]. 1825: az Utnak hagyatodott az Bako vagy Ujj hegy fel osztásakor [Dés; DLt 650].

hagyatott 1. itt/ott hagyott; lăsat aici/acolo; hier/dort gelassen. 1761: Ezen Jármos ökrek árrá-hoz addaltatik az Vdvarban találtatott és ottan hagyatott ket Sertések árra [Mezőcsán TA; Ks 15/LXXXIX. 3]. 1765: az Udvar őrzésére itten hagyatott Nemetek közzül edgy az Udvar kapu-

b(an) állatt [Gerend TA; KS. Mart. Szabados (47) jb. vall.].

Szk: *arvaságra* ~. 1687: Uduarhelyszeki Uaros-falui Cziki Balas es Cziki Janos Lofü személyek, szollanak Biro Istuan Urunknak, hogy adna megh eo Kegyelme anny penzt, az menyuel edgy borius tehenet uehetnek, azon Marko Borbaratol aruasagra hagyatott kiczin gyermekeczke tartasara [Borb. II].

2. hátrahagyatott; lăsat; zurückgelassen. 1822: a' Dées Aknai Királyi S66 Tisztségtől a' Sáros Berkeszi* Apro S66 Distraktionak meghagyatott az, ... Hogy a' visitatio alkalmatosságával a' Dés Aknai Kir. S66 Kamara Ispány Berenyi Emă-muel Ur által, itten a' Berkeszi Distraktionál hagyatott ujj Bollétakrol Hiteles Iegyzés vitessen végben [RDL S. Pataki Mihály és Katona Sigmund aprós-áruló biztos jel. — *Sárosmagyarberkesz Szt].

3. hagyományoztatott; testat; hinterlassen, vermacht. 1774: Vettem fel az Néhai Bárhoi Miklosnak káptolon: Temploma Musikássának Le-ány Unokáinak hagyatatt Pénzből 500 Rh. forintakat [Gyf. BetLt 6].

4. meghagyatott; lăsat; dispus; belassen. 1668: Van Jelenn Magnak hagyatott kosár Mėh Alvea-r(um) nro 44 [Fog.; UtI]. 1701: az Erdő Hátı várhoz hagyatott három Szelisteken, ugj mint Jván, Ilustisor Brétásza valo füveket le kaszáltatván jo időb(en) Takarítása vár szükségére [Vh; UtI]. 1760: lévén ... egy jó darab (: fel hagyott:) Quartás szőlő Főlgye .. allyában szüretelési alkalmatossagra hagyatott helyvel edgyütt [Ne; Incz. XI. 9a]. 1793: Alsó Csontás Nevezetű Erdő ... ezen Erdőt az Uraság engedelmiből az Szol-gáló emberei éltek hanem találatnak még valami Nyeső fának hagyatott fák és bokrok [Erdőszen-gyel MT; EHA].

5. kirendeltetett/jelölt; ordonat, desernat; her-/hinausbestellt/ordert. 1595: 21. January: Iöue-nek az Lengyel kiraly könetenek az Apat Urnak elől küldött szolgai ... Es Wrunk egyik Talnakya Sztaniszlauš Galitzki volt körületek Wrúntkol paranczoltatott és hagyatott Gazdaiok [Kv; Szám. 6/XVIIa. 158—9 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1653: Gabor Matias Porkolab Ur(am) T6n illien va-laszt: hogy eo Arra az dologhra Az Azontol eo Ngatol nem hagyatott Ember, az Tiztarto hon ninczen azert eo fel nem vezi az Dost [Magyaró MT; Eszt-Mk Cserei lev.].

6. hagyott; lăsat; gelassen. 1759: a' Néhai Kun Sigmondné Maxal Susanna Testamentumának Extractussát hıs acclussis paribus communicalyak Kglmdel, a végre, hogj az abban expressált, és a Gubernium decisiojára hagjatott kérdésekre ... a Gubernium resolválhasson [JHb LXVI gub.].

Ha. 1872: hagyatatt [Nyárádsztlászló MT; Sár.].

hagyattatik 1. hagyatik; a fi lăsat; gelassen werden. 1739: Minthogj ... szoross parancsolatunk vagjon városunk bekerítettésére, végeztük, hogy Hadnagj atyánkfia, mentől hamarébb, a' tavalyi mód szerint jól bé keríttesse, csak három kapu

helyek hagyattatván [Dés; Jk 524]. 1763: ezen Rétetske Contiguitásában ... négy lépésnyi föld hagyattott volt a' bé kerteléskor [Széplak Sz; Ks 92]. 1780: ezek szerint a' Dimensiok és Limitatiok szerint mind az Aljbeli mind pedig a Götsi szőlőfőn lévő erdők kiis tsóváltatván, e' képpen hagyattatanak [Harasztkerék MT; Told. 86 Conscr. 13].

Szk: ~ *vhogyan*. 1800: a Takaradáshoz tartazo Szükséges utak örökre szabadon hagyattassanak [Mv; TSb 24]. 1824: A' több szőlő Hegyek pusztán hagyattattak [Dés; DLt 330] * ~ *vkinek*. 1751: a' melly Jóság, és Jobbágyok nékem vidua-lis Intertentionra hagyattattanak, azok (igy!) se igy, se más uton módon ... a Mlgs Urnak, ille-nék protejálni [Nyárádkarácsonfva MT; Told. 25] * ~ *vkínél/vminél*. 1735: Mind a Böldutzi* mind a M.Csani Határokon a Tók Tobellyek, és azokon levő kaszállók vagy rétek, a miképpen és a kiktől most biratn(a)k azoknál hagyattatnak [Mezőcsán TA; DobLev. I/160. 13. — *Később prédiuM Mezőcsán határában]. 1786: kívánom az-tot hogy a Fiam Venditioja, Consideratioba ne jöjjen, és nékem 'a Divisio szerint, ad Dies Vitae a' Biroiánumnak' fele kezennél hagyattas-sék [Nagylak AF; DobLev. III/107. 6. — *A Biró-féle jóság]. 1808: a Kapus alatt lévő Erdő a Testamentum szerint nálla hagyattassék [Asz, Borb. II] * ~ *vmiben*. 1600: Engem pedig az en ... zerelmes Vram Thibald Antal ket zaz forintigh hagyott abban az hazba(n) ..., igy modnelkyl, minde(n) teóru(e)n nekl az Articu(lus) ellen ... igy raka ki a hazbúl, meljben en ket zaz for-intigh woltam hagyattatua(n) [UszT 15/127]. 1795: azon Sessio ... emberi emlékezetűl fogva Ecclia birtokáb(am) volt ... Sessio, ezutánis abba hagyattassék [Gergelyfája AF; DobLev. IV/743. 1b]. 1815: Az O Galpanya ... minden mérésen és Adjustation kívül kinek kinek a' Maga Birtoka szerint ezenn Határ Osztály alkalmatosságával is, a régi Méték között hagyattattat birodalmában [M.dertzse SzD; Somb. II] * ~ *vminek/vmilyen célra*. 1774: ezen. Also fordulo ... Marhák legelő helyének hagyatatt [T; CU]. 1780: Ugyan azon Götsi Úton innét, a' Táblák végén le a' Falu Gyepűjéig hagyattott szabad Erdőnek, Vtak, Gyepük Czógo kertek csinálására [Harasztkerék MT; Told. 86] * ~ *vmire*. 1587: Aminemeo Cik-kelek per limitatione(m) ky zakoztatnak, Azok soha megh se kaszaltathassanak, hanem erdeo Newesre hagyattassanak [Kv; TanJk I/1. 53—4]. 1735/1760: A Falu körül minden felől lévő Pásin-tas helyek is, in modernis Terminis ökor tilalmas, és egyéb marha legeltető köz hely végett, mind az Possessorok, az kösség szükségire indivise ha-gyattassanak [Elekes AF; DobLev. I/164. 8]. 1786: azon regi bé vett szokás ellenis az Mlgs Uraságis arultatatt Bort, melly üdö* tsak az La-kodalmasaknak hagyatatt volt az Bor árulásra [Torockó; TLev. 4/13. 27. — *Szt. Mihály naptól üesztendeig]. 1793: ezen Erdőt nem régiben le-vágtván most veszszős, bokros, hanem a le-vágtásának idein a Gyertyán fák nyeső fákra

hagyattattak, ugy a Csere fák is [Erdőszengyel MT; TSb 51] * ~ vmi számra. 1722/1814: Az ország uttya és a' ... Lonai Patak között egy Darabotska Petske farku ... Földetske hagyattatott az Reformata Ecclesia számára [Kisjenő SzD; BetLt 1] * vki diszpozíciójára ~ vki rendelkezésére hagyatik. 1752: A mi holtunk után pedig ezen Háromszáz ~ 300 Magyar Forintnak Interessirül valo Dispositio hagyattatik a Kolosvári ... Ecclesiasticus és Civilis Curatorok Dispositiojára [Kv; KvRLt VII. 22] * függőben ~. 1787: minthogy T. Szathmári János Uram ezen Esztendő elején unaniami voto állítottott volt bé Ispánnak a' Consistorium által, és magokat nem szolgáltattván reá az Esztendő eltelése előtt bajos is volna ö Kgylmet Hivatalától megfosztani, erre nézve .. mostez a dolog^a függőben hagyattatik [Kv; SRE 249. — *Ti. az eklészia és a kollégium javai adminisztrátorának kérése] * ligában ~ (férfi) nősülési tilalomban hagyatik. 1672: Erdely Andras hajado(n) leánya Ersebet, kivan matkajatul absolutiot Bodoki Thamastul, mivel függoben tartotta elmejet jegyetis vissza tsalta tölle levellelis le mondot rolla per hoc az leany absolvaltatik matkajatul az legeny lgaban hagyattatik [SzJk 120]. 1703: Vajai Balog Péter Tompai Visita(t)ionk(na)k rendire Citaltatván kézen fogott Mátkáját Markodi Kováts Annát ... ok adásra ... a' Leány defraudálta, gyűrűjét ajándékját magánál tartván ... kívánnya a' Törvénytől hogy A absolvaltassék Matkasághi kötelessége alol, ... az J pengig Ligában hagyattassék [MvJk II/1. 263].

2. hátrahagyattatik; a fi lásat in urmă; zurückgelassen werden. 1587: zolottanak az Espan valasztasrol Lattak immar sok esztendeoteól fogwant minemeo hazontalanul bíratottot Az három falw^a kibeol Immar Annýera Intottanak hogy Amineomeo hatarochka volt a' három falukhoz, Azis gondwieleitlenség Miat el foglaltatot, Es Amineomé Io moddal Biro vramtol Ferenczy Antal vramtol hagiattatott volt Az három falw Immar Mai telliesseggel fel fordult [Kv; TanJk I/1. 43–4. — *A város három jób-faluja: A. és F.füle, Asszonyfva (TA)].

3. hagyományoztatik; a fi testat; vermacht werden. 1755/1785: Vagyon Détéi István Uramnál ... is Summa Circiter kilentz száz forint, melly fundus hagyattatott a két hajadon Léánynak [Torda; DobLev. III/596. 230].

hagyhat 1. itt/ott hagyhat; a putea lása aici/acolo; hier/dort lassen können. 1584: leyankaymnak felseged wthan az myth nekjk kerestem ha mind bele kel fjzette(m) ys ydegen kezben ymmar nem hagyhatho(m) [Kömlöd K; WLt Petriche-wich Kozma foly. a fej-hez]. 1813: a pénzt a Contractust kezbe adja de tojébb írás nélkül nem hadhattya [Vadasd MT; Kp II. 88 Vajai Harko Ferenc nyil.]. 1851: Kedves Miklosam jőj mikor hagyhatad — s a' házat hagyhatad [Kv; Pk 6].

2. whogyan hagyhat; a putea lása intr-un fel oarecare; igendwie lassen können. 1691: tön illy(en) választ Lár Janos Ura(m) eő kglme, akkor

mikor megh ugaroltattam azon foldet miért ne(m) tiltottak eo kglmk rolla s, nem jartattak ki az hatarat miért nem mutattak megh en immar az ur eő kglme karára az jo ugarat ugy ne(m) hagyhatom, han(em) be vettete(m) [F.zsuk K; SLt D. 20].

3. magára hagyhat; a lása singur(ă); auf sich (allein) lassen können. 1605: Zakachnetül hallottam azt mo(n)do(t)ta hogy, most haragúttam nene(m)-re, de en eőt sem hagyhatom, merth en neke(m) az mj vagio(n) ennjim sem maratt volna ha eő ne(m) lett volna [Uszt 20/133].

4. elhagyhat; a putea abandona; verlassen können. 1776: Wesselényi Miklós is Cserei Farkas úr leányát megszeretvén, a katonaságot is, mint mondják, elhagyta, de processussa lévén Eperjesi József kapitánnyal a múlt ősszel Zsibón lett egybeveszéskért nem hagyhatja míg vége nem lesz [RettE 373].

5. hátrahagyhat; a putea lása in rumă; zurücklassen können. 1615: tellies életwnkben chiak Bekesseghek Feiedelmenek akartunk neuezetni, seot holtunk vtannís magunknak chiak azt az egj jo emlekezetet kiuantuk hogj magunk feleol hagiassuk [Gyf; Törzs. a fej. Uszékhez]. 1675/1681: ember ez Vilagon kichiny ideigh valo rövid életeben mire igyekezhetik jobban, mint hogy maganak az élő embereknel . maga után is jo emlekezetet hagyhasson [Vh; VhU 277–8].

6. vmit abbahagyhat; a putea intrerupe ceva; mit etw. aufhören können. 1804: a sok szövbő a nyakokon lévén nem hagyhatták [Ádamos KK; Pk 5].

7. hagyományozhat; a putea testa; vermachen können. 1600: Megh ertettem az en peőresemnek raitam walo keresetit, kire reőwidede(n) illien walazt tezek. A hon hazat eőreőksiget keres raitam, hogy egy attiafia testame(n)tomba hatta volna neki, De en aztm mo(n)dom, en ellenem wër elle(n) senkinek ne(m) hagyhatta sem keőthette az en eöstöl maratt eőreőksigemet hazamat [Uszt 15/249–50]. 1617: eő nallak ugj uagyon tudua hogy keőzelljeb ualo attja fiays uadnak Boljaj Gasparnenak Paczola Istuannal kiknek dossatt hagyhatta volna [Benedek AF; JHb XXI/14]. 1653: az Serlingi^a ioszagot kaptalanban neke(m) kötöte Szegeni^b ket ezer tallerban, aztis örökösön nem hagyhatom hanem az ket ezer teler Súraig^a az en igassagomat hagiom fiamnak mikola Sigmondnak es maradékinak adig bekese-gesen bírja minden ioszagomat fiam mig az Súmat le teszik [JHbK XLII/3 Kovacsoczy Zsuzsánna végr. — *BN. ^aA végrendelkező férje. ^aA zálogösszeg]. 1761: az aqvisitumok hason fele illeti a Relictat más fele pedig a fiaikat ... à relictat azokbol élyen caractere szerént de sem(m)it belőlők se ne abealienállyon (!), se másnak ne hagyhasson [Hsz; BLev.]. 1764/1765: rosz néven ne vegyétek edes maradanyim, hogy kintset, Joszagot nem hagyhattam mert csak a' Csekély Fő Ispanysagombol kevés hasznom volt [Kóród KK; Ks 14. XLIIa Kornis Ferenc végr.].

8. engedhet; a putea lása; erlauben/lassen könnyen. 1588: Pascha vayda ... el akara vonni egy Sak bwzamath Enis meg fogam nem eoreomest hagyhatom vala [Zsákfyva Sz; WLt 10 Lucas Barlas jb vall.]. 1637: Balyka Istua(n) mind az altal rea mene Zata Giörgire es üstöket kezdenek vonni Hidegh Giörgi is ne(m) hagyhatja hane(m) otalmazza vala [Szentgyörgy Cs; BLt 3 Benes Ferenczné Annos jb vall.]. 1737: Az Földekről egyebet nem tudok írni, hanem a Földes Ur annyit accomodálhat maga majorkodtatásához, valamennyit akar, s az többit hagyhattja az Jobbágyok(nak) vagy Sellérek(ne)k [Vajdasztiván MT; Born. X. 11 Grip Daniel lev.].

Szk: *alább ~* (vminek az árából) (le)engedhet. 1823: 1816-ban egy véka buza 7 Rforintokan volt, s még is könnyen meg élhetett a' 6 xrbol*, most Isten kegyelméből 2 Rf: egy véka buza; tehát a' mint eddig volt a' fizetés, most a kovácsok önként alább hagyhatnák [Torockó; TLev. 9/47. — *A kovács] * *károssá nem ~ vkit* nem engedhet károsultnak/kárban maradni valakit. 1569: az w felsege jobbágyanak Lazar Lwkacznak loppatak wolth ket wkreth el; mellyeth Kis demeteryben* talalh meg, es ebbenis Terwentis zolgalthathoth, de az w felsege jobbágyanak az Terwen semmi keppen Nem theczeth ... az ember felette karos wg Annyra hog w felsege Jobagyath karossa semmi keppen Nem haghhatom tyztem zere(n)th [Görgény MT; BesztLt 71 G. Aknay Görgény vára prov. a besz-i főbíróhoz. — *Később: Kisdemeter BN].

◇ **Szk:** *jó végben ~ kb. végbevihet; a putea sávirsi; durchführen könnyen. 1603: Ezeknek wtan-n megis zolnj kezdenk köziek hogj hadnak el az Egienetlenseget, alkonanak kwlömben, Imar mas dologtis wittwnk wala törekedes altal weghez monda bolgar görj hog bizony meg zolgálnam azt kteknak ha ktek Jo wegben haghathna [UszT 17/64].*

hagyít 1. hajít

hagyma ceapá; Zwiebel. 1582: Eg keo sott weottem f. — d. 4 Hagmatt petrisellmet f. — d. 6 | 12 Aug. fogattam negy Gywteot ... Attam kostot masfel kenyeret hagymat [Kv; Szám. 3/V. 21, 3/VIII. 33]. 1586: az elés leben az kechiegehez alma hagyma—/2 [Kv; i.h. 3/XXIV. 77]. 1595: az Jspanok hoztak hagymath p(ro) f —/2 [Kv; i.h. 6/XIV. 18] | 2. veka zep örög hagymat vöttem p(er) d 32 2. vekaual igen örög zeles hagymat hoztok az Wasarbirak ... d 32 [Kv; i.h. 6/XVIIa 200 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1625: Szamos hal teőreött lewel ... Petreseliem es hagyma hozza ... d 6 | Tehen hus kukrejt, Eczetett es hagymat hozza ... d 12 [Kv; i.h. 16/XXXIV. 235, 249]. 1647: három deberke hagyma [Drassó AF; BK 48/16]. 1650: Főzettem Lepeny Halatt Eczetel, Hagjmaual ... d 25 [Kv; i.h. 26/VI. 423]. 1680: Izen kert(ne)k also részen vagjon az kerthez ragasztva ... egy szín, mellj-b(en) esős időb(en) hagymát szoktak koszorukban

fonni [A.porumbák F; ÁLt Inv. 27]. 1734: A kertekből a' hagymát bé takarítottuk a' pinczébe [Szamosfva K; Ks 99 Veres János lev.]. 1785: az idegen Tolvajok az Ház héjára fel hágtanak ... a Szalonnákat hájokat, s az hagymát fokhagymát hánták le [Piskinc H; GyK]. 1789: egy Koszoru Hagymát ő keme a szokmánya alá véven [Dés; DLt]. 1795: En a vetemenyezést regen el vezettem ... és már kelnek is vetettem egy Tabla Hagymat, egy Tabla Murkot, egy Tabla petreselymet [Szilágycséh; IB. Fogarasi István lev.]. 1799: Egy Hagymát aprito kissébb Lapito [F. zsuk K; SLt Vegyes perir.]. 1817: a magnak valo hagymat is 16 hat (!) koszorut elültettünk, aprót 6 kupát, magyarot 3mat [Héderfája KK; IB. Útő Bálint tt lev.]. 1823—1830: volt* egynéhány tót szekér hagymával megrakva mint nálunk a besztercei százsz szekerek [FogE 263. *1797-ben Vác táján]. 1845: egy koszoru hagyma 8 x [Dés; KvNJ 43]. 1849: Német János maga százálval mondotta nékem, hogy ő a' Cseh Joseff hijjából, hagymát, dohánt a szokmányába öszve kötve a' menyit el birt vitt el [Héjjasfva NK; CsZ]. — L. még FogE 263.

Szk: *~ plántálni. 1655: hallottam azt is magatol Balintol mondotta enneke(m) hogy eő Lazar Istuan V(ram) Iobbagia s lattamis mikor oda jart szolgálatra hol hagyma plantalni S hol mire keuanatatot [LLt Kérczyo (!) Benedek Szent Miklossi (40) nb vall.].*

Sz. 1800 k.: Régi Levél ugyan ez; de ma nem ér egy hagymát. Servit pro historica notitia [JHbK XLIII/33].

hagymafő hagymafej; bulb de ceapă; Zwiebelknolle. 1653: De még is az 1604-k esztendőbéli dologra térek. Akkor ... én az én menyegzőmre Kolozsvárt vettem vala 12 ejtel vaját 12 forinton egy hagymafő akár melyik egy pénzen [ETA I, 92 NSz].

hagymalevél hagymaszár; cotor de ceapă; Zwiebelblatt. 1609: Főzettem Cedula igazito Vrajmnak 1. Tal Etek. Paret, kaprot, hagima leuelet, Veottem f — d 4 [Kv; Szám. 126/IV. 155].

hagymamag sámință de ceapă; Zwiebelsamen. 1585: Anna Zep Miklosne Zolgalo leania vallia ... Aztis kialtotta Rea hogy Almayat es hagyma Magwat lopta el Petydyne [Kv; Tjk IV/1. 522]. 1628: Egy sakban mint egy ket vekani hagima magh. Mas sakban Petreseliem magh [Gyalu/Kv; JHbK XII/44. 1. 12]. 1817: a magnak valo hagymat is 16 hat (!) koszorut elültettünk, ... két táblát hagyma magalis ültettünk bé [Héderfája KK; IB. Útő Bálint tt lev.].

hagymán nyereg alá való takaró; cioltar; Satteldecke, Schabracke. 1584: Veottem az Nyereg alá egy hagymant fyzet(tem) f — d. 25 [Kv; Szám. 3/XIII. 8]. 1585: Az Nyereg Ala veottem egy hagymant f — d. 25 [Kv; i.h. 3/XXI. 7]. 1625: Az Talygas lo Nyergehez Csinaltatta(m) egi hagymant ... d 45 [Kv; i.h. 16/XXXII. 12].

1629: Egj veres Skarlat nieregh vy hagjmania [Szentdemeter U; LLt].

A NySz és a MPászt egyetlen azonos adaléka értelmezetlen; fenti jel-t a TESz-ből iktattuk be.

hagyma-per alk hagyma feletti/miatti perpatvar; ceartă pentru ceapă; Prozeß wegen Zwiebeln. 1823–1830: a hidon innen volt egynehány tót szekér hagymával megrakva ezen hagymás szekerek közül egyet a mi szekertünk felütött, úgy hogy az vereshagyma mind kiborult... Ebből üstökbe akadtak, a szegény gazdám volt közbe. A tótok tépték a haját kilencen voltak, a debreceniek huszon, ezek ki akarták szabadítani a gazdát, de mentől inkább húzódtott a tótok keze között, annál inkább húzódtott a haja az öcsém maga megyen a tépelődökhöz, mind debreceniek, mind tótokat... széjjelhányja, s vége lett az üstökös harcnak... a tótok egy gyalogösvényen futnak be a közelebb való faluba, ... a debreceniek... a falun keresztiülvágtatnak, osztán a falun kívül megállottak s egy keveset nyugtattak, és így leve vége a hagyma-pernek, ki-ki amit kapott, avval maradt [FogE 264].

hagymás 1. '? Szn. 1570: Christ. Hagmas de Beregszó [Nagysajó BN; BesztLt]. 1594: Hagymás Mathe [Moró SzD; RLt O].

2. '?' Hn. 1642: Hagymas reteben (k) [Páncélsehn SzD; DHn 55]. 1653: az hagimas agiban (sz) [Kercsed TA]. 1673/XIX. sz. eleje: A Kigyo Hagymas (sz) [Mezöbánd MT]. 1687: Hadgymas (sz) [Désfva KK]. 1711: Hagymas eszek nevü helyben (sz) [Bözöd U]. 1740: Hagymás Völgyben (sz) [Gyerővásárhely K]. 1792: a Kigyo hagymas [Mezöbánd MT; MbK]. 1805: a hagymás szeg nevü helyben [Geges MT]. 1824: a' Fekete Hagymas nevezetü havass [Szárhegy Cs]. 1828: az hagymás mezön [Zilah; ZFaz.]. 1864: Hagymasáj hihető nevét vette a' sok kigyó hagymát termő tulajdonságáról [Kercsed TA; Pesty, MgHnt III, 36a]. 1865: Hagymásmál [Zilah; EHA]. — L. még ETF 86. 21.

A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók. — Az 1. alatti szn-i adalékok esetében a névadási szemléletről a szerk. nem tud nyilatkozni. A 2. jel. al. felsorakozó néhány hn esetében hagymás tövű liliumféle növényekben, elsősorban Allium fajokban gazdag területre, kevesebb valószínűséggel természet hagymával (Allium cepa; vöröshagyma; ceapă; Sommerzwiebel) beültetett kertre vagy határreze gondolhatni. Az 1792-beli adalékban a tölevérőssét fejlesztő vad fajok tájnyelvi neve vagy a vad hagymafajok (Allium) valamelyikének neve lappanghat. Az 1864-beli kercsed-i hn-i adalékhoz fűzött magyarázatban szereplő *kigyóhagyma* 'Allium scorodoprasum; aiul sarpelui; Schlagen-Lauch' magyar szaknyelvi neve is.

3. hagymaszállító; care transportă ceapă; Zwiebeln befördernd. 1823–1830: Ezek a tótok kieresztettek volt, szekerek az országújtára farral állván, ezen hagymás szekerek közül egyet a mi szekertünk felütött, úgy hogy az vereshagyma mind kiborult [FogE 263–4].

4. ~ tokány hagymával készített pörköltféle; tocánită cu ceapă; geschmortes Fleisch mit Zwiebeln (zubereitet). 1838–1845: Tokán... apró

falatkákban rántott... hagymával (: hagymás tokán:), vagy paprikával s tejfeles ecettel (: gulyás tokán:) vegyített hús [MNYTK 107].

hagymaszer (piaci) hagymasor; rindul/şirul negustorilor de ceapă; Reihe der Zwiebelverkäufer (auf dem Markt). 1598: Borsay Peterne Ersebet Azzony vallja Borgyasne mene az Hagyma zerben... Gergely Antalhoz es rwtul kezdé velle pantolodny, zidny [Kv; Tjk V/1. 269–70].

hagymáz 1. tifusz; typhus. 1649: az szegény Kriskát igen betegesen hoztam haza Beszterczérül, igen nagy forosagba vagion nem tudom hagymaze raita uagy mi nyavaliaya uagon [Szentbenedek SzD; Ks 101 Wesselenyi Kata aláírásával]. 1652: eze(n) az nyaro(n) mind beteg volt az Buxa Istva(n) Felesége hol fel iaro beteg hol fekvő beteg hagmazba(n), csak az el mult napokban holt megh... az nyarban... monda Buxaj (!) Istua(n) nekj... enned valot czinalok... Balmost [Bód SzD; BK. Szyrb Abraham (75) jő vall.]. 1725: Nga Asz(on)j(om)... egy nehány naptól fogva igen Vékony egésségben van, másokis itt hagymázba igen sinlődnék [Kőrispatak U; Aplt 2 Szabo Péter Apor Péternéhez]. 1738: ittenis hagymázban sokacsán kezdettek betegeskedni egy nehányon holtakis meg [Gyeke K; Ks 99 Kornis Antal lev.]. 1778: Jo az igen bádgyatt és álmoságba, hagymázba merült betegnek a' két szárok ikrájára belől... kevés etzettel tsinált keményetske téstát kötni egy tallérni nagyságra [MvÁlt Mátyus, ConsSan. L. Színi Karola kijegyzése]. 1857: halt meg Szénási Juli szerelemfia Mihály 12 éves korában hagymázban [Dés; RHAK 92]. — L. még RetE 248–9.

Szk: *hasi* ~ hastífusz. 1868: Betegség neve: Hasi hagymáz [Kv; RHAK 247].

hagymázás tifuszos; tific; typhös. 1715: Barbara Joachim régtől fogva nyavalyas Hagymazos es betegség törő is volt [Kv; Tjk XV/1. 133]. 1769: Én... igen rosszszul vagjok, a hagymázos forro hideg gyötörvén [Ne; Told. 5a]. 1787: Már én mostonság néked leveledet nem vártom, úgy gondolván hogy a kopatz emberek ha egyszer duzzogni kezdenek hoszason eltart, de látom a Borvizi hogymazás (!) Nyavalyádból valamit kezdetlél gyógyulni [Bolya NK; IB gr. Toldi Zsigmond tréf. lev. gr. I. Bethlen Sámuelhez].

hagymázbelli tifuszos; tific; typhös. 1644: fekezo(m) vala hagmazbelj betegsege(n) [Mv; MvLt 291. 125b]. 1686: Az Ur I(ste)n erdemem felett meg áldott volt ez jo Házas Társzal... De az Ur I(ste)n midőn meg elégette volna az világi életét, hagymázbelli nehez betegsege(n) esvén... szép csendes halallal az világból ki szolitotta [PatN 47].

hagyo '? Szn. 1568: Andreas Hagio [Kv; Tjk III/1. 192]. 1584: hagione. Hagione. hagio Andrasne [Kv; Tjk IV/1. 363]. 1585: Hagio Andras [Kv;

i.h. 499]. 1592: Hagio Andrasne [Kv; TjK V/1. 269].

Hu. 1643/1770 k.: fontem Halni hagyó vocatum [Csicsókeresztúr SzD; EHA]. 1722: az hagyob(an) [M.péterlaka MT; Görgjk 118]. 1838/1839: Hagyo oldal [uo.; EHA].

hagyogat elhagyogat; a párási meren; wiederholf verlassen. 1770: Brusztur vagy Szász Todor nevű Jobbágy rozsul élvén az feleségével csak hagyogatta s úgy mostis, de valami nagy bajjal felkereste [Lekence BN; Ks 47/67. 29 Simon Pál tt lev.].

hagyogatott meghagyott; lásat, pástrat; dort gelassen. 1776: Vagyan ezen el osztat erdőkben tizen negy szal hagyagatat tölgy fak [Aranyosrákos TA; Borb.].

? **hagyoma.** E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: *törvényre való* ~kb. törvénynap; zi de judecată; Gerischtstag. 1727: mikor penig törvényre való hagyoma(l) hagyatík hetfün tartozzék két hütös előtt megfelelni [HSzj *hagyomány* al.].

hagyomány 1. hagyaték; avere lásată, moștenire; Nachlaß. 1600: Tilalmat tettem az Alperes elle(n), az Eötwes Mathe hazaban ne mennie(n) ... az haz holtá vtan maradot wolt az leaniara Sophia azzonra, ki ... azt ... nekem hatta iamborok előtt ..., mely hagyomanrol az en attiamfia lewelet iratott [UszT 15/249]. 1819/1837: Jármí Jánosnak Testamentum Levele mássa, melyb(en) Attyafiának bizonyos hagyományokat téssen maga subscriptioja alatt [Aranyosrákos TA; Borb. II]. 1860: leányom kedves fogadott leányomnak, Puskás Lillának, a' ki ... hűséges gyámolom és apolom volt ... adjon hagyományomból 500./, öt száz cs. szimpla aranyot [Kv; Végr.].

2. meghagyás, rendelkezés; dispoziție, ordin; Ver/Anordnung. 1584: Eothweos orban vallia hogy ... Nem tudom ... vitteke vegheoz abba(n) a legzesben megh Irt hagjomant vagy Nem [Kv; TjK IV/1. 339]. 1591 k.: bodoni balas hagiomaniat ne(m) hallotta azt ualia [Szu; UszT]. 1727: Ha valaki az Birotol hagyományyal meg hagyott szolgálattára nem menne denar 40 büntettetik [Sztotyor Hsz; SzékFt 36]. 1795: a' Mlgs Ur és Aszszony porontsolattiyokból, és hagyományokból erő, hatalommal meg támadván felettébb sok káromkodások, és olly lármázások között [Msz; Berz. 9 Fasc. 74]. 1805: az Ur(na)k rendelese és Hagymánya s parantsalatya mellett ... Menesét ... bé hajtván ottan az egész ménes harmad napokig tartattat [Csapó KK; i.h.].

Szk: ~t hagy. 1727: Ha az Biro hagyománt és törvénynapot akar hagyni ... az előtt való vasárnap az Templom előtt meg álitván az Falut ugy kel hagyni hagyománt, de nem csak magától hanem az Falu akarattýából [Sztotyor Hsz; SzékFt 35].

3. engedelem; permisiune; Erlaubnis, Bewilligung. 1609: Miolta en haza keoltem lakni mind hogy Becz Pal, az utan a' fia Becz Imre holtigh

bira az Sido Gergely eoreöksegit ... az Pap hegien valo irtast Sido Janos hagiomaniabolenis birtam [BLt 3 Blasius Juhaz de Uyfalu^a (70) vall. — *Kásonújfalú].

4. szájhagyomány; traditie orală; mündliche Überlieferung. 1811: az én vélekedésem ez: Melyel e' Vidéki sok hagyomány egyez: Hogy osztán László a' Szentek közé esvén, 'S a' Magyarok ő párt-fogását keresvén Rá emlékeznék vitéz Tet-teire, 'S, a' Hegyet, és Várat ... meg-szentelék, És a' forrás mellett Szent Lászlót tisztelék [ÁRÉ 63—4].

Ha. 1836: Hagyománynya [Árokalja BN; HG]. 1839: hagyományyomot [Dés; DLt 60].

hagyományosan a hagyományos szokások szerint; după datină; (alt)gewohnt/herkömmlich. 1694: (Az) 1694-es év első napja tiz hagyományosan avatott doktorral ragyog fel Frankfurt városára [KvE 227 GM].

hagyományoz örököül hagy; a lása moștenire, a testa; vermachen. 1860: a' halálomkor hátra marado minden Mobiliáimnakis fele részit hagyom és hagyományozom Stark Károlynő Weszely Mária Aszszonynak [Kv; Végr.].

hagyományozott örököül hagyott; lásat ca moștenire; vermacht. 1863: Domzsodí Mária és testvér unokám Papp Ignázt halálom esetében a' töllem-általom nékiek hagyományozott részeket rögtön birtokukba vehessék [Kv; Végr.]. 1865: száljon minden hagyományozott vagyon egy harmad részbe kedves unokám Gr. Teleki Annára [Kv; i.h.].

hagyományoztatik örököli hagyatík; a fi lásat (ca) moștenire, a fi testat; vermacht werden. 1865: Azon ládák melyek^a ... betűk vagy nevekkal vannak megjegyezve, általam beltartalmakkal együtt azoknak hagyományoztatának, a' kiknek nevők vagy kezdő betűjök a' ládán felírva találattik [Kv; Végr. 4. — *Köv. a nevek, ill. betűk fels.].

hagyomás 1. meghagyás, rendelkezés; dispoziție, ordin; Ver/Anordnung. 1581: Vegeztek eztis hogy az mely Emberek vrunk It letebe az Ontalok myat kit biro vra(m) hagiomassabol fel zettének kart vallottak Azokat elegychekek megh karokrol [Kv; TanJk V/3. 247a]. 1598: eo maga^a ... nem tagadgya hogy az azzonya hagiomasabol az hazhoz nem menth volna, kikbeol eshetik valamy suspicio hozzaja [Kv; TjK V/1. 273. — *A leány].

2. hagyakozás, hagyatkozás, végrendekezés; legat, lăsamint; Vermächtnis. 1582: Angalith Eordeog Danielne vallia ... hogy Kowach Gergelne, Azt monta ot, hog fekete Iacabne minden marhaiat Neki hadta es keosseonthwywet(is) az hagiomas zerent [Kv; TjK IV/1. 103]. 1796: Naponkint erőmet fogyatkozni érezvén, kedves Házam Népe oktatásául 's vezérlésére, tészek ilyen utolsó hagyomást és Testamentumat [Maroskoppánd AF;

DobLev. IV/760.1a K. Dobolyi József végr.]. 1797/1800: a' Kántor, és harangozo ház helyek-is maradjanak indivise a' Néhai Nagy aszony hagyomása szerint [Mv; Berz. 5. 43. S. 104]. 1806: Hogy néhai Tiszt. Bodoki János Uram özvegye Tiszt. Csepregi Anna Aszszony az Néhai Mélt. Im. Groff Szeki Teleki László Ur ó Nagysága kegyes hagyamása szerént; egy Özvegy Papnének hagyott kegyes beneficiumot in Fl. Rhen. 25 az az 30 M. forintokb(an) által vette légyen nagy háladatossággal megismeri [Kv; TKI].

3. hagyatéék; mostenire; Nachlaß. 1570: Arrol walo memorialis, Perenc deak kezéhez mit attonk Zabo Janos Hagiomását fl. 200 kez penz* [Kv; TjK III/2. 8b. — *Folytatódik a fels.]. 1791: Sári-tól hallottam minapában, hogy Zára Péternétől Anyja hagyomásából 20. forintokat felvévén test-vérével felosztotta [Déva; Ks 79. XXVI. 8].

4. hagyományozás; legat; Vermachung. 1609: az fellíwl megh irt Jokból Keopeczy Lukacz Relic-taia fias Anna Azzonnak minden adossagát s mind Testamentum szerint valo hagiomását Keopeczy Anna Azzoni es Kalara Azzoni megh fizessek [Mv; IB VI/225. 17]. 1797: az azon Testamentumban bé-foglalt dolgok, s' hagyomások, valóságosan a' Néhai Groffnak utolsó tetszése, rendelése és akaratyai voltanak [Kolozs; Told. 42/24].

hagyott I. mn 1. itt/ott hagyott; lässt aici/-acolo; hier/dort gelassen. 1772: kérem nagi szeretettel, igyekezze ugi Componálni Az Gyórótt hagyott zálogom dolgát, hogi szívem szérlmével ne lehessek, azon alkalmatosságbannis [JHb Jósika István Jósika Imréhez]. 1765: ezen distingvált szántó foldeknek végekben lévő vizes helyly miatt hagyott Lunkaival edgyütt kellé rugni éppen Váradi Mojses Ur(am) Domb alatt lévő tós kaszáló-jára? [H.; JHb XXXIII/19 vk]. 1790: Mind két Szöllő Hegyekben ha valaki . <a> hagyat utból el foglalna egy mforintig büntetessék mégis a ki határozat ut helylyb(en) maradjon [Karácson-fva MT; Told. 76]. 1842: Kereskedő Amberboj Josefne Alexander Mária szolgálóját egy a' kemenczébe hagyott sületlenül maradt kenyérnek el lopni akarását gondolt gyanujából fel indulvan meg ragadta, hajánál fogva az Udvarra ki hirtzolta ... agyba főbe verte [Dés; DLT 1452].

2. vmilyen állapotban (meg)hagyott; lässt intr-o stare oarecare; in irgendeinem Zustand hier/dort gelassen. 1744: az oh hegy nevezet alatt lévő szőlő hegyben egj egj darab már jó darabb idóktól fogva Pusztán hagjott Bongorrá vált pusztá szőlő földé [Koronka MT Told. 14/10. 11/a]. 1787: parlagban hagyott egy Szántotaka [Désakna; Hr 1/22]. 1790: (Senki) Pusztá Szőlő Fölgyét műveletlen ne tartsa ... ha műveletlen tartaná és hagyná az ollyatén Személy a Szőlő Bíró által Tör-vényre Szöllitassék meg s ott el láttatván ha helyes és be vehető okát nem tudja adni, műveletlen hagyat Szőlő Földgyének akkor mnygyárt három Mforintig irremissibiliter meg büntetessék [Nyá-rádkarácsonfa MT; Told. 76]. 1806: rég üdőtől fogva pallagba hagyatt szántó földjek [Kv; AggmL

A. 73]. 1854: az utan felyül lévő pallagba hagyott föld [M.köblös SzD; DHn 50].

3. vmilyen célra/vmi számára meghagyott; pástrat/lását pentru un anumit scop; (für irgend-einen Zweck) hier/dort gelassen. 1627: Bodolai^a es Uzonib^b Iuhok(na)k. Tehenek(ne)k es egieb eoregh labas marhak(na)k szamban adasa ... Tauli eokeyor Tino Nr 13. Tauli Tino bikanak hagjot Nro 2 [BLt 1. — ^{a-b} Hsz]. 1689: Szappa-rodásra hagjot méh Kosár no 30 [A.porumbák F; UtI]. 1778: Falu szükségire hagyott tilalmas Erdőt Ngod predáltatá-el [Msz; Told. 3a]. 1792. a F.Lapugyi Határon az ... Ekklesia számára hagyott szántó Földeket, és kaszáló most egy ... Papnak Krájnuk Kis Lukás Uram adta [F.lapugy H; Ks XLVIII/7b Popa Josiv disunitus parochus nyil.]. 1799: Torotzkoi Bíró! Ugy esett ertesünkre hogy a' Vas mívelés szükségire hagyot Nyáros oldal nevü erdönket most fel akarjátok osztani [Torockósztyörgy TA; TLev. 10/7]. 1800: A város számára hagyott fű-vetskenek le kaszálásaért fizettünk /60 [Torockó; i.h. 5].

4. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruk-tionen: felesége ~ feleségét elhagyott; cel care si a părăsit soția; die Gattin verlassen. 1592: Joüegh Peterne, Ersebet Azzoni vallia Mikor estue ez teortent volna holál ki alla az Aitora Zabo Georgine es monda Niarinak, te felesége hagiót lator, .. Niari Martonnis vizza ada az zitkot es monda, Hazuc hogi felesége hagiót lator volnek, mert en el ne(m) hattam, hanem eo hagiót el engemet | Nagi Bachi Miklos vallia: Hallottam Zaiabol Zabo Georg'nek hogi azt monta haza nepenek mindiaian zidalmazzak Niarj Martont, ... hallottam hogi esse lelek kurnaztak egimast. Az felesége teol is hallottam hogi monta, te felesége hagiót rezeges esse [Kv; TjK V/1. 183] * mátkája ~ mátkáját elhagyott; cel care si-a părăsit logodnica; der die Braut verlassen hat. 1585: Choka Georgy Nireo Mihaly Zolgaia Coloswarat ... vallia Nyreo Matiasne Pery Mihalt Igy Zidogata megh, Te vgmond Matkaya hagjot vagy the Pery Mihaly [Kv; TjK IV/1. 406] * ura ~ férjét elhagyott; cel care si-a părăsit soțul; die den Gatten verlassen hat. 1773: Iona Hegedws Ianosne zolgaloya, Azt vallia ... hogi az Trombi-tas azt Monta hogi Megh vondoza az Sarban, Mond Hegedwsne Megh vondoza az Bestie hires kwrwat kinek graciaia vagion, az lochos vra hagiót bestie kwrwat, teged ne vondoza [Kv; TjK III/3. 74].

5. hagyományozott; lässt (cu) mostenire ver-macht. 1560: Jelen wolt benedek vram az testa-mentom tetelt Jol hallotta es sem akkor sem az vitan ellene nem zolt sewt Engedet neky ... es elt az neky hagyot marhakkal [Kv; SLt ST. 6]. 1604: Kobatfalui Antalfi Palne Veronica Vallia otalom(m)a Kedei mihalt, Elteigh, maganak mar-hajanak es az Vratul hagiót haznak jozagnak [Uszt 16/53]. 1644: Keuana mi teölünk aszt hogy ... az eő edes Attia neki hagiót es Legalt, hazban Eőreőkseghbe es minden Boiersagaban Confirma-

nok [Berz. XII/36. 17]. 1666: a' meg említet ládát Varadi Szöcz Ianos Uram minden kenszerites es mutatas kívül ki hozatván fel nyittatá, es a' praespecificalt Ecclesianak hagyott penzt Jstvandi Balint Uram kezeben ada [Kv; KvRLt VII. 6–7 Tolnai István ref. préd. kezével]. XVIII. sz. köz.: mink kedves kis Klára Hugunk(na)k hagyott első Testamentumbéli jokat sajnállanak [Nsz; Told. 2]. 1804: Groff Haller Péterné nem apprehendálhatta egyenesen a' Generalis Beleznainétól hagyott summákat [Kv; Ks 101 Thuroczy Károly lev.].

6. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktionen: ~ *bíró* kb. (város)bíró-helyettes; primar orășanesc sau sătesc supleant; stellvertretender Dorf- od. Stadtrichter. 1570: Zeoch Myhal Recognoscallya hogy mykor hagiót byro volt hitta volt eo eleyben ferencz pap Alcz Antalt az zeolevert es 'Torozkay adossagat keressy volt rayta [Kv; TjK III/2. 84g]. 1595: 7. May Erkezek be Nadasdi ő Nga: Az 2 hagiót Biro sokaig töredek raitta mit kellyen czelekedni [Kv; Szám. 6/XVIIa. 174 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1627: Hagiót Biro ura(m) es Kiralj biro vra(m), es eo kglmek egy nehania(n) ben leue(n) Az Tanach haznal ... hozatua(n) ... egy Iytel bort, ... fizettem ... d 10 [Kv; i.h. 15b/XI. 285]. 1648: I(ste)n Biro Ur(am) haza hozta s megh találhatta volna mellett az A. negligalt, az hagiót Biro eleöt penigh teörüeny eddigh ne(m) inchoaltatot, es forgot [Kv; TjK VIII/4. 265]. 1698: el mentünk ... Zagorban* az mostani Hagiot Biro T. N(em)z(e)t(e)s Sögödi Miko Janos Ur Kadar Balint nevű jobbaga hazához [SLt AI. 1. — *KK]. 1776: ide Széplakra jöttem volna az provid(us) Magyar György Széplaki Hagiot Biro házához [Széplak KK; Farago József szb kezével]. — Ha a város- v. falusbírónak személyi v. közösségi érdekből hosszabb-rövidebb ideig el kellett távoznia a városról, ill. a faluból, városon a szűkebb tanács tagjai v. a százférfi (centumpáterek/vírek), falun az esküdt tanács tagok közül megbízott helyettes, a hagiót bíró intézte az ügyeket * ~ *bíróság* bíróhelyettesi tisztség; funcția de primar orășanesc supleant; Amt des stellvertretenden Stadtrichters. 1583: Myerthogy az Vrsten Hertel Gergelj Vrúnkat ky hitta ez hazabol ... eo kglmek varosul Gergel vram betegsegenek Ideyen Herczeg Caspar vramra bizta volt az hagiót birosagnak gondwileselet addegh amegh az valaztot Biro vra(m), Volffard Isthwan meg Ieoue kezebe eresztettek volt Ez wdeo Alat penig eo kglmek Gergel vram betegsegenek Ideyen Herczeg Caspar vramra bizta volt az hagiót birosagnak gondwileselet [Kv; TanJk V/8. 270a]. 1590: ertettek Biro vramnakis Akarattiat hogy eo kglmek az Cementre kelletnek menni, Az Birosagnak tiztiben egy ideigh ithon Nem Jarhatna el zemelle zerent. Mely dologban eo kglmek eökgmet illyen sok ideig ... Valo ky Menetelre tavol letelre Nem Zabadihatnak Nem is itilhetik, ky visselnę az Varos hire valasztasa nelkwl Az hagiót Birosagot [Kv; TanJk I/1. 146]. 1598: Seress Istüan wram w keg'elme hadgiót Byrosagaban kwledeot Ebess

falwara Lector wramert [Kv; Szám. 7/XVIII. 101 Th. Masass sp kezével.] * ~ *céhmaster* céhmesterhelyettes; locțiitorul starostelui de breslă; stellvertretender Zunftmeister. 1585: Keotelwereo Iacob vallia hogy Bizonios valasztot czech Mester most sincs. De hagiót czech Mester keotelwereo Georgy Es Tamas Mesterteól hallam hogy keotelwereo Berezck Akarattiabolis leót Georgy hagiót Czech Mesterre [Kv; TjK IV/1. 441] * ~ *fal-nagy* falusbíróhelyettes; locțiitor de primar comunal; stellvertretender Dorfrichter. 1655/1682: Zággor nevű Szász Faluban* ... Kadar Matyas akkori hagyott Felnagy hazánál [Pf. — *KK]. 1697-/XVIII. sz.: Mű Péter Marton úgy mind Rádosi Felnagy és Hérmán Geörgy hagyott Felnagy [Rádós NK; Ks 68. 48. 33].

7. kijelölt; indicat; bestimmt, festgesetzt. 1600: az Bardoch zek eleott Jelenteottek volt az Almasiak, ... Biraiokkal, Deakiokkal az bizonios hagiót orara es helyre nem mentenek [Vargyas U; UszT 15/15]. 1653: Én mondám Huszáinnak: hogy te azt erő-sited, hogy a tatár miá kellett a hagyott helyet megváltoztatni azoknak az élésszekereknek* [ETA I, 132 NSz. *Az 1621. évre von. feljegyzés.

8. kitűzött; fixat; festgesetzt. Szk: ~ *idő*. 1574: Vrbéger gergel azt vallia hogi Eo adot volt fl. 100 Ezwstre Zabo Simonnak Ez ely mwlt Ideokban, kit mikor az hagiót Ideore Meg ne(m) adot volna ..., vgy fizette neky az Sos halat p(ro) fl. 69 [Kv; TjK III/3. 314] * ~ *nap*. 1570: Jaray Matthe ... vallya ... eo semmy hagiót Napot nem hallot kezettek hogi vegeztek volna [Kv; TjK III/2. 160a]. 1575: az hagiót Napra Melyre az fedyelem kewanja Meg zereztek az penzt [Kv; TanJk V/3. 111a]. 1585: 27 April: Esmet mentwnk Kayantora Törwenyre az hagiót napra [Kv; Szám. 3/XXII. 60] * ~ *óra*. 1584: Anna Jlyes Kowachne vallia, ... az gyermek ereossen kere hogy butatna(m) eleotte, El butata(m) es enys el bwwa(m), el Ieowe az azon az hagiót orara de Ne(m) Ieohete be [Kv; TjK IV/1. 255]. 1600: az Bardoch zek eleott Jelenteottek volt az Almasiak melibe megh fogiatkoztattak volt magokot is az Vargiasiakot, Merit Biraiokkal, Deakiokkal az bizonios hagiót orara es helyre nem mentenek [Vargyas U; UszT 15/15] * ~ *terminus*. 1629: Miuel vrunk eo fel(se)ge paranchyolattya raitok, ha az hagiót terminusra nem comparealhatnak ez okon hat az teoruenben az nekiek ne derogallyon [Kv; TjK VII/3. 200]. 1699: N. Horvat Laszlo Ur(am) Solemniter protestal super eo hogy az A. a' hagyott terminusra nem comparealt [Dés; Jk 281b].

9. feladott/hagyott; (lectie) dată; aufgegeben. 1804: Dél előtt az hagyott Letzkét nem tanultam meg egészen, hogy ezen hibám ki potoljam tsalárdkodtam de rajta kaptak [Dés; KMN 38].

10. ~ *ember* megbízott (személy); persoană delegată; beauftragte Person. 1599: eo kegme my köztünk rendőlest teon ... Emberekettis Ada .. orzagh köteleltis hagia köztünk hogi ha valamellik teoruenhez, es az eo kegme hagiashoz nem tartana magat, en az hagiót embereket el hitta(m)

es elhozta [UszT 14/31]. 1651: Az Aszony ha ele kívanna* avagy ahoz hagjott Embere, ezektől az fellyeb megh Jrt kezessektől, Tartozzanak Elő Állítani [JHb. — *A kezességre fogott jbt-ot].

II. fn 1. a hagyományozott/örökségben hagyott dolgok; lucruri/bunuri lásate (ca) mostenire; die vermachten Sachen. 1846: azokat, miket néki adtam ..., se férje, se több vérei kezéből ki venni, azért velle perbe keveredni, minden e' rendelésben nekik hagyataknak el vesztesék terhe alatt, ne Cselekedjék [Kv; Végr.].

2. megbízott (személy); persoană delegată; der/die Beauftragte. Szk: ~ *vmihez* vmivel megbízott. 1570: Arra azt felelte chynek Balint Jo Janos vra(m) Ahoz en hagiót Nem vagiok [Kv; TjK III/2. 167a]. 1572: Lakatos Balint .. rakot eleh valam y ewzt Marhat es kenallia volt hogi el vegie az arwak Reszebe Mond Zabo Symon Im latom Jo azzoniom De hagiót Ne(m) vagiok hozza azért ne(m) vezem [Kv; TjK III/3. 46a]. 1603: ha Záz Jspan ieone is, de en fel nem vezem mert nem vagiok hagjott hozza [Bh; Ks Misc.]. 1610: kj menen oda az Njomra az houa Mihaly Matthe hitta őket latok Barla Andrast, Balas Pal Antalt, Busa Janost kerde Karaczionfalj Ferencz hogj hagiótak wattoke tw az Njomhoz montak hogj eők Nem hagjottak [UszT 46b]. 1645: Ebeni Laszlo Ura(m) Felesege es az teőbbi Attjafiak kepeben kenaltata penzel ..., melyre Kaproncainé Aszonjo(m) biraja monda, hogy ü az penzhez nem njul mivel nem hagyott hozza [Ajton K; Törzs].

◇ Szk: *kezén* ~ rábízott; incredință; anvertraut. 1840: Bosla Ferentz Uramnak ... a kezén hagyott Jok, fáradtsága, s a kibérlett Jozzággal valo bibelődése jutalma bérét joval fellyül haladja [A.szentinihályfa TA; Bosla. Kövendi Kovács János székbíró kezével] * *végben* ~ véglegesen eldöntött/intézett; rezolvat definitiv; endgültig entschieden/erledigt. 1572: Az Barat Istwan vram kewansagat ... Ertyk ... arrol vegeztenek volt ez Eleot ketzeris. Mostan sem akarnak egebet arrol vegeznny, Mert vegben hagiót dolog az, arrol nem zwkseg teob zo [Kv; TanjK V/3. 62a].

Ha. 1753: hagyatt [Marosbogát MT; Mk]. 1854: hagyatt* [M.köblös SzD; BeLt Betegh József. — *Alább ua-ban az iratban *hagyott* alakban is].

hagyta 1. kijelölt; desemnat; bestimmt. 1598/1635: Megh gondoluan mind azo(n) által, az en Atyai uoltomat, Köteles Jstua(n) fiamrolis nem feletkezem el, hane(m) hagiok neki kez penzt f 200. magari forintot ... ha ez en mostani Testamentumommal megh nem elegendnek, azis az f 200 ft neki megh ne adassek, hane(m) gyermekire maradgio(n), de az is ugy, hogy ezek az en hattam Tutorok megh tarcziak, es mikor az gyermeki emberkort ernek, akkor adgiak megh nekik [Mv; APol. I. 68].

2. (folyóvíztől) elhagyott; de unde s-a retras/a dispărut (apa); (vom Wasser) verlassen. 1744: Malomnál Kükölő hadta hely (sz) [Kelementelke MT; EHA].

? *hahó* ' '? Szn. 1614: Haho Miklos [Újszékely U; UszLt VI/56. 158].

Ilyen vn Usz 1602. évbeli lustrájában [SzO V, 318] Újszékelyen nincsen. — A név talán a *hahó* isz szárm?

hahogy *ksz* ha esetleg; dacă eventual; wenn zufällig. 1654: Igy léve(n) azért az dologh ha modotok vagyó(n) benne osztassatok mind penzt, Saytot, tutot, most fejéb(en) joszaghotokb(an) ideje(n) ha hogy pedig ne(m) osztathattok, hogy sem mint mas ideghe(n) nemes emberekteől szedgyék fel, én inkab magham osztattatok ki közikb(en) elegendő keöltséghe most fejéb(en) [Bükkös AF; KemLev. 1425]. 1667: köte Arrais magat, Mihalcz Mihaly vr(am) Eö kgme, hogy Elteigh procuratora leszen Akar ki Ellenjs minden dologayban, Farkas Istuan vram(na)k És feleséginek Donat Katha Aszszonynak, ha hogy penighlen, Mihalcz Mihaly Vram(nak), Az teőrueny megh nem Engedne, hogy Eze(n) dologhbol Curallia, Farkas Istuan vra(m), És felesége Donat Kata Aszszony Causajat . Czeh Anna Ellen, Mihalcz Mihaly vram tartozzek procuratort ... allatni [Ikafva Hsz; Borb. I.]. 1682: Kis Mihaly Vram szolgaja, Janos nevű köte es ajanla magat ... Kis Mihaly Ur(amna)k es feleségének ... ős örökös jobbágyának ... kötelezven magat ... hogy a Kis Mihaly Uram s meg irt felesége, es ket agon levő maradekjoknak földéről el ne(m) szökik el nem idegenedik s ha hogy pedig el szöknek s el idegenednek, ő kgmek akar holott es akarki földen mint örökös jobbágyokhoz hozzá nyulhassanak [Berz. 15. XXXIV/19]. 1711: Ha hogy azért akarki ezen s' ebből szarmazható dologban magának primarietast vendicalna maga nagyzásával más(na)k kisebbséget, bestelenségét munkálkodni .. pénzének le tételével amovealtassek [Dés; DLt 489]. 1720/1792: ha azon földért valaki azon sárnak csinálását örökösön magára vállalná szabadon el-adhassa akárkinek, ha hogy el nem adhattya, az Divisioig curállya [Albis Hsz; BLev. 31–2].

hahol, hahul 1. felt. *ksz-ként*; ca conjuncție condițională; als Bindewort im Bedingungssatz: ha; dacă; wenn. 1554: Ezeket Mw Byrak hytwk Serent megh irtwk ... Ilyen kewtel alath hogh ha hol ez felywl el wegezet dolgokoth megh nem allanak, a menemw keoteleth az Wr Seky* eleoth ő Msgoknak wöttek wolth, wgyan azon kewtlen maragyanak ket Szaz forintot le tegyenek wgh kezessenek ebbe perth [Bölön Hsz; SzO II, 115. — *Olv.: úr széki]. 1605: Ha hol meghis Towab kenzergettettnek ki eleött semmi Vthon el nem mehettnek tehatt Appellallianak Boczkay Vramra [Kv; TanjK I/1. 513]. 1804: Ngod ... bajt magának szánt szándékkal ne tsinállyon, ha hol el kerülheti [Szásznyíres SzD; Ks 94 Thuroczy Károly lev.].

Szk: ~ *pedig*. 1568: Mezaros Martone, Meg eskegyek azon hogy az Tukoth Henteler Matyasne vitte oda, es ő neky sem hire sem tanachya nynchen aban hogy az tuk vayda Jacabneie legyen, ha hul penig meg ne(m) mer eskeny, valakik oth

voltanak hatalmon maradnak [Kv; TJK III/1. 186]. 1569: Toruenzerent talaltuk biro vram es Kyrál biro vra(m) hogy ezten napig az hazbol ky agyak Rezeket azoknak a kyk kevanyak, ha hul penyg ky ne(m) agyak, az vtan az haszat fel kyalassak [Kv i.h. 255]. 1584: ha hwl pedig rea ne(m) Irkeznek Tahat twdomán titellel tartozik az birák eleótt myerthog semmikippen az fejedelem dolgatwl ne(m) Irkezet rea [Torda; DLt 212]. 1590: miertt hogj Ezekett semi wettkemert meg czielekette az alperes az decretumba meg Irott penatt köwetem rajta Erette ... ha hol penig Ezekett tagadna az al peres, ki bocssasson az törwenj amitt bizonyíthatok bizonyítottok amellett törventis kerek [UszT]. 1607: Ha hul pedig halalom uta(n), ualami Attianfia talalkoznek, es ha az hazhellet uizza akarna venni, Twry Andras Vramtul, tehát az 25 forintot . tartozzek le tenni [Vessződ NK; JHb XXIII/4]. 1623: Ha hol pedig fel nem akarnak venni az megh irt szaz huzonkétt forint es harmintz hat kész pénzt az megh mondot vitezleo Rethy Istua(n) Deak auagi posteritási, es az megh mondot szena fw helyet kezekből ki nem bochyatanak, zállaghiais el nezzen [Márkosfva Hsz; Borb. I]. 1653: illyen Conditional vévek penigh ezéket magokhoz ..., hogy valamikor az arva kivanya, vagy magha Göczi Istv(an) avagy maradékja minden pellekedés nélkül tartozzek letenni az arvanak, s mind a' penz sumat s mind penigh az egyeb ingo bingo jokat es eszkozoket, ha hol penigh pellekedes nélkül le ne(m) tené két anyn maradgyon [Ilencfva MT; DLev. I. II. B. 11]. 1699: Kolosvari Pap Laszlo Szigyartó Mihallyal valo adossagbeli dolgát s praetensioját a' Nemes Var(me)gyen kezdven ott prosequallya ha hol penig Szekünkre remittaltatott itt revideltatik [Dés; Jk 297b]. 1713: Popa Mihalla allita ... két kezeseke ..., kik is obligalak arra magakatt, hogy ... az Ur ő nsza ... a kezesekek javaiból satisfactiot vehessen vétethessen ha hol penig annyi erő javai nem találatnának, tehát magakhazis hozzá nyulhassan [Nagynyulas K; TKI Samuel Eperjesi jurátus notárius kezébe]. 1742: (A kezesekek tartozzanak ... Kifor Iliát és Kifor Iuont az Migs Királyi Tábla eleiben elő állítani vagj Sistolni, és ha a' Migs Királyi Tábla absolvallya és Nemessé teszi őket, ugj abszolvaltassanak ..., ha hol penig ... Jobbagysággal aggravallya tehát ott maradnak [Boncnyíres SzD; TL 42]. 1767: Ha egyik bányabeli Mű a' másikkba hallatik, azon bányákban ... a' Napszámok(na)k szaporítása tellyesseggel tollálatatik. Ha hol p(e)d(ig) a' bányák(na)k a' szomszédokkal mint es nem léssen Controversia, ... a' Napszámoknak szaporítása meg engedtetik [Torockó; TLev. V/1].

2. felt. ellentétes ksz-ként; ca conjunctie conditionalis adversativá; als Bindewort in adversativem Bedingungssatz: ha ellenben; dacá in schimib; wenn aber. 1557: My Somlyay Bathory Istwan es perecheny Bathory Jmreh adywk ezt mydeneknek thwtara hog ... my Bathory Istwan ... akarwan Bekeseget Jmreh wramal zer-

zeny ... wegezthonk Jlyen zerzest hog mykron Christoff wram* meg Jew thehat, ... ha Jmreh wramal meg egenesethethnek Jo, ha hol nem, ... Jmreh wram mynd zolgaywal ... hythekel Reya allhassanak es ... maragyon azon ket szaz forynt kewthel alat kyre az fogot Byrak elwt magokat kewttek volt [Somlyó Sz; Wlt. — *Báthory Kristófot]. 1560: Az mely Jozagot ..., kit Romaj Kiral Magwa zakattúl, harinaj farkas wramnak adot volna, Minden Jvssaful atta ... Attiafianak, Petky Katalin Azzonnak, Jllien ok alat, hog otalmazza magat Benne, ha hol meg Nem maradhatna Benne Az wezzeody Rezert, tartozzek farkas Wram Zaz forintot Neki fizetny [Ebesfva; Ks 101.] 1563/1577: Mw* ... Agywk emlekezetre mindeneknek ... mint fogoth keoz Emberek, hittak wala Mynket az my attyankfyay hogy My eo keozteok indultatott perben Egyenessegeot zerzenenk, Sok zo wthan Teonek Ilyen wegezesth hogi az Mennye per eo kozthok wolt, az Torockay Jozagnak ozlasarol, hogy az Mosthany Terminusrol halaztottak az Jeouendo Terminusra Ily condiciowal, hogy ha addegh atyafywy zeretetheol Megh igeneswlhetnek, Jo ha hwl nem Tehat az Torockay wraym az Jeowendeo megh mondot Terminuson Semmi okon Magokat nem absentallyak, hanem az kere-setrol Exhibealnak [Kv; Thor. VIII/2 — *Köv. a nevek fels.]. 1602: az hazban es eóreoksegeben ... Janos Deakot keotelesek legyenek zolgalny mynth Jobbagy, ha hul zolgalni nem akarnak mindgyarast ky hannya eoket onnet [Sóvárad MT; Berz. 15. XXXIX/1]. 1604: Igy vegeszenek en Elötem ..., Hogj karachjon napjara megh adgya asz 50 forintot, Ha hól (l) meg nem adna, 25 forinto(n) maragjo(n) [UszT 20/207] | nyilwan vagyon hogy Eosteol marat Eoreokseget senki Jdegennek az ver ellen sem el nem adhattya sem vallhatia azert ha atta ... de en arra azt mondom hogy ereotlen az Ver ellen, ha hul az kegmtetek teoruentye azt Jtelne hogy el adhatta volna is az ver ellenis, de az eoreokseget ... magamnak meg kewanom [i.h. 18/5]. 1632: ha el akaria az Leant hadni az legeni, hat deponallion f. 12. ha hol nem, hat maradgion Ligaban mivel hogi semmi okot az leannak meghvetesere nem adhat [SzJk 40]. 1650/1667: Csákány György ... semmit el adni abalienalni senkinek Kendi János vramon kívül szabados ne legyen és lehessen ..., ha hol másnak adná ... simpliciter occupálhasson és occupát-hasson Kendi János vram [Kelemenelke MT; Ks NN. 25]. 1673: Kegielmel szolgabiro Ur(am) menjen el Nehai Tot Miklosne aszszonjomhoz, es az melly ház hely(ne)k az árráb(an) ados lévén eó kegielme f. 75 ... el menvén kérje, ha megh adgia bene, kegielmel leuáljja; ha hol ne(m) lassa kegielmel mit reszvál, s adgion relatoriat rolla [Kv; KvLt I. 182 „néhai Toth Miklosne" vall. — *Értsd: Néhai Toth Miklós felesége]. 1698: ha jövő kedden contentallya bene: ha hol nem, exclusis omnib(us) juridicis remediis az Actioban feltett keresetet az A. executalthassa az Intuson [Dés; Jk 270b]. 1742: tartozzanak Kifor Iliat es

Kifor Juont az Mlgs Királyi Tábla eleiben elő állítani ha hol ... a' Mlgs Királyi Tábla Törvényesen Jobbágysággal aggravallya tehát ott maradnak cum Familia illorum [Boncnyires SzD; TL 42].

Ha. 1570: ha hol [Kv; Tjk III/2. 160a]. 1588: Ha hol [Ne; Berz. 7. LXV/3]. 1593: Ha hul [Kv; TanJk I/1. 221]. 1593, 1598, 1599, 1602: hahol [Kv; i.h. 209; Tjk V/1. 234, 329, 520]. 1603: ha hol [UszT 17/81]. 1606: Ha hol [i.h. 20/143]. 1608: ha hul [Mezőbánd MT; MbK]. 1612: ha hol [Tötör SzD; Ks 42. E]. 1613: ha hol [Ilencfva MT; DLv. 1. II. B. Cs. 12]. 1636: ha hol [Búrjánosbuda K; JHbK XXIII/20]. 1642, 1648: ha hol [Kv; RDL I. 129; Tjk VIII/4. 325]. 1658: ha hol [Mv; Nagy Szabó Ferenc végr.]. 1664/1667: ha hol [Szentgerice MT; Ks NN.25]. 1700: ha hol [Dés; Jk 305b].

hahon, hahun 1. felt. ksz-ként e szk-ban; ca conjunctie conditională, în această construcție; als Bindewort im Bedingungssatz, in dieser Wortkonstruktion: ~ *penig/pediglen/peniglen* ha aztán; apoi/dar dacă; wenn dann. 1570 k.: megengedték ..., hogy minden fazakas mester az ú mester-ségiben hūn és igazán eljárjon; ha hun *penig* valamelyik mesternek az ú mivben valami álnok-ság avagy csalárdság találtatnék, az mesterségtől megfosztassék [Dés; DPaz. 6]. 1580: az fogliok-nak helye felol wegeztek eo kegmek hogy egyk felt vagy az Azzonnepeket vagy ferfiakat It az pinczebe tarchyak, ha hun *penigh* It az zomzed-sagba valahūn helt talalna zabad legien eo kegmek ha *penig* ne(m) talal tehagh az kezeop kapu felet valo bastyba rakassa be az ferfiakat [Kv; TanJk V/3. 233b]. 1582: Az procatorok dolga felol wegeztek eo kegmek hogj az procatorokat marazzak azon elobbely fizettesse(n), ha hun *penig* semmy-keppe(n) megh ne(m) Akarnak maradny é Ieowé gywlesbe aggya eleybe az warosnak, es wegezny Akar eo kegmek felölle (igy!) [Kv; i.h. 251a]. 1595: Antal Gergieot Banffi Istuan vrunk kezebwl ki ueuek kezesseneg ket zaz forintigh Vajda Istuan Vrunk haza ieoueteleighlen, hogy azkorra eleo allatiak vra eleiben; ha hun *penigh* len eleo nem allattathatnaik tahat az ket szaz forinton el maradgianak [K; RLt O. 5]. 1607: ha hon *pedig* eo az en feoldemreol el akarna meny tahat uagi az fejet uagi *pedig* fl 40 adgjak kezem-ben [Hsz; BLt]. 1612: Hatuanj Sigmond vrunk eo kegielm Fogatta volt Egj Jobbagiat meg Vjfaluit Maior Demjent..., mely Jobbagiat mi veotteonk ky kezesseneg kezeonket Be aduan Neguen forintig, hogy Jobbagj lezen, ha hun *pediglen* Az hatuanj Sigmond vrunk neue Alol El budosneiek Major Demjen, Az Neguen forin-toth Hatuanj Sigmond Vrunk mi rajtunk ... meg vehesse [Újfalú K; Ks 31. 29]. 1646: ha mit ketek ezekben es ezeken kiullis uelunk czelekezik azt megh zolgalliuk tellyes életünkben; ha hun *penig* mit nem czelekezik ketek, azertis soha gonozt ketek utan nem mondu(n)k [Bádok K; JHb III/72]. 1651: ha hun *pediglen* Szombat

Marton deficialna Maraduanya nem maradna [Szentmárton Cs; Bállt 49].

2. felt. ellentétes ksz-ként; ca conjunctie condițională adversativă; als Bindewort in adversativem Bedingungssatz; ha azonban/ellenben; dar dacă, dacă în schimb; wenn aber. 1594: ezen leuel ereyeüel ... mingyarast exequalhasso(n) frataj Janos Vra(m) ... ha marhas ember lezen, marhayaboll exequalyannak, beochw zerenth, ha hun marhaya nem lenne sem eokreh sem Tehenne senny (!) labas marhaya ... feyetis megh foghassa [M.fráta K; SLt U. 41]. 1595: Az decreto(m) tartasa szerent haszainra Jöuesedert fele-sege(m) el uiteledert az nagy hatalmat inondom hozad mivel hogy hite melleöl el ment azt mondom hogy hiteltensegynék terhen uagio(n) erette ha ho(n) ezekben ualomit tagadna ki fogok s megy bizonittom az en feleletem szerent [UszT].

hahota hohot; Gelache. 1812: a Groff Ur eo nsga ... a Tiszteletes Esperest Uramot bé küldötte, hogy engesztelje a Groffnét de a Groffné ... mindjárt nagy hahotával ki katzagta és kitsufolta [Héderfája KK; IB].

haj 1. pár; Haar. 1570: Egy gyermeket kynek Laczko volt Neweh Kakas Andras vram adoth ew hozza Ezwegre hogy az feyeth megh gyogita-na Mert Rwth kozos volt, ew Banth wele Megis gogithotta volt chyak Immar hajanak kellet volna Neony [Kv; Tjk III/2. 42]. 1598: kezke-neomet le tazita hajamot megh foga, migh akara addigh vert [UszT 13/27]. 1630: az Szeoke Peter Matkaia haragszik ream hogi az Matkaianak ki teptem az haiat [Mv; MvLt 290. 201a]. 1683: potentia absoluta mediante ream tamadtanak magamat vertenek toglattanak, véremet ki on-tottak hajamat szakalomat ki tépték [Dés; Jk]. 1709: Öszveveszett Polos János Szoboszlai Jó-zseffel, körmelték egymást és hajokat tépészték [TT. 1890. 759 SzZsN]. 1736: A kis asszonyok, sőt elévaló nemes leányok Az hajokat két felől leeresztve, gömbölyegen csinált vassal meg-melegítvén megfodorították [MetFr 466. — I. még i.h. 350, 387, 398]. 1745: Csimponjer David ... az hajomba Csipezketet [Kersec H; Ks 112. Vegyes ir.]. 1774: az ő inventiója az hogy a ma-gyar regementekben a közkatónák is hátra tekerve czapban (amint most mondják) viseljük a hajukat akik addig nyírt kurta haját viseltek [RettE 323–4]. 1793: meg-Czibarolták tépték ... ugy állott a' haja mint edgy Kosár a fején [Dés; DLt az 1799. évi iratok közt]. 1806: Irsikovich Márton, Brassai ... Titus módjára erőssen el-van nyírva a haja | Nagy János ... az haját két fonattékban viseli [DLt nyomt. kl]. 1813: Podor Dani ... haja fekete tömöt, két fonattékban viseli [DLt 99 ua.]. 1817: Hesdetzán Farkas Pétré . két felől a' haját meg götsözve viseli [TLt 1779 Lázár Antal szb kezével]. 1850: kitsi Titinek szép nagy fekete haja van még meg hajlik a' nyakán [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez]. Szk: ~ *dba* (bele) *akad* *ukinek*. 1687: Komsa Márk

Raduly Hertsegja ... huzni vonni kezdek egymast ..., egy mas hajaban akadtanak [Hurez F; Szád. Koman Mark (66) jb vall.]. 1793: az aszszonyok belé akadtanak a' Horvath Joseff Uram hajába [Dés; DLt az 1799. évi iratok közt]. 1803: őzve bonyolodván haját meg ragadván annál fogva a Földhez verte, és úgy akadtanak egyik a' Másikkal Sokan hajba [Berekeresztúr MT; Berz. 3. 5. B. 1]. — L. még *akad* 2. al. * ~ *aba esik* vkinek. 1591: Zigehti Mihali ... vallia Az Lenczes Georgi vrain (!) zolgai .. fel vgranak, es raita az Varadi Eottues leginien, haiba essenek, es ereossen kezdek tiparlan [Kv; Tjk V/1. 169]. 1600: Helena consors Joannis Sardy fassa est ... latam hogy egymas heiba (!) estek vala es hogy Chako Balint very vala kemewletlenewl [Kv; Tjk VI/1. 439] * ~ *aba hág vkinek*. 1591: monda(m) Jm en ki megyek megh latom mit akar, ky menek bekessiget akarek zerzeny, de Ferencz mi(n)giarast az halamba haga [Kobátfva U; UszT 15/196] * ~ *aba kap vkinek*. 1573: Adam Istwan mingyart hayaba kap az Battyanak es az falhoz tazyttia, azonba Vince adamys hayaban kap az eoehyének [Kv; Tjk III/3. 198b Martinus Weres vall.]. 1585: Anna Vas Georgne zolgaloia Val Eleob zitta megl Biro Mihalne ... Tapazto Istuant Eozwe Menenek, es valtig tazigalak egy mast, vegre az Azzony Az haiba zakalabals kapot vala zidta rutul es peokdeoste [Kv; Tjk IV/1. 537]. 1777: Petru ... még keményebben kezdet káromkodni hajomba kapni, és morczonglani ... hajombollis egy Csomot ki szakasztot [H; Ks 114 Vegyes ir.]. 1803: Pánkán Avram pedig azonba hajába kapott Rosu Péternek [Tyéj H; Ks 113 Vegyes ir.] * ~ *aba ragad vkinek* / ~ *ban ragad vkit*. 1717: Becski ura(m) ... arezul Csapván Dobai Uramat, mind a két kezével az hajáb(a) ragada [M.köblös SzD; RLt Balog Mihály (54) ns vall.]. 1761: egy Veszsző szallal hozza Űte keczer Pap Janko Tybucz Markujhoz azonban egy mas hajaban ragadnak ot osztan huztak vontak egy más hajokat [Illyésfva Sz; BfR 45/12]. 1793: mindnyájon hajában ragadván téptek, és Cibárolták [Dés; DLt az 1799. évi iratok közt]. 1804: Tamás Luka Popa Vont hajba ragadá és rutul rántzikálni kezdette [K; KLev.] * ~ *aba szókhik vkinek*. 1801: a Béres Biro Zaharia az Exponens Kortsomáros hajába szókhót [Kajántó K; Ált PiscLt]. 1822: az után én feltámbáskodván Ujjolag az hajamba Szókhót tépett Hurtzolt mind addig mig mások a kezéből ki szabadítottak [K; KLev.] * ~ *aba tépelődik vkinek*. 1803: tépelődöt a' hajába hól egyiknek, hól pediglen az Másiknak [Berekeresztúr MT; Berz. 3. 5. B. 1] * ~ *aba ugrik vkinek*. 1801: S midőn az fogadoban valo nagy lármáért a Béres Birot a Kortsomáros fedette volna, maga az Béres Biro Ugrot az Exponens Kortsomáros hajában tsaknem minden oknélkült [Kajántó K; Ált PiscLt Makosán Szimnyina (18) hajadon léány vall.] * ~ *ánál fogva*. 1582: Latam hog ez fel perest ky vonak ketten hayanal fogwa [Szász-

lóna K/Kv; Tjk IV/1. 14 St. Bereocz kjb vall.]. 1591: Zilagi Janosne Anna ... vallia ... Zeoch Pal le vonta vala Brassai Andrasnet, es haianal fogua vondoza vala, es eokleuelis veri vala ... az Zeoch Pal felesége az vra kezebeol akaria vala megh zabaditani az azzoni haiat [Kv; Tjk V/1. 160]. 1665/1754: hajoknál fogva segytem őket vonni az asztalra [Kv; ACart. 25. 1]. 1744: meg a Pitvarb(an) kezdetek egy mast hajoknál fogva tepni es cibalni [Besenyő AF; Told. 3]. 1781: (A legények) Sıklodi András és Siga Bandit a földön hajaknál fogva a földön (így!) vondozzák vala [Márkod MT; BetLt 7 Marton Máttjás (32) ns vall.]. 1800: láttem ... mikor Ketzan Juvont es fiat Vaszit ... hajaknál fogva ... vgy repítettek hogy még a Labak sem érte a Földet [Kóród KK; Ks 67. 47. 27] * ~ *ba akad vkivel*. 1783: Hajba akadtak az Erdő Pásztorral [Koronka MT; Told. 39/12] * ~ *ba kap vkivel*. 1803: hirtelen hajba kaptanak Pánkán Avrammal, én a kortsomárosnéval választottuk el őket [Tyéj H; Ks 113 Vegyes ir.] * ~ *ba kerekedik*. 1807: egy más hajába kerekedének s mind addig huzák egy más haját mig mind ketten a' földreis esének [Tarcasfva U; Pf]. 1823: meg ragadtam őtet s hajba kerekedtünk, hanem sokáig nem tzbálodhatván el választottak egy mástól [K; KLev.] * ~ *ba mennek*. 1780: felele a Fejérvári Serfőző* ... Te betsüljen (!) meg engemet mert En Meister vagyok, és meg érdemlem a betsületet, arra monda az Exponens Énis lehetek olyan Meister mint Te vagy, s azzal fel kelve tsak nem hajban mentenek [Ne; DobLev. III/540. 5a. — Trettner Joseff]. XVIII. sz. v.: Én magától Fábían Jositol hallám ... a Kantában meg támadták volna az Opra János fiai és hajba mentenek volna [Kanta Hsz; HSzjP] * ~ *ba/ra való*. 1648: Egy rubintos fejer Zomancsos (!) hayb(a) valo viragh kib(en) vagio(n) tizenegye rubint [Mk 1 Kapi Kata kel.]. 1651: edgy Túrkeses Arany Haiban valo Tő melyben vagyon 17 apro Túrkes [WassLt Wass Judit kel.]. 1673: Egy hajra valo apro gyöngyel tsinált haj virág [Marossztkirály AF; IB]. 1674: Folti Kato szamara hayra valo bokretat de 24 [Beszt.; Törzs] * ~ *kötni (való)*. 1722: Két haj kötni valo pantlika [ApLt 2 Apor Péterné lelt.] * ~ *borzos ~jal* borzosan. 1831: láttamis a Fodor Péterné Léányát Sirva borzos hajjal, fővel a piatzen futni [Torda; TVLt Közjg. ir. rtlen] * ~ *(fel)kötött ~ ' ? '* 1736: Ha akkor kötött hajjal vagy Zacsókóban varrott hajjal valaki eléjött volna, azt mindnyáján kacagták s csúfolták volna [MetTr 354]. 1747: egy Farkas Ignatus nevű egj fejssével utánnam hajtván csak az fel kötöt hajam csögit éré, külömben ha az fejemet érte volna mingjárt meg holtam volna [Sztolna K; JHb 74] * ~ *kurva ~ paróka*. 1736: A fejét majd mindnyáján borotváltatták, ha kopocz volt, nem viselt idegen kurva haját, az kit most barokának hínak [MetTr 350] * ~ *porozott ~ rizsporos* haj. 1759: A főispán ... Szép aranyos palocselben jött. A hinto mellett két nagy hajdú ... A bakon

két egyforma gyermek szépen felöltöztetve, porozott hajjal mindenik [RettE 96].

Sz: ~a szála feláll az embernek... 1746: ha valaki kívánna vallatni, oly utrumakkal... az embernek haja Szála fel állana, tsalárd, tőkéletlen, és álnak hatalmasságtételin [Szentgyed SzD; WassLt] * megmutatja, hogy a ~a szála kinő a süvege tetején. 1781: Meg mutatom hogy a süveged tetején a' hajad ki nő s a'zekédből a' könyököd [Komolló Hsz; HSzjP].

2. (haj)tincs; smoc de pár; Locke. 1736: Az Úr Házában Fodorított hajnak valo egy tsomo haj 2 [Várhegy MT; CU XIII/1. 102]. 1788: Egy áll haj, egy pár bukival, és füle mellé valo két kis hajjal égyütt [Mv; TSb 47].

Ha. 1599: haiamot [UszT 14/35]. 1765: háját [Kisenyed AF; Eszt-Mk Vall. 298]. 1800: hajoknál [O.solymos KK; Ks 67. 47. 27]. 1818: hajokat [K; KLev.].

haj² 1. héj, huzat; faťa (de pernă); Überzug, Zieche. 1588: Egy Eoregh derekaly Egy masfel zél derekaly, Harom vánkoss egy keskeny fewaly, Ezeknek mind hayok vagyon [Kv; Inv. I/2. 14]. 1635: ket darakalyt attam neki hajastol, kett feo allyat hajastol [Mv; MvLt 291. 54a]. 1637: Jutott kett feonaly hajastol, az egyken vagyon veres rosas haj, az masikon annal alab ualo kekes mereo haj, az ketteot hajastol aestimal(tak) f 3 [Kv; RDL I. 24]. 1653: ket derekalj hajastol, hitvan Edgik(ne)k az haja, ket fő alj hajastol [Ilencfva MT; DLev. II. B. 12]. 1662: Egy io derekaly hajastol. Ket vankosok heiaistol [Kv; RDL I. 146]. 1708: egygy vánkossokat heiaistol, s, egygy kús fél derekalt haj nélküli valot [Kv; KvRLt VII. 11 Zambó Mihály végr.]. 1739: 3 Pelyhe Derekaly hajával és tokjával edgyütt 4 Pelyhe Vánkoss Tokjával és hajával edgyütt [Szászkered K; LLt Fasc. 96]. 1768: Két kitsiny piyhe Párna zöld Tafota hajakkal [Császári SzD; WassLt Wass Ágnes ágyneműje] | Tollu Derekaj kender-vásznon haja 1 Kopatz Derekaj 1 Tarka tzikellyes hajjal 4 [Mezősztyörgy K; Ks 23. XXIIb]. 1790: Ót ... Párna, négy Hajostól, egyik kopaszon [Mv; MvLev. Boka Katalin hagy. 4]. 1817: 7. Kissebb és Nagy párnátskák hajastol [Varsolc Sz; Born. IV. 41]. 1831: Derekajj ... haj nélkült [Körtvélyfája MT; LLt]. 1835: két Derékaj két két hajokal 36 Rf [Illyefva Hsz; HSzjP]. 1851: Egy rosz avaték haj nélküli valo derekaj [Dés; DLt].

Vö. héj² 1. al. — Dénen a szerk. gyermekkorában címszóbeli fogalomra a (párna)haj és a (párna)huzat szó járta.

Szk: kittelyes ~. 1656: Vagyon az nyozolyab(an) három hozu derekaly, edgik(ne)k egy hitva(n) kek kittelyes haja [Doboka; Mk Inv. 1] * székhely szöttes ~. 1850 k.: 4 derekaj vj gyapat tokkal székhely szöttes haj rajtok [Pk 2] * tótos ~. 1790: Két tollu Derekaj totos Haja mindeniknek [Mv; MvLev. Boka Kata hagy. 3-4]. 1815: Egy Derekaj Totos hajjal Rf 3 [Mv; MvLev. Szántó

Kók István hagy. 3] * varratos fejű ~ hímzett csúpos párnahuzat. 1817: Egy uj párna, wásznon Tokkal, fel viseltes varatos fejű hajjal [Mv; MvLt 2].

2. héj; coajă; Schale. XVIII. sz. eleje: à tyuk tojas hajatis bele kel az orraba rontani [JHb 17/10 lótarási ut. — *Ti. a beteg lónak]. 1750/-1778: midőn hajában sokat vesződött volna ... ott rothadott [Ilencfva MT; DLev. 6. — *Ti. az éretlen leszedett törökbúza].

Ha. 1837: hajokkal [Gidófva Hsz; HSzjP].

haj³ padlás, rég, nép hiu; pod; Dachboden. 1697: Az haz hajjan vagjon ... Egi szalma vagdalo kasza cum suis requisitis [Borberek AF; Mk Alvinczi Péter lelt. 4]. — Vö. héj 4. és hiu al.

haj⁴ isz 1. hej; ah; lei. 1632: Hamar, Istok az sz: Kiralj uczarol jö uala fel s az ueres dolmani vala rajta, s monda meszaros Imreh, Haj Veres dolmanj ... azon ueres uerejtekembeől czenaltattad [Mv; MvLt 290. 70b]. 1633: Vasaros Jstuan ... mondgia uala ... hogi az ablako(n) ki tekinte, haj, haj, megie(n) am most Borbeli Janosne az en neki ueöt karmasin szaruba(n) Szeocz Mihalinehoz [i.h. 128]. 1751: Hallo haj Gőndör bátya Mit beszél Isten Angyala [Hét-falu Br; EM LI, 123 bethl. ját.].

2. ej, ejnye, hinnye; ei, e; ei. 1664: Mikoron az Tattarok Csaszaryb(a) jeövennek Rablany akoron Tombay György maga foga megh Engemet ... mondam ... ne Czeleked mert ha ki szabadt az Isten innet, de bizony megh bencd, monda hay Eördeög lelkü, vén boszorkany nem szannalak meg ölny [Császári SzD; WassLt Kífor Miklós né Filep Margit (35) jb vall.].

háj 1. osință; Schmer, Fett. 1568: el akartuk vony toled az bwos hayat [Kv; Tjk III/1. 192. — *L. bővebben bővös 1 al.]. 1585: dizno hust es hialt (!) veőnek ky Jzakiokból ..., de az hially ollian vala mint ha zinte mosta(n) vettek volna ky az diznobul [M.valkó K; KP. Veres Mihál jb vall.]. 1587: veottem háitt p(ro) d. 10 [Kv; Szám. 3/XXVI. 65 Suweges Gergely isp. m. kezével]. 1606: Az zalonat hayt, turot valtig el vittette vala Thegzes János [UszT 19/21]. 1629: en semmi boszorkansagot hozza nem lattam, hane(m) hogy süly ellen Zedet fűvet s azt teorte hajban [Kv; Tjk VII/3. 117]. 1644: Sziagiarto Gergeline egi eőregh hayamat, s megh egi falka Dizno peczieniemet ... fel rakta volt [Mv; MvLt 291. 400b]. 1660: Eöt scdor. Egy türedék hay [Lázárfva Cs; LLt Fasc. 117]. 1697: haj vagyon három Türedék [Pálos NK; LLt Fasc. 140]. 1714: más fél düredék (!) hájj [Kászonséfalú; LLt Fasc. 85]. 1733: Edgj Szalanna, Háj is tanaltatott [Marossztkirály AF; Told. 2]. 1736: Bogha túrt háj nro 1/2 [Földvár TA; CU XIII/1. 289]. 1759: Hajkul Farkas ... egy fél hájot ... adott [Marosludas TA; TKI Gurutza Ignát (30) jb vall.]. 1764: sokan sok szalonákot, hájot,

s orját s egyéb aprolékokotis attanajk [Torda; Tjkt V. 221]. 1768: Türedék(e) varrott hájok 12 [Mezősztyörgy K; Ks 23. XIIb]. 1793: a 12 Kővér sertések Szalonnái . . Ezeknek Hájai [Hada Sz; JF LevK 151–2 Benkő Elek szt kezével].

Szk: *nyers* ~. 1764: találtak a szénában a legelő helyek körül egy sertés állat . . találtak a szénában egy nyers hájat, vesejével edgyütt [Torda; Tjkt V. 202] * *olvasztott* ~ hájzsr. 1785: vöttem Zalonnat es Oluasztot hayat d. 2 [Kv; Szám. 3/XXII. 53]. 1679: Olvasztot hájnak valo szoros száju korso nro 1 [Uzdiszt-péter K; TL. Bajomi János lelt. 60]. 1688: Fonyadek olvasztat haj 6 fazakab(an) libr 100 | Fonyadek vagj olvasztot Haj libr 140 [A.porumbák F; UtI]. 1736: Vajat nem tettek semmi étekben*, mikor kalácsot, lepént, bélest sütöttek, abba tettek vajat, vagy penig pánkot, noha inkább ették akkor^b az új olasztott^c hájban forralt pánkot, mint az vajban sültet [MetTr 322. — *Ti. az erdélyi kiváltságos renden lévő. ^bA fejedelmi korban. ^cNyilvánvaló sajtóhiba olvasztott h.].

2. hájkenőcs; alifie grás (de osinzá); Fett-salbe. 1585: Ilona Simon Martonne vallia, Az el múlt heten vala, így ziggya vala Danch Leorincz vicej Andrast Roz vagy Czigan, lator vagy, megh feőzeted Az ebet es annak Az hayaűal kenetted magadath [Kv; Tjkt IV/1. 515]. 1609: adtam Az vrunk louai labok megh kenesere haiat . . d: 6 [Kv; Szám. 126/IV. 339]. 1639: (A lovat) en Oruoslav megh, s az keh, igen foitogattia vala, megh en tekevek (!)* ő haját az zabolajara s fel kötöttem az szajat [Mv; MvLt 291. 185a. — *Tollvétség tevek h. ?].

3. hájból készült kocsi- és szerszámkenőcs; unsoare de căruță și unelte (făcută) din osinză; aus Fett verfertigte Wagen- und Werkzeugschmiere. 1581: Hayat vöttem az Taligahoz d. 12 [Kv; Szám. 3/III. 7]. 1584: Veottem háyth hogy Az taligat moz kentek d 3 . . Veottem esmeg hayt az kerekhez kenny d. 3 [Kv; i.h. 3/XIII. 7 malom-szám]. 1588: Az kwchy kenny haira valo pinzt attam d. 3 [Kv; i.h. 4/I. 22]. 1681: Kivántatnak holmi egyéb bonumok is az hámor, bánya és fűrés szükségére úgy mint háj, bőr, fadgyú, deszka etc. [CsVh 107 P. Alvinczinek, a feji birtokok prefektusának fogj. 1730: A G(ene)ralisne hintoja kenni hájért Den. 18 [Kv; Szám. 56/XIX. 12]. 1736: Az kovajter mester Biro Uramnit volt feleségestől vittünk Bort kenyeret pecsenyet, hinto kenni haját [Kvh; Bogáts 12]. 1797: Egy Font háj Szekér kenni Dr. 28 [Szság; BfR III. R. CXLV. 22].

4. kővérség; grásime; Fett. 1724: Látom hogy Panna Kővér, de mi van benne, háj é vagj kő n(em) tudom [Szentkirály MT; BK. Simon Györgj 14] jb vallj].

Ha. 1749: hájjat [Kismuncsel H; Ks 112 Vegyes ir.]. 1771: hájja [Msz; BetLt 7] | hájjat [Márkod MT; i.h.]. 1805: egy hajot [Szamosfva K; BLt 12]. 1818: hájja [Galac BN; Wlt].

haja isz Csak e szk-ban; numai în această construcție; nur in dieser Wortkonstruktion: *hopp* ~ l hop; hops, hopp. 1619: Messiássá akarja magát tenni s meg akarja ez világot ítlini. Hopp haja! így confundálja az Isten az embereket [BTN 217 Borsos Tamás Péchi Simon kancellár-hoz].

hajaeska huzatocska; față mică (de pernă); kleiner Überzug, Ziechen. 1625: egy kekes derekaly hajaczka viselt toldozott f. ./. 20 [Kv; RDL I. 126]. 1734: Egy Sahos Abrosz. uj, két kis fekete selyemmel varrott vánkös hajacskák [Kv; Pk 6].

hajaeska osinzá mică; Fettchen. 1685: Szalonnát láttam kettőt egy hajjacskát [A.szilvás H; Kath.].

hajadon I. mn férjezetlen, férjhez nem ment; nemáritatá; unverheiratet. 1572: Be Jeo oda Lakatos leorinczne ky azkor hayadon volt [Kv; Tjkt III/3. 29]. 1577: az nemes azzony theke Gasparne es Magdalanazzony haiadon leany [BfN 71/19]. 1582: En Kataljn azzony Iy garto Janosne kyraly vchaban Ezts hallota(m) az haiado(n) leannyatul* [Kv; Tjkt IV/1. 58c. — *Köv. a nyil.]. 1600: az Antal Marton hugat Zeöch Janos wezi megh, Jsmegh egy korba Zeöch Janosis megh hal, es ennekis maradnak walami arwai es haiadon leanys marad, es ezt az haiadon leant wezi el Kowach Jsthwan felesigwl [UszT 15/251]. 1640: Szeken lako Sebe Janos Haiadon leaniat az Eccla . . . matkaianak . . . keőtelessege alol absolualta [SzJk 48]. 1641/1642: az Nagiobbik leaniom Susanna ki most Tar Mihalyne, akkor Partaban haiadon leany uala [Mihályfva NK; JHb XXII/37]. 1673: az hajdan leánynek feleséb ezüst márhát itilünk [Marossztkirály AF; BfN]. 1705: Kősebb Szőcs Mihaly hajadon leanya Judith [Zetelaka U; Pf]. 1760: néhai édes Atyánk decessussán mi velünk két egy testvér hajadon leány maradván é bonis az edgyik dotaltatott parafernizáltatott [Oroszfalu Hsz; BLv.]. 1795: Groff Lázár Eleonora . . . akkor Hajadon volt a szerént Tutelam* alatt volt [Mv; JHb XXIX. 45. — *Az anya, gr. Lázár Antalné Torma Éva gondnoksága alatt]. 1799: Született Öreg Kaló Andrásnak Kiseb hajadon Leányán(a)k Ersők(na)k véletlen Péter fia 4ta Julij Tisztatalan ágiból [Inaktelke K; RAK 14]. 1803: Esmeriē a Tanu Ars* Rákosan residealo Nemes Fodor Sigmund Feleségit . . . és Hajadon Leányat Fodor Vigát? [Asz; Borb. — *Olv.: Aranyos.]. 1818: Copulaltattak . . . Ifju Legeny Kozma János Hajdon Leány Barta Katával . . . Ifju Legény Kupa Ferentz Hajdon Kozma Katával [M.bikal K; RAK 140]. 1831: Pungratz Joseff hajdan (!) Leánya Katalin [Torda; TVLt Köz. ir. sztn]. 1843: Pap Kata — 18 éves hajdan leány meg holt asz-korságban [Nagykapus K; RAK 11] | filjam és hajadon két leányaim [Kv; SLt Vegyes perir.].

Szk: ~ *srúz*. 1732: Vettem el Feleségül magam-

nak ... Tiszt Bonyhai Györgj ur(am) Leányát (: hajadon szület:) Bonyhai Máriát [ArJk 39–40].

II. fn 1. férjezetlen/férjhez nem ment nő; femeie nemáritatá; unverheirateite Frau. 1589: Vas Balas leania Catalin Hajadon [Dés; DLt 226–7]. 1760: néhai Férjem után két hajadon leanyim maradtanak, az egyik . emaritaltatván ..., a másik pedig mint hajadon ... kívánja maga rátáját sequestraltátni [Oroszfalu Hsz; BLev.]. 1824: Kozma (Piti :) Ersok Hajdon [M.bikal K; RAK 142]. 1858: házassági életre léptek .. Demeter András 31 éves ifju legeny ... Lovász Erzsébet 22 éves hajdonnal [Zentelke K; REAK 10].

Szk: ~ állapotban. 1780: mig az Ur Isten három kedves Leányimnak Szerentsejeket ki mutattya és hajadon állapotban lésznek [Mv; Told. 27] * ~ korában. 1761: Poss. Hoszszufalu. Pajor alias Iani Iánoska annor. 4. Ezt a Hoszszufalusi Néhai Pajor János Liánya Ilona hajadon korában törvénytelen ágybul szülte volt [Hosszúfalu Br; BrÁlt Conscr. Dom. Törtsvár 479. — Binder Pál megjegyzése].

2. nagylány; fatá maturä; erwachsenes Mädchen. 1839: Néhány esztendőig tartám örökképen kisdéd korától olta, most már hajadon Rosaliát [Dés; DLt 1230].

3. ? érintetlen, szűz (lány); fatä, fecioară; Jungfrau. 1570: Dawyd Kadar .. vallia, Twgia hogy

Megh hayadon volt az lean kyt Mezaros Janosnak adot volt [Kv; Tjk III/2. 198].

III. hsz 1. hajadonfővel; cu capul gol, descoperit; barhaupt, mit entblößtem Kopf. 1573: Aztis vallia Eottues Georgne hogi ky tekint ablakon tahat Kapa Myhalne az Ayton al hayadon gereznayaba (így!) [Kv; Tjk III/3. 68].

2. ~ maradott pártában maradt; rámasä fatä bättrinä; unverheiratet geblieben. 1762: én Néhai Arva Özvegy Fekete Josefne, két hajadon maradott Leányimmal [Hsz; BLev.]. 1780: Az inctus mellett hajadon maradott testvéreknek illendő tartására az közből szántóföld szakasztassék annak parafernumára [Taploca Cs; RSzF 229].

hajadonfővel hajadonfőtt; cu capul gol, descoperit; barhaupt. 1570: Vrsula Molnar Boldyzarne vallia Latta hogy hayadon fewel wzte ky az ayton zabo Janos az feleseget [Kv; Tjk III/2. 79–80]. 1585: Margit kerekas leorinczne Vallia ... hayadon feowel chak egy Ingben vala lukach [Kv; Tjk IV/1. 421]. 1638: lattam az aratas eleöt hogi ez az Csiszar Ferencz fia hajadon fővel csak szören egj lovon erőssen niargal uala [Mv; MvLt 291. 137a]. 1696: énis hajado(n) fővel ki futék [Mikháza MT; Berz. 17. Pasc. XII. Becze Borka (26) vall.]. 1735: hajdon fővel egy ingben kételenítettett véresen futni [Dés; Jk]. 1737: az A. reä küldött, maga Nemes Házában fekvő ágjából, egj ingb(en) hajdon fővel elhozatta, lántzra vettette [uo.; Jk 246b]. 1741: Balog László ... hajadon fővel szalada el [Szilágycseh; IB III. 106/16]. 1748: hajadon fővel ott jární latott edgj embert [Torda; TjkT

III. 214]. 1801: a Második Lárma közben az Exponens Kortsomáros hajadon fővel az Udvarba ... bé nyargalt ötettt ottan szinte meg ölteek tsak amint van hajadon fővel haladott ki kezekből [Kajántó K; Ált FiscLt]. 1850: A' fejernépis hajdan fővel volt — fejer fersingbe [Dés DLt 1221].

Ha. 1770: hajadonfővel [Dés; JHb 361].

Désen a szerk. gyermekkorában még környelvi szinten is közönségesen használatos volt e szó, valamint hajdonfőn és hajadonfőn, hajadonfőtt társai. — I., még hajdanfőn al.

hajadon-leányság hajadon leányi jó hírnév; renume de fecioară; jungfräulicher guter Ruf. 1806: az egész tselekedetéből* a' láttzik, hogy a' mások tsufondárosságába gyönyörködő személy, a' szószátyárságot szereti midőn nem átalotta a' felperest nem tekintvén akkori hajadon Leányságátis, hírében nevében mint egy meg-ölni; ugyan hogy kerülhetné el-hát a' nyelve váltását [Dés; DLt 250/1808. — *Az alperes nőnek].

hajadonon 1. férjezetlenül, pártában; nemáritatá; unverheiratet. 1761: Attyok hólta után hajadononn maradt leanyok successive parafermizaltatta(na)k [Hsz; BLev.].

2. hajadonként, hajadonkorban; ca fatä/fecioară; als Jungfrau. 1823–1830: két nagy Leánya meg holt hajadonan [FogEK 33].

hajadonság hajadon állapot, vkinek hajadon volta; stare de fatä/de fecioară; jungfräulicher Zustand. 1770/1773: hagyok Groff Lázár Boriska hajadonságban lévő Edes Leanyomnak* [Szárhegy Cs; LLt. — *Köv. a végr-i nyíl].

hajadonul hajadonként; ca fatä/fecioară als Jungfrau. 1560: Suky Istuan az my Anyankat hayadonul vytte uolt sukra* ... Es megy akkor ky hazasította volt [Kv; ST 6. — *Vhelyik Zsuk (K)] | vgy vette fel benedek vram gongyat suky Jlonasszonnak ... ky megy most is ... hayadonul az ew kegyelme hazanal wagyon [Bh; BLt]. 1761: A hajadon Leány intertentioja lészen az ös Bonumokból mig az Atyai háznál hajadonul marad [Hsz; BLev.]. 1780: ha szintén tsak egy maradna is hajadonul közüllök [Mv; Told. 27]. 1805: Néhai hajadonul deficialt Kis Aszszony [Bábalalma KK; LLt].

hajagat ? dárídózik; a chefui/benchetui; zechen. 1588: Zerethe Anna Bizonsaga ... Thamas dyak, Meg eskewen azth walla, hogy lattha az hegedwznehez (!) Sok Latrok ees dyakoth (!) Jarthanak, es hayagatthanak, azt montha hogy ky Attyaffya ky Bathya ees az Thyzedes zokzor zol(ito)ttha megy [Kv; KvLt Diversae 1/26].

hajagos ? hólyagos; burtos; blasig. Szk: ~ karafina. 1803: Egy tört talpu fa-olajos és etzetes hajagos egybe ragadott horgas száju karafina [Ne; DobLev. IV/858. 2b].

hája-hája (gyermekaltató-ringató) isz; interjექcie cu care se leagănă copilașii; das Kind einwiegende Interjektion: hájcsi-hájsi, tente-tente, tente, baba, tente, táj beli-beli; nani-nani; heie-heie. 1851: a' kitsi Titi a' nyakaba borul^a és meg öleli s' mongya hája hája nagyon szeretetti magát, még nem beszél nem jár, egy foga sinsz szopik, gyenge szegényke de örökké jó kedve van [Kv; Pk 6 Pékei Krisztina férjéhez — "Ti. a nagyanyjának].

hajakasztó. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ fésű kontyfesű; pieptene pentru coc; Knotenkamm. 1805: 1 Haj akasztó fűsű [Mv; Told. 74]. 1839: 1 haj akasztó fűsű [Körtvélyfája MT LLt]. Vö. a *hajfelakasztó* címszóval.

haj-akkomodérozó. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ vas sütővas, fier de ondulat părul; Krauseisen. 1769: Haj accomodérozó vas [Berz. 9. Fasc. 73].

hajal héjaz, hámoz (héjától megtisztít); a coji; (ab)schälen. 1710: Az én élesem ilyen formán volt: liszt szítálva, peszmét sok, borsó hajalva, ... lencse ..., kása szépen, füstölt hús és kivált száraz csuka felesen^a [BÖn. 724. *Folyt. a fels.].

hájalik gyermek alukál, csicsikál, hájcsikál, hájcsizik, tentél, tentikél; a face nani; heitschi machen/gehen. 1847: Róza mindegyre kiabálja magát, — ha kérdik hol Títi, azt mondja: hájalik, — vagy bé bé ebédje [Kv; Pk 7].

haj-árulő haj-árus; negustor de osinză/de untură; Fetthändler. 1741: Az hús, szalonna, kolbász és hájj áru lők hejeknek adassék 's designáltassék ... ő kigjelmektől^a, a' Kántorné Asz(szo)nyom Mészárszék (!) felől való kertye mellett (így!) [Dés; Jk 551b. *Ti. az áru lőhelyeket osztó bíraktól].

hajás¹ 1. cu păr; behaart, haarig. Szn. 1564: Hayas Jakab [Kv; Szám. 1/X. 24]. 1621: Hajas Janos [Kv; i.h. 15b/IX. 84]. 1714: Hajas Janos [Somosd MT; BálLt 86].

Az első adalékban a korabeli helyesírás ékezetlensége, a többiben az ékezs esetleges hiányos volta miatt a név *Hájás*-nak is olvasható; ez esetben az adalékok a *hájas* címszó alá tartoznak.

Sz. 1570: könnyebb dolog az kopaszt borotualny az hajasnal [Nsz; MKsz 1896. 366].

2. szőrszálas; cu fire de păr; mit Haaren. 1598: Eyel halla(m) hogy az meneslouákoth megh kergetek, Regel ki menek hat megh holt egy benne, el Indulek az Vere(n) es az Olah Antalne fiaj kertthez vym az niomot ... lata(m) hogy az fenyő chap hajos es veres úala [UszT 13/63].

3. kb. nyíratlan (fejű), haját viselő; netuns; ungeschoren/geschnitten. 1653: De bizonyára a

közrendnek is a hajduk és németek ugyancsak oda mondták azt: „Ahá, tarka hitű hajas török, ez s ez lélek kurvafiai! nem szánom — Isten úgy segéljen — levágni az erdélyi embert, mint a pogányt.” [ETA I, 83–4 NSz].

4. vmilyen sörényes/sörényű; cu coamă; mit Mähne, bemäht. 1735: Egy szürke hajas kantza [Marossztkirály AF; Told. 2].

5. (szennyeződéssel) kérges; cu crustă (in urma/din cauza impurității); (durch/wegen Verschmutzung) krustig. 1800: A tegnapi napon a Constitutio dolgát jelentett Birájkainknak és arra Nagyságodnak tett intézését, hogy a Putatásban a Kenyér vasnak mértéke legyen, a mostani gyűlevész Köveknek melyet a Vas kő szüksége okozza hogy a darabb Vasak az ilyen Kövekből igen taraczkasok és hajasok szottak lenni; azért alázatosan kérjük Nagyságodat hogy a Kohoban az másolás fel ne álltassék [Torockó; TLev. 9/34].

6. ' 1839: Egy hajas gyűrű Crucifixussal | Egy krongold hajas gyűrű [Kv; LLt].

7. ~ *druálányhaj* kunkorgó árvalányhaj; Stipa capillata L.; nágará, bucsáu; gewöhnliches Pfriemen gras. 1827: Ezen Plántának két neve szokott lenni, Egyik a Tollas (Pennata) a másik a Hajas a hajka tulajdon képpen árva leány haj . A Hajas várva (!) leány haj Pfriemen Grass Stipa [TLt Közíg. ir. 836 — *Köv. a leírás].

Erdélyben ma gyakoribb a *szőrös árvalányhaj* 'Stipa lessingiana Trin. et Rupa.' — L. még *hajka* al. a jegyzetet.

hajás¹ 1. héjas, huzatos; cu toc/cu față (de pernă); mit Überzug/Zieche. 1599: Keomywes Amburus . vallja hallottam panazolkodasat Korchyolias Istvannak hogy zep hayas derekalion találja fekeowen^a [Kv; Tjk VI/1. 362. *Ti. a szolgáját]. 1651: Latta(m) az Barla Miklos házánál egi hajas feualjt [Aranyosrákos TA; Borb. I' 1736: Kotztkáson szott kék hajas derekally 2. Fejér hajas avatag derekallyka [Várhegy MT; CU XIII/1. 103]. 1787: Hat Párna hajos mindenik [Mv; MvLev. Vadadi hagy. 2].

2. héjas (héjában levő); cu coajă; in der Schale befindlich, schalig. 1683: Egy sak hajas mondola [UtI]. 1685: Egy Sacskób(an) hajas mondola [UtI]. Vö. a *héjas* címszóval.

hájas hájtartó, hájtartásra való; pentru păstrarea osinzii/unturii; zur Aufbewahrung des Fetts dienend, Fett-. 1789: Egy el hasadott Hajos Fazék^a [Mv; ConscrAp. 6. — *Az credetiben az egész adalék kihúzva].

L. *hajás*¹ al. a szn-i adalékokhoz csatlakozó jegyzetet.

hajatlan 1. huzat/héj nélküli; fără față; ohne Überzug/Zieche. 1589: Kilencz fewaly hayatla(n) len tokia vagon. Negi temerdek toku fewaly, hayatla(n) [Kv; KvLt Vegyes ir. I/2. 67]. 1651: Egy eőregh Derekalj hajatla(n) — f. 2 Egi vankos kett fevaliok haiatla(n) ernek f l d 50 [Kv; RDL

I. 28]. 1666: ada eő kglme ket fevalyt egyik hiaatul ... egy Derekalt hayastul egy haiaatlan fevalt [Berz. 7. LXV/28]. 1767: Három vankus, ketteje hajatlan, az egyik vaszon hajú [Maros-sztkirály AF; i.h. 5. 38. P/2]. 1787: Egy félig rothadt hajatlan, Derekaj Dr. 30 [Mv; MvLev. Csiszár György hagy. 7]. 1802: Egy cselédnek valo hajatlan Derekaly [Ne; DobLev. IV/858. 4a].

2. ~ *árpa* pelyvátlan/csupasz kétsoros árpa; *Hordeum distichon* var. *nudum*; orzoaică golaşă; nackte zweiteilige Gerste. 1720: Hajatlan árpa met. 16 [Alparét SzD; Ks 35. IV. 1]. 1721: fejernek valo buzat Hajatlan Arpat ... küldeni el nem mulatom [uo.; Ks 96 Dombi László lev.].

3. (le)fejtett; dezghiocat, desfăcut din pâstaie; abgehiült. 1735: Hajatlan nagy borsó hat ejtelní [Királyhalma KK; Ks 23. XIIb].

4. ? pikkelytelen; fără solzi; schuppenlos, unbeschuppt. 1597: B V eo kegme hagasabol kwltem Senniei vramnak Vachiorara, haiaatlan keouit* d 25 [Kv; Szám. 7/XII. 113 Filstich Lörinch sp kezével. — *Értsd: kövihalat]. 1681: Eleven piszt-rangot mostis küldöttem kglmes Aszonyom mas fel szazat. haiaatlan Kövi halat harom szazot [Fog. Ut]. — Vö. a *héjzatlan* címszóval.

hajazat héjazat, tető, tetőzet; acoperiş; Dachwerk, Bedachung. 1627: az megh irt keozep uczaí Haznak, az haiaazattia ket rezben all, tehát igere arra magat, Brassai Georgy, io akarattia szerent hogy azt az röz haiazatott, az mellik röz az maga hazannis uagion, maga saiat keoltsegeuel, mindenkeppe(n), haiaazattal el tartia [Kv; RDL I. 130]. 1650: s az házat az hajazattyáig mind tapasztával földelésivel együtt segélyék [HSzj épít al.]. 1680: Ezen Pinczenek eléb meg irt bolt-hajtasos gatora köteses oszlopokon álló új Suppos hajazattal vagyon [A.porumbák F; Ált Fog. Inv. 30]. 1720: vagion ezen Toronyuk a hajazatjában edgj közep szerű harang [HSzjP]. — Vö. a *héjazat* címszó 1. jel-ével.

hajbavaló hajék; podoabă de prins în păr; Haarschmuck. 1648: Egy giemantos vas matska forma hayba(n) valo, kib(en) vagion husz giemant [Mk Kapi Krisztina kel. 1].

hajborzasztó hátborzongató, irtózatós; ingro-zitor, inspăimintător, groaznic; grauenregend, graulich. 1662: Azon éjszaka ... mindenfelől rettenetes Allah, Allah kiáltások alatt az egész jancsárság a Bethlen-bástya alá délfelől Vadkert utcára beütván azok szörnyű hajborzasztó kiáltások után az várra majd egy óra alatt szörnyű lövést tettek vala* [SKr 591. — *Váradnak 1660. július-augusztus havában történt, végeredményben sikeres ostroma rendjén. A várat 45 napos védelem után a várórség aug. 27-én — szabad elvonulás feltétele alatt — feladta a töröknek].

haj-bunda ală 1789: Péter Czár hajadon fővel vala, és soha sem látott volt ilyen szörből készült

mesterséges nagy épületet; * azt gondolta azért erről, hogy ez egy ruha neme, mellyel a' fő bé takartatik a' hideg ellen, az az, haj-bunda, vagy haj-ko'sók [Andrád, An. I, 114. — *Ti. parókát].

hajdagat hajde-hajdét kiáltoz; a striga intr-una. haide-haide; haide-haide rufen. 1657: az fejedelem az hadat parancsolá általköltözni* ... egy ... szpatár ... termes ember de roz vitéz vala; révet tanálának vgyan rozsat, de kimenő partja igen nehéz vala . kevés kinek tegze meg nem merült, az említett szpatár csak az víz közt állván onnan hajdagatott; az fejedelem az vizpartrol eléggé pirongatta de heában, nem mene által [KemÖn. 53. — *A folyón].

A *hajde* az oszm.-törökből elterjedt kelet-dékelet-európai vándorszó; oszm. *hadi*, *hadi*, *haydi*, *adi* 'nosza! rajta!' Többszöri és több irányból való kölcsönzéssel került a magyarba [TESz].

hajdan egykor; odinioară; einst. 1729: A Falu-nak leven egj közönseges helye mellyen hajdon a Pasztor háza volt, a közönseges Falu engedte az Ola Papi Parochia(na)k [Árapatak Hsz; SVjk]. 1731/1768: Néhai Tiszt. Kolosvári Pál hajdon Unitárius Plébánus [Ks 11. 14. XLIIa. Kornis Zsigmond végr.]. 1736: Gróf vala hajdan Zápolyai János [MetTr 317]. 1752: egy Mikola birta volna hajdon F. Gyogyn(a)k valamely részt [Aranyosgyéres TA; BLt 11 Bogdány János lev.]. 1776: A Patakon tul valo, hajdon Erdős, az után bokor részben [Ádamos KK; EHA]. 1812: Major Ház ... oldalai hajdon vesszőből fonattak [Szászfenes K; 76 Conscr. 19]. 1840: A Damo Réttye . hajdan meg lehető jo állapatu szálns-erdő volt [Údvarfva MT; EHA]. 1857: a patak mellett egy darab hajdon Rét, most pedig Török-buzának használható hely [Aranyosrákos TA; EHA]. 1864: Selymék, jelenleg kaszáló, hajdan oly ingoványos és posványos hely, hogy a miatt járhatatlan volt [Alfalu Cs; GyHn 61] | Mocsár szele, hajdan mocsáros és el láppadot hely [Zsombok K; KHn 324] | Bozolnok hol hajdon község lehetett* [Középlak K; KHn 300. — *Valóban volt is (KHn 285)].

Szk: ~ volt egykori, hajdani, 1772: jobban meg vizsgálvan, Láttjuk hogy ... eő Nsga Malmának eszterhaja alig adaequajja az Fekete Joseff vr(am) hajdon volt Malmának talpjai helyét [Sövényfva KK; JHb LXVII/2. 357–8].

Ha. 1732: hajdonn [Fejér m.; Told. 31]. 1744: hajdon [Szentdemeter U; EHA]. 1766: hajdon [Torda; TJkT V. 312]. 1785: hajdon [Pusztacreges TA; BLt 9]. 1864: hajdon [Magyarókerke K; KHn 94] | hajdon [M.kapus K; KHn 164].

hajdanában egykor, hajdan; odinioara, pe vremuri; einstens, vorzeiten. 1753: Első Déserta Sessio vagion az Alségben (mellyen is hajdonában lakott Szócs Gligor nevű Sellér:) [Buza SzD; JHb IV/12]. 1715: Medgyes Tamas és Bálint voltak fiaí Szt. Imrén hajdanában el

halálazott Medgyes Andrásnak [Szentimre MT; BalLev.]. 1864: Motsar n.h. hajdonában mondhatni első nagy tölgyfás erdő [Sztána K; KHn 308]. 1896: hajdonában meg halálozott Balog Péter [Szentimre MT; BalLev.].

Szk: ~ volt egykori. 1848: A Balás dombon hajdonában volt szántó föld ma két telket tészén [Méra K; EHA].

Az adalékbeli volt állítmánynak is tekinthető, és akkor nem szk.

Ha. 1753: hajdonaban [Középlak K; JHb VI/15]. 1766: hajdonában [BSz; Ks 33 Szásznýfres II vk]. 1800: hajdonában [Ksz; BfR IV. 58/21 vk]. 1848: hajdonában [Méra K; EHA].

hajdanfőn 1. hajdanfővel; cu capul gol, desoperit; barhaupt. 1807: hajdon főn ki-ment [DLt 391 nyomt.]. 1842: lattam Bakó Andrást hajdan főn könnyű szerűleg az uttán künn állani [Dés; DLt 1516]. 1850: fut egy ügyes magos ember ... hajdon főnt [Dés; DLt 1221]. — Vö. a *hajadonfővel* címszóval.

A szerk. gyermekkorában Désen e hsz még köznyelvi szinten is közönségesen használatos volt. — L. még MTsz; Szam-Sz; TSzj.

? 2. *átv.* 1818: hajdanfőn kellett eltakaradnia a' háztól [M.fráta K; KLev.].

hajdani 1. egykori; de odinioară; einstig, vormalig. 1740: A Lengyelkék hajdoni Szőlő hegyben (sz) [Hosszútelek AF; EHA]. 1796: a' Torotzkai Közönség e Cítált Törvényeink értelme szerint hajdoni Privilegialis Szabadságában, viszsza tetettetni, 's abban ... meg tartatni ... Itéltesék [Mv; TLv. 5/16 Transm. 61 tábl.]. 1799: azon Curialis hely, a' hajdoni Határ Oszáltkör, a' Possessoratus által ajándékozott egy bizonyos Kis Aszszonynak [Gyérnessztkirály TA; Ks 89]. 1839: Nemes Nagy Ferentz itten Kávéson az én hajdani Lelki, s testi barátomnál, néhai Nemes Nagy Andrásnál tartatott [Érkávás Sz; Borb. II Veres József (60) megyei esküdt vall.]. 1864: egy hajdoni pad (!) ülőpadot készítettett, 's itt töltötte unalmas óráit [Magyarókerke K; KHn 94].

Szk: a ~ *idő(k)ben* egykor. 1807: Mellyik Bértz az, a melly a' hajdoni Ődőkben Jegyenye Bértznek hivattatott? [K; EMLt vk]. 1848: Mikeháza felől az hol a Kis Szamos a Nagy Szamossal eggyesül, és az hajdoni időben Usz révnek nevezetett [Dés; EHA].

2. volt; fost; gewesen. 1670: Causa Bonczidaiensis. Tekéntetes Ur Banffi Ur(am) Király János nevű kocziának propositioja hajdoni felesége Vaida Annok ellen ki mostan Lőrincz Mihalyne [SzJk 109]. 1673: En Apaczay Cheri Tamas nemes Hunyod Zaránd (így l) vármegyének hitős notariussa, recognoscalom hogy Keresztes Pal vram hajdoni felesége, az melly ő keglme jovait elvitte volt, azokban adot meg az

alább meg irt szám szerint* [JHb. *Köv. a fels.].

3. néhai; ráposat, regretat; selig, verewigt. 1763: Volt Bosban hajdoni Bosi Boldisárnak három antiqua Sessiója [Mv; Told. 33/26]. 1791: hajdoni boldog emlékezetű Nagj Attjok Homorod Sz Mártoni Bentze aliás Soljmosi János Uramnak igaz maradéki [Ádamos KK; JHb XIX/31]. 1809: A, Haza Törvénye a Székelységet kiváltképpen valo Nemeseknek teszi ki, ezen Nemesi Praerogativával Hajdani Praedecessoraink Seculumakat felyül mulo időkig éltenek is [Asz; Borb. II]. 1828: 3 halott a városon Hajdoni Actrix Simény Biri Néném a kit eppen akkor ütött le a gutta midőn kávés Findsiaját már félig ki ürítette volna [Kv; RLt Horváth 'Sigmond Rettégi Györgyhöz].

Ha. 1766: hajdoni [BSz; Ks 33 Szásznýfres II. 15 vk]. 1796: Hajdoni [T; JHb XXVIII/56]. 1835: hajdoni [Asz; Borb. II]. 1848: hajdoni [Méra K; EHA].

hajdogal hajtogat; a mina mereu; ab und zu treiben. 1747: Pap Vánka és Pap Péter felől mindétig hallottam hogy Erdéjből Magyar országra Magyar országrul Erdélyben hajdogaltanak marhákat és Lovakat s vgy kereskedtenek [A.várca Sz; Ks 27/XVII].

hajdonfőn, hajdonfőnt, hajdonfővel 1. hajdanfőn, hajadonfővel.

hajdú 1. marhapásztor, vácár; Viehhirt. 1528: Item vagabundorum Bubulcorum sive haydo mediam partem [Vh; MNy XXXI, 126]. 1587: 15 Die Janüary Zegeottem az Bahrom melle egj haidott, kinek neue Gergelj f 6 2 Jnghbe, 2 gathiaba, 1 feirr galleros zürbe, 1 Czondoraban, 1 harisniaban, s süwegben [Kv; Szám. 3/XXVI. 12]. 1590: veottünk esmeg 3 Eokrot Haydo a ky az Eokrokeot Eoryzte egez 6 hettyk zolgalatyara etelere es Italara fiztettem nekye f. 1 d. 25 [Kv; i.h. 4/XX. 19 Hooz Lőrinc sp kezével].

2. *tört* fegyveres szolgálata fejében a jobbágy-szolgáltatások alól felmentett katona; soldat scutit de obligatiile iobăgești în schimbul serviciului militar; gegen Waffendienst von den Leibeigenenabgaben befreiter Soldat. 1562: 1553 esztendőben Szegedet Tót Mihály az hajdukkal megvéve, de az Ur Isten nem tartá sokáig benne ... továbbá adták vala magokat a nagy részségnek és parázsnaságnak, mely miatt Szeged alatt a hajduk a törököktől mind levágtának [ETA I, 15 BS]. 1585: Vitez Mihaly vallia Az leanyhoz hallomással hallottam hogy Ream fogia volt ferges voltat lattam elegh haydut hog' kapcza zarogatnj oda Iartak [Kv; Tjk IV/1. 506]. 1604: volt Ennekem ezen tarchiafalyu hatarban ... ket vermem ... mely vermemben volt enneke(m) kwleomb kwleomb marham Elesenmy es ruhazat nemy, mely vermembre az J. az Idegen nepeket Rachokot hajdukot rea vitte es onna(n) mynden benne leweo marhaymot az mellyeket zerettek el vittek [UszT

18/17]. 1614: Abraham Gergelj haidu volt hazajab(n) chyntalanságot chelekedet, attól való felteben Gaspar Janos(na)k adta magát* [Fele MT; UBeth. 17. — *A *Jobagiones Subiugati* között sorolják fel.]. 1653: Így azért Kolozsvártól meg tére Bocskai István az ő angyalival. Mert azok az hajduk úgy nevezték vala magokat, hogy ők angyalok, oly jámborok. Így azért nagy kóborlással visszatérének Magyarországra azok a Bocskai angyali [ETA I, 53 NSz]. 1697: vettettet Kgltek Szekire Vágo Eökör no 25 ; melyet haladék nélkül jó vágo baromul hajtasson jo provisióval magok emberek által Három Székre, az ott lévő Német, és Hajdu Vitézek Számokra [UszLt IX. 76. 29 gub.]. 1704: Nagy Janos nevű hajdu nyolczad magával negyed nap alatt 16. köből buzat gazlata el [Kovácsna Hsz; HSzjP]. 1711: csak az fegyvereket hozta az Leitmán régi Hajdújának [Csíkszereda; Born. XXXIX. 50]. 1717: mint ha a Tatár az hatokon lőt volna edszer s mind otven haza szaladot, az Hajduk és Katonák is nem kevéssé meg bodulván el széledtek [Szentk.]. 1844: a' vár hajdúi számára évenként keszíteni kellett mundurra [Szűv; KLev.]. — L. még ETA I, 60–2, 72, 79, 84, 104, 113, 122; MetTr 354, 371; Szalárdi, SirKr 494; Veress, Doc. VIII, 219.

A hajdúvárosok hajdúságával kapcsolatban az AC — az 1608-i és 1635-i egy-egy végzésre utalva — így intézkedik: „Ezek* a' Fejedelmektől nékik conferáltatott szabadságokban, .. melyekben eckédiglen hagyattatának, és meg-tartatának, ez után-is meg-tartassanak, vgy mindazonáltal, hogy mint egyéb Vitézlő és Nemes rendek, ők-is a' Fejedelmeknek igaz hűségű szolgálattokra, az Országnak minden szabadságra, végzésre és edgyességére hittel-is legyenek kötelesek fejenként a' régi végezések és Articulusok szerént-is; és mint az Országnak egyéb hadakozó rendei között, úgy ot-is (!), sőt a' szükségnek mivoltához képest gyakrabban-is meg-mustráltván a' Fejedelmek és Generalisok, annak módgya szerint való Regestrumi bc-adásának” [AC 171. — *Az előbbieken felsorolt hűsz hajdúságbeli hajdúvárosok.

Szk: ~ *módra* a. hajdúsan (féktelenül, istentelenül). 1683: Dobai Mihály Atyankfia ... Tisztaltalan szemellyek(ne)k copulalása miat deponaltatot

Előttünk hajdu modra esküt azon hogy az mestert meg hasabfázza [SzVjk 193–4]. — b. hajdúviselt szerint. 1736: Némely úrfiak varrott bagariából telekes bocskort is viseltenek hajdu módra [MetTr 353. A teljesebb szöveg *cifrázott* al.] * *fizetett* ~ zsoldos hajdú. 1736: (Az urak) némelyike mikor egyik jóságából az másikban ment, nyolcz, kilencz, sőt tíz társzekerei is mentenek el előtte, az kiken az egyetmását vitték, azok mellett az magok fizetett hajdúi, németjei voltanak az késérok [MetTr 362] * *lovas* ~. 1653: Azután alá indula* Vaskapu felé mondhatatlan nagy dúlással, fosztással és vérontással. Ez Bástának tudtára lón hamar, és bocskáta utánok két száz szép lovas hajdut, és elérék Nagy Albertet és megverék [ETA I, 83 NSz. — *Nagy Albert, a fejedelmi székre törő Székely Mózes egyik vezére] * *szabad* ~. 1597: 2 Die Januári Jeodének 18 Zabad haidúk Mako feleol meliek hozanak egj sebes Teoreok rabat kit kiúeol

Monostor vtzaban Giogytanak meg [Kv; Szám. 7/XII. 7 Filstich Lőrinc sp kezével].

3. hajdúhad, hajdúság; trupă de haiduci-ostási; Haidukenheer/truppe. 1653: Míg ezek a dolgok eltelnek Erdélyben, ez alatt a búza drágodni kezd az országban, főképpen erre ki Kolosvár felé; mert a vármegyékét pusztította és égette vala el az hajdu, és a ráczok inkább | a szablya éjjel-nappal oldalunkon volt, és a puskakezünkben: hun a tatár, hun a török, hun a bolon s hun a hajdu körülünk forgott [ETA I, 68, 89–90 NSz].

4. (hatósági v. nemesi) fegyveres szolgál; servitor inarmat (la instituii, la nobili); (behördlicher od. adeliger) Waffennecht. 1598: Eordeogh Istwan ... vallja ... egy hajdwja Zerreos Andrasnak ... hozot oda valamy Abronzc fat ... eo azt mondotta, hogy nem az vra erdejereol hozza, hanem mas erdejebéol vagta [Kv; TJk V/1. 256]. 1694: vagyon kilencz aprolekos Praesidiariusok számara csinaltatot fonatos es fakbol valo hazacska, kik(ne)k kettejeben mostan Darabontok es Hajduk lak(na)k, az többib(en) pedig az Videkről be szorult szegeny emberek laknak [Kővár; JHb Inv.]. 1703: Girda András Rusoron ... az Oláh Vladika Hajdúi meg fogák és meg kötöztvén egy házhoz vivék [Omagura*; Told. 24. — *A Kővárvidéken emlegetett települést a szerk. nem tudja azonosítani]. 1746: Preceptor Duló Márton Vr(am) mellé actualis Hadnagy vr(am) egy tizedest és a Város Hajdúját adgya, portióbéli restantiák ... felszedésére [Torda; TJkT III. 17]. 1752: Ngodnak elég hatalma vagjon az Hajdukon, szolgálattok bérítől is priválhattya s őket változtathattya [Futásiva Hsz; ApLt 3 Dombi János Apór Péterhez]. 1786: az Thoroczka Lakosok közül . Groff Thoroczka Sigmund Ur eő Naga részin sok Szegények lévén a Taxáért és Szolgálattakért a Darabantaktól es Hajduktól hurtzaltattak és hortzoltattnak (!) és arestombanis tétetettnek [Torockó; TLev. 4/13. 10]. 1793: Serbán Mojsza tentaltais, hogy az Hajdukat Ajándékkal meg vesztegetvén el szökhessék azon Tómlóztból [Somlyócehi Sz; KhfT 13/34]. 1840: Ide valo Darabont István engemet ország világ kóborlonak; 's vármegye ugato kutyájának mondott én azért hogy ns v(ár)-m(e)gye hajduja vagyok, — csak ugato kutya nem lennék. betsületes abschitos katona viselt ember vagyok [Dés; DLt 1008].

Szk: ~ *k háza*. 1729: az Hayduk házába(n) [Marossztygyörgy MT; Ks 23. XXIIb]. 1758: midőn volnánk N. Mszekben Kálban az Msagos Ur Berzenczei Istvan Ur élete párja Mlságos Kun Ilona Aszszony Káli Udvarházának Udvarán lévő Porkaláb és Hajduk házában [Berz. 12. 91/15]. 1774: Az Hajduk házában Munder Puska 7 Korbáts 1 Deres 1 [Szv; UszLt XII. 87]. * *gyalog* ~. 1826: Engem hívna Pap Péternek, ide valo Dévai 30 Esztendő oláh vallásu a Dévai Ns Uradalom Gyalag Hajduja vagyok [Déva; Ks 116 Vegyes ir.] * *sódrzó* ~. 1843: Gyűjtő István soo örző Hajdu [Szováta MT; Bereczki József lev. (mt)] * *töm-*

lőcserző ~. 1752: Márkuj Nemes Kolos Varmegyének Gyula Telkén Tömlocz őrző Hajduja [Nagygyeke K; Ks 5. XI. 9] * *udvari* ~. 1753: Csűrén nevű pusztá Falu hely vagjon dézmáltam benne Udvari Hajdú koromb(an) Nuczu Hadnagsága alatt [Nagyszurduk*; JHb XXX/9. — *Talán azonosítható Szurdukkápolnokkal (SzD)]. 1769: Tyu György az akkor itt volt Udvari Hajduval egyben veszvén azon méreggel menvén a Papra, ottan furiáját ujjitotta, s akképpen szoltotta a káromlásokat [Bukuresd H; Ks]. 1777: Dan Urszat az Udvari Hajdú Szóts Sandru, Iánk Petruval keményen vérték, Ló melle kötözven Ribiceik (!) hoszta a Hajdú [Ks 111 Vegyes ir.]. * *udvari lovas* ~. 1799: magamis mind udvari Lovas Hajdú, a Lovamat Sokszor tővekeltem azon Földben [Déva; Ks Vegyes ir.]. * *uradalmi* ~. 1826: Eskettettek A Groff Bánffy Uradalmi Hajduja (így!) Szabo Iános, a Rátz Maria hajadonnal háromszori promulgatio után [Gyalu K; Rak 15].

◇ *Szn.* 1573: Ilona Haydw Antalné [Kv; TjK III/3. 229]. 1578: Haydo^a benedek [Zsibó Sz; WLt — *Ugyanazon kéz írásában tovább Hajdw alakban is]. 1582: Haydo Janos. Haydw Janos [Kv; Szám. 3/V. 51, 55]. 1588: Haydo Janos [Kv; i.h. 4/III. 12]. 1590: Haydu Jakab [UszT]. 1595: Haidu Mihály [Kv; Szám. 6/XVI. 139]. 1598: Haidw Leorincz [Alparét SzD; Ks]. 1599: Haydu Balinth [Dés; Eszt-Mk]. 1614: Haidu Pal [Szováta MT; UszLt VI/56]. 1643: Haydu Matyas [Koppánd AF; DobLev. F/13]. 1644: Haydu Marto(n) [Mv; MvLt 291. 428a]. 1668: Hajdu Miklos [Kézdisztlélek Hsz; Bogáts 6]. 1677: haido Kata Asszony [Kissolymos U; Márkos lev.]. 1680: Haidú (!) annok [Búrjánosbuda K; JHbK LVIII/8]. 1681/1748: Hajdu Pista [Tür AF; KvAKt Mss 236]. 1690/1799: Hajdu Bálint [Torockó; TLv. 5/16]. 1728: Hajdo János [Usz; Borb. II]. 1761: Hajdo Perentzék [Oroszhegy U; JHb LXVIII/1]. 1774: Michael Hajdo [Csíkfa MT; VK]. 1816: Hajdu István. Hajdo István [Mv; MvLev.]. 1829: Diafalvi* Hajdo György. Hajdo Péter [Pf. — *U]. 1866: Hajdo Anna [Malomfva U; Ben.].

◇ *Hn.* 1768: in platea vulgo Hajdu utza vocata [Mákó K; KHn 233]. 1781: Hajduk Tojára a' Nagy széna fű allyán le folyo Patakan lévő hidan alól [Szászkered K; LLt 67/1853].

Ha. 1717: Haidukot [H; JHb XXXI. 43].

hajdúesküdt hajdúvárosbeli esküdt tanácsstag; consilier intr-un oraş din vechiul comitat Hajdú; geschworenes Ratsmitglied aus einer Heidukenstadt. 1677: Ha Hajdu Városokon olyan alá járó Csavargók szállást tartanak ... a' Hajdu Kapitányok, Hadnagyok az olyan latroknak ... párt tartói találatnának lenni, .. az olyan Hajdu Kapitányokat, Hadnagyokat, és Eskütteket a Váradí Kapitány halállal büntesse [AC 133. — A teljesebb szöve. *hajdúhadnagy* al.].

hajdúhad hajdúserég; oastea de haiduci-ostaşi; Heidukenheer. 1653: De e tájatt, hogy Mihály

vajda Erdélyre és a Cardinalisra készüle, alsó Magyarországbán Bocskai István is nagy hajdú és magyar haddal megindulván, bėjött Erdélybe, ágyukat és egyéb lővő-szerszámokat is hozván magával [ETA I, 53 NSz].

hajdúhadnagy cápetenie al haiducilor-ostaşi; Heidukenfűher. 1599: Maka J Vyzazy Mathyas Cornis vram Hajdu hadnagya [Kv; TjK VI/1. 284]. 1629: egy haidu hadnagi leue(n) ot az Sztikozodik, s az kis scholaba kesertete [Kv; TjK 30]. 1659: az Bihar vármegyebeli hajdúkapitányokat, hadnagjokat is behivatván Kegyelmetek, .. parancsolja meg nekik Ébeni István uramtól függjenek [EOE XII, 213 fej.]. 1677: Ha Hajdu Városokon olyan alá járó Csavargók szállást tartanak, azon helyeknek Kapitánya, Hadnagya, esküttivel edgyütt sub Capitum et bonorum suorum amissione meg-fogják és Váradra vigyék. Ha penig a' Hajdu Kapitányok, Hadnagyok nem praestálnák, sőt az olyan latroknak fautori, párt tartói találatnának lenni, annál inkább a' praedált marhát el-rejtenék, vagy osztoznának véle ..., az olyan Hajdu Kapitányokat, Hadnagyokat, és Eskütteket, .. a' Váradí Kapitány halállal büntesse [AC 133].

hajdúház 1. (uradalmi) hajdúk szállása; sălaşul servitorilor (de la moşie); Quartier der herrschaftlichen Haiduken. 1746: Kereszturi Krisztina Kis Asszony vévé maga részére az mostani Curia(na)k Nap nyugot felől valo részét az Egész rajta lévő épületekkel; vgy mint az egy fedél alatt levő öt házakkal Gabonással, Lo és ökör pajtákkal, hinto szinokkal ... és ez régi hajdu házzal [Náznánfva MT; Berz. 13. F. IV/11].

2. hajdú-őrszoba; camera de gardă a temnicerilor; Heidukenwachstube. 1840: Elő állittatott magistratualis rab Zimán Juli, — és Lupuj Máriszó ... egy értelműleg azt vallyák ... hogy Bátoriné reszegetskén jött bé — a' Városrol a' Hajdu Házba bé jövén a' Hajdu rá szabott Bátorinéra mint hibásra egy nyihányat [Dés; DLt 36/1841].

hajdú 1. a hajdú rendbelit megillető; care se bucură de drepturile din vechiul ținut Hajdú; Heiduken-, dem Heidukenstand Gehörigen gebührend. 1677: Az Hajdu Városok, kik Hajdúi szabadsággal, és némely dolgokban a' Varmegyék Törvényétől meg-külömböztetve vadnak, és élnek, azok, kiket Bocskai Fejedelem elsöben megtelepítvén és Nemessítvén, bizonyos szabadságokkal meg-is ajándékozot volt, ez Hazának fegyverekkel valo szolgálattykért ... nevezet szerint ezek^a [AC 170. — *Köv. húsz hajdúságbeli hajdúváros fels.]. — L. még *hajdúváros* al.

2. ~ *ház* hajdú-őrszoba; cameră de gardă a temnicerilor; Heidukenwachstube. 1840: Marton Ilonka Bátori Györgyné részegen haza jövén. — rab Kováts Gyurit a' túszej melletti pritsröl le lökte ... — bé jöve Hajdúi házamba Kováts

Gyuri panasolván — hogy Bátori Györgyné által le löketett [Dés; DLt 36/1841].

hajduk hajdú; haiduc; Haiduk. 1603: (Egy) kanczat az haydukok vettek vala el theolle [BesztL 114 Istephanus (!) Hwzar de Abafaia^a nyil. — *MT]. 1795: Haidukok Házában ... Hibas Ablakok 2 [Déva; EMLt]. 1816: udvarbiro Illyes Ádám ur mint oconomus Tiszt ... az Hajdukokat arra inti hogy ne hajtsanak bennünket mint a barom [uo.; Ks Misc. 86/4].

Szk: *udvari konvenció* ~ udvari szegődéses hajdú. 1816: Az udvari némely conventios Hajdukok ellen nyilvanságos praevaricatio pontyában sokszori panaszok adodvan elő ... az itten szolgálatban volt szolgák emberek (így!) számosan udvarbiro Ttes Illyés Ádám ur által meg szolitatattak ... hogy ... ha olyan praevaricatorokat erőszakoskodókat tudnak adni ki azokat név szerint [Déva; Ks Vegyes ir. 86/4].

Ha. 1759: Hajdukok [Déva; Ks 108 Vegyes ir. 1816: Hajdukokat [uo.; Ks Misc. 86/4].

hajdúkapitány căpitan al haiducilor-ostasi; Haidukenkapitán. 1653: Konkoly Péter hajdu kapitány vala; tehát felkészült, hogy a vásárhelyi hadat — ki Báthori Sigmond hada vala — megüsse* [ETA I, 66—7 NSz. — *1602-beli eseményre von.]. 1677: Csavargók és latrok kik a' Török földére csatáznak, Ha Hajdu Városokon olyan alá járo Csavargók szállást tartanak, Ha ... a' Hajdu Kapitányok, Hadnagyk ... az olyan latroknak fautori, párt tartoi találtatának lenni, az olyan Hajdu Kapitányokat, Hadnagykot, és Eskütteket, ... a' Váradi Kapitány halállal büntesse [AC 133]. **L.** még *hajdúhad* al.

hajdúkötéltség hajdú szolgálattétel; prestarea serviciului de temnicer; Haidukendienst. 1838—1845: macskás **1.** neve azon földészeknek, kiket falukról a megyebörtönbe kísérendő rabok mellé őrizetül rendelnek; **2.** azoknak, kiket hetenként megyeházhoz tesznek hajdú-kötéltségre; **3.** hajdú némely falukon [MNYTK 107].

hajdúlegény haiduc-ostas; Haiduk. 1572: Orsolia Peter Papne azt vallia ... az zenwcharol hajtottak Eleh ez Caspart egi Mezitelen zablia volt kezebe, az kyk haytiak volt egyk az kereskes fia az teoby Haydw legeniek [Kv; Tjk III/3. 25]. 1582: Michael Walmer ... fassus est Ieówenek vay tizen haydw legenyek es Igen tanachkozna vala [Kv; Tjk IV/1. 8]. 1584: Beogler Mihaly vallia immar Istennek segitsegebeol Zaz eztendeos ... Esmertem a' Giarfas papot ... Negi haidu legenniel vala [Kv; i.h. 328]. 1585: En baka gergy emlékezem, hogy lakik walla Schere (!) martonnal eyg (!) úincze newő haydo legin annak attom wolt az foldet [Kv; i.h. 428b].

Szk: *gyalog* ~. 1600: Nestay Albert ... fel sem meliete Bechben ... hanem Sapy Benedek

vthanna keolde egy gyalogh postat egy eoz gyalog kis haidw legent ... annak vthanna ottan hamar vizza Jeowe [Kv; Tjk VI/1. 523].

hajdúpuska puscă de haiduc; Haidukengewehr. 1797: Hajdu Puska ... Hajduk(na)k valo Csáko [Szu; UstL XII. 87].

hajdúság **1.** hajdúhad/sereg; oastea haiducilor-ostasi; Haidukenheer/truppe. 1602: Kis Niztor, es Hagymassy Mihaly Mikola Pal Arway valliak ... azokat az Juhokat ... az hajdusag Tabora feleol hajtottak [Kv; Tjk VI/1. 594]. 1605: a' török, s tatar köztwnk uolt, a' hajdusagys egieb hadakis [UstT 19/63]. 1614: az Haydusag, zokassok zerint, Vduarhazatt es egieb iouaytt, el dulan es predalua(n) maga paripaiat is el vittek es foztottak volna [Mv; BálL 61]. 1653*: A hajdúság minden Prédát össze gyűjtven, még ebéd előtt elindult Csávás felé, mert sietett-félt a székelységtől; a város népiben sokat levágának akkor is, mint az első felverésen is [ETA I, 70 NSz. — *Az 1602. évre von. feljegyzés]. — **L.** még BTN^a 310.

2. hajdúnépség (fegyveres szolgák); haiducii (servitori inarmați); Haidukenvolk (bewaffnete Dienstknechte). 1605: illyen kellemetlenwl bánky velünk minden rend mind Nemes Nemtelen, Seot chak az Gywlewesz haydusagis (:tizessegh adasok az Jamboranak:) holott nem tūgygyuk az Nemessegnakis házok népesteol mindenek eleott ky gazdalkoggiek es szolgalyon inkab, es eoremesben nallunknal [Kv; TanJk I/1. 504]. 1752: némelljek pedig ugj mondják, hogj mikor az Hajdúság az Várczán Páskuj Házára mentenek észre vévén Vánka tsak akuj suhant ki az Házbul s ugj szaladott el onnét [Somos Sz; BfR Bálás Péter (42) zs vall.].

3. hajdúrend; stare/tagmă a haiducilor-ostasi; Haidukenstand. 1614: Az Erdely birodalomban leueo, es szabad helieken lako haidusagh, az mint Magokis kiuanniak, Ennekutanna az haidu neuet le teuen, minden allapatiokban, az Nemesseghz tarczaiak magokat ..., az hadakozasnak ideienis, az varmegie zazloia alat iaruan, az vice Ispantol fwggienek [Ks 87 egy-i végzés].

Szk: *szabad* ~. 1605: Im mostan is újabb es több hadunk érkezett Désre, azoknak is eleikbe küldöttünk, hogy tartózzanak, nem egyébert, hanem hogy ez szegény ország ne romoljon. Minthogy penig szabad magyarországi hajdúság is sok köztünk, immár meg nem tartóztathatjuk [SzO VI, 11. — Az erdélyi nemesség előjárói Nsz-hez.]. 1677: a' szabad Hajdúságnak nevezeti penitus tollaltassék es le-tétessék, külömben, hanem-ha valamely Ur vagy Nemes ember maga földére afféle szabad embereket telepítene, azokat ha a' Fejedelemnek, Urok manumissiojából, avagy consenssusából meg-nemesitenék [AC 171].

4. (hatósági, vármegyei) hajdú szolgálat; serviciul de servitor inarmat (la instituții, la comitat); (behördlicher, Komitats-) Haidukendienst. 1822: nemességemről ... nékem hiteles Testimonium

adatasson, ... a Városi Hajdúság fiamról le vétessen [Zilah; Borb. Décsey György ns foly.]. 1842: Az én hajduságom ideje alatt a' falusi közönség ejji strásákat rendelt [Km; KmULev. 3 Emericus Texe (47) vall.].

hajdúskodik hajdúi szolgálatot teljesít; a in-deplini funcția de temnicer; Haidukendienst leisten. 1752: Márkuj Nemes Kolos Varmegyének Gyula Telkén Tömlöcz őrző Hajduja Lévén ... vgy monda hogy ottan Hajduskodnak mostanis [Nagygyeke K; Ks 5. XI. 9]. 1754: Budza Dumitrás Aradon hajduskodik [Nagycég K; BfN].

hajdúszabású hajdúféle/szerű; un fel de haiduc-ostas; haidukenartig. 1644: Ket hajdu Zabasú Menth volt be s el vjttek* [Mv; MvLt 291. 426b. — *A köpenyegt].

hajdúszekerce kb. hajdúcsákány/fokos; topor-secure de haiduc; Haidukenax/fokosch. 1585: Catalin Zabo leorinczne vallia. Egy' hajdu zekercze valae vagy fa Nalla de Ne(m) zablia vala Ighen wthe Eger leorincznek a' feyet [Kv; Tjk IV/1. 519].

hajdútánc 1. kb. fegyveres legényes (tánc); (dans) fecioresc (al flăcăilor cu arma în mină); Haidukentanz (von Burschen mit Waffe ausgeführt). 1584: Zabliat vewe(n) oldalokra az vczan Jartanak seót megh vgia(n) az eorizeók eleottis ot haydu tanchot Iartak es kerkettek hogy' az eorizeók sem mertek eoket bantany [Kv; Tjk IV/1. 373]. 1591: Almadi Gaspar ... vallia ... Ki Iuta Kis Mihál az korczoza hazzol es czakaniat kezdé forgatni, haidudu (!) tanczotes Jarni [Kv; Tjk V/1. 149].

A hajdútáncra nézve l. Ethn. Mut.; NrLex. II, 398–400 (egykorú képpel).

2. 1586: Biro vramhoz talalkozot vala egi eszes Bolond az ki haidw Tanchiot Jarattat vala lovauat [Kv; Szám. 3/XXIV. 41. — A teljesebb szöve. bolond al.].

hajdútáncos kb. szenvedélyes táncos; dansator pasionat/pătimaș; leidenschaftlicher Tänzer. 1657: dajkám ... leány volt ..., de talán inkább leányasszony, leány annyiban, hogy ura nem volt, asszony mert fia volt, marusszéki székely asszony, jó énekes, jó hajdútáncos katonasszony volt [KemÖn. 36].

hajdútszviselő vmilyen tisztet viselő hajdú; funcționar din rândul haiducilor statorniciți (in orase privilegiate); Haidukenbeamte. 1662: valljon nem volna-e jó a hajdútszviselőket hová-hamarább behivatni s szép tanáccsal őket arra venni, s velek elhitetni: minden házok-népét ingó javokkal együtt szállítanák be Várad városába, s magok is ... ezen vármegyébe szállanának [SKr 534].

hajdúváros hajdú-kiváltságos város; oraș privilegiat al haiducilor-ostași; privilegierte Haidukentadt. 1657: Bocskai ... állatta helybe Magyar-és Erdélyországnak mind külső s mind belső szabadságát; ez telepítette az hajdu városokat az török ellen nagy földnek bástyájául; egyébiránt az török Ecsedig, Kállóig, Szatmárig feljárt és hódoltatott [KemÖn. 26]. 1677: Az Hajdu Városok, kik Hajdúi szabadsággal, és némely dolgokban a' Vármegyék Törvényétől megkülönböztetve vadnak, és élnek, azok, kiket Bocskai Fejedelem elsoben meg-telepítvén és Nemessítvén, bizonyos szabadságokkal meg-is erősített, meg-is ajándékozott volt, ez Hazának fegyverekkel való szolgálattokért, s' az után több Fejedelmektől-is^a abban meg-tartattnak és erősítetttenek; melyek nevezet szerint ezek:^b ... Ezeken kívül, több Hajdu Városok, Fejedelmek és Ország hire s' Consensusa nélkül ne ültetessenek, és telepíttessenek hasonló szabadsággal [AC 170–1. — *A lapszéli jegyzetek 1608-és 1635-beli egyi végzésekre utalnak. ^bKöv. húsz hajdúvárosbeli, a Részekhez tartozó hajdúváros fels. Az itt köv. két adalék szerint azonban, úgy látszik, a szilágysági Percsen és a kalotaszegi Bh is a hajdúvárosok közé számított]. 1761: Nemes Kolozs vármegye Felső járásában lévő B. Hunyad nevű hajdu város határában [Bh; EHA]. 1804: itt Percsenben is volt vára Báthorinak, s Percsen város volt régen, hajdu város, vásárok is estek benne [Percsen Sz: EHA].

hajdúvárosbéli I. *mn* hajdúvárosi; dintr-un oraș al haiducilor — ostași; haidukenstädtisch. 1677: Csavargók és latrok kik a' Török földére csatáznak ..., az ollyanokat Kapitányok, Hadnagyok, fogják, és büntessék Ha mely Hajdu városbéli Kapitányok, Hadnagyok, vagy városbéliék, az ollyan latrok, Csavargók kergetésére nem insurgálnának, a' Director ad Diaetam evocaltatván, immunitásokat amittállyák [AC 133–4].

II. *fn* hajdúvárosi személy; locuitor al unui oraș privilegiat în care se stabiliseră haiducii; Haidukenstädtler. 1662: Az Szabolcs vármegyei hét hajdú városokbéliék idejénkorán megintettek vala: ellenségesen ne kezdenék magokat viselni, sőt a közönséges szabadság oltalmára ők is, amikor kívántatnék, felülni tartoznának, különben ha magok javára tartozó szolgálattokban vakmerőképpen meg kezdenének fogatkozni, s mi kár nyitná fülüket, magoknak tulajdonítanak [SKr 207].

hajdúvárosi hajdú-kiváltságos városi; din orașul privilegiat al haiducilor-ostași; privilegiert haidukentstädtisch. 1664: az hajdúk ... örömet adoznának de, azt mint látom, de mind debreczenieket, hajdúvárosiakat, minden falukat oda Szatmárra hódoltatnak,* fenyegetik, hogy ide Székelyhídhöz^b ne hódoljanak, hanem oda Szatmárra élést vigyenek, mert tűzzel, fegyverrel emésztik meg

üket, ha oda nem hódolnak [TML III, 107 Boldvai Marton Teleki Mihályhoz. — *A németek megszállta várhoz. ^bE Bihar megyei végvár akkor fejedelmi kézen volt]. 1764: Ismerkedtem meg míg ott mulattunk tíz nap: Csanádi Sámuel és János nevű hajdúvárosi szoboszlai kapitányokkal [RettE 165].

hajdúvároska orăşel privilegiat în care se stabiliseră haiducii; Haidukenstädtchen. 1662: Az oláh vajdák Váradnak délről Szentmárton^a nevű hajdúvároska alatt s határában olly helyre szállottak vala, hogy csak az álgyügolyóbis a várbul reájok ne érhetne [SKr 447. — *A Váradtól délre fekvő Pusztasztmárton].

hajdúvitész hajdúkatonája; haiduc (soldat de infanterie în vechea armată ungurească); Haiduke. 1677: A' Hajdu vitézek magok Territoriumán kívüla^a más jóságot, vagy telekeket ha venni akarnak, vagy birnak ..., afféléket ne egyébb igazsággal és szabadsággal vegyenek, tartsanak, se birjanak, hanem mint egyébb Nemes Patronusok a' Decretumnak continentiája és Ország Statutumá szerint

A' törvénytelen Arestatiok dolgából a' Hajdu vitézek-is az Ország közönséges Constitutiojához tartásák magokat, azon kívül cselekedők ellen, a' Váradí Kapitány székin légyen Articulusok szerint valo brevis processus, és executio-is [AC 172.

^aTi. a húsz hajdúságbeli városon kívüli területen].

hajégető I. mn E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion ~ *vas* sütővas; fier de ondulat părul; Krauseisen. 1823: Mindenféle Kolmozó (l), és Haj égető vasak [LLt Csákyper 601. L. 1]. 1840: Kornirozo vas égy, haj égető vas egy [Nyárádszthenedek MT; Told. 19].

II. fn 'ua.; idem', 1832: Simito réz kettő, Colmenező vas egy, Hajégető egy [HG Br. Brukenenthal lev. br. Wesselényi Anna br. Brukenenthal Mihályné kel.].

haj-felakasztó. E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *fésű* konty-fésű; pieptene pentru coc; Knotenkamm. 1820: Senkiis ezután égy Czéhbeli Mester emberis, se más Senkiis ide más országból semminemű lapos, és haj fel akasztó Görbe Púsüket, 's egyébb itten készítettnei szokott Miveket ne hozzon, se ne áruljon, se ne árultasson [Kv; FésCJk 28]. — Vö. a *hajakasztó* címszóval.

hajfodorítás hajbodorítás/göndörítés; cirlionta-re/bucularea părului; Gelock(e). 1823–1830: a komediajátzás felszabadult^a én^b kisasszony személyt játszottam ... Unalmas volt a sok hajfodorítás, tépés; az öltözet maga is [FogE 105–6. — *1792-ben a mv-i ref. kollégiumban. ^bMaga az emlékiró].

hajfodorító I. mn. E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *vas* sütővas; fier de ondulat părul; Krauseisen. 1816:

Egy haj fodoritto vas [Varsolc Sz; Born. Bornemisza Krisztina conscr. IV. 41].

II. fn fodrász; frizer; Friseur. 1800: Dittolf, másképpen Lindner, Haj fodorito nagyon horgos lábu [DLt nyomt.].

hajfonó şnur care se împleteşte în coşite; Flechten/Zopfschnur. 1576: Wagion egy darab Arany zyneo thaffotha, kjbeol lezen egy haj fono Annoknak | Wadnak ismegh Jgen wyselth poztho darabok kyre Annoknak hay fonoth warok [Szamosfva K; JHbK XVIII/7. 15]. 1588: Zegeottem esmeg l Leant I barsonj Partaban l haifonoban [Kv Szám. 4/V. 9]. 1613: küldtem . az két leányomnak száz dram kék selymet, hajfonónak valót [BTN 76]. 1615: Eött keöttes giapot haj fonnok sargak [Kv; RDL I. 97 Junck András kezével]. 1631: az az Aszony volt njoszoljois az menieczkenek partajat hajfonojatis az uitte el [Mv; MvLt 290. 247a]. 1640: 17. bokor hajfono apro fele ... d. 51 [Kv; RDL I. 117b]. 1673: egj hajfono körül valo késkeny gjöngjös pártácska [Tövis AF; BálLt 93]. 1723: egj Szolgáló ... fizetese ... harom sustakos haj fono [Ludvég K; Told. 29/7]. 1787: A más nevetetlen Árvának Juczikának Ingre, Ingajjra, égy Takarodzo Pok, rotzért, egy Kanavász fersingre, égy pár tsizmárá-égy Kanavász elő Ruhára, égy nyakravaló keskenőre, és hajfonora Hf 5 Dr 12 [Mv; MvLev. Csizsár György hagy.].

Szk: *aranygalandos* ~. 1676: Egy arany galandos haj fono [Gyf; JHb XXXI/2] * *gyöngyös* ~. 1668: Egy haj fono Arannias pantlikaval boglar rajta l. melyb(en) van Rubint 13. Mas kis gyöngyös haj fonó [Mk Kapi György lelt.] * *selyem* ~. 1602: Egi veress seljem haj fono, Egi kjk seljem haj fono [Jára MT; Berz. LXV/9]. 1633: Azzonio(m)is szelielem hajfonot igert uala csak senkinek megh ne mondgia(m) [Mv; MvLt 290. 121a]. 1654: Szegottunk egy <szolgalot> Orsikot ..., Igirtünk ... ket surczot ..., egy partat 3 lot selyem haj fonot, egy belletlen bagasia mentet egy giolts eloruhat [Kv; ACLev. 68b].

hajgál l. hajigál

hajgálódzik dobigál, hajigál, hajítgat; a tot arunca/azvirli; öfters bewerfen/schmeißen. 1794: Zaharia ... kövekkel hajgálódzott, nagyon Káromkodván [Déva; Ks 79. XXVI. 10].

hajgálózik dobigál, hajigál, hajítgat; a tot arunca/azvirli; öfters bewerfen/schmeißen. 1806: a kertbe játszottunk Károlyal almával hajgaloztunk [Dés; KMN 181].

hajház hajház, kerget; a alunga/goni; jagen. 1812: a Groff a Kis palota felől valo ajton kiszaladt a nagy palotára itt sokáig hajházta a Grofot Grantzki, tsak ugyan végre megis taszigálta [Héderfája KK; IB. nemes Jánosí Ersebeth Takáts Joseffné (28) gr. I. Bethlen Sámuel tisztú-jének vall.].

hajigál, hajgál *ts is* (meg)dobigál/hajítgat; a tot arunca/azvirli (cu); öfters bewerfen/schmeißen. 1552: nem soc idő mulua egyiket it haigálya à gradichon alá à masikot amot [Heltai, Dial. E 2a]. 1568: adig hagigala az zekerceuel a lowat, a barbel Janos zolgaya hogy ... az hatan vgy latam hog ala kezdte a ver meny [Kv; Tjk III/1. 191]. 1570: Brassay Symon ... ezt valla ... Az Talas Mathe haygalny kezdte feoldel es karo Darabal az Eokreket Az vyztay^a ember azon keppen Matet, Az keozben zytakis egy mast | az fely peres ... Zytta Es haygalt Rea zeoleybe [Kv; Tjk III/2. 47–8. — *Vistából (K) való]. 1572: Megh zaydula az nep wgj kezdenek hagi-galny ... keweke Es Egeb hagito zeorzamokaly [Jákótelke K; KP. — A teljesebb szöve. fenn 1. és hajító shk al.]. 1574: Georgi Zeoch gergy zolgaia Azt vallia hogi mykor Iaczananak az leowe hellien vgi keztek haigalny egy kertbeol Reayok az zaz legeniek ... egi veresbely hagot ky Annal egi zekerce volt Azt Igen kertek hogi zolna az teobineke Ne haigalnanak zolt oda az kertbe nekyk eok ne(m) Ertettek myt, de annal Inkab keztek haygalny [Kv; Tjk III/3. 355]. 1584: Zeoch Ianos ... vallia, Mlkor kerdettem Janost a borbely legent ... Mondot (!), Az vriste(n) vgy segille(n) enge-met hog ... keo sem volt kezembe es Nemis haigaltam [Kv; Tjk IV/1. 345]. 1585: Dienes Jstwan Bachy^a vallia ... Ez eggik fogoly legeny a' Caspar a' Zwreos mégis Rea megie(n) vala egy ighen Nagy fustellial, De a' Marton felesége az mellienn meg ragada az Inget, es Nem ereszt vala Az Vvara kery vala hogy Ne eollie megh az Vrat, De így felele Az Azzonnakis, Aly Towa csesz lelek Curwa Mert nekedis halnod kel ... Az teob Tarsays haigallialk vala vgia(n) a' feoldonis Mas tarsatis lata(m) hogy Ra futamek és egy zekerceuel vagha A' mellieheoz [Kv; Tjk IV/1. 477. — *Kv-ral tőszomszédos Kisbácsról való]. 1597: Az I erőssen haigallia úla keouekkel be, zidgia uala, s mo(n)dgia vala az A Balint hadgy beket [Uoszt 12/77]. 1632: lata(m) azt hogi Sy Marto(n)ne fia erossen kerget diznokát ..., es szekerceuel hajgalais [Mv; MvLt 290. 101a]. 1640/1687: az gátt el vágo emberek kozel haigálni kezdék eokeott arrolis protestála Bado Mihály illyen szoal Im láttya kegyelmetek mjnt hanyigállyák az anyámost és feleségemet [Altörja Hsz; HszjP Keoncze Mihály (26) na vall.]. 1653: Egyszer csak meghozák, hogy erőssen készülnek, hogy ide kastélyunkra^a ... jöjjenek lövő szer-zámmal nem tudjuk hova legyünk ... igen készültünk ...: éjjel nappal számtalan követ hordánk bé rakásra, hajigálni [ETA I, 97–8 NSz. — *Mv-re]. 1662: Isten segítségéből az ostromlás alatt az asszonyi fehérnép is nem keveset segített vala ... az belső kőfalak romlásáról nemcsak minden törésekhez igen nagy szorgalmatos-sággal hordanák az hajgálni való köveket, hanem az erősei ki az ellenségre is szüntelenül nagy sürű-séggel szórná, hajgálná [SKR 608]. 1747: (A tor-daiakat) botokkal vas villakkal es kőekkel ado-rialtak, hajgaltak [Torda; TjkT III. 165–6].

1761: az utrizált Strásaiak, a' magok Marhájakat Tsoportoson csapják bé a' magok határokbá; s néki fordulának Petrisor Kosztának a' Határ Pásztornak, 's kővekkel kezdék halyigálni ötet 's kergetni [O.herepe AF; BK. Herepei lev.]. 1770: (A) régi árkot ... emberei midőn ki akar-tak volna dugni, és kiis dugták, tsak erre végre rakásban gyűjtett kővekkel az irt Triffuleyéstylek nevezetű emberek kezdék hajigálni ... embereit [H; JHb XXXI/17.2 vk]. 1809: erőssen bos-szantották, göröntsell hajgálták [Dés; DLt 145]. 1817: Sőt néha, mint a' vad Kafrériabéli Ember, ki Istenét tsak addig tisztelte, Mig akarattával az idő meg-égyez, De ha menydörgésre talál vál-tozni ez, Már szidja Istenét, 's mérgeesen átkozza, Köveket és fákat hajigál fel hozza [Árén. 168]. 1843: Kovats Kővel hajigálta ... még én vettem ki kezéből egy nagy Kovatskővet [Dés; DLt az 1842. évi iratok közt]. 1849: Lővérsire meg for-dulának vissza és vágni kezdette fejszével egyik része a kaput, a más része hajgált bé kővel [Hé-jasfva NK; CsZ].

Szk: hozzá ~ megdobigál vkit, hozzáhajítgat vkihez. 1584: hallam hogy mongia vala a' leany hwy ky, czo ky, be Ieowe Nagy Iedwe S monda, Azoniom Iay Nem tudom my vala Az Ablak Alat, addeg zolita(m) hogy fel Alla, mert hozzais haigalek, Es hat eg kek palastos ven Azzony [Kv; Tjk IV/1. 246–7 Luch Gergelne vall.]. *utána ~. 1745: mikor visza ment a katona az fogadob(a) az emberek hajigaltak utana [Mocs K; Ks 5. X. 6 Nyikita György (33) zs vall.].

hajigálás dobigálás, hajítgatás; aruncare (repe-tatá); (wieder)holtes. 1572: Az hagi-galast Lattam Az En feyem feoleothys Mene zekerche ell, de azt En Nem twdom kyhoz hagi-tottanak [Jákótelke K; KP]. 1574: mykor egy vasarnap Iaczany ki Mentenek volna az Leoweo helyre ... haygalas leszen Reaiok egi zeoles kertbeol keowel es zyttakis Eoket Rwthwl [Kv; Tjk III/3. 350–1]. 1662: Isten segítségéből az ostromlás alatt az asszonyi fehérnép is nem keveset segített vala ... némelyek ... a forró fagygyút és vizet bizonyos edényekben a katlanokról nagy serénységgel hordják és nyakokba s szemközbe való hajigálásra a férfiak kezébe szolgáltatni gyor-salkodnak vala [SKR 608]. 1747: az Detentus Inctusok mind kövek hajigálásával s, mind va-svillák forgatásával in ipso actu persecutionis fogattatta(na)k el [Torda; Tjk III. 116]. 1780/-1804: Valamely Bányák(na)k egymás közt aemu-latiojok esik, ha illyen helyen a' Bányászok közt valami Insolentiák, patratumok történnének, ugy mint: Bánya rontás, füstölés, hajigálás, vízzel való öntés 's a' többi efféle praejudiciosus akár mi névvel nevezendo. Excessusok flor 12 büntetessenek [Torockó; TLev. 8. — A telje-sebb szöve. emuláló al.].

Szk: házzal való ~. 1710: a játékban telhetet-len s fáradhatatlan volt az én gyermekségem és felserdült ifjúságom; de nem veszteg ülő, mint a kocka, kártya ... hanem a testnek ingatásával

járó játékokban gyönyörködtem, mint a labda, forgattyú, parittyá, teke, kézzel való hajigálás vitéz játék, versfutás, küzdés, ugrás, melyek miatt néha meg is vertek [BÖn. 501].

hajigáló szk-ban; in constructi; in Wortkonstruktionen: ~ *fa* hajítófa; bitá (cu care se aruncă/de aruncat); Wurstock, Treibholz. 1737: az I. ő kglme ... hol Szolgámat, hol lovamat verte se ugj hajigáló fákkal érdeklette [Dés; Jk 228b]. — Vö. a *hajítófa* címszóval * ~ *kő* hajítókö; piatră (cu care se aruncă/de aruncat); Wurstein. 1662: És hogy a fejernép is ránódíttatván, a cajtház töréséből a Veresbástya romlása ellenében azt ott csak közel érvén, a hajigáló kövel nagy serénységgel hordanák és sűrűséggel hajgáltatnák arccal rájok [SKr 607]. — Vö. a *hajító* címszó ~ *kő* szk-ával.

hajigáltat hajígtattat; a pune (pe cineva) să tot arunce/azvirle; (wiederholt) bewerfen lassen. 1662: És hogy a fejernép is ránódíttatván, a cajtház töréséből a Veres-bástya romlása ellenében azt ott csak közel érvén, a hajigáló kövel nagy serénységgel horlanák és sűrűséggel hajgáltatnák arccal rájok* [SKr 607. — *A váradi várat — végső kimenetelében győzelmesen — ostromló törökökre]. 1763: Konya Antal exponállya hogy ... Hadnagy Baro Dumelli Úr feles Dragon katonákat hozván a faluban azokkal üvegekkel úgy tálakkal az Aszszony népeket hajgáltatta [Egerpatak Hsz; HSzjP].

hajingál dobálgat, hajígtat; a arunca într-una-/mereu; wiederholt bewerfen/schmeißen. 1653: Ez ostromnál ... egy szolgálója, nagy magyar leány ... kezdette elsősorban kézzel hajingálni az németet, úgy bátorkodtak azután a többiek is [ETA I NSz].

hajít, hajt 1. dob vhová/vkihez; a arunca (ceva) undeva/in cineva; irgendwohin/zu jm (hin)-werfen. 1568: Ioannis Eppel Concinator Salonum ac Lukach hozw fassi sunt, latak az zóch Mate fiat hogy egy nagy kowel az kertbe hagított, vg talalta peng az kouel a feyet az korchyolas fianak hogy az chyattanasat hallottak es nag Siualkodással es Jaigatasal ment el onnat [Kv; Tjk III/1. 193]. 1572: Mykoron Reank Jndulan(a)k Es hagítany kezdenek, Lattam hogj az Monostory Kabos Ferench feol Jewe Eleykben [Jákótelke K; KP. Myhaly tamas jb vall.] | Az hajigalast Lattam az En feyem feoleothys Mene zekerche ell, de azt En Nem twdom kyhoz hagítottanak | Waltig hagítottanak de En Nem twdom kyheoz hagítottak [uo; KP]. 1584: Egry ferencz felesége vallia, Mikor ezen giermekewnket Atta volna Az Isten Eyel Efelykorban Nagy sok Machka Ieowe be hazamba es semmit Ne(m) Aluzom vala, Es Rendel mind az Aztal mellicet be wlek; ... El Iyedeck, Es Nemis zolhatek eggik Mellem Ieowe es az giermeket fel vewe, es ige(n) megh raza, Az Masiknak hayta es az esmegh Alam

vethe, Az giermeket Rettenetesen kezde az betegsegh lelny [Kv; Tjk IV/1. 255–6]. 1597: Reodi Warga Martonne wallia ... minthogy Kis Imrehnek zinte teo zomzedgia wagiok ... halla(m) hogi az Azzony mind awal sirata hogi az vra eolte megh az giermeket ... az zabliawalis hozza giakot, azúta(n) az kapa nyelhez keoteozte es az agi ala hagyotta ot fekw verebe egez etzaka [Kv; Tjk VI/1. 41]. 1800: Aszszonyomnak ... a' Gazdám a' biczkat a' fartsokában hajtotta [Kvh; HSzjP Bartok Anna Kézdi Szt Léleki (19) ... szolgáló katona személy vall.]. 1806: egy rothadt szilvát felvévén az említett szolgáló és hanyitá a Kiss Aszszony lábára [Kézdisztlélek Hsz; i.h. Gyalog katona Bartalis Mihályné Paszka Anna (24) vall.].

Szk: *hozd* ~ vki felé dob, vkihez hozzádob. 1584: Sos Jstwan ... vallia Mikoron az hid kapun Esuwe kesen ky Menek, hallek kialtast ez Hedrich Georgteól Mondwan, Sarkany Ianos, Sardy Ianos eszez lelek kwrwa fiak meg wted (!) az labomat de meg banod ... Ez zora kialtasra felele így Sardi Janos, Jhol Neste.lelek Curwa fy lasd meg Minemeo palczika vagion en Nallam, Azon keozbe oda hozza: iok haíta az kapura, akora vala mint egy Bot a' fa [Kv; Tjk IV/1. 348]. 1590: ezeket az alperes ... bezelette en nekem, iollehét ezt hallam az alperesteól hogy etzer haitot az felperesheoz, de eo hozzaia oda fel egj nehanzor haitottak, es haitasnak keozbe az vizza pattana s awal auagy az eo haitasawal talaltae auagy nem, nem tudgia [Kv; Tjk V/1. 44]. 1597: Nierges Peter vallia ... Haczkoi Thamas sokan wzik vala ... ammegh el erek, mikor el ertek volna, egi czakannal Haczkoi Thamas hozza: iok hayta, es megls talala benne [Kv; Tjk V/1. 87]. 1603: mikor Jouok ualla az uduaron szo nelkwl hozam hayta* ... az foldre essem [UzT 18/67. — *Az alperes] * *uálna* ~. 1714: Nyisztor Miklos ... az mint futott Bajori Uram utana hajtott az fejszével és ugj vágta két ujját [Berekző H; Szer. Marian Danila (26) jb vall.]. 1797: a' Gráditson fel járo karfát is le rántván azzal ugy utánann hajtott, hogy ha ért volna soha talám több kenyeret nem ettem volna [Harcó MT; Berz. 3. 3. N. 21].

2. megdob/hajít vkit/vmit; a arunca în cineva/-ceva (cu ceva); jn/etw. an/bewerfen. 1572: Keowet Matthias Kakas Andras zolgaya ... vallia ... hallota hogi Illien Modon zydyá volt Caspar Mate kowachot Neste lelelek (!) kwrwafia ... Azonba Mathe kowach vgy kezdy az verowel hagítany [Kv; Tjk III/3. 45] | My Nem Latok hogj Senky Az Jteleo Mestorth Sem hagyotta Sem zytta volna [K; KP]. 1574: Markos pitter fia Azt vallia hogi az Eottwes Inasok Nagi kialtasal Teottek ala az keomalrol, vgrandoztak Zekerceyeket forgatak ... haytottak az keozbe az kert aytayat, Azomba chiak le eszet egik keozwleok senky ne(m) Bantotta sem haitotta [Kv; Tjk III/3. 353]. 1584: Bekken Thamas vallia ... Czeklas Mihaly's haza Megie(n) vala ... hogy ky Menenek Czeklas Mihaly Io Eyet veon theolleók, Monda Az Borhely legen ky vagy the vgianis the kellesz vala Eszez lelek Curwaffy, Es Azonba

igen hayta egy keowel hogy vgia(n) meg deondwle Bgy ozton (l) zabasu temerdekc palczais vala Nalla es ez Borbely Azt(is) mind hozza vere, hallotta(m) Az Kerekes ferencz fia zayabolis hogy eowis haytotta Czeklast [Kv; TjK IV/1. 255–6, 373]. 1600: Kalothazegy Benedeknek Anna azzony valya ... egymással kezdenek pantolodnj zydak egy mast, egyk sem maradott Adossa masiknak verekis egymast, az azzonys hagyta Zenthimikosit az mereo keowel [Kv; TjK VI/1. 504]. 1644: Czizmadia Marton . morgolodik, es egi diznot ugi hagita egi cziakannjal hogi az megh Santula azonban* [Mv; MvLt 291. 407a. — *Ertsd: azon nyomban]. 1689: azt iratya az A. hogj en kövel hajgittottam volna [Kovácsna Hsz; HSzJP]. 1780: tudom ... hogy a karját is egy lábassal egy alkalmatossággal ugy hanyitotta volt, hogy levágta volt [Kvh; i.h. Kovács Mátyásné Szabo Judith (30) vall.].

Szk: *arcul* ~. 1598: Kwn Iacob varos zolgaia ... wallia ... az horwatis ereossen kezde mezitelen zabliawal hozzam chiapdosny, hogi lata(m) hogi kewleomben megh ne(m) menekedhetem teolle vgi hagyta(m) melibe az zekerczewel, eo esmet engemet arczül hagita velle, en derekon ragadam mind zabliastol s az feoldheoz ewte(m) az hasara ewlek [Kv; TjK V/1. 149] * *hasba* ~. 1637: Eö kglmek ... azt camperialliak eö kglmek az bizonsagok vallasibol, hogj az szegenj megh holtlegeny ... haitotta volna hasbanis az Captivus legent [Mv; MvLt 291. 104a] * *melibe* ~. 1598: Kwn Iacob varos zolgaia ... wallia ... hogi lata(m) hogi kewleomben megh ne(m) menekedhetem teolle vgi hagyta(m) melibe az zekerczewel [Kv; TjK V/1. 149. — A teljesebb szö. *arcul* ~ al.].

hajítás megdobás; aruncare; An/Bewurf. 1573: Marton deak holdwilagy Azt vallia hogi az mely Nap leot az haitas Ianos deakon latta hogy Io kedw (l) es Regez zabasw volt [Kv; TjK III/3. 277]. 1574: Georgi zeoch gergy zolgaia Azt vallia hogi ... annal Inkab keztek haygalny ..., Es azomba az zok haytasba vgi esett az meg holt Inasson az haytas Eo Nem twgia Mellyktwl [Kv; TjK III/3. 355]. 1590: ezt hallam az alperesteol hogy etzer haitot az felperesheoz, de eo hozzaia oda fel egj nehanzor haitottak, es haitasnak keozbe az vizza pattana s awal auagy az eo haitasawal talaltae auagy nem nem tudgia [Kv; TjK V/1. 44]. 1592: Peter Pap Azonifalui* ... vallia Swket Tamas ... egi hus vago bardal vgi hagita hozza, hogi Mihajl az keppel alig vehete fel az haytast [Kv; TjK V/1. 280. — *Valószínűleg a Zsukok (K) táján eltűnt településről, Asszonyfáról való]. 1593: Jlona Rosnai Andrasne vallia Mikor az Inast fel colteztetik ... ott valek, es mikor az keket megh latta volna az Zeoch Pal leania, monda, Vrsten zanniad ezt az artatlant, Im az Apam keze es haitasa miat leon ennek halala, hogi megh az chupor hagitas is raita vagion. Latam enis hogi mint az teoreot mai ollian vala az teste az Jnasnak [Kv; TjK V/1. 404]. 1644: lata(m)

az keketis az karia(n) az haytasnak [Mv; MvLt 291. 429b].

hajításnyi egy kőhajításra/kőhajításnyi távolságra levő; la o aruncătură de băț; einen Steinwurf weit befindlich. 1662: Az álnok practicus nemzetség sáncán kívül egy jó hajtásnyi földön ..., sötét éjszakákon nagy sok apró vermeket ... ásván ..., s virradva a mieinket felingerelevén, míg észrevétnének stratagémájok, csalárdságok, rájok kezdven nyargalni, a lovak lábai a vermekbe térdig avagy szárközépig beesvén és a rajtok ülők mind lovastul a földhöz üttetvén ... nyakaztattak avagy a sáncból is meglövöldöztetnek vala [SKr 327].

Szk: *egy ~ra* egy hajítás távolságra. 1662: (A) kőfalak* ugyan jó messzire a kastélytól mindkét felől egy jó hajításnyira igyenesen nagy magos kőfállal kirakattak vala [SKr 259. — *A morvatországi Beren (Brünn) táján lévő Ainsgron nevű faluban a Lichtenstein herceg kastélyáéi].

hajító hajításra való; pentru aruncat, de azvirilit; zum Werfen dienend, Wurf. 1662: a gróftul ifjú Bethlen Istvántul Váradul híre érkezék, hogy a Tizántul és Nyiren nagy tolvajkodó pór had támadott ... Ecsedből valahány könnyű tarackokat is kiindíttatván, Bátornál csak nagy hirtelen és véletlen környül vevék és elborították őket, kik hogy ottan fegyverhez nyúlván, mind puskákkal, lándzsákkal, vasvillákkal, hajtó láncos botokkal egy ideig valójában keménykedtek volna viselni magokat, egyéb nem lehetvén benne, a tarackokkal kezdék sergenkint szakgatni őket, es hol egy, hol másfelől tűzt, kergétni és vágni is, míg a fegyvert elhányatták vélek [SKr 145–6].

Szk: ~ *kő*. 1599: kjaltani kezdé az olah hogi Jeoienek, mert mind vizik az Juhot, 'mý' es hozzayok ki terenik, hogi el ereok az orzag vtan, tahat reok tamattak ... keppel es hagito keowel, hogi el vegiek az Juhokoth az Demes lakan [UszT 14/19]. — Vö. *hajigáló* al. a ~ *kő* szk-tal * *szerzsdm*. 1572: Ez azonban ott feon Megh zaydula az Nep wgj kezdenek hagigalny Az Monostorhoz tartozo keossegh, kewekek, Es Egeb hagito zeor-zamokaly Azonban el futamank [Jákótelke K; KP].

hajítófa (állatterelés és verekedés céljára készült) rövid karócska; bătă (cu care se aruncă/de aruncat); Treibholz. 1779: egikor tsak oda jövenek Varga Tamás Ferentz és Peter Kalongya Karoval Vass Villaval hajitto fával [Berekeresztúr MT; BeLt 6 Szekelly Mihály (48) lib. vall.]. 1787: Minden Felkelhető Portéka egész egy Ásoig Kapáig es hajtofaig valami tsak akár holott a Joszágokban taláttatik mennyen kedves Leány Testvéreinknek [Told. 27]. 1806: a' Pásztorok ... bottal, kövel, hajtofával a marhán kegyetlenkedni ne merészellyenek [F.rákos U; Falujk 13 Sebe János pap-not. kezével]. — Vö. *hajigáló* al. a ~fa szk-tal.

Az eszköze, használatára és a nemzetközi vonatkozásokra nézve l. a NrLex. címszavát.

hajítólag hajítva; aruncind, azvirind; werfend, schmeißend. 1626: az molnarnal igj (!) daraboczká fa uala aual otalmazza uala magat az molnar, Mattias megh lata es oda futamodek, az molnar által futa az hido(n) Boczkor Janos hanitollaghys üte az hidon [Szentgyörgy Cs; BLt 3 Gwjteo Pal (60) pix. vall.]. 1745: mikor vissza ment az katona fogadob(a) az emberek hajigaltak utanna hajto-lag ütest kapot [Mocs K; Ks 5. X. 6 Nyikita Gyorgy (38) zs. vall.]. 1779: Csíktaplocai Kardos János sertése kárban tanáztatott az káposztába; Fazakas Ferenc jobbágyember a káposztásban találta. Be nem hajtotta, hanem faragófészivel hajtólag levágta [Taploca Cs; RSzF 159].

hajítatlik bedobatik; a fi aruncat (undeva); (hin)eingeworfen werden. 1662: Bizonyára akiknek az közönséges jóra való gondviselése is illet volna, régen módját tanálhatták volna, hogy a közönséges jóért haza épületért azon historicusok magyar nyelven kibocsáttathattak volna, ... De amely dolgok megrattak volt is, a pad alá hajítatván, a porban hevertetnek [SKr 347–8].

haj-koszók alk 1789: Péter Czár ... soha sem látott volt ilyen szörből készült mesterséges nagy épületet; azt gondolta azért erről, hogy ez egy ruha neme, mellyel a' fő bé takartatik a' hideg ellen, az az, haj-bunda, vagy haj-ko'sok [Andrád, An. I. 114. — *Ti. parókát].

hajladozik 1. dőledezik; a se clätina; beginnen zu fallen. 1573: farkas pal ... azt vallia hogy ... Mykoron Meggieshez keozel Iwtotak volna az Tho gaton által Mennenek latta hogi hajladozny kezdet az kochy Es azomba Be deolt az Thoba [Kv; Tjk III/3. 270]. 1585: Dienes Jstwan Bachy^a vallia, ... Lata(m) vgymond hogy a' holt Thé-reök Marton vesztegh All vala, Az felesége eleötte fwtos vala, Nezny kezdem az veztegh Allo legent azon keozbe hajladozny kezdte, es le essek, s Amegh oda lutek hat eggyet sem zolhat [Kv; Tjk IV/1. 477. — *A Kv-ral tószomszédos Kisbácsról való].

2. *du* bizonytalanodik; a ezita/oscila, a sta in cumpănă; unsicher sein. 1662: az igen hatalmas ellenség^a jövelete öket^b semmiben is meg nem mozdíthatá, hanem ... nagy fazékkal egyesivel iván ... a fazakok, kupák, poharak járási közben az törökkel nagy bátran vínak, vagdalóznak vala ... fejek szédelgő kotyogósága miatt csak azt sem tudhatnák, mit kellene cselekedniük, hanem a rendtelenség miatt azonnal megijedvén és eszek veszvén, azonnal nutálni, ingadozni, hajladozni, igaz útközből kivetemedni ... kezdenének | de hogy mellőlök azelőtti gyámolok elszedegettének és a késérteteknek szelei rájok érkezének, azonnal, ó nagy Isten! a szegény hazának, Erdélynek nagy reméltelenségével nutálni, tántorogni, hajladozni kezdenék [SKr 434, 636. — *A török. *Borosjenő végvárának — a védelemre való készülődés helyett — részegeskedésben tobzódó katonáit, lakosa-it].

hajladozott hajlított; indoit; gebogen. 1625: Egy oh hajladozott gyűreó, vagyon egy kis gran-nat keo benne nyom egy aranyat, mivel jo az aranya, aestimat. p. f. 2/25 [Kv; RDL I. 126].

hajlam predispozíció, inclinatie; Hinneigung. 1879: hogy az öcséd hozzám jött s kérdezősködött felőled, hát gagyogtam neki egyet-mást. Azt mondtam: ... fejedet valószínűleg megerőltetted, ... csak kihevered. Ebből a mondasból az öcséd aki poétikus hajlamokkal van bővön megáldva ... szép sorját eszelte ki a nyomorúságoknak [Mv; Plev. 55 Petelei István Jakab Ödönhöz].

hajlandó 1. *du* vmire hajló; (a fi) dispus/gata (sá); zu etw. neigend. Szk: *békességre* ~. 1662: (A jezsuiták) Magyarországnak Nagyszombat nevű városában kigyómódra bécsusztak-másztak. Ismét tanácsba kezdtek lenni, a jól rendeltetett respubli-cákat tántorgatni és bontogatni. Amely elmék egyébképpen csendességre, békességre hajlandók volnának, az ő megavult szokások szerint vissza-vonásra kezdék készíteni [SKr 113–4] * *bocsá-natra* ~. 1662: Essünk^a a mi kegyes és irgalmasságról búslásában is el nem felejtkező s bocsánatra igen hajlandó, kegyelmes Istenünkhöz [SKr 716–7. — *Értsd: esdjünk, könyörögjünk] * *csendes-ségre* ~ ~. *békességre* ~ * *kegyességre* ~. 1597: Az Mezarosokhoz noha ew kegmeknek módgiok volna benne hogi kewleomben nyulnanak ..., de mind azáltal hogy megtessek azis hogi ew kegmek mindenkoron inkább az kegiessegre hogi sem az kemenysegre voltak hajlandok, es hogi ew kegmek eleiteol fogwa(n) kegies Atyak woltnanak, indultattak illyen kegiessegre^a [Kv; TanJk I/1. 299. — *Köv. a mézárások kérelmére von. kedvező hat.] * *keményiségre* ~ ~. *kegyességre* ~ * *sírságra* ~. 1710: én midőn felnevekedtem ... még nagy szomorúsáért való sírásra is hajlandó nem voltam, sőt mikor üdeje, helye, oka volt is, nehezen tudtam sírni [BÖn. 501] * *latorságra* ~. 1643: Pap Janosne Balogh Anna ennek utanna valami kor vagj titkon vagy nyiluan valami oly lator parazna illetben tanaltatnek es akarmi kicsid szikra latorsagra hajlando indulat ismeruin hozzaia Tehat Gauai Peter Vram ... certificaltatua(n) az kezeseket hogy be vinnek kezben Pap Já-nosnét Balogh Annát es kezehez be nem vihetnek ..., Akkor ... Gauai Peter Vra(m) kebleön kebleön 40/40 forintot vehessen [Szászcség SzD; Ks 41. G] * *világi gyönyörűségre* ~. 1662: Az ország igazgatása azért a megírt módon Catharina^a fejedelemasszonyra szállván ... mint asszonyem-ben s nem is szinte hanyatlott idejű, ingadozó elméjű s világi gyönyörűségre is hajlandó s kelle-ténél nagyobb pompát űző, mód nélkül való költ-ségű lévén, az helyes, istenes igazgatásnak igyenes vágásból csakhamar ki kezdte magaviselésiben hágdosni [SKr 129. — *Brandeburgi Katalin, Beth-len Gábor idegenből hozott második felesége a fej. halála után a fejedelmi székben 1629–1630-ban utódja].

2. *mi*hez vonzó, vmire kedvet érző; care

este dispus sã facã ceva; zu etw. Lust habend. 1710: Nevettség, híjbaválóság és játékra, mint akármely gyermek és ifjú felettebb hajlandó, sőt vásott és a játékban telhetetlen s fáradhatatlan volt az én gyermekségem és felerdült ifjúságom | Hajlandó voltam a tisztességes kereskedésre is. Bort ősszel mindenkor sokat igyekeztem szerezni

ebben soha nem is vesztettem. Búzáat is sokszor, mikor olcsó volt, sokat bészedtem, egyszerűen többször ebben sem vesztettem [BÖn. 501, 504].

3. vmire kész; gata/dispus pentru ceva; zu etw. bereit. 1657: (Zolyomi Dávidnak) kiváltképpen való tanácsos elméje nem vala, az mi vala, annyiban serény, de változó, híg és állhatatlan elméje vala, hajlandó mind jóra, úgy rosszra is | az dolgoknak rossz következésének félelmétől meggyőztetvén ... az fejedelem sátorához felmenék ... az fejedelemnek is megjelenték, hogy praeveniálná ez tumultusra való hajlandó állapot [KemÖn. 158, 178].

4. befolyásolható; influentabil; beugsam. 1653: Bástia pedig kedvez vala a székelyeknek, mert tudta azt, hogy micsoda állapotjuk vagyon: hogy ők mindenkor is fizetés nélkül való hadak; azt is tudta, hogy hajlandó nép az, ... s tudta hogy jó a kész nép [ETA I, 88 NSz]. 1657: Az Báthori Gábor igen virtuosus ifiu fejedelem volt egyébiránt, de az rossz alkalmatosságok és ártalmas conventiojú melléje magokat szinlett tanácsadók az egyébiránt is affélékre hamar hajlando ifiú elmét megvesztegetvén, részegeskedésre, tisztátalan életre vetemítették [KemÖn. 27].

5. leomlásra ~ leomolni készülő, leomlásra hajló; gata sã se dărîme; dem Einstürzen nahe. 1723: egy nagy kő lábokon álló házotakára járo le omlásra hajlando Tornácz [Boldogfva H; Born. Vegyes I. 16. F].

hajlandóképpen dispus (de a face ceva); geneigt, bereit(willig). 1662: már igen megvesztegettetett elmével s a biztató költött híreknek s ígreteknek könnyen hívó s a fejedelemhez nagy hajlandóképpen vonattnának, ígretekkel az egész várbéli^a praesídiumot rávették volna, hogy ha a fő- és vicekapitányok, porkolábok s hadnagyok az ő törekedésekre különben megadni nem akarnák, magokat is megköltözvén, kezekbe adni s a fejedelemnek küldeni [SKr 504. — *Várad várbeli].

hajlandóság 1. készség; bunã dispoziție (de a ajuta), promptitudine; Bereitwilligkeit. 1657: Kíri János palatinus követségével ismét érkezik, kinek noha nem hiszen vala ugyan, mindazáltal az fejedelem is tetteté az békeesség tractájához hajlandóságát | én immár azelőtt arra való hajlandóságát Catherinának vöttem vala eszemben szavaiból kéretlen | az hadnak ... az dereka az magyarországi várakat, városokat veddegné, kiknek nagy hajlandóságok is vala az fejedelemhez [KemÖn. 72, 129, 191]. 1662: a város lakosi is a vallásbéli oppressiót és szabadtalanságot jól látván és érezvén, s már a vármegyének is a fejedelem^a mellé való állásokat látván, nagy hajlandósággal valá-

nak, csak a generálist tudhatnák ki közülök | Kíri, látván hogy a vármegyék is mind a fejedelemhez hajlottak, s a város lakosinak is, mint akik nem volnának bántódás nélkül, ahhoz volna minden hajlandóságok, nem lévén semmi ereje, melly mellett keménykedhetnék ... engedni kellett a fejedelem kívánságának | Váradon lakó Stépán Ferenc, hajdani Stépán Ferenc fia, ... ott benn lakos és a fejedelemhez való hajlandóságára nagyon és jól elkészítettett vala [SKr 211—2, 480. — *I. Rákóczi György. *Ti. a generális]. 1723: Considerálván Mlgos Commandans G(ene)ralis Excellentiája az Hazához mutatott eddig való Szép affectioját és további jóvá(na)k s consolidatioján(a)k promotiojára való hajlandóságot ... determináltatott is communi consensu o Excellentiája Számára bizonyos pénz [Ks 18/XCIII a gub. Kvárról].

Szk: vñinek ~ a volna vmire. 1899: ha Geiger olyankor adhatja a koncertet, hogy az összeesne az Erdélyi Irodalmi Társaság felolvasó napjával, volna hajlandóságom arra, hogy befutnék Kolozsvárra ..., s akkor felolvasnék [Mv; PLv. 200 Petelei István Gyalui Farkashoz].

2. vonzalom; affectiune; Neigung. 1776: Vallyon miolta Groff Lazar János Urffi ő Nga, nevezett Kis Aszszont^a el mátkásította, az Exponens Kis Aszszony volté, vagy jelentette valakihez nagyobb hajlandóságát mind az ideig, miglen azon este GróffLázár Urffiról azon kedvetlen hirt nem hallotta, hogy benne ne vetné reménségit, mert elnem veszi? [Nsz; GyL. vk. — *Gr. Kornis Annát]. 1823—1830: mondom neki, hogy én azért jöttem hogy hugomasszonyt feleségül venném ha hozzám jönne ... előbb a hugomasszonytól akarom megtudni, vagyon-e hajlandósága hozzám? Erre felel valamit de magam sem tudom mit, mert szegyenletemben talám az eszem is el kezdett volna menni. Csakugyan nekem úgy tetszén, mintha hajlandósága volna hozzám. Hirtelen a nyakába ugrom s megcsókolom. Ezzel a kapuközt hagyom, s eljöttem, de mindenfelé néztem, hogy valaki nem lát-e, mert én eddigelé soha csak a kisujjammal sem értem egy fejrénphez is, oly szemérmes voltam [FogE 290].

3. hajlam/hajlamosság vmire; predispoziție, inclinatie; Hinneigung. 1662: azután is minduntalan való leveleiben abajgatja, dorgálja, oktatja vala, de nem kicsiny szívbeli fájdalomával veszi vala eszben a boritalar hajlandóságát, és valamint tőle lehetne, mind mellette való szolgálk által, s mind szemben való szép intésekkel, pirongatásokkal jó útra hozni igyekszik vala [SKr 196]. 1710: Az építésre nagy hajlandóságom, melyet öregbített az, hogy az architecturát, mind civilist, mind militarist tanultam volt az academiákban [BÖn. 502]. 1811: Azt mondják „Idején meg válik, mely Téjből Lészen a' jó Turó, a' mely beszédjéből A' köz népnek, bár az Apák és az Anyák Tanulnának addig a' mig meg-nem bánnák Bár Gyemekeiknek hajlandóságokat Tanulnák-ki, 's akként viselnék magokat A' kemény nyakukhoz méltó keménységgel, A' gyenge szívükhez gyengébb szelidséggel.

Bir az atya azt is előre néző-ki: Gyermeikből, mi az indulattya néki? Nagyobb kedvit melyik Mes- terségben lel! Bóldogságra melyik állapot emeli? Mert a' mely Apa jól figyelmeztet fiaira, Könnyen réá akad hajlandóságára; 'S ha ki-tanulja 's abban helyhez-teti, ő bóldogságának az ágyát meg-veti. Ha erőlteti, a' mire nem született, Bóldognálásának végső gátot vetett | A' kész Lóba észre venni a' jóságot 'S szépséget, és látni a' héjjánosságot, Nem nagy tsuda; de a' most nővő Csitkóba, A' renbe nem szedett hitvány rüdeg Lóba, Által látni, mire van hajlandósága? Jó, rossz leszsz, durva leszsz, vagy leszsz fáinsága? Ez a' mester-ség, itt' kell ember a' gátára [ÁrEn. 82, 153].

Szk: természeti ~. 1657: Minthogy pedig né- kem természeti hajlandóságom vala az peregriná- láshoz, az fejedelem felküldvén Bethlen Péter gróf öccsét, az öreg Bethlen Istvánnak kisebb fiát az imperiumban, Galliában, Rómában peregr- rinálni, azzal is én el akarok vala menni [KemÖn. 52]. 1710: Salamon* ... egy summában minden- ről azt mondja: hijábavalóságoknak hijábavaló- sága mégis az illetén ételek leírásához szük- séges az embernek természeti hajlandósági, testi gyakorlati, mulatsági, diaetája és egyéb afféle dolgainak leírása is. Látjuk, a vizek folyását emberi erő soha vissza nem fordítja, így a termé- szeti hajlandóságot is; noha ugyan a nevelés ok- tatás és a tanítás és szoktatás sokat igazít rajta az elmé aránt [BÖn. 500-1. — *A Salamon ki- rálynak tulajdonított Prédikátor könyvében (1. rész 2. vers)].

4. *udu* levél-befejező formulában; in formulá de incheiere a unei scrisori; im Schlussformel des Briefes. 1898: Ezutánra is Méltóságod hajlandó- ságába ajánlom magamat, ki a legmelyebb tisztelet- tel vagyok Méltóságodnak Petelei István [Mv; PLev. 195. — Az író lev. Gyulai Pálhoz].

hajlás 1. görbület; indoitură, incovoiere; Krüm- mung, Biegung. 1811: Dereka* nem nyerges tsak kevés hajlása Van, ... Hát-girintze nem áll, méjjen vagy hegyessen, Gömböljögge tette azt a' hús rendesen [ÁrEn. 157. — *Gr. Bethlen János véleménye szerint a ménésbe való szép lónak. — Lapalji jegyzet: nem nyerges hátú].

2. ív, ívelés; curbă; Bogen. 1811: Egész feje nem nőt hosszan és szélesen, Tsak tsonton, hus-nélkül áll a' bőr feszesen, Nyaka hosszú, melynek fel- kelő hajlása, Olyan, mint a' hattyu nyakának állása* [ÁrEn. 156. — *Gr. Bethlen János véle- ménye a ménésbe való szép lóról].

3. homorulat, homorú volta vminek; boltitură; Wölbung. 1625: Kezdet az sacristia cherepezese- hez, Janos mester, es mindenut fel kellett bontani a cherepezeset, mert Igen meg bontakozot volt, fet a haillat miuel igen teres vala, fellieb kellett vetetnunk [Kv; Szám. 16/XXX. 20]. 1811: Már a' Virág ház-is mind kettő meg-épült ... Ennek Áts munkáját mig meg-készítettem Régi virág házzal mig meg-égyeztettem Sokat fött a' fejem, sokat gondolkoztam, Arkimedes modra porba-is

dolgoztam ... a' fedél hajlását Mig meg-égyeztet- tem 's találtam állását [ÁrEn. 123-4].

4. hajlat; incheietură; Beuge, Biegung. 1778: Ha pedig a' dolog úgy történnék; ... hogy akármi okokból az fellyebb említett forró nyavallyákban belé esnének ... ha az ... pulsusok, a' kezek bokája hajlásában, belől a' hüvelykek töve alatt erőssen, nagyon sebessen, és szaporán vér, a' betegek- ken haladék nélkül ... vágassanak eret [MvÁlt Mátyus, ConsSan, I. Szini Karola kijegyzése].

5. kanyar, kanyarulat; cotitură, curbă; Bie- gung, Kurve. 1662: a Körösnek felső tekerületitől avagy hajlásától fogva ... a napnyugot felé alá forduló Körös árka és folyamjára ... hidat és emeléső kaput, s afelett alkalmas strázsáló helyet építettett vala* [SKr 320. — *II. Rákóczi György]. 1801: Az Egerviz felső Sorkának hajlá- sában fennebb a Bértz ut mellett [Szováta MT; EHA].

6. kb. megdőlés; inclinare, inclinație; Fall, Sturz. 1772: ezen hajlása az említett Malom ház- nak az első Revisio seriesseben fel tétetik, de ... a két alsó kerek foroghatására, vagy nem fo- roghatására valo minden reflexio nélkül [Kük. JHb LXVIII. 218].

7. lehajlás; aplecare; Bücken. 1600: Chako Balinth megh ragada mind zabliastol az Nemes ember ky wethe az mentet niakabol ... Enys- megh foga(m) kezebe az kardot ky tekerem kezebeol vgyan azon haylasban Nagy Mathe az lowas legeny echer az chakannial megh wtthe [Kv; Tjk VI/1. 445].

8. *du* (vki előtt való) főhajítás, meghódolás; supunere; Kopfbeugen, Ergebung. 1662: Nagy- szombatiak, csejteiek hajlások ... már a nagy- szombatiak és csejteiek is még 28. Mai fejedelemhez meghajlottak vala | Haller Gábornak is kapitány- sága változván, s leveleit és egyéb javait is a vár- ban elhagyván, Barcsai Ákoshoz való hajlása után azok is Gyulai Ferenc* kezébe kerültek vala [SKr 249, 529. — *Az 1657. évi szerencsétlen végű lengyelországi hadjárata után II. Rákóczi György és a vele szemben fej-mé választott Bar- csay Ákos küzdelmében is Gyulai odaadó híve maradt Rákóczinak].

◇ Hn. 1722: A' Kert hajlásban (sz) [Zágon Hsz; EHA].

hajlék 1. lakhely; locuință; Heim. 1662: Dű- hőkódótt ... a boloniak* serege ... némelyeknek hajlékukat és nemes udvarházukat hamuvá tévén, némelyeket fogságba vetvén, némelyeket szörnyű kínnal meggyötörvén, megölvén [SKr 101-2. — *A vallonok, azaz a császári seregben harcoló nyugat-európai zsoldosok]. 1664: sokszor Kegyel- mednek meg írtam s meg is mondtam, csak az Isten mutatna egy bizonyos hajlékot, az kiből, tudnám, ki nem őzne [TML III, 35 Vér Judit férjéhez, Teleki Mihályhoz]. 1769: Patzi Andras ... hallam ezt mondja vala; Harkáék megtámadának itt ..., de ha ma valahol rájuk találhatok vissza fizetem nekik; azzal elment a nevezett lako Hajléka felé [Agyagva U; IB. Kris-

toff András (26) szabad személy vall.). 1811: Mint látod a' serény Hangyákat dolgozni, Egyiket el-menni, mást eledelt hozni, Ezt, hogy ki-kelendő tojással forgattya. Amazt, hogy szeméttől házát tisztogattya; Másokat, mint hordják, sövény 's fűv szálakat Hogy fennebb emeljék földről hajlékjokat, E' serény Emberek* Ugy jönnek és mennek [ÁrEn. 26. — *Az Árokaját (SzD) 1803. ápr. 11-én csaknem teljesen elpusztító tűzvész után az újjáépítésben forgolódo falusiak].

2. kb. fedezék; adápost; Unterstand, Deckung. 1662: a bátyai kapitányok a népet ottan státiókra tizedenként, hogy ki-ki tudhatná az ő álló- és lövőhelyét, elrendelték vala, és az bátyák sűrű lobogós kopjakkal, sok szép lovas é gyalog zászlókkal környös-környül megrakhatván, ki-ki az ő lövőhelyét, sáncát éjjel-nappal erősíti s maga hajlékát a bátyán alkalmaztatni igyekezi vala [SKr 585].

3. szent ~ istenháza (istentiszteletre szolgáló helyiség); lácaş sfint; Gotteshaus. 1661: Nyilván vagyon az egész világ előtt ... mennyi sok nyavalyákkal és nyomorúságokkal sanyargattaték meg ez nyomorult haza, kőfalai lerontatának, az templomok és szent hajlékok megfertéztetének, úgy hogy valamely felé szemeiteket fordítjátok, mindenfelé csak az könnyhullatásra való okokat láthatjátok [KemIr. 340].

4. 1662: A méhecskének kaptárjokban egy bizonyos anyjok és mintegy királyuk vagyon, ki mind teste állapotjával, s mind az ő tornyos friss hajlékával a lép között a többi közönséges méhektől megkülönböztetik [SKr 70].

hajlékonyság hajlam, hajlamosság; predispozíció; Neigung. 1835: Lőfi ki lépett onnan* s benne néha nagy ítányosságra való hajlékonyság is lévén — ő csak kéz s a szoros rend alatt használható [Kv; Wlt Kelemen Benjámín lev. — *A gazdasági gondviselői hivatalból].

hajlik, hajol 1. a se indoi; sich biegen. 1823/1830: a gróf ... már nem járhatta a grádicsokat, a térdei nem hajlottak, mikor vagy egy küszöben átalment is, merőbe emelte be a lábait [FogE 135].

2. ráhajol vmire; a se apleca asupra ceva; sich über etw. beugen. 1596: le uagia az medeseri legent latam hogy az erez dezkaiaira haila s ki esek az erezbeól [UzT 11/53].

3. be/odahajlik/nyúlik; a se apleca/inclina; sich hinbiegen/strecken. 1584: Boldis Jacob ... vallia ... viczel Andrasnak kertiben vagion egy Dio faya kinek harmad rezeis a' Danch Leorincz kertibe hailoth [Kv; Tjk IV/1. 360]. 1817: Oh bár szabad volna hát el-halasztani*, Mig ablakomhoz fog a' Ró'sa hajlani, 'S Nézettem véllem tsokros patyolattyát, 'S Éreztetni fogja Házamba illatyát [ÁrEn. 198. — *A névnap-kívánást, névnapl üdvözlést].

4. félrehajlik/dől; a se inclina/clătina; zur Seite biegen/fallen. 1573: Beke Gergel ... azt

vallia hogi mykor Segeswarrol Icouenek Meggie fele, az To gatnal Icouenek hailany kezd az Baly gergy kochia Baly gergy penig Mongia volt az zolgaianak hogi az kochy hayol volt ho ho, De azomba Be deol az Thoba felesége germeky Rayta voltak [Kv; Tjk III/3. 270]. 1772: a' Malomháza ... eő Excellenciaja Malmának a' Silipje felé hajolva lévén, mit itil a' Tanu, ezen hajlott állapottya a' Malom háznak okoztaé s okozhattaé az említett also kerekék megállását vagy lassu forgását ...? [Kük; JHb LXVII. 274—5 vk] | Valóságos dolog az; hogy ... ezen utrizált Malomnak háza, a' Silip felé volt hajolva; mind azonáltal az, az említett kétt kerekéknek lassu forgását, vagy vesztég állását telljességgel nem okozta [Ádamos KK; JHb XX/27. 12].

5. pártjára/vki mellé áll; a trece de partea cuiva; js Partei ergreifen. 1619: Erdély és Magyarország szultán Szulimánnak régi frigyes országa volt, és noha ez egynehány üdőben az tū* izgatásokra hozzatok hajlott volt, de látván mindenképpen való romlását és fogyatkozását, minket megtalált, hogy tiellenetek megoltalmaznók és az mi frigyünkbe újonnan bévenünk [BTN² 251. — *A Habsburgok]. 1662: a vármegyék is mind a fejedelemhez* hajlottak az felföldi tizenhárom vármegyék Kassával együtt ... mintegy három holnapok alatt, nem sok munkával minden vér nélkül a fejedelemhez* hajlottak vala | (A váradiak) csoda minémű fatális humortul, vonódástul viseltetvén elméjük, mind csak Rákóczi fejedelemhez hajolván*..., török követeket, leveleket elfogdosnak s a fejedelemnek beviszik, küldözik vala [SKr 212, 214, 502. — *A vallásszabadságért harcoló I. Rákóczi Györgyhöz. *A szerencsétlenül végződő lengyelországi hadjárat után II. Rákóczi György és a vele szemben fej-mé választott Barcsay Ákos küzdelme közepette]. 1664: Az havasali vajda valóban öleti a beőrokat, kik vádolták volt, hogy ő felségéhez hajlott volna [TML III, 14—5 Teleki Mihály Kászcnyai Mártonhoz].

Szk: hozzá(ja) ~. 1599: Brassóból Báthori Zsigmond is addig jártatá az székeltyeket, hogy hozzája hajlanak, és megadá az szabadságot, azmely szabadságban most is vadnak [BTN² 51]. 1657: Nemsokára az ember visszajüve ... s választ hozza, hogy eljűnek, mihelyen sűtetedik, az praesidiariusok is bétakarodván; melyet elvárván el is jűvénnek, és beszélék s concludálék is vélek, hitet adván, hogy ők nem opponálnák magokat, ha általkelhetek városokra az vizen melyet lehetetlennek álltanak vala; de hogy különben hozzánk hajoljanak, abban módjok nem volna, nyakokon ülven az praesidium [KemÖn 196]. 1662: a fejedelem ... Patakra megyen, néhány vármegyék hozzá* hajolnak Patakon létele alatt ... Zemplén, Borsod, Ung, Bereg, Ugocsa, Abaújvár vármegyék mind hozzája* hajlottak vala [SKr. 209—11. — *A vallásszabadságért küzdő I. Rákóczi Györgyhöz] * vki hűségére ~. 1664: az itt* levő praesidium hajla az erdélyi fejedelem (!), Apafi Mihály urunk hűségére, ... die 4 Martii az feje-

delem is az tanácsurakkal és az ország népével felel, bejövén a városba [KvE 190 LJ. — *Kv-t].

6. hajlandóságot/hajlamot/készséget mutat vmire; a fi dispus, a avea bunăvoință (să faci ceva); Geneigtheit zu einer Sache verraten. 1561: Azokart az meg' mondot Etwes Mestereknek kerelmere igazakra es törűen zerent valokra haiolwan my io akarattal. Az w fellywl meg irt rendeleseket es articulosokat Jona hattwk dichirtwk meg erossittetwk [Kv; ÓArt.]. 1657: így az török mindjárt kezdene faveálni, mert vala ilyen okoskodásunk: avagy hogy hajol az megengedésre az török, avagy nem; ha hajol, azt semmiképpen maga hasznának is keresése nélkül nem cselekszi, és oly nehéz kívánsági is lesznek, hogy arra lépni vagy lehetetlen, vagy igen veszedelmes [KemÖn. 191]. 1662: adott volna Isten ökegyelmének akkor is olyan bátorságot, amikor azoknak a megígért dolgoknak ígretire hajlott [SKr 469. II. Rákóczi Györgynek a vele szemben fej-mé választott Barcsay Ákos elleni vádiratából]. 1710: a természet és ratio soha arra, amit gonosznak tart, nem hajol, nem megyen [BÖn 472].

Szk: arra ~ arra a ... hajlik. 1653: mivel a király* választá magának az ariana vagy is a fotiniana vallást, majd mind az ország arra hajol vala^b [ETA I, 28 NSz. — *János Zsigmond erdélyi fejedeleme a magyar királyság keleti részének is ura volt. ^aA feljegyzés az 1540–1560 közötti időszakaszra von.]. 1662: Állítják némellyek, hogy a királyné* is jelen lett volna temetésén, de némellyek, s még Istvánffy is, arra hajol inkább, hogy hívatottat volna a vajdától Posonyból alá, de csalárdságtól tartván, távolról akarta volna inkább megholt férjét keseregni [SKr 76. — *Habsburg Mária. V. Károly császár és Habsburg Ferdinánd osztrák császár húga, a mohácsi csatában odavesztett II. Lajos felesége] *elméje ~ agyában vmilyen elhatározás fogan meg. 1662: a fejedelmet* ottan-ottan untatván, a nép maga szorgalmaztatná őket panaszolkodással: miért nem bocsátának ostromnak^b őket? miért kellene az üdőt ott híjában tölteni alatta? Melyre nézve majd ugyan hajlani kezdett vala elméje a fejedelemnek, hogy megostromoltassa [SKr 249. — *I. Rákóczi Györgynek. ^bSzendről vára ostromára] *kedve ~ vkihez. 1678–1683: mindenkor szokot dolog az hogi ... az szerencse, igen belső s kedves embereket emel, s giakorta alacson nembőlis, de kivált az gienze es könnyön forduló elméid Feidelmek melle ... annira özve szövik fonnjak dolgokat, hogi valamit akarnak ..., magok kezekre jut ... ha kiket pedig saiditnok, Urakhoz közelibenj ... s Uraknakis ahöz kedvit hallauj, annak nogi szerenje(n) arulo hirit dühös nevit, Urok előtt hiven alitjak; akarvan azt el hitetni, hogi több hívek hallokul nincsen [Ks Kornis Gáspár kezével] *vki ígretére könnyen ~. 1662: (Az) alkalmazatóságot Rákóczi György fejedeleme kapva-kapván, azon Janak^a biztatni, alkalmas idejében való segítséget, oltalmat a török ellen nekik ígérni nagyon kezdé ... leveleire való sok ígretüre a jelenek könnyen hajolván, ... csak ... a török ereje

ellen lenne oltalmaztatások [SKr 399. — *Boros-jenőnek, Erdély délnyugati végvárának védelmezőit] *vmilyen voksra ~ vmilyen szavazatra hajlik. 1657: kezemben tartván pecsétí és kezeírása alatt való instructióját az fejedelemasszony-nak, kimondám voksát, hogy Rákóczi Györgyöt választaná, akarná esmérni fejedelmének ... Melyre nézve mások is bátorságosan azon voksra hajlának, kevés pártja maradván Bethlen Istvánnak szegénnek [KemÖn. 133–4] *vmire nem ~ vmit nem hajlandó megtenni. 1662: ha ökegyelme érez magában annyi magnanimitást s keménységet, hogy ha keresztyénységével s hazája javával nekünk tartozó kötelességével ellenkező dolgot fognak kívánni ökegyelmétől, arra semmiképpen nem hajol, úgy mehet ökegyelme, egyébaránt üljön vesztet [SKr 473 II. Rákóczi Györgynek a vele szemben fej-mé választott Barcsay Ákos elleni vádirata] *vmire örömet ~ vmit szívesen hajlandó megtenni. 1657: Estvére kelve jüve az strázsára egy magyarul tudó csauz, szót adván békesség traktája felől, és hogy zálagok adattatnának mindenik részről, melyre mi is örömet hajlánk [KemÖn. 179].

7. ~ vkihez a fi plecat/dispus (să ...); zu jm neigen. 1612: En azért hozza menek Azzoniomhoz, es az mint Gaspar Vram kert vala, en zolek, azért rea haila az azzoni keresemre, igi hogi ha magat megh tiztitja abból az rut hirtől az kiben az Ispanok előtt keverték volna ... igi haila az azzony az Vrahoz [Szászssombor SzD; JF].

8. hallgat vmire; a asculta de ceva; auf etw. hören. 1657: én is azért annál inkább svadeálám azt néki, hogy semmiképpen el ne mulatná Porumbázt felé menni és szemben lenni; kire ő is úgy tetteté, mintha örömet hajlana [KemÖn. 135]. 1662: (A hajdúk) ez ideig igaz magyarok s hazafiai lévén, a pogány tanácsára hogy nem kellene hajlaniok [SKr 537]. 1710: a ratióknak, mihelyt megmutattattott, örömet engedtem s hajlottam [BÖn. 495].

Szk: ~ vki kérésére. 1799: meg kerestem Tisztelendő Rector Professor Bodola János Urat, és a több Tiszt: Professor Urakat ... örömmel hajlottanak kérésemre [Ne; DobLev. IV/816] *gonos: hivására ~. 1769: az gondolván, hogy nem roszt véget hív, mivel az előtt semmi szemérem szót nem szollott nekem, el mentem, és mingyárt meg fogott, s kényszerített, hogy gonosz kívánságára hajajlyak (l) [Bukurest H; Ks női vall.].

9. elhajlik/tér vmitől; a abate de ceva; von etw. abweichen. 1771: Egri János ... Kolozs vármegyében nótáriusságot és viceispánságot is viselt, de nem volt quadratus ember, könnyen hajlott az igazságtól s ha módja volt benne, maga is szaporán eltekerte in favorem alterutrius [RettE 255–6].

10. kb. vmi vmire (át)változik; a se transforma în altceva; sich um/verwandeln. 1561: wk regi wdoktelen fogua neminemw leuelek zerent ... magoknak ualo celhet tartottanak uolna ... Hog ennek utanna wkoztok effele leuelnek Enny rezebe ualo meg zegesehez kepest walineminw Zwnek meltatlan fel fwalkodasa es ahol ektelen verse(n)-

ges Beketlenség, kik es melly dolgok az ceibeli nemes ig'enessegnek romlasara ualok, ne tamadhatna Es hog'... az iffiwsagnak keuel zolalkozasok az ides es megy ert emberek ellen erot ne venne es az io erkolch ektelen es rwt Negedségre ne hailana [Kv; ÓCART.].

11. kb. vmire megy/számítódik; a reveni pentru ceva; auf etw. gerechnet/gezählt werden. 1582: Balas Kowach az Alpreth Malom^a Bironak Zama-dasza Az Alpreth Malomból ez tellies eztendeoben Jutot az varos zamara c(u)b. 109. Hayloth ebbeol czedulakra c(u)b. 14. Mellyeth ky wewen az Derek keobeól zambol, marad még fen c(u)b 96 [Kv; Szám. 3/VI. 12 Diósy Gergely not. kezével. — ^aA városnak egyik régi malma]. 1585: Alprerth (!) Molnabol Jutot az esztendeoben a varos zamara in Summa cb 171. Innet Czedulakra hayloth cb 6. Mellyeth kj zamlalwan marad búza cb. 165 [Kv; i.h. 3/XXIII. 13].

◇ Szk: *délutánra* ~ az idő délutánra jár az idő; a trecut de amiază; die Zeit neigt sich dem Nachmittag zu. 1823–1830: Ludastól fogva^a nem ettem, és már délutánra hajlott volt az idő [FogE 273. — ^aA valószínűleg Marosludastól (TA) kb. 40–45 km-re Dicsőszántártól keletre fekvő Vámosgálfvág (KK)].

hajló 1. vmire hajlamos vki; inclinat spre ..., predispus; zu einer Sache geneigt (sein). 1847: (Varga Katalin) a kicsapongásra és büntényekre hajló rosszindulatjának nagy és csálhatatlan jeleit adta [VKp 293–4].

2. *dikára* ~ a dika (adórovatall egység) után járó; care revine după rol de impozite; nach der Steuerbelegung zukommend. 1584: Az Ado zedeok .. Az Dicacra haylo Adoban Attak be f. 2 Marad az Ado Zedeo Vraimnal ez eztendeobe(n) Restantia, ez eztendey dicakra Nezeo Adoban, in summa f. 58 [Kv; Szám. 3/XII. 11].

3. *romlásra* ~ romlófélben levő; gata să se strice; dem Ver/Zerfallen nahe. 1755: vagyon egy vesszőből font, szalmával fedett romlásra hajló két féle Majorsagnak valo Rkesz [Ludeod H; BK sub nr. 1020 Naláczai conscr.].

hajlósan girbegurbán; strimmb, oblic; krumm. 1807: ezenn erdonek talaltatott ... az Északi oldala, minthogy hajlósan jár, a' szegeletin lévo Météz Vad alna fátol a'... Gyulai rész erdő Szegeletin allok ereszes Vad alma faig 81. ólnek [Harsztkerek MT; MMatr. 475].

hajlott 1. félre/megdőlt; inclinat (intr-o parte); zur Seite gestürzt/gefallen. 1772: a' Malomháza ... eő Excellenciaja Malmának a' Silipje felé hajolva lévén, mit itil a' Tanu, ezen hajlott állapottya a' Malom háznak okoztaé s okozhattaé az emlitett also kerekék megállását, vagy lassu forgását, vagj ennek a'val nem lévén semmi egjben köttetése teljességgel nem okozta? [Kük.; JHb LXVII. 274–5 vk].

Szk: *felen* ~. 1585: chinaltatunk egy egy apro sinwasbol egy hozzw wassot megh haytotot, kywel

az masa hazan felen haylot gomlet megh zegezetuk, vassert es chinalassatol attunk d. 13 [Kv; Szám. 3/XIX. 39].

2. intors/dat spre spate; nach hinten gebogen. 1765: Egy nagy Barna fenn álló és hátra felé hajlott szarvu és kesely hasu Tehén [Szászstjakab SzD; Told. 8].

3. hajlított; curbat; gebogen. XVII. sz. m.f.: hajra való hajlott Agaczka, melyben vagyon kilencz Rubint és három szem gyöngyöcske [Klobusitzky lev.].

4. vkihez pártolt, vki mellé állt; care a trecut de partea cuiva; js Partei ergriffen. 1662: Munkácsból is tudósított volt a fejedelem, hogy az ungváriak nem sokat hajtván a hitlevelekre, az armáda aláérkezésekor a grófasszony^a valóban üldözte volna Ungvárból a fejedelemhez hajlott evangélikus nemességet, sokakat megfogatott, borokat búzájukat kiét Ungvárra, kiét Jeszenő várát a takarítottatta volna [SKr 233. — ^aGr. Homonnai Jánosné]. 1710: Nem is azért küldötték Mikést, hogy bona fide csendes conciliatiót kívántak, és arra céloztak volna, hanem azért küldötték, hogy kém legyen és scissiót csináljon a Béli mellé hajlott székelységben [BÖn. 704].

5. *öregségre* ~ inaintat in vîrstă; in das hohe Alter gelangt. 1863: én mint öregségre hajlott anyátan előtte^a fogok elhalni [Kv; Végr. — ^aA nyilatkozat-tevő fia előtt].

hajnal 1. pirkadat, virradat; zori, auroră; Morgenrote. 1657: az atyám ... egykorban hazaérkezvén, jól megivott barátival nappal s éjszaka ...; hajnal felé ébredvén az dologhoz ..., s én akkor fogantattam [KemÖn. 19]. 1662: Másnap virradóra azért még hajnal előtt az egész táborban sírfi dobolásokkal, trombitálásokkal a készültre jel adatván, a gyalogot lövészszármokkal még virradta előtt megindítván, a lovas hadak is mindjárt virradva indulának [SKr 186]. 1710: Vecsernyeharangkor megindulván az olyan jó paripás had, nem mehet-e el 5–6 mérföldet hajnalig? [BÖn. 766]. 1811: oh mely szépen ama Hajnal derül! Közelitt az áldott Nap, látom a' jelit, Sugározza a' szent Hegynek^a tulsó felit [ÁrEn. 120. — ^aÁrokalja (SzD) tőszomszédos azzal a Kerléssel, ahol Szent László győzelmesen harcolt a kunokkal. Az itt emlegetett hegyet — a szerző szerint — Szent László hegyének hívták].

Án. 1818: Hajnal (anyakanca; almásderes pej) [Lunka H; GyK Gr. Gyulai Lajos ménéséből]. 1820: A Hajnal nevű barna pej menlovat [Szászvezzsöd NK; Told. 19].

2. ~ban virradatkor; in zori (de zi/de ziuă), in zorii zilei; frühmorgens. 1593: Anna azzoni Merai Tamasne vallia: ... Tudom hagi Lwkach, az Niari Marton Jnassa sokzor ment be es ki Jeot onnet az Niari Martonne zalasarol hol estue, hol hainalba, hol nappal [Kv; Tjk V/1. 331]. 1657: hét napokon mentem, és nyolcadikra virradólag hajnalban érkeztem | hajnalban esmét kimenék az strázsára [KemÖn. 104, 178]. 1662: Szalárdi János ... azon hajnalban, 7. Octombris indulván Barátká-

ru¹ szülei látogatására ugyan Szalárdra^b... még délelőtt tanátná elé csoportonként a maros-zéki lovas hadakat [SKr 180. — ^aB]. 1763: jo reggel hajnalban ... Tisztartója Vecsei Samuel ... le kaszaltatta egy Nemes partim Rétet, partim vero veteményes kertet [Szentgothárd SzD; WassLt]. 1777: égykor égy hajnalb(an) meg indulok Engi Uram felé és ... látok valami lombocskát az ablak alatt [Dés; DLt 321. 33b St. Gyöngyösi (43) ns vall.]. 1811: Te pedig Gazdádhoz hív oh szelidetske Házam eszterháján hangitsáló Fetske! Testvérednek felelj meg minden hajnalba, A' kiért küszködtél véres viadalba [ÁrÉ. 108].

Szk: jó ~ban kora/korán hajnalkor. 1662: Hét-főre virradóra, jóhajnalban a tábor megindulván, Barsai Ákosnak is Ali passa frása szerint vélek elmenni kellett vala [SKr 571]. 1664: Kegyelmed, ha mit akar cancellarius urammal általam tractálni, jó hajnalban írjon választ, ebédig ... itt Keresden^a leszünk, mintegy tíz óráig [TML III, 6 Bethlen Farkas Teleki Mihályhoz. — ^aNK]. 1745: az malomból jo hajnalban indultam el [Bálványos-váralja SzD; Ks Pap Gyurka (34) ns vall.].

3. ~korban virradatok; in/la revársatul zorilor, odată cu zorile; bei Tagesanbruch. 1662: Győri Jakab megérté útjában, hogy Mád^a városában még nagy üdön feles német volna ... aonnal arra kezdé tartani seregével, kiknek strázsjokat sem találván, szintén hajnalkorban rájok üte, és az udvarokon szerén-szerte részegen aluva, minden vigvázás nélkül tanálván őket, levágának bennük [SKr 223. — ^aZemplén m.].

Szk: sőt ~korban/kort. 1570: Kyrál Matthe ... valya, Setet haynalkorba, hallia hogy az kert aytala megh Nyilt volna [Kv; Tjk III/2. 81]. 1586: Kepelies Iauos vallia, Lattam Nagy sokzor mikor eizl vagy szotet hajnalkort Lowaimhoz Mentem Az Mzeore, hogy ez peter a' lowak keozet volt ott lappaugt [Kv; Tjk IV/1. 566].

4. 1811: 'S Mint Memnonról írják az hajnal' fiáról, Hogy híres lett volna oly' mu'sikájáról, Melyre ha rá sütött a' Nap fel-jöttivel Gyönyörűn hangitsált tsengő pengésivel; Ugy nekünk-is a' kik vagyunk Keresztyének, Most nyelvünkön pengjen örvendező Ének [ÁrÉ 193].

hajnalcsillag a Vénusz bolygó; Luceafărul de dimineață/zluă; Morgenstern. 1777: szombat etzakáján vasárnapra virradolag hajnal tsilag feljövetelekor el mentem ... házához [Róskány H; Ks 113 Vegyes ir.]. 1811: Apolló serkeny-fel már nyugodalmadból. A' Hajnal-csillagot előre inditsal, Ösvényedet piros Ró'sákkal boritsad [Az hajnal csillag, melyet Véusznak-is hívnak [ÁrÉ 117, 120].

hajnali pirkadati, virradati; din zori; von Tagesbruch, Morgen-. 1811: Hajnali álmomból éngem' serkentettek^a, A' fel-emelkedő Napnak köszönyetek [ÁrÉ 103–9. — ^aFecskékre von. nyil.].

hajnallik pirkad, virrad; a zori, a se ivi zorile, a se crăpa de ziuă; (an)grauen, dämmern. 1811:

Ennek égyben köttetése vagyon az első Énekekkel, itt már hajnallik [ÁrÉ 120].

hajnalnóta a nászéjszakát követő hajnalon adott üdvözlő muzsika/zene; cîntec din zorii zilei de după nuntă; an dem der Brautnacht folgenden Morgen gegebene begrüßende Musik. 1736: Megvirradván^a pedig ... Minekelőtte felköltene^b, az muzsikások a vőlegénynek és menyasszonynak, násznagynak, vőfélynak, nyoszolyóasszonynak, kishyosolyónak, másoknak is ... hajnalnótát vontanak [MetTr 389. — ^aA nászéjszakát követő virradatra von. ^bAz újházásokra és a násznépre von.].

hajnyomtató hajék; podoabă/bijuterie de prins in pár; Haarschmuck. 1648: Egy giemantok boglarbol allo hay nyomtato kiben vagio(n) eötven haro(m) giemant [Mk kelengyelajstrom].

hajó 1. navă, vas, vapor; Schiff. 1619: az barbariai Tolvajoknak elunták sok szántalan kártételeket az tengeren járó hajókon [BTN^a 242]. 1695–1720: Tíz órákor professzor uramékkal együtt indultunk Harlingába; sok jeles discursusunk volt az hajóban [Kv; KvE 235 GM]. 1710: a refluxussal leapadván a tenger, az egyet-mást is mind kihordák a hajóból | Andreas Leyard maga költségén, szerencsén próbát is tón a Dunán le Lándorfejevárig és talán Konstantinápolyig. Ez vitte le Budáig Toldalagit az én cselédemmel, egyetmással a maga hajóján [RÖn. 589, 920]. 1759: Varsányi Zsigmond kapitányságra ment volt Gyulai regimétjében, ... Komáromnál szerencsétlenségéből, éjszaka akarván a hajójába ... beszállani, a Dunába esett [RettE 86. — ^aBelefulladt a Dunába]. 1811: Hajdon Arkimedes Siracus^a Bóltse, Hogy Romaiakra boszszuját ki-töltse, A' Porban oly' elmés Praktikát dolgozott, Mely által a' fényes napból tüzet hozott, 'S Azt ugy a' Római Hajókra vetette, Hogy tüzes lángjával mind porig égette [ÁrÉ 42]. 1823–1830: Minthogy Regensburgtól fogva Vácig két hajón utaztam, keveset akarok írni a hajóról | Igen szép utazni a hajón, sok romános vidékeket lát az ember [FogE 261–2].

2. kb. (áruszállító) bárka/dereglye; galand; Prahm, Leichter, Zille. 1587: kiunniuk, aztis Nagodtul ..., hog az mj akarutunk ellep senki az vizen hajowal ne kereskodhessek semmj fele kereskedessel [GyK A dősi cellérek végezése Gyulai Lászlóval az örmezei portus. dolgában]. 1623: Havasalföldben(en) Jo Arron ell Atthattny az gabonat, Ezen az telen kezfttese(n) 20 hayott kin 2000 keőbeől Buzat zallisson ala Rewnehre [Törzs. Bethlen Gábor gazd. ut.]. 1662: Erdélyből váradjai portusról, kiváltképpen a vizaknai, tordai, kolosi aknákból kikelő temérdeki sőt nyaratszaka a Maros hajós folyóvizén számos hajókön szüntelenül szállítván és Lippán lerakván, csak ott harmincadbul is ... minémü temérdeki jövedelem redundált, térült az ország fiscussára, akárki megitélheti | (A sőt) a portusi perceptor mind csak adton-adja vala a Maroson kikelettől fogva egész

nyaratszaka szüntelenül jövő menő hajókra [SKr 97–8]. 1791–1792: fel Nagy-Enyedig; a' melléte eső Miriszlói Sós-tsüörökig lévő útjok, a' Szegedről Tordai Sőrt feljáró hajóknak [BJMunk. 169]. 1815: Mint hogy az érdeklött három hajók már a Teledőbe ki vannak huzatva, azok mind addig, miglen a Maros hajókázható leszen, itten maradhatnak [Maros-portus AF; Ks 117 Vegyes ir. hiv.]. — E jel-re nézve l. CzF és NrLex. II, 14.

Szk: *puskaporos* ~. 1740: Puska poros Hajók fel vontatása menyit nem importala [Kéménd H; Ks 83 Zejk István lev.] * *sós* ~ sószállító de-reglye, sóhajó. 1754: Nemellyikünk közöttünk kik hajósok vagyunk, a' Sós hajókkal fel járhattunk ... Solymos^a felől levő Szakadásonis [Haró H; GyK 20 m. és r. tanú vall. — *Valószínűleg a Ne-től délre, a Maros közelében fekvő Kissolymosra von.]. 1795: ha a mult esztendei nagy szárazságban a fell allittatott Gátnak Segedelmé a két felé ágadó Víz egy folyamatba nem szoritotta volna, a' Sós Hajók szászorta nehezebben szállittathatának volna el az Sós hajók . minden akadály nélkült bátron járhattanak [Déva; Ks 73. 74. VII. 108]. 1825: Aazon Királyi Sós Hajók(na)k 's Hajókbeli Requisitumoknak ... neme és Száma s azoknak árra^a... [JHb Jósika János főispáni ir. ad 215. — *Köv. a kellekek fels.].

3. hajóhid álló barkedő/adidák; ponton; Kahn, Ponton. 1662: a fejedelem ... a Tiszát ... nagy öreg hajókra olly széles hídlással köttette vala áltál, hogy két szekér egymás szélteben könnyen rajta elmehtetne tudós mesteremberekkel az hídl elfundáltaték, víznek mélysége megmérték, ... mennyi és mekkora hosszúságú hajók, mennyi számú gerendák kívántatának a hídnak minden készséggel való felállításhoz, elintézték s írásba vették [SKr 249, 532].

4. csónak, ladik; luntre; Kahn, Boot, Zille. 1571: olj nagj arya volt jtt nalunk az Zamosnak, hogj Boteod napig senki által nem mehteott Rayta mégh (!) haionnis [Dés; BesztLt 10 St. Teoreok judex Deslensis Gr. Timar beszti bír. hoz]. 1678: 28 die jutánk Gyírgyóba az Duna melé, és ott meg sem szállánk, hanem mindjárt ele-gendő hajónk lévén, általköltözénk az Dunnán, és Oroszcsikban szállánk amaz jámbor Huszain csau-sz házában [BTN^a 84]. 1662: A nagy urak, fő-rendek látván a rajtok való veszedelmet, mihelyt a sáncot meg kezdék venni, ottan folyó hajókra ülven, az bereg között a Tiszán általszaladának | A csauzok azért hajókra költöztetvén öt minden javaival és ott való kincsével (: mellynek nagyobb része portán vala :), Nándorfejvára vele aláveze-tek vala | a parasztság is azon őszön a vizeknek tisztásin hajókon járnak és kereskednek vala a lápokon csákyákkal, vasvillákkal, s úgy keresik vala ki az aranyos-ezüstös öltöztetű odaholt fő-fő lovakat s török testeket^a [SKr 140, 165, 178. — *A Várad táján megfutamtított, szétszéledt török sereg mocsarakba fulladt embereinek holttestét]. 1699: Edgj eöreg új Hajo is készülöben vagjon ezen malom ház előtt, melynek feneke, es edgjik

oldala már jo rendin meg készült, de edgyik olda-lára még nincse(n) oldal fája. [Mihálcfa AF; LLt Gyulafi László inv.]. 1762: A' melly Arokban is érté a' Tanu olly nagy folyó vizett, hogy Hajóval lehetett benne jární ... ? [Bállt 87 vk]. 1811: Az épebb Cserfából pedig jó leszsz Hajót Építeni, a' mely hasítsa a' Sajót^a [ÁrEn. 165. — *Kisebb folyócska, a Nagy-Szamos egyik mellékvize BN-és SzD-ben].

Szk: *gyalog* ~ gyalogosladik (gyalogosok szá-mára való csónak). 1610 k.: Desen az zamosnak giakrabba(n) aradasba(n) vagio(n) (így!) hidat rayta ne(m) tarthatu(n)k hane(m) eoregh hayokat kel yaro hydasokat tartanu(n)k, kiket mikor megh vytunk vgy mint ket eoregh hidast es egy eoregh gyalogh hayot, ket zaz forintba(n) nem eppet-hetw(n)k [Dés; DLt 325].

Sz: *ebben a ~ban eveznek*. 1783: az Aszszony Alvintzíné Aszszonyom a' Sertes Causaját nem hadta félben, hanem keményen urgealtatta, hogy annak Idejében a midőn Törvént kéretett volt Excellentiádtól az Erdő Pásztorra Törvént Ex-cellentiád nem láttatatt, ebben az Hajóban eveznek Groff Haller János Ur eo Nga, ugy Lázár Antalné Aszszonyom eo Ngais [JHb Csáki Katalin lev. Árkosi Ferenc Csáki Katalinhoz] * *egy ~ban-bordában vannak vkiel*. 1619: Ezeket talám Ke-gyelmed ugyan nehéz neven vevé, hogy frám, de Kegyelmed ne nehezeltje ... Hiszem hogy egy hajóba-bordába vagyok én is Kegyelmeddel abból az mif kegyelmes urunk után [BTN^a 223 Levél Péchi Simon kancellárhoz].

5. komp; bac, pod (umblátor); Fähre. 1662: Mert hogy sem hídl a Viszlán nem volna, hidasok és hajók annyi sok népnek és táboroknak s azok-nak nagy sok szekereknek elegendők nem volnának, az kozákok . holmi házak boronáibul valami hitvány szálakat fúrván, foglalván, faragván egybe, az mieinket minden hadi nehézségekkel, nagy fizetésbéli bérért azok költöztetik vala [SKr 370]. 1667: Todode az Komanaí reven jaro haionak allappattia mi formaban volt: ki számára járt proventussa, kik tartottak riveseket ez előtt való üdőkben ... ? [Fejér m; Ks 67. 46. 24a vk] | Tudom ab anno 1645. Comanaí Rationistasagem jdeitül fogvan, az mioletta ott hajo szokot jarni, ennek az Uy hajonak czinaltatásaigh, fele pro-ventussa mind Petki Uram szamara jart, az ha-jokatis edgjütt czinaltak^a [i.h. Petrus Literati, alias Rethe de Fogaras vall. — *A Petki emberei a fej. jb-aival]. 1677: A' Száraz Vámcok renig, mellyek szükségesképpen hidakkal, töltésekkel, gátackal, hajókkal nem tartatnak, tolláltassanak [ÁC 112]. 1717: hallotta ... Az Arannyi határban járó Révre ki küldött fegyveres kézzel reá a Josik (!) Jmreh Ur(am) eo Nga Haioiára Hajdu-kot, vagy más féle embereket, és az Révészit is ki költöztette meg, s kötözve ki vitette el, és hajo bért ki vetette el tollok ... ? [H; JHb XXXI. 43 vk]. 1739: A Nms Város Hidassát, hogj Sim-pliciter, hoc est kötelek nélkül 35. m. forintokon el adhassa, Hadnagi atyánkfia ö kglme facultál-tatik. De úgy, hogj, azon pénzen, más új Hajókat

csináltasson ő kglme, és más szukségre ne Con-
vertáltassék azon pénz, azon lejendő új hajókat
pediz, jó Procuratio alatt tartassa ő kigjelme,
hogy kár benne ne legyen [Dés; Jk 512a]. 1756:
Burznyik: ... Itten a jobbágyok, mind farago
Mester emberek lévén, ... valahányszor Uraság
Maruson lévő hidas vámja kívánnya, új hajót
csinálni tartoznak [Déva; Ks 94, 24. 3]. 1816:
Ezen hirtelen hideg olyan Zajossá tette a' Marost
hogy azon szekérrel Hajoval járni lehetetlen, s an-
nál fogva lehetetlen a' Naturát és Vágokatis Sza-
kamásra^a által vinni [Bányapataka^b H; JHb
Jósika János főisp-i ir. 31. — "H. "A Maros
jobb partján Déva táján].

Hn. 1782: a Maros vizen túl a Hajo járásánál
[Nagylak AF; EHA].

Szk: *kőteles* ~ komp, *rég, táj* hidas, járóhíd.
1745: az M. Sz: Királyi köteles hajón alá 's fel-
való járásokb(an) annuatim vámot töllek^a nem
vesz(ne)k [Marossztkirály AF; Told. 18. — "A
jb-októl] * *nagy/öreg* ~ teherszállító komp.
1610 k.: Desen az zamosnak giakrabba(n) arada-
ba(n) vagio(n) (gy)l hidas rayta ne(m) tartha-
tu(n)k hane(m) eoregh hayokat kel yaro hydaso-
kat tartanu(n)k [Dés; DLt 325]. 1829: az idő
hideg ködös volt, tsak ugyan el jutottunk Új-
várra, a' hol a' nagy hajo a' zaj miat nem jár-
hatván egy 2 lovas szekérnek valo inkább csol-
nakba mind hajoba nagy bajjal által hoztak
[Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez].

◇ Hn. 1776/1823: Hajoszeg nevezetű helyben lévő
Láb [Kiskend KK; EHA]. 1850: A' Hajoszegben
(sz) ... szomszédja Északról a' Küküllő
[uo.; EHA].

hajóbelli hajóban lévő, hajóhoz tartozó; din
navá/vas/vapor; Schiff(s)-, zum Schiff gehörend.
1825: Azon Királyi Sos Hajok(na)k 's Hajok-
béli Requisitumoknak ... neme és Száma^a [JHb
Jósika János főisp-i ir. ad 215. — "Köv. a kel-
lékek, tartozékok fels.].

hajóbőr révpénz; taxă pentru trecere (peste
un riu); Fährgeld. 1717: hallotta ... Az Arannyi
határban járo Révre ... ki küldött fegyveres
kézzel reá a Josik (!) Jmreh Ur(am) eo Nga Ha-
ioiára Haidukot, vagy más féle embereket, és
az Révészt is ki kötöztette meg, s kötözve ki
vitette el, és hajo bért ki vetette el tőlök ...?
[H; JHb XXXI. 43 vk].

hajódeszka vastag deszkafajta, *táj* postadeszka;
scindură groasă; Art dickes Brett. 1589: attam
egi-egi haio dezkatol kit Thordarol ide hoztak,
tiz tiz pinzt [Kv; Szám. 4/X. 69]. 1595: A Magyar
utza kapitánok csinaltattak Zent Gyerghegye
alat valo 2 Palot ... ő kme^a ... az Clastrombol
adot 3 hajo deszkat hozza [Kv; i.h. 6/XVIIa.
126. — "A bírót. — Vö. a *hajódeszka* címszóval.

hajókázás kb. vízi közlekedés; trafic pe apă;
Wasserverkehr. 1662: Mert hogy sem híd a Visz-
lán nem volna, hidasok és hajók annyi sok nép-

nek és táboroknak s azoknak nagy sok szekerek-
nek elegendők nem volnának, az kozákok, hogy
ők inkább mesterei volnának az olyan hajóká-
zásoknak, holmi házak boronáibul valami hitvány
szálakat fűrván, foglalván, faragván egybe, az
mieinket minden hadi nehézségekkel, nagy fi-
zetésbéli bérért azok költöztetik vala [SKr 370].

hajókázható hajózható; navigabil; (be)schiffbar.
1815: Mint hogy az érdeklött három hajok már
a Telelőbe ki vannak huzatva, azok mind addig,
míglén a Maros hajókázható leszen, itten marad-
hatnak [Marosportus AF; Ks 117 Vegyes ir.
hiv.].

hajókázó I. m: hajózó; care navighează; schif-
fend. 1818: Az hajókázó Tiszaiakra álabb meg
vaygon a' Felelet [Ks 112 Vegyes ir.].

IL *fn* hajós; navigator, corăbier; Schiffer. 1818:
A Tiszai Hajókázók Esztendei szolgálottok egy
Tereh gabonának Fel huzása ... minden Esztend-
őben a Banatusból pénzel vett gabonát hosznak
(l) [H; Ks 112 Vegyes ir.].

hajol 1. hajlik

hajolhat kb. vmire hajlandóságot mutathat;
a putea fi dispus la ceva; Geneigtheit erweisen
können. 1662: Mellyre^a hogy a tanácsurak az
országgal együtt, a jövőendő nagy romlásokat
állaltván, nem könnyen hajolhatnának, hogy
immár Rudolffus császár megsarkaltatására csak
maga fejétől ígéretet tett volna, áni! micsoda
nagy törvénytelen, kegyetlenkedésre is vetemedett
vala a fejedelem miatta [SKr 82. — "Rákóczi
Zsigmond fej. esztelen politikájának elfogadására].

hajós I. m: 1. hajózható; navigabil; (be)schiff-
bar. 1662: Erdélyből a váradi portusról, kivált-
képpen a vízaknai, tordai, kolosi aknákból ki-
kelő temérdeki sőt nyaratszaka a Maros hajós
folyóvizén számos hajókon szüntelenül szállítván
és Lippán lerakván, csak ott való harmincadbul
is, de annál inkább az onnan mind vizen, szá-
razon való nagy kereskedésből minemű temérdeki
jövedelem redundált, térült az ország fiscusára,
akárki megítélheti [SKr 97–8].

2. hajón kereskedő; care face negoț transpor-
tului marfa pe nave; auf Schiff handelnd/Handel
treibend. 1662: Az portuson való kereskedést a
cellérektől (: kik azelőtt való régi szokás szerint
a sőt az aknákon készpénzen megvévén, a portusra,
Váradgyára magok költségén szállították és ott
ami nyereséggel az hajós törököknek s rácoknak
eladhatják, az ő haszon nyereségek vala :) és
a kamaraispánok minden aknáról pénzes szeke-
rekkel csak a fiscus számára szállították vala
portusra, azhol a portusi perceptor mind csak
adton-adja vala a Maroson kikelettől fogva egész
nyaratszaka szüntelenül jövő-menő hajókra [SKr
144].

Szn. 1741: Hajós István [Kv; KvLt Dica II.
49b]. 1763: Joannes Hajos [Kv; i.h. XIV. 40].

1772: Iffiu Hajós István [Kv; MészCjk 17b].
 1780: Hajos Tamás (inas) [Kv; i.h. 25a]. 1851: Hajos Mártony [Kv; ACjk IV. 34].

Hn. 1780: a Czigányok majd minden nap részen gyűnnek az Hajos Uttzából [Déva; Ks Vegyes ir.].

II. fn 1. tengerész; marinar; Seemann. 1710: dicsérék azt a hajót, hogy az kicsid ... és ezerben vész el vagy egy afféle hajó ... Nyolcan vagy kilencen (: hajósokon kívül :) beléülénk, és egy darabig szépen megyünk* noha borongott ugyan a tenger, és az ég felleges volt; egyszer villámlani kezdte messziről ... és olyan szélvész indula, hogy ... nemcsak én ..., hanem a hajósok is, úgy okádtunk, amint kifért a szánkon [BÖn. 589–90. — *Az angliai Doverből a franciaországi Calais felé] | Én elindulék a tengerparton hátra; sok hajós volt ott | a hajósok csak nevelték* | Kacagták a hajósok^b [i.h. 583. — *^a–^bA morgolóddó öregasszonyt].

2. bárkás, dereglyés (bárkán, dereglyén dolgozó ember); barcagiú, luntraş; Fährmann, Ziller. 1587: Mazodroz kiuanuik aztis Nagodtül (!) hog az portust ug jpitesse meg Nagod hog az hajósoknak az kj rakodasban karok velunk egietemben ne essek [GyK. — A dési cellérek végezése Gyulafi Lászlóval]. 1750: az Hajósokkal felette sok baja volt az nehái Mgos Nagy Aszszony(ua)k ... egyszer ... a Hajósok azon gatot meg gyutatták volt [Déva; BK sub nro 144 Mich. Somlyai (50) ns vall.]. 1754: némelyikünk közöttünk kik hajósok vagyunk, a' Sos hajókkal fel járhattunk ... Solymos^a felől levő Szakadásonis [Haró H; GyK. — *Valószínűleg Nagyenyedtől délre a Maros közelében levő Kissolymosra von.]. 1756: Muntyán Laczko hajós. Csizmás Andris hajos [Déva; Ks 101]. 1780: Déván a Hajósok között Lostyán Moyses és Ianku Fia Iuon ezen Esztendőben alattomba kurta Pálinka korcsmát tartanak | (A) Hajósok tsak Pálinkát Szoktanak árulni Fertályát három grajczáron [Déva; Ks 113 Vegyes ir.]. 1784: In Kale Szigetulu] ... e jo föld volna, de a hajósok minden esztendőben el járájk [Arany H; JHb XXXI/56. 10]. 1801: Juon

hajtani kezdette Enyed felé a hajót, de azon meg haraguván a hajos le vetette a rudat a keziből [Ne; DobLev. IV/841. 1b]. 1806: Déván ... ki kötött egy Transport Hajósok, és Hajos Mestere ... Bivalos Béressét Pével Szimiont kegyetlenül el verték [Déva; Ks 116 Vegyes ir.].

2. révész; luntraş; Ferge, Fährmann. 1772: A' Szélszegei Hajósok(na)k hogy az Jobbágyokat által hordozták az Uraság dolgára adott az ispán 12 véka^a [Pribékíva Szt; JHb Teleki ir. Fasc. 14. — *Kukoricát].

hajósbíró bárkás/dereglyésbíró/elöljáró; căpetenia barcagiilor; Schaluppenrichter/vorsteher. 1776: mi negyven Hajósok Kentelenítettünk, hogy a napokban két Kormányos Kezségékre egy harmincz vederbűl allo bort nem nyeresegre, sem pedig Kortsmalkodásra, hanem magunk Hajós Legényei(n)k(ne)k Kőnyebb Szokás szerént ex-

contentalásokra nézve vásárlottunk ... mindenkor az Kormányosok az Hajos Legények számára tartottunk ... és az Hajos Birohoz által vitetven az be petsetelt hordot, a mely Bort ugyan tsak ki osztván az Hajos Biro Közöttünk ... Hajos Kormányosok és Közönségesen többi Hajósok [Déva; Ks 76. VIIIc].

hajósdészka scindură groasă; dickes Brett. 1593: Chinalttotom harom hayos Dezkakbol az kenyér Sitteknek harom Zeket ... d 65 [Kv; Szám. 5/XXIII. 6 Casp. Schemel sp kezével]. — Vö. a hajósdészka címszóval.

hajóshidasocska ? komposcska; bac mic; Fährlein. 1806: Az által járo Pallo helyett készítettett Hajos Hidasotska akkora hogy abban ket ökör Szekérrel bele férhetne [Oroszfalu MT; Born. XVI Pásku] (48) vall. — *Csak így! | Valakik a' fennebb említett Hellységekbl a Szász Regeni Hajos Hidasotskán szoktanak jární, ... a' Vizek miatt kerulnenek inkább a' Vetsi Hidon [Szászrégen; Born. XVI. 91 Kádár János (63) vall.].

hajóskormányos bárka/dereglyekormányos; círmaci al unei bárci; Schaluppen/Barkensteuermann. 1776: mi negyven Hajósok ... egy harmincz vederbűl allo bort ... vásárlottunk ... és az Hajos Birohoz által vitetven az be petsetelt hordot, a mely Bort ugyan tsak ki osztván az Hajos Biro Közöttünk ... Hajos Kormányosok és Közönségesen többi Hajósok [Déva; Ks 76. VIII. c. — A teljesebb szöve. hajósbíró al.].

hajóslegény 1. bárkás/dereglyéslegény (bárkán/dereglyén dolgozó legény); barcagiú; Schaluppen/Barkenbursche. 1776: mi negyven Hasojok ... egy harmincz vederbűl allo bort ... vásárlottunk ... mindenkor az Hajos Legények számára tartottunk [Déva; Ks 76. VIIIc. — A teljesebb szöve. hajósbíró al.].

2. vísas (pe o corabie cu visle); Schiffsknecht. 1823–1830: Linzen alol nyolc és fél mérföldnyire vagyon az úgynevezett Strudel ... a Dunában igen veszedelmes és kösziklás és mély esésű helyet^a; a hajók ott gyakran elpusztulnak ... ha szerencsésen elhaladták azon veszedelmes helyet, a hajóslegények tartják a vízhányó lapátokat, s <az> utazók jutalmul, hogy jól kormányozták a hajót, hányják a krajcarokat [FogE 262. — *Így, de a közlésben nyilvánvaló sajtóhiba!].

hajósmalom hajómalom, népr, táj tombácós malom; moară plutitoare; Schiff(s)mühle. 1717: Pap Demeter(ne)k vagyon a Falu^a mellett egy hajos malma. Melyből tartozik taxával, a mint a nemes várossal accordálhat [Dés; DLt 504. — *A várossal tőszomszédos Csátány, akkor a város jfaluja]. 1735: Tktes Nztes Dioszege Mihaly Urunk eo kglme az Csatani Hajos Malmot a Tiszteletes Déési Reformatus Ecclesiának által adván ... tartoznak gátot Csinálni a Csataniai [Dés; Jk

457a]. 1818: azon panaszlo Topánfalvi^b Tutajos által Migos Miksa Imre Ur^b Hajos Malma meg károsítottatott, ... A víz a Malom alá hajtotta a Deszka Tutajokot, s úgy rontotta össze az Malmot, hogy darabokba szaggatva fogdoshatták ki [TlT Adm. ir. 1527. — *Topánfiváról (TA) való].

Ez a — hazai viszonylatban már a XIII. századtól kezdve kimutatható — malomfajta Erdélyben — a szerk. helyszíni megfigyelése szerint — e század közepe tájáig — a Maros meg a Szamos középső és alsó szakaszán, de bizonyára másutt is, általánosan ismert volt; nem volt úgyszólván település, melynek határán ne működött volna egy vagy több hajósmalom. Még Désen is — városi környezetben — e század közepe tájáig három hajósmalom szolgált a helyi gabonaárús igényeinek részben való kielégítését. A hajósmalomnak három főrésze volt: 1. a házhajó v. nagybontó, 2. a kishajó v. kisbontó; másként: tombác és 3. a nagy- és kisbontóra fektetett tengely csapjain forgó malomkerék [E malomfajta 1. Nr. Lcx. II, 402–5 (képekkel)].

hajósmester 1. hajósgazda/tulajdonos; armator, proprietar/patron de corăbii; Schiffseigner. 1770: az egyet-mást is mind kihordák a hajóból, de a víz sok kárt tett benne, negyvenezer tallérra vetették ... A fő hajósmester, vagy gazda tudta ő maga hajója sorvadtságát; meg is parancsolták volt már neki, hogy azon egy útnál többször a tengerre ne üljön véle [BÖn. 589].

2. kb. sószállító dereglyemester; şeful echipajului unei ambarcații; Salz befördernder Führ-/Zillenmeister. 1795: az Sós hajók minden akadály nélkül bátron járhatnak ... Helytelenül adta fel tehát Hajos Mester előkelme a' Gátnak a' Sós hajókra nézve akadályos voltát [Déva; Ks 73. 74. VII. 108]. 1806: Déván ... ki kötött egy Transport Hajosok, és Hajos Mestere egy jó forma barna nagy ember Bivalos Bérését ... kegyetlenül el verték tépték és csibálták (így) ... s maga a Hajos Mester tul kérekedvén a kezébe volt jó vastagságu paltsájával (!) a Bivalost egy gatyaszárban keményen meg verte [Déva; Ks 116 Vegyes ir.].

hajótsízt dereglyemester; şeful echipajului unei ambarcații; Zillenmeister/kommandant. 1750: az Hajosokkal felette sok baja volt az nehai Mgos Nagy Aszszony(na)k, költött is, és discretizált az Hajos Tiszteknek eleget, mert egyszer ... a Hajosok azon gatot meg gyutatták volt [Déva; BK sub nro 144 Mich. Somlyai (50) ns vall.].

hajótaszító rúd csáklya; ghionder; Enterbootshaken. 1801: meg haraguvan a hajos fel vette a nagy hajó taszító rudat ... és úgy ütött az Exponens ... emberehez hogy ha a kezében lévő rúddal ellent nem vetett volna, bizonyosan szörnyű halállal meg holt volna [Ne; DobLev. IV/841. 1b].

hajótörés naufragiu; Schiffsbruch. 1837: két kis aranyos rájáru hajó törést ábrázoló képek [Szentbenedek SzD; Ks 88 Oszt. 12].

hajszin kb. gesztenyebarna; castaniu, şaten; kastanienbraun. 1660: Édes kis Sófikám, im az

hajszin mentémet hazaküldtem [TMI, II, 491 Teleki Mihály Pekri Sófianak]. 1683: Egy paraszt haj szin kanavacz vál. Egy paraszt kanavacz eloruha galand rajta hajszin [UTI]. 1686: Szoknyák száma: ... Edgj hajszin kanavacz aljáb(an) szót elő ruhástól [BK. Bánfi Farkasné Bethlen Krisztina kel.]. 1714: Haj szin Selyem Mate-riabul való Szoknya előkető és Vál [Nsz/Fog; AH 3]. 1716: Egj hay szin szűr [Altörja: Hsz; HSzjP]. 1725: haj szin tertzeneilla szoknya valostol [Ks 40 Varia XXVIIIc].

hajt 1. terel, űz (állatot); a mína; treiben. 1568: haych el fyam gyorsan az tehent, mert Jhol haytok az Veres Tamaseth, ... mert ne(m) akarom hogy orizd [Kv; Tjk III/1. 224]. 1570: Brassay Symon ... ezt valla az vyztay^a ember haytia volt Eokreit | Gorzo Latta ez ely mwlt Nyarba ket Magyar egy Menes lowat haytanak volt Thwl az falwn feleken^b [Kv; Tjk III/2. 47, 190. — *A városhoz közeli Vistáról való. ^bA várossal tőszomszédos Felek, Kv jbfaluja]. 1588: Sombori Lazlo Vram . Az bi-raianak meg hatta hogy ha az eo Iobagi barma rea megyen^a be hayczia de azert alattomba cll boczyassa, ha az myenket ... meg kaphattak hat Somborra haycziaak [Zsákíva Sz; Wlt. — *Az erdőre]. 1590/1593: az Christoff Vram Mol-nabol ide altal az peres feoldre nem hajtotta barmat [Bálványosvárálja SzD; Ks]. 1591: az tanorokból haitia volt ez nagj Menihart barmat Mark Sándor [UzT]. 1602: Kis Niztor, es Hagymassy Mihaly Mikola Pal Arway ... valliak .. azokat az Juhokat ... az hajdusagh Tabora feleol hajtottak [Kv; Tjk VI/1. 594]. 1638: az Szekeres Balas szolgálja ... fel fele kezdette vala haitani az Ura cökreit [Mv; MvLt 291. 150a]. 1677: En Samariai Marton Recognoscalom ezen levelem által volta(m) Az mi kglmes Urunk eo Nga Colosmonostori Harminczad Rationistaja az időb(en) tudom hogy Szeki Magyar Mihaly Ur(am) hajtott volt egy nehani Eökröket mellyek(ne)k harminczadgyat exigalta(m) akkor [Dés; Törzs]. 1678: egy Őszel kesen, mikor mar ho is eset vala, az Barabas Gyorgy Uram Mar-hait tizen hatig valot, az Szent Leleki Varhoz Hajtottak vala [Kézdisztlélek Hsz; HSzjP Johannes Bolta Senior (70) pp vall.]. 1703: akkor megjek vala arra felé, Mikor Trifó Jó vala s hajtya vala a Libbez János Juhait s morgolódik vala mint reszeg ember hogy nem marad meg a vetése [O.solyos KK; SLt AQ. 24 Balonoz Simon (26) jbfall.]. 1722: mikor à ... marhait több marhákkal más sok Urakéval ide bé hajtották vala Gyergyóba annyira el eheztek hitvánkoztak vala még az mig ide hajtották hogy elig tántorognak vala el [Szárhegy Cs; LLt]. 1747: az Ilyésfalvi öreg Pap Gábornak emlegettem azokat a marhakat, de Pap Gábor azt mondotta Ho Ho eötsém bizony nem hajtották azokat a mi falunkban, hanem más felé hajtották által a Bükkön [Szilágycseh; Ks 27. XVII]. 1748: egyéb Marhákotis Teheneket, Lovakat, Juhokat

hajtottanak [Torda; Borb.]. 1791: tudja a Tanu hogy midőn el aléltón Febrúariusb(an) haza fele hajtották az utba is nyuztonak volna Juhokot Bárányokot és el is adtanak Baranyokot Bőreket? [Kük.; SLt évr. vk]. 1792: honnan hajtják ketek ezen marhákot? ezeket mű a Batzo nevű helyről a ketek helyről [Szentkatolna Hsz; HSzjP]. 1806: Fellegszakadásokból, erőss záporokból hertelen o-koztatott árradásokba ne hajtsa, 's botsássa, a' mellyekb(en) elveszvéen a' Sertés, ugyan a' Pásztor kára léz(en) [F. rákos U; Falujk 17a Sebe János pap-not. kezével]. 1811: ökröt hajtottunk volt Bétsbe [Árfn. 38]. 1831: Abel a fogados ... így felelt, tsak halya kend most hajt valaki a' Gyertyános szélbe valami marhákot [Dés; DLt 332. 8] | egyszer csak hallok valami ökröket hajtani [Hosszúfalú Szt; EHA]. — L. még BTN^a 411; SKr 327.

Szk: vizre ~ itatni hajt. 1771: Barbocz Simon ... vizre hajtván az ökröket még én mertem vizet nékiek [Mezőmadaras MT; BK].

Sz. 1584: Halasz Gergelne vallia ... Egy tehenem ... Regel mint ha ostorral hajtottak volna az Lakatosne hazara vgy Mene Nagy Rywa, Es az Aytayan Nagy ereössen Ryüt (!) be [Kv; TjK IV/1. 263–4] * 1662: Olly kénytelen voltam én azzal, mint a juh mikor hajtják a halálra [SKr 463. — Barcsay Ákosnak II. Rákóczi György vadjára való felelete 1659 tájáról].

2. (hajtóvadászatban) vadat felver, űz; a goni/háitui; (Tier) jagen, verfolgen. 1662: (I. Rákóczi György) hogy szörnű vadász; és nyughatatlan serény ember volna ..., szerén-szerzte járván, valahol vadászásra alkalmas vadás helyek valának, azokra valóban rátart vala, ..., főképpén Erdélyben, kétszáz, háromszáz parasztságot is, többet is, hajtani felvesznek és az erdőket szélben vévén, isszonyú kiáltással úgy űzik, kergetik, hajtják vala a szegény különb-különb vadakat az elejekben vetett hálóbba, maga^a is puskásával a vadak útját elállván és fákra felhágván ..., lesi, lövöldözi vala az igen nagy medvéket, erdei disznókat, vadkanokat, hatalmas nagy szarvasokat, gimókat [SKr 282. — *A fej.].

3. tilalmasba odahajt/űz; a mīna (animale) in loc oprit; in das Gehege (hin)treiben/jagen. 1722: Sombari Martan eo Nga Tulajdan Földin huva Tudni illik az Exponens Melgös Vrnak csorda Barmát hajtani szokták hatalmasul ... Fegyveres kezzel azan Csordátt pásztorlo embereire ... ráment [Mezősályi MT; Ks.]. 1787: Lévén Maxai Dávidnak ilyen praetensiója Veres Lászlón, hogy az ökrei bemenvén a káposztás-kertibe a káposztáját megették; de nem találta benne, hanem a nyomát nyomozta; de Veres László azzal menti magát, hogy ő nem hajtotta oda [Árkos Hsz; RSzF 159].

Szk: redja ~. 1589: Mykoron Gyulaj Pal. Dyz-nayat be hajtották valla, Koltottunk az Nemes vrainkra, es Zolga Byrora Kyk elot az Dyznokat ky Attúk es P(ro)testaltunk, hogy Teobe reyaya ne hajchya Mert ha teobbe Reya haytya Mind le veretywk [Kv; Szám. 4/XII. 15].

4. tilalmasból be/elhajt (állatot); a lua de pri-pas, a popri un animal; (aus dem Gehege) als Pfanz ab/vertreiben. 1635: Tudom azt hogi hai-tiuk uala az tilalmasbol az Nadassi Palne es Pask. Gergely Juhait, elonkbe Tamoda Pasko Gergelj es Nadassi Palne asz(szoni)om szabadossa Varadi Mihalj teobbekkel edgiut, es hatalmasul fegiueres kezzel el ueöuek előlunk az Juhokot es nem hagiak be hajtannuk [M.nádas K; RLt 1]. 1638: Szeocz Istua(n) Urammal kimenenuk hogj eökreöket haj-czunk be ... latok ot az Eökreöket s hajtani kezdeök [Mv; MvLt 291. 150b]. 1668: Azon Esten mikoron be hajtottak a' Városi Czordat Hajdu Miklos hozzám jöve monda jere ki Biro Ur(am) mert haytyuk a Városi czordat [Kézdiszt-lélek Hsz; Bogás 6]. 1768: Drágus Márkully a Falu Tó hidján a Csován tull talalt valami ökröket hajtani kezdi a Falu felé ... holott Josi ... azt mondja: Bátya ne hajtsd bé ezen Marhákot ihol adunk Zállogot, két Vas Villát, s egy Sziürt ... Kérlek a Nagyobb Istenre Bátya ne hajtsd bé, add ki, mert meg pirongat Uram ha bé hajtod [Mezőmadaras MT; BK]. 1769: Committaltik ..., hogy idegen el tévelyedett Marhát a ki felfog töstént Vice Tisz Atjánk-fiaihoz hajtsák [UszLt XIII/97].

5. (agyon)hajszol; a goni/mīna (pină la istovire); tot/(ab)hetzen. 1774: Csutak Uram ... mikor az Uraság Ekeit küldötte pénzért Szántani ugy el hajtották azon napokan az Béres Ökröket a szántoban a mint az egyik Társunk Flore neve-zetű Béres sokszor mondotta Csutak Uramnak, hogy a Béres ökröket ne külgye, mert annyira hajtják, hogy még s. v. vizezni Sem hadgyák [Mocs K; Ks Conscr.]. 1816: udvarbiro Ttes Illyes Ádám ur szokot közben jönni gyakorta köztök mint oeconomus Tiszt az Hajduko-kotis arra inti hogy ne hajtsanak bennünköt mint a barom [Déva; Ks Misc. 86/4]. 1823–1830: Göttingából ... Mündenig mentünk kariolon, két-kerekű lecticán egy lóval Hanem mi a lóhoz nem igen tudván, soholt nem nyugtattuk, merőben hajtottuk, s a vén lónak vizelete megrekedvén, szinte megdöglött [FogE 250].

6. (állatot) elhajt/lop; a mīna/fura. (un animal); (Tier) vertreiben/stehlen. 1695: Mivel ez praesens Captivus gonoszul el veszet vagy el Lopatat Iklodi Kadar Simon két ökrei ugyan ezen Capti-vus kezenel talaltatták az Desi hatar szilben Etczakanak idejen, világosan Constal maga procu-ratora al(tá)l valo nyelve vallasabul hogy az Uraval Cseh mihallyát edgyút hajtottak s Loptak azon két ökröket sőt annak kiszetesebül, ... az Actor Kivánása szerent fel akasztassek [Dés; Jk 192b–3a].

7. járművet hajt/vezet; a conduce/mīna (un vehicul); Fahrzeug führen/lenken. 1778: Dáda nevu Seller ... a Darabóntnének kenderit szánszán-dékkal bosszuságbol az hol utya Sem volt jární csak Málliciából ökrit szerkerit kenderire hajtotta a Sárba tapodtatta gázoltatta [Bethlen SzD; BK Bethleni szám. Márkosfalvi Szabó András tt nyil.]. 1801: Juon ... hajtani kezdette Enyed

felé a hajot, de azon meg haraguván a hajos le vetette a rudat a keziből, és nagy káromkodással azt mondotta, No hajtsad már te a hajot s. v. fututzi mortzi tej, mert te uelem csufalodal, mely-reis Juon trefából azt felelte, ugy szoktak tsufalodni a hajosakal [Ne; DobLev. IV/841. 1b]. 1823–1830: Azonban a tótok egy gyalogösvényen futnak be a közelebb való faluba, hogy a debrecenieket árestáltassák. De ezek is sebes vágatást hajtják szekereiket, míg a tótokat megelőzik, a falun keresztülvágtatnak, osztán a falun kívül megállottak [FogE 264].

8. odahajt/sodor; a duce intr-acolo; hintreiben/schwemmen. 1818: Azon panaszlo Topánfalvi^a Tutajos által Mígs Miksa Imre Ur Hajos Malma meg károsított, ... nagy terhével nem bírhatván (: tsak ketten lévén a kormányzok :) A víz a Malom alá hajtotta a Deszka Tutajokat, s ugy rontotta össze a Malmot, hogy darabokba szaggatva fogdoshatták ki [TLt Adm. ir. 1527. – Topánfváról (TA) való].

9. késztet, ösztökél vmire; a imboldi/mina; antreiben/feuern. 1634: Szabo Jakabne ... mon-dotta, hogy eo arra az eletre ne(m) atta volna magat, de addigh jart raja Szabo Peterne, hogy mindenekben eo haytotta es eo keritette, ezt ugian sirva bezelette Szabo Jakabne [Mv; MvLt 291. 14b]. 1811: A szükség szüli a' szorgalmatosságot ... Mi hajtja prédára Erdőkből a' Farkast? ... Nem egyéb a' szükség: mert hogy ne ehezzen, Szükség hogy magának élelmet szerezzen [ÁrEn. 21].

10. vkit kerget/űz; a goni; jagen. 1572: Or-solia Peter Papne azt vallia hogy Nemel Nap haza eleot Al volt, lattha hogi az zenwcharol haytottak Eleh ez Caspart egi Mezitelen zablia volt kezebe, Az kyk haytiak volt egyk Az kere-kesne fia az teoby Haydw legeniek voltak kinel ceger Nemellyknel dorong volt, Az Monostor kapw fele wztek [Kv; TjK III/3. 25]. 1603: Mochy Nagy Janos ... vallia ... latam hat Feierdy Janost igen haytiak az varos tehen paztory es mikor megh ertek volna ereossen kezdek vernj [Kv; TjK VI/1. 695]. 1657: megújulván azért az érkezett tatársággal, s reménséget vévén több török és magyar érkezése felől is, mert az tatárság csak egy zászlóalja vala, de igen vitézül emberkedvén, az futó csata is megfordult, és ekképpen az úzóket is megfordították és szinte az derék ármádára hajtották [KemOn. 68]. 1712: egy Széki Szabo Perentz nevű Ember az Erdőn nya(rga)-lodván engemetis elő vőn es hajtót az Lova előtt az erdőn es rútul káromlott es fenyegetet hogj ököre vigjem mert ha nem rosul lissen dolgom [Páncélesch SzD; WassLt Dienes István (34) ns vall.]. 1744: a' Kendert a' Szegény Nyővő Aszszonyok hátára kötővén puskával hajtotta a' maga házához es rútul teremtetézte | magamatis öreg embert, a Széki kő hidig kalauznak a' Ló előtt úgy hajtott mint a' Német [Szentegyed SzD; i.h.]. 1785: (Wesselényi Miklóst) a lovak előtt gyalog hajtván messze a falu felső végén

kívül, a mezőig, s ott ültették fel a kalahuz lo-vára [DanielAd. 368].

Szk: *arcu* ~. 1585: David Marton ... vallia Az olahok archul haitanak Reank eg katona zabasut, Egy Azzony kialtany kezdte hogy Ne hadnok a' leghent [Kv; TjK IV/1. 486] * *szembe* ~. 1657: véletlenül tanálván őket quartirjokban, éjszaka ütven meg, felverék, dissipálák, szemben hajtván az székelly hadak imezekre, és az parasztság is rajtok lévén [KemOn. 114].

11. a mina la lucrú; zur Arbeit/zum Dienst schicken/hinbestellen. 1708: az Nemet imide amoda hajt bennünket [Harangláb KK; SLt AK. 36 Hosszsu Demeter P. Horváth Miklóshoz]. 1726: Székely János és Terebesi Péter két napos Sel-lérek voltak ... az is meg esik hogj töb nap is hajtják, de belé tudatik az Után, hanem Székely Jánost vgy tudom hogj Kurtán Mihály bírosá-gában tobbetis hajtották, de osztán fel tudtake' néki vagy nem, nem tudom [Pulyon SzD; WassLt Puskás Vaszily (40) jb vall.]. 1734: Tudom azt hogy énnékem akkoron parantsoltak mivel Ispány voltam hogy hajtsam az Ház Segitségére Som-kutra az Uram Jobbagyit [Kővárhosszúfalú Szt; TKl Kardos Kosztán (64) jb vall.]. 1756: Moldván Vonya Ur dolga rendiben az ide valo embereket maga dolgára ... hajtja [Galac BN; Wlt]. 1769/1778: Fejér Cselédeinket is hajtották, vagy Rostálni, vagy Etselni, vagy Kender tsinálni, vagy Sertés bél tsinálni, a' melly Scha követke-zendő napi rabotába nem imputaltatott [Nagyfalu Sz; Bfi DDD(4). 1770: mi igaz lelkünk szerint fatéáljuk hogj ami (!) szolgálásunknak soha semmi rendi nem volt hanem szüntelen hajtótának ben-nünket igj hogj csak akkor nem mentünk az szolgálatban mikor magunkat vakmerőségre vet-tük vagj kenjerünk nem volt de egjébkor szün-telen az szolgálatban voltunk [Szélszeg Sz; BK] | Egy apahidi zsellére^a azt is megbizonyította hogj mikor keze alá ment, négy ökre, sekere volt, de most nincs több két ökröcskéjénél, mivel téiben-nyárban hajtotta ha két ökren annyit fát nem vitt, mint a négyökrösök, levonatta s megverette [RettE 243. – ^aKeczeli Sándor Do-boka megyei főbírónak].

Szk: *munkatételre* ~. 1843: De amint tudjuk, ezen egyezményt a kamarai tisztek nem obser-válják, hanem ezeket is, mint a más ezen ura-dalomhoz tartozó helységek lakosait, egyformán munkatételre hajtják [VKp 133] * *szolgálatba/szolgálatra* ~. 1635: hol marhaczkamot hajtották el, hol penighlen magamot haytanak szolgálatra [Gyaz; LLt]. 1758: Mította Udvari biro Gyiraszin Volnya a Jobbagyakat egyarant hajtattae az szolgálatban vagy valakinek kedvezet vagy vala-kit az Jobbagyak körül az maga hasznára fordította (!) vagy kit erőltetet az rend kívül valo szolga-lattal boszusagbol neveze meg a Tanu ...? [Fejér m.; TKl 19/42 vk] | a Mult őszel Törög buza szedes tájb(an) midőn Iakob Vonya Asszanya szolgálatyab(a) hajtatta volna a Jobbagyakat nem akarván menni a szolgálatra szidni kezdette Gyiraszin Kosztandin [Cintos AF; i.h. Moldván

Nikula (50) zs vall.]. 1770: Műk Sellerek minnyajan Taxasok vagyunk De Irot Conventionk nem Levén a' Taxa mellet kivalt Szorgos dolog Idein bennünkötis hajtottak szolgálatra [Kisvárca Sz; BK]. * *uraság dolgára/szolgálatára* ~. 1769/1778: mikor mi férfiak Uraság Szolgálatyában vagyunk, olyankor Aszszony Népeinket igaz hogy nem hajtyák Uraság Szolgálatyára, de minden Őszön Lent, vagy Kendert, bizonyos számú fontokat vetvén Aszszony Népeinkre, míg azt fondogallyák, addigis minket, mikor kívántatik hajtanak az Vraság Szolgálatyára, Aszszony Népeink fonásának imputátioja nélkül [Kárásztelke Sz; BfN DDD/4] | néha meg esett az is, hogy midőn Fejér Cselédeink etsellettenek, rostáltanak, vagy Kendert tsináltak; olyankor minket férjfiakat Uraság szolgálatyára nem hajtottanak [Nagyfalu Sz; i.h.]. 1770: Klákában soha nem hajtottak Vraság dolgára [Tótfalu Sz; BK]. 1786: Az én Férjem három Esztendeig Szabadossa volt Mlgos Groff Thorockzai Sigmund Ur eő Naga(na)k és mi hajtottuk Uraság dolgára az kézzel dolgozókat vagyis Manuariusokat [Torockó; Tjk 4/13. 39] * *úr dolgára* ~. 1810: Az Udvar dolgán kívül az Adorjányiakat, Soaknaiakat, midőn ur dolgára hajtották, lattom hogy Kántor Josef el foglalta a' maga számára [Adorján MT; Born. G. XIV. 1] * *úri szolgálatra* ~. 1847: Ennek előtte három évvel Varga Katalin egy reggel egyenesen házára menve, megtámodta, s keményen inteni kezdette, hogy többet embereket úri szolgálatra hajtani ne merészeljen, mivel ő már rendelést tett az emberekhez, hogy akihez legelőbb menni fog szolgálatra hajtani, bottal főbe üssék [VKp 187] * *város dolgára* ~ *vkit*. 1772: midon a Város dolgára hajtottam volna a Tit Kováts Josef Uram ide valo sellérét Marossán Vaszilyt akkor nékem szembe a Felesége ezt mondani hogy Tökeletlen rossz diszno ember vagyok a Hadnagy is tsak olyan mint te nem attallatta [Dés; DLt 321, 52b].

12. kényszerít/kényszerget vkit vmire; a sili (pe cineva) sá facá ceva; ju zu etw. zwingen. 1733: nomine Comunitatis alazatoson kérem Ngo-dat méltoztassék ugy moderálni ezen dolgot, hogy az egész Communitas egj Privatus miat ne kényszeritessen pacialni ... minnyájunk(na)k nagy bestelenseget Causalna hogy egy valaki oda hajcson bennünköt az hova akarja [Illyefva Hsz; ApLt 4 Bialis Ferenc Apor Péterhez]. 1742: Három Dragonus lovai lévén nálam az katonák hajtották az Falusiakat es kételenségből hoztak az pajta(na)k meg tamasztására a ... kertekből gyümöls fákat [Kincsi KK; JHbK XXVIII/6]. 1767: Tudom, hogy a Tihoiak es előtt círciter 20. esztendőkkel magok felől valo hatarunkból harmad részt foglalták el, ugy hogy Néhai Mlts Csáki Ur Tihoi Tisztartója Lázár Gyémán korbátsal hajtotta, s erőltette égy néhány Tihoi embereket, hogy a hatarunkra meg esküdygenek hogy Tihoi határ [Galgó Sz; JHbK LVI/1. 15–6]. 1772: Azon két Inquisitor Cancellisták kiket, miképpen fenyegették, rettentettek, pirongettak, fé-

lelemmel avagy igérettel kiket és miképpen kívántak magok tzélok szerent valo fassiora hajtani [Drág K; TSb 21]. 1830: a miért a profontházhoz hajtottam kapát fogott [Mezőszopor K; KLev. 9].

Szk: *jobbágság alá* ~. 1653: (Mihály vajda) igen titkon a székelyeknek is levelet küldé, azoknak kiket az urak 1596-k esztendőben nagy vérontással jobbágság alá hajtottak vala. És azoknak — de a többinek is — az ő szabadságokat megigéré [ETA I, 52 NSz] * *kalauszna* ~. 1763: Kuti Sándor exponallya: hogj Lovas katona Kökösi Falka István in Februario éczakának idején ... kalauszna hajtotta [Uzon Hsz; HSzjp] * *kárba* ~. 1861: Nagyságod nem kíván műnkött ilyen szegény nyomorult emberekett ekkora kárba hajtani [M.zsákod U; Told. 31].

13. kb. átad/játsz; a face să parvină ceva cuiva (in mod ilegal și ilicit); jm etw. zuschieben/in die Hände spielen. 1570: Borbara Azzcn Bachy Gergne ... vallya, hogy Zylggy Myhalne eo Neky haytotta volt Az Myhal Deak adossagat, kywel thartoznek hazaba Berybe (így!) Eo ez vallo kerte egy nehanzor Myhal deaktwl De Mindenkor azt Montha hogy penze Ninchen . Mindez jdeigis eo Neky Nem attha [Kv; Tjk III/2. 95].

14. felhajt/szed; a incasa/percepe; auftreiben/bringen. 1591: Zabo Miklos vallia ... Poztometw Janos deak ... Igy kezde zollani, Miklos uram ... en teollem egy leuelet kwledeot te neked ..., meliben ez vala Irua, hogi ha kez pinze(m) vagion, aggiak ezer forintot Janos Deaknak feiervari Josa penzebeol, ... Azert en ahul feiervari Josanak pinzet tutta(m) ... az feiervari Josa leuelere ezer forintot kez penzt haitottam Janos deak kezebe [Kv; Tjk V/1. 177].

Szk: *adó ~ani*. 1744: A Connumeratio utan (minthogy Ado hajto Commissarius voltam a Székbe :) Jártam vagy két izben Ado után a Falukon ado hajtani, de igen nagy nehézségheket es idegenységet tapasztaltam [Bölon Hsz; INyR 33] * *élés ~ani*. 1673: 16 Január(ii) adtam Meszáros Mihályhoz elis hajtani Almakereki jn bürök árrából Ebesfalvan f. 18 [UtI].

15. veszedelembé ~ja magát veszedelembé sodorja maga magát; a se expune unui pericol; sich in Gefahr reißen/stürzen. 1704: Apor Uram ... tudja ... azokat az embereket, akik fasci-nálták az embereket erre a voxra* ... Azért úgy lássák meg, hogy magokat valami veszedelembé ne hajtásák, suspitio lévén most is irántuk [WIN I, 142. — *A'gub. javaslatát elutasító szavazásra]

hajjt* jövedelmez; a aduce venituri; (ein)bringen/tragen. 1775/1781: mostanság nem hallottuk, hogy jó summa pénzt hajtának azon Bányák [Algyógy H; JHb LXXI/3. 364].

Szk: *hasznol* ~. 1738: minthogy a mostani időkben az passusokot nem az plájások, hanem az ő fge militiája őrzi, nem annyi hasznol ő fgének, mint az harmincadosoknak dolgozásokkal hajtának [Medgyes; SzO VII, 396]. 1781: (A)

Mester fizetésére rendeltetett ... egész Fundus-ból Fundust tsináljanak mindenkor, hogy hasznót hajtson [MMatr 492 Özv. gr. Rédei Zsigmondné br. Vesselőnyi Kata hagyakozása]. 1817: minden esztenagazdák is ezen havasból kereskedés végett a marhájok mellett nagy hasznát hajtottak [Szárhegy Cs; RSzF 184] | Már téljárt el-érte: már vagyon haszna-is; 'S Hogy hasznót végyen a' szegény Parasztya is Próba Ménlovat is jót szokott tartani*, A' mely hasznót tudjon másoknak hajtani: A' paraszt Kantzákat azzal hágattya-meg, 'S ezért soktól halja: Az Isten áldja-meg! [ÁrEn. 152. — 'A földesúr: Gr. Bethlen János]. — L. még haszon 4. szk * hasznót ~ magánah. 1772: Bogáti igen nagy hasznót akarván magának hajtani, nem tudta meggondolni, hogy abban úgy progrediált volna szerencsén, ha senkit meg nem bosszantott volna [RettE 283].

hajt² 1. hajlt; a incovoia; beugen. 1821: Rebeca Simon Providus 24. Esztendő felel ... Egy magos szál lova volt Kontza Jakab ökegyelmének kengyel vas helyét karikát hajtottunk* [Zalán Hsz; HSzjP. — 'A nyergére].

Szk: ~ *ani való vessző* hajltani/karikázni való (fűz)vessző. 1589: Következik a Zölöre ualo kölchegnek zama ... Elseoben haytani való Markos vezzett vöttem 2 ezret f. 6 d. 25 [Kv; Szám. 4/XI. 27–8]. 1590: Az Zelore ualo keölchegh Keouetkezik ... Veöttem markos, haitani ualo uezzeeöth | haitani való vezet vettenek az negi hold zeole züksegere tezen f l d 79 [Kv; i.h. 4/XIX. 11, 8/XVI. 44].

2. *hová ~ sa fejt?* hol nyugodjék?; unde sä-ſi gäscă liniſtea?; wo soll er sich zur Ruhe legen? 1834: el vesztettem Házas Társam ... Kiben minden vigasztalásomat fel találtam hová hajcsam fejemet mlt tsináljak sirjak, éjjel nappal fussak fáradgyak akár mlt inveljek soha el vesztett jo Feleségemet fel nem találom [Nagylak AF; DobLev. V/1094].

3. meghajt; a pleca/inclina; beugen. **Szk:** *fejt ~*. 1657: midőn az szokás szerént utol az vezérek, kik ordinarie heten szoktanak lenni jűnénék, és nem messze bennünket lovainkon ülve látnának, mi is fejt hajtván, azok is azont cselekedék [KemÖn. 89] * *térdet ~*. 1736: Vacsora előtt* az leányt ebédlőpalotában kihozták, ... az legény* az környűlalloknak térdet hajtott, czifrán, kardosan, lódingoson az leányhoz ment [MetTr 376. — 'A kézfogás napján. 'A völégénységre menendő].

Szk: *félen ~ ja vki nyakát* félre/oldalra hajtja/tolja nyakát. 1552: A borr ital vtan kedig mingyarast elueb ešek: ott ninch az vtán tanách ..., hanem zur zauar. Egyic elkezdí es énekel, á masic sir, ... Nyoltzadic félen haytuan á nyakad ot alošic [Heltai, Dial. K 7b–8a].

4. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktionen: vkinek/vminek ereje/hatalma alá hajtja/veti magát; a se supune; sich js Kraft/Macht unterwerfen: *fejt ~*. 1564: Báthori Miklos a bátyja által ... szép szót ada a királynak, hogy

fejt hajtana; de mihelyt király onnét* elméne, abba ő semmit meg nem tökéllé [ETA I, 22. — *János Zsigmond Ecsed vára alól]. 1657: az városban is az obsidiót nem sustineálhatván, persától is el nem érkezvén az segítség, Ezdrumot Abaza pasa hitre adta volt meg, és hajtott fejet maga is, kit akkor nagy triumphussal hozza bé az fővezér [KemÖn. 88]. 1662: Liptó és Árva vármegyék is fejt hajtottak a fejedelemnek* | Ezekalatt a marschalk, ... Szatmár alá közelítvén, hogy tempestive eleibe ki nem küldtek és fejt neki nem hajtottak volna, Németi városára reáüldvén, nekigyűjtatott, s egy része a várasnak fel is égetett vala [SKr 215, 365. — 'I. Rákóczi Györgynek]. — L. még SKr 460 * *nyakat és fejt ~* 1806: Valamit a' Falus Biro azon ki nevezett tizen kettőd magával ítél és végez, a' Falusiaknak nyakat és fejt kell hajtani [Oltszem Hsz; Mk II. 4/115] * *őrvény ald ~ ja fejt*. 1599: Repl(ícat) J(ncta) ... kez uagjok az teórueny ala fejemet haitano(m), az mellol se(m)mikeppen el nem bochatom* [UstT 14/46. — 'A felperest] * *vkinek oltalma ald ~ ja fejt*. 1587: jgrjuk arra magunkat hog Nagod oltalma ala hajtjuk fejünket, az portusnak erosseget meg tartuan Nagod veliunk egitemben [GyK. — A dési cellérek végezése Gyalafi Lászlóval az őrmezői portusról].

5. vkit rábír/vesz vmire; a convinge/determina (pe cineva) să ..; (mit Macht) zu etw. veranlassen/bewegen. 1662: Rákóczi fejedelem* immár alattomban az hajdúságot is újabban mind maga mellé hajtotta vala [SKr 494. — *1660-ban II. Rákóczi György].

Szk: *békességre ~*. 1662: Szívét s elméjét a boldog emlékeztű II. Rudolfusnak, a mi néhai kegyelmes urunknak békességre hajtá, és arra illendő személyeket és egyéb orvosságokat intézvén, ilyen szomorú, szörnyű és csaknem reménytelen dolgot kedves csendességre és békességre vivé [SKr 104] * *engedelmességre ~*. 1813: Mint-hogy ily sok rendbéli vakmerűséget látván ... Dobolyi Mihály Uram Baratosi Josefnének, tehát ez által haragra gerjesztette az Exponenst, kén-telen volt osztán keményebb Eszközökkelis az engedelmességre hajtani [Dés; DLt 56. 8] * *fasszi-óra ~ vallomásra rábír*. 1772: Azon két Inquisitor Cancellisták ... kiket miképpen fenyegettek, retentettek, pirongattak, félelemmel, avagy ígér-rettel kiket és miképpen kívántak magok céljok szerént való fassiora hajtani? [Drág K; TSb 21 vk] * *magához ~ maga pártjára von*. 1662: Mindezek után ismét Rudolfus császárhoz hajolván, s maga 1602-ben Prágába felmenvén, s az országot Basta újabban el akarván foglalni, Székely Mojzest Fejérvárnál igen megveré, ki ismét 1603-ban törökkel, tatárral rájövén, az országot Sebezen és Segesvár városain kívül magához hajtotta vala | Valának ugyan Fejérváratt, kik a fejedelemtől a székes helynek oltalmazására, kétszáz elegy-belegy nemzetségből álló személy gyalog, kiknek hadnagyival Heriza egyszerű-másszoris beszélgetvén, ígretivel 'azokat nagy titkon magához hajtotta, s azok által a tisztek alatt való gyűlevész

népet is corrumválta, megvesztegette, és pártjára vonván, maga mellé csatolta vala [SKr 84–5, 369] * *vki kedvét magához ~ja*. 1662: Rákóczi György fejedelem a végekbéli passák, bégek kedvet magához hajtani és édesíteni minden alkalmatosságokkal igyekezi vala [SKr 417].

6. *átv* hajlt; a *indupleca*; beugen. 1680: Magyar Ersok Procuratorának vallyia Nagy Sebestyent Szabo Janos ellen ... Obligalta volt magát arra hogy vallasunkra ál, de nem tselekedte, seot azt mondotta hogy ha kezéhez veheti maga vallására haytya az leant [SzJk 146]. 1770: A világi becsület nem egyéb, hanem az embereknek elméjében egymásról való ítéletek és veledések, mellyel egymást amikor és amennyire becsületre méltóknak ítélik, elméjüket azon megnyugotják, osztán akarattjokat és indulattjokat hajtják arra, hogy azt, amint elméjében meghatározták, mind a becsületetett embernek, mind pedig másoknak, azokkal a külső jelekkel, amelyek szokásban vannak a világon, megjelentsék és tudtára adják, úgy mint: a főnek meghajtása, térdnek hajtása, süvegelés^a ... engedelmisség, uralás^b [BÖn. 411–2. — ^{a-b}Polyt a fels.]. 1877: Uram! ... Hajtsad szent tettésed szerint én szívemet, És fordítsd jóra igyekezetemet [Árfén. 41].

Szk: *vkinek a kegyelmességét vkire ~ja kb.* vki iránt való kegyelmességre hajlt/készlet vkit. 1664: ebből^a urunk ú nagysága kegyelmességit hajtja hozzám ú nagysága, kormányozza úgy ú nagysága elméjét Kegyelmed [TML III, 162 Boldvai Márton Teleki Mihályhoz. — ^aA szóban forgó dologra való utalás].

7. *nem ~ vmire nem hajlik/hajlandó vmire*; a nu fi de acord cu ceva; un/abgeneigt/nicht willig zu einer Sache. 1754: a Falu énnékem azt mondotta hogy ók töllem ezen kender földet el vészik mert sem Adót nem adok se szolgálatot nem teszek, én rea' Igittem volt magamot hogy mind az Adomat meg adom, mind az ő Felsége szolgálatját végben viszem de erre a Falu nem hajtott, hanem én töllem ezen földet el vén Jánko Buzillának (adta) [Tóhát AF; JHb Iuon Csifudán (38) jb vall.].

8. *vmi betud/beszámít vkinek vmibe*; a trece (ceva) în socoteala cuiva; etw. an/einrechnen. 1568: Georgius Takach Franc(iscus) et Simon fassi sunt ... Ezt Tugyuk hogy, Torozkay gergel az zoloth Alch Antalnak ada p(ro) f. 40, es abban az 40 fban, hayta Kalmar Janosnak f. 18 [Kv; Tjk III/1. 230]. 1573: Iffy Barát Istvan ... vallia hogy Ment volt hozza Az Maradek peter zekeresse Es zapolodot eo eleote Illen zowal, Im Vram isten Mynemew kart vallo-ta(m) zekere-mreol Ninch myt tenne(m) az mywel tartozta(m) volna Maradek Peter^a zeker berbe aztis Nely hagiom ... Aztis az mywel K. ados neky haitom K. aggia Bator neky [Kv; Tjk III/3. 118. — ^aA Peternek alakból tévesen javítva]. 1592: Warasdi Zabo Pal ... vallia ... Zechi Marton ... monda az battianak Peternek, Azert Ieouek io batiam, hogi ha az en Maiorbeli

rezemet megh akarod tartani, es az haz rezbe akarod haitani, lassad [Kv; Tjk V/1. 235].

9. *kb. vág, fúr; a sonda; hauen*. 1662: Az fejedelem egynéhány bányászokat is nagy ígéretekkel rendelt vala, kik az hegy alól a várbeli^a kútra stolt avagy lyukat hajtának, s akképpen elfognák vizöket | Ezalatt, hogy jól tudnák, az árok vizét elvenni hol kellene, mihelyt alája szál-lának, az Aranyas-bástya szegeletire a Körös-alytól fogva, a parton által ottan árkot, lyukat az árok vizére beásni hajtani kezdettek vala, úgy, hogy azt mintegy három betek alatt az árokra rá is lynkasztának, mellyen két-három nap és éjszakákon az ároknak majd két singnyi magasságú vize elszálla a Körösré [SKr 168, 599. — ^aA Huszt várbeli]. 1784: Igazé hogy az emlékezetben forgo hely mely felett most oculatorokis examinaltattak voltis a megnevezett Galok bányászié volt és tulajdon magok hajtattak volt [Torockó; NyIrK XII, 316].

10. hajladozik; a se ploconi; sich biegen und schmiegen. 1667: vitéz embereket kívántok? meg-ölettettek, és ami ez hazának legsiralmasb, ahol erős kőfalok, bástyák és erősségek állanak vala fönn, ott mostan az gaz és bokros tövissek az szél ellen ugyan hajtnak [Kemlr. 340].

11. *ad vkire/vmire, törődik vkivel/vmivel; a se interesa (de ceva); sich um jn/etw. kümmern*. 1662: Munkácsbul is tudósított vala a fejedelem, hogy az ungváriak nem sokat hajtván az hitlevelekre, az ármáda aláérkezésekor a gróf-asszony^a valóban földözte volna. Ungvárbul a fejedelemhez hajlott evangélicus nemességét [SKr 233. — ^aGróf Homonnai Jánosné]. 1702: Céh Tabláját jártatván az Apánk Ur(am) elő kegyelme hogy minden B: Mester emberek az orára légyenek jelen eszt az Apánk Ur(am) Tablájcz valo hivatallyát Regeni János Ur(am) semmibe hajtotta bé nem jött [Kv; ACJk]. 1769: Ne Duzzagjon tovább; mivel Kedves Otsém Uram, el Duzzog magában két Esztendeig is és nem tudgya sokszor maga is miért Duzzog, miért haragszik, Annyival inkább hogy En bizony Kedves Otsém Ur(am) Duzzogására, ok nélkült való Haragjára, leg kisebbet sem hajtok [Mv; Told. 19/45]. 1770: A szegény Földvári Ferenc így nyomorgott 34 esztendőtl fogva. Abban is igyekezett, hogy megházasodjék, de meg nem engedte-tt. Valami 25 esztendőtl fogva Balog Zsigmond-néra ... kapott volt még az ura életében, aki igen jámbor, emberséges ember vala szegény, de nem hajtott semmit reá^a [RettE 245. — ^aA férj]. 1777: Azt hallottam Pap Andrásnétl mondani ... akkor, midőn Hadnagy Uramtol petsétet hozót volna ... és meg mutatta volna Pap Andrásnének, ő kegyelme ezen illetlen szavait: hogy szarom a petsét(e) mit hajtok ara egy szikrát sem, el hajtani nem átalotta [Dés; DLt 321. 37b]. 1784: valami zenebonát indítottak, azért mindjárt ke-mény parancsolatot küldöttek közikben deákul, de arra semmit sem hajtottak, hanem continuál-ták a csetepatét azt mondván, hogy ók nem

tudnak mortua linguat* [RettE 426. — *A parancsolat latin nyelvű volt]. 1811: 'S Oh Sándor! Te erre semmit nem hajtottál, Vágjad! vágjad! annál inkább kiáltottál [ÁrEn. 164. — *Két vén cseriát levágató tisztartó keresztnéve].

Szk: *semmibe* ~ *semmibe* vesz. 1662: Váradá egy rabasszonytól be is izent volt, de az ott lakos becsületes emberek szerénsszerte lévén a várban, Gyulai Ferenc a több utána való tisztekkel semmi-ben hajtotta [SKr 439–40]. 1710: Minemű nagy romlása és pusztulása következett légjen, sok helyeknek ... a Pestis miatt; a már inficiált helyekkel gjakorlott Co(m)municatio alkalmatos-ságával keservesen meg tapasztalhatták, kikis sok-szori kemény parancsallattunkat semmiben hajt-ván, nem irtóznak az afféle helyekbéllekhöz menni, vagj az onnan valokat bé fogodni [KvLt I/198 a gub. Nsz-ből]. 1752: mi ekkor protestalunk hogy senki előnkbe ne álljon, de protestationkot semmiben hajtván keményen resistálának [Berz. 12. 92/228] * *semmi nem/se* ~ *rá/vmire* semmit nem/sem ad rá/vmire, ügyet nem/sem vet rá/vmire. 1662: az helvetica es augustanae evangelica confessiók szabados gyakoroltatások végett Bocskai s Bethlen Gábor ... fejedelmek által lett pacificatiókban valaminemű complanációk, igazítások voltak, azok mindenestül felforgattat-ván, semmiben is azokra nem hajtának [SKr 204]. 1704: ma hallottam, hogy az mi proscripti-óknk után, melyben Rákóczi uramat patenter proscriptáltuk, más ellenkező patenst botsátott (ki) Rákóczi uram, melyben írja az őveinek, hogy azokra semmit se hajtának [WIN I, 273]. 1765: mikor az szegény ember enni akart, melleje ülték s ettenek velle, s héjába mondogta az szegény ember hogy ne egyék ki a szájából mert nekik ki jár az ővek, mert semmit nem hajtottak rá [Marosszitimre H; Eszt–Mk Vall. 209]. 1797: Hogy ha pedig történnék, hogy valamelly Criminalis Actus cselekedő személyt az Uradalmi (: Do-minális :) széken pereltetnék, köteles a Földes Ur azon személyt (: in vinculis :) fogva tartani Hogy ha pedig el-botsáttanak, akár kezességen, akár más utonn, a' Tisztek semmit se hajtván a' meg-kezesítésre, el-fogatják, és töm-lőtzben tétetik [Mv; MbK XII. 113].

Sz. 1662: Már úgy tetszik, kedvek telhetik azoknak is, még az haza fiai közül is, kik a vég-helyeket csak mint sódorokat a szalonán, annyira hajtának, melyek ha lemetsetnének is, a szalonna ugyan egész szalonna lehetne és maradhatna a-felől. És íme! ó bizonyára igen le is metéltetnének a sódorok [SKr 628].

hajtandó terelendő; care trebuie minat; was zu treiben ist. 1795: 1794dik Sz Mihály nap tajejkan bizonyos számbol allo Darab szarvas marháinkat és ... juhainkatis, alkalom és meg edzés mellett, olá országban Telelés végett haj-tando szándékkal kezek és gondviselések* alá adtuk vala [Msz; MbK 104. — *A szóban forgó alpereseknek].

hajtás¹ 1. terelés, fűzés; minare, minat; Treiben. 1725: szabados vásárlása és hajtása engedtetett az oláhországi marháknak, kecske, czáp és marha bőrknek [Csfszzereda; SzO VII, 317]. 1797: bizonyos ... Széplaki Colonusok ... 366. darabbol álló Johakot Kis Csergedi Bojtos Dumitrunak Popa Juonnak és Moldován Lupujnak az Oláh Országban Lejendő hajtás és teletetés véget kez-ekben adtak [Kük.; SLt évr. vk].

2. (tilalmasból való) befogás/hajtás; poprire a unui animal (găsit în loc oprit); (aus dem Gehege) Eintreiben/fang. 1578: Amy penig illety az haytast, wegeztek eo kegmek, hogy az mely barmot tylal-masbol be haytanak az zolgak es paztor nelkwl talalliak ot, negy negy penczt wegienek eyel, nappal penig ket ket penczt [Kv; TanJk V/3. 168b]. 1680 k.: ha nem mentheti magát, hogy marhája az tilalmas helyen járt, minden marhá-játul singillatim adjon elsőben három három pénzt, másodsori hajtásra avagy vádolásra adjon sin-gillatim marhájátul den. 6 ..., harmadszoritál semmi kedvezés nélkül flor. 1 [Zágon Hsz; Ba-rabás, SzO 384].

◇ Hn. 1840: a tetőről jö egy sorok bé az olt-ra nagy hajtás sorkának nevezetődik [Bükkszád Hsz; MkG].

hajtás² szőlősarjzás; vlăstar de viță de vie; Rebbling. 1592: Veres Lenart vallia Tot Jstuan-ne kezde panazolkodni, hagi zakanne az eo zeole-jebe volt, es egi haitasrol mutata hagi ket ge-zedet le zakasztott, kinek heliet enis lata(m) hagi onnat zakasztottak le [Kv; Tjk V/1. 304].

hajtás³ 1. sző kb. karikázás; legarea vlăstarilor (în viticultură, în arc sau roată), cercuire; Reb-lingbinden. 1589: 9 die Marty kezdettem el a' Zolónék első miuet az karozast ... Zeoleo haytas. 18 Marty kezdettem el a' Zeoleonek haitasat vgian azon napp voltanak 13 haitok attam eggik-nek eggiknek d. 8 tt. f. 1 d. 4 [Kv; Szám. 4/XI. 27–8]. 1600: Szelők (!) miueltetere keoltsegh ... Az haitasra ment f 2 d 44 [Kv; i.h. 9/IX. 53. — I. még *hajtóvessző* al.]. 1684: Aprilis 18. Kezdettem az martalji szőlő karóztatásához és hajtásához [Torda; TT 1889. 263 SzZsN]. 1694: Mind ezek penig a' szőlők eddig valo jó művekb(en) meg vad(na)k: karozások, hajtások, kapáltatások dőlágából vagjon ... Nagj Majorság Szőlő ... Ez a' szőlő circ(iter) husz ember kapáló egy hétig: ennek eddig valo műve, karozása, haj-tása kapalasa, meg-adatott [Borberek AF; Bf II] | Majorság-Szőlő vagjon itt egjg, ... melj(ne)k eddig valo mind(en) műve, karozása, hajtása, kapalasa, meg-adatott, homolittatása hejával [Kis-enyed AF; Bf II Néhai ifj. Bálpataki János urb.]. 1746: Die 24 Apr. Váltván ki az Nemes Gabornál valo szőlőt kezdettem dolgoztatásához Die 25ta Végeztem Metszését hajtását ... kapálta-tását ... Levelezését 16 dolgossal [M.köblös SzD; RLt]. 1805: Szorossan köteleztetik ... a Szőlő-be dolgozni Homlittani, ... nehogy Mettészkor — Leveledzéskor, és Hajtáskor vigyázatlansága

miatt kárt vallyon Mlgs Udvar [Erdőszengyel MT; Tsb 43].

2. hajltás, ívelés; boitare; Wölbung. 1625: Palfi Balintnak attam hogy az Fogházban egy Ajtó melljelet Ablakokat es egi pogon hajtat ereossitet ... d 25 [Kv; Szám. 16/XXXV. 172]. 1662: egy olasz fundáló olyan hibát találván benne, skarpáját kellett volna hagyni a fundamentumnak, azaz a fundamentum fenekét jó szélesen kezdven, mind beljebb-beljebb való hajtással kellett volna, ha csak a templom fele magasságáig is felvinni, azután osztán igyenesen és sugáron felrakni, lött volna állandó, s nem indult volna meg [SKr 294].

3. meghajlítás/hajtás; aplecare, inclinare; Biegen. 1710: (Az emberek arra törekszenek, hogy) egymást amikor és amennyire becsületre méltóknak ítéljük, a becsültetett embernek, mind pedig másoknak, azokkal a külső jelekkel, amelyek szokásban vannak, úgy mint: a főnek meghajtása, térdnek hajtása, süvegelés ... [BÖn. 912. — "Köv. a tiszteletadási módok további fels.].

4. dñv kb. leborulás; prosternare; Kniefall. 1619: az bódog emlékezetű szultán Ahmet császárnak savát-kenyerét nem öttem heába, hanem igaz hűvséget meg akarván mutatni ... az hatalmas császár köntöséhez ragaszkodván, így indultam ezeknek segítségére" és a hatalmas császár lábaihoz való hajtásra [BTN^a 340. — "A magyarországi protestánsokéra].

5. bány fűrés, vágás; abataj; Bohrung, Schurf. 1786: az Thorotzkai Népek felettebb való karak lenne ha az Thorotzkai Lakasak el tiltatnának az Vaszak mivélesetol és az Banyaknak hajtásaktol [Torockó; TLev. 4/13. 48].

E jel-re 1. *hajt* 8. al. az 1784-ből való adalékot. — A Torockói bányászszótár ezt a szót, ill. jel-t nem ismeri [J. Jankó, TAAZT 199].

hajtás csász, mezőpásztor/őr, *táj* hajtó, kerülő; jitar, paznic de cimp; Feldhüter | erdőkerülő/pásztor, *táj* hajtó; gornic, pädurar; Waldhüter, Heger. 1753/1781: Bogya László nevű Jobbágy ... juhainak Tilalmasban való pascuatiójáért, midőn egy Hajtás bé akarta volna hajtani, főben ütötte az Hajtást és ezenn csinnyának büntetésétől (l) való Félelmében átal szókött Kolosvár megyében Gyerő monostorra [Nagyaranyos^a; JHbK LII. 4. 55. — "Az eredetiben: „Poss. fisc. Nagy Aranyos com. Albensi”; a szerk. nem tudja azonosítani]. 1805: Hodákon^a jártomba ... Láttam az irtóvanyokban Lako Hajtás Gliga Mitra Szányát egy szemlélttem hogy szénának volt készítve ... s az ökrői (l) kún hevertének [Libánfva MT; EMLt „Gliga Szimion éfiu Legény” vall. — "Görgényhodák tőszomszédos Libánfával]. 1806: Sipos Iuon a' mólta Hajtás lett igen jól vagyon mind maga, mind pedig a' Fija Vaszilika a' mostani Hajtás, és az olta vette elé magát [O.bölkény MT; EMLt Borda Mihaila (40) vall.] | Csávási Mihálnál, a Kalongya meget Nyers fiatal fákat kaptak az Oroszfalu Hajtások, Gavril es Mitruj ... Azt is tudom, hogy Csengeri Juvon egy Ver-

sen hogy nyers fiatal hozott, az Bölkényi hajtással Danilával meg békéltet [Radnótfája MT; i.h. Csávási Mihály (33) ns vall.] | azt tudgyaé a Tanu hogy azon Motsár Nevezetű erdőnek Oroszfalvi és Bölkényi Hajtásai valakivel azon erdőben tett praevaricatioért titkon allattomb(an) meg békéltének volna? [T; i.h. vk]. 1810: Fola Gligor ... Hajtás is Léven az Mlgos Uraság gabonáját Nagyon Örizte, Melynél fogva hogy Hajtás az a Mellett Lévo Szénáját gabonáját bé sem hordhatván a maga ideiben, a falusi Marhákis oda Menvén igaz hogj hajtogatta Keményen kitől mit huzot Nem tudom [Sóakna MT; Born. G. IX. 4 Roska Vaszilika (35) vall.]. 1812: A M Bölkényben Lako Motsari Hajtások kérésekre mű egy néhányan ide valo Lakosak a Hajtásokkal edgyüt el mentünk a Falunak éppen a felső végibe és onnét el kezdven a Motsárnak kérdet résziből valo Lopot Fákat házonként keresni, tanáltunk^a [O.bölkény MT; Born. G. XIII. 14 Borda Iuon (30) jb vall. — "Köv. a fels.]. 1814: Fula Jlia hajtást a Biro Le Agyolta [uo.; Born. Fula Togyer (33) vall.]. 1829: A Hoszuszoi Erdőpásztoroknak 6 véka Tiszta buza A Pokafalvi Hajtásnak 4 véka Tiszta buza. A Hoszupataki Hajtásoknak 4 véka Ros A Hoszuszuszoi Szőlo Pásztoroknak 4 véka Tiszta buza [Pókafva AF; EMLt Bod László szám.]. 1840 k.: minden ember tartozik egy héti szolgálattába egy öl fat vágni 's bé adja a rovást arrol hogy hány ölet vágta; a hajtás Szembe a Biroval tészik össze a rovást, melynek fele mindenkor a hajtásnál marad — s ugy irodik egy különös Listába [Görgény MT; EMLt Csiki Sámuel lev.]. — Vö. a *hajtsoló* címszóval.

Az erdélyi román nyj-okba átkerült a m. *hajtás* 'hajtóvadászat' *hájtas* formában [Tiktin; DAC; DLRM]. Az itt előkerülő, elég gazdagon adatolt szót a DLRM 'actione de stirnere a vinatului' (hajtóvadászat) jel-ben tájnyelvi szóként azótározza, 'gonas, bătăias' jel-ben azonban ilyen megszorítás nélkül iktatja be anyagába (ugyanígy tesz a DRM is); tehát, úgy látszik, irodalmi nyelvi szónak veszi [Tamás, UNGEIRUM, idéz is Sadoveanuból egy előfordulást]. Aligha kétséges, hogy a címszóul írt szó a román nyj-okban a XVIII–XIX. században elég széles körben 'gonas, bătăias' jel-ben élő tájszó visszakölcsönzésével került az erdélyi magyar nyj-okba. Az alábbi *hajtsoló* a *hajtas*-ból -i ige- és -ó mn-i ige névképzővel a magyarban alakult származék.

hajtsoló erdőkerülő/őr/pásztor, *táj* hajtó; gornic, pädurar; Waldhüter, Heger. 1810: (Az árendás) A Malomhoz meg kévántato Aprólékos Munkára valo fákat maga erein tartozzék meg vinné ... Ugy felis dolgozón Midőn pedig Szűkségesí Fáért megyen az Udvarnak vagy hajtásolónak hirt tenni tartozzék [Oroszfalu MT; EMLt]. — Vö. a *hajtás* címszóval.

hajtat 1. tereltet, űzet; a dispune să gonească/mine; treiben lassen. 1585: Decemb. Fyedelem zamara haytatanak dyznót 45 mellyet Gyaluba kellett haytatanu(n)k ket zegeny Emberrel haytattuk el fyetzte(m) tolle d. 22 [Kv; Szám. 3/XXII. 78]. 1642: Az utan esmet Pwnkeosttaiban egjczér Urunk Monostorra jeoue es akkoris ket

szeoke Eokreot haitata ala ngian Zil<agy> <Thamas> melyeket hazahoz vitet<et> es keseb eozsig mind Zantatot raitok es chak a< czonitia beore volt hogy eozsel vissza haitata [Gyalu K; GyU 83]. 1691: Hajtattam a Zaláni erdőre Tavalu kan süldött [HSzj kan al.]. 1710: Juhat, vágómarhát sokat vittem, úgy hogy a vágómarhából három haza is jött, noha én senkinek csak egy borját sem ettem meg, haza sem hajtattam, mint sokan nálamnál sokkal nagyobbak, és maga a generális cselekedte, Teleki Mihály* [BÖn. 724.—*Erdélyi kancellár és az erdélyi mezei hadak főgenerálisa. Elcsúszott 1690-ben]. 1768: számos katonai ökröket hajtottanak vala bé az felszegi Uramék tilalamban lévő Rétyekből ... Felszegi Laszlo Uram parantsalatyából hat ökröt azokból ki vállagatván hajtata az maga kűnn szánto ekéihez a mezőre, holott maga ekéiből ökreit ki bocsáttotta, amazokat fogatván helyettek járomb(a) [Melegföldvár SzD; Born. VI. 6 Burján Márton (46) jb vall.]. 1794: Országostól együtt se gabonánk, se marha kosto(n)k tellyessege nem volna, marháit* teletetes veget kintelenítettnek Olah Orszagra hajtadni [Egerbegy TA; Tolvaly lev.—*Tolvaj Istvánéit].

2. vhová kergettet/küldet; a ordona/dispane sã fie trimis; irgendwohin jagen/treiben lassen. 1662: ottan az egész táborokon levő parasztságot számtalan szekerekkel mind az erdőre hajtata* (: úgy, hogy a várbéli köznép a tábornok megindulását s a vár alól való elmenetelét állítaná.) [SKr 611—2.—*A török 1660 táján. "Így, de valószínűleg téves közlés az alit 'gondol, vél' ige h.].

3. munkára/szolgálatra hajtaj; a pune pe cineva sã mine la lucru/serviciu; zur Arbeit/zum Dienst treiben lassen. 1762: a Szemártaniakat keverésre hajtattam [Gyeke K; Ks Bíró János lev.].

4. felhajtaj/szedet; a ordona/dispane sã fie adus; auftreiben/bringen lassen. 1662: Ugyan Ali passa ismét kérdezkedvén: a várban mi szükségek volna? ha élés kívántatnék, csak jelentenék, ő mindjárt az Alföldről eleget hajtattatna [SKr 506].

Szk: élést~. 1690 k.: midőn az Hommobiens (l) Fejedelem(ne)k edgj Companiaja be szállott volna Gerlara*, sem Buza, sem Liszt, sem Bor nem leven, irtam s kertem élés hajto Commisarius Uramekat, hogj odais Élést hajtassanak, de abban semmi sem telven, nagj kenszerítő szükségstől viseltetven, ketelenség alatt kellett, az Varmegje(ne)k hodohtság(na)k mondato reszeből is keves Élést hajtattnom [UtI.—*Akkor Szűv-nak egyik része].

hajtatik¹ 1. tereltetik, úzetik; a fi gonit/minat (undeva); getrieben werden. 1780: Az inctus pásztor menti magát az utcának szorosságával, és hogy a marháknak egy része előre magánosan vette volna arra útját, s nem kenszerítésből hajtattak oda, hanem magokra; belehullván némelyik, azoknak bögésire tódult oda az több marha is ... az inctus pásztor eleget forgódott, hogy megszabadíthassa a sárból a marhákat, de nem bírt vélek [Taploca Cs: RSzF 214].

2. (tilalmasba) behajtatik/tereltetik; a fi minat (in loc oprit); (ins Gehege) eingetrieben werden. 1767: Ezen írtásra ki marháit, vagy miteda falu Csordája hajtatott hatalommal a benne írtmett füvet el praedalni? [K; JHBK XLVII/1. 6 vk].

3. kergettetik; a fi luat/dus (cu forță) gajagt werden. 1662: Keserves vala nézni s hallani, hogy annyi sok kegyetlenkedő, minden könyörületesség* nélkül való sokaságos ellenségtől minden hegyek, völgyek, erdők, kősziklák elborítottván, azok között való lyukak, barlangok, menedék-, búvó-, rejtezőhelyek, mint valami fityésző vizsláktól, mindenütt felbujtatnának, kerestetnének és azokban rejtezett szegény község foltonként, csoportonként, hajtatták, huzattatnék a siralmas rabságra [SKr. 437.—*Így, de alkalmasint sajtóhiba könyörületesség h.].

hajtatik² 1. hajlítottatik; a fi indoit/incovoiat; gebogen werden. 1811: száz kezek a' munkához fognak, Régi kert sövényi 's karó ropognak ... Hajtatnak a' vesszők kemény sas-fák körül, Melyek az új kertet tartják, hogy el-nem dül [Árén. 11].

2. annyiba ~ annyiba hagyatik; a fi abandonat; es dabeigelassen werden. 1662: De onnan csak semmi válasszal bocsáttatván, mint méltatlan dolog csak annyiban hajtattott vala [SKr 567—8].

3. semmibe ~ semmibe vétetik; a nu fi băgat în seamă; außer acht gelassen werden. 1662: a mi nemzetünk között eleitől fogva mely káros dolog lőtt volna, hogy a meglőtt dolgoknak megírása csak semmibe hajtattak volna! kezekbe való summapénz- s egyéb ajándékokkal is, hogy óndlok* anélkül minden dolog csak semmibe hajtadni szokott volna, kiván és haszon lévén nevek, die 7. Maii ... csak szinte estvefelé indulhattak vala* [SKr 346, 543.—*A törököknél. *A fog. ilyen kuszált! A Várad környékének pusztítására készülő török tábor e szándékának megakadályozására menő követség indulásáról van itten szó]. 1664: egyébiránt is nem cselekedhetett volna eleget ő nagysága, könnyen által láthatja csak csekély elméjű is, hogy midőn ily veszedelmes állapotjában is valamit ő nagysága az ő felsége, az kereszténység javára elkövetetett, követte, mégis mind semmiben hajtatik [TML III, 90—1 Teleki Mihály Kászonyi Mártonhoz].

hajtatlan kihajtatlan, (friss) hajtás/sarjadás nélküli; fără vîstare noi; ohne Rebling, rebblingslos. 1637: Szent György napján* jobb része az azölőnek az föld alatt volt, hajtatlan, az hosszú tél miatt [Kv; KvE 171 SB.—*Apr. 24-én].

hajtatattik kergettetik, úzetik; a fi minat/gonit; getrieben/jagt werden. 1662: Láthatad volna a szegény községet, mint valami sereg juhát falról-falura, majorból-majorba, városból-városba kótyavetyére hajtattatni és gyakorta okosokban eladattatni a barmoknál [SKr 103].

hajtépelődés hajtépaszás; páruialá; Haarraufen. 1765: Imre György a keziben lévő égetbört réá köszönvén, leg ottan Murvai melyben kapta, s ottan taszigálni kezdvén így kezdődött a köztők levő haj tépelődés, hurtzalodás [Torda; TjKt V. 259].

hajthat¹ 1. terelhet, űzhet; a putea duce/mina; treiben/jagen können. 1746: A' Tsořdákön meg betegedett marhák iránt pedig a Pásztorok tegeynek hirt a Gazdáknak, hogy hajthassák marhájakat ad destinatum locum [Torda; TjKt III. 48]. 1806: ha a farkas avagy medve a barmot megmarja ... tartozik a pásztor ... orvosolni ..., ha a dolog úgy kívánja, hazafelé indítani, s mind addig hajtani, valámig csak lábán hajthatja [Frákos U; RSzF 196]. 1843: Varga Katalin a templom előtt biztotta a népet, hogy ... Az újonnan vetett erdőnövényekre marháikat hajthatják [VKp 74 bucsum-poényi* erdőgornyik Bogdán Juon gk vallási vall. - *A']. 2. kényszeríthet; a putea constringe/sili; zwingen können. 1548: Meg Mondam hogy ha kezesek nem Lennenek Jrtek en senkith erowel Az kezesse littere (l) Nem hajthatok [Sajókeresztúr SzD; BesztLt 20 Nagy Thamas Zwchy Vince beszt-i bíróhoz].

hajthat² rábíthat/vehet vmire; a putea induce; zu etw. veranlassen können. 1771: Egri János ... őfelségének instantiat adván be egy alkalmatossággal valami bajban, hogy inkább könyörületességre hajthassa a királyi szívet, így subscribálta: Johannes Egri, decem filiorum pater* [RettE 155-6. - *Ti. tíz fia volt].

hajthat³ E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: *hasznát* ~ hasznót/jövedelmet hozhat; a putea aduce beneficii; Nutzen/Gewinn tragen/bringen können. 1704: a kurucoknak igen sok javok lőtt volna Kolozsvárt, akikből a császárnak igen nagy hasznót hajthatnának, azért arról kellene gondot viselni [WIN I, 282].

hajtó¹ I. mn 1. terelő, űző; care mină (animale); treibend. Sz: *marha* ~ *cafrang* '?' 1695: az olyan marha hajto czafranghoz oda külgyme a posztot hogy arra varassa klméd [Ált Kemény Lt XXIII/1992].

2. vmit mozgató/működtető; care pune în mișcare, care acționează (ceva); etw. bewegend, tätigend. 1677: Vagyon a három ház kerítésin kívül hat fa oszlopokon deszkás héjazat alatt vas futató két lyukra csinált kő allyu kemencze, melyhez vagyon két bokor fúvó alá való futató hely; ennek fúvó hajtó kupás vízi kerekít az felső kemenczéhez vitték | Ez az víz láda szolgál az eőreg vas verőt hajtó lapátos kerekre | Innen is eléb mozdulván az kovács műhelyre való kerekét hajtó süipre, az is meg lehets, egy ideig elis szolgálható [CsVh 53].

3. készítő, ösztönző, ösztökélő; care stimulează/-

imboldește; anspornend, bewegend. 1710: a teremtet állatokban gondoltatott jószág láttatnék az Isten akarátjának ennek ilyen formában való csinálására mintegy hajtó és indító okának tétetni [BÖn. 454].

Hn. 1693: Teke hayto erdo alat (sz) [Kis-solymos U; EHA]. 1844: Teke hayto szélén ki járo határ [uo.; EHA].

II. fn 1. csősz, mezőpásztor/őr, határpásztor, tájkerülő; jitar, paznic de cimp; Feldhüter | erdőkerülő/pásztor/őr; gornic; Waldhüter, Heger. 1680 k.: látván ... az határainknak elvesztettségét az sok kár tétető gonosz potentariusiok mia, rendeltünk ezek(et) úgy mint gondviselőknak: Jankó György atyánkfiait, és ő kegyelme mellé záloglókat, hajtókat Mikes Pál Uram két bíróját [Zágon Hsz; Barabás, SzO 383-4]. 1769: (Az alperes) maga kárban találtatott ökreit midőn azokat bé akartak volna hajtani, mera et absoluta potentia media(nte), az hajtok(na)k nem tsak resistalt hanem a' marhakat pari potentia el is vőtte [Torda; TjKt III. 255]. 1811: Czáp Alexa ... vette Eszre a' Tűzet elébb ez adott hírt a' Vajdának, a' Vajda annak utánna lármázta fel a' Hajtokat és keze alatt lévő Embereit [Cold K; JHb 5. 3/3 Ifj. Stéfán Szimion (40) col. vall.] | meg parantsoltam a' kezem alatt lévő Hajtok(na)k hogy mennyenek s verjék féré a Harangot kiáltanak Tolvajt, s minden Falusi Lakosok a Tűz meg oltására kénytelenítsenek [uo.; i.h. Ungur Toma (32) col. vall.]. 1814: Krisztorán Gyermán nevű Zsellér ... Szolgál hetenként 2 napokat Tenyerrel gyalog szerbe maga kenyeren, mostan pedig Hajtóságával tézi-meg azon szolgálattat a Dézma mint hogy hajtó el-engedtetik [Septér K; BetLjt]. 1835: Az Erdo rendibe ne vágattassék hanem tsak imit amot ritkítva az Hajto jelen letiben [Sófva BN; Somb. II]. 1846: légyének tanum a' hajtók — mily izzasztó munkával írték a' város határán két bongoros helyet is, — vetém maléval [Dés; DLt 1242].

A címszóbeli szó a szerk. gyermek- és ifjúkorában Désen még köznyelvi szinten is közeleltlen, sőt szinte kizárólagosan használatos volt 'csősz, határpásztor' jel-ben.

2. marhahajcsár; minátor; Viehtreiber. 1710: Szegény emberek elpredált marháját, nevezetesen Szatmárnál két- vagy háromszáz ökröt, tehenet a hajtoktól elvettem s visszaadtam [BÖn. 724].

hajtó² I. mn. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: *paplan* ~ *lepedő* paplanlepedő; fată de plapumă; Überschlagen. 1705: adtam házaz tarsul, Pataki Boricza Arva leanyomat Técsi György U(ramna)k, mosta(n) Kentelki* es Czegei*. Eccla Praedikatoranak Ez Boricza leányomnak adtam ezeket: .. Item két gyolcs paplan hajto lepedő, egyik tarka selymes, másik reczes, Fejeres varrassal, csipkes. 3dik egy paraszt gyolcs lepedő [PIN 56. *Mindkettő SzD-ben].

II. fn kb. karikázó szőlőmunkás; muncitor

care lucrează la legarea vlăstarelor de viță de vie; Rebler, Rebenarbeiter. 1589: Kóuetkezik a' Zölre ualo kölchegnek zama ... Zeoleo haytas. 18 Marty kezdettem el a' Zeoleonek haitasat vgian azon napp voltanak 13 haitok attam eggiknek egyiknek d. 8 tt. f. 1 d. 4 [Kv; Szám. 4/XI. 27-8]. 1598: 26 Marcy 14 haytom wolt f 1 d 12 [Kv; i.h. 8/III. 26-8]. 1599: 27. Die Marty voltanak 9 haitok tezen d 72 [Kv; i.h. 8/XVI. 44]. 1683: A szőlő ... hajtók(na)k es Leveledzők(ne)k per djem az allyosanak d. 9. 9. az Javanak pedigh d. 10. 10 [Dés; Jk]. 1684: Aprilis 18. Kezdettem az martalji szőlő karóztatásához és hajtásához; volt két hajto s egy karózó Istók [Torda; TT 1889. 263 SzZsN]. 1700: Die 14 Marty a(nn)o 1700 Iste(n) akarattyabol a' dolog tevő tavaszi napok beköszönvén a' munkások diurnuma limitatott e' szerint: A' karózonak //12 hajtonak //6. kapasnak //12. homltonak //15. leveledzőnek //6 [Dés; Jk 305b].

hajtódik ? beszámítódik/tudódik/vétetődik; va fi socotit, se va socoti ...; an/eingerechnet werden. 1841: gyalog Szerbe hajtodatt 155 Marhás napszam ... Gyalog Szerben hajtoivan kiadásban megy [Pókafva AF; Born. F. IIf]. 1843: 140 Marhás napszám, minthogy Nyáron által gyalog szerben hajtodott, kiadásban megy [i.h. IIIC].

hajtogat¹ 1. tilalmasból behajtogat/terelget; a lua mereu ca zalog a popri animalele in repetate rinduri; aus dem Gehege nach und nach eintreiben. 1569: akkor penig Mykor Vramek Elnek vala senky Nem haytogatot sohonnan [Ménés MT; VLT 7/692. — A teljesebb szö. *hajtogatás* al.]. 1592/1593: azt az peres porondot ... mindenkor Niomasnak tudom mindennek zabad volt ot kj ereztenj. Nem lattam hogy onnet senki barmat hajtogatnak volna az peres porondrol [Désakna; Ks. — Dés és Szentbenedek határán a Kis-Szamosban lévő peres szigetecskére von. vall.]. 1597: Palföldiak feleől ieott szo be hogy az sora iaroknak az ky ereztett helyekreol marhaiokot be haitiak holott az eleott Regennis ki erezteo helyek voltak olyan helyekreol sem kylseoknek sem pedig az Korondiaknak marhaiokot ne haitogassak [UszT 12/97]. 1734: kezdette János Déák marhainkat, juhainkat haragjában hajtagatni [Vadverem AF; Told. 24]. 1747: kezdettek a Szépmezeiek Juhainkat a ... pallagokrol hajtagatni [Kük.; LLt 47/2]. 1771: a tilalmas pásztor ... eleib(e) vévén a' Bialokot hajtogatni s térengetni kezdé őket hogy ki hajtja a tilalmasbol [Mája MT; BetLt 7.]. 1810: Fola Gligor ... Hajtás is Lévéen az Mlgos Uraság gabonáját Nagyon Örzite, Melynél fogva hogy Hajtás az a Mellett Lévo Szénáját gabonáját bé sem hordhatván a maga ideiben, a falusi Marhákis oda Menvén igaz hogj hajtogatta Keményen kitől mit huzot Nem tudom [Sóakna MT; Born. G. IX, 4 Roska Vaszilika (35) vall.]. 1814: kérdém mit hajtagatának [Aranyosrákos TA; Borb.].

2. tilalmasba terelget; a mina (animalele) in loc oprit; in das Gehege (hin)treiben/jagen. 1780: gyakorta magok marhajokat kik hajtogaták ...? [Tarcsafva U; Pf vk].

hajtogat² tűröget; a împături (ceva); unterknüllen. 1582: En fylep Janosne magdalna ... uallom hogy Jamborb ferfyat Nem lattam egyet Igyarto georgnel amynt felesegenel bant zememmel lattam hogy az azony meg rntolta magát az ember zarazt haytogatot alaya az azonnak [Kv; Tjk IV/1. 58c].

hajtogatás tilalmasból való behajtogatás/terelgetés; luare ca zalog (a animalelor de pripas); Eintreiben aus dem Gehege. 1569: az gherebenes² Jobbagyok, az falwn kyweol egy Lab feoldet Eltenek az feketeben, Mostan nem elyk, akkor penig Mykor Vramek Elnek vala senky Nem haytogatot sohonnan, hane(m) chyak mostan, vram halala vtan, kezdek az haytogatast [VLT 7/692 Petrus Czako de Menes² ns vall. — *Mezőgerebenes TA. *Mezőménés MT].

hajtóká kabátgallér alsó, kihajtott része; rever; Aufschlag. 1800: Egy veres bársony hajtókával, ar(any) lántzolásal készült fekete bár(sony) karrako [LLt]. 1823—1830: Itt² szévedeztem áncsorogtam, ... azonban hallok kiáltást, hogy nevemen szólítanak ..., s hát látom, hogy jön felém egy ember fejer kaputban, fekete bársony hajtókával, kurta nadrágban s papucsban [FogE 257-8.—*1797-ben Bécsnek a Duna melletti részein].

hajtopénz (marhakártételért fizetett) csősz/mezőpásztor-járandóság/pénz; pripas/gloabă (plătită pentru vitele prinse pe loc oprit); Hegerbezüge (gezahlt wegen Viehschäden). 1625: az A ... mind az hajto penzreol ... mind a karrol keeszt ad volt [UszT 109b]. 1686: Citaltattam teóruenyhez az j birott ut falut ... hogy ... Juhaymott keczkekel es czapokkal edgyar(an)tt Karacsonfalua es Almas fele fordulo hatarbol potentia mediante be haytottak; az mely marhakot hayto penzig lejs bwntettek [Usz; Törzs]. 1720/1723: ha hól penig az marhák az ő kglmek tilalmasában bé menvén kárt tennének, ... meg betsultetvén az kárt, az kárnak refusioját, és az haza Törvényében meg nevezett rendes hajtó penzt kívánják, és praetendalják [Mezősámsond MT; Berz. 14. XVIII/30]. 1731: Az Ur Ver Boldisár Urunk vagj Jobbagji ... be hajtott Juhaiert hajto penzb(en) négy nyári Berbecset adván az Ur Emberel mellyet el osztván meg nyuztatott [Dés; Jk 415]. 1782: az kárból Also Suki Marhakat hajtván bé kénszeritettek az Also Sukiakat hogy a' kárt betsültessék meg, 's annak, és a hajto pénznek meg fizetése mellett Marhajokat vegyék ki ...? [K; SLt XLII. 5. 5 vk]. 1810: ezen hajtopénznek ... csekély volta aztis okozza, hogy még bé hajtókra sem tehet az Ember szert, ezen kívúl az illy alkalmatosságokban valo

szolgálatra sem igen bátorzkodnak magokat réá venni a miatt hogy néha meg is támadtattnak [H; Ks 117 Vegyes ir.]. 1815: (Az) Utazók is azért hogy a' nyomáson ki eresztenek ... nagy mértékben szoktak venni tőlők hajto pénzt is [Dés; DLt 361. — A teljesebb szöveg. *felsőkárt* al.]. 1832: Végeztetett, hogy ezentúl a Nagy Avasi Pityókás Kert őrzete a falu határpásztoraie légyen kik is ... onnan minden marhát, ami nem szántsándékkal hajtatik oda, egy-egy garas hajtópénzért hajtsák bé [Árkos Hsz; RSzF 155].

hajtósiág mezőpásztorság; jítárie, ocupația/sluja-ba paznicului de cimp; Dienst des Feldhüters/erdőpásztorság; pădurărie, ocupația pădurarului; Dienst des Hegers. 1814: Krisztorán Gyermán nevű Zeeller ... Szolgál hetenként 2 napokat Tenyerrel gyalog szerbe maga kenyerén, mostan pedig Hajtóságával tési-meg azon szolgálattat a Dézma mint hogy hajto el-engedtetik [Septér K; BetLt].

hajtott¹ b: hajtott/terelt; minat (la ...); eingetrieben. 1679: Recserol* jöt dezma-beli sertes marha Nro. 4 ... Gostinara hajtott sertes marha meljnek egyiket előtt előtt penzel valtnak fel [Királyhalmi NK; Ks 67. 46. 24a. — *A két, viszonylag közeli Récséről, Vajda- és Telekircséről (F) lehet szó]. 1787: a Kopolna martján lemenő határkerteken sok rések voltak ... melyekről feles számú károk estek ... azokért tartozik az ó bíró Ferencz Antal őkegyelme a rése(se)ket megzalogolni és azon zálagokkal az határpásztorságot segélyteni. De ellenben az határpásztorság is azon résekről hajtott marhák után vett gabonát össze kell zálagokkal egyeztetni; úgy, hogy a felvett kár nehogy különösen megmaradjon, és a zálaglókba kifizessék a karosokat [Oszdola Hsz; RSzF 153].

hajtott² 1. ? hajlított; indoit, curbat; gebogen. 1679: hajtott vas szeg nro 33. marok vas szegh nro 36. Léc szeg nro 8 | (A pohárszék) hajtott deszkabul valo menjezetes Sarga festekkel csilagoso(n) Czifrazott [Uzdisztpéter K; TL. Bajomi János inv. 16, 50].

2. 'p' 1570: egy vegh haytott gyoelchiot es ket vegh pechetes gyoelchot ... el veot volt es kyt otth adot ely kyt penigh ith al varasba [Kv; TJk III/2. 146 Anna Jerney ferencz deakne vall.]. 1620: Egy Bál hoszszu, auagy keskeny, auagi haitot gyoelczul f 4 ... * Egy vegh Indiai haitot gyoelczul f — /86* [Kv; KvLt II/69 VectTr 10—1. — *A harmincad (vám) összege].

hajtott³ kb. befolyt/jött; intrat; eingeflossen/kommen. 1781: Már ezen summából ki vévén az ... Specificált fundusimat és azok(na)k az olta hajtott hasznalt tesznek azok ... Interestével együtt 1052 ~ ezer ötvenkét Magy. Forintokat és 29 ~ huszon kilentz Pénzeket [MMatr 490 Özv. gr. Rédei Zsigmondné br. Vesselényi Kata kezével].

hajtóvessző kb. (szóló)kötöző vessző; mlaia pentru legatul vitei de vie; (Rebe)Bindrute/gerete. 1600: Az három hold zeoleore az mitt keolteottem, karora, veszzeore, ki vitelre, karoszasara, Haytasra, es Hayto veszzeore, kapalasara, ... f 57 d 68* [Kv; Szám. 9/XIII. 3 Damokos Máté isp. m. kezével. — *Folyt. a fels.].

hajtő ac de pár; Haarnadel. 1755: Egy Ezüst Haj tő [Mezőbánd MT; MbK VIII/19 Kovács Ágnes kel.]. 1797: Vagyon Ezüst Haytő 1 [Körtvélyfája MT; LLt].

hajú¹ cu părul ...; mit ... Haaren, ...-haarig. XVII. sz. e. f.: Az Curiosa Domina eléggé allittya hogy epen Apja fia, de meg ismerszik, mert ambár fekete Szemű, Szemöldekű légyenis a Gazda Aszszony de Arany Szörű Vrátul férjétől fekete haju gyermeke nem születik [JHb 17/10 lórtási ut.]. 1802: Szőts János ... alánéző, ősszel őszve elegyedett sargás haju [DLt nyomt. kl.]. 1811: Schmidt Márton ... fekete szeg, fekete borzos haju [DLt 749 ua.].

Szk: vágott ~. 1771: száma nélkült hallottam Détari Marit ... káromkodni mikor őszve veszett egy vágott haju kurvával a melyetis az háznál tartott vala Szabo Ferkóné [Dés; DLt 321. 29b P. Marton (30) ns és Judith Király cons. Petri Király (22) vall.].

hajú² vmilyen héjú/huzatú; cu o oarecare lusa; mit irgendeinem Überzug. 1656: Itte(n) vagyon eot vankos; kettéy feketes, nyomtatott haju [Dob; Mk Inv. 1]. 1806: egy tutzet ketske labu toltott Szék tsikos hajju párnával ..., két ketske labu kis asztal [Bodola Hsz; BLt].

hajvirág hajba való virágdísz; podoabă din/de flori de prins in pár; Blumenschmuck im Haar. 1673: Egy hajra valo gyöngyel tsinált hajvirág [Marossztkirály AF; IB].

hájzsír untură topită din osină; Schmerfett. 1792: Ezen lovas embertől küldtettem egy Désa Iros vaját, egy Désa Háj sirt [Bencenc H; BK. Bara Ferenc lev.].

hal ige 1. tn a muri; sterben. 1585: Aly Towa esze lelek Curwa Mert nekedis halnó kel [Kv; TJk IV/1. 477]. 1596: Segeswari Cristofne fia az hadba Eger ala holt [Kv; Szám 6/XXIII. 42]. 1657: Gerendre* érkezvén meghallám halálát szegény atyámnak ki az Bethlen Gábor halála után éppen esztendőbéli azon holnapban, hétben de szinte napban hala [KemÖn. 130. — *Később: Aranyosgerend TA.]. 1661: Megvallom, kereszttyén vagyok, akarok inkább azért az kereszttyéneggel mind élni s mind halni, mintsem szabadság nélkül az halálnál is keserűbb életet élni [KemIr. 341].

Hn. 1643/1770 k.: Est secus fontem Halni hagyó vocatum [Csicsókeresztúr SzD; EHA].

Szk: ~ni hagyja magdt. 1674: Nimett György proponaltat felesége Salamo(n) Borbara ellen ...

Mert ... Gyermekeket el egette ... Mivel az melyi törvint eleiben adtak a' szerint nem justificalta hanem halni hagyta magát feriet es Gyermekeketis hűtlenül el hagyta abszolvaltatik* [SzJk 138. — *Nyilván: a hűtlenül odahagyott férj a házassági kötelékből] * szörnyű halált ~. 1646: az fogoly .. az vrát ... egy kapával úgy üteotte agyon hogy mingyart szeornyű halalt holt [Kv; TjK VIII/4. 56] * éhkel ~. 1653: az halál is elkezdődék 1602-k esztendőn — karácson tájant ugyan nagy pestis kezde lenni, és igen holtanak, ki éhel s ki döggel [ETA I, 78 NSz]. 1657: ha pedig szokások szerint muniálnák magokat sánccal ... megszorítván éhíel halnának meg, mert mint kész harcra csak harmadnapí éléssel jüttek volt [KemÖn 74]. 1779: remenkedek I(ste)nert ... hogy Éhel halni ne hadna mind Gyermekestol ebben a Szük üdökh(en) [Oroszfája K; KLT 11]. — Vö. az *ch* szk-aival.

2. (meg)döglök; a crăpa/muri/pieri; verrecken, krepieren. 1657: (Ferenc doctor) ilyet mondott volt a fejedelemlnek: Ti, úgymond, úgy jártok, mint midőn Pellérdi uram hasa füresítésére leülvén, valamely szúnyog csipni kezdené ...; de eszébe vévén Pellérdi, úgy csapá tenyerével, hogy vápájában halnának alfelének az szúnyogok. Ti is elkezdhetitek: de midőn észreveszi török császár rajta csipkedéseket, úgy meg fog csapni, hogy vápájában haltok alfelének [KemÖn. 22]. 1771: Tudom azt hogy az ur eő naga juhái abban az üdöben derekason holtak rühben [Besenyő KK; BFR IV. R 20/26 Delei Görgy (50) jb vall.] | Tudom hogy holtak az ur juhái abban az üdöben az rühben, az mint hogy az másoké is igen holtak [uo.; i.h. Filep István (30) jb vall.]. 1811: Beteg a' szegény Kos, 's talám halni készül [ÁrEn. 160]. — E jel-re 1. MNy LX, 357–8; SzE 422–5.

Szk: éhkel ~ éhen döglök. 1662: lovak pedig éhkel kezdvén halni, ... míg magok is az éhség miatt anyira meg nem bágyadnának, s lovok is el nem esnek, oly nagy emberkedéssel viselkednek, hogy inkább mindennap mind lovakon s gyalog csatára járnának* [SKr 327. — *A moldvai Szucsva (Suceava) ostroma alkalmával az ostromlottak].

3. ~va a. holtan; mort; tot. 1582: Catalin Zekel peterne vallia, Lattam hog Eppel Janos pap eo maga, Zekel Balasnenak az Annia mikor halva fekwennek teolle eg on palazkott vyn el [Kv; TjK IV/1. 87]. 1630: mikor halva fekszik vala Kalo* Fazakas Görgynek az felesége oda menek latnj [Kv; RDL I. 19. — *Uo. más tanúk vallomásában a vezetőknév Kalos és Kaloz alakban is]. 1657: Ez útban láttam, lován ülve megvötte az fullajtárt az hideg, halva esett le [KemÖn. 50] | vitézi módon ... emberkedtek, de az sokaság végre csak elnyomta, és az sánccal kimenvén, az népben nem sok halva, hanem kíváltképpen az főrendek, mind rabbá esének [KemIr. 320]. — b. döglötten, döglöve; crăpat, pierit; verreckt. 1708: az juhaim kétfele szakadván sokat vert le a farkas ... Elevenységben, az enyimben hatot

érték farkasmartát, az többi halva szagatva [Torda; TT 1890. 508 SzZsN]. 1770: az elmúlt Nyárban Udvarbiro Uram ö kegyelme Háromforint árra egér maszlagot hozatott Károly várról ... Tett is hasznót ... , halva ... a kevés között feles számu egér találtatott [Balázsfa; UTI]. — Érté a jel-re 1. MNy LX, 357–8; SzE 422–5.

hal *fn* 1. peşte; Fisch. 1570: Susanna fenessay Mihalne ... vallya ... hyta eotetis Zabo Janos-ne oda fely az Toromba Jllien Zowal hogy Jer fely velem Az Trombitashoz halakat veottem Malozat teoltette(m) es Jol Thartalak de eő Nemi akart [Kv; TjK III/2. 25]. 1589: mént volt Monostorra az vrunk p(rae)dikatora, hagi onnat alazent, kwideot Biro vram neky bort, czipot, halat, meli tezen d. 30 [Kv; Szám. 4/X. 33]. 1599: Az holt halakat azert a vasarbirák illendeo, es Alab valo arron Adgyak [Kv; TanJk I/1. 334b]. 1735: Vagjon egy To, a Regi Falu helyiin ... Halak ... vadnak benne effélék, Csuka, Czonpo, Karász; és sügér [Mezősztjakab TA; JHb XI/9. 13]. 1754: Hallottam hogy Vass György úr ö Nga ide küldvén halásztatni Szép Halakot Csukákat fogván az Ur Vass György Uram emberei az Ur Lugosi László Ur(am) Fia a Halakot mind elvette volna, ezt mondván az Urffi hogy az Ur(na)k nem szabad itt halásztatni [Tóhát AF; JHb Kirila Tamás (30) jb vall.]. 1819: kérdezte, hogy tétteznék é a házassága ...? melyre asztat felelte hogy a' leg jobban és a' vízben élő halnak állapattyához hasonlitatta [Kv; Pk 2]. 1844: haromszor azon Thórol a gát el szakadt, elsőben semmi károk nem volt, de az utolszori két rendbeli el szakadásakor hala vize el foit, és a Thó helyi szárazon maradtott kár lett a halakb(an) [Tóhát TA; JHb XI/17. 7].

Szk: ~ venni. 1600: Keotelwereo Thamasne Dimbriger Margit Azzonny ... vallja Boys menth volt hal venny, Amikor oda erkezet Akkor Immar vgyan sok halat el veottek volt ... az halaznetol ereowel ... az darabontok [Kv; TjK VI/1. 433].

2. halétel; mincare de peşte; Fischspeise. 1662: Az eledelek sok szép húsokból, madarakból, halakból, különb-különbféle tengeri halakból, habarnicának, austrigának, szplatajenak, efféléknek bőségéből ... nádmézes eledelekből állanak vala [SKr 269].

3. a ~ak jegye február; februarie; Februar. 1811: Ugy várjuk mi-is a' kellemetes Tavasz. Várjuk, mert el-hozta az Idő rendje azt, ... El hozta, mert a' Nap a' Kos jegybe jöt már, ... vagy talám tsak írják; 's megtsálnak, Talám most-is fázik Jegyibe a' Halnak* [ÁrE 159. — *Lapalji jegyzetben: A' Halak Jegyin érteni kell Februáriust].

Sz. 1710: Beldt azon esküdt, hogy azt a pátenst ö suhasem kérte, sem arra nem vágyott, hanem Teleki ö híre nélkül megíratta s készen adta kezébe a fejedelem nevével, mint nagy specialis gratiát. Ambítiós halnak (:olyan volt pedig Beldi:) nem lehetett alkalmasabb geleszta és horog [BÖn. 679–80].

hál 1. a minea/innopta.; schlafen, übernachten. 1569: Az Arwa Marhayat ezik izzak minden napp zwutelen az eó hazaban jozagaban ha<1>nak [Somb.]. 1582: fel mentek ... az haz heará hogy ot hallianak [Kv; Tjk IV/1. 106–7]. 1600: a honnet az diznot be wztek, ott eleget iartam hal-tamis a Juhal [Szováta MT; UszT 15/105]. 1639: hogj a katonak el menenek alaköltözék halni [Mv; MvLt 291. 191a]. 1657: az havas közt az útban egyfelé ki nem mehetvén az rettenetes hó mjjatt, ott hálánk | Zörgetést hallván küldém az inast, ki házamban hált [KemÖn. 50, 169]. 1662: Szuhay Mátvás^a a hadakkal a város^b alatt hálai kényszerítettett vala [SKr 496–7. — *Kállói kapitány. ^bVárad], 1710: Én marasztám háljon ott, de még fenn lévén a nap, elméne [BÖn. 698]. 1750 h.: valamely legény Ura hire nélkül eczaka kün hálai az ilyen mester legény büntetődik flor. 1. az ágy vetőnek 15 denar [Kv; FésúsCjk. 14]. 1842: Azon szobába akkoron, mikor a tol-vajság történt senki se nem hált, se nem lakott [Km; KmULev. 3]. — L. még BÖn. 685–6, 697–8; KemÖn. 84, 97–8, 132, 146–7, 150, 178.

2. vkivel együtt hál; a se culca cu cineva; jm beischlafen. 1593: Margit azzoni Molnar gergelne vallia Én minthogi el hittem hogi igaz hazas-sagbeli emberek, derekalt vetettem nekik, az feoldre, es arra fekvttének, ... ket ejel haltak egimassal megh nallam voltak [Kv; Tjk V/1. 251]. 1614: Bathori Gabor Dengeleghineuel <ed>-gyütt czyak ketten egy hazban haltak. Tudom aztis hogy also Inghben Jeott ki az hazbol Dengeleghine kiben az feyedelem volth [Medgyes; VLT 53/526 7]. 1710: úgy segélje, ha elébb tudta volna, soha meg nem esküdtem volna véle, és ha mit nem nézne, soha véle nem hálnék avval a leánnyal [BÖn. 753]. 1772: Grof Haller Péter Ur ó Nga égy Inassa Váradí Évához ... minden Eczaka ... ment hálai melyet is észre vevén ... ó Nga Pater Kardgyián ó Atyaságához panaszt tett és meg is kérte, hogy mihent észre veheti mindgyárt fogassa el a Legényt [Dés; DLt 321. 73 Andreas Boda Szabo (75) nb vall.] | Zágoni Jankotol hallottam ... hogy Takáts Mihály Uram nem tsak Aszszonyokkal sótt Ferfiakkalis szokot parasználkodni sokszor panaszolta nekem hogy nem nyughatik tölle még a Mezön is, mert még a Mezőre is utána hordgya a Bélest fehér kanczá-jával, olyan is volt mind örökké mint a viasz sótt mikor véle hált másnap a tsúrnél ugy fetrenget mint a kutya [Dés; i.h. 81a Viséng Francisca cons. Nob. Gorgii Vajda (35) vall.]. 1817: Osztán égy hívséges Cselédet hol találász? Ha jó kedvű lészén, azt mondják, véle hálász [ÁrEn. 204].

hála halatumire, recunoştinţă; Dankbarkeit. 1657: Ilyen a sehonnai emberrel való jótételnek jutalma és hálája [KemÖn. 149]. 1662: Azért immár ennyibe kelvén az szegény országnak imjában való sok költsége, fáradsága, sok epekedésének, könyörgésének, hűségének semmi tekin-tete, kedve, hálája nem lévén, az mindenható

nagy Istent híván segítségül ... bizonyny csak elmennének és há a vezér akarja s hozzájuk fér-nének, szemtül-szembe vele meg is vívnának [SKr 185–6].

Szk: *Li ad.* 1655: Urunk ó nagysága onnat haza szállván hadaival Istennek a győzedelemért nagy hálákat ada [ETA I, 159–60 NSz]. 1657: Mutasd meg, Uram, irgalmasságodat ... Engedd boldog állapotban találunk minden kedvesinket, hogy ... Tenéked örvendező hálákat adhassunk [KemIr. 334]. 1758: Hálákat adok azért az én Uramnak és jóltevő Istenemnek, hogy engemet keresztény szüléktől ebben az igaz vallásban^a születtetnem engedte [RettE 80. — ^aA ref-ban]. 1761: Végre erőt vevén magamon, hálákat adék az én Istenemnek, ki engemet ez álom által taní-tott, hogy tudnám en kétséges állapotban az én dolgaimat okosan folytatni [NyIr. 200 Bánffi Farkas álma]. 1817: Mikor az UR rátok ily' ditső ortzát vet, E' kegyes Atyának hálákat adjatok [ÁrEn. 172]. — L. még KemIr. 329 * (Úr)Is-tennek ~. 1618: Istennek hálá, nekem erre elég üdöm volt [BTN² 133–4]. 1636: Ez előtt közel négy esztendőkkkel kezdtem vala az Graduált nyomtattni ... kinek el készítettésében-is voltak akadályok, de legyen hála az Vr Istennek im boldog végét engedte érnünk [ÖGr. 4 I. Rákóczi György sk aláírásával]. 1653: irhatom azért ke-gyelmednek enis az el mult kedden ieottem el Cziczzyobol eó kegyelmeteol, Istennek hálá akkor szennuedhető egéssegen ualanak eo kegyelmek mind fejenkent [Szárhegy Cs; Törzs. Lázár István apósához; Petki Istvánhoz]. 1723: az esős üdö esmét el kezdette vala járását ... de most esmét I(ste)n(ne)k hálá a harmadnapot fogva esmét szep üdök kezdének fordulni [Darlac KK; ApLt 1 gr. Haller János lev.]. 1843: Kár most Istennek hálá nints, tsak a' Szombati szél hánnya meg a' Szalmát és Nádas fedelű épületeket egy kevéssé [Zsuk K (melyik?); SLt évr. Pataki Mihály lev.]. — L. még ÁrE 172; BÖn. 797–8; SKr 149; TT 1889. 254.

hálaadás gratitudine, recunoştinţă; Danksagung. 1584: Az Reghy Attiainkis Iambor Biraioknak zoktanak Neminemoe haladással^a es Adomannial lenny es zolgalattiat meg halalny [Kv; Tanjk V/3. 283a. — ^aHangkivetéses alak; olv.: hála-dás]. 1588: Az Also Espotaly mester Nyrezo David iamborul visselwen gongiat az zegenieknek, az Espotaliba(n) talaltatik Adossa tenny az varost, chak f. 8/68 mellyet eo kgenek megh Attanak es iambor zolgalattiah haladással veottek [Kv; Szám. 4/II. 17]. 1636: igyekeztem hogy jó szolgának találtassam én az en Istenemnek velem tött sok kegyelmességét valami kis tizikkel hálá-adásomnak sengéjét ó felsegenek bé mutathatnám [ÖGr. 3 I. Rákóczi György sk aláírásával]. 1657: adj erősséget és szent lelket arra is, hogy minden mireánk most elrendelt látogatásodat békességes türéssel és hálaadással vehessük [KemIr. 334]. 1662: Melly napot^a fejedelem míg éle, hogy isteni tisztelettel, böjttel és hálaadással szokott vala

esztendőnként celebrálni, megszentelni [SKr 179. — ^a partiumbéli török elleni győzelem napját]. 1783: Simon ... instál az Mlgs Urnak méltotassék tová Karatson feleig varakozással lenni akkorra valami Marhakot hizlalván az Brahán betsülett és hálaadással meg viszi [Nagyikló SzD; SLt XXXIX].

hálaadatlan 1. háládatlan

hálaadó háládatos; recunoscător; dankbar. 1646: en az Istenemertis azon kérem kegtetek, hogy most ep es egességes állapotiban tegyen oly io rendelest es igazitast keoztünk hogy ha Isten bennunket hatreb maraszt, lehessünk mys háládok kegtetek mondhasunk Iotis ketek utan [Bádok K; JHb III/72 Kézdiopolyáni Verea István atyjához]. 1662: Akik az ő királyukhoz hívek, hazájukhoz hálaadók, és akik vitézkedni készek, és akik hitükért és vérüket kiontani mindenkor készek [SKr 112].

Szk: ~ szívvel. 1636: Igy ditsóitették az Istent az régi szent Atyák és Propheták, az kik ... nagyságos és tsudálatos jó tétéményt ... buzgó elmével, és hálaadó szívvel elől számlálták [ÖGr Aj. 7]. 1750: köszönöm háládó szívvel, hogy nem Sajnállya a' Mlgs Familia Léveleit excutialtatni [ApLt 3. Alb. Somlyai de Csik Somlyó lev. Nsz-ből].

hálaadóképpen hálaadásképpen; drept recunoscintă; als Danksagung. 1636: Beszéddel avagy szóval ditsóitk az emberek az Istent akkor, a' mikor az ő jó tétéményt nyelvekkel hálaadóképpen hirdetik az ő tselekedetit [ÖGr Aj. 7]. 1640: Kgd(e)t kerem edes Batya(m) Ura(m) ... joakarattyan nem fogjatkoztatson megh, hanem faratsagat nem szanvan az megh irt napon legien jelen Azzonjossal eo kghmvel egjetemben itt Barcaj puzta hazammal, melj kgd jo akarattjat, s atyafisagos szeretetnek megh mutatasat halado keppen igjekezem kg(ne)k meg szolgálnom [Barcsa H; Ks GrTr V. 360]. 1664: Kegyelmed jó intimatijából Bethlen vramék ő kegyelmek mutatnak ismeretlen voltomra oly istenes jóakarattjokat ..., melyet én is, ha miben itt a conventbéli szolgálatom kívántathatnék, hálaadóképpen megszolgálni igyekezném ő kegyelmeknek [TML III, 129—30 Szalárdi János Teleki Mihályhoz].

hálaadóság hálaadás; recunoscintă; Danksagung. 1657: Ily háládóságot tapasztalék az ember-séges szegény legényben [KemÖn. 119]. 1662: fm! hálaadóság helyett vádlással jutalmaztattunk* [SKr 467. — ^aII. Rákóczi György vádirata a lengyelországi gyászos végű hadjárat után helyébe fej-mé választott Barcsay Ákos ellen].

halad 1. telik, múlik; a trece (de), vergehen. 1657: hogy az idő inkább haladjon, engem is lebeszélé, s gyalog vélek mulatozva menénk Kisfaludig [KemÖn. 112].

Szk: esztendői ~. 1811: egész esztendőt szám-lálj a' Mendlónak, Ennyit ül a' csitkó az annya

méhbe, ... Sőt a' nemesebb Faj meg-töldja az időt Tudok Kantza csitkót haladott Esztendő [Árfén. 144].

2. egy kicsit ~va egy kis idő múlva; peste puțin timp; nach kurzer Zeit. 1843: egy kitsit haladva azt mondja Kotsis Károly Grof Teleki Sándor urnak Czuki Állj ki előllem Baszam aki szented van alaton gaz embere [Moson MT; TSb 49].

3. halasztódik; a amina; aufschieben. 1583: eo kgmek varosul megh erthwen, ahol Iobithany kel io itilettel Iobitany akariak, Ahol penig helie(n) kel hadny azt chelekezik, de semmykeppen Ne(m) akariak ez dolgot haladny [Kv; TanJk V/3. 273b]. 1602: Megh ertettek eo kgmek egész varosul az plebania haznak plebanos nekewl valo vacalast mind az zegeny bodogh emlekezetheo Erasmus Vramnak halalától fogwa, mely tiztre valo valasztas az eódeonek az eo sanyarw nyawallas myvolta miat haladot, hogy azert immar towab ne haladgyon ... valasztottanak eo kgmek ... az plebanossagnak tisztre es gondwiselesere Geochy Pál Vramat az mostanj Schola mestert [Kv; TanJk I/1. 404]. 1657: Ez lakodalom pedig lón anno 1626. Első terminusa tudom, vala februariusban, de betegsége miatt haladott vala valamit, s nem emlékszem jól az napjára [KemÖn. 65]. 1664: Kegyelmed ... levelét, Uram, nagy böcsü-llettel vettem ... Hogy Kegyelmed levelemre való replicálásnak haladni kellett volt, abba, Uram, nem volt fogyatkozás, tudván jól az Kegyelmed udvarnál való foglatatosságát [TML III, 129 Szalárdi János Teleki Mihályhoz]. 1683: akkor* nem reménlettem, hogy halálom ennyire halad, es ilyen magammal jo tehetetle(n) erőtlenségre vén-séghe jussak [Torockó; Pk 2. — ^a1675-ben]. 1710: egyszer hallom mindenfelől, hogy beszélék az én titkomat*; azért úgy találók, gyűfűváltás, hitlés, a ki tudja eltávoztatására legyen meg, a hazavitel haladjon bár [BÖn. 752. — ^aA leány-kérést]. — L. még SKr 560.

Szk: ~ a dolog vmire. 1587: Haladot az dolog erre hogy Biro vr(am) eo kgme hífiasson minden Arossy es kalmari Rendeke, Newket be Irattassa, Rs illie(n) feő Vrainnak, Catalogwsba Aggyak [Kv; TanJk I/1. 43].

Sz. 1590: amy halad Ne(m) múlik [Kv; TanJk I/1. 142].

haladás 1. halasztás; aminare; Aufschub. 1648: harmadik kezen fordult meg Rationk(na)k examinalassa, melynek ilyen hoszsu idokre valo halladása miatt vagyó(n) az mostani busulasunk [Alvinc AF; Szád. Casp. Bodo lev.].

2. halogatás, elhalasztódás; aminare, tergiversare; Aufschieben, Hinziehung. 1664: Úgy értjük, Kegyelmed szentpéteri* házához érkezett s nem kevésé csudáljuk, hogy ott megtartózott, holott tudja, az fő vezérnek addig nem írhatunk, míg Kegyelmeddel szemben nem leszünk, az dolgokat meg nem értjük; az országnak pedig felette káros a vezérhez küldésünknek haladása [TML III, 119. — A fej. Teleki Mihályhoz. — ^aUzdiszpé-teri (K)].

haládatlan **halátlan**; nereguncsátor, ingrat; undankbar. 1573: Adom Emlékezetre Myndeneknek az kyknek jllyk ez en Levelemnek Rendybe: Hog my megh tekynthwen az wytezleo, Kamuthy Balasnak zolgalattyath kyt my hozzank muthatho Nag' emberseggel azokrol my sem Akarthonk neky halaadatlanok lenny: hanem az my falwnkath Magyar orboth Enyedhez tartozoth ... neky Attwk es keotheottewk ezer forynthba hog' Birhassa mynden haznawal es hozza Thartozóywal egyetembe [Törzs. Bekes Gáspár ad. lev-e sk aláírásával]. 1657: Nagy keménységet mutata az fejedelem akkor is én hozzám ... Oh halaadatlan világ! | Halaadatlan hazának haládatlan* fejedelmi [KemÖn. 17, 23. — *Egyszer így is!]. 1662: Talán méltóságom inkább, mint személyem halaadatlan, mellyet illenék visszaengednem, ha tőle vettem volna és csendesen kérné* [SKr 461. — *Barcsay Ákos, az 1657. évi szerencsétlen lengyelországi hadjárat után II. Rákóczi György ellenében megválasztott fej. felelete Rákóczi vádiratára]. 1672: Szakmari Peter vram(na)k az ki moston Tekintetes Nehai Szet (!) Pali Janosne aszszonyom ő kglme Lelki Tanítója, nem Leven felejekeny s haladatlan a regi sok jokert Nemes Peter vram, hanem maga szabad jo akaratyja szerint ada es ajandekaza ... Szakmari Peter ur(am)(na)k ... Tohaton* levő haz helyeit [Torda; BLt 11 Nemes János kezével. — *TA]. 1748: nem tekintven eo Ngā az ő haládatlan és hűségtelen voltát [MNY XXXVIII, 134].

haládatlan **kodik** **halátlan** **kodik**; a fi nereguncsátor/ingrat; undankbar sein. 1717/1781: En Itilő Mester Uram protestálok, haládatlan

haládatlanság **halátlanság**; nereguncsátintja, ingratitudine; Undankbarkeit. 1636: Igy ditsőítették az Istent az régi szent Atyák és Propheták, az kik ... nagyságos és tsudálatos jó téteményit ... háládó szível elől számlálták és az Istent érettek áldották, magokat pedig haládatlanságokért vádolták [ÖGr Aj. 7]. 1657: az mi kegyelmes urunk megtanulta gyermekségétől fogva, hogy az földnek legnehezebb terhe az halaadatlanság légyen [KemIr. 322]. 1662: Mindezeket világ e-leibe terjeszteti nem akartuk, őkegyelme becsületinek kedvezvén, most is elnyögnök, ha azzal nem tételné halaadatlanságát, hogy pogányoknak gyűlölségbe ejtené jó urát [SKr 462. — II. Rákóczi György vádirata az 1657. évi szerencsétlen lengyelországi hadjárat után vele szemben fej-mé választott Barcsay Ákos ellen]. 1664: S meg is kell nyugodnunk Istennek ő szent felségének akaratján, ki a mit az ő népének vagy a bűnért, haládatlanságért, megterhetetlenségért való érdemlett büntetésére, vagy az ő jó kedvéből való szabadítására és megmaradására elrendelt; az külső eszközöket is azok szerint szokta igazgatni [TML III, 129 Szalárdi János Teleki Mihályhoz]. 1674: Anno 1661 esztendőben ... az Űristen őfel-

sége igaz ítéletből az embereknek haládatlanságokért, őfelsége ellen valo sok vétkeinkért az mérges dőghalál köztünk grassálván, kiszóltá az Űr őfelsége ez árnyékvilágból az mérges mirigy által ez Gáspár nevű fiamat, az mely volt tizenegy esztendő [KvE 193 LJ]. — L. még KemIr. 331.

Szk: ~gal fizet. 1642: haladatlansággal az kedőtől vet jokert nem akarok fizetnj [Árpástó SzD; Ks 41. B. 12].

haládatlanul **halátlanul**; ingrat, cu ingratitudine; undankbar. 1657: simulálnom kelletvén előtők, ők pedig azt alítván, hogy mind religiómát és benefactorimat haládatlanul elárultatják vélem, minden titkokat aperiálják vala [KemÖn. 122] | Jaj, jaj, jaj minékünk mert vétkeztünk, mert haládatlanul és istentelenül cselekedtünk, Uram, a' Te szemeid előtt [KemIr. 332].

haládatos **hálás**; multumitor, recunoscător; dankbar. 1797: igyekezetemet, hogy a' Nemes Haza és Excellentiád, sokkal fellyül érdememenn megjutalmaztatta; azt holtig ... mindenütt a' leghaládatosabb dítsekedéssel hirdetem [MNY XLVI, 65 Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz Göttingából].

haládatosan **hálásan**; recunoscător, indatorat; dankbar. 1571: eo N. vayda vrunk Engette, hogy zabad legen kinek mynd Trebellyet haza hozny es dezmat Neh adny beleole ... Azert ez zeren eo Kegek Io Newen es haladatoson veottek eo Nagtwl Megis Maradnak rayta [Kv; Tanjk V/3. 45b].

haladatosság **hála**; recunostință; Dankbarkeit. 1667: Ha oly kérdés támadna, micsoda haladatosságot mutatna az ország őfelségéhez jótéteményéért? [KemIr. 345].

haladék **halasztás**; aminare; Aufschiebung. 1572: Erthyuk leveletekbeol, hogy Drumar Mihaly Smecher Gabriel Es Akler Balynt kyknek my tewleont Adossagoknak meg fizeteseben fel ez-tendeyg walo haladekok wolna, ... ez orzagbol ky meneo zandekok wolna, Haggywk azert Nekték ..., hogy azok kyknek adosok karba ne Maragyanak, Arestallyatok meg mynden eoreokegetek ... Stephanus Bathorj de Scmlyo [BesztLt 3628. — A fej. a besztli bíróhoz és hites polgaraihoz]. 1598: Martonosi Sofaluj Tamasnak Ahogy betegsegere tarták Causaiat Sebe Janos ellen, de hadgia az zek hogy oly keze(n) legye(n) p(ro)curatora ... hogy teobzer ne(m) leze(n) haladekja [Uszt 12/135]. 1604: az al peresek haladekotis kiwananak [i.h. 20/320]. 1605: Imreffy Vram ... ielente az Varos cleot hogy semmith egyebet Nem vezen ezeben deliberationkbol hanem chyak az haladekot [Kv; Tanjk I/1.516]. 1662: a dolgok igen szorgosak s haladékjok károsok volnának [SKr 459]. 1677: ha a dologban oly homály lenne, ... adassék annyira valo haladék, hogy a' vádlásra vagy mentségre valo requisitumokat

meg-hozathassák* [AC 40. — *Az al- és felpere-sek].

Szk: ~ba megy. 1562: az kegelmetek dolga Megy haladékbá [Szúv.; BesztLt 67 Joan. Thorma comes com. Zolnok interioris Gr. Timar beszt-i bíróhoz]. 1657: de mivel ez dolog haladékbán méne, azalatt az fejedelem is másra fordítá elmé-jét [KemÖn. 85] * ~ban van. 1578: Vegezetre myert hogy eo kegme Byro vram(m) az tawaly eztendeobe az hatar dologat el Indetotta, az penig a' my az Monostory hatart illeti haladékbá vagion, keryk eo kegmet Byro vramat hogy meg erchie az tawaly Birotul, a' dolog mybe allapodot [Kv; TanJk V/3. 158a] * ~ot kéret. 1570: Myert penig hogy most ew kegyelme, haladéket keretet, az Zekteol, es az Zek is meg engette, ew kegyelmenek a haladéket [Székelyvásárhely; BálLt 1] * (minden) ~ nélkül haladéktalanul. 1571: Kdet Azert kerem hogy Kd Azokban mynden haladéknál kawl es kysedelemmel kawl Mennel hamarab Lehet el Jarwan zorgalmatosson Kd Azokat chyelekegyge megy az Ew Nagsagok paranchyolattya zerint [Szúv.; BesztLt 3503 Petrus Zent Myhalyfalwy Casp. Zewch beszt-i bíróhoz]. 1577: Itylik eo kegme zwksegének lenny hogy haladéknélkwl eo kegme Byro vram tanachiaawal lellye meg az feyedelmet es vegien c(on)sensust Rea az feyedelemtol [Kv; TanJk V/3. 147a]. 1584/1590: lefelet wefen az foghot vraitmol, Az vthan Ityleo Mester által Exequaltassak ... azoknak delibratioit ... haladéket nélkül [WassLt. — A teljesebb szöv. fogott 9. al.]. 1589/XVII. sz. eleje: Edgi Heti beres Legeni ne válthassa es hagihasa el Gazdaiat semmi egieb wdeoben, hanem Kis Aszszon napian*... Ha penig az el hagianak bizonyos elegendő okát adhatná, az Ceh meg itillie mindgiarast haladéknél kwl [Kv; KőmCART. 5-6. — *Szept. 8.]. 1590: ezt az dolgoth meg ertwin minden haladéknélkül (!) kikett az dolog illet Torweni zerint mindgyart meg lassa es el igazicha [UszT]. 1605: Tettzett hogy biro Vram minden haladéknélkwl az Jdes Vraimban zamoson gywtessen be [Kv; TanJk I/1. 529]. 1697: Végezte azért a Tiszt. Consistorium, hogy minden haladéket nélkül arra rendeltetet ... becs(ü)(ete)s Emberek(ne)k kezekben adgya Totfalusi Ur(am) mind azt a' részt a' mi keszen öntve vagyon mind a' mi rész öntetlen vagyon [Kv; SRE 52]. 1818: a Kolos Monostori Uradalmat az ugynevezett Mátéfi Háznak contractus mellett örökösön meg cserélt részében haladéket nélkül introducállyák [Km; KmULev. Szentés Dávid urad. provisor nyil]. 1884: a fatorony gyengült, az egyház célja, hogy egy új kőtorony építése — a templomhoz ragasztva — haladéket nélkül megkezdessék [Nagy-petri K; ETF 107. 17]. — L. még EOE X, 480 * további ~ nélkül. 1826: Ha a kalandosbéliek közül valamelyik a' temetőközben a keserves háznál az uton vagy a' temetőben lármát, vagy veszekedést szerezne ... további haladéket nélkül az apa házánál büntetődjék 1 frttal [Kv; EM XI, 377 A Külközép utcai Kalandos-társaság art. XXVIII] * ~ot vesz. 1570: Mind az által Enne-

ke(m) wgy teczenek hogy Igaz mosthan (agy!) ez zékrlw wegzenek chyak haladékoth Masodik zekre [BesztLt 68 Wermes Lucas Pisthaky a beszt-i bíróhoz és hites polgáraihoz]. 1657: mely kérdésben tettétvén mintha semmit nem értettem volna, mondám: mint régi dologról s ily véletlen kérdésre nem felelhetek, gondolkodván felőle, ha mi eszemben jött, örömet önagyságának aperiálom kívül haladékat vévén, hogy se hozzátétel, se elvétel ne lehessen, frásomban tők választ* [KemÖn. 162-3. — *Köv. a nyil.].

haladéklevél perhalasztó levél; prorogatoria; Aufschubschrift. 1573: Anna nehay Sala Bahintne, Azt vallia hogi ... meg Izeny Neky Telegdy Miklos hogi az vra Boneky Ezer forintal volt ados, de eo az eleot Nem twtta, Azt Ertven Meg Izeny feyervarra peter deaknak hogi adossagot keret rayta Telegdy azert lenne valamý gondviselésel neky, peter deak egi haladéket lewelet kwideot neky [Kv; Tjk III/3. 204]. — A jel-re 1. PPB; NySz.

haladékozik halogatódzik; a (se) amina; verzögern. 1662: Mellyben^a a tanács nagyon cunctálódván, haladékoztan, die 1. Augusti jó reggel újabbán a város^b alá nagy sok török, tatár hadak útvén, alsó hóstátját meggyújtván, a város kőfalától killyebb levő három körbe forgó egyik főmalmát is meggyújtván, felégeték s jó folt marhakat elhajtának s embereket is ragadozóának [SKr 656-7. — ^aA törökkel való értekezésben. ^bNagybánya; 1661-ben történetekre von. feljegyzés].

haladhat halasztódhatik; a putea fi aminat, a se putea amina; aufgeschoben werden können. 1710: öt hete amióta a feleségem megholt; az asszonyok megégetnek, ha olyan ritka jó feleségemet olyan hamar elfelejtem. Mondá: Hiszen a hazavitel a becsületre nézve haladhat, csak a kötelesség titkon lenne bizonyos; néha az ilyenben a késedelem veszedelmes; másoknak is vagyon szükségek feleségre [BÖn. 750-1].

haladható halasztható; care poate fi aminat; aufschiebbar. 1662: a fejedelemnek, fejedelem-asszonynak Erdélyből igen örvendetes hírek érkezett vala, hogy az ifjú fejedelemasszonynak die 24 Februarii egy szép fia született volna, ... kinek keresztsége, ha addig arázanának, hogy haladható volna, diem 2. Április rendelvén, hogy a szomszéd oláh országbeli vajdákat is ..., az ifjú fejedelem komaságra elhívhatná [SKr 245].

haladoz halasztódik; a (se) amina; aufgeschoben werden, sich verzögern. 1619: haladoz az Balassi^a uram szembenlétele [BTN^a 381. — ^aBalassi Ferenc Usz főkapitánya, feji főlovászmester, a fej-nek konstantinápolyi főkövete (i.h. 462). ^bA török portai fogadása].

haladozás halogatás; aminare; Aufschiebung. 1678: ezek^a is alkalmas haladozást^b eltűrnének, csak hogy ilyen pertinaciter ne lenne válaszként, mint Kamuti uramtól^c [BTN 125. — ^aA törökök. ^bA délnyugati erdélyi végvár, Jenő átadása iránti diplomáciai tárgyalás dolgában. ^cKamuthi Farkasnak, Erdélyi portai követének ez ügyben tanúsított makacs, merev magatartására von.].

haladoztat 1. halogat; a tărăgăna/tergiversa; hinauschieben. 1672: választá engem continuus oratorságra Bathori Gábor az Portára, Keresztési Pált főkövetségre, De ő magában felfuvalkodván, elhívé magában, hogy az török nemzet útán jár, és akkor nem küldé. Hanem az egy egész télen mind vontatá-haladoztatá az Portára való küldetést [BTN^a 61].

2. (el)halasztat; a pune să amîne; aufschließen lassen. 1646: cziak studio se akaria a mint laczik haladoztatnj az Causat [Kv Tjk VIII/4. 72].

halál 1. moarte; Tod. 1554: Az Regy ewstewl maradoth ló feyek, kyk nem layos kiraly halala vthan ló fewwe letthenek, azok megh maradgyanak az fizetésbowl [Mv; SzO II, 108]. 1562: Ferdinandus király hogy meghallotta volna a János király^a halálát, tehát azonnal megszállá Budát nagy erővel [ETA I, 14 BS. — ^aA Szapolyai Jánosét]. 1570: Twgya hogy zekely Simonneh Az vra halala vthan attha Aztalos Myhalnak az Mayort Érek arro<n> [Kv; Tjk III/2. 198 Borbely Ferencz vall.]. 1595: Az mely vasarnap az legeni halala lett vala, az ige(n) nagy zél vala [Uszt 10/57]. 1601: Die 17^a Marty Érasmus vram halala kort, miuel hogy sokat kellett harangoznj, veottem 1/2 font fa olajat; az harangokhoz d 25 [Kv; Szám. 9/XV. 7 Jer. Nekel kezével]. 1635: En sem hazasulásakor, sem halálakor ot ne(m) uoltam Zigiarto Mihálnak [Mv; MvLt 291. 47b] | Tudom, hogy az Keorpenesi Buza Malom Vayda Martonné halala utan, Vaci Benedek kezehez kerwlt [Abrudbánya; Törzs]. 1651: az kik ma jo egességhben vadnak, masnap az szomorú halál el híruasztya eokeot [Doboka; JHb III/8]. 1696: jegy szoknyátis mellyet igit volt hertelen halala miat meg nem készíthette [Kv; Pk 6]. 1729: Itt Csaki Imréh Vr(am) halálának is nagy hire futamodék [Csíksomlyó; Ap. I Gr. Haller János gr. Kálnoki Borbárához]. 1750: holála utan maradt két kicsin Fiáskait ... az Attyaffiai ki vitték Krasznára^a [Borsa K; Mk Reg. III. XXIV. 462. — ^aSz]. 1765: vallyon a Sebet illendőképpen curálták s szűkségkeppen az ütés causalhatta a halált? [Torda; TjkT V. 261 vk]. 1773: (Vintze Peternek) Nagj Golvaja vólt a Nyakán, mellyis halála előtt három negy Napokkal ki fokadván, azon Nyavalyája miatt megis holt [M.léta TA; JHb II/3.]. 1786: Péjemet Fiamnak halála tette a' földben, s engem is a' fogjatot el, és viszen a' koporsóban [Kóródsztemárton KK; Ks 2. XVIII. 50]. 1819: Rákosi Boldisár Urnak is a' halálán magam is jelen voltam, és ... magunk is nyujtosztattuk

ki a' testét [Kv; Pk 2]. 1840: Béll Sámuel meg vizsgálván Teste Sebére nézve, ... az hasítás fel fele hatva ... nem halálos, halált maga után nem fog okozni [Dés; Dlt 848b]. 1865: Tegyenek bé halálamkor gyermekeim ... valamely biztos takarékpénztárba más 1000 f. o. é. mint tőkét [Kv; Végr. 5].

Szk: ~a esik. 1795: Kontrátyinak Nagy Josi által lett meg ütese esett estve bé-Alkonyodatkor, a' vett üteéből pedig halála más Nap reggel viradta tájékán [K; KLev.] * ~a következik. 1811: Néhai Érkeserűi Frater Antal Ötsém ... Öröké Szorgalmatos Gazda volt ... midőn halála következett minden Jozsagaiba feles adossága maradt, a Jozsagabéli embereknel [Felőr SzD; Bet. 5] * ~án van. 1639: érkezék egy nehany feleoll levél hozzám Paczolaj Uram fideol írják

hogj szintén halálán volna talán eddig ugyan megis halt [Homoródsztpál U; Szád. Redej János Nagy Tamás de Fogaras szu-i várprovizorhoz]. 1783: az Anyosom halálán vagyon [Szék SzD; Somb. II] * ~a órdja. 1584: Kadar Antalne vallia, Az fazakasne halala oraigh mind ez vargané Annlara kialta hogy eo vesztette volna [Kv; Tjk IV/1. 257]. 1603: Opra Kolesa En eleottem, Boyer Thamas fiamnak: Boyer Istvanak mint ver zerent vollo attiafianak mint hogy mak-tallanis volt, halalanak vtoso orayan zinten fiúrol fiúra vallotta mindennemw öreoksigit [Fog; Szád. Dumitru Mihaylla (70) vall.]. 1855: addig is még halállom orája eljonne, kívántom földi dolgaim elrendezése által az enyimekhez forró ... szeretetemet holtom után is tanusítani [Sáromberke MT; TSB 7 gr. Teleki Sámuel végr.] * ~ára jut. 1765: jöttem ide Kököshe^a szolgálni Nehai Simon Peter Vramhoz ... eo kgme halalara jutvan halo szajaval hagyot nekem edgj darab földet [Kp 132. — ^aHsz] * ~a történetik. 1804: bizony nagyságtoknak is, ámbátor nem oly korosok mégis történetik halálok, s' az adosság Maradványokra marad [Alfalu Cs; Ks 101 Turi Ferenc kapitány aláírásával] * ~a történi. 1565: A jó Németi Ferencznek ott történi halála [ETA I, 22 BS]. 1584: Maniky Adam vallia ... Ige(n) meg busula Barat Istwanne, es chak ottan halala teortenek [Kv; Tjk IV/1. 216]. 1759: Huitz Dumitru özvegye Huitz Grozav nevű Fiát egyben lött háborodások alkalmával ... ugy meg sebhették, hogy ... 14 napok mulva halála történt [Vályebrád H; Ks 57. 5] * ~ára (ki)-hivat halálos ágyráhó hivat. 1573: Azt twgia hogy halalara hywatta volt ky puskar varadra [Kv; Tjk III/3 169 Anna nehay Zato gasparne vall.] * ~át szítja. 1804: a' Pasztort az ital batoritván véllem kötölözni kezdet oláhosón és szidni is kezdet .. halálomat s egyebet [Farnas K; KLev.] * ~ban gyűlöl halálosan gyűlöl. 1793: a' Gyermekekről annyit tapasztaltam Hogy ... még akkor is a' Nagyobbikat halálban gyűlölte 's átkozta, ellenben a' kisebbiket különösön szerette [Koronka MT; Told.] * ~ban szeret halálosan szeret. 1778: soha jól nem éltek, mert Csáki Zsigmond halálban szerette a szép

asszonyokat sine omni respectu nationis et status [RettE 387] * *~lál fenyeget.* 1702: az eo kglmek ... szolgál ... az eo kglmek Tílalmas pasztorsagh alatt levő Szőlőjekre rea mentek fenyes nappal, Szőlő Pasztorit halallal fenyegettek, kerestek [Dés; Jk 326a] * *~lál keres* → *~lál fenyeget* * *~ra betegít.* 1557: Alberth pap Borsarol Ezth valla az ew consciencyara, en walek Swky mester, ees mykor az yo azzonyomot az Wr Isten halálra Betheghleythe be hywatha az plebanosth hogy megh gyowonnyek [Szentmártonmacskás K; SLt S. T. 5] * *~ra betegül.* 1570: Leoch gasparne halálra Betegwlt volt [Kv; Tjk III/2. 145 Racz Agótha vall.] * *~ra fekszik.* 1805: Tudom azt bizonyosan, hogy még életébe a Néhái Baroné Aszszony ó Nga, a mikor halálra fekütt Kolosvárat, egy Kisaszszony ... el vitt Négy Lovas Szekérrel égy Böres Ládát [Szamosfva K; BLt 12 Jos. Nagy (38) nb vall.] * *~ra készit.* 1780: Midőn ... Stánts Opra halálos betegségbe vala, oda hivatam, hogy halálra készítem, a Communiáltassam [Bukuresd H; Ks 111 Vegyes ir. „Honorable Pópa Opra (60) Fungens Pópa non Unitus” vall.] * *~ra (red)ülök.* 1629: mikor Botueős Istuane az halálra rea valt vala, engen (l) kere hogj hijam fel az leaniat Ersebetet [Mv; MvLt 290. 185a]. 1820: minek utánna reggel az Urfi meg született ... az Néhái Báro Ur ... legottan azon gondolkozváu; hogy a’ keresztsége az Nap meg tétetessék, ne hogy ez is mint elébbi Leánykája hirtelen halálra vályyon ... végezetre tsak meg állította hogy legyen Pál és István [Várfa TA; JH] Fasc. 49 Bontz Mária Szakmári Samuelné (37) vall.] * *~ra való képpen.* 1630: Magam en n:n latta(m) hogy Kalos György halálra való képpen uerte volna az feleséget [Kv; RDL I. 19 „Matthiae Varga Coniunx” vall.] * *~ra ver.* 1777: (Móhai Eleket?) mikor Bánffí Dúnesnek zentelki ulvarbírja volt, halálra verték volt valami hunyadi* emberek, kik is 400 forintban complanáltak véle [RettE 375 — „Bánffihunyadról (K) való]. 1792: Vejemet, ha segítségére nem megyek, halálra verik a’ részeg Pandárok [Déva; Ks 75. VIIIb. 142] * *~ra veti magát.* 1720: utollyára láttván a’ Társomnak veszedelmét halálra vettem magamat belé szalattam, és akkor a’ jobb kezem nyelín lévő inaimat elvágta kezében lévő szekerczeivel [Szásznyíres SzD; Ks 27. XVI.] * *~t okoz.* 1763: (Az egérkő) ha édes tejjel, s’ fekete retekkal nem orvasáltak volna, halált okozott volna [Torda; TjkT V. 178] * *csendes* ~. 1653: (Bethlen Gábor) öszfélt ... megbetegedvén ... szép csendes halállal ki mult az árnyék-világbsl 1629-n die 26 novembris [ETA I. 142 NSz]. 1705: az felső napokb(an) ki szollitvan I(ste)n ez világblt tenses halál által az eo klm: kedves házaz társat [Kv; Pk 6] * *hosszú* ~. 1716 e.: Az én atyám hatvanadik esztendő felül való élete bizony egy hosszú halál volt, ... negyelfél esztendőig nem járhatott, le sem fektetett, csak ülte kellett alunni, kinlóni [BethlenÜ. 127] * *(vmből) indulatik a ~ vmi előidézi a halált.* 1585: ment a’ legény chakannial

Az Azzonra, es így teorte le az kariath, melybeol Indultatot volna Az halál [Kv; Tjk IV/1. 470 Rosa Zacharias Schemlingne vall.] * *keresi a ~t magának.* 1585: hallotta(m) kezdőnsegeskeppen hogy a holt legény kereste a’ halalt magának [Kv; Tjk IV/1. 470 Margit Georgy Kovachne vall.] * *keserves ~ a esik.* 1824: N. Enyedi Házamnál esvén keserves Halala* onnet nagy tisztességgel ... NLaki Jozzagomba hoztak temetni [Nagyak AF; DobLev. V/1094b. — „Id. Dobolyi Zsigmond korán elhunyt fiának] * *megejti a ~t vkin.* 1657: Magam ... hordoztam övem megett egy nagy hantsár kést, hogy ... házbau karddal nem forgodhatván, elsőben is azzal magokon ejtsem meg mind Csákin, Catherinán az halált [Kemőn. 146] * *senyvesztő* ~. 1843: Megholt Babos Sándor ... természetes senyvesztő halállal 5. éves korába [Burjánosóbuda K; RAK. 102] * *sőrnnyü* ~. 1593: Ninch oli zeorniw halál kit en megh ne(m) erdemlenek [Kv; Tjk V/1. 382 Keobeolkúti Mathe vall.] * *természetes* ~. 1859: holt meg Botha Rozália 12 napos korába természetes halállal hietően (l) Himlőben [Burjánosóbuda K; RAK] * *teszi* ~. 1575: zeomeom elot hordozom hogy minden embernek eczer az bewnnek az ew Solgiatt az az a testy halalt meg kel kostolny [Szentanna MT; LLt 99/8] * *tudtára adja vki ~t.* 1853: Leveledet ... kezemhez kapva még fel bontása előtt ... előre gyanítam hogy néhai Jo Bátyám halálát adja tudtomra [Uzon Hsz; Kp V. 393 Kispál György Kispál Lajoshoz] * *véletlen* ~. 1677: October 11. Hétfőn Isten ó felsége igaz ítéletiből szegény édes leánykámnak, Apaí Szuszánnának szomorú és véletlen halálával megszomoríta [AMN 216]. 1797: tsak az Isten őrzett meg a’ véletlen haláltól [Harcó MT; Berz. 3. 3/21. Lit.N].

Sz: a ~ *hős vkiel.* 1755: az halál az Iffiakkalis köz de az örökök mindenkor közeleb valnak hozzá [Asz; Borb. II Szaniszló Sigmund kezével] * *~ ellen nem terem orvosság.* 1634: Az halál ellen nem terem orvosság az kertben [Czanaki Máté, Az Dőghalálról való Rövid elmélkedés. Kv, 1634]. — L. még SzE 39 * *~ ellen nincs orvosság.* 1634: a’ halál ellen nincsen orvosság [i.h.] * *~ért ~lál fizet.* 1646: Mivel hogy ... az fogoly ... Galgoczt úgy úteotte hogy megh holt beleje. Azert ki vitetue(n) az plenger ala nekleis az feje vetessek erette, fizessen halalert halallal [Kv; Tjk VIII/4. 77] * *~nak ~ával kell meghalni.* 1592: mely dologh ha bizonyos lett volna halálnak halálauál kellett volna megh halno(m) [UszT] * *a ~nak zsoldja alá vagon rekesztetve Istentől.* 1709: az ember az bűnert az halálnak solgya alá vagon rekesztetve Istentől; és halandóság alá tétetett [Fintaháza MT; MMatr. 61] * *~ával hász megpecsételni (hűségét).* 1662/1681: Örökös Östől maradt Erdőháti Jobbagyom* ... Sok rendbeli változo alapatiaban ... feje fen allattaigh hűséget tőkélletesen megh mutatta, halalavalis kész lévén megh peczetelni, mellőlem el nem allat [VhU 333 Zolyomi Miklós al. lev. — *Köv. a név.] * *élete s ~ a egy fontban volt.* 1716: annyéra

el nyomaradott volt, hogy élete s halála egy fontban volt [Nagyida K; Told. 22] * *élete s ~ a ő szent felsége markában vagyon. 1631: Farkas Ferenc Uramnakis mostani nyomorult allapattya-ban mind élete s halála czyak az eő szent fel(se)-genek markában vagyon [Szentmargita SzD; i.h. 27] * *élet és ~ között fekszik. 1729: Dragumer Mihály Polgár ... a négy első hetekben élet és halál között feküdt [Sövényfa KK; TSb 51] * *élet és ~ között utazik. 1804: az oltától fogva miolta ezen Sántz, és árkalással, az Ország uttyát őszve szorítván meg vesztegették olykor mikor Áradások vadnak az uton járok mindenkor élet és halál között mint marhájára, mint magára nézve utoznak [Sárd AF; i.h.] * *élet-halál között vagyon állapota/dolga. 1688: Binesz (?) György Szalloya Jakob, az Uramot, verte taglotta ... kenoszta mais élet halál között vagyon dolga s allapattya [Kv; UtI]. 1753: Hallottam aztis beszélni, hogj Vlád Iuon vágta volna meg Kószt Juont, vgj hogj élet és halál között vólt dolga [Erdőalja KK; Ks 38. X. 3] * *életnek, ~ nak ura. 1736: Az regnans fejedelem szabad úr vólt, életnek, jószágnak, halálnak ura [MetTr 411] * *Isten ~ dért! 1752: Mondek Neky Mytth Myűelz Isten halalayeth [Dés; DLt 182]. 1585: Lám megh mondom Isten halálalert hogy en az Nemes embert semmi biradalmaba(n) megh ne(m) habo-ritom [Firtosvárálja U; UszT] * *Isten vagy szerencsét vagy ~ t parancsol. 1595: kerem azonís w keglmét hogi w keglméle ne haggia az en apro Áruaimat se peniggh marhalet se Jozagat az en Attiamfiai kezekben szellel ozlani hane(m) Eggiwtt w keglméle tutorsaga es gongia viselesse Alat legien az míg az en Apro áruaimnak* Isten Az vagi szerencziet az vagi halalt paranchiol [Diós K; JHbK XXIII/42. — *Három leányrak] * *közlebb van a ~ hoz, hogyse az élethez. 1757: közlebb vagyok az Halálhoz hogj Sem az Elet-hez [Aranyosrákos TA; Borb.] * *mindenikünk-nek egyszer a ~ t meg kell köstolnunk. 1679: min-denikünk(nek) egjszer, egjszer a Halált meg kell kostalnunk [Marossztkirály AF; Told. 18] * *sem életével, sem ~ ával nem gondol. 1723: Tudom Csak azt hogj sem életünkél sem halálunkal nem gon-dolván Nemasági (!) ur(am) olyan üdőben haj-tott a Taploczai ut Csinálására ..., hogj kétt napi oda valo bajos munkánk utánis alig voltunk ithon Sokáig (így!) [Oroszfalu MT; VGy. Batza Nónucz (43) jb vall.] * *szabad vki életével, ~ ával. 1675: az J engemet lesett, hatalmasul reá(m) támadott, nálla lévő fegyverrel főb(e) útótt, vert, taglott, véretem ki ontotta . . . szabad volt éle-temmel, halálommal [Kv; Tjk VII/11. 356] * *szörnyű ~ t hal/szenved. 1592: En Akkoris az valazt tette(m) neky hogj Artatlan vetetle(n) volta(m) s vagiok fel ne(m) vette(m) volna az gyalazatot, melj ha en Ram telliesedett volna en neke(m) zernyeó halalt kellett volna Zenúedne(m) [UszT]. 1596: nagj Peter eleimbe alla s monda ally el, mert ugj hagjitlak hogj zernyw halált holz [i.h. 11/34]. 1646: az fogoly ... az vrat egy kapával ugy úteotte agyon hogj************

mingjart szeornyú halalt holt [Kv; Tjk VIII/4^a 56] * *a vén baba gyönyörködteti a ~ t. 1702—1764: Az ven Baba mikor jádzik Gyönyörketteti a Halalt [Torockó; MNy IV, 234] * *vén embernek ~ a házasság. 1716: miért házósadék megh kglđ, hiszem hallotta kglđ, hogj vén embernek halál az házosságh [Nagyida K; Told. 22].**

2. erőszakos halál; moarte violentă; gewaltsamer Tod. 1574: Mentek volt Be az thoromba az Aztalos legenhez, kerdezek hogj ha volna Resze az halalba az kerekas legyenek Azt Monta hogi, De En Eoltem Megh Ninchen semmy Resze benne* [Kv; Tjk III/3. 372 Cratter Georg p(rae)-dicator vall. — *Ti. a gyanúsított társának]. 1597: az meltatlan halalert ew is erdeme zerint lakollion [Kv; Tjk VI/1. 32]. 1651: annak eleotte Kovaczi Pal neufi iffiu legeni megh talalta volt eolni Oltomany Borbaranak az vrat Szasz Mihalit kinek halalalert indulva(n) alkalomba(n) az Kova-czy Pal atiafiai ez ... keserues felekkel es alkud-tak volt megh f 75 [Gyf; LLt Fasc. 70]. 1688a Szendrei Janosnenak Djenes Katanak Varaslasse Uranak halalara valo igyekezete, s él szőkesr' valo szándeka [Dés; Jk]. 1831: Kováts György: a' Gál György történetes halála* miatt tudom hogj rabságot szenvedett [Szenterzsébet U; Borb. II Agilis Idősb Tordai János (53) vall — *I.h. Agilis Idősb Török Janos (61) vall-ban Kovács György az Gál György erőszakos haláláért sokat raboskodott a' Tömlötzbe].

Szk: ~ dra igyekezik vkinek. 1590: en ram azon keppen tamattal es engemetis nagj rüt zitkokkal illettel Jobbagiddal halalomra Igiekeztel, melj te akaratodat ha el nem mentunk volna előlled my raitunk megh telliesített volna [UszT]. 1602: Boucza matyas lopta volt el Borso Gergelynek három zaz forintyat Az matyasnak az nagy Anya, és az Anya..., mi nekünk szolni kezdenek, hogj törekednenk Borso Gergelynel, hogj ne öletne megh az matyast, valamivel lehet meg ele-gittenek megh a hazat öröksegetis oda fizetik, csak ne igyekezzek halálára [UszT 14/49 Pap Istvanné vall.]. 1675: ream támadott hatalmas karral vert, taglott véretem ki ontotta, halálomra igyekezett [Kv; Tjk VIII/12. 63] * *~ át mun-hálódja. 1748: Soha pedig nem tapasztaltam nemis Sajditattam valamit Moldován Marton és felesége Illona felől hogj szeginy Telegdi Péternek halálát vagy élete el fogyását munkálodták volna [Déva; Ks 112 Vegyes ír.] * *~ ával szolgál vkinek. 1566. sokan bennünk uirünk hullasaua! es sokan hala-lokual is szolgaltunk felsegednek [SzO II, 186 a székely főrendek a fej-hez] * *~ ba vág hozzá. 1644: (A fejszével) bizony halalba vagot hozza megis eoli vala, ha megh nem oltalmazzak vala [Mv; MvLt 291. 419a] * *~ al fenyeget. 1589: Gezty ferencz halallal fenieget wldéoz [Kv; Szám. 4/X. 37a]. 1672: Az Aszonynak fiai gyakorta halallal fenyegettek Eke Georgyót* [SzJk 120. — *Ti. az asszony ellen válopért indított férjét] * *~ al fenyegetődzik. 1766/1770: ki fenyegetőd-zött Lővéssel, öléssel és halállal ? [Kük.; SLt évr. Transm. 255 vk] * *~ al megsebbet. 1770:******

(Az alperes) a Documentumok importantiaja szerint az At halállal meg sebhette és vérit ki ontotta [Torda; TjK II. 63] * *~ra keres.* 1742: edgy Jobbágjomot halálra keresik [Zalány Hsz; Ap. 2 Zalányi Apor János Apor Péternéhez] * *~ra kinos.* 1735: Providus Sütő Thoma et Marián ... Providus Kerekes Pavelt potentiose invadáltak hozzája kapdosván s verni akarván ha mások meg nem oltalmazták volna, a minémű készülettel aggreáláltak volt, talám halálra is kinozták volna [Szentbenedek SzD; Ks 27. XVI] * *~ra perszeke-válát.* 1599: maga az meg holt Rhadak Andras zolgamra rea tamadot, lovarul le verthe, Lowatis el vette, Az vthan gialog eo magatis vyobban halála persequaltatta [Dés; Eszt-Mk] * *~ra rongdl.* 1754: eo Exlja Jobbágyit midőn haza felé mentek volna az ország uttjáb(an) megtamadták, és meg verték, s csak nem halálra rongálták [Déva; Ks 112 Vegyes ir.] * *~ra sebhett.* 1667: Maroti Peter ... reá támadván, ... le taglotta, és verte, sebhette, halálra [Kv; Ks 65. 43. 10]. 1735: ha az ház Gazdája ... az It a házból ki nem vetette volna egy átallyaban valakit halálra Sebhettet volna [Szentbenedek SzD; Ks 27/XVI] * *~ra székiroz.* 1820: már tsak ugyan halálra székirozna [M.nagyzsombor K; Somb.] * *~ra tagol.* 1730: Csere Márton ... egy ... Ménszaros mester embert Szintén halála vert tanglatt (!) volt [Mezőbánd MT; MbK 170] * *~ra út.* 1783: Mostoha Fiam Szilágyi Sándor ... Bándon embereket Orozba halálra ütött [Mezőbánd MT; MbK XI. 67]. 1797: agyba főbe tsak nem halálra ütette verte [Náznánva MT; Berz. 3. Fasc. 3. N. 21] * *~ra ver.* 1688: Ezaka(na)k idejen mera et absoluta potentia mediante tamadvan, halála vert, sebhett, veremet ki ontotta [Dés; Jk]. 1722: mingyárt meg tamodák ... és ugj verék Oltján Oprát halálra [Velker K; Ks 7. XV. 6]. 1747: az I. ... Hohér Josi(na)k házára menvén agjba főbe halálra verte vérbe keverte [Torda; TjK III. 120] * *~ra veret.* 1674: Haller Pal ő Nga azzal fenyegett hogy halála verett bennünk [Pulyon SzD; WassLt Apaczai Janos Deak (46) nb vall.] * *~t ejthet.* 1653: a havasról alájöttek sokan, harmad nappal is reánk ütöttek vala, de ott nem ejthetnek halált* [ETA I, 138 NSz. — *1621-beli eseményre von.] * *sándékorik ~dra* halálát akarja. 1783: Mostoha Fiam ... engemet meg támadván ... kezeben levő matsukájával kétkézt főben akarván útni az hátomat találta szandekozván egészen halálomra [Mezőbánd MT; MbK XI. 67].

3. a Kaszás (a halál megszemélyesített alakja); moarte (fiúntá infájtátá printr-un schelet cu o coasă în mină); Sensenmann. 1658: Veszem ... eszemben, hogy az en eletemnek Utolsó Napia nem messe Vagyo(n), mert az halál az Eo keövetet, es postajat en hozzam ely (!) küldötte, Melyből Veszem eszemben hogy Magais az halál, Ezen ket napon keöszöbömön be lepik, Noha meg mostan fekövé Beteg nem Vagyo [Mv; NSz]. 1771: Apor István vr főbírónak tetetett volt ez Doboka vármegyében in anno 1760 ... A haláltól

annyira félt, hogy a világért egy holt embert meg nem nézett volna [RettE 260].

Szk: a *~lal küszködik/tusakodik.* 1775: Jólebet a' mindenható Istennek súlyos kezeitől illetve(n, nehéz betegségben fetrengék és szinte az halállal küzködöm, akartam ... Testamentomot tenni [Örményszékes AF; Bet. 6]. 1793: mit keres itt az Aszszony, ha eddig ide nem jött? menyinyen oda a' kívül flangérozott, a' míg a' szegény néhai Grof itten az halállal küzködött [Koronka MT; Told.]. 1798: már a' Néhai Aszszony az Halállal tusakodik [Szentkatolna Hsz; Mk IX. 109. 13].

Sz: a *~nak horga* a halál kelepceje/tőre. 1710: meg eddig életben lévő, de minden órán az halálnak horgára akadhato Cselédim között valami töllem telhető dispositiot tennék [Visa K; Bl.] * *elközeltet a ~ mint a lopó avagy a tolvaj.* 1597: el közelget 'a halál, ky chak vg yew el egkor, mint az lopo auag 'a toluai [Gy; Bál. 93].

4. *~nak fia* a halál gyermeke/jegyese; fiul mortui; Kind/Mann des Todes. 1570: Mykor az Zabo Myklosne Igen Betegh volt megen hozzája Iso Ambruzne Es ezt Mongia Neky Io Azzonim Im latom hogy halálnak vagi fia, Azert az en Zolgalatomrol Emlkezzeel megh [Kv; TjK III/2. 197 Calara Teolcheres Mathiasne vall.]. 1776: felette el nyomorodott ember vala szegény, eppen halálnak fia (... maga azt mondja vala, hogj halálnak fia:) [Nagyida K; Told. 22].

5. halálbüntetés; pedeapsă capitală/cu moarte; Todesstrafe. 1593: Myerthogy ez Leanzok az vetkeket halalt Erdemlenek a' teorwenynek Igassaga zerent, De Allapattioak azt Mutattia hogy a' teorweny igassagah temperaltassek, Azert ... Az perengere(n) megh veretessenek ez varosbol kj vezzeoztessenek [Kv; TjK V/1. 347]. 1606: Halaltul feguer alol penzen váltottam megh [Tövis AF; Bál. 90]. 1670: azt varom feolelle adiudicaltatnj, ha halalt itel feolelle az teoruenj azt varom [UszT 30]. 1660: ez J. Berkesz Katha inkab megh erdemlene az halalt mert tüz alol szabadult volna el Szeken, az mellet asserallyak Director Vraimek hogy meg sententiazott szemelly volna, es megh iedven vetkedeől futamast veött volna [Kv; TjK VII/3. 264].

Szk: *~lal büntetődik/büntetik.* 1670: A tűz tamadasban ... lattyák eo kglmek azt hogy megh jobbúlásra valo alkalmasot Iffiui gorumba állapottjában czelekedte az mint czelekedet ... az captiva harom napokon ... az piacot megh kerültetven velle az Czigány kiáltassa meg velle, hogy valaki ilyen s ehhez hasonló gonosz czelekedetekben léledzik, halállal büntetik érette [Kv; TanJk II/1. 759]. 1705: Mint hogy Bakos Mártonné Csere Judith nős paráznsága világoso(n) constál Ura lévén azért ország Törvénye szerint halállal büntetődik ha az Ura reá áll, és maga mellé nem veszi; ha pedig réa nem áll és maga mellé vézi, mind ketten egymást in loco publico a piaczon vesszőzzék meg, az után Eccl(es)iat conciliállyanak [Dés; Jk 348b]. 1779: Ha valaki hamissan akármely nével nevezendő Pénzt vér,

... halállal büntetetik [Torockósztygyörgy; TLev. 8/3]. 1763: (A vádlott mint) nős parázna halállal büntetessék, és mint intoxicatrix feje karoban tétessek teste pedig kerékre [Torda; TJKt V. 177]. 1769: Meg in anno 1766 ő Felsege által hosszason ki parancsolt kemény büntetését a Molduvából és oláh országról tilalmas utakon ki szökö embereket dugdatok(na)k Kgk között ki hirdettük vala ..., a kik abba találat(na)k halállal büntetett(ne)k [UszLt XIII/97] * ~ra érdemes. 1762: In Ius adtrahaltatvan az Ia házának felveréséért, Jollehet halálra érdemes lett volna mindazalt(al) ... remittaltatott, vgj mind azon ált, hogy nyak vasra tetetvén, egj oraig ottan tartassék, és azután 50 pácza ütesekkel meg veretvén a várasrol ki késértessék [Torda; TJKt V. 122] * ~ra ítél. 1633: (Zolyomi Dávidot) a törvény halálra ítélé, de nem exequaltatá vrunk, hanem Kővárba küldé [ETA I. 145 NSz] * ~ra méltó. 1764: Imbre Györgj ... egyedül halálra méltónak tiltitvén feje vétesék, azután teste kerekre, feje pediglen karoban tétessek [Dés; Jk 239] * ~ra (meg)szentenciás. 1650: az Malefactort halakra sententiaztak [UszT 13a]. 1662: Istentelen és keresztényj természet ellen való lator Armasságomért, cselekedetemért megh fogattatván ... halálra mint afféle Pribék megh sententiaztattam, ... <H>anem folyamodta(m) az Nehai Tékintetes és Ngos Barcsai Sigmondue Aszszonyomhoz, hogy eő Nga könyörölne rajtam és váltana megh az haláltul, eő Nga ... maga saját penzével az halaltul megh váltót és életemet megh marasztotta [Monó Sz; Pk „Monoba(n) Lakozó Janós Deák” sk nyil.]. 1753: Vánka György ... lopás miat Bgeres váráb(an) fogva tartván halálra sententiaztak [JHb XXX/9. Steph. Rettegi de Kis Budák jur. not. com. Dobocensis (39) vall.]. — L. még akcedál 1. al. * ~ra szentenciáztatik. 1711: in Anno 1697 Balog Mihalyne nős paráznaságba(n) Comperialtatva(n); az Szent Isten és a nemes Ország Törvénye szerint halálra szententiaztatott volt [Dés; Jk 357b] * ~ra tartatik. 1596: Zaaz Janos .., kit Balas vram, rea valo tamadasaért teóruén zerint megh Sententiaztwan, ereős fogságba halálra tartatot [Kara K; Ks 42] * ~t érdemel → (meg)érdemli a ~t * ~t nész (a viték) halálbüntetést érdemel. 1585: Ha melj hatalmaskodo halakra valo Sebat, vagj verest vagy Böldéklest es oly wetket chielekednek ky halalt nezne, hamarsaggal Serenysegel megh fogianak Lanczozzanak adegh, Amegh Biro vramat nem erik feleolle [Kv; PolgK 17] * ~t néző dolog. 1663/1695: Mihalcz Mihaly Uram Thuri Ferencz Uram(na)k nem mostoha, hanem edes Atyához illendő joakarattal, Szolgálatat, melette valo faratcsagal és oltalomal volt, sőt meg halalt nező dolog(na)k vegben viteleben is faradozot eő kgle mellet [Hsz; Borb. I] * ~t szenved. 1570: Anna ferencz deakne ... vallya ... Ezt hallotta hogy az foghazban Montha Zabo Janosne kez halalt zenvedny hogy nem Zabo Janossal laknek [Kv; TJK III/2. 32]. 1584: Zabo

Cato ... Azt mondotta Ennekem, hogy az en Aniam Bozorkany volt es ... Eonekyhatta az Bozorkansagot Tecczik a' teorwennek hogy elseoben meg kenoztassek az Zabo Cato, Es Annak vtanna halalt Zenweggyen [Kv; TJK IV/1. 278]. 1787: Kitsid dolog volna elottom azért Halált is szenvednem [Kackó SzD; Kp II Újfalvi Sámuel Mathéné Újfalvi Krisztinához]. — L. még RettE 80 * ~ van a fején. 1737: Czigány Dánó Györgynek világosonn Constálván Pupi Czigány Erskokkal hitetlenül elszökvén, Nős paráznasága; melyért noha halál lótt volna fején; de minthogy Hites felesége Fejére nem áll, in poena Viri Homagy ... fl. 12 1/2 ... Convinclatit. Insuper a Nms Varos Határáról extermináltatik [Dés; Jk 257b] * (meg)érdemli a ~t. 1582: Marton Deak Requisitor vallia, Ez az Azzony Aki veres Lukachra Az Iambor emberre keolteotte vala hamissan hog illien s illien kinchet talalt volna kiert az Zegeni Iambort meg Akariak vala chepegetny ..., kiert az hitwa(n) Azzony Akkoris meg erdemlette volna Az halalt [Kv; TJK IV/1. 48]. 1697: megkivánom a' Jure hogy az ő egy-nihany rendbeli Isten s Emberek Törvénye ellen valo cselekedetiért; a' minemű halált fog erdemleni olyan halállal büntetődgyek; miuel majd minden cselekedeti halalt erdemlő vetek [Dés; Jk 255a].

6. pestis, rég döghalál, mirigy(halál); pestá, ciomá; Pestilenz. 1568: az halal előth, Mikor meg az mas vra elt, kowach mihal, akkor az vra monta neky ... [Kv; TJK III/1. 211 Veronica c(on)sors Galli Kerekes vall.]. 1569: A halaltol fogwa ez Ideig Igy tudom [Mezőbánd MT; VLT 7/692 „Thomas Chit de band” vall.]. 1570: fazakas peter ezt valla, hogi ew fazakas Imreh zolgaya volt az halalkor, Es az halal hogy kezdetet eleoszeris az lean holt ky az hazbol [Kv; TJK III/2. 51]. 1572: Twdom es hallottam Ryghy emberektol ... hog' egykor Nagy mirigy halal vala, Somkwtról* az Chatany* hatharba Teottenek wala az halal eleoth es hog oth Irtogettának [Dés; DLt 184. — *~A várossal és egymással tőszomszédos két település]. 1574: Juliusnak 22 Napian Jöttek vala Zeben Melle az halal előt koloswarrol Pullaher Istwan felesegestől, zöch Marton esmeg felesegestől es herczeg Antal leanyauat, de az zeben vrain benem bochatak az varasban [Nsz; MKsz 1896. 373]. 1586: 26 Aprill: Boldis Jakab viszen tisz drabantot gwniaiokkal kik az keoreosben az halal vtat eoriszték az három lora tordaig — /75 [Kv; Szám. 3/XXIV. 51]. 1596: Latwan ew kegmek az felekieknek mostany nyomorult allapothokat az halal mia, az mostani adot relaxalyak nekik [Kv; TanJk I/1. 278]. 1653: az halál is elkezdődék ugyan ezen 1602-k esztendőn — karácson tájatt ugyan nagy pestis kezde lenni, és igen holtanak ki ehel s ki döggel [ETA I. 78 NSz].

Szk: nagy ~. 1570: feozes* Benedek az Syweges gergel atthya az Nagy halalba holt volt megh [Kv; TJK III/2. 151 Cybres Balk vall. — *Alább ua. lapon egy másik valló vallomásában a név

kijávitva ugyanattól a kéztől: feösös, olv.; fösös, értst: fúsús (fúsús?). 1574: Swch Andras Iday Harynay Janos jobbaga . ezt valla, hog az nag halaltwl fogwa bizonynyal twdom hog' mynd az ket Darab erdöt erkedhez ltek es byrtak [Erked K; LLt Fasc. 29]. 1585: Tudom hogy Termerdek fwzek valanak még az Nagy halal eleottis annak Az Tonak Gattiaba(n) Akit most Eotweos Andras bir [Kv; Tjk IV/1. 430 Colosy Peter vall.]. 1673: az néhai Bernáld Ferencz uramnak leányit pedig ismertem egj nehányat, de a többi mind meg holtanak az Nagy halálkor [Albis Hsz; HSzjP].

7. ~ háza ? betegségem; un fel de boalä; Art Krankheit | ? hullafolt; patä cadavericä; Leichenfleck. 1585: Mikor latok Az Danch Leoninch betegh gjermekeket, Az Eowecczketeol fogwa fel lattuk, de Nem tuggiuk minemeo dologh vala raita, himleo valaye vagy halal haza; De igen swreó vala A' karyannis az Derekannis meg a' labannis es veres vala Azert mint eg' himleo, es meg zederiesedik vala a' Teteye, es be Megie(n) vala a' testebe my Azert Nem tuggiuk halal hazaye vagy himleo vola [Kv; Tjk IV/1. 486 Anna Lowas Thamasne és Ersebet Zegedi Georgne vall.].

Már MA szótározta *halál* al. ezt a szólást: 1621: Még a hálál házais kiutott rayta. Prov. Charontis symbolum habet. — A szólás latin értelmezése nem utal semmilyen betegségre, csak Charon jeléről emlékezik meg. Nyilván MA-ból bekerült, nem mint ott — birtokos jelzős szerkezetként —, hanem laza fn-i jelzős összetételként a PPB-be és onnan a PPE-be is így: Halál-ház: Signa mortis. Petigo. Todes Zeichen. (Ebben az értelmezésben a petigo, amely Finály szerint 'kosz, ruh' jel-ű, alkalmasint félreértés lehet.) A NySz-ban — az MA és a PPB idézetek beiktatásán kívül — a köv. kijegyzésekkel találkozzunk: 1645: Ha a halál-házak kiszakadnak a testyén [Weber János, Amuletum, azaz: oktatás a dőghalálról. Bártfa, 1645]. 1669: u rajta-is ki vtött az halál háza: Charontis symbolum habet [Czegledi István, Redivivus Iaphetke. Kassa 1669]. 1690: Az halál házis nem minden halális forró hideg-lelésben ut ki [Pápai Páriz, Pax Corporis]. Alighanem az MA-ból és nem élő szólásszerűségként ismerhette Baróti Szabó Dávid a címszót, hiszen ő lényegtelen változtatással ezt az adalékot iktatta be szótárába: 1792: Már az halál-ház ki-tűtött rajta [SzD]. A régiség adalékait szívesen felhasználó CzF is közmondásként iktatja be — szó szerint a MA-ból — a szólást. A *halál-háza* szk-ot ő már — MA, ill. PPB latin értelmezését magyarrá fordítja, és a 'halál jelei' jel-t szótározza. A tőlünk fennebb bemutatott egyetlen, de legrégebbi adalék, valamint az itt jegyzetben felsorolt négy XVII–XVIII. századi kijegyzés vmilyen betegségre utal, MA, PPB és CzF azonban latinul csak az általános 'halál jelei' értelmezést adja. A felsorolt bizonytalan adalékok tekintetbe vételével csak kételyesen vetettük a címszó után a ?-es kettős jelentést, számolhatni azonban a pyogen sepsist kísérő, bőrön jelentkező savós hólyagok exanthemával, a septikæmia bullosa-val (O-Lex.), sőt más vérmérgezés kísérő kiütéses betegség kísérő jelenségével is.

8. kb. halálos veszedele; pericoll/primejdie de moarte; Todesgefahr. 1595: Az masik Alperes ... zabliat vona hoszam, hoszam vaga, vgj minth haláloamat akarta, Istennek akarattjaból ezembe veüen zabliamat veté(m) ellen(em) úgy maradhaték megh halaltol [UszT 10/19]. 1597: ameli kigiot az halaltol megh mentek azon kigio arczúl tamadot most rea(m) [Kv; Tjk VI/1. 98]. 1608: Endes Giorgiot tudom hogi keoteot iobbagia uala Becz Imrehnek mert eo otalmazta megh az halál-

tol az bekes hadaba [BLt 3 Mich. Marton nob. de Zent Simon (75) vall.].

9. elhullás, megdöglés; crăpare, crăpat, moarte; Verrecken. 1596: Czaki Istuán szolgálja ala attak volt ... 2 loat: Azoknak miert hogy ithon az egyyikke meg holt, tudakozot meg (így!) ot, mint bantak legyen az loal, es mi okaert törtent halala [Kv; Szám. 6/XXI. 2]. 1630: annak utanna hallotta(m) hogj megh holt volt de en azt nem tudom mint esset halala, az lonak [Mv Mvlt 290. 217a]. 1649: Tot Andrasnak Loua halala miatt kar uallott Supplicansnak Attanak ... Harom forintott | Adtanak eő kignei Nagy Tahmasnak, Eőkre halalaert f 4 d — [Kv; Szám. 26/VI. 436, 439]. 1681: Valamely Lovak ä Bányab(an) per Incuriam vesznek el, avagi halnak meg, ä ki miatt Comperialtatik azok(na)k el veszése, vagy halalok, azok fizetik meg [VhU 63]. 1757: Mathe Thodor feleli az praetendensnek sertesit egy Leánocskám találta egy nagy Sárba döglölve miken törtent Sertessenekis halála dögel vagy erő szaktétel által veszet el aztat sohult meg nem állította [Újbárest H; Ks. 62. 3].

◇ Sz. 1602: Halál Péter (lófő). Halál György (ua.) [Réty Hsz; SzO II, 202]. 1654: Halal Georgi Rethi [BLt]. 1673: Nagy Halál Péter [Réty Hsz; HSzjP].

◇ Hn. 1669: Az Halal uttyanal (sz) [Mezőbánd MT; EHA]. 1687: Halál uttya nevű helyben (sz) [F.gyerőmonostor K; EHA]. 1766: az ország utyára jövőben a Pap halála felé (sz) [Csíksztrkirály; EHA]. 1773: A Halál uttyánál [Medvés AF; EHA]. 1818: A' Czigány halála nevű helybenn (k) [Árapataka Hsz; EHA]. 1864: tótok halála [GyHn 21].

Ha. 1763: halála [Nyárádsztlásló MT; Sár]. 1779: halálamat [Szabéd MT; Pf].

halál (meg)köszön; a multumi; (be)danken. 1723: Sok Sima szavaival s informatioival fedezték bé magok insolentiajokat, Io Tétünket illyenekkel hálálván Itt Telik bé az az igaz mondás: Verd viszzá veretlen [Hátszeg; Ks 83 Csulay Imre lev.]. 1812: a 20. Rf. váltoczedulát alázatosan Nagyságodnak hálálom [Kv Ks 94 Vegyes lev.].

halálakarás. Csak szk-ban; numai in constructie; nur in Wortkonstruktion: ~nak terhen szól (vkihez) szándékos emberölés kísérletének vádjával illet; a acuza pe cineva cu tentativa de omucidere premeditată; jn des Versuchs eines absichtlichen Menschenmordes beschuldigen. 1610: miert hogj az feoldre le utöt azirt huzon negj giran zolok hoza az feolden ualo veresiirt halal akarasnak terhin zolok hoza [UszT 41a] ★ ~on szól 'ua.; idem'. 1597: Sententia Sedis. Miuel hogy zoal valo p(ro)positioiaban az Actor az rah tamadasert vt allasnak terhen zollott, es zablia vonaserth halal akaraso(n)nis ... Az bizonsagok pedigh megh vallyák az vt allast, es zablja vonast. Az vt allasert 24 ghira(n), Az zablia vonaserth halal akarasnak terhen vagio(n) az i [i.h. 12/19]

* ~nak terhén vagyon szándékos emberölés kísérletének vádjá alatt áll; a fi acuzat cu tentativa de omucidere premeditată; des Versuchs eines absichtlichen Menschenmordes angeklagt sein. 1595: en magamra ra(m) tamattak fegyűeres kezzel, megh Akarua(n) előnj, Az Jobbagyomath pedig megh sebesíték, Azerth En maga(m) kepebe azt mondo(m) halál Akarasnak terhe(n) vadnak singullatim [i.h. 10/99]. 1599: Az feoldre le yterserth halál Akarasnak terhen, faidalmamerth tizenket fori(n)ton, es verem hullasaerth, Affelett ver birsagon(n)is vagio(n) az tiztnek [UszT 14/42]. 1625: annak felette hogy vertes eytet raytam es Nagy szoual kialtotta hogy megh őll azert halál akarasnak terhen vagio(n) [i.h. 150].

halálbüntetés pedeapsă capitală/cu moartea; Todesstrafe. 1708: Polgári Gábor az ordinari(us) halál büntetéssel nem aggraváltatik [Kv; KvLt I. 194]. 1794: halállal ketten büntethettek s büntetettek volna többen is*, hacsak magok alaja (!) írásával a szó Fogadásra halál büntetés alatt le nem kötözték volna [Thor. XX/12 br. Thoroczka József kezével. *Ti. a lázadójb-ok].

halálesapat (bécsi) halálfejes légio; legiunea cu cap de mort (din Viena); Wiener Totenkopflegion. 1849: Temettetett Fekete (Svartz) György halál csapatbol [Gyalu K; RAk 216].

halálfejes cu cap de mort; mit Totenkopf. 1634: Kuthi Istuan Vr(am)nak hagiok ... egy harmas halál feyes arany gywreot [WassLt Cegei Wass János végr.].

halálfőves halálfejes; cu cap de mort; mit Totenkopf. 1761: Egy Zamántzos halál főves Karika [Nsz; Ks 73. 55 Gr. Eszterházi Kata hagy.].

halálliglan az alapszó birt. szr-os alakban is; cuvintul de bază și în formă cu sufix posesiv; das Grundwort auch mit Possessivendung holtiglan, holtáiglan; pină la moarte; bis in den/seinen/ihren Tod. 1562: Zena fywet az en attyam Bekeseges wrasagaban Byrta mind halalyglan [HSzj szénafű al.]. 1841: Halálamiglan fogam azt hordozni [Dés; DLt 969].

halálos 1. mortal; tödlich. 1598: vgy tecczjk hogy az zapanos legeny semmy terhen ninnen, mert az veren kywaltkeppen mikor halalosnak lattatik az seb akar kitis megh foghatnak [Kv; Tjk V/1. 163]. 1763: importalta(t)ik az A. Ur Productuma szerént ..., hogj férjemet halalos étetövel el vesztetni kívántam volna [Torda; Tjkt V. 179]. 1765: az meg holtnak Annys Attyafiai azt vallyák, hogy tehettsegek sz(e)r(in)t egész serénységgel minden curát adhibeáltak, de a Seb halálos lévén orvosolni nem lehetett [Torda; Tjkt V. 181–2]. 1831: ha jo elein jo moddal dajkálják a' beteget 's orvosságal éltetik meg gyógyítható nyavalya a' Cholera, de ha nem

curaltatnak hamar halálösszá válik [Vaja MT; Hagymásbodoni (MT) ekl. könyve]. 1840: a Sebb nem Halálos, sem maga után halált nem hoz, de hátra maradást fájdalmat okozott [Dés; DLt 848c]. L. még GyU 134.

Szk: ~ beteg. 1606: az en ura(m) ... akkor halalos betegh vala [UszT 20/205 Christina relicta quondam Michaelis Bolgar de Kis Kede lib. vall.]. 1874: magam egy darabig kornyodozo, azután szinte négy hetig halalos beteg voltam [Mgyerőmonostor K; GyL Miss.] * ~ betegség. 1582: Az Mas ember feleséget vra hyre nelkwl ki akkor Agyba halalos betegsegebe fekeoth el zeoktette [Kv; Tjk IV/1. 106]. 1625: a J. ... halalas betegsegeben eskvuesel fogatta hogi lassak hozza es ha megí Jogvly engeömt Istennek törvenje szertent el uezsen, enis hozza Jgertem uala magjamot [UszT 25]. 1635/1687 k.: Székelly László jo akarattyát igitte volt halálos betegsigibe [Backamadaras MT; MMatr. 102]. 1718: mind ezeket is hallottam Nehai Sandor Mihaly Uramtol utolso halalos betegsegeben [Szentmihály Cs; Borb. II. Isák Lörincz (38) pp vall.]. 1771: mikor hozzámentem úgy találtam, mintha olyan halálos betegsegeben lett volna, nyeget, hol egy, hol más baját mondotta [RettE 260]. — L. még RettE 127, 130, 203 * ~ nyavalya. 1682: Minnek eleotte azert az Isten eo szent felsége valami halálos sullyosabb nyavalyakkal, nehez betegséggel megh nem látogátna, ... ép, tiszta, csien-des (!), és jozan elmével lévén magam éleo nyelvemmel teottem ilyen Testamentumot [Kv; RDL I. 160] * ~ seb. 1590: Nemet Mihaly Ezenbe hozza vagh az chakannial ... az chakannial valo hozza vaghas utan pallost raghadott es az mi atiankkfiat által ewteotte, melly halalos seb miath azon eyel meg holt, Kyert fejehez zolunk az Nemet Mihálnak [UszT]. 1599: Az masik mostis halálos sebbe vagyon [Dés; Eszt-Mk]. 1605: Nemzetes Szopori Suljok Janos Uram . az Brassonál való országos harczon halálos sebben esvén Colos várát vitette volt magát [Bál. 93]. 1764: meg sebesitvén Hegyi Ferenczet és reá rohonván ujjalag addig vertek, mig az udvaran halálos sebben ejtették, mely miat consequenter megis holt [Torda; Tjkt V. 239]. 1814: minden ok nélkült hatalmasképpen a' Szegény Embernek Vért ki ontottad, a' ki mostis halálos Sebeiben minden reménységen kiül halálos Sebeiben fette-reng (lgy!) [Görgénysztimre MT; Born. G. IX. 6] * ~ ütés. 1801: a hajos fel vette a nagy hajo taszito rudat, és vgy ütött az Ex(pone)ns .. emberéhez, hogy ha a kezében lévő ruddal ellent nem vetett volna, bizonyosan szörnyű halállal meg holt volna, de az ellenvetés mia, oly halálos ütést nem vehetett [Ne; DobLev. IV. 841. 1b] * ~ veszedelem. 1653: En magam száma nélkül voltam halálos veszedelemben; de az Isten megoltalmazott [ETA I. 73. NSz]. 2. ~ agy patul morjii; Todesbett. 1570: Zybert albertne Margith ezt valla, hogy Ewtet Georgh Borth felesége Erzbet kwlte be kepeben hogy vallast tegen, Myert hogy ew halalos agyaban

fekszik es Be Nem Jeohetet [Kv; Tjk III/2. 47]. 1585: mikoron Thot Eory Balas meg ertette uolna hogy Colosuary Balint halalos agyban fekunnek, gyeot be Colos uarra [Kv; Tjk IV/1. 490]. 1598: hogy az A az soldra megie(n) Lippara, az en gyer-mekemet hadgia halalos agyban, Ahoz az en gyer-mekemhez sem(m)i hozza lato ne(m) volt, ..., nem leon mit tenne(m) el kelle vinne(m) hazam-hoz [UztT 13/2]. 1652: Mikor az Fekete Matthias unokaja halalos Agyba(n) fekút, tudom ... az Birot karhozattak, hogy az eo Verése miat kel-meg halni [Balotafva Szt; Ks 90]. 1764: Palffy Ferentzne Aszszonj halalos agyban fekütt egy fertalj orára meg is holt [Tarcsafva U; Pf]. 1794: Ezen Szegény Horvathi* Ember ismét Soldost küd melyet tsak azért engettem meg hogy masok-kal is bizonyitván már 4 hettől fogva a Felesége halalos Agyba fekszik [Szilágycseh; IB. Fogarasi István kezével. — *Krasznahorváti Sz].

Szk: ~ *ágyat fekszik*. 1763: most halalos ágyat fekszik [Nagyida K; Told. 9].

3. halálbüntetést érdemlő; care merită pedeapsa cu moartea; Todesstrafe verdienen. 1645: Te-czik az teoruennek hogy miuel Nem c(r)iminalis nem halalos a dolog ki adgya a teorueny kezesse-gin az foglyot [Kv; Tjk VIII/4. 31]. 1646: Han-nigh mathias vramuk Csik szeki szent Imrehl-nek ... Jobbagy ... halalos orsagban talaltatuan Tudni illik illenben hogh ... uduarhelyszekben malom falyuan lako nemes lakatos balaznak egy tehenet el lopták [Malomfva U; Hr 3/1]. 1688: A sz. Szék mivel lattya az Urá(na)k nagy reszént valo infidelitassát, halalos vetékb(en) valo maga elegyitását, nem cogallya az Aszszont ad reditum [Szjk 227]. 1702: Erre valo Haragjokban pedig Országunk Miltoságos Vrai hogy a Felséges Császár ítélő széki eleiben appellált a Bíronk mellette lévő két Polgárinkal együtt mindjárt megfogatták ott az ország házában és meg kötöztet-ték nyavallyásokkal, tömléczen vitettenek és mostis ott nyomonrognak nappal keményen dolgoz-tattják ejtczaka magint a Tömléczen halattják mint valami Halalos vétekb en leegző gőnősz tévőket [Torockó; Tlev. 4/3. 2b]. 1797: Az Uradalmi (: Dominialis) Székekre tartoznak ... azon Törvényes ügyek ... Mikor a' lako (: Colo-nus) kötelezett paraszt személy halalos cseleke-detben elegyedik [Mv; MbK XII. 113].

4. halálra ítélt; condamnat la moarte; zum Tode verurteilt. 1801: En a Tömlötznek más hibáját (: mely miatt a halalos rab ben a Tömlötzen nem tartatott) nem tudom [Vh; Ált Erdélyi bányakincstári lt 3263. — Kiss András kijegyzése].

5. halálbüntetés; care atrage după sine pedeapsa cu moartea; mit Todesstrafe. 1763: a paráznasáért halalos aquisitiot én ellenem hűtes férjem nem instituált [Torda; Tjkt V. 179].

6. halálosan veszélyes/veszedelmes; mortal, foarte periculos; tödszgefährlich. 1572: ha az zenth-myhaltelkyek az Lekencezyeket* fenyegetnek eghe-tessel vagy egjeb renből halalos dolgokkal tehat Menyének farkas Wramhoz es ew kegyel-

menek tegyenek panaszt [Galac BN; BesztLt 3616. — *Lekence (BN) lakosait]. 1646: halalos wdeo es hadas keovetkezet s valasza nem jeoue(n), nem tutta magát mihez tartani [Kv; Tjk VIII/4. 54]. 1756: Itt körül valamennyi Irok vadnak, azokat italbéli discretioval mind meg tsinálta Molduán Vonya, hogy azok nem lnak a' Galatzi embernek* ha szintén halalos dolgok volna is [Galac BN; Wlt Rob Thodor (40) jb vall. — *Ti. instanciát].

7. E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *ellenség* dushman de moarte; Todesfeind, Todfeind. 1741: Sipos István ... a Bátyát kezdi pirongatni ilyen formán Bátyám Uram miért hogy Kgd egy tűznél hál, ezzel a Gyilkossal, a ki úton út félen mind az én véremet Szomjuhozza 's nekem halalos ellenségem [Szilágycseh; IB III. 106/16 G. Balint (28) jb vall.].

halálosan 1. halált okozón; mortal; tödlich. 1653: A lábán azért egy puska lövés esett, de nem halálosan, mert meggyógyult — urunk 6 nagy-sága küldött volt egy borbélyt bé néke [ETA I, 156 NSz]. 1748: hallattuk aztis hogy Lázár Hazulyát, és Patru Parlosant rutul és halálosan meg verték volna [H; JHb XXXII/29]. 1765: Atzél Siga a Murvai Társa Imre Györgyöt, maga kezé-ben lévő Lántsájával főben vágta volna, még pedig halálosan [Torda; Tjkt V. 253—4]. 1774: Nehai Providus Thoma Dragánt ki? hol miképpen üttötte ..., jozanon szánszándékal kívántaé ötet halálosan ütni ... s vallyan az seb mián kellettetett meg halni? [H; Matakási lt Reg. I. Pasc. XVII. vk]. 1796: Gitzai Jósi nevezetű Czigány másodmagával Hegedűlt..., a Béresek innyak eleget adtanak, és hogy meg részegült ... feltámadot, ütni, verni kezdette a' Béreseket Czepusával és Fával, ebből kezdődöt Halálosan a' Verekedés [Mocs K; Bsz-Mk].

2. kb. halófélben; pe moarte; im Sterben be-griffen. 1775: Bánffy Györgynét a gutta mindjárt megütötte. Nehezen jött meg a szava érvágás után, de halálosan fekszik Kolozsvárt [RettE 357—8].

3. halálbüntetéssel; cu pedeapsa capitală/de moarte; mit Todesstrafe. 1763: minthogj ... a paráznasáért halalos aquisitiot en ellenem hűtes férjem nem instituált, ... azért hogj paráz-nasággal accusaltatom, halálosan nem büntettet-hetem [Torda; Tjkt V. 179].

4. kb. gyilkos kegyetlenséggel; cu cruzime ucigătoare; mit mörderischer Grausamkeit. 1738: kérttem volt ... éghy Samu nevű berés (l) szolgáját, akiis ... egy kolosvári Húvejes Gyurka nevű legényt halálosan meg vert sebhette, ugy annyira hogy ha I(ste)n nem őrzötte volna, meg is holt volna [Torda; Tjk I. 174]. 1765: Murvai utánuk ki menvén, a kít érhetett gyilkos morda halálosan vágta verte, és sebhette [Torda; Tjkt V. 253—4].

5. du engesztelhetetlenül; neinduplecat; unversöhnlich. 1765: mind ezen illetlen maga viselési-ért, es tsalekedetiért ... én velem magát halálo-son meg gyűlöltette [Görgjk 199]. 1780: Ez meg

veszet Világban látom hogy az Atyafiini szeretet sokakban meg hűlt el fogyatkozot, ... egymást halálosan gyűlölik, üldözik külömb külömféle boszszukkal illetik, perlekedésekkel egy mást rontják, farásztják, egyet nem értenek [Mv; Told. 27]. 1796: halálosan ellenzette s tilalmazta [Ilencfva MT; DLev. 4. XL. A].

halálosforma halófélben/halál küszöbén levő; care e pe moarte; im Sterben begriffen. 1814: (A) Szomorú Háznál még 2 Gyermekek lévén halálos forma betegek, sem a' költséget nem győzhette az Atya, sem a több betegekkel a' csak közelebb meg holtakra nézve nem dajkálódhattak [Györgyfa K; Rak 112].

halálosképpen 1. halálosan, halált okozón; mortal; tödlich. 1650: Beczki vramis ugy úté egy vekony faczkával hozza, de hogy az a' útés halalos képpen leött volna nem volt [Becski]. 1747: a' Sz. Mihály falvi Lakosok* ... ellenség módjára halalos képpen hajgáltak kövekkel az Tordaiakat nemellyek(ne)k lábát, nemellyek(ne)k karját keményen meg hajtván [Torda; Tjk III/166. — *A Tordával tőszomszédos Szentmihályfa lakosai].

2. gyilkos kegyetlenséggel; cu o cruzime ucigătoare; mit mörderischer Grausamkeit. 1747: edgj Pakulárját az Kis Fenésiek(ne)k ... fejszékek halalos képpen öszveis vagdalták volt, és nemis volt reménség iránta hogj meg élyen [Sztolna K; JHb 74]. 1748: az J ... halálosképpen meg sebhettett lövés al(ta)l a' Pásztortol, ugj hogj nemis volt reménség életé(ne)k meg maradása felől, sokáig halálosképpen fekvén azon meg sebhettés miá [Torda; Jk III. 198]. 1781: (A legények) az Exp(one)ns Aszszony ... Kereszturi* Jobbagj Legényeib(e) belé veszték halálosképpen Taszigáltak Fogakkal Rágták rajtak vért tettek Siklodi Andrást és Siga Bandit a földön hajaknál fogva a földön (igy!) vondozzák vala [Márkod MT; Bet. 6 Marton Mátyás (32) ns vall. — *A tőszomszédos Berekeresztúrról való].

halálkozás 1. deces; Absterben/leben. 1740: Fül hegyel hallogatom, hogy szegény néhai Henter János V(am) hertelen és kevés ideig tartott betegsége után, ugj Felesége, és valami szolgálója is ki halvan egymás után Hazától Suspicio nélkül nem volna halálkozások [Ap. 4 Gr Haller János Apor Péterhez]. 1779: jól leheht gyermeki állopotat voltam de mégis emlékezem, hogy az néhai idősb Kemény Sigmund Ur(am) halálázása alkalmatosságával azon Méltóságos Udvar szolgáltatnyának renuncialni kentelenített Székely Ferentz [Szászssombor SzD; KS, Geor. Cs. Ajtai de Vajasd (55) insp. bon. vall.]. 1762: nehogy ebben* történhető halálkozásunk esetével a hátra maradt félének, leg kevésbe is haborittatása történyen [Kv; Végr. — *Ti. a szóban forgó vagyonyban].

Szk: ~ a történik. 1765: kedvetlenségek s szomorú halálázások történének [RettE 180]. — L. még i.h. 370 * sűrű ~ forog köztük. 1761: ennek előtte

is, De kivált ez jelen való Eszt(en)döbe(n) mind az Nagyokra s mind az Kitsinyekre nézve igen sűrű Halálázások forogván köztünk [Torockó; TLev. 2/2].

2. éhkel való ~ éhhalál; moarte prin foame; Hungerstod. 1817: kéntelenek némelly helységben Török buza Csuszából, s Erdőken tanálható Galaganya Gyümöltsből készítettett egésztelen Kenyérrel gédegetni magokat*, erre nézve, hogy ... az éhkel való halálkozás el kerültetődjék, mulhatatlanul szükséges a' hathatos segedelem [TLt 1095. — *Az 1817-beli nagy éhségre von.].

Ha. 1792: halálázása [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1804: Halálázásában [K; KLev.]. 1866: halálázása [HG. Vegyes III Gr. Kuun László kezével].

halálkozik haldoklik; a agoniza, a fi pe moarte im Sterben liegen. 1762: Avval kijövék s mikor feleútját elmentem volna, utánam jöttek, hogy forduljak vissza, mivel halálkozik a szegény bátyám [RettE 134].

halálpeesét hullafolt; pete de cadavru; Leichenfleck(e). 1733: hátán, oldalán, ületjén szélesen elterjedt verhenyeges halálpetséték [Dés; DLt 200].

halálra való I. mn 1. halotti; de mort; Toten-. 1751: Halálra való férfi Inget Arannyal varrottat [Kv; Pk 6]. 1789: A' Halálra való köntös árra* [Mv; Conscr. Ap. 95. — *Ez az Árjelzés nélküli tétel az eredetiben megjegyzés kíséretében kihúzza].

2. halalos, halált okozó; mortal; tödlich. 1585: Ha melj hatalmaskodo halakra valo Sebet ... es oly wetket chielekednek ky halalt nezne, ... megh foglalnak Lancsozzanak edegh, Amegh Biro vramat nem érik feleolle [Kv; KvLt Vegyes III. 17].

3. kb. halalos bünt elkövető; care a comis un păcat de moarte; Todstünde verübend; halálra ítelt; condamnat la moarte; zum Tode verurteilt. 1598: Jakab eolt volt egy embert megh, es azerth megh fogtak volth itt az Vrunk hazaba tartak volt mint halakra valo emberth [Uszt 13/48]. 1653: ott kínozták meg a foglyokat, a ki halálra való volt [Kv; ETA I, 92 NSz].

II. fn 1. halotti ruházat; haină de mort; Totenkleid. 1776: (Debreczeni Kata) ifjúasszony volt, mégis az halálra valója készen volt [RettE 370]. 1806: Ma Kornis Gábornak kí vítették az halálra valót [Dés; Ks 87. KMN 342].

2. halálraítelt; condamnat la moarte; der/die zum Tode Verurteilte. 1770: mikor az keresd(en) fel töt Asszony embert el vermelék én is az vermeles(ne)k helye(n) ott voltam .. Gyerefi Ur(am) monda hogy no Biro Ur(am) az halálra valót hozzak ki [Marossztkirály MT; Told. 2]. 1760: a' Muskotérosok negyven napig mint az halálra valót ugj Strasáltanak [Mv; Told. 15/44].

halálújtás tetemrehívás; probă de singe (acu-cerea bănuitalui în fața cadavruului celui ucis); Bahrgericht. 1609: az mint pengi halal vyttasson hy, itt az a törvény nem iar, sőt megh a Szekel-

segh kóztis cziak vsusok voltak azok, vgj mint halal vyttas, tetem emeles, föl buczuzas ott sem órók törvény volt ez [Hídvég Hsz; HSzJP]. 1677: A' Gyilkosságnak Casussában az a' régenten bét-jót keresztyénséghez nem illendő szokás, mely miat a' holt testek sok ideig föld színén tartattak, ugy mint a' mely mondatot tetemre való hívásnak, és ugyan akkor való hit fel-adásnak, azért való fizetéssel edgyüt; Viszont a' mely halál ujjításnak hivattatik, mind ezek a Székelység közzül in perpetuum tollaltattak [AC 151; ugyanezt ismétli AC 239 és rövidítve AC 270].

A nagyon zavaros szövegek címszövegi szavának megadott jelentésére l. SzE 510–6, 566, valamint Nyírk XIV, 133–9.

halandó I. mn muritor; sterblich. 1602: Zathmary Andrasne Cathalin azzony vallia Zep Janos mondotta Jgyarto Simonnak Jmmar koma vond ky Regestumodbol ezt az Adossagoth mert mostan halandok vagiunk, es ha holtom teortenyk felette nehez volna ha feleségemet awagy gyermekimet busitanak erette [Kv; Tjk VI/1. 573]. 1636: Ezt mi Testamentomosok kik jelen voltunk az testamentom telben ez halando Embernek vallast ... irattuk es peczetunkel megh Eresittetwk [Uzon Hsz; BLt]. 1642: magam hallando sorsa feleol illik gondolkodnom, melyet Vekoni értelmem zerint ha posthabealnek, miuel az Szentírás ki haza nepere gondot nem igie-kzik viselni az poganal gonoszabnak mongia [Ks 41. K]. 1724: miuthogy az Ember halandó, s az időis változo maradékimnak kárt nem tehetek [Ne; DobLev. I. 122]. 1854: jo Istenemnek tet-széséből halando Szülöktől születvén előbb vagy később meg kell haljak [Kv; Végr.].

II. fn muritor; Sterbliche. 1832: most pedig ajánlom Uram néked lelkemet kérvén mint bűnös halando irlgalmasságotat arántom [Szentbenedek AF; DobLev. V/1186]. 1849: az Isteni szent vég-zése (!) szerint minden hallandónak ez árnyék ... világból az örökké valóságba át költözni kelleik [Km; Végr. Tamás Bogdán végr.]. 1853: az Is-tenséggel szembe szálni halandonak kábaság lenne [Perecsen Sz; Bet. 4 Szentmarjay Lajos lev.].

halandóság faptul de a fi muritor; Sterblich-keit. 1633: tudom azt hogj az szent Isten az Em-berj nemzetsheget halandoshag ala vetette es mindennek egiszer az árnyek vilagbol kj kel múlnj [Kv; RDL I. 101]. 1651: En Szilűasi Judit megh gondolűa(n) es mindenkor eleottem viselűen az Emberi halandosag(na)k állapottyat, az mint mindennap lattjuk [Doboka; JHb III/8]. 1692: Mivel az nagy hatalmú, mindeneket bölcsőn alkotó kégyelemnek Istení, etséri (!) változhatát-la(n), és titkos teremtesébeli decretumát, az szo-morú és gyaszos halál sebhető mérgeivel (az emberi nemzetnek halándóság alá vettetésinek bizonyós Ismeretire:) közösítette volna. [DLev. 5]. 1715/1761: éles Peleségem ő is Szegény halandóság alá vettettetett ember [Nsz; Berz. 17aj]. 1854: én is, ki a halandóság változhatatlan törvénye szerint előbb vagy

később meg kell hogy haljak ..., tevék ilyen állandó, és megmásolhatatlan végrendelet* [Kv; Végr. — *Köv. a végr-i nyil.].

Sz. 1709: az ember az bűnért az halálnak solgya alá vagyon rekesztve Istentől; és halandosag alá tettetett [Fintaháza MT; MMatr. 61].

halárus halkereskedő; vinzator/negustor de peste; Fischhändler. 1570: halh arosok voltaké vagy kyk oth akkor Theobbennis, mondottak hogy majd egy egész oratol fogva kinzottak volna oth az gyermeket [Kv; Tjk III/2. 41 „Barbara vxor Stephani Pechy” vall.]. 1583: Az hal Arosokis chak Imillien amollia(n) Darab keowet tarthanak font gianant [Kv; TanJk V/3. 273b]. 1584: Myn-den wasarok Napian az wasarbiraknak zorgalma-tos gongiok legien minden fele Mertekre, Eytelre, fontra, singhre, vekara mind Meszarosok, hal arossok keózt [Kv; KvLt Vegyes ir. III. 6]. 1596: Apro halat vgian akkor vrunk aztalara, eecer is, mazoris, az Itt valo hal arosoktól veottem f 2 d 12 [Kv; Szám. 6/XXIX. 127 Bachi Tamás sp kezével].

halas I. halban gazdag; bogat in peste; fisch-reich. 1571: keozottunk valo halas folyo vizeket nagy sokakat sok helyeken meg tiltottak teollunk [SzO II. 325 a székelység panasza az ogy-hez]. 1632: Istuan kiraly idejeben, Fogarasj Kapitan Horuat Kozma telepítette elseőben az Poiana maruliakatt, lattua(n) az Hauasok(na)k es Erdők-nek nagy puztulasat, hasonlokeppen az halas pa-takoknak hazontalan voltat [Poianamarul F; UC 14/38. 16]. 1680: Vagyon ez Falunak apro halos tilalmos patakocsakja is, mely halos toban mégyen [Szaráta F; ÁLt Urb. 64.]. 1681: Az Eg-regi es Zalasd vizei jo halasok [VhU 49]. 1805: Ezen Erge a' régi időb(en) tos, Csikos, halas, Ná-das, Bokros, Kaszáhatatlan [Dés; DLT az 1825. évi iratok közt. Pál András (67) ns vall.].

Hn. 1713: egy Satés rét a halas kuton felyűl (k) [Fejérd K; BHA].

2. Csak szk-ban; numai im constructi; nur in Workonstruktion: haltartó; pentru peste, in care se ține peste; zum Fischhalten dienend; halszállító; de peste, in care se transportă peste; Fischbeförderung, zur Beförderung von Fischen dienend. Szk: ~ *fenyő-tonna*. 1611: egi halas fenju tonna roz [Kv; RDL I. 90] * ~ *hordó*. 1771: Halas hordo l [Katona K; Born. VI. 7] * ~ *láda*. 1592: Polchi Marton az Halaz Ambrus La-dayat es haloyat uitte az Tohoz atta(m) neki f 0 d 14 A megh bagiadot halakat hozta Pal Jakab haza az halas ladawal eggiwt f 0 d 54 [Kv; Szám. 5/XIV. 125 Eppel Peter sp kezével]. 1595: 15 Septemb(ris) Zekel Martton czinalta meg az halas Ladat Molnar Gasparet, mellyben Azzonyunk ő fge zamara valo zomos halat tarttatta [Kv; Szám. 6/XVIIa. 147 ifj. Heltaí Gáspár sp kezével].

◇ **Szn.** 1749: Halas vram [Szásznýres SzD; Ks]. 1752: Koltas mester Halas István [Kv; FésűsCLev.].

hálás 1. innoptat, mas; Übernachtung. 1589: Ahul halasunk volt, az gazdazonnak, faert, es eggietmasert attam) d — 8 [Kv; Szám. 4/X. 23]. 1763: Azon Militiának Nemes Maros Székben lótt érkezése után, első statioja, hálása, és rostok-lása Nemes Maros székben, mellyik Faluban, és meddig volt [Nsz; Told. 44/22 vk]. 1769: el estvedvén Stánts Ursz házánál hálásra meg maradtunk [Bukuresd H; Ks]. 1786: admoniálták arról, hogy amíg az gabona és sarjú be nem takarodik, addig oly szoros helyre az csordát ne hajtsa hálásra [Tapolca Cs; RSzL 164]. 1808: az Ejtzakai hálással a' tüzi fa ne pusztitassék [Torockó; TLev. 7/13]. 1831: a' Gyertyános szélbe ... a Gnja béli marhák éjszakai hálásra voltak egybe hajtva [Dés; DLt 332. 8].

Szk: ~ a történi meghál. 1753: midőn viszázá jöttm vóna történt hálásom Maksán Maksai Gábornál [WLt Simon Csobok jur. ass. vall.] * ~ t tesz 'ua.' 1662: a Morva vize partján ... megszálltatnék a tábor vagy harmadnapig való pihenésre ... Azhol egy hálást tévén. másnap

olly hírt hozának: császár hadai Posonytúl ... indulván ..., a fejedelem hadai valahol talál-tatának, mindjárt beléjek kapjanak [SKr 256—7].

2. hálólhely; loc de popas peste noapte; Schlafstelle. 1751: a' Tehenek ... az szekérhez volt kötve az hálásoknál* [Torda; CsS. *Ti. a pásztorok hálólhelyénél].

Hn. 1801: A Csorda Halásba (sz) [M.királyfa Kk; BHA].

3. együttállítás (nővel); culcatul/dormitul cu cineva; Beischlaf. 1585: Az Ersebet peng be Mene egedwl az zobaba maga en kerem vala hogy it kwn velem hallion, De eó Azt monda hogj Az Bolhaktol it kwn Nem Niúghatik, latam ozta(n) Reggel hogy a' legeny Az Zobabol ky Ieowe ... De my legien az oka hogj Nem ellenzettek Azzonio-mek ez ket zemelt azvagy Nem eoriztek az egy hazba(n) valo halasert Ne(m) tudom [Kv; Tjk IV/1. 451 „Sophia eg' Santa leany” vall.]. 1739: Három oculatus Testisek Fassiojokból Constálván Néhai Gombkötő Mihály Özvegyenek Kibédi Máriának sokféle Nemzetekből valo Ferfiakkal egj ágjban hálása, fekvése; és hasáról való le-szállá-sais egj örménynek ... Világos paráznságáról ... Deliberáltatott* [Dés; Jk 301. *Köv. a hat.].

halashárka haltartó bárka; barcă pentru tine-re pestelui; Fischbarke. 1597: Az waross lakadtia az Mely az halass barkan Allot wodtém wala Georg deaktwl megh bontakozot [Kv; Szám. 7/XIV. 59 Th. Masass sp kezével].

hálálshely hálólhely; loc de popas pentru noapte; Schlafstelle. 1680: az Sos hidon alól valo nyilakra mennyen minden ember marhájanak ki ereszte-sere es etetesere ... ott mind halás mind etető hely engedtetik [Dés; Jk 17a].

halastó helesteu; Fischteich. 1560: egy halastot zaz forinton váltot megy nekyk az my anyank

[Kv; SLt ST. 6]. 1562: vagon keth halas to kith en Magam chenaltam [Maksa Hsz; HSzjP]. 1581/-1584: Azok az Lazlo wra(m) Zolgai hatalmaswl leottek ez wram halas Thowaba keowetetlen [Újfalu K; Ks 42. B. 9]. 1590: Itt egj Halas tho vagio(n), vagio(n) czikos thois [Kajántó K; GyU 17]. 1594: Wagon jtth az falw hatara(n) egi halas thois az varhoz* valo [Barla Sz; CU 113/15. 38. — *Ti. a szilágyosmlyóíhoz]. 1650: minden erdeokeot, halaszó helyeket, halastokot, vgy rendeltük hogj eo kemek keozeonsegese(n) birjak mindeniket egy arant [O.fenes K; JHbK XLVIII. 31]. 1670: Nagy Barcsai* hátaron az halasto mellet valo szél föld [EHA. — *H.]. 1675: Egi őregh Halas toh azon egi ros sz malom haz kett kőre forogh [Mezőmadaras MT; Borb. II]. 1680: Az malmon fellyül negi szakaszbol állo halas tojok is vagyon eő Ngok(na)k. [A.porumbák F; ÁLt Urb. 35] | Szarataj Halas To. Vagyon ... egy őrög halas Tovok vagyon benne derekasabb(an) posar es egyeb az oltb(an) termeni szokot fejer halak [i.h. 37]. 1706: Az eő Nga Halas tojat Kuruczok vágatak ki, és megis Halásztaták [Zol-tán NK; KvAKT Mss. 261]. 1712: melly helyben olim — Tholdalaghi Mihaly Ur(na)k Halas toja Volt [Gelence Hsz]. 1720: Vagjon keskeny Halas to; körös környül Palizata forma Toldg (!) fak-kal van az oldala ki rakva [Szurdok Sz; JHbK XXVI/12]. 1727: vagjon egj Nagy halas Tojais, melljenis malma vagjon [Tóhát TA; BLt 11]. 1731: (A) Szántio Földek, Szőlöket, Halas-tót ... Három Lineára igazságoson osszák fel [Kv; JHb XLII]. 1767: Kő ház Kert nevű helyen egy darab Kaszáló tanorokja azon belől lévő Ná-das egeres halas to és Csikász helyekkel együtt [Csiksztsimon; EHA]. 1768: Láttá, hallottá a Tanu ... Hogy ... Toháton az falu mellet fellyül felől lévő halos Tojain valo Téli halászat dolga-ban annak possessorai ... közt olly szokás vagyon hogy a mellyik véket vágott, ugyan az vonattya meg elébb azon véket, annak utánna a több Possessorok(na)k is szabad ugyan asztot meg vonatni? [Torda; JHb XI/21. 4 vk]. 1772: Hát Ha-los, vagy egyébb haszonra valo Tóók vadnaké? [Szászfenes K; BethKt Mikes conscr.]. 1797: vagyon egy nagy ... Halas To terem ezenn Tóba Tsuka, Po'sár, Kárász Tzompo Keszege Csik [Cege SzD; WassLt Consr. 558]. 1806: Grof Rhedei László Ur ő Nagysága ... a maga lako Udvara ellenében építettett Tempelt s Labyrintust, és Halastot [Erdősztygyörgy MT WH]. 1817: Malom gátokat, Canalisokat, ugy halastokat nem építettett [Vályebrád H; Ks 79. 5]. L. még GyU 19, 126.

Szk: ~ fenék-tisztító vasvonó. 1732: (A konyhában) találtunk ... egy halas too fenéktisztító vas vonót [Kv Ks 40 Varia XXVIIIc] * malmos ~. 1776: Malmos Halas Too égynél több a' Lázár Vrak kezére, altal nem ment [Mezőbánd MT; WassLt G. Szodos (74) nb vall.] * pusza ~. 1772: Ezen nevezetű Hellyben vagyon ezen kívül egy Pusza Halos Tóóis [Kozmás Cs] * töltött ~. 1652: Vagyon egy teoltető halas Tois mellyet csak

Tiborezi Thonak hynak. Ebbé(n) Czuka, Czompo, Karaz igen szepek teremnek [Tibore*; GyU 128. — *Elpusztult település Kv és Kajántó szomszédságában].

Hn. 1607: halasto [Pókakeresztúr MT]. **1646:** a halas tok felet [Betlensztmiklós KK]. **1650:** Az halasto mellet (sz) [M.fenes K]. **1673:** halas Tó [Bh; KHN 7]. **1679:** Also halas Ton lévő fellyűl csapo Malom [Uzdisztpéter K; TL Bajomi János inv. 141]. **1687:** Halas To tető (sző) [Néma SzD]. **1688:** Az Halas tonál (sz) [Magyaró MT]. **1715:** Az Halas To oldalán [Kalotasztkirály K; KHN 5]. **1716:** a halas Tó völgyében Fecske farku nevű földben (sz) [Nagyercse MT]. **1722:** A' Halastonánál, a ki hágob(an) (sz) [Zágon Hsz]. **1733:** A Régi halasto nevű helynél (k) [Szentmargita SzD]. **1759:** a Halastoban a Viz mellett (k) [Borsova Cs]. **1760:** Fogtak fel ... a Mihalczfalvi határban(an) az Halas tó nevű hely Vértőnyib(en) személyes Emberek, bizonyos számú Lépés Földet szőlőnek Individualiter [Mihálcfa AF; Bsz-Mk]. **1767:** a Halas tó Kuttya alatt (sz) [Póka MT]. **1768:** A Halos To pataka mellett (sz) [Sarmaság Sz]. **1773:** A Halasto Dombján a Vetés kert bütőnél (sz) [Ditró Cs]. **1781:** Az halasz tó v. halas tó Dombján [Kalotasztkirály K; SzNM Ap.]. **1795:** a Kolos — Aknai Sos patak ... a magyarkályáni Nagy Halas Tonak nádas végében beszakad [M. kályán K]. **1799:** Az Halas tó nevezetű lábban (sz) [Lemhény Hsz]. **1822:** a Halas Tonál (sz) [Kisfalud AF]. **1823:** a halas tonál (sz) [Abosfa KK]. **1828:** az Halasto nevű uttzában [Csekelaka AF]. **1840:** A' Halasto uttzába egy pusztas Telek (sz) [Krasznahorvát Sz]. **1856:** a halastonál Sinczolt retek [Torockósztygörgy TA]. — L. még KHN Mut.

Hn. 1680: halas tokon alol [A.porumbák F; Ált Inv. 33]. **1731:** Halos Tot [Fejér m.; JHb XXIX/13]. **1732:** halas ton [Nagyida K]. **1734:** halas tojaból [Kv; TKI]. **1737:** Halas toja [Ne]. **1744:** halas Thót [Tóhát TA; JHb XI/17. 10]. **1757:** Halastot [Déva; Ks 92. I. 23]. **1776:** Halas Toja, Halas tot [Mezőpagocsa MT; MkG 36. 5/1] | halos Tot [Msz; WassLt vk] | halas Tott [Mezőmadaras MT; i.h.].

A címszó jelzet nélküli adaléka az RHA-ból valók. — A szerkesztés rendjén sem a köznévi, sem a ha-l adalékokban nem tudtuk határozottan elkülöníteni a tulajdonképpeni, nagy kiterjedésű, gáttal tartott halastavakat a kisebb tartó tavacskáktól.

halastócska haltartó (tavacska); helegsteu mic; kleiner Fischteich. **1687:** Vizi Malom ... eze(n) malom mellett, mindgiart a malom haz felső végénél igen szép halas tócska lehetne; melyben a vizet csatornán vehetnék; ... ebb(en) mindenkor friss halat tarthatna(na)k [Brettye H; VhU 593—4]. **1699:** a Sütő István kertiben szalma es tövis földel alatt sövényből font kertel bé kerítve egy kis hálnál kült valo bük fábol fel rot halas tocska hal nélkült, melybe mennek bé kis búkfa ajton [Szentdemester U; Llt Fasc. 35]. **XVIII. sz. e. f.:** ázott 18 1/2 ölnyi keskeny halas Totskának

felső végénél [Petlend* TA; AbN. — *Ma csak kisebb házcsoport]. **1739:** eő Nga Lab földinek az vége az falu felől tovább nem ment ezen élecskénél az hol most allunk ezen Halas Tocska arányában [Mocs K; JHbK XLVII/24]. **1753:** a Maros Parton Vagyon tölgy fa Sass fákb(an) boronákkal fel rott halas tocska Sorvadozolg lévő lézás kertel körül véve [Marossztkirály AF; Told. 18]. **1783:** Vagjon közel az Udvarhoz a Maros mellett jo kertben véve halas Tocska, vagj inkább hal tarto Nro 1 [Branyicska H; JHb XXXI/28]. **1790:** Látom most, itt ezen két Halastócskát [Báld K; BLt].

halastó-hely kb. pusztas-tóhely; helegsteu secat; ausgetrocknete Teichstelle. **XVIII. sz. eleje:** Az halas tó hely, meljen csak sáte teremvén, mindenkor csak asztag fedni kaszálták meg [Zentelke K; KHN 138]. **1731:** Tekintetes Nemzetes Váradj Inczedj Joseph Ur(am) Csűrös es vetemenyes kertet, Gyümölcsös füvelő helyeket Halas To helyel együtt occupált [Fejér m.; JHb XXIX/13].

halaszvíz halban gazdag folyóvíz; apă bogatâ in pește; fischreiches Flußwasser. **1598:** megh alkuttak hogy ... az halas vizet is ne halazzak [Kiskájon*; Bál. 81. — *M. kályánba (K) olvadt település]. **1632:** Halas vize uagio(n), melib(en) keou es Semlengh hal, s Rák tere(m) [Kopacsai F; CU 14/38. 31]. **1637:** Halas vize io uagio(n), melybe(n) Czuka, pottyka veres szarniu keszegh es Czík terem [Mundra F; CU 14/42. 102]. **1640:** halas viz az Szamosnal teob Nincz [Km; GyU 48]. — L. még GyU 60.

halász pescar;]Fischer. **1573:** Kolb Myklos ... ezt vallia, Ez ely mwlt Ideokban veotte ely valami halat Trefaba Kossa myhal halaz gergelnek ... kossa myhalis fl 3 adot volt az halaznak az halert [Kv; Tjk III/3. 99]. **1585:** 24. Sep. ... Az ket halaznak Attam az kyk az warosz Towat megh halaztak B. Vram hagiasabol f. 2 [Kv; Szám. 3/XVIII. 28 Gellien Imre sp kezével]. **1603:** Georgius Nagy ... fassus est ... a' molnar ... hozot valamj apro Zamos halat, vagy ket vttal eo azt monta hogy az halazok adgiak neky, miwel hogy ott az malomba tartottak az halazokis zallast [Kv; Tjk VI/1. 640]. **1623:** halazinkat ... semmi nemw extraordinaria exactiokra terehuiselesekre ne kenzericzye azon kwwl az mellyek az Eclesiahoz ualo szolgálatok melyekteől eők sem vonogtadjak magokat [Nagybánya; DLt 348]. **1632:** Komsa Mazol ... halász ... Thodor Nanes ... halász [A.szombatfa F; CU 14/38. 51]. **1667:** attam az Nagyabbik Nemet madarásznak f 12/50

Az Nemet halaszna f. 6.// — [Uti]. **1700:** Az Halaszaknak ... Per Annum kett kett öltő btskarak 2/2 [Radnót KK; Uti]. **1732:** Ha ezekben(en) a taxas vizekb(en) mas valaki talaltatik halaszni a taxazo halaszok(na)k szabadsagokban al meg zallagolni, vagj ha ki adgiak megje biro Uram(na)k, tartozzek meg Zallagolni s meg büntetni [Illyefva Hsz; SVJk]. **1779:** verte ütötte ... egy baltával ... az meg nevezett halásyakat

[Mezőzáh TA; Mk V. VII/12 Kotzoban Nyikulaja (28) jé vall.]. 1787: ennél az három halatskánál többet nem foghatának az halászim [Radnót KK; Ks 94 Vegyes lev.]. 1836: Szorossan rea kell szorittani a Halászt hogy Csikot fogján [Csapó KK; Berz. 21].

Szn. 1453: Matheus halaz. Benedictus Halaz. Jacobus Halaz [Kv; TT 1882. 528–9]. 1557: Gregorius halaz [Kv; Szám. 1/V. 21]. 1567: Albertus Halaz [Kv; TjK III/1. 10]. 1574: Halasz Mihaly [Dés; DLt 246]. 1590: Halaz Andras jé [Kajántó K; GyU 15]. 1600: Halaz Kelemenne Breda Azzony [Kv; TjK VI/1. 453]. | Halaz Istwanne Catalin azzony [Kv; i.h.]. 1630: Halasz Peter [Mv; MvLt 290. 216a]. 1708: Halász alias Horvát István [Kv; CsCjK I. 18a]. 1730: Nagj Enyedi Szilágyi alias Halász István [Dés; Jk]. 1741: Halász Nagy János. Halász szász György [Kv; KvLt Dica II. 41b]. 1783: Halász Kati [Dés; RKAK 54]. 1822: Halász Janko (inas) [Kv; CsCjK I. 277a]. 1853: Kortsmárosnó Halász Mányi [Dés; DLt 92]. — L. még Csánki V. 317.

Hn. 1577: Halaz vcza [Dés; EHA]. 1612: in platea Halaz vtza vocata [Dés; ETF 101. 29]. 1613: Kis-Halász-utcában [Dés; i.h. 39]. 1664: Halaz Domb között (k) [M.szóvát K; EHA]. 1754: A' Halász Pál fokában (k) [Sárpatak MT; EHA]. 1781: Az halasz tó oldalán [Kalotasztkirály K; KHN 53].

Szk: *konvenciós* ~ szegődéses halász. 1671: Puskás Dantsul jobbagyomatt, ki ... Nagtok Conventios Halászsza ... hazas fiával egjütt Nagd^a szolgalttjara örökös jobbajgul botsatom [Borberek AF; Törzs. Bál-Pataki János nyil. — *Ti. a fejedelemszonnynak] * *pisztrángos* ~ pisztránghalász. 1743: Álttatott Pisztrángas halásznak Balog Mihaj, aki tartozik annuatim be adni 600. melyeket tartozik meg szarasztni, Sót adván az Udvar hozzája, és aztán szárazon két Angaria alatt az Udvarb(a) p(rae)sentalni, s magát quietaltatni [Grohot H; Ks 62/6].

Ha. 1808: Halászak [F.detrehem TA; Ks 65. 44. 11. — Uo.: Halászatat].

halászás 1. halászat; pescuit; Fischerei, Fischfang. 1571: ele zamlalhatatlan rajtok valo ado es birsag zedes es zantalan sok zolgalttas vadazzasok madarazasok halasasok ... es elewen halaknak chebreken Cibkol Gyrgiobol hatokon az nagy hawas altal elewenen ki hozasok [SzO II, 329–30 a székelységbellek az egy-hez]. 1606: vgy verekednek Annak eleotte azert az mint erttetem valamj halazas vegettis megh haborottak volt megh (így l) [UszT 20/146 Joannis (!) Miklossy de Betlenfalua lib. vall.]. 1722: Mint hogy a gyalom szakadozve jött ide, ittis az halászasb(an) minden nap szakadozott erogalodott rea k(ender) spárga(nak) Gel. 1 [Katona K; UtI]. 1760: (A jobbágyok) Halászás idejénis tartoznak télben halászni menni [Báld K; BLt].

2. halászati jog; drept de pescuit; Fischerei-recht. 1577: eo kegmek varasul semmi keppe(n) Ne(m) akaryak hogy az sok gatlas legyen a Samosson

zeren'zerte hane(m) Mindennek a ky azzal akarya keresny (így l) zabad halazassa legyen, de gatnel kwl [Kv; TanJk V/3. 144b].

halászat 1. halászás; pescuit; Fischerei, Fischfang. 1687: Az Egregi es Zalasd vizei jo halasok, azok ab antiquo tilalomban tartattak, (: a Dnus Terrestri számára valo halaszato(n) kívül:) sub poen(a) f. 12/ — senkinek nem volt szabados halaszni, es ennek utannais ugi kell observaltatni hog penig az halaszathoz rendeltetett ember ne heverne, az ú idejében mindenkor halasztatni kellene, es á számossat az var szükségére vagy aszaltatni, vagy pénzen el adatni [VhU 49]. 1737: Az halazatrol ir Ngod hogy varsával es vészszel Proballyak varsakkal is veszet Most nem Csinál az ember ha Télben nem széd nadat [Gyeke K; Ks 99 Bíró János lev.]. 1731/XVIII. sz.: A Malom arkaban valo halászat parasztoktól tilalmas [M.nemegye BN; Berz. 7. 68/1]. 1754: Az halaszaton ügyekezék Kegy(elm)ed, és á nagy bőjtire külgyön Kegy(elm)ed nekem halat [Kóród KK; Ks 21. XV Gereb Susanna lev.]. 1768: a leg jobb halászatnak idején ott hevert a háló [Tóhát TA; JHb XI/22. 1]. 1779: akkoris jelen voltam akkori halásztottban [Záh TA; Mk V. VII/12 Senyile Pintyilia (40) jé vall.]. 1808: mikor tehát láttam hogy semmiképpen emberem bé nem férhet az Halászak közé ... én engedtem meg emberemnek az Halászatat [F.detrehem TA; Ks 65. 44. 11].

Szk: ~ *ban találtatik*. 1732: (A) vizek uratlanok, adgjak el a ki keri. Ezekről az Uratlan vizekről olyan juditiumat tettünk hogy ha senki meg nem keri s meg is valamely halasz ott halaszatb(an) talaltatik, büntessek meg a taxaig [Aldoboly Hsz; SVJk].

2. halászszákmány; recoltá de pește; Fischbeute. 1699: masoknak halaszni meg ne engedgyek, sőt hajojokat varsajokat ha a' Décsj határo(n) elfojo Szamoson talaltatnak halaszatokkal edgyütt szabadossa(n) eluehessek [Dés; Jk].

3. halászati jog; drept de pescuit; Fischerei-recht. 1771: A Sz. Benedeki Tot azért nem difficultályák a' Somlyaiánusok^a, hogy Contractualiter engedtetett a' Lugosiánusoknak^b, a' Forrai két Tok közzül edgyikért, az halászat tsak jó akaratból ígértetett, nem a' possessorátus Titulusáért, és tsak addig mig a' Sz. Benedeki^c Tot, Lugosi Ferentz Ur reparalhattya [DobLev. II. 428. 11b. — ^a ^b ^c A Somlyai, ill. a Lugosi-rész birtokosai. ^a A M.szentbenedeken (AF) levő].

halászszerber halász; pescar; Fischer. 1737: az Uj Malomra menő Patak mellett, egy darab Pusztá, melly quondam valami Halász emberé volt, s hal tartó vermek láttának benne [Ne; EHA]. 1771: Tudom ... hogy ... Ezen eő Excellentiája Malomának also Silipjéről jo fél ember Magossányi (!) Szökése volt^a, mivel én halász ember Léven többire öröké az vizeti bujtem s bnvam máig is és ezen Malom Silipje alatt száma nélkül halasz-tam [Ádamos KK; JHb XX/26. 11. — *Ti. a

víznek]. 1779: Gramma Todor az egész Udvari Sokaságot fel lármázott (így!) . az Exponens Ur eő Nga Halász embereire, azokat égybe vervén agyálván [Záh TA; Mk V. VII/12].

halászat a pescui; wiederholt/öfters fischen. 1812: régtől fogva halász vagyok, és igen sokszor halászgattam ezen Berkek körül [Koppánd AF; DobLev. IV/943. 17b Petruz György (70) vall.] | Jól tudom a' . . . Berket hol fekszik mert rég e körül szoktam vala halászatni [Vajdaszeg AF i.h. 6a Popa Nyikuláj (60) jb vall.].

haláshajó 1. vas de pescuit; Fischereischiff. 1619: 27 die Novembris jöve meg az kapitán pasa az gályákkal az <Fejér>-tengerről . . . azmint mondják vala, hogy őt öreg haláshajót nyert [BTN² 377].

2. halászcsonak/ladik; lotcă; Fischerboot | halászbárka; barcă de pescar; Fischerbarke. 1735: Az Halászkunális találattik újj halasz hajó kettő [Királyhalma NK; Ks 23. XXIIb].

halásháló plasă de pescuit, năvod; Fisch(er)-netz. 1744: Egykor jüvén Quartelyba hozzánk egy Lejtmány, a' Falu halász hálóját . . . kértük vissza halászni [Szentgyed SzD; WassLt]. 1776: Aradrol vétetett egy nagy vono halász háló 20 ft [Déva; Ks 95].

halászhát ts is a putea pescui; fischen können-/dürfen. 1625: Akar hua follion az uiz de ez okon, senky annak hazon ueueő helieteol molnatol megü nem foztatik; hane(m) mint annak eleötte régen mikor az uiz szokot helien folt es akkor a' mint haznat vette, mostis ugj ueheti Gattal molnanak haznat es halazhattia vizet [UszT 176]. 1667: Az Olt vízében is senki szikanyyal és kappagatóval vagy maszlaggal halászni ne merészellen maga jószágán kívül; egyéb formán garkúvel, habval halászhasson, három forint büntetés alatt [Szenttamás Cs; SzO VI, 316]. 1768: a ki vágotta a véket, azé volt az első vonás, de annak utanna akár mellyik is szabadosan, és minden viszszálkodás nélkül azt meg vonathatta, és halászhattott [Tóhát TA; JHb XI/22. 6]. 1772: a' Vízis itten olly sebességgel folyt, hogy Nagy hálóval abban a sebesség miatt nem halászhattunk [Ádamos KK; JHb XX/28. 13–4].

halászható unde/in care se poate pescui; fischbar. 1767: Vagyon Búdos Tó nevezetű alol felyül Nádas és Hináros közepette tiszta még halászható Tó [Mézöbodon TA; Torma].

halászik ts is a pescui; fischen. 1550: wk reghen mykor walkaj thanassal otth halaztak eszt mon-dotta nekyk hog' az Cylla mező walkaj hatarba^a vagion [Szentkirály K; MNy XXVI, 291 Lad. Kanta jb vall. — ^aA közeli M.valkó határában]. 1578: az peres Swlmos tho mind az Enyedjeknek, mind az Zent kjrallyaknak mind Parasztnak Nemesnek zabad wolt mind halazny mind swljmot benne

zednj [Marossztkirály AF; EHA]. 1589: 6 octobris Az halazok Mentenek ismeg alla az Thora halaznya Akoron foktanak volt Chywkatat 76tot. Esmeg czompot fogtanak 25 [Kv; Szám. 4/VI. 43 Stenzely András sp kezével]. 1593: Die 24 8bris weg istwan witte 3 lowon Czako ambrus haloiat Kolosra kiwel wrunk zamara halaztanak f — d 75 [Kv; Szám. 6/XXI. 117]. 1598: azt kedigh nekik megh hattam hogy . . . az halas vizetis ne halazzak mert ha rajta kaphattiak wket . . . megh bwntetem wket [Kiskájón SzD; Bál. 81]. 1607: ot senkinek nem volt Zabad halazny az viz kerten alol az hidigh ala [Dánfva Cs; Eszt-Mk]. 1646: Mikes Sigmondne ellenzette az külső embereket, hogy it ne halaszszanak [Nyújtód Hsz; HSzJP]. 1713: azon Paraszt emberek . . . , az Czegel Gaton feldüll valo Hodos Toót Telb(en) Nyarb(a)n az halak(na)k vivások(na)k idején halászták [Noszoly SzD; WassLt]. 1722: Az Fogarasi Biraja csak réá szokott minden esztendőb(en) az Betthleni Tora, réá gyüjti titkon embereit Gyalommal megjen csak halászsza [Fog.; KJMiss.]. 1797: azon Patak Valóságosan Csikos Patak volt, mert én magam is halasztam ottan sokszor a régi időbe, és Csíkot s halatis fogtam belőle és éppen azon okból meg hiszem, hogy valaha Csikos pataknak hívatattott [Dengeleg SzD; EHA Opresan Györgye (70) lib. vall.]. — L. még GyU 13.

Sz. 1805: a Czikmántori szász pedig egy lábíg az igaz hogy mind hunczfut, és zavaros vízben halászni szerető ember [Csekelaka AF; KCsl 15].

halász-kompánia halásztársaság; asociație pescărească/de pescari; Fischergesellschaft. 1808: Katso országlásakor azt mondatam, hogy az én Tonál lévő emberemet, az Halász Compániában vegyék bé . . . , de azt sem akarták [F.-detreham TA; Ks 65. 44. 11].

halászlé ciorbă de pește; Fischsuppe. 1811: ma Szombot Levén jo rák Levest készítetem és jo orosz rátotát, hortsók halász lére [Konkolyfva SzD; Ks Gr. Kornis Anna Kornis Gárpáshoz].

halászmesterség halászeszköz; unealtă de pescuit; Fischergerät, Fischereiwerkzeug. 1727: (A) Lekencze nevu Tót szabadosan halásztotta mindenféle halászmesterséggel, mikor a Gyalamnak szerit téhette avalis halásztatta [Mezősámsond MT; Berz. 14. XVIII/19].

halásznő soția pescarului; Frau des Fischers. 1576: keryk azon Byro vramat hogi hagyia meg az varos p(ro)curatoranak Ince^a Teorwenre az Kis halaznet [Kv; TanJk V/3. 138a. — ^aOlv. intse]. 1600: Immar vgyan sok halat el veottek volt az olah darabantok az halaznetol erowel [Kv; Tjk VI/1. 453]. 1621: Egy halaznetől egy Czeberben elegi belegi halat vette(m) f — /25 [Kv; Szám. 15b/IX. 78]. 1743: A Halásznénak vettem egy pár veres kordovány Csizmát H. f. 1 Den. 48 [Szász-erkek K; LLt].

halaszó-hely loc de pescuit; Fischereistelle. 1650: minden erdeokeot, halaszó helyeket, halastokat, új rendeltük hogj eo kemek keozeonsegese(n) birjak mindeniket egj arant, usussat fructussat percipiallyak [O.fenes K; JHbK XLVIII/31].

halaszó-víz apă pentru pescuit; Fischereiwasser. 1584: az keozeonsegese zabad wyzen ... Mykoron zolgaim az en megh hagasom zerint halaznanak Nem twdom My indulatbol, ez felieol* megh Nevezet zemelyek Manibus Armat(is) potentialiter zolgaimra Jrualtak Inuadtak eeket, vertek haygaltak keowekkel, Taglottak vereket ontottak fogoth halamoth zolgaimtol Elweottek, Myerthogy peniglen az zabad es keoz halazo vyzen ezt chyelekettek. ... Azert ez factumert feyekhez zolok [Újfalú K; Ks 42. B. S. — *E kijegyzést megelőző, kihagyott iratrészben]. 1652: Fluius Vagyon szép halazo vizis, mely a' Kenderaypataktul fogvan Gyaluig tilalmis [Nagykapus K; GyU 109]. 1669: Halaszó Vizek nincsen egyeb égy kis patakocskánál ... de abban sem foghatni igen sokat [Tormás H; BfN Székely László lev.]. 1678: Szlevin Laposnyik nevű hely erdeivel, halaszó vizeivel, mezeivel [Malomvíz H; EHA]. 1681: Halaszó vize az Isztrig. Ebben halat minden kor bővön foghatni [Brettye H; VhU 594]. 1708: ha az halaszó vizek(ne)k dolga meg nem orvosoltatik vr(am) erővel is ne(m) alithatunk halaszokat, mivel minden fele ember folyvást halaszszá, gűbűli a patakokat, új meg szűkült a' pisztrang hogj mar nemis kaphatnak [Fog.; KJ. Fogarasi János lev.]. 1737: attam volt azon Telkemet minden hozza valo Pertinentiajaval Erdejevel mezejevel halaszó vizeivel, szabadosan birhasza [Újlak Sz; Végr.].

Szk: ~ pásztora halór. 1706: Farkas Vaszil ... halaszó víz pasztora [Hodák MT; Born. G. VII. 4].

halaszt 1. amina; aufschieben. 1553: Az mynemy perek wolua halasztothak vyz kereszt vthan valo vosárnapra wásárhelyre [Kv; BfR VI. 295/1]. 1563/1577: Teonek Jlyen wegezest hogi az Mennye per eo kozthok wolt, az Torozkay Jozagnak ozlasarol, hogy az Mosthany Terminusrol halasztottak az Jeouendo Terminusra [Kv; Thor. VIII/2]. 1589: Ez alatt az biro Szeoch Matthe mene az fejedelemhez supplicálnj de ml koron meg iótt volna, semmj valaszt ne(m) hozzá a fejedelemteol, azt monda hogj az gywlesre halasztotta a fejedele(m) [Szu; UszT]. 1593: Eő kgienek: zabadsagha legien Zabolcz varmegieiben feierton lewő Jozaghomat el foglalny, mallyre miuel hogy Sok foghlatossaghim es Zwkseghim miat eleg h ne(m) lehet(m) hogy az Napra megh aggia(m). Eő kgie Euzhemet megh böczwllöth es az napot az Jöuenő Karachion napiera 1593 eztendőben lewőre halasztotta [Perecsen Sz; Wlt]. 1602: az petelej sokadalo nra halasztotta uolt az fizetist [Jára MT; Berz. LXV/3]. 1640: Sz. Andrai Székely Miclos tölle hitőtleneöl, mas legenniel el futot feleségeöl Absolutiot kiua(n); De ez prima Instantiaival mas partialisra halasztia, ez ideő alat keresse es tuda-

kozza az felesége hitőtlén el futot urat (így!) hol legien [SzJk 48]. 1729: kérem az Méltóságos Groff Vrat alázatosan, ne culpáltassam ... azért hogy most ezen Portioskámot által nem adhatom ..., hanem Szüret utánra kell halasztanom [Gyf; Ks 83 Ecsedi József lev.]. 1757: a' D(omi)nalis Falukra ki osztott urbarialis bor arát be szedni éppen ne halaszszá Udvar Biro Uram [Déva; Ks 92. I. 23]. 1801: el-vesztettem minden vágyódásomat, avagy legalább meg-hőköltem a' Bor-vizre valo Menetel iránt ezen esztendőre; vagy ha Menéki, halasztom aztat egy keveset [Kv; SLt 17 Lázár István P. Horváth Ferenchez]. 1828: hozzanak fel 150 Rforintokott mert ha tovább halaszák a Ditrái Communitas Licitálni fogja* [Ditró Cs; Born. XVa. — *A zálogos marhákát].

Szk: adósságát ~ja az adósság fizetését halogatja. 1555: Kerem the k mind vramot hogy k nekem meg bochasson hog en az en adóssagomat ennire holoztottam mostanis k irt hog en meg nem akarom adni ne velien engemeth oly maga feledetlen (így!) embernek, hog en az k iovoltarol es barátságárol el feletkeztem volna [Gyalu K; BesztLt 5] * húz-~. 1688: az borokatis csak valogattyak csak huzak halasztjak az Profont Mesterek [UtI] * vmire ~ kb. (vmilyen indokkal) elhalaszt. 1591: Ezert hittam ez zombat zekre hogy ha felele haza nepe feleöl az uagy nem, sem felele, sem pedig nem felele akkor, hanem halazta azra, hogy bezel haza nepeuel [UszT].

Sz: amit ma véghezvihet, azt holnapra nem ~ja 1679/1681: Udvarbiro Vramis ... valamit ma a dolognak ideje koran veghez vihet s vitethet aszt holnapra nem halasztja [Vh; VhU 668] * Isten vkinek haldolt ~ja. 1667: ha penig harom esztendő mulua halasztia Isten halalomát [Kv; RDL I. 31] * hátrébb ~ja Isten vkinek életét. 1715/1761: édes Feleségemnek Isten életét hátrébb halasztja [Nsz; Berz. 17a].

2. vmire ~ vmire (hivatkozva) elnapoltat; a face să fie prorogat; (auf etw. Bezug nehmend) vertagen lassen. 1568: emlékeshtyk rolla keg: io szomszed uraim az ely Mwlt Napokban ... En kg: teket Mind eges tanachol meg leltem wala az dypsey dolog felwl, kyt keg: eges tanachol halasztot wala az holnap Napra tudny (így!) pwnkost nap wtan walo kedre [Erked K; BesztLt 38 Petrus Borzasy de Erked Gr. Thymar beszt-i bírőhoz]. 1570: Zekeres Iacob vra(m) arrah halaszt hogi Minniayan Ielen Nínchenek [Kv; TanJk V/3. 19b]. 1574: arrah halasztot Istwan deak hogi megwtgia* Iobban az kytwl veotte volt [Kv; TJk III/3. 392. — *A saru arát]. 1606: Adorjan balas arra halazza hogy im zolok Vas Peterrel meg lato(m) mit kel tennj [UszT 20/25 Simonfy Mihaly Gegegy (55) vall.]. 1652: Sziner varalliai* Haznos Catha mostan Niarlokekesen* Nagi Mathe szolgaloia kiua(n) az eő hitőtlén vratol Istua(n) kouacztol separatiot illien okon hogi hitőtlén Uranak ő kiúollotte mas felesége is volna, De miuel megh plenarie nem constal doceallia et tandem valazza lezen; azert remittallia es halasztia az Causat az Ecclia Jövendő partialisra [SzJk 70. — *Sz].

1775: eleget instáltom de az Aszszony Nemes Hazánk Törvennyire halasztott [Jára MT; DobLev. III/515. 6b].

3. kb. vkinek hatáskörébe utal; a trece in competentia cuiva; in js Wirkungskreis verweisen. 1599: Adam Janos ... Amely boltokban es hazayban az vasat be rakattattya attol valo beer fizetest rendeltek eo kgmek az zamweweo vramra, azonkeppen ahoz valo zolgainak valo fizetestis vgyan Zamweweo vramra halasztottak [Kv; TanJk I/1. 334]. 1602: Az modalitasrol valo zolast halasztottak eo kgmek Tanachbely vramra conuocaldan eo kgmek az Senior Vrammath [Kv; i.h. 412]. 1651: az varosnak miuel sehonnaz az egy contributional teob prouentussa ninczie(n) ... beszélgettek arról hogy az egyserol ualo korziomarlast fogh(na)k varos szamara, de mjnt hogy a B. Tanaczinakis censurailabol kel az ollian dolog(na)k lenni annak dirimalasat varosul eo Kglmek halasztottak ide* [Kv; PolgK 142. — *A város tanácsához]. 1718: En meg ne(m) szegőttem Mártont, de kgdre halasztottam [Fog; KJ. Rétyi Péter lev.].

◇ Szk: vkinek emberségére ~ vkinek emberségére bíz/hagy; a lása pe seama omeniei cuiva; js Menschlichkeit anvertrauen. 1716: a szálást bár né halasza Ngd az Polgár Méster uram émbérségére mért abban sem(mi) nem télik [Szentdemeter U; Ks 96 Podor Márton lev.]. * vkinek gráciája mellé ~ vkinek kegyelmére/kegyelmességére bíz/hagy; a lása la mila/indurarea cuiva; js Gnade anvertrauen. 1606: Bedeo Mihalj ura(m) hozta Bedeo Istua(n) úram missilis leuelét, melyben eo kegme jnti a zeket hogy az vrúnk* Gratiaia melle halasza az szék ez dologat [UszT 20/11. — *A fej.]. * vkinek parancsolatjára ~ vki parancsára hagy/hagyakozik; a lása la porunca cuiva; sich auf js Befehl/Anordnung verlassen. 1766: Feles számú turma juhok lévén némely Melgo(kna)k, a Tordai Gazdak szénafüveben, magok vagy Tiszttyek engedelméből, mellyek(ne)k tovább valo ott létek káros, és veszedelmes, de de külemben Városunk Constituioja mellett is tovább lehető mulatások nem engedtethtik errevalo nézt admonealtottanak jollehet az kün lévő pakulárok, de mind eddig magok földes vrakra s parantsolattyára halasztván ki nem mentenek [Torda; TJkT V. 337].

halasztás 1. amínare; Verzögerung/schub. 1577: Meg ertettek eo kegme Byro vram zawabol az panazt kit az vasar Byro dolga felol theot ... kywalkeppe(n) Kis Imreh felol, hogy azt kewannak eo kegme Byro vram tanachyawal hog Kis Imreh az halasztassig lenne wrósse(n) az tyztwl, es az vasar byrosagtol [Kv; TanJk V/3. 152a]. 1586: Az Meszarosok keoneorgeset eo kgmek halasztottak az teob dolgokal egie(te)mbe, mind azon Altal a' halasztasnak Nem teznek hozzw Napot, hanem ez Ieowendeó hetfeore Biro vram gywche be eo kgmeket [Kv; i.h. I/1. 23–4]. 1783: szüntelen urgeallyák, és már tovább semmiképpen nem viheti halasztassát [JHb Árkosi Ferenc Csáki Katalinhoz]. 1788: életemnek főbb Czéllja lévén az hogy

Parolam ne periclitailodjék Nsgod Boraiért valo tartozásom halasztásának oka nem vagyok [Hosszúfva*; Ks Miss. I. — *Később: Kővár-hosszúfalu Szt].

Szk: ~t szenved. 1884: A torony kiigazítása is alig szenved halasztást, mert kivált harangozáskor annyira ingadozo, hogy leomlástól félni lehet [A.szentmihályfva TA; ETF 107. 32]. * ~t tesz. 1593: De mint hogy eo kgmek most mindeneket megh ertettek ..., ebbe(n) halasztat teotek az Ieoweo giwlesre [Kv; TanJk I/1. 215]. 1635: Ez eleöt ualo wdeökbennis Feiedelmi tisztúknak ... eleget akaruan tenni; minden rendbeli hűeinknek ... az Octavalis teörüenieket ki szolgaltatni akartuk uolna, de egieb orszagos dolgaink interuenialua(n), abban halasztat kellett tennünk [Wasslt fej.].

2. halogatás; táragánare; Verzögerung. Aufschub. 1802: Instáljuk azért alázatos tisztelettel Ngodat méltóztassék ... a tisztelt kegyes Resoluthoz alkalmaztatott szükséges Rendelést meg tenni, ne hogy a szükséges Rendelés meg tétele halasztása miatt, érdeink az eddig valo sok pusztításon fellyül ujjabb, és talám még nagyobb, és még orvosolhatatlan pusztulást szenvedjenek [Torockó; TLev. 10/8]. 1806: A Halasztásba soha semmi jo nem volt — Sorog Ur sokszor biztatott — mégis vagy egy vagy más okbol el halasztotta tovább nem halaszthatom [Szentbenedek AF; DobLev. IV/899 Bartók Ádám Mohai Lórintzhez]. 1815: (A bonifikációt) a' Határ osztáljal jövendő egy más között fel osztando nova Sessiokbol in commoditate ott a hol részit ki vészi ki adgyuk ... minden halasztás, és perbeli zörgés nélkül [Mezőbánd MT; DobLev. V/987].

halasztási. E szk-ban; in această construcție: in dieser Wortkonstruktion: ~ kamat késedelmi kamat; dobíndá de intirziere; Verzugszinsen. 1868: ezen hátrálékok után halasztási kamat fizetendő [Gyalu K; RAK 153].

halasztat a dispune să se pescuiscă; fischen lassen. 1571: Az Thonak gongya viseleset eo kegelmek varoswl Byro vramra es Thanachra hattak hogy eo k ... valassanak keozwlek ahoz walo zemelyeket kyk hozza lassanak es halastassak, veszet chinallianak bele [Kv; TanJk V/3. 33a]. 1575: Kalmár Ianos ... Monda esamet hogy Nyreo Kalman az eo Attya Towat hirenel kwl es akratya ellen halasztatta volna, Monda az ellen Nyreo Kalman Tahat te Nem halasztattade [Kv; TJk III/3. 411]. 1579: En az monostory halazokai halaztatek [Kv; Szám. I/XVIII. 19]. 1621: Eö kgmek Tanachiul ... az Zamosfalui hatarba(n) leneo fokban ... halasztatnanak [Kv; i.h. 15b/-XI. 282]. 1681: Az Egregi es Zalasd vizei jo halasok, az halaszathoz rendeltetett ember ne heverne, az ő idejében mindenkor halasztatni kellene, es ő szamossat az var szükségére vagy aszaltatni, vagy pénzen el adatni [VhU 49]. 1736: Halászni, halasztatni mindenik Possessor Urak(na)k szabad lészen, de a' megvágott Vekétt (!)

egyik Possessor a' másik Possessornak sine Consensu illius meghalásztatni nem léssen szabad [Záh TA; Mk V. VII/10]. 1754: Hallottam hogy Vass György úr ő Nga ide küldvén halásztatni Szép Halakot Csukákat fogván az Ur Vass György Uram emberei az Ur Lugosi László Ur(am) Fia a Halakot mind elvette volna, ezt mondván az Urffi hogy az Urna(k) nem szabad itt halásztatni [Tóhát AF; JHb Kirila Tamás (30) j b vall.]. 1771: A Tok felől pedig ő kegyelmek azt ígérék hogy az also Ton fellyül valo pusztá To, őkegyelmeé légyen örökösön, a' kész Toban pedig, míg Isten időt ad ő kegyelmének hogy elkészithesse, maga asztalára, mind horoggal, mind két köz (!) hálóval szabad légyen halásztatni [Fejér m. DobLev. II/428. 7a].

halásztatás pescuitul; Fischen(lassen). 1730: Az tegnapi halasztatas Ur(am) En rajtam el nem mult — három Csukacskat harmincz Karaszt Kilenc vén Rakokat fogtak [Szentpál K; TKI Mihály Deák Teleki Pálhoz]. 1743: a' Tokon valo Nád Vagatás, és a' Halas Tonakis halásztatása a Possessorok között közönségessé tétetik [Mezőrűcs TA; Ks 14. XXXII. 4]. 1750: a Mgos Nagy Aszszony ... a Nemes Varmegye Tiszteinekis sok honorariumokat küldött és discretizált hogy sokszor magam is parancsolatyára meg untam a sok vadásztatást, és halásztatást, hogy mindenfelé lehessen discretiot küldeni [Déva; BK sub nro 144 Mich. Somlyai (50) ns vall.]. 1786: Rajta voltam a' Halásztatásónis, míg a' viz kitáin volt, annak tisztasága miatt nem lehetett se a' nagy, se a' Köz Hálóval fogni, noha elég próbát tettünk [Gernyeszeg MT; TL. Málnási László ref. főkonz. pap gr. Teleki Józsefhez].

halásztathat a putea dispune să se pescuiscă; fischen lassen dürfen. 1771: aztis fel tették^a hogy ayal a Toval^b ki vette volna Lugosi Ferentz Ur a több Tokból a' kezét; de nem hogy ki vette volna, sőt azt ... fen hagyta volt, hogy abbanis, a' melyet a Somlyaianus Vrak részén birnak, szabadon halásztathasson [Fejér m; DobLev. II/428. 8b. — ^aAz osztóztársak. ^bTi. az osztálykor neki jutott tóval].

halasztatik halasztódik; a se amina; verschoben werden. 1675: mint hogy obscuritas va(n) az dolog (így l), Thurei Gergelyis absentalta magát, haza jövetelére halasztatott ezen(n) dolog(na)k dirimalasa in suspensu maradvá(n) [Kv; TJK VIII/12. 121]. 1694/1784: (A föld) meg méretése halasztatott ..., akkorrá tudni-illik amikor annak fel szántása léssen [Porró AF; DobLev. III/586. 43]. 1745: Mostani exmissus oculator vr(amé)k az A. Malmának mitsoda p(rae)judiciuma lehet igen kitsiny lévén a patak az ujjonnan erigalt Vér Boldisár Vr(am) malma miatt egészen ki nem láthatták, hanem keményebb földre halasztatott, mikor jobban meg tetheték akadály a malom(na)k, és akkoron léssen judicium [Torda; TJK II. 88]. 1794: A Diaetáról irhatom Nagysádnak, hogy az Udvarból mir le jött és meg is határozottat

a jövő Holnapnak ugy mind September 20kára de az Udvarnak rescribált az Gubernium hogy halasztassék Novemberig a Szűretét már bizonytalan hogy meg fog e engedtetődni vagy sem de nem igen remélni [Kv; IB. Sándor István kezével]. 1837: Itten megestvélyedtünk, tovább nem vihattuk a megvizsgálásunkot. A további meglátásunk halasztatott a jövő tavaszra [Jenőfva Cs; RSzF 120]. 1849: a ki jártatás bizonyos időre halasztassék, ellen esetben kételen a működést akadályozni [Szu; Borb. II Simo Pál városi jegyző kezével]. 1871: A csürnek megfedése mely fodorásnak nevezhető és szintén, hogy az eldüléstől meg mentessék, ... későbbi időre halasztatott [Búrjánosóbuda K; RAK 113]. — L. még RSzF 240.

halaszthat 1. elhalaszthat; a putea amina; aufschieben können. 1657: Ezt^a megértvén a fejedelem, mindenben valamint akartak, engedni kellett; mert azt egy óráig is nem halaszthatta, hanem véghez kellett menni mindennek, valamint akart a lengyel [ETA I, 163 NSz. — ^aTi a lengyel tanácsot].

2. halogathat; a putea trăgăna/tergiversa; verzögern/in die Länge ziehen können. 1709: Kaszonl Janos Uramnak most arra ideie nintsen hogy ezen dolgot^a tova halaszthassa es törüeny szerent revidealtathassa [Impérva Cs.; BCs. — ^aTi. a zálogból való kiváltást]. 1752/1785: a Divisiót mentől tovább lehet halaszthassa [Szentbenedek AF; DobLev. III/596. 265].

3. kb. feledhet; a putea uita; vergessen können. 1650: Noha ez nihany esztendőben valo, tavul liték ... Gauay Peter Ur(am) Jobbaginak, es azok miat valo sok kara s hatra maradasi miat valo faldalmít, eő keglme igen nehez szíuel halaszthattja mostanis, De az Sárközj Uram sok teőrekedisit ... latua(n) ... kezebe(n) ereszte az megh irt marhakat [Sófva BN; Ks 41. B].

halasztódik halasztatik; a se amina; aufgeschoben werden. 1718: az Privilegium olvasás pedig halasztodott az leg közelebb esendő Kántoros bé gyűlésére a B. Cehnek [Kv; ACJK 108]. 1789: ha ... ezen Licitatio halasztodnék, mindenképpen azon lenni teesék ... hogy a' Major vagy örökösön, vagy árendába adattassék [Kv; KvRLt IV. 31]. 1817: az Executio tentatiojára nézve terminust tettek volna pro 16ta praesentis Mensis, hogy tovább is ne halasztodjék a dolog [K; Born. IV. 42]. 1825: Ujjvarasine Kispál Agnest Leányunkot ki is ruháztuk, ki vévén még az ezüst nemü meg adása boldogabb időnkre halasztodot [Hsz; Kp V. 347].

hálát 1. magánál altat; a face/a lăsa să doarmă la el/la ea; bei sich schlafen lassen. 1593: Kowach Balint vallia, Lattam hogy Kajtar Anna, Nalla^a halatta vincet [Kv; TJK V/1. 423. — ^aÉrted: őmagánál]. 1688: egy Seres Gyurka nevű Inas mente(n) házamhoz jöven ... házamhoz jártotta^a, ott ijutt vendégkedett, házamba(n) hálatta, párnát tött feje alá [Szék SzD; SzJK 229. —

ha nyil. - tevő felesége]. 1716: mondtam ..., hogy ne hálassa eo kglme egj házban magával, s az után nemis hálotta [Nagyida K; Told. 22]. 1732: Hogj Grabaricsné Aszszonyom Rádics Borbara Aszszonyt meg fogtatta, és én kezem alá küldötte ; egj házban vélem tartottam, és abban is hálottam [Kv; MvRK].

2. együttálát vkivel (nővel); a lása se sá culce cu cineva; beischlafen lassen. 1724: Pekri a Leánt magával tartotta s tudom aztis hogy magával hálatta [Mv; BK. Csanádi János (27) ns vall.].

3. (jóságot vhol) éjszakáztat; a lása (un animal) sá stea peste noapte (undeva); (Vieh irgendwo) übernachten lassen. 1596: Haza wztek wolt menes louama(t) wduaromba(n) oklomba es ottys Halata(m) [UssT 11/89]. 1604: az oswat miklos zolgaia akaratybol (!) Engedek meg hogi ot halassam, be wzem Egikor haborgatni kezdek az mi ökrwnket a töbi, mi(n)t hogi többzer ot ne(m) halt wala kys Zaladot wala benek [Kede U; i.h. 77a]. 1722: a' Souljitza nevű heljben ... a' melljén ... eö Naga tsorda marháját hálották [Velkér K; Ks 7. XV. 6]. 1811: Az ökröt valamikor a' Biro parontsollya Mindenkor két felé hajtyák, kosárba nem hálattyák [Frákos U Falujk 70 Sebe János pap-not. kezével].

hálátás együttálás; culcatul/dormitul cu cineva; Beischlaf. 1674: Fazakas Molnár Istvánnét holmi excessussáért Vrának honn nem létében Iffiu legényeknek házánaál valo hálátásáért citaltattuk az Szolga Bironak adtunk f - d 12 [Kv; Szám. 34/L. 12].

hálathat a putea lása sá stea peste noapte/sá innopteze; übernachten lassen können. 1604: En oda menek az kosarhoz akor nekwnk ne(m) vala kosarunk be keretzem Janostol hogi ot halat-hassam* [Kede U UssT 97. *Ti. az ökröket]. — A teljesebb szö. *hálát* al.

halbéli. Csak szk-okban; numai în constructii; nur in Wortkonstruktionen: ~ *haszon* halhozam; productia/recolta de peste; Fischertrag. 1744: (A) halbéli haszna* két egyenlő részre osztodott [Tóhát TA; JHb XI/17. 6. — Ti. a tőé] * ~ *kár* halállománybeli kár; pagubă în peste; Fischschaden. 1744: ha kár lenne a Halakb(an) tartoznék ő Nga a mas Pos(ses)sornak a halbéli kárt megfizetni [uo.; i.h. 12] * ~ *rész* halhozambeli részesedés, halrészesedés; parte cuvenită în peste; Fischantell. 1742: Vagjon az Falunak más Falukkal edgjüt közös nagj halas toja, mely halas To minden eszten-dő(en) meg halásztattván, midőn az Tot biro Faluk az halat egy más között fel oszszak, azután a Madarasi Lakosok és Po(sse)ssorok az eléb meg irt Praxis szerint szokta(na)k a' magok halbéli részekből osztolni [Mezőmadaras MT; Ks 4. VII. 1].

halbör ? cetbör; piele de balenă; Walhaut. 1803: Czapa és Hal bőrök [DLt nyomt. kl]. 1810: Egy fekete tzapával, vagy-is hal bőrrel bé-vont és

ezüstel meg-vert Tok mellyben vagyon egy kis kés, villa, kalán ezüstből [DLt 368 nyomt. kl]. — A jel-re l. ÉrtSz.

halelon, haleyon l. hölcion

halcsont (hosszúka) szilalemezke os de peste/balenă (lunguiață); (längliche) Barte, Fischbein. 1677: vettem ... Pannusnak ... Nyolczadfel singh Tetzin perpetat flo 10 de 50. 4 lot hal Czo(n)tot de 48 [Beszt.; Törzs]. 1711: 6 1/4 Font, Halcsont ... 20 //— [Ap. 5]. 1714: Körtvely fabul való s feketere festett Kis Almarlom hal tsontall kívül ki rakott 9 fiotskakkal fl. Hung. 5. — [Nsz/Fog.; REkLt II. Apafi Mihály hagy. 54—5]. 1789: vásárlatt 9 lot halcsantat [Mv; Berz. 7. Fasc. 69]. 1862: 5 Loth haltsont varo tö [Kv; LLt].

A jel-re l. ÉrtSz, ÉrtKsz. — Alkalmasint e címszó alá vonatkozó a köv. adalék is: 1823—1830: Marosvásárhelyt a várbeli templomban ... lévő ... egy oltár vagy inkább pulpitus, melyen állott az énekfőkönyv ; a pulpituson volt egy halcsontból való vessző azt az oltárhoz vergetvén a kántor, úgy mutogatta a deákoknak a kottákat [FogE 74].

Szk: ~ *ablakocska*. 1714: Rezes Lámpásotska, hal Csont Ablakotskakkal, futraljb(an) fl Hung. 1 [Nsz/Fog.; REkLt II. Apafi Mihály hagy. 36].

halcsontos szilalemezkes; cu os de peste/de balene; mit kleinen Fischbeinen, Barten. 1694: Ersok(na)k hal czontos fekete vallat [Kilyén Hsz; BLt]. 1736: Kék tafota hal csontos Umbraculum 1 [Várhegy MT; CU XIII/1. 101—2]. 1792: Hal Csontos Fejér Gyóltás Saketli [CU]. 1817: Egy zöld Szeljem Hal tsontos Árnyék tarto 10 Rfl [Étfva Hsz; HszJP].

halcsont-vessző (hosszúka) szilalemezke; placă (lunguiață) de os de peste/de balenă; (längliche) kleine Barte, Fischbeinrute. 1736: Hal tsont vesszőből font tál forma kosárka 1 [Várhegy MT; CU XIII/1. 101].

haldoklás agonizálás; agonizare; Todeskampf. 1837: Képek . Szent Ferentz haldoklása [Szent-benedek SzD; Ks 88. 41].

haldokló I. *mn* 1. agonizáló; agonizant; im Sterben liegend. 1807: a' szegény haldaklo Menyemet nem dajkálhatom [Torda; KW]. 1810: Blós Mihailának ... egy fia, az akkori Szüretezés alkalmatosságával meg akarván halálozni; el kéredzett Udvarbiro Cseh János Urtól, hogy mehessen hazra, és Vegyen Iertetsunát a' haldokló fiától [Görgénysztimre MT; Born. G. XIV. 1 Pop Danyila (43) vall.]. 1829: János kereszteltetett éjjél tájban ..., haldoklo volt a' Gyermeke, s azon éjtzaka meg is holt [Györgyfva K; Rak 108].

Szk: ~ *félben* halófélben. 1808: halván aztis hogy Lupuly haldakló félben lenne, hozzá mentem [Déva; Ks 119b].

2. elenyészőben/hanyatlóban lévő, végét járó; care e pe sfîrşite/pe terminate; aus/zur Neige ge-

hend. 1794: ezen haldaklo 1793dik esztendőben Decembernek 9dik napján [Dés; DLt 1799. évi iratok közt].

II. *fn* kb. érvénytelenedőfélben levő; pe cale de a-și pierde valabilitatea; das im Begriff zum Ungültigsein Werdende/Seiende. 1861: a' haldokloba lévő patens értelmébe a' hatod le üttetett [Komolló Hsz; Bet. 4 Sylvester Dávid lev.].

Sz. 1841: Erdélyországban abrugfalvi, bucsumi és kerpenyesi Felséged szegény adozó jobbgyai . az elnyomás súlyától eredő szükség miatt, sok száz hasztalan síró, panaszkodó, s esedező ártatlan gyermekeik között, mint a vízben haldokló, ki sehonnán sem lát segédelmet, kétségbe esve sínlódnak [VKp 59].

haldokol a agoniza, a fi pe moarte; im Sterben liegen. 1854: nekünk jutott a szomorú hivatás, hogy ölelő karjaink közt haldokolni lássuk a' jó anyát, a' drága szép hazát [Üjf. 3].

haldom bány 1756 k.: Másoknak Bányájára szantszándékkal sárt, és klikát, vagy haldomat eresztetni, botsátani akár mely Társaságbeli Bányából sem engedtetik, mellyet ha kik el tókéllet szándékból tselekednének toties qvoties 8. for. bírságban incurralván, amazok dolganak hátramaradását meg fizetni, és a bé hánt vagy eresztett sárnak, klikának és haldomnak magok költségeken való kihordásával tartoznak, nem különben károknak bonificatiojával [Born. XXXVIII. 8 Abrudbányai bányászok törv.].

A címszó — eredetére nézve — valamiképpen egybetartozhatik a n. *Halde* 'hányó' és a r. *haldá* 'meddőközet' szóval; a szóvég — Szilágyi N. Sándor szerint — talán latinostás eredménye lehet.

halfogó-háló; plasă de pescuit; nävod; Fisch(er)netz. 1586: 26 Mar: Boldis Jakab viszen hal fogo halot gialmot Bwrianos Bwdara^a attam. 3. lora — [37 [Kv; Szám. 3/XXIV. 49. *Később: Bodonkút K].

halgübülő táj gübüfa (halászó rúd a halak felriasztására és hálóbá hajtására); präjină pentru stîrnirea peștilor; Plumpstange. 1777: (Sajóudvarhelyen) egy Halgübülőt félre vetettek volt a' kerthen, hogy maga számára elhozza Barburás Szimjuon, mikor hazajő, de Setét lévén eljövelekor nem kapta meg és ottan maradt [Kócs SzD; KS. Bájas Vaszile (40) zs vall.]. — A jel-re nézve l. Vadr.; MTsz.

halhalászat pescuit; Fischerei/fang. 1779: Záh-on az falu felső végin Fellyül ... nagy To vagyon ... ezen közös nagy Tonak Teli halászatyaban ... observaltatotté eleitől fogva az a jo Rend tartás, hogy midőn a' mely Méltóság Emberei leg előbb az épp jégből, ha hal halaszatra valo alkalmatosságot készítvén vékeket váktanak, s még azt a' kesztett hejett háromszor vagyis három rendb(en) azon Melg. Számára meg nem vonták addig más Méltóság, Emberei nem halászták azon helyet? [Záh TA; Mk V. VII/12 vk].

hálhat közösülhet; a se putea împreuna/regula; beischlafen können. 1653: Dobo Judit .. E' mellet aztis mondgia hagi bar cziak egi eyel halhatnek velle, es megh rezegithetne(m) nem felnek soha tölle Tagadgia aztis hagi Urat ha megh rezegithetne es velle barcziak egi eyel halhatna, nem felne többé tölle [Szjk 71]. 1774: Földvári Istvänné is megholt Kozárvárt^a szép ifjúasszony korában ... Igaz, hogy javai elegek voltak, de az ura, Földvári István, sült bolond volt. Mikor hozzámment volt is, csodálkoztunk hogy hálhat véle [RettE 326. — *Déssel tőszomszédos falu].

halhatatlan nemuritor; unsterblich. 1742: Tiszt Tudós Püspök és Fő Curator Deáki József Uram Ecclesiank előtt halhatatlan nevet és emlékezetet szerzett hasznos és fáradhatatlan szolgálatja által [Kv; SRE 177].

Szk: ~ emlékezetű. 1823—1830: még akkor a jobbágyok libera migratiójok nem volt, azután adván meg azt az halhatatlan emlékezetű II. József császár [FogE 305].

halhatatlanság nemurire; Unsterblichkeit. 1664/1681: Boldogh emlékezetű regi Vajda Hunyadi Uraknak dicséretes példajokat akarvan követni, kik emlékezetre méltó jó tettevényeket ez mai napigh levelekben be irván halhatatlanságban hoztak Enis megh tekintvén Varadi Lakatos Thamasnak hűséges szolgálatyát az mely hazat mostan Cizmadia Anna ... bir, Inscibaltam ő kglmenek magának [Vh; VhU 299 Zolyomi Miklós ad. lev.].

hal-hazahozatás hal-hazaszállítás; transportul peștelui acasă; Heimbeförderung der Fische. 1609: Fizettem az zekeresnek . az Hal haza hozatástól d 25 [Kv; Szám. 126/IV. 87].

halhég 1675: Vettem Christina Aszszony számára ... Hal Héjat de(n). 24 [RLt 5]. 1681: Fenjes hal hejjal rakott, arany műnek valo tarka Láda, kolcz nélkül Nro 1 [Vh; VhU 540]. 1714: Lo szerszám barsonnjall burított és atzéljos halhével rezes szegetskékkel, három darabbul álló fl. Hung. 120. — [REkLt II. Apafi Mihály hagy. 22]. 1749: Vagyon egy Virga vagy Cantor kezébe való Stylus hal-hajbol tsinaltatott két Száras gomb vagyon ezüstből rajta, a' két véginis vagyon két hosszú Száru gomb ugyan ezüstből, végig ezüst drottall vagyon megtekerve [Szgy; SVjk]. 1801: 9 Loth halhé 54 xr [Déva; Ks 120. III. 7]. 1805: Egy Tatár-nyil kéz-iv, halhégbol, aranyos, veressen feketénn lackirozott [Mv; TGsz 52].

Valamelyes valószínűséggel a 'halcsont', esetleg a 'teknőchéj' jel-re gondolhatni.

Szk: ~ forma. 1651: Vagyon edgy kenkő (!)^a szin Scallat Szoknyaja Galanddall Peremezet es negyes kotessel halhey formara czifrázak megh az Allyat es az elejit [WassLt Wass Judit kelengyéje. — *Olv.: kénkő]. 1713: Egy Dolmánta valo

ezüst gomb 13 a pikkelye pedig 11. hal hég formára [WassL't. Id. Wass Györgyné Nemes Mária hagy.].

halhégas 'p' 1628: Egi masfel Etyeles halheias Kanua [Kv; RDL I. 139]. 1655: Egy Abrontsos reghi sellegh — M. 1 p. 15. Egy halhajas sellegtske M — p. 34 [Kv; i.h. 23]. 1673: Egy fejer ládab(an) vagy(n) egy ueresse(n) festet hal hajas lálicska [Fog; UtI]. 1681: Egy ujj Hal hejas aranyas Ezüst Csésze no. 1 [UtI]. 1697: Aranyas szélű kisdél hal héjjas Pohár [KGy]. 1735: Húsz hosszúkö hal héjjas ezüst gomb, hozzá valo negyven pikkelyekkel együtt [M.zsombor K; Somb.]. 1816: Egy hal hijas boritatlan Lájblí [Varsolc Sz; Born. IV. 41 Bornemissza Krisztina hagy.]. 1829: kap ... Egy szoritto hal héjas Lájbelt Rf 3 [Nagy-lak AF; DobLev. V/1150].

halhordás halszállítás; transportul/cáratul peştilor; Fischbeförderung. 1679: Óreg hal hordashoz valo tölgi fa hordo nro 6. Apro hal hordashoz valo berbenoze nro 5. Apro hal hordashoz valo Atalagh nro 2 | hal hordashoz valo hordocska nro 1 [Uzdisztpéter K; TL. Bajomi János inv. 94, 136].

halhordó I. *mn* halszállító; pentru transportul peştilor; Fisch befördernd. 1679: Hal hordo berbenoze nro 2 [Uzdisztpéter K; TL. Bajomi János inv. 94]. 1744: Hal hordo hosszu Vendély [Buza SzD; LLt 181 Litt. 5].

II. *fn* halszállító (személy); persoana care transportă peştili; Fischbeförderer. 1579: Az fyredeos dolgat, hal hordoknak es procatoroknak dolgokat e' Jecowe gywlesre halaztotta eo kegnek [TanJk V/3. 187a].

halhordozó. E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ hordó halszállító hordó; butoi pentru transportat peşte; Faß zur Fischbeförderung. 1770: aztotis meg irtam Bako V(ramnak) hogy külgyen onon egy hal hordozo hordot hogy szépen lévően halam a barkedban had küldhessem oda eökegyelmének [Lekence BN; Ks 47. 67. 29].

halhozó care aduce peşte; Fische bringend. 1673: Felső Vistrol hal hozó plajas(na)k [UtI].

halnaposztó nemez(posztó); pisla, fetru; filz-artiges Tuch, Halina. 1839: Hell György ... viselt fehér durva halina posztóból készült nadrágot [DLt 1535 nyomt. kl].

halisnya I. *harisnya*

? **halka** halk; încet, abia de auzit; leise. 1807: Botskor Laszlo ... csendes maga viseletű, és halka beszédű [DLt 197 nyomt. kl].

halkal I. lassan; domol, încet; langsam. 1653: ott a császár sátora körül való tágosságon szép halkal lenyomulánk és ott tüzet csinálnak a törökök^a [ETA I, 129 NSz. — ^a1621-ben]. 1736: Asz-

talról felkelvén, ... azután táncolni kezdettek, nem ugrándoztak kecskemódon, mint most, hanem szép halkal járták, gyakorta kiáltván: három az táncz [MetTr 331]. 1815: Jobb halkal és Csendesen igazittani és ha másodszori Requisitioja utánis a' Dolog sietőleg nem promoveáltatik, akkor osztán Uraságodnak méltobb igassága lehet a' Felsőbbség előtt panaszolni [Kolozs; SLt évr. Koronka Lajos Margitai Jánoshoz].

2. csendesen, halkan; încet; leise. 1736: A fejedelem mikor ebédelt vagy vacsorált ... Megmosdván ... vagy predicator vagy arra tanított pohárnok inas az asztaláldást szép halkal elmondotta; addig a fejedelem a süveget levette fejiből keziben tartotta [MetTr 333, 335].

halkan I. csendesen, halkal; încet, abia de auzit; leise. 1632: En is benézék az kócslyukon, s látám az asszont, hogy a tűzhelyen ül vala az házban. Szócs Mihályt nem láttam, csakhogy hallottam hogy halkan suttogtak otthenn az házban [Mv; MvLt 290. 79b—82b átirásban].

2. lassan; lent, încet; langsam, 1840: Halkan vagy is leptebe beszél [DLt 537. nyomt. kl].

halkanként lassanként; încetul cu încetul; nach und nach. 1765: a Commissáriusok ... néha gombolyékban kötözték s marha ganéjos vízzel öntözték Biráinkot, néha ... az kapuzábéba ütött szegben mint a kacsof fel akasztották, és téli időben kilencz cseber vizetis a Fején halkonként le töltötték, és hogy meg fagygyon Eszakos helyre tették, és sokáig ott tartották [Karkó AF; Eszt-Mk Vall. 227].

? **halkva** halkan, csendesen; încet; leise. 1621: minden ora vtha(n), az meny az ora wt el vegezue(n), szinte(n) az Dobot anny számua(n) wssek megh szep halkwa (l) az meny az ora wteöt, de megh ne perdicziek az Dobot [Kv; TanJk II/1. 317—8].

hall [l. a auzi; hören. 1568: Petrus Bernal ... fass(us) est hogy szemmel latta, Mikor wycey Janos vgy wtotte Janos deakot, Archul, hogy ky eset az swueg az feyebol es az chyattanasath Jol hallotta [Kv; Tjk III/1. 223]. 1570: Agotha Bako Myhalne ezt vallya, hogy hallot eyel Zeoch Adam hazanal hegedwlest es Eneklest, De egyebet sem haygalast Sem zytkozodast nem hallia [Kv; Tjk III/2. 71]. 1584: Dabo Thamas hallia

En semmy Zót Nem ertettem hane(m) vgy mint egy rikkantast hallek, ... chak egy oliant mint eg rezeg ember magaba eglet rikantana [Kv; Tjk IV/1. 335]. 1590: Hallam az leowest de ... nem latta(m) mlhez leott | mikor immar eynek chendessegebe Jüttunk volna Vargias ffoluaba^a ... hallok az J szauat, kialtuan mongia vala^b [UszT. — ^aVargyas U. ^bKöv. a nyil.]. 1604: halok az Zörgetestys de ne(m) tutuk miczioda zörgetne [Kede U; i.h. 77a]. 1618: Zent kiralj napian Estue ualam] palczja Czjattogast hallek Azon keözbe halam hogj egj azt monda

hogj megh wtenek enge(m) [Kozmás Cs; BLt 3 „Orban Gergelne Annos Azzon Nemes személy” vall.]. 1626: hallam az uton az czengetest ... megh halt az molnar [Szentgyörgy Cs; BLt]. 1629: az Czatanast halla(m), ... az utan az sinalkodast halla(m) [Mv; MvLt 290. 155a]. 1636: hallam azt hogy az puska roppáná [Mv; i.h. 291. 68b]. 1651: Mikor ide köblös fele az falu vighire iutek hallek az faluba(n) puska lövest eleb iduek az faluba ismet mas lövest Hallok [M.köblös/Doboka; RLt 1 Racz Peter (28) ns vall.]. 1667: lo dobogast hallank ... hallok hogh az lovon az mint Ionek vala njargalast az Gyermekek sir vala [Pálos NK; Ks N. 11]. 1694: hallottanak az hazb(an) marha dobogast és fuvást s-pihgest [Dés; Jk]. 1727: Ha csengetéskor^a valakinek vagy vendége vagy el kerülhetetlen dolga vagon és az csengetést halya mindgyárt tartozik meg izenni sub poena 20 [Kisborosnyó Hsz; SzékFt 37. — ^aTi. falu gyűlésére hívó csengetéskor]. 1765: Senkit Nem találtanak, soholt hallatták hogy a Gyepű ropogot, talám ot mentenek el [Köröd KK; Ks 18. LXXXVIII. 11]. 1768: távol voltam töllek megis hallattam az tsattanást [Kiskáján SzD; BK. Kimpán Gyorgyle (38) lib. vall.]. 1773: tsak valami tolvajas futyerlesekett hallattanak [Toplica H; Ks 113 Vegyes ir.]. 1774: eczer hallattam Suhagást és láttom hogy két versb(en) meg ütette egy Nehéz kapával egy versben az Vállát más versb(en) az karját [Szókefva KK; Ks 66. 45. 17c]. 1787: hallattam hogy kopogot volt valaki ezen ... erdőben ... sötét hajnal volt a észre nem vehettük micsoda fát vág [Csóka MT; Ks]. 1803: hallék lármát; és ezen láрма közt azt értettem és hallám hogy Komjatzegi Mihályné Fodor Anna monda^a [Aranyosrákos TA; Borb. — ^aKöv. a nyil.]. 1814: én semmi lármát nem hallattam [Dés; DLt 203]. 1825: a kertemben Sarjut szaragatvan hallom etzer hogy nagy Sebessen kopogtatva Csizmába menyen Bodoni János nagy páltzáson [Havád MT; CsS]. 1849: hallok nagy tolvaj kiatast [Héjasfva NK; CsZ].

2. hallani képes; a auzi, a fi in stare să audă; hören können. 1636: En mivel apro zótt ne(m) igen hallok, az Templumban az predikállo szekbol ... azt monda Istvan Pap Uram^a [Mv; MvLt 291. 66b. — ^aKöv. a nyil.]. 1752: hallottam hogj Boda Miháj beszilt felénk de mint hogj rosszul hallok nem érthettem mit beszilt [Diósd Sz; WLt Barta János (66) ns vall.].

3. (fültanúként) ért; a auzi/percepe (ca martor); (als Ohrenzeuge) verstehen, zur Kenntnis nehmen. 1568: Fekete Mihál, Zaz Jacob ... fassi sunt ... Ezt hallottuk veres Antaltól, hogy az zolóth az ó veynek attá f. 16 [Kv; Tjk III/1. 173]. 1572: Mathe Borbas ... zenth kyraly^a ... ezt walla, hogy Ew az Mesteorth Nem Latta hogy hagyotak volna auagy Ewztek Sem Nem halota Senky hogy zytta volna, Nemeos vraymatys Senkyth Ew Nem halloth hogy Nogatta volna [KP. — ^aKalotasztkirályról (K) való]. 1590: Ezt hallam hogy mo(n)da PribeK Gergely [UszT] |

Gombos Mihali, Janos deak Czaplar ... valliak: Halluk hogi Lakatos Georgine ezt kialta vala Teolczeres Leorincznek eold megh [Kv; Tjk V/1. 358]. 1599: Hallam aztis mo(n)da Nagy Janos Zabo Peternek hogy menj el Peter eoche(m) senky ne(m) bant teged [UszT 13/107]. 1606: neke(m) peter kouachj illien tudomant teon hogj halod en mit mondok ... ha megj adnad en el uenne(m) [i.h. 20/141 Gr. Kouachj de swkeo^a vall. — ^aSüköböl (U) való]. 1630: hallottamis az zajgast de en szitkozodasokat nem hallattam (!) [Mv; MvLt 290. 196a]. 1686: hallám hogy hijja vala ki Gáspár, mondan (!) jer ki ördögghatta lelkü bajra [Mezősámsond MT; Berz. 14. XVII/15]. 1711: feleselést hallatt(am), de hogy egyéb bes-telenites löt volna nem [Vadverem AF; JHb XXIX. 20]. 1752: Boda Mihájul hallottam az Diosadi Biráknak ezt mondani hogj mirt vittfk a Tináját Furu Györni [Diósd Sz; WLt „Kis Kata Kolcsár István Felesége” (48) ns vall.]. 1784: késő éczaka a magam házamnál léven hallám hogy az ország Utján Csáki György nagyon Sim-bőlődik [Béta U; IB]. 1822: Nemes Kis Ferentz-től hallattam többszer kéttzernélis beszélni [M.-bőlkény MT; Born. G. XIII. 22 Kováts Ferentz (60) ns vall.]. 1837: hallania lehetett .. hogy az egyik, a Másikat mikor a Lovakkal bibelőd-nének, hogy szamarazta le [Dés; DLt 338b]. Szk: szót ~. 1573: Azt (így!) zot halvan Nyreo Andras Megh fordwl [Kv; Tjk III/3. 79]. 1584: Orsolia Rudolph georgne vallia, . Eiel ejfelykor hallek Zot, es hat Zabo Cato [Kv; Tjk IV/1. 218].

4. hallomásból értesül (vmiről)/(meg) tud vmit; a afla (ceva) din auzite; vom Hörensagen erfahren, Kenntnis bekommen. 1550: w batt'atwl halotta eszt [Szentkirály/Damos K; MNy XXIV. 291]. 1568: Anna R(elic)ta Clementis biro fassa est, hogy o azt hallotta Kodory Gaspar-netol, hogy ... az szoch fabianet Jacob es lorinc elik [Kv; Tjk III/1. 223]. 1569: az kys veolgyet, kit mostan hallom hogy kynchies veolgynek hynak, kit en myndeltig, kys veolgynek hallotta(m), hogy Bernald balas Elte Ez Jdeig [Harcó MT; VLt 7/692 Mich. Zasz de Hoczo vall.]. 1589: Hallotta mastul hogy kuldeott araniatt es egieb marhatis az battianak Jde ki de ó ne(m) latta czialk hallotta mastul [UszT]. 1590: ez Al peres ... Mordal'nak es Arulonak mondott, vgj eset Enneke(m) hallanom [i.h.]. 1592: Marta zekel Janosne, Margit, Zilagi Mihaline valliak: Meggiesi Boldisarne feleol halluk hogi igi zol vala Zekel Janosnak Molnar Gaspar^a [Kv; Tjk V/1. 264. — ^aKöv. a nyil.]. 1598: hallok hogy meg betegedett Janos kouach [UszT 13/81]. 1606: Az A. megjebelj zalas helyeknek halltta (!) mi(n)-denkor len(ni) az peres helyet [UszT 20/69 P. Mihály de Kadacz (65) pp vall.]. 1609: marton peter eöreökseket birta(n)^a uala bech Imreh hol-tig, halota(n)^b hogj megh ualtotak uolt [Szent-márton Cs; NyIrK VIII. 81 Benche Peter (35) lib. vall. — ^a~Ezekre az igealakokra l. NyM 182 kk és az ott id. irodalmat]. 1617/1628: en

Annak előtte soha senkinek nem tuttam es nem hallottam bjrodalmat azon oldalon [Ditró Cs; LLt Fasc. 69]. 1632: az Varos szolgaja kialtia uala ... halliatok ket fel somdsag mint rutyt bennvket [Mv; MvLt 290. 91a]. 1653: hallók, hogy Segesvárból a fejedelem népéhez lövének [ETA I, 107–8 NSz. — 1611-beli eseményre von.]. 1662: Uramat eő kigyelmet penigh hallatam hogy jo egesegben vagyon [Déva; Ks 41. H]. 1678: Hallottadj Diosi Janos uramtól* [Füzeszt Péter SzD; RLt 1. — *Köv. a kérdés]. 1697: tegnap előtt ... oljan nagy szel volt kinek más-sátt ember elig hallota [Szilágycséh; BK]. 1700: Az Veres patak torokb(an) levő két kerék stom-pokat is eőveknek hallattam lenni [Abrudbánya; Berz. 17]. 1726: hallattam az régi Eörög Em-berektől [Bongárd BN; Szentk.]. 1739: hallattam hogj vagjan haram hold Szántó föld [Mv; Incz. IX. 86]. 1761: Hallatúk, hogy a Molnár János ablakát bé rontotta volna ettzer Ferentz Lörintz [Szászstiván KK; BK]. 1767: hallattam a' Fa-lub(an) Zugatni beszélni hogy Zoljami Joseff a' gjertját tartotta ... mig a kintset ki ásták [Abosfva KK; Ks 4]. 1778: az előttünk valo örög Emberektől emlékeztet hallattuk [F.köhér MT; Born. XL. 184]. 1798: mit tselekedett nem tudam, hanem hallam hogy volna Testa-mentuma [Komjátszeg TA; Pk 7]. 1837: rit-kábban hallam motskolodni ... Köz hírből hal-lattam aztis, hogy az előtt Nemelly nap száma-sakatis meg vert [Torda; TVLt Borbe (!) Nemes Érsek Sándorné asszony Kerekes Mária (42) vall.]. 1844: hallatta Samu Bá! hogy Fejér Dani, hogy piszkalodik [Bágyon TA; KLev. 43 Nagy Sámuel lev.].

Szk: ~, amit ~. 1742: en a Malomban lakom ott hallok közbeszedben a mit hallok [Bánya-bükk TA; JHb XIII/16] * ~ vkihez vmit hall vkról vmit. 1570: Borbel Demeterne Jloná ... vallya, hogy ew Nala zolgalt az lean es lattha Rezegesseget es Jdestowa valo hewereset, es a-lasfelwalo Jarasat es sok fele zotis halot hoz(a) kyt eo Nem Akart ely zenwedny [Kv; Tjk III/2. 87]. 1584: Feoseos Ianosne vallia hogy Eowelleis volt Babawl, de semmit hozza Ne(m) tud hal-lottak azert hozza elegh gonoz itiletet [Kv; Tjk IV/1. 270]. 1638: En egjebet soha nem hallotta(m) Kallai Gjurkához, hanem hallotta(m) Czak keöz hírrel hogy lopással elne [Mv; MvLt 291. 127b]. 1752: En Várcaán Paskujnak Semmiféle nyilván valo Malitáját ... nem tudom nem Lattam soha is miolta Csehben a Dominalis sedrian Törvényesen prosequatátot valamely vétkéért ez olta tsak leg kisseb szót sem hallottam hozzája [Bikáca Sz; BfR Szász Gábor (56) jb vall.] * ~va sem ~ott vmit hallomásból sem hallotta. 1591: halua sem hallottam hogj Chakan Balas az Adorjan eőrekeget penzen vette volna [UszT]. 1606: Tudom azt hogy az erdő feleől perlettek, de en halua sem hallotta(m) hogy az nyl feleől perlettek volna [i.h. 20/80] * amint ~ja. 1570: Borbeli Janos vallya ... az Mynt hallom Zaz Aranyat attak neky [Kv; Tjk III/2. 181].

1640: Dianna még itt vagjo(n) keozeottunk, megh banta az mint hallo(m) eből valo czelekedetit [Barcsa H; KS. Barczay Zsigmond Bornemizza Pálhoz]. 1725: Sz. Leleken* az mint hallom sze-pen maradtak az mondola fak [Kv; ApLt 2 Apor Péter lev. feleségéhez. — *Kézdiszentléleken (Hsz)]. 1756: a' mint hallattam ötven apróbb sing Vasakat vette(ne)k [Gernyeszeg MT; TGsz 51]. 1764: Egy Virvára nevű Asszony ... a' mint hallottam* ... Fejérden lakik de ki földin nem hallattam* [Buza SzD; GyK. — *~így, kétféle alakváltozatban!]. 1774: Antal Mihály vr(am) beszéltette nékem hogy 60. forint fizetése vann, és 40. veder bora, de a bort 'a mint hallot-tam már fel hágtatták 50 vederre [Szentdemeter U; LLt Vall. 239]. 1798: el is pusztultak a mint hallam [Mv; DLev. 2] * bizonyyal/bizonyosan ~ vmit. 1585: Repas Mihály vallia, hogy az kereskedesben valo tarsasagot Mas emberekteol bizonnial hallotta [Kv; Tjk IV/1. 513]. 1654: hallattam bizonyioson Napczya Istvanet hogy Jaygat vala [F.szilvás H; Törzs. „Dragycz Janos relictaya Napczya Barbara" (34) vall.]. 1724: Tudad-e, láttad-e halltad-e bizanyasan? [Sö-vényfva KK; MbK vk]. 1762: hallattam bizo-nyoson [Désakna; Hr 1. 23]. 1767: bizonyoson hallom s hallottam* [Magyaros MT; Told. 76. — *Többször így, a szövegben keveredve a-zó alakokkal]. 1802: Bizanyasan hallattae a' Tanu? [Aranyosrákos TA; Borb.] * eleget ~ott benne éppen elégszer/eleget hallotta. 1597: Kis ferenczne Orsolia azzony wallia. Minthogy en az Kadas Ianos hazatul tawol lakom latomast az Azzonihoz semmit nem thúdok mondani, vgi vagyon hogi eleget hallotta(m) benne hogi az Azzony feleol gonoz hir forgot [Kv; Tjk VI/1. 21] * emlé-keztél ~ja vminek. 1777: Bágyoni Tisztartóságátul fogva hallottuk emlékeztét az Koléb nevezetű helynek [Ilonda SzD; TL]. 1783: Fattyu Todor ... Jobbágyképpen Szolgált, Fattyuságának leg-kissebb hírét, emlékeztét nem hallottam [M.-fodorháza K; Eszt-Mk] * fél füllel ~ja. 1834: Ujság semi nevezetes. Azt az egyet fél füllel hallám [Kv; Pk 7] * futó hírből ~ja. 1618: 7 die Septembris botorkázék csak obiter az fü-lembé, hogy az titkon forgott tractaban előfor-gott Báthori András dolga, ... de semmi bizo-nyost erről nem tudok, mert csak futó hírből hallottam [BTN 131] * füllel ~ja. 1584: Zeoch Krestel vallia, filemmel hallottam Zabo Kato zayabol hogy ig fenyegette megh fazakas Boldi-sarnet* [Kv; Tjk IV/1. 215. — *Köv. a nyil.]. 1712: eszt is halatam füllel [Mikeszásza KK; MúzRadák. Tomai László kijegyzése]. 1762: Tudadé? vagy Füleidel bizanyasan halltadadé? [Msz; MbK IX. 29 vk] * fülhegygel ~ja. 1716: ugy hallattuk tsak mint edgj fül hegyel, hogj [Kük.; MúzRadák. — Tomai László kijegyzése]. 1731: Fül hegyel halottam de kitől nem emlékezem [Sövényfva KK; Born. XXXIX. 16 G. Simon (52) jb vall.]. 1782/1799: hallottam fül hegyel aztis, hogy a' Méltóságos Tho-rotzkal Familliát ... Dési Praefectus Ur valami

Contractusra inducalta [Torockó; TLev. 5/16 Transm. 346] * *hallomásból/hallomásképpen/hallomással/hallomást ~ vmit.* 1544: Ez három zemelek azth wallotak az ew hytyk zerent hogy hallomaskeppen hallotak wona, wkys hogy meg elegetethe wolth symon vra(m) myndembeol az che gergelneth [Zsombor (K) kör.; MNy XXXVI, 52]. 1584: Hallomással elege hallottak ez gonoz chelekedet az Andras feleol [Kv Tjk IV/1. 350]. 1640: Hallomast hallok, de bizony én semmit sem tudok benne [Mv; MvLt 291. 233a–51a átirásban!]. 1767: az után el távozván a kapum-tól máshul mit Cselekedtek nem Látván szememmel, csak hallomásból másoktól hallottam [Betlensztmiklós KK; BK]. 1801: látást vgyan nem láttam de hallomásból hallottam hogy fen Tiszt. Groff Urffi kétzeris az maga vajdájával meg verette korbátsal Argya Évát ottan valo rab-ságában [Erdősztygyörgy MT; WH Nagy Sigmond (44) szabad székely vall.] * *hírt nem/sem ~ja vkinek/vkinek.* 1565: De bizony akartatok volna ha soha nem hallottatok volna hyretis [Kv; Tjk 70]. 1569: akoron bernald Balasnak csak hyryt sem hallotta [Kv; Bál. 78]. 1600: a mikor ez Zilwas Miklos hazat chenalt ott hirit sem hallotta(m), azt sem tudom hogy walaki ellenzette volna Zilwas Miklost hogy hazat ott ne chenallion [UszT 15/47 „Demien Miklos Betfalui Zabad Zekely” (40) vall.]. 1727: Nyári Mihály ... hol lakjék nem tudom, s azolta hírt sem hallottam mivelta innét el szókék [Szentmargita SzD; Ks 17. LXXXIV. 1]. 1786: Már rég ideje hogy Semmi hiredet nem hallotta(m) talán a buba bánatba igen erőssen el merültél [Bolya NK; IB. gr. Toldi Zsigmond gr. I. Bethlen Sámuelhez] * *hírről/hírül ~ vmit.* 1614: en azt nem Tudom sem hírről sem hallottam hogi Teorui-niel ueőttek uolna el Bogati Andrastol Ezt az Szent kiralt [BálLt 57]. 1641: mas feoldes Urat hírről sem hallottam [Nyárádtő MT; Sár.]. 1717: hogy penig pacificu(m) Dominiumaban az meg-irt Czelnai lakasokot haborgatta volna soha se(m) tudom hírről sem hallottam [Celna AF; EHA] * *hítelese ~ja.* 1803: Tudgyaé a Tanu . vagy hítelese hallatta é hogy a kérdett Collo-nusok Hegyi Tolvajságba elegyedtenek vagy Hegyi Tolvajok(na)k orgazdái lettenek volna [H; Ks 113 Vegyes ir.]. * *közhallomásból/közhallomással* [Koronka MT; Told. 29/42. — *Köv. a nyil.]. 1770: mind csorbát mind Ádámot mind Iankot tsak gyengén ismértem, hanem Köz hallomasból minyájon ezeket gonosztévó személyeknek lenni hallottam [Pagocsa TA; Szentkgy Petrus Also de Nagy Pestyén (45) ns vall.] * *közhiből/köz-hírről/közíról ~ vmit.* 1593: Anna Zeoch Georgi-ne vallia, Lattam hogy ez Catalin leannak Nagy az hasa hallottam a' fenesiekteol* keoz hírről ... hogy ot leot gyermeke [Kv; Tjk V/1. 352. — *A Kv-ral tőszomszédos Szászfenes lako-sai]. 1760: Azt pedig köz hiből hallottam hogy ... manumittálná* eő Nga [Nyárádtő MT; Tsb 26. — *Ti. a jb-ot]. 1767: Vonya Szimion ...

Piával Demeterrel a mint köz hírről halottuk Brassó felé szöktek [F.gezés NK; Berz. 3. Fasc. 7. C. 6]. 1794: halattam köz hibről másaktól [Koronka MT Told. 42/1]. 1820: közhiből azt hallatta hogy egy ökre el kárasadván, másnak vétele véget adta által* [Kissáros KK; DLev. 2. XII. A. Ia. — *Ti. a szóban forgó földet]. 1844: Én senkit bizonyoson nem tudok, Köz hírből, nevezetesen a miolta a' Nyomozások meg indultak eleget hallattam, de azok mind csak hallamások [Bágyon TA; KLev. Vásárhelyi Sámuel (25) vall.] * *közönségesen ~ vmit.* 1610: Eztis kezeönsegesen hallottam az Vduarnipeteol [Dés; DLt 321]. 1763: hallattam közönségesen az Falub(an) az Aszszanyak között beszélteni [Gálva KK; Mk V. VII/1. 34–5] * *nem látta, sem/nem is ~otta.* 1573: Hegedws Georgy, Kalara Hegedws Matene, Agota hegedus gérne (!) vallyak hogy sennyt (!) Nem lattak se(m) hallottak keresztury peter vagdalasa feleol [Kv; Tjk III/3. 64]. 1584: Margit Boczy palne vallia hogy semmit a' borbely chelekedetibe(n) Ne(m) latot sem halot [Kv; Tjk IV/1. 334]. 1633: Zabo Jacob-nenak is en semmi gonossagat ne(m) latta(m), hallotta(m) [Mv; MvLt 290. 124a]. 1818: Én az Districtualis Tabla Deliberatumát Soha ne(m) látom, nemis hallattam hogy nekem is furamen-tumát itilt volna [Várfva TA; JHb Fasc. 48 br. Jósika István br. Jósika Jánoshoz] * *nem tud, nem/sem/nem is ~ vmit.* 1570: Karas Thamas Azt vallyia hogy eo Nem Thwd sem hallot semy oztaszt ez ket fely keozeth [Kv; Tjk III/2. 138]. 1591: ne(m) hallotta sem tudgia hogy soha haborgottak volna belőle [Kisgalambfva U; Usz-T]. 1629: En nem hallom sem nem tudom hogy ha az apia ingerletteje ... az At az perre [Kv; Tjk VII/3. 82]. 1631: En sem arujokat sem vegezéseket nem tudom sem hallotta(m) [Mv; MvLt 290. 232b]. 1760: Nem tudam, másaktól sem hallattam hōgy Groff Bethlen Lajos Urat valaha valaki admonealtatta volna Semmi formában [Dés; BK]. 1775: Lupui Ignát ... nős parásznaságát nem láttuk nemis halottuk [Sárd MT; Told. 56]. 1785: az Communitas ... hogy fenyegette volna Hordoinak ki vágatásával aszt nem tudam, nemis hallattam [Torockó; TLev. 4/13. 9]. 1798: tilalmas Erdejét hogy kik vagtak ... arról semmit sem tudak 's nemis hallattam [Ádámos KK; JHb XIX/58] * *a szájából ~ja vkinek.* 1570: Erzebet Zabo peterne ... vallia, hogy zayabol hallotta Tamas papnak Azt Monta hogi eo fl. 20 adot Torozkainak [Kv; Tjk III/2. 84h]. 1589: Matias deaknenak zayabul hallotta [Dés; DLt 226]. 1590: Ezt hallottam az mostani leannak zaiabul hogy ... be volt az feie kezkenoezwe eotett senky ne(m) latta mikor Jde hoztak [UszT]. 1614: Hallottam Imrephyne Azzoniom zayabol hogy monta az feyedelemnek* edes zerelmem [Nsz; Vlt 53/5267 J. Harfas (28) fej.-i muzzikás vall. — *Báthory Gábornak]. 1714: Az Jobb Anyám szájából hal-lottam bizonyosan beszélte [Algyógy H; BK ad nr 431]. 1799: a Sütő Adám Szájából hallattam

[Déva; Ks 113 Vegyes ir.] * szöldst ~ja szó-
beszédben hall vmit. 1767: Szöllást hallattuk,
hogy tilalomba akarnak tartani a heverő mar-
háktól az ökör tilalmast de Soha meg nem tar-
tattott [Búrjánosóbuda K; JHbK LVI/5. 28].
* szől/szörögst ~ 'ua.' 1583: Cathalin Thwry
palne Wallia, Razma(n) Paltol semmy zot nem
hallottam Ambr(us) Deak feleol a' heolgy feleol
[Kv; TjK IV/1. 460]. 1737: Hallottak szó zugást
Szelistjén a Falub(an) hogy beszéltek az
emberek, ... hogy, Kovács Mária Asszany ne-
hézkes lett volna ... az doctortól [Szelistye H;
Born. XXXIX. 16] * úgy ~ja. 1596: Mikor
peresit Match Vra(m) Statuáltata Palfolnat akkor
Statuáltatta uala, de Zechy Peter zolla eö kegnék
felölle s ..., az uthan úgy hallotta(m) hogy be-
bochatta vala [UszT 11/49]. 1622: úgy hallottam
az apamtól hogy mehet lopot uolt Varga Ferencz
[Szentgyörgy Cs; BLt]. 1700: ugj hallatta(m),
az meg irt vérek reszire jutott bonumok mind
Ifjú Fodor Gjörgj kezire mentenek [Abrudbánya;
Berz. 17]. 1760: másaktól úgy hallattam [Dés;
BK] | vgy hallattam, de bizonyosan nem tudam
[Bálványosváralja SzD; BK]. 1777: Blága Si-
monkátis ismérte(m) ezt is úgy hallattam, hogy
ezen helyről az Oláh Ecclesiá(na)k Taxazott
volna [Búrjánosóbuda K; JHbK LVI/1]. 1814:
az a melly el karasadat úgy hallattam, hogy eme
Sertés volt [Aranyosrákos TA; Borb.] * vmilyen
hírt ~ja vkinek. 1574: Molnar Kelemen ...
vallia hogi ... mykor beteg hirt hallota volna
hogy az Malomba fekwnek, Indwl hozza meg
latny [Kv; TjK III/3. 384]. 1737: etzakanak
idejen cir. 9 orakor halvan hirt Turoczine Kön-
tzei Klara Aszonyomnak holt hirt [Kanta Hsz;
HSzJP Bardi Gaspar Nobilis de Kovatsi (37)
vall.]. 1753: hirt hallottaé itt Szereda Szent
Annán lakott Néhai Molnar Gergelynek, a kit
mesterségéről Szabo Gergelynek is hivtanak?
[Msz; IB vk] * vmilyen hirt ~ vki felöl. 1542:
Thowabba az my kegyelmes vrvnk felewl az
my yo hyrth hallwnk, hyzewk azth, hogy az my
kegyelmes azonvwnk the k: meg irtha [Fog;
LevT I, 19 „Daczo Mathe es Olah Balas” Maylath
Gáborhoz, Fog. vára urához]. 1570: Sofia Ka-
thank Symonne ... vallya hogy eo Mo(n)gia
volt Kowach Matthiasnak, Bathor Job zomzedot
hoztal volna keozinkbe, Mert Nem Igen Jo hirt
hallok hozzaya [Kv; TjK III/2. 170]. 1658:
az Tatar be ioveletul fogva ez esteig nem hal-
lattam semmi hirt is [Beszt.; Ks 90 Cseffey László
lev.]. 1736: az Feleségemetis firtattam vala én
akkor az mocskos hirt halván [Szelistye H; Born.
XXXIX/16]. 1820: hát ugyan a' Báronétak hogy
van? mert sokféle hirt hallok felölle [Váríva
TA; JHb Fasc. 48. Budai Péter (42) fogadós
vall.].

5. tudomásul vesz; a lua la cunoştinţă; zur
Kenntnis nehmen. 1560: benedek vram az vallas-
nak Jdejenis Mykor az my Anyank az monostori
Conuentbe az Jt valo ewreksegek felewl vallas-
thewth Jyelen (!) volt hallotta es sem
akkor sem az vtan ellene nem zolt [Kv; SLt ST

6]. 1570: Aztis vallya hogy mykor azokat eleh
zamlalta myt vele megh Jratot, valaménye fiay
leany hon voltak Mind eleotte otth voltak, Es
hallotak az attyok zawat [Kv; TjK III/2. 130b
Heltai Gáspár vall.]. 1632: Jm hallom az en vram-
nak ellenem valo ereös feleletit, mellickert töllem
valo el zakadast kiua(n) [SzJk 37].

Szk: tövényt ~. 1646: Mivel törnent hallot volt
az földről ..., azért immar ... kiua(n)m readi-
dicaltatni az peres földet [Kv; TjK VIII/4. 116].
1662: mikoron megh hallottuk volna hogy Teleket
el foglaltak, sápolodtunk rajta hogj mi okon fog-
lalták el, miuel Törvenyt sem hallottuk [Vajdaszt-
iván MT; BálIt 52].

6. hírül vesz; a afla (ceva, a lua cunoştinţă
(despre ceva); von etw. erfahren/Kenntnis bekom-
men. 1542: Az the k. egessegeth igen kywannyok
hallany, mynth az my kegyelmes vrvnketh [Fog;
LevT I, 19 „Daczo Mathe es Olah Balas” Maylath
Gáborhoz, Fog. vára urához]. 1696: bekeseges
túrók(ne)k kel lennünk ... Kglđ talám nem is
hajja az mi insegünket felelmunkett, tsak bátorsá-
gosan lakozik, az bekesegnek földében [Vécs MT;
TKI Kemény Simon Teleki Pálhoz].

Szk: újsdgot ~. 1586: Nem hagiót ... zabad-
sagot Neky az Czeh Mester az el menesre, hanem azt
monta hogy Nem Mehec, Mert holnap czeh le-
sze(n), es megh latod Mynemeo vysagotis halasz
[Kv; TjK IV/1. 557].

7. (meg)hallgat; a asculta; erhören, jm/einer
Sache Gehör schenken. 1603: Faggjas Janosne
vduarhelj Anna fatetur ... Zabo balas testa-
mentomara nem emlekőzik Jol hanem az testa-
mentom leuelet keuannia latny es hallanj [UszT
17/90]. 1736: mikor az fejedelem Fogarasban volt,
ha egy catholicus ember szent misét akart hallani
... Galaczra az Olton által kellett menni [MetTr
441 — *Tőszomszédos Fogarassal]. 1764: az fel
olvasztatott Inquisitoriab(an) describalt Feszület-
hez közél, mit tselekedet legjen az I. az meg lött
kuvaszszal minden ottan által járo emberek(ne)k
botránkozására, tsak hallaniis keptelen [Torda;
TjKt V. 249].

Szk: szó/szava/szavdt ~va/~vđn. 1589: Anna
Tordai Casparne ... vallia ... En penig ez zo
halwa(n) megh monda(m) Thamasnak eochemnek
hogy Minemeo zo volna a' leany feleol [Kv; TjK
IV/1. 548]. 1590: P(ro)testalok zaúa^a halúa(n)
teőbbet zollok minde(n) dolgaimhoz [UszT. —
*Ti. az alperesét]. 1592/1593: Mely kaart vgian
akkor mindgiarasth az kegmerek Deliberatioiából
megh lattattam, Birot vittem az kaar latnj ...,
eo kegmek io keet zeker zynara itiltek ..., protes-
talok eo kgminek zowa halvan teöbbet zolok [Dés;
Ks 35. V. 12]. 1593: Engemeth nem Emlekeözöm
rea hogy teörnenihez hittal volna, walamikor
penig Engemet teörüenniell kerezs (!) meg felelek
te neked protestalunk ne legyen keső teobét
zollanunk zaúa halúa [UszT 9/46]. 1606: Felperes
Nagy Balint Vduarhely tudomant tezek, ne(m)
a' uegre iratta(m) hogy part uehes benne, Protes-
talok keső ne legie(n) szod halua mind(en) sza-
uaidhoz szolnom [UszT 20/21]. 1652: szovat hal-

uan solemniter Protestala [Búrjánosódbuda K; BálLt 85].

8. Kérdő v. felszólító formában; sub formā interrogativā sau imperativā; in Frage- od. Befehlsform: figyel-é? figyelj(en) ide!; ascultati?, sinteti atent?, ascultă, fii atent, fiți atent; hören Sie? hören Sie mal zu! 1567: Agatha vxor francisci Seres, se audisse Quod ita dixisse vxor Valentini ad Dorotheam Toothazy Hallode ha en Nem Mosom az en vra(m) labath Jowel te Mosd a fazat [Kv; TjK III/1. 92]. 1582: Zaz Georgh ... megh zolita Molnar Albertot Mondwan, hallode the Besthie, Baratom még Ados volna [Kv; TjK IV/1. 30 Mich. Nag' vall.]. 1591: Thameswari Georgi ... vallia, Mikor Czaki Janossal eggiwt beszélgetnenk ..., zolita megh egi zwreos embert, es monda neki, hallade te ember, vgi halom hogi egi arani giwrw vagion nallad [Kv; TjK V/1. 111]. 1610: hallody mit keält read az Santa Zabo [Dés; DLt 321]. 1650: szoczj giorgine ... monda leani (!) halliatoke az mv vronk mint rju* mind ejel napal [Szentlélek U; UszT 8/64.37a. — *Olv.: riu; értsd: ri 'ár']. 1657: halliyad falu, halliyad nem azert jöttem en ide hogi haborigiak [Szentmárton Cs; Berz. 12. 92/127]. 1699: A igj felel halad e ha lattod hogj az ember nem ide valo s nem ismered adtad volna hire az Falus Biro(na)k hogj illjen s illjen Ember ket johot hajtot hozzam [Lóna TA; Törzs. „Mich. Literati constitutus not. in hac re“]. 1750: Udvari Biro Szabo István nagy kiáltással fel kiálta illyen szokkal. Halliyad Barom Vásár, senki a S.Sz. Györgyiek mellett fel ne támadgyon [Szgy; HSzJP Fr. Ovári Nobilis de Gidofalva (30) vall.]. 1793: halja ked aszszonyom a' ked Urat által hivták Horváth Josefhez és talám a ked Urát verik [Dés; DLt]. 1819: na hallad: Sylvesternek mostan utra még süttetett Aszszonyom [Kv; Pk 2]. 1835: Hallja maga Intze! ne lármaázon örökké azoknak az embereknek mint valami Simbes vén aszszony [Zsibó Sz; WLt].

Szk: ~j ide figyelj csak ide. 1591: a biro mo(n)da Janos Balasnak halj Jde mo(n)da Janos Balas mond el az mit mo(n)daz [UszT] *est ~ja! (felháborodás kifejezésére) (ezt) hallja csak! 1591: Nagi Sofia vallia ... Ieoue ki Santa Istuanne, es monda, te kurua feleségw Tot Istuan. Jeoue ki Tot Istuanis, monda, ezt halliatok ezt ne(m) mondhatnad neke(m), mert ha az voltis ki veotte(m) beleolle, en Jamborul eltem az vtan velle [Kv; TjK V/1. 153]. 1595: Zabo Balasne ... monda chó ki innet te Vaida Georgy, merte (!) te neked az fiadis lator, teis lator vagy. monda Vajda Georgy Vrajm ezt lattia kegtek s hallja, en teórúenjbe vagiok Zabo Balassal, s im mit chelekezik [UszT 10/63]. 1637: monda Szabo Jakabnenak Szantajne Aszoniom, hogj az eőczed kurua, s monda Szabo Jakabne hogj ezt hallia kgtek s monda szantajne Aszoniom hogj hallod teis te Ecclesia keőzetett [Mv; MvLt 291. 81a]. 1747: Biro Mihaj Uram be jöve hozzánk es tudomant tón és protestala mondvan ezt halja kegyelmetek el ne felejcsé [Bereck Hsz; HSzJP Barti Andrasne Parkas Susanna (40) vall.].

Ha. 1590: hallottam, hallattam [Kv; TjK V/1. 40]. 1602: hallatta [Kv; TjK VI/1. 619]. 1635: hallám [Mv; MvLt 291. 41b]. 1654: hallatom [Ispánlaka AF; Thor. X/9. Popa Georgy (30) jb vall.]. 1668: hallottodé [Szászrégen; LLt]. 1695: hollottom [Búzásbesenyő KK; LLt IV. 30 Fekete György (62) jb vall.]. 1721: Hallattuk. hallottuk [O.bükkös KK; EHA]. 1728: holatam. halatta [Sövényfa KK; MbK]. 1730: hallotta [Somlyó Cs; ApLt 2]. 1734: hallattam [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1745: hallattam [Keszler KK; MúzRadák] | hallattam [Szásznyíres SzD; Ks Bödi György (58) jb vall.]. 1748: hallattam [Backamadaras MT; CsS]. 1753: hallattam [Demeterpataka AF; Told. 3]. 1754: hallattuk [Gyertyános TA; Thor. 21/8 Hercze Pask (53) vall.]. 1755: hallatt [Gernyeszeg MT; TGsz 33 vk]. 1761: hallattam [Szászsztiván KK; BK. Mart Kötélverő (36) jb vall.]. 1764: Hallattam [Bögöz U; IB]. 1767: Hallattam [Abosfva KK; Ks Christina Bartha cons. Mart. Antal (38) vall.] | hallattam [Majos MT; Told. 26/5]. 1770: hallattuk [Disznajó MT; LLt]. 1771: halattom [Mezőmadaras MT; BK. Kovács Sigmond (45) jb vall.]. 1773: hallattae [Kövend TA; Borb.]. 1776: hallattam [Tyéj H; Ks 113 Vegyes fr.]. 1786: hallattam [Backamadaras MT; CsS]. 1794: hallatták [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1797: hallattom. hallattam [Csób MT; Berz. 3.F.3. N.21]. 1798: hallatta, hallatták. hallattatok. hallattam [Ádamos KK; JHb XIX/58]. 1800: hallattom [Torda; KvAKt Mss 363]. 1801 h.: hallattam [M.fráta K; Klev.]. 1802: hallattam [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1806: halladé [Szováta (MT) körny.; Sár.]. 1808: hallattom [Szászzerked K; LLt]. 1826: hallattam [Somosd MT; CsS]. 1827: hallattam [Kisgyörgény MT; CsS]. 1841: hallattam [Torda; HG]. 1842: hallók* [Dés; DLt 586.24. — *Olv.: hallók].

hallandó (majd) hallható; care se va/vor auz (ulterior); (später) hörbar, vernehmbar. 1669: minden ott hallando artalmas hireket eo Nagok-(na)k igazan meghirom [Gyf; Törzs. Boer Zsigmond kapikiha esküje].

hallás i. hallóképesség; facultatea de a auzi; Hörfähigkeit. 1798/1799: valamint a' látás objectumáról hitelesen bizonyitt maga a' Látás, a fülnek objectumáról, szintén olly hitelesen bizonyitt a' füllel való hallás [Torockó; TLev. 5/16. 421].

Szk: nehéz ~ nagyothallás. 1795: Harangozó Posalaki ... kéri hogy helyébe más Harangozó választassék, mivel betegségek, nehéz hallása 's egyéb fogyatkozásai miá tovább azon hivatalt nem viselheti [Kv; SRE 319].

2. (meg)hallgatás; audiere, ascultare; Anhörung. 1640: az bűnőznek kell az poenitentia, az pedig Isten igéje hallásából és tanulásából lenne [SzO VI, 147]. 1678/1683: ha mikor az czalard világ tengere szirenesi (!), veszedelmetekre, kedves hallásra gionjörűseges sovak ki bocsatásával östökélvén benneteket, mas iambor emberek megh

rontására fűleteket be dugiatok [Ks Kornis Gáspár kezével]. 1763: gonosz dolgoknak vegben vitelére (melyeknek hallasais irtozás:) vetemed-tenek [Torda; TjKt V. 164].

3. ~ára füle hallatára; in prezența sa; vor ihm/ihr. 1568: En fazokas mihaly* Egeresi fw biro Leg eleozer hitit beh veottem az en Zekeres Tarsomnak az mw lelkj paztorunknak hallasara es az hit utan vallasat az dolognak Annak utanna

az mith tuttam benne ez w dolgukban meg mondotam [Egeres K; BesztLt 50 a nyil.-tevő kezével]. 1587: Arolis nem Emlkezem hogy zoltak volna en hallasomra [KSz; WH Th. Hadadi jur. not. vall]. 1595 k.: Tudo(m) hogy vetekednek az J Sofalui fere(n)mchel egyikis en hallaso(m)ra ne(m) zolt fenytetek az masiknak [UszT 10/44–5]. 1674/1676: Kamuthi Miklósné ... előttem hallasomra edgynehányszor panaszkodot, ilyen szokkal* [Szava K; JHbK XX/21. — *Köv. a panasz szövé]. 1717: Rigmányi Márton (!) hajtót örökösön Felesége es leánya hallásokra két körtövélyfát a' Rigmányi* Ecclesiacska (!) számára [MMatr. 167. — *MT].

Szk: ~dra esik értésére esik, tudomására jut. 1593: Az az zo kit eo bezelet eset volt ennekem hallasomra [Szentegyházassóláhfalu U; UszT] *füle ~dra. 1735: Az Atrix Aszszony(na)k Szemelye szerint elő állásakor File hallására monda Nehaj Attya Gáll István ura(m) hogj az szőlőből részit ki adta [Dés; Jk 171b].

hallásképpen. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ hall vmit hallomásból hall/tud; a ști ceva din auzite; vom Hörensagen vernahmen/wissen. 1640: Hallásképpen hallottam felőlök de semmi bizonyos dolgot én nem mondhatok felőlök [Mv; MvLt 241. 233a — 51a átirásban!].

hallatára la auzul (cuiva); vor mir/dir ... /meinen, deinen ... Ohren. 1572: Iffiabik Bwday Georgy Azt vallia hogi hallotta kwrwanak Montak hegedws Janosnet de Nem az vra sem az azzon hallottara [Kv; TjK III/3. 32]. 1591: Margith, Czako Ambusne vallia, szekeli Mihaline nemis adot en hallottomra semmi okot az haborusagta [Kv; TjK V/1. 121]. 1625: az Fabian Thamas fia szida megh halottomra az pap fiat [Korond U; UszT 180d]. 1635: hallatunkra kerde Nanási Mathene, ha ugia(n) azt mondja, az mit annak elotte [Mv; MvLt 291. 52a]. 1757: Vévén azert Kigielme ezen Comissiot minden Falub(an) az egész Falu beli népett gjűjtse őszve, és hallottakra publicallja* [Szk; Borb. II Pavaj Sandor vice-királybíró lev. — *Köv. a nyil.]. 1786: az Varosnak neve alatt senki leg kissebb illetlenséget sem szollatt az én hallattamra [Torockó; TLev. 4/13.35]. 1798: hallottae a' Tanu midőn a Néhai Aszszony Testamentumot tett, ... kinek testált, Kiknek hallatýára? [Kézdizék; Mk IV. XXIV. 262 vk]. 1804: az én hallattamra ugy felelt Füzesi Dénes Ur [M. fráta K; KLev. 8]. 1826: Confirmáltattak ... Sos, alias Nagy István Léánya Klára, és Nemes

Molnár Josef Léánya Rosi, jó Censurát adván a Templomban a' nép hallottára [Burdánosóbuda K; RAK 34]. 1846: őtet ... Czifra Mihály több polgárok hallottára gyalazatos szavakkal illetve [Kv; ACLev. 51].

Szk: falu ~. 1679: itt ajtonb(an) hogy Kglmed laszlot ki küldötte volt a minap egész falu hallattara a' Büköczök meg fenyegettik őlissel [Ajton K; WassLt Ebeni Éva lev.]. 1765: az I engemet ... rutul szidott, motskolt vert, falu hallattára kurván(a)k nevezett és kiáltozott [GörgJk 199] *füle ~. 1584: Es ig feniegete meg Attiamat filem hallottara* [Kv; TjK IV/1. 281. Chizar Mihaly vall. — *Köv. a fenyegetés szövé]. 1759: Opra Moga fülem hallottára meg tiltá a Birot hogy fa keresni Senkihez ne mennyen [Spring AF; BK 834]. 1768: fűlünk hallottára gyakorta parancsolta [Nagyajta Hsz; JHb XVIII/29]. 1776: Groff Lázár is nyilvánabban ki jelentette, hogy ... Csizi Hadnagy volt rontoja*, mert Groff Lázár füleim hallattára szidalmazta őtet [Kóród KK; GyL. Gabr. Martonffi (31) rk káplán vall. — *Ti. a mátkaságnak]. 1798/1800: füleim hallattýára azt mondotta* [Torda; KvAKT Mss 363. — *Köv.a nyil.]. 1812: motskolta* ... füleim hallattýára [Héderfája KK; IB. — *A grófné a férjét]. 1827: személyesen jelen vala a' nevezett Biro két Hites Társaival ... Kiknek fűleik Hallottýára a' kezemben lévő Instructiot szorol szora mind elolvastam [Msz; TSb]. — L. még fűl szk al. *minden/sok ember ~. 1629: az Uratol hallotta(m) hogy minden ember hallattara ki kialta hogj kurva az eő felesége [Mv; MvLt 290. 152a]. 1688: Colosváratt lako Miklosi Daniel az maga előtt (Igy!) magamat és feleségemet sok emberek hallottára szidalmazott [Kv; TjK XIII. 341]. 1820: azt adtam szép szóval sok Embereknekha llattyokra válaszul* [Vályeb-rád H; Ks 111 Vegyes ir. — *Köv. a válasz szövé]. *piac ~. 1831: a pijatz hallattára el tsapat meg vert [Dés; DLt 437 Tott Falusi Kalári cseléd panasza asszonyára] *sokadalom ~ a nagyvásár- (beliek) füle hallatára. 1797: az sokadalom hallatára gyalázta, motskolta bestiális kurvának [Dés; DLt] *sokak/többek ~. 1646: az Süvegre valo Nest miat, az piaton in foro rutul le szidalmazta Batha Janosné Buk* Istvannet sokak hallattára [Kv; MészKLev. — *Feljebb ua-ban a forrásban másutt: Bük]. 1736: Constal vilagoson az Szek előtt az detentus Kibedi Györgynek az A öklme tisztessége s betsülete ellen közönségesen sokak hallottara lett szavai (Igy!) [Torda; TjKt I. 99]. 1777: sokaknak hallottára így fenyegetődzett ... [Koronka MT; Told. 26/21]. 1845: a Madarasiné leányával Rosival őszve szollalkozott a leányom Lori, ugy Madarasinéval is ki a leányomat minden féle képpen le piszkolt francos kurvának nevezte többek hallattára (Igy!) [Dés; DLt 502.2] *utca ~. 1629: Bakos Andrásné Annók asszony ... fassa est: Hallottam azt, hogy nyilvánvaló kurvának kiáltotta utca hallatára [Mv; MvLt 290. 150b átirásban!]. 1684: (G. Kapronczai junior) Baltával elemben hatalmasul allat, engemet örögh attá, ördök Lelkü kurvajanak, fatya vetett,

országban nyilván való kurvajának Uca hallatára megtatlan voltomra szidot s szidalmazat [Dés; Jk]. 1812: Török Ferenczné ... nagy Léánynak kiáhalta* uttza hallatára [Nagykapus K; Rák 14. — *Török Erzsókot]. 1816: mocskolta s Kurvázza az egész uttza hallottára [Dés; DLt 99].

Ha. 1757: hallottunkra [Káptalan AF; TL. Demján Ilia (34) jb vall.]. 1765: hallattunkra [M.bogát TA; Mk V/V. 97]. 1770: hallatjára [M.hermány U; RSzF 208–9]. 1790: ezek(ne)k hallatokra [Celná AF; TL].

hallatik 1. hallszik; a se auzi; hörbar sein, erklingen/tönen. 1571: Eyel ... korchoman vchan hegedw lant Zo Ne hallassek [Kv; TanJk V/3. 38a]. 1651: Die 9 oct. az egész világon dörgés hallaték [ETA I, 153 NSz]. 1741: az Leányok hallották is az gyermek Sirását, de akkor Csizsér Uram a kis Urflcskának két Dobjait elé vette, s verte hogy inkább ne hallassék a Siráss [Meggyesfva MT; Ks 184. LXXXVIII]. 1768: hamar nap nyugot után valami gyengén Talvajt kiálto szot halván vigyáztam mindenfelé, merre hallatnek azon szozat [Katona K; Born. XL. 81 Darabant György (50) jb vall.]. — L. még RettE 187.

2. híre járja, hírlík; a circula vestea, se zvonešte; heißen, verlauten. 1655: tavasszal kezdte a gyűlés alatt hallatni, hogy Havasalföldében valami széjmények gyűlekeznek [Hallatik most, hogy nagy döghalál vagyon Magyarországon [ETA I, 158. 160 NSz]. 1666: Ozdi Peter Uramnak egi el budosot Kús István nevű Jobbagya ... az Kolosi Aknab(an) hallatik lakni [Gálfa MT; Berz.]. 1673: In foro Orban Catha felől hallatva(n) oly dologh, hogy tudnylik Vra bújós bajos boszorkan-(n)ak kiáltotta volna [Kv; Tjk VIII/1. 305]. 1696: Most is mind Bnyed felől s, mind penig Kolosvár felől hallatik ha igaz hogj Németek jönének fel Brassó felé [Balázsfa AF; BK]. 1702: mivel az Hazab(an) sok felől halatnak tolvajok ..., ha el foghat benne k örített alatt külge ide Feiervarra [UssLt IX. 77. 50 gub.]. 1704: Jaj melly nagy felelem rettenetes terének, Im minden Utokon a' sok jaj hallaték [EM XXXV, 275 gyászének]. 1724: Most peniglen az marhadög is hallatván, tétova-járo utaink is occludátatnak [Csasz; SzO VII, 315]. 1729: A Szegény bátyám Petki David Ur(am) Sullyos nyavájája itt is hallatott [Somlyó Cs; ApLt 1 Haller János Apor Péternéhez]. 1761: Toth Martzi Nötelen korában régen szökvén el, nem tudatik hol légjen s nem is hallatott [Oroszhegy U; JHbK LXVIII/1. 193]. 1786: Tessék továbbra nem fenyegetődni a mint eddigis hallatott [Nagylak AF DobLev. III/617. 1b]. — L. még RettE 145.

Szk: ~ vkihez vmi. 1762: holmi aprolek lopogtás és férgesség hallatott hozzájuk* [Bfn Egerbegyi cs. — *Ti. a jb-okhoz] * ~ iránta vmi. 1769: az Utrizált személyek mig az Utrumb(an) nevezet hivatalokban nem succedaltanak, nem halatot semmi irántak, hivatalban lépvén, azután kezdettek háborogni [Bukuresd H; Ks] * amint ~. 1655: Varallyan* lako Laposi Istvan jelenti,

hogy felesége Nagy Ilona az előtti egy nehanyszor hagyta volna el Del(iberatum) Eccl(esiae). Még is hozza haza maga melé, mert könnyen fel találthatatik, a mint hallatik [SzJk 76. — *Bálványosváralja SzD]. 1736: Tisztarto Uram Krisztian Trifult kémenyen meg Verte ugj hogy a mint hallatik S.V. meg is Tökösödött volna [Récse F; JHbT]. 1757: Ezen Vizi David Deaki tudománytánulván az után á mint hallatik meg változott* Néhai Sándor István, Péter és Pál Uraimektol [Csomortán Cs; Sándor conscr. (Mt). — *A jbság-ból megváltotta magát]. 1772: Egyed Mihály a' Ferencz fia a mint hallatik Csismadfaságot tanult [Bálványosváralja SzD; Ks 101 Conscr. 79] * soha eddig nem hallatott példátlan. XIX. sz. eleje: Krajnikunk Török János ökegyelme .. a Karátsonba lenni szokott Kolindáló Ifjaktol Falunként mindenektől két három forintot vett melly Soha eddig nemis hallatott [Ks 101. — A dobravidéki helységek keltezetlen panasza Kis András dévai uradalmi prefektushoz.] * szó ~ vki felől. 1688: en is az Nemetekre gyanakodom mivel hallatotis már szó felölle [Dés; Jk] * úgy ~. 1655: Noszolyan* lako Orban Istvan absolutiot kiván feleségetül mivel hogy hűtötlenül egy nehanyszor el hagyta Del(iberatum) Eccl(esiae), Megis mennyen utanna, mert ugy hallatik hogy Visken* vagyon [SzJk 76. — *SzD. Mm]. 1740: Néhai Vintze András Fia, Márton, ugj hallotik* hogj ez Debrecenben laknék [M.kiskapus K; Mk. — *Kétszer így, de i.h. alább többször hallatik alakban is]. 1761: Ádám Ádám, es Ádám Pask egy Testvérek ... vgy hallatott Fel Pestesen Hunyod vár megyében lakának [Spring AF; JHbK LXVIII/1. 584]. — L. még RettE 337 * vmilyen híre ~, vmilyen hír ~ felől. 1655: Tot Borbala prokatora által ... jelenti, hogy Ceffeil Laszlo Uram kenszereteseböl ment volt feleségül Kodis Mihályhoz de majd kikeletkor ket esztendeje lenne miolta hűtötlenül mellőle elugrot. Azota semmi híre nem hallatik [SzJk 76]. 1726: it a Taborozasnak híre halatik ne hogy azt is kare valyuk a mi vagyon [Tövis AF; ApLt. 4 Fogarasi Samuel Apor Peterhez]. 1814: Dobai Mihálynét

Piros Kurvának ... hívták. Ifju korában is elég rossz hír hallatott felőle [Dés; DLt 56. 25] * vmilyen hír ~ vki után. 1731 k.: Miolta Daroczi S(á) m(ue)l Uram feleségül el vette Kováts Maria Asszant, azolta semminemű rossz és bestelen hír nem hallotat ő kglme után [Sóvényfa (KK) körny.; Born. XXXIX. 16].

3. kb. hangoztattatik; a fi sustinut; betont/verlautbart werden. 1653: De immár mostan ismét a mint látom, a calvinista rend abban is újítást fog szerezni, mely újítás napról napra itt közöttök terjedni és hallatni kezdetett* [ETA I, 27 NSz. — *A XVI. sz. közepe táji hitújításbeli változásokra von. nyil.].

hallatlan I. mn 1. sohasem hallott, szokatlan; nemaiauzit, neobisnuit; nie gehört, ungewöhlich. 1706: Isten eő Felesége bennünket az nemzecséges bűnert (így!) ... egész Varasostol idegeny

Nemeth nemzet által tüzzel el Pusztított, es masoknak is hallatlan példákra mint egj Tárgyul benünket ki tött [DobLev I/60]. 1719: sem ősz, sem semmiféle tavasz gabona nem lőtt ..., már halálát halogatja vagy inkább causálja a sok rendetlen és hallatlan esedelekkkel [Cszs; SzO VII, 261]. 1814: hallatlan példa volt eddig előttem, hogy a Gergiritze Asztagbanis megegye a Gabonát [Banyica K; BfR 117/1 Andr. Csatt (58) ns vall.].

2. példátlan, példa nélkül való; nemaipomenit, färrä precedent; unerhört, beispiello. 1648: Az első exhibealt leveled sulios ez okokra nevez ... 8. Sok fele maculak vad(na)k raita. 9. Megh szakat, Moczikolodot 10. Az mi wdeonkben hallatla(n) hogy moczikos utalatos leuella ellienek [Kv; TjK VIII/4. 284]. 1763: szolítá Isten ő felsége ki itt Fogarasban szegény Szentpáliné asszonyomat, ki midőn 18 esztendeig hallatlan isszonyú kénokat érzett volna testében, Istennek ő felségének lelkét megadá [AMN 152]. 1709: de a' takarodaskor valo hallatlan esszés miatt ezert job részt kárba ment [HSzj *tavaszwetés* al.]. 1730: hallatlan mocskokkal és lopással Diffámálta [Dés; Jk]. 1753: kegyelmelek az ilyen hallatlan szörnyű potenciáriuskodástól szűnnyenek meg [Fejér m.; RLt]. 1763: Azért kellett meg perelnem az It, hogj Citatoriamban declaralt üdőben és helyen hallatlan káromlásokkal léledzeni nem általlotta [Torda; TjKt V. 192]. 1847: Csekelakánn a Buza és Kétszeres is 4 vékánál többet ereszt kalangjája, — ami ott hallatlan [KCsI 13]. — L. még MetTrCs 460; RettE 253, 346; TT 1889. 709.

II. *hsz* 1. példátlanul; nemaipomenit; beispiellos. 1628 u.: Nem szepithettjuk Hites feleségemnek Zalaj Borbaranak ellenem ualo gonoz czielekedetinek hallatlan iszoniu voltat [SzJk 31]. 1760: Hallatlan régi, pedig csak valami késnek a hegyivel vakarták fel ezen betüket* [RettE 107. — *A sólyomkő templom falára].

2. *kérdetlen*~ hivatlan-váratlan; nechemat-neasteptat; ungerufen-unerwartet. 1755: egj nyarsal kérdéslen hallatlan bé jöve ... mehes kértibe(n) [Udvarfva MT; Berz. 11. 85/5].

hallatlanul hfr(verés) nélkül, titokban; färrä veste, in tainä; gerüchlos, heimlich. 1753: Magjar Cesztvei ... Miske Györgj Ur(am) eo kglme kglteket ... Nagy Nyujtodi Donath Farkas es Janos Urakat ... admonealtattya super eo: Esett érté-sére az Exponens eo kglmenek hogy via facti nemelly Jobbágjára az Exponensnek rea szálván az többitis alattomban dolosé az Exponensnek nagj kárára es praejudiciumára potentiose el akarja maganak hallatlanul foglalni Nemes Hazank Törvenye ellen [Fejér m.; RLt].

hallatódik hallik, hallszik, hallatszik; a se auzi; zu hören sein. 1775: Utrizált szuts aliás Papuk Mihályt esmérjük, el fogattatásai semmi rozsz felölle nem halatodat [Lászó H; Ks 113 Vegyes ir.].

hallatott 1. hallott; auzit; gehört. 1806: a tegnap hallatott Menykö Benedeken a kertbe esett le

egy oltovány mellet [Dés; KMN 203—4]. 1809: Nemes F Fejér Varmegyében Hejasfalván halatot marha dögne ... menyibe letit ... meltoztassek a Tekintetes Tisztseg meg látni [UszLt ComGub. 1638 Sebesi István Dullo kezével].

2. (hírből) ismert; cunoscut din auzte; (vom Hörensagen) bekannt. 1719: szokatlan sőt a memoria hominum nem is hallatott esedellel kellett magát nyomorgatni [HSzj *eledel* al.].

hallattatik (vminek híre) hallik, hallatik; a se auzi (vestea despre ceva); (die Kunde einer Sache) gehört werden. 1677: Schizmatizalo probrosa denominatiok el tavosztatodgjának minden ügykezetel s engedelmességgel, hogy el háromlodgjanak allaboralunk ..., hogy semmi alkalmatlanokodo Refutatiok ne hallattassanak [SzJk 117]. 1702: a' Kgltek Székire repartialtatott Pénz és Buza Quantum dolgát, minden Rendekre vgj repartialiya, az mint az közönséges igasság kívánnya, hogj ne hallattassanak ennek utánna azok az adozás és teherviselés alol magokat sokképpen ki vono exemp-tusok [UszLt IX. 77.4.5. gub.]. 1776: az Farkasak már kilencz (!) kopomat mind az leg jóvát meg evék, soha illjen Farkasak nem láttattak s hallattattak [Négerfva SzD; BfN Bánffy Péter lev.].

Szk: ~ *vmi vki felől*. 1585: Zekely Janos vallia ... Amegh (!) penigh ez Peterdy Balasnal vagion hazas tarsul, Azolta Iambor eletet tudok ez Azzonyhoz semmy feslet erkeolch Nem hallattatot feleol-le [Kv; TjK IV/1. 523]. 1587: Pechy Istwan feleollis, holot gilkossagnak vetke hallattatik ezen-keppen tawol legien ez tiztesseges helteol*, Amegh teorwenniel Nem tiztittia magath [Kv; TanJk I/1. 58. — *A tanácsházról] * ~ *vmi vkihez*. 1590: Cassay Istwannak mind Attiat Annjat iol esmertek, es tiztessegbelj iambor zemelliek valanak, soha semminemee Vetek hozzaioik ne(m) hallottatot [Kv; TjK V/1. 35].

hal-lé halászlé; clorbă de pește; Fischsuppe. 1597: Weress hagyomat kaposztaban es haal leben ... —/01 [Kv; Szám. 7/XIV. 63 Th. Masass sp kezével].

hallel 1. hálal

hallgat 1. a tácea; schweigen. 1570: Katalin Kamotthy Boldyzar Zolgaloya, ... vallya ... ket legen eleotte Megen volt es azt Mongya volt egyk Masiknak*. ... Mond az Masiknak az ky ezt Bezelly volt, halgas te Beste kwrwaffy neh Zoly [Kv; TjK III/2. 73. — *Köv. a nyíl.]. 1574: Dorotya porkolab (így!) Azt vallya hogy semy vetket Nem latot az azzonhoz, Ezt hallota hogj Eccher hazaba feddy volt Istwan az Azzont Myre teryeztette ky dolgokat hogj Nem halgatot vezteg [Kv; TjK III/3. 392]. 1591: monda ... Marthon halgas te zena lopo [UszT]. 1653: job volna ő kegyelmenek halgatni, hogy nem mint engemet azzal fenyegetni [Sófva BN; SLt 41.E.31]. 1752: szembenis sokszor hallottam hogy vetettek néki, Jobbágyi sorsát, ..., melyre csak váial vonított, s halgatott

[Menyő Sz; Ks 101]. 1787: a Leany a Főjét tsak le Sütette s halgatat [Backamadaras MT; CsS]. 1846: még azt mondám Gyermeimnek, halgaszátok ne járjon szátok [Kakasd MT; DE 2]. — L. még RettE 87, 173.

Sz. 1788: se fejért se feketét nem szollott; hanem mint a kő halgatot [Dés; DLt].

2. vmiről hallgat, vmit nem mond el; a nu vorbi despre ceva; von etw. schweigen. 1600: Mo(n)d Pribek Gergelly, halgas csak, senkinek ne mo(n)d [UszT 15/139 Nagy Antal kenosy, Zabad Zekely vall.]. 1755: olyankor az Ippom jól tartotta Kertser Jánost borral, kérvén arra hogy halgassan addig míg ő el, s holta után lássák mit téznek véllé [Szászánás KK; Ks 17. LXXXI. 12].

3. a ascolta; zuhören. 1570: Baran Benedekne Anna, Azt vallya hogy Mykor Zabo Myklosne testamentomot tenne hitta volt eotet az Thorday azzon oda hoga halgassa az testamentomot [Kv; Tjk III/2. 197]. 1597: az én szomot halgatak [Alfalu Cs; Llt 42. A]. 1639: akkor az Moldovai Marton szolgálais ot halgotta az kert mellet, hoga alkuznak vala ketten az Czigan(n)ial az lovon [Mv; MvLt 291. 191b]. 1734: egieb aránt mi mind eszt* mind a soltarok resolutiojat practizalhattyuk Csak legjen ki halgassa [Dés; Jk 555b. — *A bibliaolvasást]. 1769: Medves István Uram halgatá hogy miért sir a szegeny Barbotz Vonyane [Mezőmadaras MT; BK]. 1803: annyifelével bestelenítette hogj mind eszembe sem tarthattam iszonyúság voltis csak halgatni [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1854: zsimbje józú: mind hallgatnád [Újf 121].

Szk: (szent)mise ~ ni. 1754: mig mű szent Mise halgatni löttünk vólua, eő addig agyon itta magát [Llt 300 B] * (szent)misé ~. 1653: Egy kis templomocska benn is Konstánczinápolyban vagyou ... abban is misét hallgattam [ETA I, 119 NSz]. 1736: (A) szegény deákság hallgatta az szent misét és praedicatiot [MetTr 427]. 1806: dél előtt játszdunk Misét halgattunk [Dés; KMN 159] * parancsolat ~ ni. 1806: Dosa Gergely Urhaz mint parantsolat halgatni mint Földes Uramház fel menjek [M. sáros KK; DLev. 4. XXXVIII].

4. fülel, hallgatózik; a trage cu urechea; lauschen, horchen. 1570: Eüdy Kelemen Varas Zolgaya ... vallya ... Mond Zeoch Demeter az leannak Borbara, Jer el velem egy kewessah az Mayorba Zeoch Demeter ... Thymar Gergel paytala-nak Aytayan Bochatta be az leant es vtanna be zarlotta az aytot Ewk penigh benedekel egetembe kywl megh allanak az zeowen Mellet, es hogy otth halgatnak volt, halyak az zalma zérgeset [Kv; Tjk III/2. 79–80]. 1585: Georg Marton vallia, Aztalos Istwan zolgaiat halla(m) hog meg zolitat hog Ne halgasson Az Ayton [Kv; Tjk IV/1. 444]. 1766: a kis Biro Pelesege Balog Istváné Leányával mondotta hogy ... látták midőn le ütötte Domokos Perentz ... Ifjú Székelly Jánost, ki is gondolván hogy meg holt, meg futamodatt s megbütt egy kert melle, ott mulatván ismét viszza ment és halgatta, ha szuszoge [Szilágycsah; BFR 104/2 Josephus Szabo (26) jb vall.].

5. (titkon) kihallgat; a afla ascultind (pe furig); (geheim) erlauschen, aushören. 1591: Zabo Pal hiduczai, vallia ... Kerdwk hul volna az vra az lonak ... Mikor oda mentwnk volna az leginihez, megh arulank 10 forinton az lora ... Damakos Gaspar mas hazba halgatta mint arultunk az lora [Kv; Tjk V/1. 152]. 1597: Porozlo Zabo Marton ... wallia. Mikoron en az azzony fogny mentem volna Nagi Andrassal egyewt, amely azzonial Kadas Ianost zolliak, talalam az azzont az enmaga(m) hazamnal ... zolitam fellele az azzont intek And-rasnak hoga az ablak ala allion halgassa ha mit ki wehetek beleolle [Kv; Tjk VI/1. 98]. 1779: kiadták a grófnét, hogy midőn dolgát végezte volna véle*, azt mondotta az asszony: „Vagyon három eszten-deje, hogy olyan kemény gyakás nem esett rajtam”. Rzt egy inas hallgatta s azon modon feladta az inquisitioban [RettE 403. — *Ti. egy katonatiszt-el a közösülést].

6. figyel; a fi atent (la ceva), a ascolta; beachten, achten auf etw. 1771: sokszor hivatott magához ..., sokat disputálódott a religio felett, vélem. az eucharistia felett volt discursusunk. Néha nem hallgatott az én szómra, hanem csak beszélt volna [i.h. 260].

7. hallgat vki parancsára/szavára, szót fogad vkinnek; a ascolta de cineva; auf jn hören, jm gehorchen. Szk: ~ vkihez/umihez. 1571: Az ket vrainnak* megh hattak azt hogy valamikor Byro vram paranczollia valami Zolgalat vagy zantas vagy fa hozas vagy egieb dologh zwkseg Az eo k. biro vra(m) parancholatyához halgassanak Es megh chelekedik az myt eo k. kewan [Kv; TanJk V/3. 59a. — *A centumvirek közül választott két centumpáternek]. 1573: Byro vram meg kyalassa Beys hywassa az chiaplarokat Es meg haggia hogy Enekwatanna Az ket vrainhoz halgassanak ... Es azok hyrenekwl senky Bora Melle neh allianak [Kv; i.h. 88b]. 1597: Meghis hagna az kapala(n) Denghelegi Borbara azzonnak, hogy dolgoztassa wket, és az Jobbagyoknakis hogy hozza halgassanak [Vessződ NK; JHb XXIII/3]. L. még Báthory ErdLev. 126 * ~ vkire/umire. 1571: Mys peng Igriryuk es keottjuk magunkat feyenkint hogy soha ty kegielmetek akarattia ellen orzagul semmi indulatot es tamadast nem tezuik hanem keozeot-tunk valo few vrainkra es lofeyekre nezunk halga-tunk es varunk [SzO II, 331 a székelység panasza az ogy-hez]. 1806: Az anám ő Nagjtsága ... réánk nem halgat [Vingárd AF; Ks 101 Lázár József Kornis Gáspárhoz]. 1847: Hallgassunk az életből-csességben dús 's ügyes tapintatú gróf Széchenyi Istvánra, útmutatásaira [Méhes 7] * vkinek a szavát ~ ja. 1774: fiam ... Battya Urától függön, engedelmeskedjék, szavát halgassa [Kozárvár SzD; Told. 22] * ~ vkit/umit. 1571: Az Thanachnak Megh epitese feleol egenleo Zowal wgy zolnak eo k. hoga Mostan zwksegess voltat Nem Esmery lenny, chiak legenek eo k. Igenessek egymas keozet, Es halgassak Byro vramat [Kv; TanJk V/3. 40a]. 1578: az Mely birot es feot az vrste(n) eleinkbe Rendel, azt bechwywlettel halgassak mint varasnak feielt es előtte Iarot [Kv; i.h. 169b] * ~ vki-

től/vomitól. 1575: Az kapubely Drabantok ... Igen gondwieleitenwl vadnak .. Reszegek az Tyzedesek sem Byr velek teolle Nem halgatnak [Kv; TanJk V/3. 119a]. 1583: az tiztnek megl waltoztatasatis magunknak reserwaltuk wala, de nem a' wegere, hogy a' Tyzt(t)arto maga akarattia zerent chelekedgyek es kegielmetektol ne halgasson [BáthoryErdLev. 94]. 1609: Miuelhogi Kornis Boldisar uramat, Tanachunkat, előbbi Tiztib(en) s Generalissaghaban az mi io akaratunkigh meghadtuk. Haggiuk azert es parancholliuk serio kglteknek hogi kitsintéöl foghua nagig teölle függión s halgasso(n). Es ugi ez utanis, mi uthanunk mindenekben szaaua fogado legien [Ks NN. 5 fej.]. 1649: ha ki varosunkban jönnek lakni, személlýben légyen ám bár Nemes ember, alioquin halgasson az Biro bottjátul ... 28. vadnak ollyakis az kik nemessi prerogatiuával élnek a' Biro Bottjátul nem halgatnak [Dés; DLt 428]. 1773: itten az Iffiak az Öregektől nem halgatnak [M.léta TA; JHb II/3]. 1782: a Dominalis Biro Illya töllem halgatni nem akar [Baca SzD; GyL]. L. még SzO VII, 119 * ~ vki után. 1852: már Lelkem Miklosam ted a' mit jonak gondolsz én utanaad halgataik [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez] * ~ vmi mellett. 1561: az Eotwessek ... halgatnak az Nagod atta priuilegium mellet [Kv; ÖCLev.] * ~ vmiről/vmivel vmit elhallgat/-titkol. 1758: Mi Réziníves Mester Emberek vagyunk ... a' most mindjárt írt Groff rajtunk a' mit lehet ránt és a' mire kívántatik dolgoztatt s halgat velle [Nagysomkút Szt; TKI]. 1806: Kalara néném el adván ős örökös hazunkat 105 forintat adott nekem is ki szurván szemem velle azt kívánja hogy Jussam ki adodott legyenn holott el adván az öreg telket 410 forintokan a többi pénzt el tette és halgat velle [Dés; DLt 17/1809-hez]. 1834: A' mult nyáron 73 csomóbol álló Bál dohányt adtam által hogy napszámra ossza ki, erről mindenik szám adásában halgat [K; Somb. II].

8. előadásra jár, előadást látogat; a frecuente/-urma un curs; Vorlesungen hören/besuchen. 1823–1830: Zilahi Sámuelről, ki délelőtt hét órától fogva nyolcig, délután háromtól fogva négyig tanított, hallgattam patriae és universalis historiát, deák literatúrát a Cicero De officiis munkájából [FogE 140]. 1854: Másfél évig hallgattam itt* világi történetet, földrajzot statisztikát, számtant, bölcsészetet és boncztant [ÚjFE 157. *A bécsi egyetemen].

Szk: kurzust ~. 1823–1830: Ekkor írtam Öxcellájának, hogy elmegyek, csak tavaszig még egy kurzust hallgatni kívánok, s addig nem mehetek [FogE 215] * leckét ~. 1823–1830: Azonban ámbátor már classis praeceptor voltam, s nem tartoztam volna leckét hallgatni, de egyénhagy jó barátaimat reávévén, míg a kollégiumban voltam, hallgattuk a leckéjét a jus publicumból, mert akkor elein senkit sem köteleztek, hanem akinek tetszett, csak az hallgatta | Professzoroktól leckéket hallgattam: Kovásznaitól zsidó exegézist ... Basa

Istvántól dogmatikát, teológiai morált [i.h. 128, 139].

9. kb. áll, szünetel; a sta, a fi in repaos; ruhen, stillstehen. 1681: az vas háornak sz(ent) Márton nap tájban, avvagy annak utánnais csak hamar halgatni kell szükségképpen az víznek elapadásával és befagyásával [CsVh 92]. 1732: malom . Minthogj a dürrückelöt és kása töröt egj kerék hajtja, azért egjszersmind, mindenik nem járhat, azért mikor a dürrückelő jár, akkor halgat a kása törő mikor megint jár a kása törő, akkor halgat az dürrückelöis [Kóród KK; Ks 12. I]. 1772: itt körül bé ennek a' Malomnak párja nem volt; mert olly időbenis, a' mikor a' más körül lévő Malmok a' Víznek nagysága miat halgattak, ezen széltiben lehetett örölni [Ádamos KK; JHb XX/27.11]. 1777: már ki indult volt, Magyar országra szüfetre, s mig elé nem jön, addig halgat az dolog [Kv; SLt XL. K. — Fekete Ferenc Suki Jánoshoz]. 1817: a Pujkák is tojtak, már vagy Huszan öt tojás vagon, a rézték még halgatnak a tojogatas felől [Héderfája KK; IB. Utó Bálint tt lev.].

10. 1570: Ennek eleoteis kertek volt Byro vramat es az Thanacyot hogi eo k. az hataroknak megh wytasara gondot viselnenek, hwlot az zomzed vrain sem Tartanak Ellent benne, seot Eomagog kenallyak Magokat Wele, Azert mostanis keryk eo k. Neh halgassak seh halogassak eo k. Mert erthyk varoswl eo k. hogy Jgen ely Nyomultak az hatar dombok zwkeolkednek wytasnelkwl [Kv TanJk V/3. 18a].

Talán 'vmit elhallgat', 'vmivel nem törődik' v. 'vmire ügyet sem vet' jel-sel számolhatni.

Ha. 1818: halgassan [Kv; Pk 7]. 1827: halgassan [Mv; MvLev. 2]. 1842: halgassan [Dés; DLt 1516].

hallgatás 1. tácere; Schweigen. 1571: Ez elymlwt gywlesbenis vegeztek volt eo K. Dyzno hwznak Jwh hwznak es egieb fele halnakis fontal valo Meresse feleol . keryk eo k. biro vramat Mindiarast megh kialtassa ... Mert Ez fele halgatassal Nem akaryak eo k. ely Mwlatny [Kv; TanJk V/3. 51a]. 1825: A Bival el vesztésit sem felejtetem* még el azt gondolja hogy a halgatás elégséges. Lesi bürkös! ha En Kendnek jo kenyeret adtam, huzza meg a bagariát, 's mind ketten dolog után áljanak, mikor minek az ideje [Kv; IB. — *Gr. Korda Anna szolgálához és ennek feleségéhez].

Szk: ~ban hagyja a dolgot hallgat a dologról. 1750: A. Róskucza Danilla ex Riskalicza Exponálya, hogy most egy Esztendeje el vészvén 8 Sertése Nyomokon ment egészen Bulzeti Dsurs Danilla házáig Dsurs Danillával beszéllett, kiis azt fogatta, hogy mostan halgatásba hadnák az dólgot és ez után cö maga ki keresni, ki hova vitte légyen, mellyért Dsurs Danillának kalák Pénztis igyirt [H; Ks 62/6] * ~ban marad. 1772: minden portiótskák(b)an kotzka szeltet (!) tsinálni s részetskékre hasogatni, nagy incommodum, és az efféle alkalmatlanságokért, sok igaz úgy veszedelmes halgatásban marad, a ki kereskedő fél, unalmas-

n(a)k tartván mindenkor közre keresni és osztályt benne szenvedni [Nagylak AF; DobLev. II/436. 2b] * ~ban tartja a dolgot. 1817: Getzi Martzi a' mai napon egy leg nagyobb vakmerőségre vete-medet, ugyanis, küldett Nagyságod egy Levelet ide, hogy vitéssék Szebenbe ..., de ő a' helyet hogy elvitte volna fel jött az Udvarba, a' Levelet ... a földhez verte, 's el szaladott ... már most a' dolgot halgatásba tartjuk, 's holnap, holnap után kézbe kerítve, léssen nékem is modom a' gazembert illendőleg meg büntetni [Héderfája KK; IB. Útő Bálint tt lev.] * ~ban van. 1597: Vas Gergely ... wallia Teolcheres Leorincz tudom hogy tawaly Biro wramtol harmadzoris polgarokat kér wala, ew kegme megh igere de azzal fenyegete hogi ha azokis wgi talalliak bewntetle(n) ne(m) haggia, ewis azuta(n) nem sollicita Biro wramat erette hanem mind ez ideigh halgatásban es chendessegbe(n) wolt az dologh [Kv Tjk IV/1. 80–1]. 1646: Ez dolgot vra(m) cziak en tudo(m), megh az feleségem(ne)k sem jelentettem, legyen halgatásban ne terjedgyen mesze [Bádok K; JHb III/72 Kézdipolyáni Veres István apjához]. 1784: Azólta hallgatásban vagyon ugyan a dolog*, hanem közönségesen beszélék, hogy conscribáltatik mind mágnás, mind nemesség [RettE 424–5. — *II. József újítási szándékára von.] * meggyőzi ~sal. 1759: Jó, jámbor, emberséges ember vala* nyavalyás, nem bánta ő akárminst lármázott a felesége, mert ő csak hallgatott. Néha néki is jutott a zsembe-be, de hallgatással mind meggyőzte s vette is hasznát [RettE 87. — *Henter János, Gyerőffi Kata második férje].

2. meghallgatás; ascultare, audiere; Zuhören. 1764: Csepregi Vr(amna)k az édes Attya ... mikor ki ment Papolni abb(an) a' Templomban szintugy omlott ki a' Varosi nép a Praedicatioja halgatására [Kv; KvRLt IV. 11 Anna Erdődi rel. vid. Steph. Szász (80) vall.]. 1771: Szilágyi Sámuel úr is megholt ... azt mondták, hogy soha imádságát nem hallották, ... elment ugyan a templomba, de csak a praedicationbéli oratio elegantiajának halgatásáért [RettE 254–5]. 1790: Endrédi Iosef Bizonyito Levéllel hitelessé tette fel adását az hat héti tanításnak halgatása iránt | ő nem tsak hat Hetet hanem sokkal többet is töltött volna el az Instructio halgatásában* [Kv; SRE 265–6. — *Ti. a rk vallásról a ref-ra áttérni szándékozó ifjú].

3. (bűn)elhallgatás/leplezés; ascundere/trecere sub taccere (a unui păcat) (Sünde)Verschweigen/hüllen. 1737: Illyen okon prosequalom törvényre az Inctakat, hogy ők egy idegen Pataki Boricza nevű terében esett parázna Leányt tudva tartván maga házánál (így!) .. addig lappangtatta míg a szülésnek ideje el jövén azon meg nevezett gonosz léányzo félre menvén szült és gyermekt meg ölte, mely halgatásokkal és lappangtatásokkal az Ik ... magokat ... quasi azon bűnnek részesivé tették [Torda; TJKt I. 133].

4. 1807: Bátyámat (a ki a leg nagyobb halgatásnak mélységeben percipiállya az árendát :)

admonealtattamis, jól tuttam mi lesz a felelettye [Kv; Incz. XII. 3 Br. Josinczi József lev.].

hallgathat 1. képes meg/végighallgatni; a fi in stare să asculte (pină la capăt ceva); zu Ende hören können. 1653: Nyerges Janos ... az Kw hidon álua szitkozodék; ... rut szitkait atkozodasat nem halgathatám tovább [Ne; KemLev. 1394].

2. (előadást rendszeresen) látogathat; a putea frecventa/urma cursuri; (Vortrag/führung regelmäÙig) besuchen dürfen. 1604: Tetzet .. hogy azon ket Vraim az praedicatorok allapattya feleolis eo Nagoknak* Zollyanak, es kewannyak megh keonyeorges által hogy valamý bizonyos helyen zokot regy rendtartassunk Zere(n)t p(rae)-dicalhatna(na)k es halgathatnak az Jsten Igeyet [Kv; TanJk I/1. 492. — *Ti. a császári kommisszáriusoknak]. 1823–1830: vagynak ügynevezett privát leckék, melyet minden deák a szokott fizetés mellett hallgathat [FogE 236]. 1854: Gróf Teleky Sámuel főkorlátnok, a tudományok nagy pártolója, kegyéből kinyerém, hogy a cancelláriai hat órai rendes szolgálatot kettőre apasztván, az egyetemben tudományokat hallgathassak [ÚjE 156–7].

hallgató 1. mn 1. hallgató; tácut; schweigsam. 1764: Kendeffi Elek ... csendes, hallgató, jámbor s nem amaz[nagy]ravágyó ember [RettE 179].

2. engedelmeskedő, szófogadó; ascultátor; gehorsam. 1773: a M.Létaiak edgjmás közöttis Há-sártosak perlekedők az Iffjabbak az öregektől nem halgatók, azok tanatsinak nem engedelmeskedők, egyenetlen szívűek [M.léta TA; JHb II/3].

3. ige-hallgató; ascultátor al cuvintului biblic; dem Bibelwort zuhörend. 1745/1770 k.: A' Falusi Eklésia részéről fizetnek: Minden Hallgató Gazda Ember Búzáat Metr. 2 [Vajdakamarás K; SzConscr. 148].

4. (előadást) látogató; care frecventează/urmează (un curs); (Vorlesung) besuchend. 1823–1830: Basa István Három esztendeig délelőtt mindennap egy-egy órát, mind csak a dogmatikát tanította, melyből minden szerdán délelőtt disputatioja volt; egy absolutus deák defendens, két leckét hallgató deákok opponensek voltak [FogE 139–40]. — L. még i.h. 140–1 több adalék.

5. kb. zárkózott; rezervat, inchis; verschlossen. 1781: Tamas Adam ... szörnyű halgato Ember volt másokkal dolgát nem közlőtte, tsak magában titkolodot [Vingárt AF; Mk 34 Steph. Gyöngyössi (45) prov. vall.].

II. fn 1. tanítvány elev, discipol; Schüler. 1796: Mesterének es egyyk halgatojanak Irása [Récse Sz; KCSl 1265].

2. tsz a hívek (egyháztagok); credincioși; Gläubigen. 1614: Az Ecclesiasticus ordo miért hogi iob pelda adással, nem cziak tanitasaul oktatia Jozasos czelekedetekre az halgatókat [Ks 87 egy-i végzés]. 1650: Damasdi István ... priuata sua autoritate az halgatójba(n) bön nélkül az Isten hazabol kj tagatta (így!) ördögh kölykeynek

compellalua(n) [SzJk 182]. 1671: Felette szomorua(n) értették volt, hogy eő kglmek, noha mindnyaja(n) az igaz Reformata religio(n) levő Ecclesiak(na)k lelki pasztori volnának, mind az által eo kglmek Episcopalis es Presbyterialis nevezetek alatt egymástul szakadást csinálva(n) az egyűgyű halgatók(na)k nagy botránkozására, a' mit az edgyik p(re)dikal a másik refutallya [i.h. 116]. 1725: edgy ide valo Praedicator praedicatio közben eő is sirva sírásra indította az községet s halgatóit [Kv; ApL 2 Gr. Haller János apó-sához]. 1798: mostanis a' Mester háza és Tzin-terem kerítéséhez fogván költözödni kéntelenített az Ekla, melyet az Halgatók egymásra fel rován vgy fognak ki fizetni [M.bikal K; RAK 31]. 1827: immár olyan dolgaim adták elé magokat hogj ma éppen semmit sem tudnék készülni, és a' Halgatók előtt szégyenben maradnék [Nagykadács U; Pf].

3. (végredeleti) tanú, rég testamentomos; mar-tor (testamentar); (Testaments)Zeuge. 1560: mikor my zent lukach Buangelista nap^a vtan valo zeredan^b Jt fogaras varaba voltunk volna. Theor-tenek az vitezleo frathay Gergelnek hertelenséggel valo Bethegsege hywata minket hozzaia monda azt ... Akarna testamentomat tenni az ew Jo-zagatol ... kere peng minket arra hogy lennenk az ew Testamentomanak halgatóy leveletis Irnank rola [Fog; SLt S. 10. — *Okt. 18. *Okt. 23-án]. 1574: Takach Balas es takach Antal testamentu(m) halgatók, Thamas deak Iro, Azt valliak hogi Eo eleottek Illen testamentumot teot fazakas orban ... Kadar Sigmond hity vtan azont vallya Mert Eois egi halgató volt az Testamentum teltelbe [Kv; Tjk III/3. 348].

4. előadást (rendszeresen) meghallgató (személy); auditor; Hörer. 1823–1830: Csakugyan Basa Ist-ván ezeket válaszolja; lehet sajnálni, hogy az híres Planck a maga írásait nem akarja életében kiadni, hogy így a tudományának ne csak a hallgatói, hanem az olvasói is vennék hasznát [FogE 220].

◇ Hn. 1835: Halgato (e) [Kobátfva U; EHA].

hallgatózik (kíváncsiskodva/leselkedve) fülel; a trage cu urechea/a asculta (din curiozitate, pindind); (neugierig/lauernd) horchen, lauschen. 1756: az ablak alatt halgatóczván, hallotta^a [Kv; Mk–Rh IX Vall. 180 — *Köv. a hallottak köz-lése]. 1760: Luka ... egészenen mene az Kotsis Toma ajtajára s ott meg állapodék. hihető hogy halgatózott [Kóród KK; Ks 17. XXXI]. 1762/1845: Vetődém Bűrköre^a a vén Kemény Lászlóhoz, 's ott egy éjjel addig halgatózám, míg meg értém, hogy Felnicz Bethlen Eleknét éppen azon este mátkásította el, 's velle cunu-náltatott [Hermányi, EDem. 291. — *NK].

hallgatózik (kíváncsiskodva/leselkedve) fülel; a trage cu urechea/a asculta (din curiozitate, pin-dind); (neugierig/lauernd) horchen, lauschen. 1631: ketszer s háromszor is ment oda^a s halgatózotis ot a keőniöklön, de nem volt modgja hogj be

meheessen [Mv; MvLt 290. 239a. — *Szalontaj Gergely]. 1635: a minapiba(n) szayt hallek az Fekete Ianos kertiben, hálgatózni kezdek [Mv; i.h. 291. 51a]. 1737: Vajuszáskor peng, jollehet az Anak semmi dolga nem volt másként ott, mégis az ablak alá ment ... halgatózni [Kv; Tjk XV/9. 12]. 1741: Vonul ... etzakának ide-jén az török buzamban menvén lovastol ... és észre vettem (: mivel a törökbuzámb(an) voltam halgatózni :) meg fogám [Mezősályi TA; Ks]. 1774: láték valakit az Ablak alatt halga-tozni [Bábahalma KK; Ks 19. VII].

Ha. 1769: halgatózott [Bukuresd H; Ks].

hallgattat halgatótást parancsol; a impune tãcere; Schweigen befehlen/gebieten. 1586: Georgy Brei-ber Es Hannes Kaűnderth takach Czeh mesterek valliak, Az Ceben igy esek ez dolog ... Megh zolita veres Georgy Gazdagh Georgyeot hogy halgasson Monda: Mit halgattacz te engemet [Kv; Tjk IV/1. 577].

hallgattatott halgatót; audiat; gehört. 1785: most akadémiákra szándékozó személy, Szigeti Mihály uram ... ama nagy emlékezetű néhai tiszteletes tudós férfiúnak, Fogarasi Pap József uramnak ... igen szeretett tanítójának emléke-zetet mind jeles halotti deák chártával, mind pedig mindenektől nagy aplausussal hallgattatott magyar orációval is megtisztelte [FogE 338 Gom-bási István sk bizonyáségv.].

hallhat 1. a putea auzi; hören können. 1568: Vazy Peter Jo uuolt chak maganak ala az vcza kozepin találwan az germekre az ky syr uala. Mondua(n) ky bantha teged az gyermek muta-toth az feierbelire Az feyerbeli es zolt neky de ne(m) halhatta ez vallo Mith [Kv; Tjk III/1. 143 Laur(entius) Zekel vall.]. 1574: Nem hal-hatta vegik (!) myt zolt rea az azzony [Kv; Tjk III/3. 381]. 1653: a császár ... valamicsoda választ tött, hallhatta a csász, de mi nem hall-hattuk a szavát [ETA I, 134 NSz. — 1621-beli eseményre von.]. 1758: az ősszel midőn vesze-kettek is en tavul lévén töllek nem halhattam mi kipeen szittak ... az birot [Cintos AF; TKI 19/42]. 1837: a volt Gujas ... mostis annak in-sistál, hogy ő éjtzaka ... a Guja mellett volt, — meg lehet hogy el alutt volt, és a kiabálást azért nem halhatta [Dés; DLt 392. 5].

2. hírlül vehet; a putea afla/ina la cunoştinţă; von einer Sache hören/über etw. Nachricht be-kommen können. 1573: Gergel Zwký Istwan Iobagia Azt vallia hogi eo Kaimar lazlonak Meh pastora volt, Es Minekvtauna kart teot volna Iwhaiban Az abram New Maior es ely fwtot volna az Iwhok melleol kaimar lazlo ... Megien ala zwkra eohozza Es kery azon hogi fogadua egi azzonembert oda hogi ky chinalna Saytot es vayat, Eo zerzet volt egyet az falwbol Az vtan kery arrais hogi ha hwl hall-hatna az Abram Maiort hina vyzza Ne Bwdosnek lenne az Jwhok mellet [Kv; Tjk III/3. 218].

1655: Mivel ez prima instantiaja^a, nem lehet hogy absolváltak, hanem megis varakozzek, s tudakozzekis felőle, ha halhatna hol volna [SzJk 76. — ^aA szökött feleségétől válni kívánó embernek]. 1706: Halhatta Ngd Rabsagomot [ApLt 1 Apor Péter lev.]. 1723: Laczika mint legyen, nehez hogy nem halhatám [Szentmárton Hsz; i.h. Apor Péter lev. feleségéhez]. 1761: miből eredet ezen beszéd, messze lévén nem halhattam azutan vegre se kevantom járni [Branyicska H; JHb XXXV/45. 9].

Szk: *vmilyen híré* ~ja. 1739: sem jo sem rossz híreket nem halhatni [Ks 99 Kornis Antal lev.].

3. hallomásból megtudhat; a putea afla din auzite; vom Hörensagen erfahren können. 1672: külömbennis halhatták az dolgot figyelmetesb leve(n) azok a' teöbbinél [Kv; TjK VIII/11. 194]. 1786: Senkit se tudok nemis halhattam az Thorockzai Lakosak közül hogy az Felseges Királyi Végzesnek hirdetése utan ellene mondat volt az Uraság Szolgálatyának [Torockó; TLev. 4/13. 17].

Szk: ~ *vki felől vmit*. 1618: Csak ne esett volna valami rossz dolog az szolgámon, hogy semmit felőle nem halhatok [BTN 132–3]. 1679: Vincze Anna diuortiomot kiua(n) ferjétől Viski Antaltól 1. Mert vagy(n) hat esztendeje hogy hütetlenül el hagyta 2. Azolta semmit ne(m) halhat felőle éle vagj meg holt [SzJk 140] * ~ *vmihez vmit*. 1625: Meli Marhakot kerestettem, Tudakoztattam, de sohult semmit hozzaok nem halhattam [UzT 109a] * *bizonyosan ~ vmit*. 1717: bizonyosan constál a pogányságnak be ütese Beszterczénél, Számát bizonyosan nem halhattuk elég az hogy igen sok [ApLt 2 Haller János apósához, Apor Péterhez Nsz-ből] * *fülhegygel ~ vmit* fél füllel halhat vmit. 1750: a mint másoktól fél hegygyel halhattam magam külömbbe(n) az iránt bizonyos Nem Vagyok [Magyarokereke K; JHbK XXXIII/3] * *híré* sem ~ja *vminek*. 1657: Most utolszor vagyon esztendeje hogy ismet el hagyot, vgy hogy sohul híre sem halhatom [SzJk 82–3 „Gerlahon^a lako Safar Margit” a férjének, Bencze Jánosnak. — ^aMinden bizonynal Szamosújvár külvárosi részében, Gerlén; ennek, sőt magának a városnak is korábbi Gerla névalakja mellett volt Gerlah formája is (SzDMon. VI, 138, EHA)]. 1746: Még kétségkedtem vala immár, s azt gondoltam fársángolni indult mivel csak híré sem halhattam [Nsz; ApLt 1 Jos. Baló lev.] * *vkinek a szájából ~ vmit*. 1572 k.: eö magok Salabol eleget halhattam de eni (!) latast Semit ne(m) lattam ky nekie artasara volna [Kv; TjK III/3. 44a].

4. meghallgathat; a putea asculta; anhören können. 1734: Könyörgeni s praedikalniis vgy tanított az Isten hogj valakik más szép Eklesiakb(an) s az Urak közzüis halhatanak nem Unalommal hanem lelkek örömével halgattanak [Dés; Jk 557b „Köpecz János mpr” aláírással].

hallhatatlan hallatlan (felháborító); nemaiauzit (revoltátor); unerhört. 1572: anne sum(m)a aranyat 34 fazekba rakny chodlatos es halhatatlan dolog csak hallans, Nem hogy chak Minelnys [Nsz; MKsz 1896. 358]. 1578: ez elot eö kegme biro vram varas hyrenelkwl ment ala az feyedelemhoz es e mostani valast hozta, ky halhatatlan(n) dolog eo kegmeknel hogy a Byro varas hirenelkwl illie(n) dolgot kessertettek volna, Mert egiebkor kisseb dologert is meg talaltak az varast az birak [Kv; TanJk V/3. 166]. 1593: Myert hogy az Vristen eo felsege Bywneynkert hatarunkat Sanyarw Izonyw es halhatatlan Jeg Eseoel ely Vene Bwza es Bor Dezma Nem leon Anyera, hogy az predikatoroknak meg fizethessywnk hane(m) kenzerytettywnk (!) Ez varos Jeoucdelmeheoz Nywlnya es Ekeppen fyzyettywnk meg Nekyek [Kv; Szám. 5/XVII. 25]. 1604: Ertiuk hogy az J. lofejek hitelni akarnanak, de tiltiuk az hitteöl Kiralybiro Vram pechetiuel, es Ratioiát adgyúk, merth az halhatatlan dologh minemy teörüeny p(ro)nu(n)tialtatott volth, hogy leuelre fogott s az leüelet azt mo(n)dottak hogy el vezettek s azert itelt az teörüeny hitet hogy megheskegienek, de az leüel vgian volth [UzT 17/12]. 1718: hogy négy esztendeig viseltek eö kegylk ezen Tisztsegeket az halhatatlan pelda [Kv; ACJk 97]. 1753: Zabotis akarnak extorqvealni a Companiak lovai Szamára aki halhatatlan dolog assignatiojak nincsen tsak magok Fejekből akarják orderezni [Hidalmás K, Ks 91]. 1762: I(ste)n ellen valo halhatatlan káromkodásáok magok sem tagadhatyák az Ik ... meg kévannya a Iure hogy in alior(um) horrible Exemplum kövel veretessenek agyon [Torca; TjKt V. 110].

hallható (füllel) kivehető, érthető; audibil, perceptibil; hörbar. 1853: az olta Miklosan valami Veres himlő ki ütött, mingyárt bé hozták hozzám ... — már itt vagyok el szigetelve Lelkem — csak isten tudja mi unalmas és szomorito nekem e' méla bus magány, hol meg ember szo is alig hallható a' gyermekek bodito lármájától [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina lev. férjéhez]. x!

Szk: ~ *szóval fennhangon, hangosan*. 1714: Néhaj Mltgs Ur Josika Gábor Ur(am) Successori ... élő nyelvel, hallható Szóval, declarálák előtünk^a [Nsz; JHb XLV gub. — ^aKöv. a nyil. szövb.]. 1736: Constálván ... Néhai Varga Péterné Kádár Ilonának nyilván valo paráznsága ... ki-kisértetvén a Piatzra . háromszor halható szóval kiáltsa^a [Dés; Jk 220b. — ^aKöv. a nyil.]. 1844: Pál István eö kegyelme elé álván, halható szóval protestált [Százazpatak Hsz; Berz. 17].

hallhatólag hallható szóval, hangosan; cu voce tare; mit hörbarer Stimme, laut. 1797: (Az) alább ki irt Bizonyosságokat ... a magok hitek, és valások szerint valo kemény hittel halhatólag meg esketvén le tett hitek után vallották^a [DobLev. IV. 78. 1a. — ^aKöv. a vall.].

hallik hallszik; a se auzi; ertőnen. 1644: Űst giarto Istua(n) vere az feöldön az szaz^a gyermekeket az szekerczeuel ugi hogi hazamba hallot az bufanasa [Mv; MvLt 291. 415a. — *E szó *buffand* al. hibásan]. 1761: Blidár Gligor ... hogy bé hága a' kerten tsak hirtelen nagy lármát ütöttek belől s hallott az útésnek Supogása mi hozzánk [Illyésfva Sz; BfR 45/9 Ioan. Pap (30) ns vall.].

Szk: *messze földre* ~. 1626/XVIII. sz.: Messze foldre hallik ennek rapogása [ItK 1931. 77 Fiátfalvi György Pokolbeli látomása].

halló¹ I. *mn* (vmit) meghallgató; care ascuță (ceva); erhörend. 1784: Mü Felséges Második Josef, Romái Tsászárnak Magyar Ország Királyának és Erdély Nagy Fejedelmének Királyi Guberniuma, ezen Levelünket látó, olvasó, és olvasni halló, Eö Felsége hiveinek kívánván minden jokat, azon kegyelmes Fejedelmünk Császári és Királyi Kegelmét ajánlyuk [Borb. II. gub. nyomt. kl].

II. *fn* 1. (végrendeleti) tanú, *rég* testamentomos; martor (testamentar); (Testaments)Zeuge. 1574: voltak peniglen az En testamentom tetelemnek es zabad akarato(m) zerint valo vallasomnak hallói Ez tizteletes es vitezleó nemes vrainm¹ (Testamentomtetelemnek) bizonyosagara Es az en testamentom tetelemnek Erössigire leg előzőr En Salfi Annazsöny vettetem az En peczietemet annak vtanna az En testamentomomnak halloy [Gyf; JHbK XXI/12. 6. — *Köv. a nevek fels.].

2. fültanú; martor auditiv/care a auzit; Ohrzeuge. 1653: Nagodnak alazatoszan jelentem moztansagh itt Enjened lako Debreczenj Nyerges Janos nevü Nemes ember minemü rut illetlen diffamatioval illette, iduezült Meszaros Peter Uramat: Hamis hütünek, huzo vononak szidalmazta Ezeknek halloy voltak Kouacz Janos, Olah Peter az Varos Notariussa, ... es talam többis talaltatik ha keresik [Ne; KemLev. 1391 Feöldeszi Mihajl mpria].

halló² halli (hallja-é kend); alo; hallo. 1751: Hallo haj Gőndör bátya Mit beszél Isten Angyala [Hétfalu Br; EM LI, 123 bethl. ját.].

hallogat szóbeszédből értesülget; a afla/a lua cunoștință intruna din zvon; vom Hörensagen öfters erfahren. 1598: Ez Palastos Jstwanra regteol fogva bozonkodnak, mert hallogatta(m) az zolgaitol hogi ha megj kaphattiak bizony karba eytik [Kv; Tjk V/1. 181]. 1629: Deak Mathene hazatol adatot az elseo guladas ... az mint mostis hallogatom ... beleol eget [Kv; Tjk VII/3. 104]. 1717: Már jo darab üdőtől fogvást hallogatom ö kgl(ne)k azt a hir hintegeset [Kv; Ks Biro Mojszes lev.]. 1748: én pátyát nem fogom soha az Loponak. ; igen böven kezdettem volt magamis hallogatni a' sok rosz hirt mind iranta, mind pedig az több Attyafiai iránt [Ks 27. XVIIb]. 1783: Fattyu Todor Jobbágyképpen Szolgált mint már most hallogatom közönségesen mint egy három esztendők-

től fogva kezdette volna magát Fattyuságának színe alatt az Jobbágyi kötelesség alól ki Szabadittatni, igyekezni [M.fodorháza K; Eszt-Mk]. 1801: most hallogatom hogy ezen helyeket a Bikfalvi fiak perlik [Kökös Hsz; Kp IV. 297 Nagy István (84) gyalogkatona vall.]. — L. még RettE 75.

Szk: *amint* ~ja. 1653: az mint halogattiuk Lupsaiak lotték volna [Podsága TA; Thor. X/8 Vona Philip jb vall.]. 1814: a' mint hallogatom azt mongyák hogy láttam mikor az Exponens Aszszöny meg ütötte Dobai Mihály Uramat [Dés; DLt 56. 26] * *fél füllel* ~. 1744: En éppen csak a Tavasszal kezdém fél füllel hallogatni egytől is s másoltis hogy jobb lenne minékünk ha Vármegyei modra adozhatnánk [Nagyajta Hsz; INyR 37 Kis György Pál (30) pp vall.] * *közönséges hallomással/közhallomással* ~ *vmit*. 1767: az Mezőről az Faluban lőtt megérkezésünkkel mindgyárt közönséges hallomással kezdettiük hallogatni hogy Dán Vonyát ... Székely Daniel vram verte-meg [Berz. 4. 17. K. 2]. 1782: ezen Togyerről hallogottam köz hallamásokkal, hogy az édes Anyja fattyuban kaptalégyen Magyar Országott [M.fodorháza K; Eszt-Mk] * *úgy hallotta és* ~ja. 1774: az után valo időkbén vgy hallottam, és hallogatom Mostis szüntelen, hogy csak ugyan vétték egy házat két száz forintokkal [Szentdemeter U; LLt Vall. 47].

Ha. 1760: halagatjuk [Aranyosrákos TA; JHbK LIV/33. 2].

hallomás 1. hallott értesülés, szóbeszéd; štíre auzitá; Hörensagen. 1573: az felperes Byzonsagy Nem Elegek az kezessegnek meg byzonitasara Mert Mind hallomast vallanak teob demennel Ninchen ky Nilwan vallana rola, De annak helt eo K^a ne(m) ad [Kv; Tjk III/3. 218. — *Ti. a kv-i bíról]. 1591: Teglas Janosne vallia Hallottam Dabo Erseteol hogi^a Bizoniost penigh ne(m) tudok, hanem hallomast tudok [Kv; Tjk V/1. 125. — *Köv. az értesülés közlése]. 1625: megh bizonyítottom hogi uilagossan nem hallomással mondottak [UstT 148b]. 1739: Nemes Ember ellen hallomás nem acceptáltatik, in Criminalibus [Dés; Jk 300a]. 1754: égy vég Abroszt felis vagdoltanak Asztal készkenjőknék, de ez csak hallomás [Gernyeszeg MT; TGsz 33]. 1762: azon fatensek ... tsak bizonytalan hallamást referálnak [Torda; TjkT V. 121]. 1779: Szász Sombori Kőműves Mihály nevü Tisztartója beszéllette énnékem valami hallomásból, hogy Néhai Kalota Szent Királyi Székely Ferentz szeretője lett volna Groff Bethlen Agnes Aszszönynek [Százszsombor SzD; Ks Gabr. Karantsi (58) ref. pap vall.]. 1794: az Felperes Bizanságai tsak hallomásból tudgyák [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1796: ezen Aszszöny a' maga vallomását Számtartójától vett hallomásonn fundálja [Mv; TLev. 5/16 Transm. 53 tábl.]. 1810: tsak hallamást mond nem pedig szemmel latott és tudat dolgot [K; KLev. 7]. 1825: Néhai Eleim Nemes Bölönyi Sigmondnak adták azon Sessiot ..., mely-

nek inscribálásáról a' Tanuk hallomásnál egyebet nem is valhatnak [Bora. G. XIII. 28 br. Bornemisza Leopold nyil.]. 1864: itt hajdan hallomás szerint Péterlaka falu volt [Méra K; KHn 244]. — Vö. még a *hőzhallomás* címszóval.

Szk: ~ből hall szóbeszédből hall/tud vmit. 1801: látást vgyan nem láttam de hallomásból hallottam hogy fen Tiszt. Groff Urffi kétzeris az maga vajdájával meg verette korbátsal Argya Evát ottan valo rabságában [Erdősztyörgy MT; WH. Nagy Sigmond (44) szabad székely vall.] * ~sal/~t hall szóbeszédet hall | szóbeszédként/hallomásként hall/tud vmit. 1570: Jgartho ferenchne Margith ... vallya hogy ew semy Latot dolgot Nem Thwd Mondany, hallomast eleget hallot [Kv; Tjk III/2. 32]. 1585: Catalin Deak Mathene vallia ... en chak hallomassal hallotta(m) ... Sophia Azzontol [Kv; Tjk IV/1. 529]. 1639: Hallomást eleget hallottam, hogy mint ettek s ittak, de én bizony semmit nem tudok benne [Mv; MvLt 291. 188a—91a átrásban]. 1759: azt is hallomást hallottam [Ditró Cs; LLt]. 1767: községes hallomással kezdetűk hallagatni hogy Dán Vonyát ... Székely Daniel vram vertemeg [Berz. 4. 17. K. Z]. 1776: Hallottam hallomást, melyeket nemis tudom Kítl, s nem is olly dolog, hogy valamit ponderálna [Szentdemeter U; GyL. St. Henter (37) vall.] * ~szert hall szóbeszédként/hallomásként hall/tud vmit. 1593: Endres Veisz vallia Nem tudom bizonyial, hanem hallomas zerent hallottam* [Kv; Tjk V/1. 371. — *Köv. az értesülés.] * ~ből való reláció szóbeszéden alapuló értesülés. 1769/1802: az II Urak Fatensei ... tavul, és meszsze Lako Emberek, kik közül némelyek ... fordultanak vadászati alkalmatossággal a Contravrsias helyen, de ezekis tsak hallomásból valo Relatiot mondanak [Torda; Tjkt III. 26] * ~sal való tanú szóbeszédből értesült tanú. 1723: az hallomással valo Tanú Sokkal bővőb, mint a láto [Hodák MT; VGy. Prekup Juon (26) jb vall.] * vkinek a szájából lett ~ (személyes) nyilatkozat. 1798/1799: a' kérdésben forgó személynek szájából lett hallomás plenariè bizonylitt, mert itt a hallás lett immediatè lett (így!) egy néhány izben, és helyeken, még penig — megegyezőképpen, le't sokaknak együt lételekben, és fülök hallottara [Torockó; TLev. 5/16. 421].

2. ~dra rüle hallatára; in prezența lui; vor meinen/deinen ... Ohren. 1599: Chyzar Ferencz vallia ... hallottam Zakal Benedekteol hogy mongya vala* aminth veottem ezemben ex rancore mondotta Seres Istwan ellen ez zydalmat ny hallomásunkra [Kv; Tjk VI/1. 337. — *Egy rágalmozjáról]. 1600: Borbely Adamne Swllok Anna ... vallia hogy Bek Peterteol semmine meo zydalmott nem hallott Kis Casparne ellen mondotta annak keresere ky zerzette az eneket, s vgy mondotta hogy Adam Janos zerzette ... harom azzony ember feleol, de az azonyoknak semmi newet nem adott az eo hallomasara [Kv; i.h. 486].

3. 1746: midőn Etedi Miklos maga rekeszeben lévő Sertessinek egy nehány Csős Török buzát vitt és a rekeszbe be hánta a Zilai Vr(am) Joszágan lévő szabad Sertesek meg halva(n) az Etedi rekeszib(en) lévő Sertésinek be adott Török buza(na)k portzogtatasit oda mente(ne)k és a rekesz melle gyűlvén, egyiket Etedi Miklos vgy meg ütötte hogy az Iklandi emberek az meg ütött Sertésen esett ütést meg hallottak, az melly hallomasra midőn az egyik kérlette volna, ki üt meg aszt az disznot aszt felele embertelen szokkal és szidalommal Etedi hogy ő ütötte [Torda; Tjkt III. 101].

Ha. 1700/1720: hallomásból [Kozárvár SzD; KGy]. 1723: halamást [Hodák MT; VGy. Prekup Ojnicza (40) jb vall.]. 1739: hallomásokat [Dés; Jk 313b—4a]. 1759: Hallomásból [Nagysomkút Szt; TL]. 1761: hallomás [Branyicska H; JHb XXXV/45. 10]. 1762: hallomás [Torda; Tjkt V. 33]. 1767: hallomásból [Betlensztmiklós KK; BK]. 1768: Hallomásnál [Koronka MT; Told. 26]. 1774: hallomásból [Ádamos KK; JHb XIX/17] | halamásból [Mocs K; KS Conscr. 38]. 1776: hallamasból [M.bogáta SzD; BetLt 6 Puskás Kosztán (45) zs vall.]. 1777: halamasnal [Mezőpagocsa MT; BK]. 1778: hallomásból [F.orbó AF; BK sub nr 908 Bonka Gávriila (40) vall.]. 1783: hallamasokból [M.fodorháza K; Eszt-Mk]. 1794: hallomásból [Mezőmadaras MT; BKGazd. Samuel Szaboszlai ns vall.]. 1797: hallomásból [Náznánfva MT; Berz. 3.3. N.21]. 1798: hallamasnal [Ádamos KK; JHb XIX/58]. 1812: hallomásból [M.bölkény MT; Bora. G. XIII. 16]. 1819: hallomásból [Kv; Pk 2]. 1823: hallomásból [Bh; HG Eszterházi perek]. 1844: hallomások [Bágyon TA; KLev.].

hallomás-bizonyág szóbeszédből értesült tanú; martor care cunoaște lucrurile din auzite; vom Hörensagen unterrichtet/Nachricht erhaltener Zeuge. 1610: az Actornak iobban sonal az vallas, az Actore az teórúenq eön hitiuel, s az utan teórúinjek lezen Az Jnek chiak hallomas bizonsagi* [Uzst 35b. — *Tollban maradt: vadnak].

hallomásképpen hallomásként, szóbeszédként; ca zvon, in chip de zvon; als Hörensagen, gerüchtweise. 1544: Ez harom zemelek azth wallotak hogy hallomaskeppen hallotak wona, wkys hogy meg elegetethe wolph symon vra(m) myndembeol az che gergelneth [Zsombor (K) kör.; MNy XXXVI, 52]. 1640: Hallomásképpen hallottam mástul az Szóvó Kata beszédét én is | Hallomásképpen hallottam imilyen-amolyan beszédet [Mv; MvLt 291. 233a—51a átrásban]. 1767: halamas képpen referálljuk [Berz. 3. Fasc. 7. C. 6].

hallott 1. auzit; gehört. 1737: főasszonyaink is egymást ..., megbecsüljék, sem egyik, <sem má> sóktól hallott szót másnak né hor<djanak> [Dés; DFaz. 15]. 1779: Ha beszéltetteis ő Nga, nem ugy beszélletteé ezt mint másoktól hallott hirt, még pedig panaszképpen, és valjon mű indította

eő Ngát ezen hirnek beszéllésére ...? [Maros-vécs MT; KS vk].

Szk: szájból ~ bizonyság föltanú. 1700: a' mit en mondotta(m) en azt Isten velem lévén comprobalo(m) hogy vgy volt mind szemmel látot bizossaggal mind szájból a' legennek es a leany-nakis hallott bizonyságokkal [Dés; Jk 306a].

2. ldtott-~ kb. tapasztalt; cu experientă; erfahren. 1653: Básta mint jó látott hallott és bölcshadakozó ember, tanácsot tarta és ő sem mene reája^a; mert a kopjás hadnak nem jó a szoross hely, vala pedig az országnak szép kopjás hada^b [ETA I, 56 NSz. — *Ti. az ellenségre.^b 1600-beli cseményre von.].

hallszik hallik, hallatik, hírlík; se zvonešte; heißen, verlauten. 1846: Isaki Károly megmondotta mire való piszkolni valakit hiszen a'rol a' Léányrol semmi rosz nem halszot mostanig [Dés; DLt 530/1847. 24].

hallucinál ingadozik, tétovázik; a şovăi/ezita; zögern. 1734: (A tanú) úgy eskütt rám égy versen, hogy Novemberben eset most pedig vgy hogy szeptemberben, és így a fatens hallucinal [Torda; TJkT 1. 40].

halmocska határdombocska; moviliță de hotar (semm de hotar); Grenzhäufchen. 1592/1633: (A földnek) egy feleol hatara az hegjen fen egy kis halmoczka [Gyeke K; Ks 90]. 1674: jutot az falu helynel az Aszszonyok(na)k egy szelben harmincz egész rud mellyet az ott hanyot apro halmoczakkal hataroztanak el az Daczo Uramek reszetől [Gyalu K; SLt AK 4]. 1728: ott vagon két halmacska egymás mellett [Maladé Sz; BfN]. 1746/1831: ezen két ut a' hol két felé kezd ágozni, ottan ... hányattunk egj Halmocskát [Szentdemeter U; EHA]. 1755: az uton kívül tsák közel egy máshoz ismét tsinálának két halmotskát [Nagygyeke K; Ks K. 80]. 1791: a Fogadonál lévő Felső lábat keresztül méretvén, két végén, úgy közepin is kised halmutskákkal mindenik részt meg különböztettük [Szászsztlásztló TA; JHbK XXVI/10].

halmos dombos; cu movile; mit Erdhäufchen (bedeckt). 1713: A ... nagy kaszálo ... egy része halmos gödrös, és Vapa hupás [Elekes AF; CsS]. 1834: Minthogy az előli irt Egyenlőleg ki váltatt fél hold föld Kőves halmas az kevesebb summával váltott Kisseb földet Szabo Sándor potolta [Asz; Borb. I Kolosi Moses ns, Sinfva nyil.].

Hn. 1825: A Halmosba (sz) [Köszvényes MT; EHA].

halmoz 1. tetejéz; a virfui, a umple cu virf; häufen. 1636: tegnap az vodnek (l) szekeret halmázua rákád [Mv; MvLt 291. 62b].

2. 1817: Egyik nyereséget a' másra halmozza [ÁrÉ 139].

halmozás határdomb/halom; movilă (semm de hotar); Grenzhäufen. 1796: a Tanu ... Mutassa meg ezen kerdezett helynek Hatarait és Halmozásait [Hsz; BLv. vk]. 1808: vagon egy vápa és az osztájkor tett halmozás [Albis Hsz; HSzjP Veress Gergely (64) ns vall.].

Szk: ~ esik. 1826: (A) Pintze helynek a hatarat határoza az Apor és az Baktsiak Erdejek két koporso forma ele Délről ... 3rom Nagy Halmozások esnek a Szélén [Albis Hsz; BLv. Vall. 2] * ~ sal disztigvul határhalmommal elválaszt. 1727/1751: az Actorok(na)k határit az Hargita Havassán az Incusoknak Határitól Halmozásokkal distingváltak [CartTr II. XXX. 6a KS gyűjt. határmegállapító ítéletlev-ből] * ~ sal megkülönböztet 'ua'. 1796: ez az Pintze hely nevezetű hely halmozással meg van különböztetve a Tsomos Jussón lévő Erdőtől [Albis Hsz; BLv. Vall. 4] * ~ i tess határhalmot hány. 1817: Mü az Albis Hűtősség a ... Bartos Uraknak kérésekre Semmi határozast, halmozast, Azan helyjen Nem tudunk tenni [uo.; i.h.].

halmoztat határdombot/halmot hányat; a pune să facă movilă de hotar; Grenzhäufen anlegen lassen. 1731: Az also falu végén Fodor Janos szomszédságában az Domban ülték az eoreg emberek és én Gyermekek lévén a kapát kezembe adák úgy halmaztatták velem meddig az Eclésia földi volt [Borzás KK; Ks 83].

halmoztatik határdomb/halom hányattatik; a fi făcut/ridicat movilă de hotar; Grenzhäufen angelegt/häuft werden. 1831: Egy búkkal elegyeskedő Fenyvesben ... határ domb halmoztatott [Gyergyóremetej Toplica MT Born. XVb].

haló 1. E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion: éhkel ~ muritor de foame; verhungern. 1587: mikor az en Wram Nagy Ianos most wtolzor en teöllem Hawaselfeöldebe el mene, minden marhamtul kit en az en Atjamtul el hoztam, attul meg foza es el weűe teöllem, Engemet hazamba ehel halowa hagia [Pókafva AF; JHb XXVI/10]. — Vö az éh II. szk-aival.

Sz. 1662: vízben haló ember az habhoz is kap [SKr 465 Barcsay Ákos ellenfejelelem felelete II. Rákóczi György vadjaira].

2. ~ ágy halálos ágy; patul morții; Sterbebett. 1597: az A(ctor)nak az Attia Zeóleós Balas halo Agiaban betegeseben megh mo(n)da hogy, En Im(m)ar tudod hogy te neked fizette(m). Az ki penz nallad uagio(n) az is tyed [UstT 12/57]. 1603: Palfj Andras Tarczafalwy nemes Ember ... ezt wallia my ot walank Körspatakban az gothart balas lako hazanal akkor haloo agiban fezik wala monda hogy ki akarom Eletemben Elegittenj ezeket a ket attiamfiayt^a [UstT 17/25. — *Köv. a nevek fels. és a hagyakozás]. 1713: Tudodé ... hogy az néhai Mgos Groff Lázár Ersébeth Aszszony Eoreg Aszszonya Vas Kata

mind egészséges korában, mind halo ágyában kinek hadta volna lovát ? [Köröspatak Hsz; HSzJP].

3. ~ *egyetmás* kb. halotti ruházat; imbrácáminte de mort; Sterbe/Totenkleidung. 1737: Nehai Bolta Mihaljne minekutanna meg halalozott volna es a Padon feküven s akarvan halo egjetmassaban el nyujtani, ... a halo egjet massat semmit nem tanalank [Kézdisztlélek Hsz; HSzJP]. 1777: Agneta Tsákány (16) Fatetur ... tudom ... Rákosi Lászlóné Aszszonyom adott egész halo egyet mást az Annyának [Márkosfva Hsz; HSzJP].

4. ~ *száj* haldokló száj; gura celui pe moarte; sterbender Mund. 1765: jöttem ide Kőkösbe* szolgálni Nehai Simon Peter Vramhoz ..., eo kglne halalara jutvan halo szajaval hagjot nekem edj darab földet [Kp 132. — *Hsz].

haló¹ I. mn 1. alvó; care doarme; schlafend. 1727: A két híd között lévő Város házab(an)

Egy ott napolo, vagy halo személytől exgallyon fel polturát, egj kézen lévő Lotol fél polturát [Dés; Jk 367]. 1745: (A híd) padlását hol utazok s mezdön halo szánto emberek egették rontották s rontják [Tordátfva U; EHA]. 1767: Mivel Városunk kevés Erdője a' Bányákon halo 's éjjelis munkálkodó Vas bánya Czimboraság által szinte el pusztul vala ... a' Nap-számok-(na)k éjjeli időben valo szaporításával ... elvisehelhetetlen Expensat causál vala [Torockó; TLev. 7/1]. 1799: Az Exponens* sohasem volt ki kapó s éztaka flangérozo, a' maga lako szállásán kívül haló nem volt, feslett és buja természetet soha sem tapasztaltam benne [DLt. — *Veres István].

2. alváásra szolgáló; pentru dormit; Schlaf. 1678: Vöttem hat Teve szőr Eövet halot letvenöt öt* penzen mely teszen negy forint ötven p(énzt) f 4 // 50 [Uti. — *Olv.: 75–75].

Szk: ~ *ágy*. 1836: Egy Kék festékű Halo ágy [Mny XXXVIII, 303] * ~ *egyetmás* ágyneű. 1791 edes Anyam kegyelmel egy jo Nagy Pokrocot keszitesen jöven(dő) telre mert annelkül soha el nem lehetek mert az melly halo egyetmást hazt(am h)azul igen hideg az telre [Ne; BLt 9 Toth István édesanyjához Angyalosra (Hsz)]. 1752: ott hagytam ... az halo egyet mását, 2. Ingetskéjét [Beszt.; Told. 37/44]. 1762: Die 29 Martii Katona János ellen, a Felesége Szöts Ersébet panaszolván, akarta volna a' Venerabile Comissorium őket öszve békeltetni, de nem lehetet, mivel a' Felesége tsak külön lakást kívánt betegsége miat; azért őket a' Venerabile Consistorium külön veti Lörintz napig. A' Ferfiu penig adjon halo egyetmást Feleségének [Kv; SRE 203] * ~ *kosár* éjjeli karám. 1812: az magam balond egy Ugyúségemből Levágtom a Méltóságos Udvar Marhájoknak halo Kosárját az Esztana Dombon [Zágon Hsz; Szentk II].

II. fn szállás; cazare, sălaş; Unterkunft. 1856: Egy az Uj ado bészédést vizsgáló Urnak egy éjjeli hálóba it léte alat öszveseni költésem 12 xr [Fír-

tosváralja U; Borb. II Szederjesi Sigmond jegyző kezével].

Hn. 1802: Lo Hálónál (sz) [Meggyesfva MT; EHA].

Szk: ~ *ba megy*. 1805: a' méddő Csorda el szakadozott, a' mit estve észreis vett a' Pásztor, mikor maga tonyájára ment hálóba [F.rákos U Falujk. 2]. — L. még RSZF 219.

haló² 1. halásháló; plasă de pescuit, năvod; Fischernetz. 1583/1584: meggiesy Peter ... Vallia hogy en Twdom hogy Mind Eltygh Tilalmas volt, Enneke(m) halomoth veottek el Reytha es varsamat vagdaltak El benne két úttalis [Újfalv K; Ks 42. B. 9]. 1596: Horwat Janost kwideottem Sukra a Czako Ambrusne haloiaert, minthogi az tohoz kerestette fel Biro vram [Kv; Szám. 6/XXIX. 50 Bachi Tamás sp kezével]. 1621: Az halot megh vettetuem az Cziganokkal ... fizetem nekik f — d 44 [Kv; i.h. 15b/XI. 287]. 1668: Kalaczo (!) István Szentpáli Andrasne aszszonyomnak aszt mongya vala hogy nem szánna az haloban takarni, s az toban vetni az vén boszorkánt [Csehtelke K; BfR 57/51 Zaharia Laslo (133) jb vall.]. 1732: Ezeket a vizeket a taxazo halaszokon kívül senkinek halazni nem szabad sem haloval, sem taploval, sem varsaval, es semmi-keppen is [Illyefva Hsz; SVJk]. 1768: az kérdezt Napon es holnapb(an) .. eő Nga hálójának kötele el vágott [Tóhát TA; JHb XI/22. 6].

Szk: *halfogó* ~. 1586: 26 Mar: Boldis Jakab viszen hal fogo halot gialmot Bwrianos Bwdara [Kv; Szám. 3/XXIV. 49] * *hal-kifogó* ~. 1680: Ezen Csüres kert(ne)k vagyon .. eleven forrásos szep halos Tova Vagyon hal ki fogo halo ezen halos Tohoz no 2. kisebb no 2. [Aporumbák F; Ált Inv. 33–4] * ? *kéthöz* ~ ? 1647: az eoregh haz .. vagion benne .. egy ket keoz' halo [M.királyfa KK; BK 48/16] * *kis* ~. 1723: Most Kolosvaratt edgy edes kis halot vettem negy forinton hetven negy penzen czernából hat öles, hogy mindenkor az gyalmot ne vessek az toban [Méhes TA; ApLt 1 Apor Péter feleségéhez] * *nagy* ~. 1625: Asztalos Pal ... az Borsaj mihalj nagj hallojat haza hozta [Kv; Szám. 16/XXXIV. 225]. 1735: az Nagy halot most el nem küldhetem miuel az To be Fogyt es nincsen mivel ki Fogni [Pálos NK; Ks 99 Géczi László lev.]. 1794: Husz öles nagy halo viseltés egy [Gyalakuta MT; Tsb 17] * *ónos* ~. 1647: Az Udvarhaz keorwl felig sendelyes palank vagion ...; Ezen palanko (!) vala ki teritue egy Onos halo vln. No. 12 [M.királyfa KK; BK 48/16]. 1744: Onas halo 1 [Marosszentkirály AF; Told. 18] * *öreg* ~. 1768: A Ház híjján Rongyos öreg Halo [Mezősámsond MT; Berz. 14. F. XIX. 23] * *rákászó* ~. 1813: Rákászó Halo jo 1 [Veresegyháza AF; Told. 18 Toldalagi Kata lelt.] * *varsaforma* ~. 1757: Vettem ... Egy varsa forma halot f 2 [Kiskend KK; Ks 71. 52 Szám.].

2. vadász/vadháló; plasă pentru vinat; Jäger-/Jagdnetz. 1589: Ket halo fogholy Madarhoz

valo [Kv; KvLt Vegyes ir. I/2. 69]. 1751: Az Egy hazi rendek(ne)k ha nem Possessionata Nobilitásból lesnek Puskajok el vetessék; hasonlóképén Valamint Puska Kopokkal valo Persekutioja az Vadaknak ezektől el tiltatik, ugy Háló Tör, és egyebb akármínemű Instrumentumokkalis Vadat ejteni, fogni, szabad nem leszen [TLev. 11/1 egy-i végzés gub.].

Szk: ~ba/~jába kerít a. elfog. 1794: Veres György, a Sogorával Zahariával, egyet értvén lest állanak hogy hálóban kerítsék és meg kinozzák [Déva; Ks 79. XXVI. 10]. — b. megejt. 1796: Ros Mária ... engemet is igyekezet a mig Mihejesnél laktam halójában keríteni de nékem látván rosz erkölcsét soha sem kellett [Déva; Ks 101]. — c. fog. 1779: Eszerént akarnak az adózásnak hálójában keríteni bennünket, mintha az sónak árában nem eleget adóznánk, holott azelőtt három forint ára sóval megérttem esztendeig a két házamat, de most 20-al sem [Rette 399] * ~ra kerít megfog. 1569: Lucas Custos Campi ... hallotta ezt, hogy Janos deak ezt Monta Wicey Janos vramnak hogy te Vcey Janos Jgen kerengez Az halo eleot egzer rea kerytettek vala, Azonban Az keobelere Mutat, es Mond hogy Byzon esmet rea kerytlek az halora ewel A sentenciával | Catherina Coniunx, petri farkas ... fassa est ... hogy egzer rea kerittetek wala Az halora de Bizon esmet Rea kerittlek [Kv; Tjk III/2. 172b] * ~t tart. 1640: Teoruenyek^a volt hogj halot tarczanak es vadaszanak [Körösfi K; GyU 68. — *Ti. a fej. jib-ainak] * fogolymadárfigó ~. 1736: Fogolly madár fog halo kis zatskoba nro 1 [Mártonfva NK; CÜ XIII/1. 242] * kerüli a ~t. 1570: Nagy Barlabas ... vallya, hogy Thawaly Eztendeobe hallotta Az zek zynen Janos deak vichey Janosnak azt Montha volt Igen kerwleod az halot, Mely Mondasba Vichey Janos tērwe(n)t lattatot volt, Es haroni forinthon Maradot volt erthe [Kv; Tjk III/2. 172] * madaras ~ madárháló, madárfigó háló. 1790: Madaras Halo 1 [Királyhalma NK; Ks 67. 46. 24c] * vadászó ~. 1589: 3 Juli Attam Kotel wereo Jacabnak, hogy az vadazo halohoz valo kotellet Chinalta volt 70 keotest ... f. 4 d. 90 [Kv; Szám. 4/VI. 29 Stenzely András kezével]. 1647: Eot darab vadaszo halo [Nagyteremi MT; BK 48/16].

3. kutyafogó háló; plasá de prins cini; Schindernetz. 1621: 18 Juny Az Cziganok haloual 25. Ebet eoluin attam nekjek f. — /50 [Kv; Szám. 15b/IX. 204]. 1649/1650: mikor az Cziganyok az Piaczon Halot vetettek volna az Ebeknek, Egy dizno Suldóiet Ferenczy Peternek az Cziganiok az Háló mellett meg eolték [Kv; OCjk].

Szk: ebet fogó ~. 1587: Maj 3 az Ebet fogo halora veottenek volt Magyar vchiaban sinor keotelet kiert attam — /24 [Kv; Szám. 3/XXX. 15 Seres István sp kezével].

Sz. 1570: Nagy Imre ... vallia, hogy vichey Janos Mongya volt Byronak hogy Nem Elegzyk megh Rayta^a Mert az ne(m) zek tēres nezt, hanem neky tyztessegebe jar mert ebet zoktak halora

keryteny [Kv; Tjk III/2. 172. — *Ti. nem nyugszik meg az ítéletben].

4. lóra való ~ plasá pentru cai; Pferdnetz. 1780: A Lovász Mester Házában ... zöld bársonnyal borított német nyereg, ezüstös kántárral, farmatringal és szűgyellővel a Lora valo zöld kötött hálóval [Bethlen SzD; BK]. 1819/1831: Balogh János Al hadnagj Recognitionallissa az Eperjesi Sigmondtól 42 aranyan vásárolt Tarsolly Szijrol, és Lora valo Fejér hálóról 8a 8bris 1767 [Aranyosrákos TA; Borb. II].

5. ablakháló; plasá pentru fereastră; Fensternetz. 1692: Mentünk ... kis házascákára, ... ennek ablakai pusztak, haloval vagyon be-csinalva [Mezőbodon MT; BL Inv. 11].

6. 1615/1628: Egy halo tarka Cernabol kenteot agy Eleibe ualo [Kv; RDL I. 96c].

hálóska plasá mică; Netzelein. 1679: Lisztes Ház ... Szakadozott, rosz haloczka nro 1 [Uzdisztpéter K; TL. Bajomi János inv. 61].

hálószköz ágynemű fufárie de pat; Bettzeug. 1726: Háló Eskőzből Ugy mint Derekalyokból es Parnakból Juta f 2., 44 [KvRLt VII. 20 Szentjóni Györgyné Rátkay Zsuzsánna hagy.].

halófélben pe moarte; dem Sterben nahe. 1582: Margith Zeoch Imrehne vallia, Egkor Ieowe hozzam fekete Jacobne . Monta hog vagion penze, de ... soha Nem hadnaa Az gyermeknek, Mikor halo felben volna valtig kenlodot (így!) [Kv; Tjk IV/1. 101]. 1679: az Gazda azt írja hogy az felesége szinten halo fel(en) volt, ő eliktelen az Gondviselisire [Ajton K; WassLt 15 Ebeni Éva kezével]. 1778: az kik jobban tudtunk szaladni békességesebben mehettünk el, az ki penig erőtleneb volt, im kgltek is láttja testé(ne)k roncsolását és inge(ne)k véréb(en) valo aztotását, azon helljen le tévé ... majd halo félbe(n) hadták [Dezmér K; JHbK LI. 10]. 1744: Marhájt is sokszor azon nyomásba lévő földről bé hajtván harmod egész napig is ott koplaltatta ... Az enyimetis ... ott kötötte meg egy Szilva fához, három egész napig ott állott, és az után majd haló félben el tsapta [Szentegedy SzD; WassLt]. 1785: mivel a' Hostátban gyakran éjjel is vagy terhes betegeknek meg látogatásokra, vagy pedig az olyan Kisdedeknek meg keresztelésekre, a' kik halo félben vagynak ... meg kívántatnék, hogy ezen negyedik Papnak a' külső Templomnál lenne lakása [Kv; SRE 241]. 1810: Blós Mihailának egy fia éppen abban időben halálán lévén, egy késo estvefelé hazul izenetet véné, el kéredzett Udvar biro Cseh János urtol, hogy egy kevésse forduljon haza, mivel a' fia halo félben vagyon [Bölkény MT; Born. G. XIV. 1 ifj. Menyhárt János (46) vall.].

halóforma în formă de rețea; Netzform. 1637/1639: 1. harom szel bulya vaszon, mereon halo formara varrot abroz, az kett vege roitos ... f 2 [Kv; RDL I. 111].

hálo-főkötő éjjeli főkötő; scufie/bonetă de noapte; Schlaf(haar)haube. 1692: Igen szép bécsi csipkével készítet hálo fő kötők Nro 2 [Bilak BN; JHbK I. 36]. 1788: Hat Denyén fodros hálo főkötő [Mv; TSb 47]. 1789: ezeken a 4. hálo rékliken mindeniken, hálo főkötőkkel együtt különböző színű pántlikák vannak [Meggyesíva MT; JHb XLVI/1 Torna Éva lelt.]. 1816: Varrattas patyalat fejér hálo főkötő 1 Rf 5 xr [Kv; Born. IV. 41]. 1823: Vékony gyólt, hálo főkötők, urkolt patyolat garnírral [LLt Csáky per 601. L.1].

halogat¹ 1. halasztgat; a amina mereu; öfters aufschieben/verzögern. 1570: Byro vram Eleybe hywassa az kenez^a es megh hagia eo k. Neky hogi Az koloswary Embernek Nappal tegen Theorwent Neh estwe seh eyel, Es Neh halogassa hane(m) harmad napra Theorwent es Igazat tegyen [Kv; TanJk V/3. 10a. — ^aA város jé-falujából, Felekről]. 1577: ffele eztendeieys el mult my olta chak bezidjvel tartja az napot eleb halogatwan holot az felső Baniay Chiöff Wrbanne nem varhatna tova az 36 forintnak meg fizetesit [Retteg SzD; BesztL 3514]. 1594: az Keozep Kapubeli Toroni eppwleti feleol ... megh hattak, hogi ... nem akarlak touab halogattni, hanem megh akarlak eptiteni [Kv; TanJk I/1. 232]. 1637: igassagunk periclitat, es az terminusokot az potentliariusok minden igiekezetekkel vontatni es halogatni akarlak [Nagyteremi KK; JHb XXI/1.3 Sükösd György végr.]. 1665: Az melj Ilosva^a nevű falut kgd bir. — Fiscalis Joszagh ... parantsolljuk Kglđ-nek, ez Commissionkat vévén producállja mindgárt igasságát, és Ahoz valo jussat Fejervari Capitanok előtt, siketsegre ne vegje mert egjbe-aránt ha halogatnja Szamosujvarhoz foglaltatjuk minden kesedelem nélkül [WassL 1. Fej-i rend. — ^aA. v. F. Ilosva SzD]. 1713: mindenkor onszoltotta, hogj mondjon valamit, de tsak halogatta, utolyára igen meg nehezédvén ujjabban onszollya vala [Kőröspatak Hsz; HSzJP Neste Andrásné (38) relicta, jé vall.]. 1770: a pásztor a számadásra is elé nem állott, hanem napról napra halogatta [M. hermány U; RSzF 211]. 1808: ha az Urak halogattyák az ide jövetelt, azt tartom tavaszfélt többet fognak efélet^a látni [Ádamos KK; Pk 5. — ^aTi. kárt]. 1847: Biro Samuel már mindent meg tett, te se halagasd [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez]. 1860: addig reméltem volna hogy magamis Martonos^a fele az ut roz létit, Rugonfalva^b fele hosszas voltát unva mind eddig halogatam [Gagy U; Pf Pálfi Mihály lev. — ^{a-b}U]. — L. még BTN 120—1; EOE XII, 213; ETA I, 166; SzékFt. 30.

2. **halálát ~ja** halálát/halála óráját tologatja ki; a-și amina într-una moarte/ceasul morții; seinen/jihren Tod/seine/jhre Todesstunde hinaus-schieben. 1719: sem ősz, sem semmiféle tavasz gabona nem lőtt ..., kéntelenítettett a közsé-nek nagyobb része bujdosásra adni magát ..., már halálát halogatja vagy inkábbb causálja a sok rendetlen és hallatlan eledelekkel^a [Cskszereda;

SzO VII, 261 Cszs, Gysz és Ksz követeinek egy-ut. — ^aKöv. a szükségteledek fels.].

Ha. 1614/1616: halagotta [Kv; RDL I. 100]. 1676: hallagatnak [Mv; MvRLt]. 1830: halagasd [Kv; Pk 6].

halogat². Csak tbsz 3. szem-ben; numai la pers. 3 pl.; nur in 3. Ps. Mz.; haldogálnak; a muri unul după altul; sie scheiden nach und nach dahin. 1709: Erdélyben szerfelett való pestis grassáll most Debrecenben is igen halnak Itt is az szomszédban, Ajakon^a, régen halogatnak [TT 1891. 271 SzZsN. — ^aSzabolcs m.; a bujdosóban levő tordai Szaniszló Zsigmond ideiglenes tartózkodási helye].

halogat a dormi; (wiederholt) übernachten. 1786: Antal Márton pretendálja három kalongya tavasz rosas árpájának megfizetésit Pál Antaltól, mint taplocai Magyaroson lévő ökörpásztortól ez okon: hogy az csordával ideje előtt az vetés között lévő kertek közti éczakára halogatni beszállott [Taploca Cs; RSzF 164]. 1793: kün imit, amot, istálloba, hol, keringett, és halogatott [Zalán Hsz; Mk]. 1823—1830: Egyszer magyarokul egy-néhányon Bikfalvinál lévén, ő kifordul az házból, s némelyek azt kezdek kérdezni, vajon Bikfalvi nem halogat-e a vén kapitánynéval egy ágyban [FogE 171].

halogatás 1. halasztgatás; aminare; Hinaus-schieben. 1582: hallottam azt(is) az eochem zaiabol hog az Azzony a' keresnek Napiat eleozor hetfeore halasztotta volna, es az vtan kedre mely halogatást vlgan meg vnt volna vegre [Kv; Tjk IV/1. 68 Beregazy Lukach vall.]. 1600: azokat^a mingiarast indithassa mellenk minden halogatas nélkül illien ellenwnk walo dolognak reprimallasara [DLt 26 fej. — ^aTi. hadakat]. 1649: Pal Deakne az keőseőntiwert ez jeővendeő Pwn-keostre fizessen nyolcz forintot minde(n) teőrueny nélkül es immede amoda valo halogatas nélkül [Kv; Tjk VIII/4. 353]. 1662: (Szöcz János a) harmincz öt magyar forintokat. Sz: Marton Napjara az Maros vasarhelyi Sokadalomra hasonlo usnális penzül minde(n) Toab valo halogatás és bosszuságh nélkül megh adgja [Mezőbánd MT; MbK]. 1668: Akarván az Nemes Ország Generalis gyűlésit hosszas halogatás nélkül kgték(nek ki szolgáltatnunk [UzSLt VIII. 70 fej.]. 1699: vigeztük, hogy a' Ret Husvet Jnnepe el mulvan mihelt a' vizek elszaradnak mind halogatas nélkül felosztassek [Dés; Jk 280b]. 1735: Mivel a Méltosagos Gubernium Commissioja is erkezet, hogy minden Rationista adgyon szamot, es haladoztatni magam sem kivonom, mivel nekem mind káros, mind bestelen a halogatása [Szgy; Ap. 2 Daczo Ferenc Apor Péternéhez]. 1773: M Igenben^a Commoralo Vrika Peter Tiz Vonás Farintakat a jövő karátsonig ... meg fizeti minden tovább való hallagatás-nélkül [DobLev. II/451 Beregszászi István ns kezével. — ^aAF]. 1792: Rosnyai Josef Ur ... vá-

sáralván négy ökreket Dedrád Széplaki Csizmadia Demeter András Uram ő Kegyelemétől. Háromszáz hetven Vonás Forintokban hitelben, mellyek(ne)k ... Száz hetvenit a mult Szent Peteri Sokadalomkor minden halogatás és kifogás nélkül meg fizetni magát kötelezte [Msz*; MbK XII. 86. — *A feltesz 12. al. tévesen Usz]. 1818/1820: A mi nézi (a) romlásokat, ha reparatiojak hallgatása vagy egész el mulasztása az Árváknak nagy kárára szolgálna, azoknak ... meg újította, csak a' Tutor Urnak helyben hagyásával engedtetik meg [Kv; Pk 4].

2. huzavona; tărăgăneală; Verzögerung, Hin und Her. 1633: Vala mely Nap ki akarja váltani Jeremias Uram vagi posteritási, minden Imidi (!) amoda való halogatas Nélkül ... az penzt le tiuin tartozzanak az eörökseget kezeiből ki boczyatany [Dés; SLt BC. 30]. 1638: ualamikor ő naganak arra ualo kglms akarattyá léssen, és én teölem ki akarja uáltani le tétetűn, ennekem, auagy pedig maradekinnak, Successorimnak más fell ezer forintott, azon pénztt mindgyart fell üeszem, auagy fell üeszik, és az megl irt Eörkei" portioczkatt, kezemből minden teörueny és imide amoda ualó halogatás nélkül, ki ereszttem, auagy kezeiből ki eresztik [Beszt; Ks 90. — *Mezőörkén (TA) levő].

3. ? késedelmeskedés; intirziere; Verzögerung. 1595: Almat vöttem ... Miert hogy ad 1 Iúny és a taiban, szük az Alma ... vöttem ... de az sok halogatásban felenel több rothadot el [Kv; Szám. 6/XVIIa. 199 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. Ha. 1744: halogatás [Ádamos KK; Pk 7].

halogattatik halasztgattatik; a se tot amina; nach und nach aufgeschoben werden. 1662: a vármegye" főispánsága tisztinek helybenállatása halogattatván, hogy egyik viceispán is ... megholt volna, főispán nélkül viceispánt állítani nem szintén szokásos volna [SKr 308. — *B].

hálógúnya hálórúha; haină de noapte; Schlafzeug. 1635: egykorban menek az fel haz aytajára hogy az halo gunyamat hozsam alá, szergetni kezdem az fel haz aytaját [Mv; MvLt 291. 56a].

hálóláz hálószoza; cameră de dormit; Schlafzimmer. 1609: ueottem ... Az Vrunk halo hazaba giertiat [Kv; Szám. 126/IV. 366]. 1629: az hálóláz. Az szegelet a házból való ajtója, zöld festett pártás ajtó [Szu; SzO V, 98 Székelytámadt vár lett.]. 1736: az menyasszonyt az vőlegény hálólázába bevitték, s az vőlegénynek az vőfely presentált [MetTr 388]. 1756: az halo, vagy Asszony házában ... négy szegeletű cseré deszkából való kised Jádó asztal egy [Déva; Ks 92. I. 32]. 1789: Benn az N. Vládár Adám halo Házában a' Kőfalban helyhezettett Almariomon lévő petsetekis violálva találtattak [Mv; ConscrAp. 1]. 1809: vagon a' halo Házban egy Almáriuma [Dés; Ks 90. XCVII. 10]. 1833: A halo ház Van ... Egy zöld Détsi kályha kementze, jo vas ajtójával [Katona K; Ks 73. 55]. 1850: a'

konyhából a' halo házba járo gang ajtójára mentem [Dés; DLt 1221]. — L. még RettE 100.

hálólhely alvó/fekvőhely; loc de dormit, culcuș; Schlafstätte. 1722: (a jobbágy) halála valo vere-tése pediglen, volt estve, alkonjodatkor, mikor a' marhát a' halo heljre szokták haitani [Velkér K; Ks 7. XV. 6]. 1731: Joannes Mészáros (37) fatetur ... Láttam, hogy az maga hálól helyitis el vizelette [Szentlélek Hsz.; HSzJP]. 1736: Addig az hálól-helyig" rendszerént az vőlegény szerszamos paripán s tollason jött [MetTr 379. — *Ti. Ahol egy közeli faluban a lakodalmat megelőző éjszakát töltötte]. 1824: az Felsőbbség engedelméből menő Csoportoknak kevés pascuum, és halo hely szaksztothatik, annélkül hogy .. igen kevés számból álló Contribuensek Marhájok számára, meg kívántato pascuum meg szoríthatatnék [M.zsombor K; Somb. II]. — L. még ÚjfE 175.

hálólíng cámasá de noapte; Schlafhemd. 1703: két Fátyol ing ... Egy hoszszu halo ing feketé selyemmel Lengyel várossal [WassLt Barcsai András és Gáspár anyjának hagy.]. 1748: Hálól Ingnek való Bétsi házi vásznót 11 Singet [Koronka MT; Told. 11/92]. 1788: Egy hoszszu gyolts ing ... Hat also gyolts ing Hat hoszszu halo ing [Mv; TSb 47]. 1806: 1 Hálól, és más viseltes ing [Ne; DobLev. IV/897. 2a Árva Szántó Sándor lett.].

hálól-jáponika ? hálólkabátfajta; un fel de haină de noapte; Art Schlafrock. 1732: Egy Persiai selyem kívül belől tarka hálól Jáponika | Egy halo Jáponika övezni valo Selyem Övecske ezüst csat rajta [Kv; Ks Kornis Zsigmond hagy. 8].

hálól-karszétli ? hálólkabátfajta; un fel de haină de noapte; Art Schlafrock. 1804: hálól karszétli három sujtasos patyolattal garnérozva [Koronka MT; Told. 19].

hálólkeszkenő hálólkendő; basma de noapte; Schlaftuch. 1789: vettem kezemhez 6. Sárga nyakra valo halo keszkenőket [Meggyesfa MT; JHb XLVI/1 Torma Éva kel.]. 1804: egy Lionbatiz halo keszkenő [Koronka MT; Told. 19].

hálólkötés legarea plasei (de pescuit); Netzstricken. 1714: Az halo kötéssel rozszul forgodhatnak, mivel spárga nincsen [O.csesztve AF; Ks 96 Szegedi János kezével].

hálólkötő cel care face plase de pescuit; Netzmacher/stricker. 1699: administralunt az hal arabol ... az halo kötő szamara tizenkét forintott [Kv; Szám. 26/VI. 564]. 1671: Atam az Radnoti halo kötőnek ... tiz forintot az Ehesfalvi öregyalomtól [Uti].

hálólkötő cca care face plase (de pescuit); Netzmacherin/strickerin. 1597: egi zegeni küldős halo keotone hetemesere attunk f — d 40 [Kv; Szám. 7/III. 34].

hálólájb jachetică de noapte/pentru dormit; Schlafleichen. 1792: Fejér Gyolts Aszszony Emb-ber háló Lájbrí Viseltes krádlí Ferfi Lájbi [CU].

halom 1. dím; Hügel. 1369: (Meta) curreret ad unum holm [Kendilóna SzD; BfO I, 288. — A teljesebb szö. alább Hn al.]. 1635: Tudom hogj ... it az halmon egetenek megh egj vetkes azzoni alatot az kazoniak [Kvh; Viragh Janos Kurtapataki (60) jb vall.]. 1775: az vtrumban tött Erdőköt Bodokkal köz élő helyek(ne)k tudom lenni . minden bertzeit halmait, völgyeit [Oltszem Hsz; Mk II, 2/71]. 1816: A' Falu' dereka iránt, egy Napnyugotra magossan emelkedett szép fekvésű Halomnak a' Falun kívül való oldalában vagyon az a' Fundus melyen a' Templom fekszik [Iszló MT]. 1840k.: két halom Soos árok tejején (!) [Kv; Aggm.].

Hn. 1300/1733: unum rotundum montem Holm appellatum [Bogártelke K; KHn 183]. 1326: Hegyeshalm [Apahida K; Csánki V, 328] | Hegyeshalom [Zsuk (melyik?) K; i.h. 403]. 1369: (Meta) curreret ad unum holm perveniret ad tres monticulos Harum holm vocatos | duas metas, quarum una esset antiqua, alia nova, quae sitae essent in loco Zazholm [Kendilóna SzD; BfO I, 288. — L. még i.h. 299]. 1370: meta incipere in berch ciusdam montis Zazholm vocatae [Bonchida K; i.h. 300]. 1407: in cacumine unius collis Keselzeghalma vocata [Mny X, 372]. 1503?: A föld az halomnal [Szentlélek Hsz; Mny LX, 105]. 1597: Az halmoknal az oroszín való Erdeő [Gyeke K]. 1608: az gorgoson az nagj halomnal ualo tanorok [Kozmás Cs]. 1619/XIX. sz.: az Közepső mezőben Demeter halmában [Szentimre Cs]. 1636: az bede halmazra megyen uiggel (sz) [Diós K; BHn 67]. 1648: az halom szeriben (sz) [Hatolyka Hsz]. 1679: a Kis Halom alatt a Kentes labja végiben (sz) [Nagyak AF]. 1684: Az Halommezőben a gyp mellett l (föld) [Hatolyka Hsz; HSzJP]. 1690: Az Vérhalomnál (sz) [Szentimre AF]. 1706: az halmak között (sz) [Pocstelke KK]. 1718/XVIII. sz.: A Halomnál egy pászma pusztá Szölő föld [Szilágycseh]. 1750: A Halmak között [Koronka MT]. 1753: Az Halmak alatt (sz) [Borsa K; BHn 113]. 1756: Az Ördög halmánál (k) [Farnas K; KHn 287] | A Pával halom mezőben [Kvh; HSzJP]. 1760: a To dugasnál a két Halom között (sz) [Nyárádremete MT]. 1774: az Halam után fejl (sz) [Gerend TA]. 1781: A' Halmok között levő apró rész nyíl (sz) [Ádamos KK]. 1783: Hideg Halam végiben (sz) [Mikháza MT]. 1798: Vetettem a Halmak közé (sz) [Marosbogat TA]. 1804: a Halmak alatt [Mv; MvHn]. 1805: A' Halmak között (sz). Az halom között (sz). Az halam között (sz) [M.sülye AF; MúzRadák]. 1807: az Halmaknál lévő fertályban [Fejérd K]. 1852/1853: harmad völgyi halmak közt [Kv; Aggm.]. 1864: azon Domb vagy Halom mely régen Csupkulyok holmának hívatott [Szárhégy Cs] | Helom (!) égy felemelkedettebb hely a többinél [Kökös Hsz; Pesty, MgHnt XVIII, 126]. 1866: a halom málba [Meggyesfa MT].

Szk: metalis (föld) ~ határdomb/halom. 1837: ötven ölet előre mérve hanyottatott édy metalis halom ötven ölet ... előre mérven készítette a' metalis föld halom Az előbbeni határ homptol ötven öl távolságra ... föld hanyásból határ jelfül halom erigáltatott [Toplica MT; Born. XVb].

2. határdombocsk; movilită de hotar (semm de hotar); Grenzhäufchen. 1580: (A földet) kez-
tük merny az elobi megmagyaztatot hal-
mókig azok az mellyek hasityak azo(n) walya
púztat kette Nagy Kerek^a es Eormenizekes^b
New falw kozot [Pókafva AF; JHb XXVI/8
^aKésőbb: O.bogát (AF); ^bÖrményszékessel együtt
tőszomszédos Pókafvával]. 1675: Szent Marton
Macska^a Portiobol ... marat Nemes Udvar-
hazhely ... Falu felől valo ket kús Halomtól
fogva valo r(eszen) kívül [RLt O. 5. — ^aK].
1752: ezen Hellyen az akkori Varmegje Tiszteji
is Szép Kenyerű Szent Márton, es Vitze között
ki járván ki Halmozták volna^a, de hol legyenek
azon Halmok én azt nem tudom [Vice SzD; Ks
39. XXIII. 3. 20. — ^aA határt]. 1796: Kőtelez-
tetnek a most ki nevezett Erdőnek ki terje-
désére vicinitasira nézve égy svalis admonitio
által Határait ki jártatni és akkor mint két Felek
jelen létekbén ki métáztatni, és meg különböz-
tetni halmokkal [Kóród KK; Ks 67. 47. 27].
1813: a honnét a régi keresztis fa el veszett oda
halmot ástunk [F.berekszó Sz; Bfr III. 12/9].
1827: (a) Halom(ba) melybe téglá holt szén
tettettett Felső Csernátoni Mátyás Joseff meg
is tsapattatott [A.csernáton Hsz; HSzJP].
1832: az ennek előtte mint egy hat esztendővel
Zetelaka által halmoknak praetendalt kő hanyá-
sok fel hanyattak [Bögöz U; IB. Nagy Márton
ub lev.]. 1872: Gondnok afia jelenti hogy az
erdő kijáratásakor a mult évben emelt halmokon
belől szántottak a b. hunyadiak^a 7 barázdát
[M.bikal K; RAK 298. — ^aBh tőszomszédos
település].

Szk: halmot (fel)hány. 1608: Az halmot hanta
egyik Feier Gőrgyne fia Istuan, Zent leleki
solymar [Csicsó Cs; Bál. 60]. 1625: az hatar
Jaraskor is musna^a es Agiag falua akarattiabol
az mattis faluiak^b Jartak el az hatart az két falu
akarattiabol es ot hantak fel az halmokat [Agyag-
fva U; UszT 156c. — ^aSzékelymuzsna U. ^bMá-
tisfva U] | Agiagfalua s musna^a sokat perle egy
massal mattis falua^b fele valo hatarok felol vegie-
zetre megj alknak Egj massal az ket falu hatart
Iaranak es halmat hanianak Agiagfalua es mus-
na^a hata(r) kozot [Agyagfva U; UszT 156b.
— ^aSzékelymuzsna U. ^bMátisfva U]. 1692: a pa-
takon tul valo nagj roppantott havas forma Er-
dőben senki nem ment ... a meg irt erdőben
igazittást nem tettek, halmokat nem hantak
[Kucsuláta F; Ks 67. 46. 21]. 1749: Léven An-
gyalosnak^a egy felfogott erdelye, senki erdőlni
ne mérészelje A' régi Halmokat hannya fel
ujjlag az Ekkla [SVJk. — ^aHsz]. 1755: onnan
fel erdevén eszak fele á Sovány Völgynek . .
oldalán több halmokotis hanyának ... az hol

most állunk magamis hántam az halmat [Nagygyeke K; Ks K. 80] * *halmot hányat*. 1580: ottis halmokat hanyattunk az pataktwl fogwa(n) mind fel ... mind az hegy Elig [Pókafva AF; JHb XXVI/8]. 1690/1745: Az Hévízi* és Hidegh kuthi^b határ között az ut széljén hanyattunk negyedik halmat, melljbe egj nagj Vas követ temettünk ... Az után által menvén az ösvenyén aloll ... hánjattunk eő(teő)dik halmat, melljbe(e) is két vas követ temettünk ... az Csere szélin, egj Csere törőkre hanyattunk földből hetedik halmat [Ks 67. 46. 21 *^bMindkettő: NK]. 1746/1831: a' Lüget Erdejének a' közepett tájára ... hanyatánk egy kis Halmot [Szentdemeter U; Told. 38] * *halmot meghány*. 1625: ez az dologj az kesebzy veglezes vtan vala mert az halmot jmmar megj hantak vala [Derzs U; UszT 156b] * ~ *állítatlik*. 1876: egy halom ... két ől távulban állítatott [Bodok Hsz; MkG] * ~ *dsatlik*. 1830: halom ásatott a nagy lík feje karéjába [Hídvég Hsz] * ~ *hányatlik*. 1830: Halom hanyatott napkeletre a' Szénpatak forrásánál az Árok északi martján az árok feneké lévén a határ [uo.] * ~ *készítetlik*. 1831: egyenes lineaba ötven ől távolságra halom készítettett [Remete Cs/Toplica MT; Born. XVb].

3. (föld)töltés; umplutură de pământ, rambleu; (Erd)Schüttung. 1865: Jo lesz ... tartos szárazságban a' le rokkant vagy meg hasadozott halmokat a' krumpi töve körül ujjanon fel töltegetni [Kováts Sámuel, Utasítás a' Krumpi termesztésére. H.n.].

4. csomó, rakás; grămadă; Haufen. 1653: nem szávnán az ártatlanokat, reá rohant a nemesség, és körülvévén mind levágták nagy sivalkodással szegényeket, annyira, hogy mint egy halom olyan volt a test [ETA I, 57 NSz]. 1662: A szemények is egy halomba vágattak vala [Szalárdi, SirKr 316].

5. homokpad; banc de nisip; Sandbank. 1770: Kun István Ur eő Nga Malma, és Gáttya igen magas Lévnén ennek elötte a vizet fel tojta a mely mián porondból nagy halmakat*, és az eo Exllja Silipje allyát ugy annyira bé Sánczolta, hogy a viz fenekét tsak nem egyenlőve tette a Silippel [Kük.; JHb LXVII. 17-8. — *Ti. rakott].

? ◇ Sn. 1584: Hadnagsag Halom Nemben gerg Aga [Msz; SzO II, 78]. 1603: Jacobus Halom [Mv; SzO V, 245]. 1631: Halom Gieörgj. Halom Kata [Mv; MvLt 290. 223b, 58b].

Ha. 1690/1745: halmat [Hidegkút NK; K 67. 46. 21]. 1770: halmakat [Virágosberek SzD; JHbK II/15]. 1824: a halmakan [Kv; Pk 5].

A című jelzet nélküli avilékai az EHA-ból való

halomás. E szk-ban; în această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ a törénik elhalálozik, meghal; a muri; sterben. 1609: ha halomasa teörténnek eő keimenek az eő kgme Attiafiainak ... marhalokat és Jouokat veőtte volna kezehez jnuentarium zerint [Kv; RDL I. 85]. 1621: hogiha ennekem ez alat halomásom teorten-

nek, tehát akkor zamot uetuen az hatra marat adossagrol, a<nny> Jussa legien benne [Kv; i.h. 112]. 1637: ha ez wdeok alat halomasa teortennek Vra(na)k auagi Naganak azon suma pinzt tartozanak eo kigmek Zaz varoson lako Kazon Gergeli deaknak auagi felesegenek adni eppen [Torockó; Thor. XXI/7]. 1661: ha az gyermekeknek halomások történnek, szállyon Katonai Ferencz Ur(am)ra [Mv; MbK]. 1694: Ha halomasa történnek Bartha Janosnak, es gyermeki maradnanak, azokis szabadosok legyenek azzal [Kv; SLt R. 47]. 1696: Ha Nekkely György Uram(na)k (: kitől I(ste)n oltalmazza:) halomasa történnek [Kv; Pk 6]. — L. még SKr 312-3.

halomdomb határdomb; movilă de hotar (semn de hotar); Grenzhäufen. 1761/1808: a' Halmok között (k) Vicinusa ab una ... az ott lévő halom Dombnak teteje [Mészko TA; Berz. 2. A.1.3].

Hn. 1779: A Halam Dombnál (sz) [Szászssombor SzD; RLt 0.4].

halomdombocsa határdombocsa; moviliță de hotar (semn de hotar); Grenzhäuflein. 1727: egj halam dombocsa [Vajdasztván MT; JHb IX/7].

hálóménte hálókabát; haină de noapte/pentru dormit; Schlafrock. 1697: Egy kék Török kamuka, nyul háttal bérlett viseltes háló mente [KGy]. 1721: az Halo Mente iránt nem tanaltam oly szabóra az ki tudna csinálni ... ha Japonika vagj Harvatos halo mente léssen és gjapattal vagy anelkül igj tud az Szabo hozzá szolni mennyi sing megyen réaja [Ks 96 Bornemisza Imre lev. Nszből]. 1746: Egy Hőrcsók bőrrel béllet háló Mente [Nsz; Told. 19].

halomforma-domb? határdomb/halom; moviliță (semn de hotar); Grenzhäufchen. 1830: (A föld) hosszát itt az első halom forma domb Farkánál ... határozván, adák ... ilyen fel tetelek mellett* [Szentbenedek AF; DobLev. V/1159. 1b. — *Köv. a feltételek fels.].

halomhányás 1. határdombhányás; ridicarea moveile de hotar; Schütten von Erdhaufen. 1625: Uy Musnat Tamas bwkit, Keokenyest keoszwl bírtak az Mattisfaluiak az Musnalaikkall bikessegesen az halom hanyas eleött | Agiagfalva musna sokot perle Egj massal de mattisfalua akkor nem perlett ... az halom haniaskor sem voltak ot az mattisfaluiak [Agyagfva U; UszT 155a, 156b].

2. határdomb; movilă de hotar (semn de hotar); Grenzhäufen. 1625: mikor az en Eokreom niomat az mattisfaluiak az omlás berczygj ky hozak nem emlekezem rea hogy akkor ot halom haniaast lattam volna [Nagygalambfva U; i.h. 156c].

hálöv bñu pentru dormit; Schlafgürtel. 1673: Egj mák szín halo seljem öv [Szentkirály AF; IB]. 1705: Edgy hamuszín Selyem háló Eő [Cege SzD; WassLt Vas Dánielné hagy. Rettégi György kezével]. 1717: Aszszonj embernek valo kék halo

ov 1 [TSb 5]. 1728: Egy háló teveször evő Dnr 72 [Dés; Jk 375a]. 1751: Asz(onyna)k való Háló óv ezüst fonallal meg gombozta [Kv; Pk 6].

hálólőveerske brüleț pentru dormit; Schlafgürtelchen. 1687: Egy kis igen el viselt Zöld selyem halo övecsét [Déva; Szer.].

hálórékli bluziță de noapte; Schlafrocklein. 1789: vettem kezemhez ... 4 Vékony gyolts háló réklikeit, edgyik ez is ki csipkezett vékony patyalattal garnirozva, edgyik pedig vékony czérna kötés-sel [Meggyesfva MT; JHb XLVI/1 Torma Éva lelt.]. 1818: Két Háló Rékli, válész urkolt Gárnyél-lal ... 20 Rf [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina kel.]. 1843: Két fejer nép háló rekli egy Krágli [Dés; DLt 1300]. 1857: Hárász háló rékli [Bodola Hsz; BLt II. 11].

hálórúha ? hálólholmi; lucruri pentru noapte; Schlafzeug. 1598: az fellyel megh neueztem hazambol ky Rękeztettek el foglaltak teöllem az breuis Alath ... hazbely ckezo marham ... halo Ruham [Uzst 13/23]. 1716: minden háló ruhája, takaroja es lepedője mindenkor Vizes volt [Nagyida K; Told. 22].

Az 'ágyncmü' jel-sel is számolhatni.

? **hálós** ' ? ' 1698: egy hamuszin szakadozott hálós selyem ó [MNy XXXVIII, 133].

hálósapka scufie de noapte; Schlafmütze. 1788: Egy tsomoba kötve dirib darab Sejmetskék, két kis háló sapka [Mv; TSb 47]. 1788/1791: G. Kornis István ur eő Nga vásárlásai ... 6. duplász háló sapkát Mf. 3.96 [Mv; Ks 73.55]. 1829: G. Vas Thámásné háló Sapkaiból 8 Rf [Kv; BLt 12 dolog-házi nyomt. szám.].

Szk: czérna ~ 1829: Czérna háló Sapka 8 Darab 8 Rf [Kv; i.h.]. * **gyapot** ~. 1829: Gyapot háló Sapka 15 Darab 17 Rf. 30 xr [Kv i.h.].

halosnya, halisnya l. harisnya

hálósüveg hálósapka; scufie de noapte; Schlafmütze. 1732^a: Két czifra Virágos Német gyolts háló Süveg | 5 fejer Török Varrász háló süveg | 4 borzos háló süveg [Kv; Ks Kornis Zsigmond lelt. 8, 17. — "A keltezés a *czifra* II. 1 al. sajtóhibával]. 1759: hálósüvege sem volt senkinek, most minden embernek vagyon többire [RettE 89—90]. 1788: Férfijnak valo egy patyolat háló süveg fel pántlikázva [Mv TSb 47]. 1788/1791: G. Kornis István ur eő Nga vásárlásai 2 fáin háló Süveg-et Mf. 2. 04 [Mv; Ks 73.55]. 1790: Egy viseltes gyapot Háló süveg [Mv MvLev. Poka Katalin hagy. 4.].

halószámban halófélben, haldokolva; pe moarte, agonizind; dem Tode nahe, im Sterben. 1599: aztis mondotta hogy az gyermeket labanal fogwa verte az feoldheoz ky miat az gyermek halo zam-

ban vala [Kv; Tjk VI/1. 299 Bekessy Fabianne Ilona vall.]. 1600: Erdely Georgy .. vallya ... az másik sebes legentis vgyan Lazlo gyaka a' ky most halo zamban fekszik [Kv; i.h. 455]. 1751: rutul verték meg kötözvén hurczolták vagdaltak kardal, ugj <h>ogj haló számba hadták volt itt [Torda; CsS]. 1778: én látván hogy az Apja az Biro útése miatt halo számban fekszik, mon-dám ..., Mennyetek ne hadjátok hogy verjék [Egerbegy TA; JF., Judith Antal Francisci quon-dam Fülep" nyil.].

halószerszám ágyncmü; rufe de pat; Bettzeug. 1597: Lameknek az Bogaty Miklos fianak Az tw kegelmetek Alumnússanak a Scolaban ... 1 Se-besy pokrocot haloszerszamanak ... /78 [Kv; Szám. 7/XIV. 8 Th. Masass sp kezével]. 1633: Haloszerszám Juditnak jutot. Egj derekalj ... f. 2 d. — Egj fel derekali ... f. 1 d. 50 .. Halo szerszam Matikonak ... Ket fewalj ... f. 1 d. 35. Haro(m) vankos f. 3 d. 25 [Kv; RDL I. 103]. 1691: Pataki Istvan Fiam(na)k tizen négy eszten-dős koráb(an), Toroczko szent Gyórról ... kültém Enyedre Paripan szolgastol, hol mi egyet masival, halo szerszamival [PatN 15a].

halószoba dormitor; Schlafzimmer. 1802: Az Ujj Háló Szobában Lambreka, Spalettokat csi-nálni és Lustereknek valo horgokat a Stakatürban [Mv; TGsz 52]. 1849: Ezen háló szabából nyíllik egy mas ajto ... borított Zárral, kultsal, éjjeli útköz-zőjével [Szentbenedek SzD; Ks 73/55]. 1852: A háló Szoba spalét pántyait uj srofokal felsro-foltam 36 xr [Kv; SLt Vegyes perir. Géng Ádám lakatosm. nyil.]. — L. még FogE 225.

halótárs 1. **sotie** de pat; Schlafgefährtin. 1640: Molnár Istvánné az mely házat Halász Jakab-nétől vett vala, abban lakik vala, s én is felmentem vala hozzá, hogy mind csak ő maga volt, hogy ott háljak vele, de őneki más halótársa is volt [Mv; MvLt 291. 233a — 251a átrásban !].

2. **ágyas**; concubină; Beischläferin. 1727: maga szájávalis kerkedezett mezítelen testét mutogat-ván hogj az Lejtmannak nappal szolgálója Etczaka háló társa [Dés; Jk].

halott I. **mn** mort; tot. 1752: az el mult eszten-dőben feles gyermekek el halván (: amint szokott lenni az ő balgatag értelmek szerint:) volt gyanu hogy boszorkányok lőttek volna azon halott gyer-mekek közül [O.csesztve AF; Ks 83]. — Vő. a **holt** címszóval.

II. **fn** mort; Tote. 1561: Myuel hog' mynd az tiztesseges okosság mynd penig, es fewkeppen az istenhes (!) es atiankfiahoz ualo zeretet azt mutat-tya hog' az hallottaknak wtoso es weseuw zolga-lattyokbaes ielen leg'wnk ... Annak okaert illyk hogy az mesterek feienkent az halottaknak teme-tesre ualo kesereseben ielen leg'enek [Kv; ÖCART.]. 1581: veottem az kysz haragnak kyknek (!) az halatnak chyengetnek egy szyat. az harang monya-nak d. 12 [Kv; Szám. 3/IV. 14]. 1599: Az kis ajtok

penigh mindenik be legyenek tetetwen ... az holottak el temettetesenek Jdejen kjweol [Kv; TanJk I/1. 342]. 1650: Cehül vegesztek eo kglmek, hogy Ceh Mester vrajmeknak vigiazasok legyen rea, miczyoda halottat fogadnak fel Temetni, penzes halottat, az mely az Cehnek kisebbsegere lehetne, mint neha megis törtent [Kv; ÖCJk]. 1680: Az Harangozastul első(en) Csenditven annak utanna kéttzer öszve vonatvan, ha az napon halattyakat el akarvan temetni Gyűlőt, s kiserőt harangozvan rendeltünk d 42. // [Dés; Jk 16a]. 1732: (Vitt el) Haller Ferenczne Asszonyom ... egy ... aranynyal varrot vankost melyre is az Halottot szoktak nyujtoztatni [Asszonynepe AF; Szentk.] 1734: Halott felett való szólás a T. Parochusok(na)k tellyességgel meg nem engedtetik, mint nem az ő reugyekhez és nem de Evangelio levő s illő dolog [Zabola Hsz; SVJk]. 1761: Midőn volnánk ... az Biróság Háznál, ... accedala ... ezen Tisz: Ecclesiaianak Betslts Dékányainak az Halottak ki Harangoztatása iránt tett panaszkadása [Torockó; TLev. 2/2]. 1800: Tavaly foga jární olyan Guber(nialis) Commissio hogy a' Halottakat 48 ora előtt el-ne temessük [Márkód MT; IB. Gombási István vall.]. 1841: A gyermekek előtt való menettel akármelyik ifjú* rend szerint tartozik sub péna (l) denar 50 és ha a dolog elébb menne, cum flor. l buntetessék excipiálván a catholica részen való atyafiakat réserválván öklmeket magok halatjak előtt való menetellel [Dés; DFaz. 39. — *A fazekaslegények sírásó társaságának tagja].

Hn. 1864: halottak erdeje az erdő rész különben tilos, de halál esetében az illető keserveseknek egy terű fát szoktak adni s innen vette nevét [Kézdi-polyán Hsz; MNY XXXVIII, 207].

Szk: ~ *ak esteje* halottak napja. 1863: Halottak estején világítani mécskre adatott [Mv; HG] * ~ *ak háza* (temetői) kápolna. 1844: fel szollittatik a Ns Szké: hogy a Köztemetők mellett halottak háza építtésére tervet készíteni .. ne késés [UszLt XI. 85/1. 3] * ~ *csengettyűje* lélekharang. 1581: az hallat Chyengetyeoenek chynaltattunk Lakatos Istwanal wassat Az Tengelyere attu(n)k d. 75 [Kv; Szám. 3/IV. 11] * ~ *ja esik/örtlenik* halottja van. 1676: valamely kéttős házias ember külön nem akar fizetni a' p(re)dikator es a' mester ne tartozzék az illyeneknek szolgálni, akar halottja essék, el ne temesse [SzJk 128]. 1720: ha valakinek halottja esven kívannya hogy mind a harom harang öszve vonattassék egy magyar forintot deponallyon [Kv; SRE 137]. 1785: A' mi a a (így l) Bor és palinka tartást nézi és illeti kinek kinek maga házi szükségére szabados légyen tartani, mikor vagyon p(e)d(ig) a szegény Torockai lakosok(na)k nagyobb és el kerülhetetlenebb szükségek, mint midőn vagy halottja történik, vagy tselédit házassítja [Torockó; TLev. 4/11. 2b] * *prédikáció* ~ prédikációval temetett halott. 1868: temetési Díj. prédikációs halottól 42 x énekszóval tanításért 21 x Butszutatásért 80 xr [Gyalu K; RAK 144 papi díjlevél].

Ha. 1752: mester Embernek halatya [KCJk 168]. 1762: hallat [Mezőbánd MT; MbK]. 1779:

hallattait [Záh TA; Mk V. VII/12 Szoporán Szimnyion (36) zs vall.].

halottas 1. szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktion: ~ *ház* casa mortuaria; Totenhaus. 1650: Minden Mester pedigl minék előtte az Halottas hazhoz mennenek, az Czinteremben giüllieon [Kv; ÖCJk]. 1684: mikor az céhmester táblát bocsát, vagy céh házához vagy halottas házhöz tartozik minden mesterember elmenni [Dés; DFaz. 11]. 1736: Az asszonyok is minden cifra kötös nélkül voltanak, ... megmutatták, hogy halottas, nem lakadalmas házhöz mentenek [MetTr 416]. 1764: Halláé kglmed micsoda szok estek a halottas háznál? [Tarcsafya U; Pf]. 1819: a' Decán ... az halattas Házoknál idején jelenjék még ... vigyázván arrais hogy a halatos háznál minden Mester ember tisztességesen öltözve jelenjen meg [Kv; MészCLev.]. 1843: Midőn néhai András Sámuel Doktorné Albert Jusztina a nyujtopadon fektűt halva, Gy(alog) katona Benkő Istvánnal megjelentünk a halottas háznál [Sszgy; HSzjP Idősb Császár Ferentz (51) vall.] * ~ *székér* car mortuar; Totenwagen. 1857: Halottas székér díja ... 4 f. [Kv; Pk 6].

2. halálos; de moarte; tödlich, todes-. 1806: Biraja volt Apámnak Dán Nyihaila az most halottas beteg [Szentbenedek AF; DobLev. V/899].

halotti szk-ban; in constructii; in Wortkonstruktion: ~ *beszéd* discurs funebru; Grabrede. 1842: Temettem ... Ns Gombás Eleknek, és felesége Ns Baka 'Susánna asszonynak Elek nevű Colégysta fiokat halotti beszéddel [Búrjánosóbuda K; RAK 101] * ~ *ceremónia* halotti szertartás; ceremonie de înmormintare; Toten/Trauerzeremonie. 1772: Groff Rhedei Susánna Ur Asszony ... meg hidegedett teteimet melylyk Napon tötték tisztességes halotti Czeremoniaval koporsóban? [Drág K; TSb 21 vk] * ~ *chárta*. 1785: Szigeti Mihály uram ama nagy emlékeztű néhai tiszteletes tudós férfiúnak, Pap József uramnak ... belső tanítványa vala és igen szeretett tanítójának áldott emlékeztet ... halotti deak chartával ... is megtisztelte [FogE 338 Gombás István sk bizonyosságlev.] * ~ *cimer* blazon funerar; Totenschild. 1759: szállittasson el ... Két Halotti tzi-mert [Sárd AF; TSb 51] * ~ *főkötő* scufie pentru mort; Totenhaube. 1854: Szegény édes Anyám temetésére tett költség halotti főkötő 1 f 12 [Kv; Pk 4] * ~ *frekvencia* halotti gyülekezet; adunare la înmormintare; Toten/Leichenversammlung. 1761: Augusti 16-ta temettük a szegény Somai Teréziát Inczédi Sámuel házastársát Fodorházán. Igen szép halotti frequentia volt [RettE 123] * ~ *gyülekezet* 'ua'; 'idem'. 1770: 17-ma Junii voltam Patában szegény Szilvási Ádám temetésén. Igen szép halotti gyülekezet volt [RettE 235] * ~ *konció* halotti beszéd; discurs funebru; Grabrede. 1687: Concludaltuk közönséges megh edgyezésből, hogy a' halotti contiok után való bucsuztatások, kivalképpen köz

rendek felett, a' Canon szerint abrogaltassa(na)k [SzJk 218] * ~ *pompa* paradá mortuaria; Toten-/Leichenpracht. 1767: 16-dik Augusti temetett gr. Bethlen Ádámné asszony *de* excellentiája Kolozs-várat a Farkas utcai templomban igen nagy és díszes halotti pompával [RettE 211] * ~ *prédikáció/prédikálás* predică de înmormintare; Totenpredigt. 1697: Esküdtül Halotti Praedicationt Flor. 1 [Sarmaság Sz; SzVJk 181]. 1722 k.: Proventus Pastoris keresztelestől egy tyúk egy kenyér, halotti praedikallástól az mint meg alkhatik az Praedikátorral [Radnótfája KK; GörgJk 113]. 1783: Textust adatott magának ..., melyhez képest szép applicatiót írtam volt tudós emberek halotti predicationiból [RettE 423] * ~ *proponálás* halotti búcsúztató; discours de rémas bun la înmormintare; Abschiedsrede über den Toten. 1675: Radnothi Papságombeli jövedelmem(ne)k seriesse . . . 1 Keresztelesért egy öreg kenyérrel es egy tyúkkal halotti proponalásért flo. 1 [PatN 44a] * ~ *solemnitás* gyászünnepség; serbare de doliu; Trauerfeier. 1758: 1751. esztendőben 21-ma Januarii meghala a szegény feleségem Kiti is harmadnap mulva tisztességes halotti solemnitással a templomba tétettem [RettE 70]. 1764: Temetetteti 1-ma Julii br. Bánffy Parkasné, Bagosi Erzsébet asszony ónagysága Kolozs-várott szép halotti solemnitással [RettE 168–9] * ~ *tanítás* halotti beszéd; discours funebru; Grabrede. 1643 u./1770 k.: Salarium pastoris mindenik Nemes Ember ad ... egy egy harangozó kenyeret a halotti tanításért fl. 1 [Sárvár SzD; SzConscr.]. 1681: Az Lakosok adnak* halotti tanitástól fl. 1. [PatN 45a. — "Ti. papi járandóságban]. 1824: N. Enyedi Házamánál esvén keserves Halala* onnet nagy tisztességgel két Halotti Tanítások el mondása után ... N laki Jozsagomba hoztak temetni [Nagylak AF; DobLev. V/1094. lb. — "Ti. id. Dobai Zsigmond fiának] * ~ *tisztesség* gyászünnepség; serbare de doliu; Trauerfeier. 1819: Gyaluban V: Ispány Nagy Szöllösi Hertzeg Moyses ... szép pompával el temetetteti Oratioval. Az után is ... véghez vitetteti felette a' Halotti tisztesség, Prédikációval [Búrjánosóbuda K; RAK 91].

halottnéző halottkém; medicul/persoana care constată decesul; Leichenbeschauer. 1859: holt meg Botha Rozália 12 napos korába ... eltemette a Cantor; miután a Halottnéző meg vizsgálta [Búrjánosóbuda K; RAK 112].

halotti-temetés înmormintare; Begräbnis. 1683 k.: (A pásztornak) Halott Temetéstől ha praedikáll Flor. nro. 1 [Panit Sz; SzVJk 75]. 1722 k.: Prouentus Pastoris . . . Halott temetése, ha valamely Gazda embernek halotya esik, attul tartoznak fizetni Dnr. 24 a praedicallassert [Körtvélyfája MT; GörgJk 121]. 1739: Arrólis szoross parancsolatunk lévén, hogy Városunkb(an) feles számú Congregatiók evitáltassan(a)k, Új mint Halott temetésekor, keresztelekor, és egyéb alkalmatosságokkal [Dés; Jk 524b].

halottvizsgáló. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *orvos* kb. halottkém; medicul care constată decesul; leichenbeschauer Arzt/Leichenbeschauer. 1853: Betegség neme Ex beretvás (Így!) Budai ugynevezett halott vizsgáló orvos írásából nem vehetnők olyan ribancz az írás [Dés; RkHak 142 Dávid Antal, a temetést végző pap bejegyzése].

halovány l. halvány

halpénz kb. a haljárandóság váltsága; răscumpărea obligației de predare a pestelui; Fischlösegeld. 1632: Adalokat kezzer adgiak megh eőkis eztendőben azok melle rendeltetett Ezwt penzel mely f. 1 Es hal penzel, mely d. 50 [A.porum-bák F; UC 14/38. 173]. 1680: ezek* az Püskösti ado melli szoktak adni ezüst pénst fl 1//. Az Karacsoni ado melli penig Hal penszt denar 50//szoktak adni [Korb F; CU 73. *Ti. a korbiak].

halpénzes 'p' 1837: Halpénzes asztalkeszkenyő 18 darabb [Szentbenedek SzD; Ks 18 Osz. 36].

halpénz-forma (hal)pikkely alakú; in formă de solz; schuppenförmig. 1823: Halpénz forma mej vas hozzá valo Sisakjával [BK Inv.].

halsütés präjtitul pestelui; Fischbraten. 1679: Hal süteshez valo Drotos rostély nro 1 [Uzdiszt-péter K; TL. Bajomi János inv. 26].

halsütő E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *rostély* grătar pentru präjit peste; Rost zum Fischbraten. 1711: 1 Hal sütő rostély—//30 [ApLt 5 Apor Péter inv.]. 1788: Két hal sütő Rostély, égyik nagyobb másik kissebb [Mv; TSb 47].

halszer halsor; rindul vinzătorilor de pește in piață; Reihe der Fischhändler auf dem Markt. 1591: Daroczi Boldisarne Margit azzoni vallia, Mikor Bonczidan az hal zerben volnek, egi olah kezde grazdalkodni Haczoki Thamassal [Kv; TjK V/1. 89].

hált dormit; (bei)geschlafen. 1806: ambár a' Felperessel hált személynek vastag keze nyeléről, mely láttzott mások-is a' kik bé néztek, gyanakodtak, hogy talám Férjfiu hált volna mellette, de az Alperes senkit positive nem erősített: a' gyanakodásért pedig senki meg nem íteltethetik se nem büntetethetik [Dés; DLt 250].

haltartás haltenyésztés; creșterea peștilor, piscicultură; Fischhalten/zucht. 1681: Pisztrangos Tócska. Ez az Egregyen levő Malomnak által elleneb(en) vagy(on) az által járo palo végénél ... ha . . . az sok sár, szemét ki tisztitodnék, es vizeis melyebb lenne, alkalmatosabb volna a hal tartásra [Vh; VhU 574].

haltartó I. mn hal tartására szolgáló; pentru păstrarea peștelui; zum Fischhalten dienend. Szk:

~ *bárka* fedeles csónakfajta. 1647: az Varos Tovaban valo haltarto barkakat [Mv; Aall. 5]. 1680: ezen szekér szinben ... Hal tarto Bárkák vas pantosok retezessek no 4 [A.porumbák F; Ált Inv. 25]. 1714: Ket öreg Hal Tarto Bárka Ajtajara Sarkakot, Pántokot es Retezeket ... ex pántvas Nro 1 [Balázsfva; UtI]. 1771: Toi Csonakok 2. Haltarto bárka 2 ... Halas hordo 1 [Katona K; Born. VI. 7] * ~ *bárhócska*. 1681: Haltarto Bárhócska ... az malom selyepje végenel Nro 1 most ebben valami keves marna, zsemlying etc apro halak vannak [Vh; VhU 578] * ~ *kert*. 1676: haltarto Kert, Kibe(n) vagyon egy szep forrás [Gyalu K; EHA] * ~ *láda*. 1585: 15. Octob: Czhyntaltat(m) ket hal tarto ladat Böreget az var alat valo Molnar mesterrel [Kv; Szám. 3/XXII. 76-7]. 1594: Chynaltottam Egi hal Tarto Ladatt ... d 32 [Kv; i.h. 6/I. 3]. 1625: Czinaltattam ... Egi vy Hal tarto Ladatt, Attam hozza vy fwresz Deszkat nro: 7 [Kv; i.h. 16/XXXIV. 229] * ~ *ldgely*. 1806: egy Hal tarto Legel [Bodola Hsz; BLt] * ~ *tócska* halastavacska. 1681: Haltarto Tócska Nro 1 [Vh; VhU 77]. 1697: a Csürös kert végib(en) levő Haltarto Tótskát es minden Sorvadozot épületeketis ... böczültük mind edgyüt Kilencz száz magyar forintokra [Dés; Hr 2/30]. 1727: ezen Curiahoz a' Gorbai hataron ket hal tarto tótskáik es vadnak . a' Tonak belső reszi tölgy fa deszkával fel állogatva meg vagyon padolva [Gorbó SzD; JHbK XXVI/13. 25] * ~ *varsa*. 1724: Hal tarto varsa öt [Koronka MT; Told. 29/12] * ~ *verem*. 1737: az Új Malomra menő Patak mellett, egy darab Pusztá, melly quondam valami Halász emberé volt, s hal tarto vermek láttzanak benne [Ne; EHA].

II. *fn* loc pentru creșterea peștilor; Anlage für Fischzucht. 1632: Ezen kertb(en) uagio(n) két hál tarto. Az edgik Negj Zakastaban ... Az Masodik hal tartob(an) uagio(n) Piztrangh mind keorwl leszas seüenniell vadnak be kerítve [A.porumbák F; UC 14/38. 191]. 1640: Vadnak haltartok a' vár körül N: 3. Negyedik, az var Arka. Item az varason kiüöl, egy pisztrangh Tartois uagyon [Fog.; UC 14/48. 12]. 1681: Hal tarto. Az Kerlecz vize mellet kettő vago(n) mindenik tövissel lészazott sövennyel kerített: Ajtaja felszer, vas Sarkas hevederes, Tőke Záros .. A' Külsőb(en) vagyon most valami keves hal (:Semlyengh, paducz etc.) Ebben a' halak nem sokaigh élhetnek, mivel ighen rosz foras tartya, béka nyilas, kesernyes vize is vago(n) [Hátszeg; VhU 605]. 1706: Vagyon a haz alatt valo kertben edgy hal tartó, de a vize ki száradott [Hsz; Törzs. Hátkoci inv.]. 1722: Előre pedig hogy az Porumbáki hal tartoban reviriscallja(na)k küldtettem Pisztrangot 200. Szamos Halat 50 [Fog.; KJ. Rétyi Péter lev.]. 1757: 'a Méh kertben jó hosszu Halastot kellettik csináltatni ... , ugy a' vár alatt lévő hal tartotis bé kerteltetni [Déva; Ks 92. I. 23]. 1783: Vagyon közel az Udvarhoz a Maros mellett jo kertben véve halas Tócska, vagj inkább hal tarto Nro 1 [Branyicska H; JHb XXXI. 28]. 1826: A' Barcsai Malom a' Ludas Kertel egyetembe

's Haltartoval [Abafája MT; EHA]. — L. még ETA IV, 65.

haltartócska mică despărțitură pentru pești; kleine Anlage für Fischhalten. 1616: Egy hal tartoczká is vagion az haz alat, kinek vize egy beő forrasbul jeő ki, csak mellőle [Názánfvá MT; Berz. 13. II/2]. 1640: Maros Szekben Szent Laszlo nevű falu hataran az hal laknak (!) dugatot volna fel egy kis haltartoczkát [Sár.]. 1746/1831: a' Falu között való Hal tartócska [Szentdemeter U; Told. 38].

haltás 'v' 1806: Haltások Nevei* [Tresztia H; Ks 109 Vegyes ir. Bányászat — *Köv. a fels.].

halvágó-kés cutit pentru tăiat pește; Messer zum Fischschneiden. 1681: Tíz vágó kés ... Egy Hal vágó Kés ... Hus vágó bárd négy [UtI].

hal-vándli haltartó edény; vas pentru păstrarea peștelui; Fischweidling. 1848: Két halvandli fedelestől, egyik egy vedres a' más fél vedres ... 16 rft [Görgénysztimre MT; Born. G. XXIVd]. 1849: Rész (!) Edények Két hal vándli fedelestől az egyik 1 1/2 vedres a másik 1 [uo.; h. Grois Miklós udv. szakács kezével.].

halvány I. *mn* 1. világos (színű); de culoare deschisă; hell (Farbe). 1611: Egi halavan rubintos gieőreő nio(m) ar(anyat) 1 ... f. 2 d [Kv; RDL I. 88]. 1706: halavan veres Narancs szín forma barsony szoknya [LLt Fasc. 108. Moldvai Apór-birtokok összeírásában].

2. sápadt, sápadtas; palid; fahl, blaß. 1748: Felesége szüntelen szintelen, halovány 's puffadt színű volt [Ne; Told. 56]. 1775: Wesselényiné hosszú, vékony, halovány, sovány, szőke aszszony [RettE 258]. 1806: Koptyik Luputz Kováts Kápolnai (44) ... kerek szőke halovány, himlőhelyes ábrázatu [DLt 730 nyomt. kl 8464]. 1838: Kadár János ... egy kevésse hosszuka halavány ábrázatu [Dés; DLt 264]. 1846: Zursch Marian ... disunitus halovány ábrázatu [Kv; DLt 1200].

Szk: ~ *színű*. 1748: a' Tisztartoné ... Soha sem volt egészséges ... akkor is ványat, halovány-színű volt [Marossztkirály AF; Told 56]. 1811: Senker Mihály halaván színű, kék szemű [DLt 148 nyomt. kl].

3. ~ *tó* kiszáradóban levő tófenék; fund de lac pe cale de secare; im Austrocknen begriffener Teichboden. 1641: Uduarhely felelől tudok az haluany too mellet fél hold szántó földet [Inó Sz; GyK X. 30/8].

II. *fn* holt folyóág; braț mort de riu; toter Flußarm | mocsaras hely; loc mocirlos; sumpfiges Gelände. 1700: adtunk ... egy Irotvának valo Gazt, Délre egy Viz Part Eszakra egy halovány vagy erge határoz meg [Dés; Jk]. 1729: az hol regenten az Szamos vize folyt most halovány ... , az halovány Circiter vagjon 60 vagy hetven öl szelessegu [Kancapataka*; JHb Fasc.

I. 19. — *Éltént település Csokmány (SzD) táján]. 1730: Auditor ur(am) kérésére engedtetett Tktes Nztes Dioszegi Mihály, és Kolosvari Daniel Atyankfiai eő kglmek ugj más Atyankfiai az Szamoson tul lévő mostani tilalmasbéli Szena Rettyekb(en) Lovai(na)k Czöveken valo tartása Tali Conditione, hogy Varosunk Halovannyibol, vagj az honnét lehet boniffikaltatik eő kglmek(ne)k [Dés; DLt Jk 398a]. 1737: a Kornis Rétin kivül nap-nyugotról] egj szegelet, mellyet kőrös kőrnnyül egj halovány kerül meg [Dés; Jk]. 1775: hagyatott egy kis Retetskeis ... nap nyugotti vége rüg az haloványra [Dés; Ks 73.55]. 1790: locus paludinosus halovány dicto [Dés; EFiscLt XII. Fasc. 15 T]. 1816: A Görgény vizén tul lévő Fűszfás hely ... Szomszédgyai Egyfelől a Görgény vize, más felől valamely halovány [Radnótfája MT; Born. G. IV. 17]. 1840: a' réten a' Kis Szamos mellett ... a' Nemes Városis birtokos a' Haloványba Bika rét titulussa alatt [Dés]. — L. még MNy XXXVIII, 306.

Hn. 1622 k.: Halüanban (sz) [Szentmargita SzD]. 1643/1770: Holványban 1 föld [Retteg SzD]. 1669: Haloványba(n) (sz) [Nagymoha NK]. 1670: Haloványb(an) (k) [Uzon Hsz]. 1680: az Halovány között Dezmálvan elsőbenis onnet el hordvan az gabonat az szekerek(ne)k ki bocsatottasa ott megh engedtetik [Dés; Jk 16b–7a]. 1684: az halovány mellett (k) [Dés]. 1699: Halovány végib(en) (k) [Petek U]. 1718: A Halvanb(an) (sz) [Sülelmed Sz]. 1728: Az Erős oldalb(an) amely földcskét bir a Tőke szerb(en) melyet az Haloványbul tört fel [Dés]. 1729: a' Halaványban (sz) [Szentmargita SzD]. 1730: A Halovány nevü hejben (sz) [uo.]. 1746: Az Halovány farkáb(an) [Petek U]. 1754: Az alsó halványon által Al-ór felől [Dés ETF 101. 12]. 1767: a Halványban (sz). Halován (sz) [Retteg SzD]. 1774: Hajvány. Hojvány (sz) [uo.]. EFiscLt XII/1/2 Fasc. 13. M]. 1775: Az Holloványb(an) egy delig jaro Suhor (sz) [Karácsonyfa U]. 1779: A Haloványban (sz). A Holoványban [Retteg SzD]. 1789: vlam publicam Alvei minoris Paludis seu vulgo Kis Halovány ér dictae [Dés]. 1801: Az Haloványba (sz) [Bibarcfa U]. 1815/1817: Az Halovánba (sz, k). A Haloványba (sz) [Miklósfva U]. 1825: a Halavány nevü helyen (sz) [Petek U]. 1845: a Holvány előtt (sz) [Retteg SzD]. 1864: Holován, lapályos szántó, egykor süppedékes holt hely [Szentmargita SzD; SzDMon. VI, 379]. 1883: Holvány várpatak (sz) [Retteg SzD].

A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók.

halványoesku holt folyóágacska; mic brať mort de riu; totes Flußbetchen | mocsaras területcske; loc mic mocirlos; kleines sumpfiges Gelände. 1717: melj meg irt retet ugi Des felől ugjan hoszan elo halványocská vagy Aroknak mondatik (igy!) [Dés; Ks 90]. 1722: a' Tőkös Tonal az holt Szamosra járo halványotska [Dés; i.h.]. 1737: a Tőkös Tóról a holt Szamosra járo halványotska és ...

az holt Szamos* [Dés; Ks 26. VII. 10. — *Ti. a kaszáló határa délről]. 1775: hagyatott egy kis Retetskeis ... nap nyugotti vége rüg az haloványra ... vicinussa ... a ... le menő kis haloványotska, melly haloványotskának is fele ehez tartozó, melly Földnek is az Szántója a körülötte lévő kaszálotskáktól külön méretvén meg találatott szélessége 16 ölnek [Dés; Ks 73.55].

halványos I. *mn* mocsaras; mlästinos; sumpfig. 1777: tudok egy darab Dálnoki Jus Földet, melynek egy része haloványos lévén, 's a' mián nem szánthatván használtatik [Dés; Ks 79.29.271].

II. *fn* holt folyóágas határrész; parte de hotar cu un brať mort de riu; Dorflurteil mit totem Flußarm | mocsaras határrész; parte de hotar mocirlosá; sumpfiger Dorflurteil. Hn. 1754: a Dési Nagy Réten ... az haloványos [Dés; ETF 101.30]. 1781: az haloványosba (k) [Petek U; EHA].

halványszín sápadt; palid; blaß. 1748: Akkoris panaszkodék eő kglme hogy nintsen egéssége, s lattam is hogy olyan halovány szín vala [F.karácsónfa KK; Told. 56]. 1811: Merinkás György ... halovány szín hoszuko sovány himlőhelyes ábrázatu [DLt 84 nyomt. kl].

halvásr halpiac; piață de pește; Fischmarkt. 1570: mikor az hal wasar az Andras vram haza cloth wolt ... hal arosok woltake wagy kyk oth akkor Theobbennis [Kv; Tjk III/2. 124].

hályog¹ cataractá; Star. 1584: Kadas Balintne Catalin vallia, haza Ieo leaniom es a' vízbe(n) Lugot chinalwan a' feyet Mossa volt, es a' Mossasba Az zeme fayni kezd ki miat annieba Iutot hogy mostis halioh az zemen [Kv; Tjk IV/1. 247]. 1637: keőteőtem be az Aszonnak az szemet ... halioh erezkedik rea, mostis rajta vagjo(n) [Mv; MvLt 291. 106b]. 1750: kis Ester szép Léányom meg himlőzvén Gyenge korában, a' himlőből midőnn 3. hétre meg tisztult volna, mind két szemivel ... meg-vakula belső hájog ereszkedvén reája [AJk 48].

Sz. 1671/1681: Felette szükséges léven tudni, ki mikor, myert promovaltatik, avagi è Contra, degradaltatik közzülök, elég hitván szokas volt eddégis, az azzal valo kereskedés ... noha az előtti Tiszt Uraimis circumscribaltattak volt Instructiojokb(an) abbeli authoritassok arant, de az Talleroczka(na)k halyaga annyira fogta volt el az eő kglmek szemek fényét hogi az Instructiot abba à részb(en) nem lattak olvasni [Vh; VhU 677].

hályog² ? hólyagfa, hályog/hólyagmogyoró; Staphyllea pinnata L.; clocotis; Pimpernuß. Hn. 1600: ki kwldek az byrakat es az erra(n)t, mikor (!) az Kormos wize towere Iutank, a hon az Parkas mezeie wizibe esik ... az haliohgnak fel a felin, onnat az chapaso(n) ala ielőwe(n)k az Les mezore [Uzst 15/11 „Joannes Bođa (40) Fwlei Lofeő

ember" vall.] | ki iedwenk az Per hawasa vtara az chapasra az halioghna az fel felin [Homoród-almás U; EHA]. 1612: az szilos pataka mellett, meli heliet hinak halioghna (sz) [Kobátfva U; EHA]. 1792: Hályog szeg nevezetü helyben (k) [Firtosváralja U; EHA]. 1820: Hájog Szeg nevü helyben bokros kaszálo [uo.; EHA].

hályogmogoró-bokor hólyagfa, hályog/hólyagmogoró; Staphylaea pinnata L.; clocotis; Pimpernuß. 1864: Hályagos ... eredetitt vette valamely hályag magyoro bokrokrol [Szolokma U; Pesty, MgHn LVII, 339a].

hályogos¹ cu cataractă; starkrank. 1685: Gyer-mek lovak Fel Irása Tatár Pej, az edgyik szeme hályogos, fél lapoczkája is szárad [Uti 22]. 1752: Egj szöke hegjes szarvú hajogos szemü ökör [Dob; TL 42]. 1758: a léány ... tavaly férjhez mene háromszéki Gyárfás Pálhoz, kinek is egy szeme hályogos [RettE 73].

hályogos² I. *mn* hólyagfában v. hályog/hólyagmogoróban bővelkedő; cu clocotis; reich an Pimpernuß. Hn. 1658: az Hályagos Torokban (k) [M.bagó AF]. 1699: Hójjagos völgy oldalán (sz) [Vécke U]. 1700: Az Hájogos völgy [uo]. 1744: Hajogos völgybe (sz, k) Hájagos Völgybe (sz) [Vécke U]. 1746/1831: Hallyagos völgy oldala [Szentdemeter U]. 1778: kökönyesben hályagos patak között [Kibéd MT]. 1783: Hajagos patak köze nevü helyben [uo]. 1859: Hájagos völgy (sz) [Vécke U]. 1875 k.: a hojagos völgy aldü-lőben (sz) [uo].

II. *fn* hólyagfában bővelkedő ligetes erdőrés; pädure rară cu mult clocotis; Hain/Wald reich an Pimpernuß. Hn. 1572: Sylva Haiagos [Finta-háza MT]. 1600: halogoso(n) [uo]. 1647/XVIII. sz. köz.: a Hajagosan a felső lábban (e) [uo]. 1740: A' Hájagosban (sz) [Gyerővásárhely K]. 1774: az Hájagosban (e), az Hályagosban (e) az Hájagosban (e) [Gerendkeresztúr TA]. 1793: Hályagos nevezetü helyben (e), a Hájogos nevü helyben [Fintaháza MT] | a' Hájogos nevü erdőn [Kakasd MT]. 1834: A Hályagos nevezetü heljen (e) [Fintaháza MT]. 1864: Hályagos ... eredetitt vette valamely hályag magyaro bokrokrol [Szolokma U; Pesty, MgHn LVII, 339a].

A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók. — Magára az alapszóra i. a *hályog*³ címszót. A hn-i adatok egyértelműen az alacsony növési, hólyagos természetű Staphylaea pinnata névadó szerepét mutatják; ez a faj jellegzetesen a meleg, talajja, ligetes erdőrészekben tenyészik. A jelzett növénynek a névadásban játszott szerepére kétségtelen bizonyosságot szolgáltat az itt közölt utolsó adalék.

hám¹ ham; Pferdegeschirr. 1530: ad funes istrang ad ham necessaria vectori dedi d xx [Vh; DomH 62]. 1568: Eök bwchwltek el az fenessy mihálnak ... hamot es Nyerget affele szerszamat, ad f 2 d. 50 [Kv; Tjk III/1. 240b]. 1589: Volt Ket Taligas lois ... ezeket attak el ... fekeüel Nyergeuel Hamiaual [Kv; Szám. 4/XI.

14, 16]. 1591: veottem ... Harom keoz zyathl Hamhoz ... d 9 [Kv; i.h. 5/5. 5]. 1609: Vottem harom zal hamhoz ualo strangott [Kv; Szám. 126/IV. 64]. 1629: Hamba ualo ostorang [Szentdemeter U; LLt]. 1657: Hamba ualo. 8 köteleket vettem, per fl — //64 [Borberek AF; WassLt Perc. 29]. 1692: Az lektika hámja [Szárhegy Cs; LLt]. 1717: Edgy hamhoz valo réz korona Edgy öreg réz csatt. Két réz boglár [Kentelke SzD; JHbK L 3]. 1720: Hámra való csergő nro 8 | Hamokra való öreg czifra Csattok nro 20 [HSzj csergő és ölcseres al.]. 1736: (A hintón) az hámok szélyes bőrből, nagy csattosok voltak ...; az hámokban rendszerént kötél volt, az kit hám-istrángnak hittak, úgy az tartója is az hámnak kötél volt [MetTr 367]. 1753: A Damokos Ferentz Ur Hamjait degetteztete [Kvlt HSzjP]. 1761: Két pár hámra való Örmény járom Semmirekellő Nro 4 [Vessződ NK; JHb XXIII/31. 25]. 1767: Ezüstös Kantár, Far-Matring, Szügyellő, egy Pár Cszés Lora valo Ezüst de meg aranyazott Tsattos-Bogláros Hámok [Kóród KK; Ks 21. XVIII. 78]. 1787: Két hámra való avatag bőr táská Dr. 4 [Mv; MvLev. Császár György hagy. 4]. 1824: ez a' kantza kész tanult ugyan, de az ösztől fogva el szokván a' hámot, és nyereg-től, újra szoktassa hozzá [Perecsen Sz; IB. Tamás Mózes lev.]. 1843: Két hámot kireparaltam, a Szügyibe három Sléfet bé vartam, és egy ujat tettem egy vilás Sziját, egy far Sziját meg fottam [Kv; Újf. Nemessányi András szíjgyártó kezével].

Szk: ~ban járni. 1762: a menkö Ütete kancza helyet mást fogatam a Mènesből az melyet meg az Groffné ki mustrált volt hámban járni [Gyeke K; Ks Miss.I. Bíró János lev.] * ~ba tanított. 1755: két pej forma Kancza Lovat ... hám-ba taníttatni kezdett vala eő Nsga [Uzdisztpéter K; TGsz 35] * ~ takarítani. 1816: Schuviksz, s Hám-takarítani valo Kinrusz 1 Rfr 44 xr [Mezőmadaras MT; Born. XVb] * ~ vonni. 1573: Feyerwary Istwan Zeoch Marton fia ... azt vallia hogi ... mykor Eo feyerwary Imrehet zolgalna, cherelt volt egy Lowat az gal Eochetwl vincetwl ... volt otth pwskar gasparis Mond vinenek ad Nekem talam Io leszen ham vonny Im en meg Adom az fl. 6 [Kv; Tjk III/3. 124] * bagaria ~. 1736: Az nagy uraknak pompára veres zöld szironnyal varrott bagaria hámjok volt, azon nagy fejér ónnal megónazott csattok [MetTr 367] * bársonyos ~. 1621: Biro vram adata Ladak es Barsionos hamok ala zekeret Miskeigh⁴ [Kv; Szám. 15b/XI. 257. — *B] * bársonyos rézbogláros ~. 1594: Az Varbeli hazak-ban ualo Inuentarium Az Eeles hazban . Hat lora ualo baronios Rez bogláros ham No 6 [Somlyó Sz; UC 78/7 22, 27, MNy LXI, 112] * bokor ~ páros hám. 1593: Veottem 1 Bokor hamot hattsziawal egywt d 60 [Kv; Szám. 5/XX. 159]. 1685 e.: Szász sebesen Pihen Peter Uram hazanal vadnak .. Rosz bokor hamok Nro 3 [Borberek AF; MvRK Urb. 18, 20] * brassai ~. 1843: Egy pár Brassai jó Hám [Magyaró

MT; Llt] * *cifrás* ~. 1621: A mely hat lora valo Cifras hamokat az beztercezek czinaltak azokat vizi, egy ladaban Juhos Jstwan 4. Eokren zekere(n) Tordajgh /50. [Kv; Szám. 15b/IX. 159] * *csergős* ~. 1678: Uzonbol* vitte(ne)k el . lo nyakára valo csergős hámot nr 2 [BLt. — *Hsz]. 1688: Egy Sakban Csergős hamok [Beszt.; Ks S. Misc. 27] * *dohottos* ~. 1753: hat Lora valo uj Dohottos hámok Kantárokkal Gyeplőkkel együtt zabolák nélkül [Marossztkirály AF; Told. 18] * *egyes* ~. 1790: Egy Rongyos Leptika hozza valo egyes Hammal Kantárral együtt [Sv; Ks] * *első* ~. 1797: Négy lora valo első és hátulso hámok gyeplő nélkült [Migen AF; DobLev. IV. 777. 16] ~ → *herdő* ~. 1848: A' herelő háma [Bilak BN; Llt] * *késefás* ~. 1807: egy pár kése fás háma lánccal keével együtt [HSzj *kése-fa* al.] * *lógós* ~. 1842/1845: a' logos háma egy vjj táskát készítettem [Ne; DobLev. V/1254. — *MPászt. 108 ezt az értelmezést adja: „Lógós — általában — a csoportos lófogatoknál, külső oldalon, külön hámfához (kisafához) fogott ló” (L. még i.h. 107, 108–9)] * *német* ~. 1752: hat ujj Fekete Német Háma, hozzá való egész készületével [Marossztkirály AF; Told. 19] | Lora valo Német Háma [Szászvezessző NK; JHb XXIII/27] * *német komot* ~. 1823: szókott-el ... két világos pej anglizált, szártsa Lábu, és a' homlokán fehér hoka loval, német komot hámmal [DLt nyomt. kl] * *nyomtatott* ~. 1628: Hat lora ualo fekete Nyomatot ham [Gyalu/Kv; JHbK XII/44. 12] * *paraszt* ~. 1724: lora valo hat paraszta háma köteletül, gyeplőtül [Koronka MT; Told. 29/12] * *posta* ~. 1798: 16 Szál ökrö fejire valo Istrangért, és a posta hámaokhoz négy szálért 1 Rf. 20 sz [H; Ks 108 Vegyes ir. 79] * *rezes* ~. 1732: találtunk . . . egy rendbeli hat lora valo rezes hámat [Kóród KK; Ks 12.I]. 1765: Egy pár rezes háma a tsészás Lovakra egész készület (l) [uo.; Ks 19/I. 6-hoz]. 1788: Hat lora valo rezes Háma, bokrétás kantáiraival, és gyeplőivel együtt [Mv; TSb 47] * *rezes szíjú* ~. 1790: Egy pár Csészás Rezes Szíjú Háma Veres karmasin Selyem Gyeplőkkel [Sv; Ks]. * *rezellen* ~. 1755: Hat lora valo meg szakadozott rezellen háma Ahoz való Kantárok páratlan Zabolákkal [Bábolna H; BK sub nr. 1020 Naláczl conscr.] * *rudas* ~. 1802: Két Rudas Háma Vf 2 [M.macsás K; RLt Détséi Bálint gyermekeinek oszt. lev.]. 1824: Az Nemes Város vétetett egy rudas Hámat Ujjat [Dés; DLt 885] * *szebeni* ~. 1837: Egy pár két lora valo Szebeni háma [Mv; DLt nyomt.] * *szőrbokrétás* ~. 1732: találtunk . . . egy pár Széához valo veress szőr bokrétás hámat [Kóród KK; Ks 12. I] * *talyigás* ~. 1750: 8 Háma Istrangért a Talyigas hámahoz H. flor. 80 [Kv; Szám. 70/VIII. 17] * *úri* ~. 1806: volt két párnás Uri háma, kantárokkal és Gyeplőkkel edgyütt [HSzj *kanidr* al.] * *varrott* ~. 1692: Egy par varrott háma egy bokor fékkel [i.h. *fék* al.] * *vonó* ~. 1714: Hat Lora valo Vonjó Háma [Nsz/Fog.; AH].

Ha. 1762: háma [Kük.; JHbK Fasc. K. 125].

*hám** (tatár) kán; han (tatar); Khan. 1598: az huiaselföldj Mihaly wayda es Tatar ham keödetenek is ... gazdalkottam harmad napig [Kv; Szám. 8/V. 78–9]. 1657: hallván a tatár jövését, csatát bocsát elejekbe Kemény János uram, és egynéhány úttal megűzték ugyan a tatár előll járóját. De az — úgy hiszem hogy meg volt hagyva a hámtól, hogy úgy tegyenek [ETA I, 164 NSz]. 1660: Nem my, hane(m) azok raboltattyak el ezt <a>z szegheny hazat (: az mint harmadidénis Tatar Hamot azok hozak az orszagra :) [UszLt 30 fej.]. — Vö. a *kán* címszóval.

hamar I. *mn* szk-ban; in constructie; in Wortkonstruktion; ~abb volta vmi hirtelen volta/hirtelenje; grabá; Elle. 1592: hog Mennel hamareb lehetne az wizez megh ereztenu(n)k hogyaz Molnarok az Achoknak segittetek hamareb voltaert Attam nekik f — d 52 [Kv; Szám. 5/XIV. 62 Eppel Péter sp kezével]. 1597: Monostoron Zambo Petertol bolto keowre attam vala f 6/80 Miert hogy ez bolto keonek egi jo rezet a falba raktuk hogi hamarab voltaert egieb keouunk nem volt, meg fogiotkozunk az sok esseos jdeonek miatta [Kv; i.h. 6/XV. 51]. 1723: a sövényfaluiak széna buglyájokat s még búza kalangyájokat is tésolya farkán vonták hamarébb voltáért az árviz előll [MbK] * ~ *délután* kora délután; dupámasá/dupá amiazá devreme; früh am Nachmittag. 1570: Piona More Janos leanya ... Aztis vallia hogy egy nap hamar del wthan Menth volt zabo Janos hazahoz hogy adossagath kerje megh az azzontul [Kv; TjK III/2. 23] * ~ *értelmű* hamarkodó, hirtelenkedő; pripit, prea iute; vor-schnell, übereilt. 1590: Az Zam weweo vram, vgy mint Nem Hamar Nem hertelen ertelmew ferfiak, hanem értelmes lassu tanachuwak eg' kisded ideighlen walo Warakodast veotennek eleo [Kv; TanJk I/1. 128–9] * ~ *időn/időre/idővel* rövid időn belül; in scurt timp; in kurzer Zeit. 1562: Ezután csak hamaridővel, János vajda Magyarországban mind az egész országtól királyá választaték [ETA I, 12 BS]. 1564: Ugyanezen őszön király nagy hadat inditta, és a törökök sokan melléje jövének segítségül, és Hadad* várát megszállá, kit hamaridőn megvön es mind a földig lerontatá [i.h. 22 BS. — *Sz]. 1582: Durko chizar Balinthne vallia ... Igiarto Georg ... el kwildeotte az varosrol kwirwaiat Kerchetben hozta el az fattiat, kit hamar wdeo(n) rea hoznak zegenere* [Kv; TjK IV/1. 70 — *Olv.: szegényére]. 1675: hamar udőn (l) auagi két hétig ez utan eők az kaptalanban ualo leuelemet kezehez ne(m) adnám [Nagyfalu Sz; Told. 1]. 1659: nagy buzgosagall kivanom Jstenteol vastagicsa napontent es hamar Ideőn gyogyicsa megis [Maros-vecs MT; BK. Kemény János kezével]. 1681: I(ste)n kglđt edes Ura(m) hozza haza hamar időn jo egesszeg(en) [Körtvélyfája MT; Bál. 1]. 1747: Ezzel adgya Isten hogy hamar időn csokol-

hassam meg mosolygo Szajadot s maradok neked
Szivem igaz sziv szerető Tarsad Miko Ferencz
[Buzd AF; Ks 96]. 1756: Németi István ...
hamar fűdöre valami arany gyémántos gyűrűt
lopott [Kv; Mk IX Vall. 53] * ~ való időm 'ua'.
1572: Coloswary Balintne Dorko, ... Calara Ke-
restzegi Iánosne Azt valliak, Twgiak hogy por-
kolab Andrasne Catus azzon megh holt egy ger-
meke* Maradot, Azis hamar való Ideon megh
holt az Anyya vtan [Kv; Tjk III/3. 47. — *A
kihúzott fija szó fölé írva]. 1586: hamar való
Ideon Ala Jw Zanczalba* [Bükkös KK; KGy.
— *Szancsal KK]. 1595: Zam veweo vram ...
eő kegmeok meli penzt minden fogiatkozás nélkül
be varnak hamar való Jdeon [Kv; Szám. 6/V
21] * ~ való nap(on) egy-két napon belül. 1573:
Annak wtanna hamar való Nap halotta hogi
Gellien Imre megh veotte volna az Gergel hazat
[Kv; Tjk III/3.35]. 1607: Az Kgltek nehez pa-
nazokkal irt leuelet megh értuén, noha magunk
irasa nélkülis, az euentus mind azokból minket
hamar ualo napon kglmetek zeme lattara suffi-
cienier megh excusalna, de irasunk altalis nagy
ket zonal zwkegesnek itelwk ualazt tennwnk
kgteknek [Törzs. — Petrus Alvinczi concinator
aulae suae Serenitatis* mp. Paulus Eorwindj mpia.
Simon Pechy suae Serenitatis Testamentarius mpia
lev. Lompértről (Sz). — *A meghalt Bocskay
Istvánné]. 1623: Az my Keg(yel)mes Urunk eo
F(elsege) nekunk adatott instructioia szerent K(e-
gyelm)ed Capitan vram ... minden kessedelem-
nelkul, minden falukra ki mennyen valamellyk
faluban recuperatus Lófejek auagy veres dra-
bantok leznek ... <megpara>nchioluan ne<ki>k
<eo> Felsege ne<u>euel igen serio hogy az recu-
peratusok jo fegyuerrel keonteosseo<k>kel oly
kezek legienek hogy hamar ualo napo(n) az re-
cuperatusoknak kuleon mustraiok leuen, io ke-
zulettel taltassanak (igy l) [Cskszereda; Törzs].
— L. még BTN 131; ETA I. 22–3, 63, 67–8,
80, 87, 108–9, 121, 156; RettE 57–8, 81, 214,
417.

Szn. 1602: Hamar István lőfő [Futásfva Hsz;
SzO V, 181]. 1604: Helena relicta quondam Jacobi
Hamarh In Vduarhely [Uszt 20/266]. 1629: hamar
mihalyne [Mv; MvLt 290. 173b]. 1631: Hamar
Istok [Mv; i.h. 233]. 1654: Hamar Janos [Egeres
K; Ks 70 Szám. 51]. 1692: Nagy Hamar Istvánné
[F.torja Hsz; LLt]. 1709: kűsseb Hamar Istvan
[Futásfva Hsz; LLt]. 1742: Hamar Parkas nevű
Jobbágy [ApLt 2 Apor József Hsz rendeihez].
1763: Hamar Kisanna [Kv; RKAk 47]. 1788:
Hamar István gyalog katona [Szemerja HSzJP].
? Hn. 1672: az hamarokban (sz) [A.jára TA;
EHA]. 1864: Hamarág [uo.; Pesty, MGHnt XLIX,
174a].

II. hsz 1. gyorsan; repede, in grabá; schnell.
1560: az byzonsagokban Sokan el ozolua vadnak
es hamar Ewket egybe ne(m) lelhettywk [Kv;
SLt ST. 6]. 1570: Zeoch Leorincz vallya
Be fwtamyk barath Isthwanne es azt Mongya
az Vranak hamar vram Mert Mind Megh élyk
Ith kwn egymast az legenyek [Kv; Tjk III/2.

195]. 1590: egy eczaka kin halunk vala apammal
... zep hold vilagh vala monda Apa(m) hamar
mathe kely fel mert valami gonoz Ember az
keczykeben vizen ell [Uszt]. 1600: Mikor en oda
jűtek el hantak uala jm(m)ar az hazat, hamar
el.jeoűenk onna(n) [Uszt 15/27 „Petrus Hegy
de Bikafalúa” jb vall.]. 1636: hámár mert egl
az fajunk (!) felet az haz [Mv; MvLt 291. 62a].
1684: Ebben az esztendőben ... igen kevés búza
volt, oly hamar úgy megdrágodott az búza, hogy
most 80, 81, 84 pénzén jár vékája [Torda; TT
1889. 258 SzZsN]. 1704: Ez gonosz hír szárnyon
hamar hogy erkezik [EM XXXV, 275 gyászének].
| az mie van is mostani állapotban belőlle hamar
kifordulhat [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 71]. 1716:
Bálintot Méltotassék Ngd, hamar fél bocsatani.
Mivel en nála nélkül sémihez ne(m) foghatok
[Szentdemeter U; Ks 96 Fodor Márton lev.].
1755: hogy iff(jú) Sandor Ur eő Nsga kezdé itten
gazdászkodni én a' Biróságból hamar kiestem [Ger-
nyeszeg MT; TGsz 35]. 1800: Aztatt is tudom
hogy hamar elébb állott, hogy a' Vérit meg nem
álíthatta feleséginek, de hova ment nem tudom
[Kvh; HSzJP Bartok Anna (19) szolgáló vall.].
1820: a' Báro még aztis mondotta, Mennyek
hamar mert ha az Urfi meg hal a' tömléztbe
rothadok [Aranyosrákos TA; JHb F. 48 Pantzi
Jutzi Vitán Josefne (32) zs vall.].

Szk: amilyen ~, olyan ~. 1779: Midőn effé-
léket beszélgeténk asztal felett, azalatt érkezik
a feleségének levele, melyben azt írja, hogy siessen
haza, mert amely székelyek hazafelé tértek, is-
mét jönnek vissza. Úgy is lett, mert a békesség,
amilyen hamar lett, olyan hamar felbomlott [RettE
395] * nagy ~ gyorsan. 1674: 'a Deakok nagy
hamar vizza jöve(ne)k Örményesre, megh irák 'a
dolgot 'a Feledelemn(e)k postan el küldék [Mező-
örményes K; JHbK XX/20]. 1774: Néhaj Simón
János 'a bíróságbólis ki kopot nagy hamar,
bujában nem Sokára megis holt [Vécke U; LLt
Vall. 154].

Sz. 1603: Erdely Balinth ... vallia . mikor
otthan az zerzamokath nezegetnewk vgy futamek
az Azzony ember az Ajtora kyaltany kezdé,
hamar az Jstenert mert am el veztek egy mast
[Kv; Tjk VI/1. 663–4]. 1639: oda jöue Czakine
... s monda hogi hamar az Istenert mert am
egi reszegh legen] mégh eőly az monart [Mv
MvLt 291. 184a]. 1664: mikor Csaszariban az
Tattarok Rablanak az mezon vallek hozzam ki
futta az kisebbik fyuk monda hamar az Jsténert
mert az falu Telli Tattaral [Császári SzD; Wass-
Lt Drabant Mihaly (70) jb vall.]. — L. még
RettE 81.

2. nemsokára; (in) curind, peste putin; bald.
1570: Sofia azzon Nehay cheob Janosne azt
valla hogy . az hazat ew cherelte megh fazakas
Imrehtul, De Menye Jdeie Legen Nem Thwgya,
az halal vtan hamar volt [Kv; Tjk III/2. 51].
1599: Kadiczfalua(n) Nagy Janosnal valek, oda
Juta Poliak Marto(n), Makraj Peter és Thegzes
Janos, hamar ez uta(n) Iúta Lippai Andras, megh
ne(m) sok ydeó múlua Iúta vtanna Benedekfi

Christoph paripaian [UszT 13/105 „Matthias Chanj de Rugonfalua” nb vall.]. 1768: hamar nap nyugot után valami gyengén Talvajt kiálto szot halván vi- gyáztam mindenfelé, merre hallatnek azon szozat [Katona K; Born. XL.81 Darabant György (50) jb vall.]. 1840: annak utánna a Pap Ferentz ur Tehenét huztuk ki, — de ez csak a’ mart alá volt bé esve fővel — a’ patak Szélére, ezt is életbe vettük ugyan ki — a’ martra — de annak utánna hamar megdöglött [Dés; DLt 116].

hamarabb, hamarébb 1. gyorsabban; mai re- pede; schneller. 1570: Segesvary Damakos Adot volt eo neky az vallonak kezebe Appro penzt fl. 40, hogy felesegenek vige es Tallert keryen Theole erette, hogy hamarab Megh ol- washassak Az zam veowek [Kv; T]k III/2.130a Cristannus Harangozo vall.]. 1609: Kopaz Ba- lintnak ket loua(n) mentek legeniek hogi az bi- zonyosagok conuocalasa hamarab lehessen fizette(m) neki f 2 d 25 [Kv; Szám. 126/IV. 311]. 1631: Mesza- ros Marty elejben rugazkodék az lovo(n), hogj ha- mareb el hozza az malo(m) fele az lovo(n) [Mv; Mv- Lt 290.49b]. 1699: vegeztük ... hogy ... a’ Szamos mellett valo utat de novo reparalljuk; mely hogj jobban s hamarébb véghez mennyen, mikor mennyi ökrös es lovas szekerek kívántatnak Had- nagy Ura(m) meghirdetteten mind marhas Ember szekeret elbocsassa [Dés; Jk 286a]. 1723: a marha legeltető Falu közönséges Berkire hamarébb ki vét csak közönséges ár Viz idején is a Küküllő Vize mióltá ez a Malom ide építetett, mint sem annak előtte [Sövényfa KK; MbK 150]. 1757: A Küküllő hertelen meg aradván és az Aszony elő Excellaja Kendere a vizbe lévőnek annak hamarébb valo kivettetésére segítséget híván ... minden kár nélkül ki vetették [Kiskend KK; Ks 71.52 szám.]. 1797: a Gyermekek a kutya köjkeket az utzán bé vívék és anál hamaráb ki futamának onnett [A.csernátón Hsz; HSzjP]. 1829: Anyámnak küldek tsizmát — ez elég torkos — hogj hamarébb fél luzhassa [Kv Pk 6]. 1851: Mlgs Matskási Ur . ha ki jönne hozzám Folyfalvára szigorogni, itt Csendesebben, és nyugadalmasab- ban s hamarább dolgoznánk [Folyfa MT; Born. G. XXIVd].

Szk: annál is ~. 1770: Hogy az Csűrös kert körül valo Sáncz anális hamaráb meg asodnék a patak mellet valo kövér földet ki attam a falu- beliek(ne)k hogy bé vessék dinyével [Lekence BN; Ks 47.67/29. Simon Pál tt lev.].

2. előbb; mai curind; eher. 1586: eo kgmek varosul magokat es az eo Iffiayt chemeteyt otal- mazhassak, feokeppen az Cehekben valo Iffiu Mestereket, kiket kenszeritenek mind az Syr Asasokra s mind az Dohos testeknek viselesere, Melybeol feokeppen hogj Iffiak hamarab megh Nyomorodnak*, Inficialtatnak es veottekis eo kg- mek ezekben hogj effele Iffiúsagh a testnek doha- nyat az eleot valo wdeokban halakra betegette- nek* [Kv; TanJk I/1. 33–4. — *Ti. mint az idősebbek. *Köv. nyolc sűrűs fogadására von. határozat]. 1638: monda Polgar Balintne Aszo-

nio(m), hogj mind Selie Mihalyne ennek az oka, de miért nem hagi beket az en szolgalmnak, s fiaimnak miért latrozza, hamarab kurua leszen eo megh az en szolgalmnal ugj mond [Mv; Mv- Lt 291. 125a]. 1653: Kaszálásnak és aratásnak idején néha hamarébb, s néha későbbben kez- detik és végeződik el az takarodás [Cege SzD; WassLt]. 1732: Ezen Malomnak ... kiwált az Idai ton valonak vize hamarébb szűkül [Nagy- ida K; Told. 11/70]. 1761: Ezen Jobbágyok ... midőn több a’ Veszszödi Udvarnál a’ dolog, akkor továbbis tartattnak, ha pedig kevesebb akkor hamarább haza botsátattnak [Martonfa NK; JHbK LXVIII/1. 389]. 1811: Czap Alexa ... vette hamarább észre a’ Szénák(na)k égését [Cold K; JHb].

Szk: mennél/minél ~. 1572: Meg Ertet- tek Biro vra(m) Bezedebeol az hywatal Le- welbeol hogi az Espotalhoz valo falwt akarnak ely perleny, Eo k. varoswl Ig vegeztek rola, hogi Mennel hamarab lehet ... eo Naghoz Ala Menn- jenek Tyztessesges Ajandekal [Kv; TanJk V/3. 65b]. 1585: mind Niolcza(n) egie(te)mbe meg es- kegyenek, Es Mennel hamarab lehet Indúllianak [Kv; i.h. I/1. 1]. 1620: eo Kglmekteől az Zen- telkj (l)* Ispotalj Mesteris el buczizva(n) valasztottak Lakatos^b Geörgj Vramat, hasonlokep- pen eo kglmetis zamveveto vram mennel hamarab Jntroduculliak [Kv; i.h. II/1. 292. — *Elírás Zentlelekhj (olv.: szentléleki, értsd: a Szentléle- k-ispotálybeli) h.; erre az ispotályra l. KvTel. 106–7. *E név asszignál al. sajtóhibával]. 1653: Ez alatt hamar megizeni Jósikának, hogy mennél hamarább a lövőszerszámokat a sánczból vonassa ki és jöjjön el Tömősvár alóll [ETA I, 48 NSz]. 1707: az mentet ... kegjelmed minel hamarab keszítesse meg [BLt 9 Toth Istvan édesanyjához Ne-ről Angyalosra (Hsz)] | Német quietantiájához ... minel hamarébb hozza Fejérvárra [ÁLT UszLt IX.77.22 gub.]. 1713: penzem nintsen ... hogj sendellyel ex toto megh fizessek . minel hamarab [Kadács U; Sf Kadatsi Nagjob Lázár István kezével]. 1742: minel hamarabb abban ügyekezem hogj meg vizsgáljam [Mezőbánd MT; LLt Fasc. 126]. 1781: Tiszta buzát pedig minél hamaráb külgyen ked [Jobbágyfa MT; Bál. 1]. 1793: praetensionkrol leg kisebbbenis le nem mon- dunk, hanem az hátra lévő részt is minél hamarébb ki fizetni tartoznak [Alvinc AF; Incz. XI. 21a]. 1800: Erre nézve installom Te(kintetes) urat Ne- mes indulattyára, hogy Consideralván az én Sor- somat, minél hamarább, ha valami Superdificul- tasok lennének tégye meg, mert kész vagyok Solválni [Perecsen Sz; IB]. 1820: azt adtam szép szóval sok embereknek hallattyokra válaszul: hogj mennél hamarébb ügyét el igazítom [Vályebrád H; Ks 111 Vegyes ir.]. 1872: a rosz minél hamarább elcsépeztessék, s a b.hunyadi piaczon eladassék [M.bikal K; RAK 294] * mentől ~. 1540: Bathory Andras es Dragffy wram thy k: mynth attyokffaynak es bara- thynak kezenehyketh es zolgalthyokath yzenek es the k: azon ygen kerethek hogj the k: az

wrak akaratyabol, menthel hamarab leheth ew
hozzayok ky menyen es welek zembe legyen
[Kv; LevT I, 9 Petrus Literatus Nic. Theleg-
dyhez]. 1567: Ertem az k.tek leveleth kibe k.
jr az sofalwaj* pazorok felol kik mith chele-
kettek Bessenön*, de .k.tek legien veztegegebe
egy keűes jdeigh értélezek (!), mentől hamarab
lehet ha lehetegeze lezen, ha kezembe vala mellik
kerjlihet, vgy bwntetem megh, hogy .k.tek megh
erty hogy masnakis pelda lezen [Nagysajó BN;
BesztLt 74 „Horwath Lwkach Sajoj tyzt tarto”
kezevel. — *^bBN]. 1585: vegezzenek Menteol ha-
mareb lehet [Kv; TanJk I/1. 9]. 1596: mentül
hamarabb lehett vighez vigy(ene)k minde(n) hatra
maratt dolgot el igazichyanak vgy mint Atya-
fiak [Mihályfa NK; JHb XXIII/3] | Mi azert
semmit itt nem kesuen, mentől hamareb dolg-
unkat el vegezzwk, es oda kegtékhez megíwnk
[Gyf; Törzs. Báthory Zsigmond Keresztury Kris-
tófhoz]. 1603: Ezókaert semmi úton ő kk varos-
súl el szentüdni nem akaryak, hane(m) törüen-
nyel erette mentel hamarebb rolla meg keressik
es ... meg büntetettessék [Kv; TanJk I/1. 453].
1639: immár enny gondo(m) érkezven nem re-
méllem hogj itt ben mulathassak hanem menteol
hamaréb ki kell mennem [Homoródsztpál U;
Szád. Redej János Nagy Tamás de Pogaras szu-i
váprvizorhoz]. 1681: mentül hamaréb lehet ki
valtia az zalagot [Somlyó Cs; LLt Pasc. 120].
1682: ő kme ... mentől hamarab mégh osztózik
[Szentdemeter U; LLt]. 1702: (A) harom szaz
forintokot ... mentől hamaréb megí adgyuk
[Brányicska H; JHb XXXV/82]. 1708: mentül
hamaráb meg adgya [SzJk 355]. 1732: tegyen
mentül hamaráb kösztünk igazat az M: Ur [Kó-
ród KK; Ks 99 Kornis Ferenc lev.]. 1738: Had-
nagy atyánkfia ő kglme még egi(gj) jo bikát men-
tül hamaréb vétessen [Dés; Jk 497b]. 1799:
igyekezni fogok mentől hamaráb Kolosvára bé
menni [Gerend TA; Bál. 1]. 1800: az Isten ...
vegyen ki mentől hamarab a ked kezéből engemet
[Borsa K; IB. Petyko Rozsa nyil.]. 1839: a’
Dészakát ... mentől hamaráb bé szállittuk
[M. Valkó K; Bet. 4 Bálint János lev.] * *mitől*
~. 1603: Egész varosul eő kegielmek így vé-
geztenek hogy az fel vetett Sattcz adonak fel
zedese miteol hamareb es iob moddal véghez
mehessen [Kv; TanJk I/1. 457] * *valamentől*
~ minél hamarább. 1626: Suki Benedek Uramnak
.. volt egi ... szolgaja ... ki ... mind sze-
geődsége es hiti melleől el szeőkeő volt
Suki Benedek Uram .. megh fogata es
mi altalunk kinala hitivel, hogj valamentül ha-
mareb az eő Fel(se)ge kek gialogj keősziben he-
lyeben embert allathat [Melegtőldvár SzD; SLt
EF. 6].

Ha. 1579: Menne (!) hamareb [Kv; TanJk
V/3. 203b]. 1597: menteol hamareb [Kv; i.h.
I/1 294]. 1602: menteol hamareb [Kv; i.h. 410].
1654: menteol hamaréb [Bükkös AF; KemLev.
1425]. 1670: hamaréb [Kv; SzCLev.]. 1675: men-
tül hamareb [Kv; TjK VIII/12. 14]. 1699: ha-
mareb [Dés; Jk]. 1724: hamaréb [Veresegyháza

AF; Ks 83]. 1737: hamaréb [Cege SzD; WassLt].
1739: mentől hamaréb [Dés; Jk 524]. 1746:
hamaréb [Dombó KK; JHb XIX/8]. 1756:
minél hamarább [Koronka MT; Told. 19/17] |
mentől hamaréb [Lőrincfa MT; Kp III. 135].
1784: mennél hamaréb [Mv; Mt tábl.]. 1792:
hamaréb [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1797: ha-
marebb [Mv; Told. 42/1]. 1804: mentől hamarább
[Cserefva MT; IB. Szilágyi Elek gr. Toldalagi
Lászlóhoz]. 1814: mentől hamarabb [Sárd AF;
KmULev. 3 Szilágyi Ádám lev.]. 1817: mentől
hamarább [Héderfája KK; IB. Utó Bálint tt
lev.]. 1831: hamaréb [Dés; DLt 332. 4]. 1837:
hamarább [Torockó; Bosla]. 1839: minél hamaráb
[Szu; Pf]. 1843: mentől hamarább [Veresegyháza
AF; DobLev. V/1247]. 1862: hamaréb [Kv; Végr.].

hamarán rövid ideig; pentru scurt timp; für
kurze Zeit. 1726: emlékezem mivel én akkor
csak el mulolág hamarán jarta(m) ottan [Sajó
keresztúr SzD; BLt 7].

hamarő ? (zúzó)kalapácsfej; capul ciocanului;
Hammerkopf. 1609: Az melj zegeket az Silip-
boel kj vonatta(m) es az Hamarfoeboel azokot
Jgengettetem meg az Chigannal fizettem Toelle
d 16 [Kv; Szám. 126/IV. 48].

hamargatás hamar-kiáltás; strigătul de „repe-
de”; „schnell-schnell”-Rufe. 1640: En az varbol
megiek uala ala hallek kialtast iaygatast ha-
margatast latam hogy az Katonak ki niargalanak
hallam hogy mondak leőđ, leőđ az esse lelek
fiat [GyK „Anna Fazakas cons. prov. Steph.
Szilágycseh” vall.].

hamari korai; timpuriu; früh. 1848: jo hamari
tavaszt remélünk [Kv; Pk 7].

Szn. 1590: Hamary Andras jb [GyU 10] | Ha-
mary Ferenczne jb [Kajántó K; GyU 14]. 1642:
Hamari Mihaly [Kın; GyU 93].

hamarjában gyorsan, sebtében; repede, in grabă;
schnell; rasch. 1652: hamariaban utannok indul-
ua(n) [Berz. 7. LXV/10]. 1681/XVIII. sz.m.f.:
a kölcsönzött restantiaba(n) lévő 500. forintoknak
le tételek felet most hamarjáb(an) nem alkuthat-
tanak meg [Szentbenedek AF; DobLev. I/28].
1759: elveszvéen á Lovam, s hamarjáb(an) á nyo-
mát követvéen, Grohot felé vittém, ugy hogy
szinte utol értem á Lopokat [Tomnatyek H;
Ks 112 Vegyes ir.]. 1797: Györgyi mind (!) mon-
dotta az egyik Lo nem ivut s rozsz kedve van
(igy!) s hamarjába amit tsak tudtunk véghez
vitük [Banyica K; IB. Gombos István lev.].
1818: nints a’ Szegénységnek hamarjába miből
pénzt tsinálni, valameddjg pálnkájokból nem kap-
nak [Vályebrád H; Ks 111 Vegyes ir.]. 1849:
ötet a vendégfogadóban kerestem, de mint-
hogy hamarjába nem találtam, számomra ugyan
csak azon vendégfogadóban szobát nyitattam
[Kv; Végr. Vall. 13].

Ha. 1827: hamarjába [Kövend TA; Borb.].

hamarkodtat elhamarkodtat; a face să se pripească; etw. übereilen lassen. 1667: Intjük azért mégis kegyelmesen Kegyelmeteket, itéletit ne hamarkodtassa, ne igyekezzék oly dologra kifakadni, melyek által nem lecsendesíttetik, sőt inkább több és nagyobb zűrzavarokban elegendik és végső romlásra is juthat az megromlott szegény haza állapotja [KemI. 349 Kemény János kiáltványa Erdély rendihez].

hamarság 1. *h*sz gyorsan; repede; schnell, rasch. 1771: Buza 18 köböl vagyon készén a többi Cséplő, azt is I(ste)n eő Felsege véle(m) lévően hamarság ki csépléttém [Vacsárcsi Cs; BCs].

Szk: *most* ~. 1817: Hogy ha Számot vetett Nagyságod, Veres Jánostol most hamarság .. tsak ugy kel Absolválni hogy a Sz. Sombori Hátáron lévő két Lábót Aratásig fen kel hagyni Difficultasba [Szászsszombor SzD; IB. Szentmiklósi István ref. pap lev.].

2. hamarosan; (in) curind, peste puțin; bald (darauf). 1597: Anna, Rosas Janos zolgalo leania vallia ... czak hamarsag az vtan tahat valami net aranfat, kit elis reitelt volt az eleot talalanak nalla [Kv; Tjk V/1. 181]. 1772: Ilyen ceremóniás temetés mostanság nem lesz, annál inkább, hogy református generális hamarság legyen, alig hiszem [RetIE 282].

3. ~gal gyorsan, hirtelen; repede, subit; schnell, plötzlich. 1566: E dolgot hamarsággal a vén Szulimánnak király^a jámbor követei által hírré tévé, hogy a budai bassa véle így cselekedett [ETA I, 24 BS. — *János Zsigmond]. 1574: Sofia varga Ambrusne Azt vallia ... Eotet egi Nap hamarsággal hywatta volt által partazeowe Katalin [Kv; Tjk III/3. 362]. 1599: Myuel az harangh fejen veriskor teortenth volt egy zymiey Jobbagyom zinthe akkor Alparethon lennj. Neminemeo dolgoérth, Erti megh Jobbagyom hogy zegeny Vramra verték fejen az harangot Alparethon es fegyueres kezzel eő rea Jeónek kj az Alparetiak; Iuta hozzam hamarsággal Zynyeben hazamhoz, Jelenthe megh mj Zandekok az Alparetiaknak [Dés; Eszt-Mk]. 1625: Erkezven Bella Istwa(n) Szent Jobrol^a leweleket hozva(n) hamarsággal .. attam etelt es italt [Kv; Szám. 16/XXXIV. 31. — *Szentjobb B]. 1683: A mi a productionak dolgot illeti My most hamarsággal nem pro-ducallhattunk (!) mivel Donationk kezunk udgyeben ninczen ebben az bolygo üdöb(en) [Diód AF; Incz. V/19]. 1823: Restálok még a máj naptól számlálva a Jozság árrába 314 M Forintokkal mellyet akarok terminus fel tétele nélkül hamarsággal ki fizetni [BalLev.]. — L. még ETA I, 48, 63.

Szk: *igen* ~. 1562: Király igen hamarsággal nem sok népet inditta Tordáról [ETA I, 19 BS]. 1653: Mihály vajda, igen hamarsággal szép hadakat késztite^a [i.h. 52 NSz. — *1599-re von.]. 1837: ily igen közel eső helyre gyalogis igen hamarsággal által mehetett [Dés Dlt 332. 6] * *lehető* ~. 1878: méltóztassék a ... Dézma adás vagy vétel iránt a Szükséges meg világosító feleletet meg ten-

ni, és hozzám A posta uttyán lehető hamarsággal el küldeni [Vh; Ks 118 Vegyes ir.] * *nagy* ~. 1737: Hadnagy Atyánkfia eo kglme az Patoczki Regimentibül valo ket kapitanynak, Vogel Fő Comissárius ura(m) eő Nga Comissiójára kételetenitett etczakának idejen nagy hamarsággal az Postatul 4 Lovakat fogadni hóllomezőig [Dés; Jk 124b]. 1736: az szövétnekes ifiak az ajtó felé kezdettenek nagy hamarsággal, csaknem futva menni [MetTr 388].

? hamartó ' '? 1702: Czegei Vass Daniell Uram ep Malmának is igen nagy artalmara Vagyon az ... Groff Ur eő Naga Hesdati malma mert Sohuntis az ur eő kglme malmatoll fogva egészen azon Hesdati Malomig semmi meredeke Serlője (!)^a nincsen melly mia el kell veszni Az mint hogy mű most az Rekeszekett bé hányatván az holt viz egészen az Felső Viz kérék alá jú az hamar tőig [WassLt Komáromi Péter kv-i malommester vall. — *Az 1 helye bizonyítalanul javítva].

hambár, hambár gabona/liszttartó láda; ladă pentru cereale/făină; Korn/Mehlkasten. 1647: Vagjon edgjk Hambarban köz Hsztt Cub. nro 5. quar. 3. Masik Hambarbanis köles Cub. nro 2 [Maros-illye H; Vlt 55/5415]. 1694: Va(gyo)n ebb(en) az puszta palotában egy Tölgyfa Talpacskara Zapok közze fenyő Deszkakbol csinált fedeles nagy Kambar (!), Szuszek, ezer veka Gabonanal több fer el benne, az fedele parkanyozot retez főben szolgálnak (így l) [Kővár; JHb Inv.]. XVIII. sz. eleje: Vagyon egy öreg hambar Circiter metr. 400 [Kv; LLt Fasc. 71]. 1777: az nagy Gabonás 8 szakaszban lévő Hambárával edgyütt belől az első hambarban vagjon vám török buza metr 9 1/2 [Abafája MT; JHbK XXXIV/20. 3]. 1742: á Kolosvári Tanács ki jűvén az Ispotaly hambárában nem találtatott gabona [Méra/Kv; Agem. C. 12]. 1761: fenyő fűrész deszkából tsinált két különös gabona tarto szakaszok avvagy hambárok [Spring AF; JHbK LVIII/1. 498]. 1770: Hambár három szakaszos [Bethlen SzD; Ks 20. XIII. 1]. 1807: találtatnak Két nagy Hambárák, mindenikben két két Rekesz [Nagynyulas K; DLev. 5]. 1814: a Gabonásnak ... eresze alat két rozsz Hombar ... Nagy jo Hambár ebbe vagyon az egyfike (így l) 31 Vék(a) Zabb [Sályi TA; RLt Rettégi S. inv.]. 1826: A Gabonásba ... Egy ujj SzüszeK, es egy ujj Szekrény ... Hoszszu Hambár öt, öt rekeszű [Szentdemeter U; Told. 41]. 1839: Egy 100 vékás hambárt seholt nem talalta [Kisesküillő K; Somb.]. 1857: van egy két osztályu — lakatokkal ellátott — jó hambár [Erdősztyörgy MT; TSb 34]. 1875: A kántori ház hijujában van a közel 100 kis véka férőjű, magtár hambára [Szucsás K; Rak 107].

Szk: *búzahordó* ~. 1750: vagjon az eresz alat egi derék jo buza hordo Hambár [Szamosfva K; JHbK LVIII/4. 4]. 1837: Egy buza hordo Hambár [Szentbenedek SzD; Ks 73. 55] * *függő* ~. 1844: A Malom ... az ajtó megett egy Függő Hambár, — avaték [Mezőbánd MT; TGsz 50] *

gabonatarló ~. 1812: Találatnak ezen Gabonásba egy Nagy és két kisebb Gabona Tarto Hombárok ... a' nagyobb mint egy 200 ~ két száz vékás [Szászfenyes K; Ks 76 Consr. 21] * *ijas-fijas* ~ fiókos hambár. 1816: Két nagyobb és egy kisebb ijas-fias Hambárd [Varsolc Sz; Born. IV. 41 Bornemisza Krisztina hagy.] * *lisztes* ~. 1832: Fedeles szűszék öt ... Lisztes Hambár [Sáromberke MT; TSb 26] * *magbúzahordó* ~. 1740: Magbúza Hordo Hambár nro 1 [Pálos NK; Ks 11. XLI. 32] * *maghordó* ~. 1771: Maghordo hambár 1 [Katona K; Born. VI. 7] * *vámbúzatartó* ~. 1786: (A malomban) Két Vám Buza tarto Hambár [Nagyalmás K; JHbK XXIX/36] * *vámos* ~. 1786: Pusztá Sz. Mihályi Malom ... Két Vámos Hambárja, egyik búzás a' másik Törökbúzás [Nagyalmás K; JHbK XXIX/36].

Ha. 1746: Hambárok [Ádámos KK; Ks 23. XXIb]. 1754: hambár [Bukuresd H; Ks 62/4]. 1775: Hambár [Máda H; JHb LXXI/3. 386]. 1786: hombár [Szopor K; MkG 36. F. 2 br. Alvinczi Gábor lelt]. 1791: Hambárakban [Mezősámsond MT; Berz. 15. XX/9]. 1800: Humbár [Hodor lev.]. 1810: Hambár [Doboka; Ks 76. Consr. 33]. 1813: Hombár [Kosesd H; Ks 111 Vegyes ir.]. 1816: hambári [Jobbágyfa MT; Bál. 67]. 1824: hambárakban [Szentdemeter U; Told. 41]. 1829: Hambár [Km; KmULev. 2]. 1830: Hambárok [Nagyiklód SzD; TLt Közig. ir. 1748]. 1838: hambár [M.bogáta SzD; Bet. 2]. 1839: Hambár [Mezőszilvás K; TSb 2]. 1851: hambár [Bogáta* SzD; Bet. 2. — *A. v. F.bogáta].

hambárfia hambárfiók; sertarul lázii pentru cereale/fáină; Schublade des Kornkastens. 1813: Borsó egy Hámbar fiába 26 v(éka) [Veresegyháza AF; Told. 18].

hambárforma hambárszerű; ca o ladă pentru cereale/fáină; kornkastenförmig. 1842: A papiros malom ... Papiros anyag tartó láda ... egy nagy láda vagy hambár forma rongytartó [Km; KmULev. 2].

hambárhely locul lăzilor pentru cereale; Stelle des Kornkastens. 1761: Ezen gabonás aloll feljűl jo ép fenyő fűrészes deszkával van meg padolva és vadnak benne hol három hol négy szál jo vastag fenyő fűrészes deszkából rakott hat hambárai azokon kívül három hambár helyei [Pagocsa MT; JHbK LXVIII/1. 17].

hambároeska ladă mică pentru cereale; kleiner Kornkasten. 1763: 1 Hambarotska [Kv; Tjk XVII/1. 17]. 1780: Vagyon az botban egj 3 rekeszű Hambarotska [Kv; Pk 6]. 1849: vagyon egy avas Hambarotska Fedele alól Nád felől pedig vinyike [Nagypacal Sz; Berz. 8 Fasc. 72].

hamburgi. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *róhábr* hamburgi rókaprém; blană de vulpe de Hamburg; Hamburger Fuchspelz. 1842: Az Natságos Úrnak egy bunda

prémezése hamburgi Roka bőrrel 50' Rf [Kv; Újf].

hámдарab bucată de ham; Geschirrstück. 1669: ket szankazo ham ... valami hitvan szakadozot hám darabok [Királyhalma NK; Ks 67. 46. 24a]. 1764: egy Székely láda vagy Szekrény Melyb(en) ... valami dírab darab szakadozot Hám darabok, és bőrök [Kál MT; Berz. 6. Fasc. 54. I. 2]. 1797: Holmi hám darabok [DobLev. IV. 775. 1a].

hámfa 1. kesa/kisefa; orclie; Ortscheit. 1581: Az Taligara valo Keolchyege. Chynáltattam fel herczet es ket hamfat d. 17 [Kv; Szám. 3/1. 3–4]. 1591: 30 die Jan(uar)y ... vettetem Szamot Gaal kowachyol ... Chynalt kett karikas Marok wossat az hamfakro valo wossat is Chynalt [Kv; i.h. 5/I. 10–1]. 1652: Két fel hercz vas karikakon függő két két hamfával [Görgény MT; Törzs]. 1679: Fel hercz, vasas hámfastól nro 1 [Uzdisztépér K; TL. Bajomi János inv. 85]. 1846: 2 új Muter 1 új hámfába [Kv; Újf. Augner György kovácsmester szám.]. — A jel-re 1. Frecskay 150, 474.

Szk: *esztergdán mélszett* ~ esztergályozott hámfa. 1780 h.: Taináltam esztergába metzett hámfát x. 30 [Szászváros; BK].

2. vasolvasztó kemence része; parte din cuptor de topit fier; Teil des Eisenschmelzofens. 1681: Vagyon ezen szín alatt vas valasztó Kemence, most mindenik jó nro 2. Fuvoja ... minden hozza valo eszközzel szaklya vasával, vas horgos hamfaival, torok vasával etc. mind jok [Vh; VhU 578].

hámfa-rúgó szikk, *dru* kb. féktelen; desfrinat; zügellos. 1688: Atkozodottis, hogj üssön megh az gutta, azertis in emenda lingvae. Hamfa rugonak is ezertis humagiumon convinctatassek [Kovácsna Hsz; HSzjP.].

hámfaszűj şleau; Ortscheitriemen. 1843: Három hámot meg varogattam 50 xr ... Egy hámfa Szíjat meg igazítottam 18 xr [Kv; Újf. Nemessági András szgy szám.].

hámfogas hámartató fogas; cuier pentru ham; Pferdegeschirrhaken. 1851: (Az istállóban) a' hám fogas ujtást vár [Erdősztygyörgy MT; TSb 34].

hámhúzás hamos szolgálat; prestație cu cai; mit Gespann geleisteter Dienst. 1673/1681: Hunyad várához tartozo Szabadossim, — alazatos Instancijákat megh tekéntvén, engedtem megh hogy Lovok az en szolgálatomba(n) hám huzastul, es embereim rajtok valo postalkodástul mentek legyenek [VhU 400 Thökölyi Imre ad. lev.].

hamis 1. calp, fals; gefälscht. 1655: Láttam Brassaj Plesher Szabonál ros aranyokat, mondám neki, hogy mérészeltél olyan hamis aranyat el venni [Kv; CartTr II David Nemeth vall.]. 1816: Az el lopott Pipának le-írása Mind egy öt tzolnyi magasságu egy és fél tzolnyi vastagságu, a' leg

fáinabb tajtékból, a nyakán, és az oldalán vagyon egy természet szerént való hamis ér [DLt 816 nyomt. kl 1582]. 1840: Az igaz hogy haragba voltam a' Feleségemmel 's ugy jöttem el Sz: Miklosrol, de a' Feleségem aztat hogy en hamis huszast csináltam volna; ki nem kiabálhatta; mert én soha sem öntöttem [KLev. Szász István (30) szabad székelly vall.] | mond meg igazán, ugy aztis hogy ki, vagy kik azon hamiss pénzekkel való élésben néked czihosid? [Usz; i.h. vk].

Szk: ~ monéta. 1769: Ki világosodván eő Felsege előtt Holmi Arany szín alatt vert hamis monetak(na)k folyása keményen parantsoltatik ..., hogy 1753. vert Aranyakat mellyek közül egy tiz krajzárnál többet nem érne magánosan, özve tévén az igaz Aran(n)yal Jol meg ismerszik azon hamis Moneta az igaz Aránytól meg ismervén el ne vegyék kigyelmetek [UszLt XIII. 97].

Sz: ~ kamarán kel. 1837: Aranyos Székben lévő birtokát bizonyító két betsű relatoriák hamis kamarán költék [RKA XXXIV] * ~ kamarán költ arany/pénz hamis arany/pénz. 1656: Tudom aztis hogy a mely ket szaz aranyat Ozdy Thamás ur(am) teőlle(m) potiosé el ueőn, es el tarta maganal egy pénzsel sem leue(n) eő kegyelminek ados, praetendalua(n) azt hogy ha eő azokat a Fejedelem(ne)k uiszi mind neki adgya, mert hamis kamaran köölt Aranyak [Kv; CartTr II, 905 „Steph. Razmany Senior allas Ada(m)” (41) vall.]. 1677: Minemü bajoskodási légjenek ez hazá(na)k a sok hamis kamaronak köölt, rosz ujj penzek miatt, njlván lehet kglteknél [UszLt IX. 76. 5 fej.]. 1726: mostan az Kolosvári Tömlöczben hamis kamarán köölt egj pénzsel való Vásárlásért detentus .. Deakot .. kezességén itelték el bocsátandatnak öt száz forint kezesség alatt [Kv; Tjk XV/6. 40a] * olyan .. mint briliáns a tarka hamis kövek közt. 1840: Gábor Kedves jo fiu ... Olyan a' több ifjak közt mint briliánt a' tarka hamis kövek közt [Kv; Pk 7].

2. hamisított; falsificat; gefälscht, falsch. 1583: Kozaruay annazzon Jllen vallasth es protestatott teón hogy Komornyk Myhálnak ezfele hamysan zerzeotth aal leweleth ... mynden Thörwenekben ellő Elewen Nelwewel Erötlenne teón, es mynden Czykelleben meg' erőtlentyte mynth az fele hamys leweleth [SLt V. 13 „Imreh deak Papay” a gyf-i káptalan not-ának kézírása]. 1647: minthogy ennszer negligalta az comparitiot* es az hamis cedola czinalast patraltatta tartozik az ketszeri nemozas(na)k onnussatis deponalni, es meg mondani kiuel iratta es fabricaltatta az hamis cedolokat [Kv; Tjk VIII/4. 224. — *Ti. a megjelenés az alperes]. 1656: En illyen okkal mentem feleségül Török Istvanhoz; hogy nemes személy legyen, mellyet en előttem nemzetsegem előt asseralt, valami hamis armalistis mutatot [Szjk 79]. 1703: hamis Levéllel köldult, hamis pecsétese Levelet csináltatott [Dés; Jk]. 1722: György Deák(na)k egy telenet s néhány veder bort adtanak, tsak nekik jo Relatoriát írjon az határról s ugy is irta osztán; azután is publicum volt az, mások előtt is hogy ő afféle hamis

levelek tsinálásához igen finumon jól tudott [Lozsád H; BK sub nro 262 Paulus Antalffy (40) nb vall.]. 1782: Székely Elek ... olyan ember volt, hogy egy két kupa borért hamar tsinált hamis Contractustis [Torda; KW Vall. 15]. 1792: Tordai Sándor, ... aszt monda, ... hogy az melj Mósjes földeket bír a Báltya Agillis nagyob Tordai Miháj azon fődekről Tordai Mihájnak ő irt Hamis Testamentomat [Szenterzsébet U; Borb. II Agilis David Hajdo (28) vall.]. 1841/1847: Megyei Al Ispány Pataki Daniel idei Aug 19ről tett hivatalos át írásában Darvas Jánosnak hamis levél készítéséért fiscaliter való prosequaltatását kéri [Dés; DLt 530d]. 1854: fiam Szentpály Sándor által erőhatalommal ... alattomoson koholt contractusok és hamiss Levelek által is öreg napjaimra minden tulajdonomtól meg fosztattattam [Kv; Végr.].

3. fals; falsch. 1561: Egy idegennekis ne legien zabad it az warosson mwy chinalassal etelit keresni ... Ha penig az probalasban valami hamis mwy talalhatik az wdebeli bíronak hatalmaual el wettesek [Kv; ÓCart.]. 1573: Balint Eotthues Balas fia Azt vallia Egi Nemes Ember gholcho vit oda es az azzonyawal Meg Merette, Azonba oda Ieot puskarneis, Mond az azzonianak ... ha Jambor leottel volna Meg ne(m) Merted volna de hamis vagy es hamis zingel Mers [Kv; Tjk III/3. 267a]. 1584: Aky penigh az Wasarbirotul vekat nem valt, es idegen wekaual mer az piachon, kith az wasarbirotul nem valtót, Azt a' vekath az wasarbiro el vegie es el ronchia, ha penigh hamisnak talaltatik Amith welle mertek Egy keőbeődigh ell wegie* [Kv; PolgK 10. — *Ti. a vásárbíró]. 1608: ha kinek hamis singit vagy fonttyiat talalljak ..., az melly marhat velle arult azt az polgar mind elveszy [Kvh; HSzJP]. 1653: Egykor soha Bethlen Gábor uramnak nem lőn mit tenni, hanem a maga-verette hamis pénzst abrogálni kelle ebben az esztendőben [ETA I, 141 NSz]. 1698: az városi ember gondolván hamis pénznek lenni, téssen hirt Polgár mester ur(amna)k eő kglnek [Nsz; KaLt. Apor István lev.]. 1745: ők I(ste)n és Haza Tővényivel (!) és Lelki isméréttel semmit nem gondolván, Kortsomárosságbeli functióban lévén hamis ejtelt tartanak [Torda; TjkT II. 59–60]. 1806: a bács ... az holott ha héjja* lészen, tartozik a bács utánapótolni, és a felett az hamis mérésért megbüntettetik a falusbíró által 3 magyar forintokig [Frákos U; RSzF 199. — *Ti. a megadandó túrónak és ordának]. 1841/1847: A Szelid vallomás át adatik minden hozzá tartozoinak Magistratualis Közfelperes Fő Hadnagy aanak: hogy az ezennel hamis levél készítéséért közkereset alá vettettet Darvas János ellen, a szükséges törvényes lépéseket tétesse meg [Dés; DLt 530d/1847 al.].

4. csalárd, hazug; viclean, mincinos; lügenhaft, unwahrhaftig. 1578: Az molnarokrais wygyazasa legyen, hogy az molnok haznat ygazan be adgyak, tekozlast benne ne tegyenek, az eőrlöket az molnoktól, walamy hamis magok hazna keresesewel el ne idegenitsek [Kisfalud AF; OL. M. Kamara

Instr. E. 136 Inreg. Fasc. 34 Fol., 104–6 V. Kovachoczy ut. Mathias Niary gondv-höz]. 1583: Zekel Margit Pal Deakne vallia ... az Theoreók Marthonné vallasa hamis [Kv; TjK IV/1. 166]. 1589: Hallottam aztis hogy hamisnak mo(á)da az eskuttekett Istvanfi Kelemen [Szu; UstT]. 1612: (Geczy András) mint affele PribeK, hüttöten Ember sok hamis practicaj által ... magat promoueaaltatta az portan [KvLt PLPr 73 fej.]. 1758: Mi Rézmíves Mester Emberek vagyunk, és ... mi mindent eleget dolgozunk a' Groff Teleki Samuel Vrnak ... a' ... Groff ... a' Vajdával Kardos Farkassal rajtnak meg veteti, kin Négy SustáKot ... ezen most meg neve(zett) Tökilletlen Vajdanak hamis Vadgya ... miatt sok különös Sattzoltatassaink vadnak [Nagysomkút Szt; TKI]. 1805: Fégyeri Dis=unitus Diaconus Avram Déák panaszzol a' Fégyeri Disunitus Papra, hogy holmi hamis fel adásokat tévén ellene nagyon üldözöbve vette, 's a' Templomból is ki tiltotta [H; JF 36]. 1847: Nő már mit érdemel az a' ki égy or(szá)gos fő igazgató széket mér meg csinálni hamiss elő terjesztéseivel? [Kv; AsztCLEv.]. — L. még FogE 199; RettE 364.

Szk: ~ at mond hazudik. 1582: Bakoné biztattia vala hogy valamint Akkor eskwttel, lassad hog most hamissat Ne mongy hane(m) mongy Igazat [Kv; TjK IV/1. 93] * ~ bírságot von családul megbírságot. 1653: Nyerges Janos monda nekem: Am el vittik az eördögök az bestye hamis lelek kurua fiat Meszaros Petert, czak az kuruakon menny hamis bírságot vont [Ne; KemLev. 1394] * ~ életű. 1736: Minden szitkozódások a férfiaknak, uraknak, nemeseknek, alábbvaló rendeknek ez volt: Aha bustya vére, lelketlen kurva fia, pogány kurvafia, számár kurva fia. Az asszonyoknak pedig ez volt Aha hamis életű, tűzrevaló, tűz kénjára való [MetTr 415] * ~ esküvés. 1593: Catus, Bachi Janos zolgalo leania vallia Ala menek az vram pinczejébe egi kannaua, ammegh en bort veok az kannaba, addigh eo az másik pinczenek eggik dezkaiait le vona, az pesseltis eleo boza, es egi forgachal az eleo ruhaiba kezdé ki venni, mikor fel mentwnk volna, az vram firtatni kezdé erette, vegre sok hamis eskwese vtan megh valla hogi eo dolga [Kv; TjK V/1. 345–6]. 1689: à menyem Aszony szigoru halalat az én édes Fiamnak nem tekente, sem pedig az eo sok hamis eskuveset ferhez mene [Nagykászón; BCs]. 1793: a' hamis esküvéssel mint valami toldozott, foldozott Berhével, akarták magak Szám adásakat Ötsém Uram előtt fedezni [Somkerék SzD; Berz. 10 Fasc. 77] * ~ htr. 1703: minden ember előtte visellye az eo Felsége hüsegere le tett Homagiumat és az eo Felségehez való hüsegben álhatatosan maradjon meg, hamis hireket, larmakot futást ne tsinállyon [UstLt IX. 77. 68 gub.] * ~ hit hamis eskü. 1614: Fodor Imreh Chykfalvi Nagj Martonnak atta magat hamis hütért [Kebele MT; UBeth.]. 1670: Ebeni Judit Aszszony confirmalta hogy többször meg nem esküszik, mely(ne)k ha eo kglme nem áll; különben, hamis hütben fogna eo kglme magát ejteni, melyről

mind az Eccl(esi)átul, es mind a Politiátul hiszszük melto büntetését, mint nyilva(n) valo hamis hütnek es I(ste)n szerzése megh moczkolásának fogja szenvedni, melytől I(ste)n oltalmazza eo kglmet [SzJk 108]. 1736: világosan Constál ... az hogy, kik légyenek Fidefragusok, és mi formán essék hamis hitb(en) [Dés; Jk 198b]. 1763: hamis az az Relatoria mellyet Pápai Uram irt, tudgya meg hogj megis keresem az hamis hitért [Udvarfva MT; Told. 44/15]. 1820: az hamis Hütért az Isten is meg veri [Várfa TA; JHb F. 48 Pataki József (44) lovas katona vall.] * ~ hitbe ejti magát. hamis esküvésbe keveredik. 1670: Ebeni Judit Aszszony confirmalta hogy többször meg nem esküszik, mely(ne)k ha eo kglme nem áll; különben hamis hütben fogna eo kglme magát ejteni [SzJk 108] * ~ hitben találtatik hamis esküvésen fogják. 1683: Dobai Mihály Atyankfia ... Hamis hütbenis találtatot [i.h. 193–4] * ~ hiten van hamisan esküszik. 1779: te Bogdányne hamis lelkü, hamis hiten vadtek Tusa Jakabbal edgyüt [Martonfva Hsz; HSzjP Andrias Gelei. (55) f.csernátóni katonabíró vall.] * ~ hitet tesz hamisan esküszik. 1570: Barbara Thakacz Istwan leanya azt vallya hogy Nagy Janosne bezely volt hogy az eo Eoche egy hitet theot az zeoleo feleol, Es Nem Mer volt megh eskenny, hatra Ment es ... Jgen ely veressedet volt, hogi eleh Jeot vgy eskwt megh [Kv; TjK III/2. 142] * ~ hitével kereskedik hamis esküdözésből él. 1691: hamis hütü lelek bestye lelek kurva fia, mert hamis hiteddel kereskedel [Dés; Jk] * ~ hitlős hamis eskü. 1797: Hamis hitlésben valaha czek tanáltattanaké? [Mv; Told. 42/24] * ~ hitü a. hamisan esküvő. 1568: Michael eotwes Zilagy fassus e(st), Tudom azt hogy hamis hitönek monda, eotwes gergel [Kv; TjK III/1. 179]. 1574: Annos Botta gasparne, Azt vallia hogy . azkor latta hogy Breda kywl az kezewel very az Zakanne kapwyat, Mondwan Zakanosne (!) Bestie hamis lytw Bestie kwrra, En Adossagomat kere(m) teolled, Te pedig lohayto ostorral Ieottel Ream [Kv; TjK III/3. 407]. 1584: Anna Iso Boldisarne vallia illie(n) modot zola hagionenak Zep Miklosne, hogy hamiss hwteó volna, es hogy eotet meg kerewlte volna [Kv; TjK IV/1. 365]. 1592: keouetem az kedtek szekit szidott engemet gyalazatos szitockall hamis hyteó beste lelek kurua fyanak, ky en ne(m) vagiok az en allapoto(m) szerint Jambornak tudo(m) magamott soha en hamissan meg nem esküttem tudaso(m) szerint [UstT*. — *A forrásjelzet a beste II. al. téves]. 1652: Buxa Istvanne .. Eyel Nappal szidalmazta az urat Wen embernek Wen kurvának hamis hitönek [Bód SzD; BK. Ki vid (!) nemes Mihaly (76) zs vall.]. 1684: Végeztetett ez is, hogy ennek utánna Ambrus Jánost és Tálás Istvánt senki hamis hütönek ne merészelve mondani, mert marad erette céh büntetésén fel mestersegen [Dés; DFaz. 14]. 1734: az D(omi)na I éngemet .. rut motskos szokkal illetett, diffamalt, fattjunak, jobbágyinak, hamis hitönek, jászolyban csinálnak mondott [Torda; TjKt I. 41]. 1772: el mértek éngemet hamiss hütönek erőss fenyegetés-

sel sok pirongatással és rettetésekkel nevezni [Hadađ Sz; TSb 21]. — b. hitehagyott, hűtlen. 1612/1613: Csereny Caspar perlódvén az feleségével, hamis hitőnek monda az feleségét ezt megh nem bizonyíthatta hanem az szek dian maraztta az azzonnak [Feketelak/Buza SzD; KJ]. 1642: Szeken lako Bako Annat hamis hitő tőlle el futot ferjetől ad 2das nuptias transmittalta es fel zabadtotta [SzJk 60]. — c. hit/szöszegő. 1656: Szilagi Lázlo hvttel köteles örökös Jobbaga... egy nehánszor el is szökött ő kglmetől Gauaj Peter Uramtól s hamis hvttűg lött [Sófva BN; Ks 41. B]. 1670: hoghya ... elsőkném, vagy bujdoklanám, hát átkozott és hamis hűtő legyek [SzO VI, 325]. 1723: Gáspár Mihály ... arra obligalta magát ... Hogy Sohais az Űr Tekei* Ur(am) földiről ... ell nem szökök, bujdosik ... mellette erős hűttel megh esküttem: Mégis mint hamis hűtő engemet is belé hagjot és ell Szökött Krizbára [Hévíz NK; JHbT. — *Tekei helyett]. 1762: az kik ... hűtősök voltak az miket el p(rae)daltanak ugí mint hűtő emberek l'uen ... keuano(m) à Jure fide fragúso(na)k p(ro)nuntialtassanak es ugy bűntetődyenek mint olla(n) hamis hűtők [Marosztgyörgy MT; Ks 67. 48. 31] * ~ hűtővő tesz a. hűtlennek/hitehagyottnak nyilvánít. 1639: maga szajabol hallam Gergely kouacznak, hogy azt halottam oda ki magyar Országba(n), hogy szekely Istua(n) hamis hitűve akarja tenni, s azért iöt haza hogi ki tizticza magat belöle [Mv; MvLt 291. 173b]. — b. esküszegővő tesz. 1569: Emlkezhetyk kegelmetheok Rea, hogj En kegelmetheokt Megh thalaltham egynehanzor Mjnd Emberym es leweleym althal: az en uram Jobbaga fevel. Monar Leorynch felwl ky Az En vramnak hytheos es keotheles Molnara wol (l) kyt Zakaryas Az en wram Jobbaganak felesége Atthja El zeokthethe (igy l), Ew thetthe, az en wram Jobbagiat hamys hythywwe Ew thwggia howa thetthe es hol Reytheogetthj [Nagysajó BN; BesztLt 62 Lukas Horwath Domby Gergely beszti bírőhoz] * ~ információ család tájékoztatás. 1693: Ezek miud egyk mint hogy tetemes hamissagok és illeten vadok, s hamis informa(t)ok; Tecczik a' Tiszt Ecclesianak Tiszt. Sarpataki N. Mihaly Esperest ... Gubernator Urunkhoz ... az Tiszt. Eccla credentionallsával expedialni, bővebb és igazabb informatoria, és hamis vadok(na)k ő Nsga előt valo megh hamisítására (igy l) [SRE 15]. 1735: mi részünkről pedig igen akarjuk, hogy Scrupulussa kinek kinek tollaltassék irántunk és ki tessék a Supplantátorok(na)k hamis információjok [Lozsád H; Ks 99. Győrffi József lev.] * ~ inkvizíció hamis vádaskodás. 1780: Reám nézve pedig igen fatalis volt, mert ez az selma, huncfut parasztágyból származott Lőrinczné Lengyel Rebeka, Szentmártoni posteritásnak tartván magát, ennek a sóvágó Kolosinak hamis inquisitioja mellett, 202 forintig executiot vitetett végbe rajtam [RettE 412] * ~ kalács/kalácspénz kb. család/hamis jüdásépénz. 1735: Tudgyaé, láttae, hallottaé, az Tanu nyilván és bizonyosson hogy Adán (l) Pétr(l) Pia Gliga és Dán Glodi Kilian Filipe és Cseben lako Zejk

Szimjion Fiára Zejk Jánosra hamis kalács pénzvetete(ne)k volna? [Cseb H; TKI vk]. 1766: Glis Thodor szánakodván ártatlan Szenvedésin*, megh vallotta, hogy edőtöt Petrucz János ösztönözte, hogy Petrucz Györgyre hamis Kalácsot végyen [Grohot H; Ks 40/9. Balog Iuon (40) jb. vall. — *Ti. az ártatlanul elítéltek] * ~ kalács/cs. család/hamis nyomravezetés. 1812: Sibiselen ... felvétetik Stéfu Csorna panaszsza Gávilla és Adám Muntyán ellen, egy el lopott ketskéje keresetéb(en) meljett Adám Muntyán à Testverire valo haragjában kalácsolt ki ... Itélet. az All peresek közül a' ki kalácsolt absolvaltatik, a kalatslo pedig az hamis kalácslásért, hogy 12 páltza ütésekkel büntetessék meg határozta(tott) [Petrilla H; JF 36 Prot. 4–5] * ~ kalácsos család/hamis nyomravezető. 1766: (A jobbágy) ... mindenek előtt megh vallotta, hogy edő volna az a' hamis kalácsos, a ki hamissan az ártatlan Embert el árulta, akit ezen hamis kalács vételiért Udvar Biro Ur(am) jól meg veretett [Grohot H; Ks 40/9 Petrucz János (56) jb. vall.] * ~ kalácsosság vkinek család/hamis nyomravezető volta. 1762: Meltsóságos Groff Daniel Sofia Vr Aszszony ő Excellentiája ... Bulzesten lako ő ő örökös Jobbágai ... kéz bé adással vállalanak Kezességet ... Deván az Migős Udvar tömletzében raboskodo ... Bulzesti Furgja Györgjért kiis hamis kalácsosságraért fogattatott el [Déva; Ks Dévai uradalmi ir. Bulcsesd 1746–97 Fasc. I] * ~ kereset kb. család. 1675: Die 3 Juny Mondré Pált citáltattuk hogy sok emberséges embereket megh chialván varáslásával és virgásságával megh károsított, s hamis keresettel élt, az Szolga Bironak adntuk f – d 12 [Kv; Szám. 34/LVI. 6–7]. 1783: Vásárra ottan lévő az Utt (igy l), megh támódta a Fiamatt hogy a Vetesitt tapodta volna és el vette Süvegít Nanya Makavéj ... Elég hamis kereseteken elő ember [Faragó K; Gyl. Oprika Lup (60) jb. vall.] * ~ lélek a. álnok. 1653: Nyerges Janos ... monda nekem: Am el vittik az eördögök az bestye hamis lelek kurua fiat Meszaros Petert, csak az ... kuruakon menny hamis bírságot vont [Ne; KemLev. 1394 Martinus Kolosi (35) nb. vall.]. — b. álnokság. 1764: Kováts nevű Praefectussa hamis lélekkel írott hazug informatiojára Bétsből 4ta 9br(is) hozzám indított Levelét Bátyám Uram(na)k vettem mig masok ellen folyt a Causa, addig ő semmit sem ágált, mikor pedig kettőnk között folytink inkább lehetett volna Bátyám Uram(na)k az én Contestalt Sinceritasomhoz, mintsem az ő hamis lelkéhez, s paraszt tudatlanságához bizni [Középlak K; Bfr]. 1812: ő Bátyám Uramék előtt is kész hamis lélekkel engemet le hazudtolni [Héderfája KK; IB. gr. Bethlen Sámuel kezével]. 1845: Hamis lélekkel akarja Balog István mostis a' szegény bepanaszoltattat meg károsítani [Dés; DLt 591] * ~ lélekkel bíró család, álnok. 1779: Ezt a hamis lélekkel bíró Kolosit, szemem láttára, ugy megveré az Isten az ő sokféle interessatioiért, hogy a szolgabírósból gyalázatosan kiveté [RettE 408] * ~ lelkiismerettel bíró/lelkiismeretű 'ua.' 1732: Méltostassék az Vr a Mgs Aszszony(na)k az iránt az minden gonos-

ságal . dorbézlo^a csácsogo, fecsegő, az Vrak házát ottan ottan becstelenedtető hamis lelki ismeretű ... hunczfut Ferkőről irt Levelemet meg olvasni [TKI Cseh Benjámin gr. Teleki Adámhoz. — *E szó *becstelenedtető* al. hibásan]. 1772: Irtam consiliarius Hutter urnak perceptoralis restantiam iránt, mivel ez az hamis lelküsmérettel bíró Bogdán Dénes azt költötte, hogy mely restantiák investigatioját in anno 1768 a tábla Székeli János és Butyka Mihály uram által tétetett, én mindenütt corrigáltam [RettE 273] * ~ *lelkü* 'ua.' 1670: Szilagyi Janosne ... monda Kotsis Ferentz(ne)k, no te hamis lekü (l), Ördögh lekü, Kutya lekü, miért mondd azt hogy az én fiam csak kenyér héjjal tartja az szolgálóját [Görgénysztimre MT; RLt 1 „Petri Szilagyi Cons. Margarita Nagy” (32) nb vall.]. 1688: Causa Székienis ... egy Seres Gyurka nevű Jnas menten hazamhoz jöven ..., őtt ijutt vendégeskedett ... es őtt ijutt velle, magamat ördög hitű(ne)k, hamis lelkű(ne)k szidott [SzJk 229]. 1745: Constal világoson citatoria Relatorium(na)k seriessiből, mi okon kellett nekem az J. ö Kglmét in jus attrahalmom, hogy tudniillik ... a Ns Város uttáján hunczfutnak, hamis Lelkűnek ... szidott és mondott [Torda; TJkT II. 44]. 1797: az Alperes a' Felpereseket szidta, motskolta, hamis Lelküzte ..., hunczfutok(na)k, hamis lelkű Irok(na)k teli torokkal kiáltotta [Dés; DLt]. — L. még RettE 219, 232, 262, 326, 366–7. * ~ *mina* 'p' 1690: sok utakon, módokon ellenünk készített veszedelmes praktikájtól, álno(ú)l forralt hamis minájtól, szent kezeivel védelmezvén [VassGy 94] * ~ *nak tél.* 1763: minden Leveleit, Contractussait eő Ngának a' Mlgs Királyi Gubernium hamisnak itülte és el rontotta [Koronka MT; Told. 33/31] * ~ *nyelv.* 1664: sok hamis nyelvek mocskolnak bennünköt hamisul s czalardul mint ha mi hivattuk volna be azokat az koborlokot ennek az szeghin Hazának pusztítására [Uzsl IX/75. 70 fejj.] * ~ *szo* hazug beszéd. 1582: Lucas Veres Coloswarien(sis) ... fassus est ... Tudom azt(is) hog az Azzony eg leant fogadot volt ... kinek eg parta Eowet es eg Zokniat Igrith volt, kit az leany eő maga meg valloth az feiedelem tabalaian az itileo Mesterek eleot, es sok Jambor eleot es Jllien modon megh tettcek az azzonnak hamis zowa [Kv; TJk IV/1. 29] * ~ *tanácsot tart* csalárd/hazug tanáccsal él. 1628 u.: Hites feleségem ... Torcziaj Giörg Vrammal Sogorommal egienlő akarotbol Magiar Orzagba(n) varadra Attioni fiaj kezesse Latogatni ki mentem vala hozsza valo Complicesivel egiőt hamis tanacziot tartua(n), hallatla(n) es nem tökelletes igaz hazassagba(n) eleő keőteles tarsasagot keövetven Diosi Anna ... en ream es maga szemeliere, vallot volna [SzJk 31] * ~ *tanú.* 1656: Ozdy Thamas ur(am) ... az Razmany Istva(n) teőruenyeben ualo fassiokot, melybe(n) hamis tanok lattatnak lenni ... az I ellen fordítottta [CartTt II. 10. 73]. XVII. sz. v.: (A kárt) En ram fogta hamis tanokot is allittot riam [Bikfva Hsz; UtI] * ~ *úton-módon* csalárdul. 1758: Udvar Jstván nevű Jobbágyának, és Feleség(ne)k Csuha Pannának min-

den lopástól, tolvajlástól, tolvajokkal valo tarsalkodástól ártatlan életék volt, kiket solia mind eddig a' napigis nem ismértünk más emberek jóvái hamis úton, módon kapdosók(na)k, hanem magok javokkal, 's sorsokkal meg elégedtenek mindenkor [Betlensztimiklós KK; BK]. 1772: a mostohafiai ölették meg azért az méltatlan bosszúságért, hogy azon pusztát hamis úton-módon, mint Achab a Nabot^a szőlőjét, tölők elvette [RettE 283. — *Bibliai utalás] * ~ *vallás* csalárd valomás. 1585: Anna hegedws Andrasne vallia ... ez Veres Paterne ennekem Ighir vala Ayandekot es penzert hamis vallásra Ingerel vala [Kv; TJk IV/1. 511–2]. 1586: Dabo Tamasne vallia hogy egy zokniat Ighir volt Neky Igyarto Georgy, ha azt latta volna hogy Rengheo Anna paraznalkodot, de en Ne(m) latta(m) sem vallott(am), eo sem Atta megh a' zokniat, eo sem kért hamis vallásra [Kv; i.h. 594].

Sz. 1673: Egesz Czehül Eő Kgek edgyütt leuen Szekelj Janos Vram Eszue szolalkoduan az szot az mint Eyte az sok hamis az egj Igazat el nyomhattya [Kv; MészCLev.].

5. *sziik* kb. álno(k), becstelen; viclean, perfid, mürşav; hinterlistig, chelos, schmählich. 1573: Olayos Myhal Azt vallia hogi voltanak az Bor Iwok keozot Zeoch Gergy es fekete Matte Az kartya Iaczason Egbe veztek, hallotta chigannak chalardnak hamisnak Monta Zeoch gergy Matet [Kv; TJk III/3. 224]. 1591: Annak feőleotte Jlljen giazatos zokal Jileteth hogy engemet hamis bironak mondott peng Jgaz embernek es Jambornak tudom magamotth hamis nem wagio(k) [Szu; UszT]. 1617: Elegge hallottam hogi zitta az zegenj antalfi matiat antalfi tamasne hamisnak Istentelennek, uakissanak [Kobátfva U; Pf]. 1627: hamissak vattok minyaian az Deesi biroys mind egez tanacziual es polgarial egetemben hamis ... ti mind egez varasul hamissak vatok, teys hamis vagy [Dés; DLt 345]. 1689: huzo vono hamis besyete' lelek kurva fianak szidot [Cőfva Hsz; HSzJP]. 1693: egykor halla(m) hogy monda Ferencz István Gelérd Jstvának miért akarsz engem kárba ejteni hamis be'stye lelek kurvafia [Szentegyházasolálfalu U; Törzs. János András (30) nb vall.]. 1729: az At Lelkével szidta és hamisnak pronuncialta [Dés; Jk]. 1771: Hamis az anyja, megérdemelné az ilyen projectator, hogy mindenféle életnek módja tőle elvétesék, s holtig orsójával, guzsájával keresné kenyerét [RettE 258].

Neglehetős valószínűséggel ide vonható a *kčv.*, szidalmazásban előforduló adalék: 1570 Martha Nagy Marthonne vallyia, hogy Lattha mykor Zabo Janos az feleséget ky wzte az hazból alah az uchán, Es azt kyaltya volt vtanna hamoch (!) esseh lelek kurwa Kardos Myklos kwitnya [Kv; TJk III/2. 35]. Már PP.nél ezt találjuk: Hamos Iniquus, Falsus vide Hamis, Ezt ismétli a német 'unbillig, unrecht, falsch' jel-sel megtoldva PFB. A fenti szöveg-beli *hamoch* tőhát tolvácség lehet *hamosh* v. *hamos* h. Az egy(bk)nt bizonytalan eredetű (TESz) címszónak ugyanis a régiségben volt *hamus* (HB) és belőle fejlődött *hamos* (JókK) alakja (Pals: MNyTK #1. 14; TESz). — E vélekedés más adalékok előkerülései csak fenntartással tartható számomra.

6. kb. csélcsp; flusturatic; flatterhaft(ig). 1590: az leant ... en ugy tarto(m) mint Jambort mert

engem Jamborul zolgalt ... nem paraznalkodo(m) velle ... azt mo(n)dom hogy en telle(m) artat-la(n) en se(m) parazna se(m) hamis ne(m) vagiok hane(m) Jambor vagiok [UszT].

7. kb. rakoncátlan; neastimpárat; schlau, unberechenbar (Tier). 1722: az Kanczák igen hamisak az Tóvis kertenn Csak ki rontanak [Ks Bíró János jb vall.].

8. 1747: Sok rend beli embereket hozzájok jarni láttam ... Marhakat Vasarlani tölők ..., de igaz Marhakat vasarlottak vagis hamisakat nem tudom [A.várca Sz; Ks 27/XVII].

Ha. 1586: hamiss [Kv; Tjk IV/1. 584b]. 1590: hamissok [Szu; UszT]. 1680: hamissak [Kv; RDL I. 158]. 1786: hamissak [Tarcsafva U; Pf].

hamisan csalárdul; in mod viclean; betruggerisch. 1573: Kis Antal vallia hogi ... Eotet Hennig Idezy Barat Istwan eleybe otth addegh perel vele hogi eo hertelensegebe Mongia azt Neky tahat hamissanis ely vened az en feoldemet, Mely zoert Zek teoresen hatta volt az biro, es zalogat vetety erte [Kv; Tjk III/3. 186]. 1583: Kozaruary annazzon ..., Jllen vallasth es protestatyiott teon ... hogy Komornyk Myhal leanyanak (igy!) halalos betegsegenek Jdeyn, Nemw Nemw Jstentelen hamys es alnok vallas Testamentom leweletth zerzetth es Jratotth volna, az eo Newewel az eo Eosteol maratth Jozaga es marhaya feloll ... Annak okayrth ... ezfele hamysan zerzeotth aal leweleth vgyminth hamysan esgonozul es Nem eo akarathyabol chynalt es zerzetth lewelet Semy chykelleben hellen nem hadua mynth az fele hamys leweletth [SLt V. 13 „Imreh deak Papay” a gyf-i káptalan notának kézírása]. 1591: tigeet fel peres uaida gergeli tigeet Jgien ruton zidot hamissan oztottal ria kertet [UszT]. 1627: eo Felseget hamissa(n) irt supplicatioikkal busitottak [Gyf; Bál. 40]. 1644: megh Eskeszem hogi hamissan eskwt megh Tobak Istwan [Mv; MvLt 291. 408b]. 1655: hamissan vöttek el az polgárok az eo marháját [Dés; DLt 43b]. 1719: Ha valaki hamissan akármely nével nevezendő Pénzt vér, ... halállal büntettetik [Torockósztygyörgy; TLev. 8/3]. 1759: Bod Andrásné Bartok Susa Aszszony azt mondja ..., hamissan mondja ked Anyam Aszszony mért eddig attá ked* [Albis Hsz; DobLev. I/292. 3a. — *Ti. az eladott földdarabot]. 1807: Katit bé árultam Mamának hamissan [Dés; Ks 87 KMN 369]. 1849: a fejer lapnak ... el hozását hamison mondgya Kelemen Béni, mert ugyan is a' fehér kalap nállam maradott volt [Kv; Végr. Vall. 51]. 1855: Zambori János azt írta volna hogy a Guraszádi határba igen szép 3 darab Erdő vagyon, hamison írta mert en ki jártam az egész Jozságot talaltam la Goronyét nevű Erdőt jonak ... de a más kettő tsak Ciher [Tatarésd H; Bet. 4 Ribitzey Antal lev.].

Szk: ~ (meg)asküszik vkire/vmire. 1570: Martha q(uon)d(am) Blasy Kolchar vallya ... hogy tawaly extendeoben Zekel peterne az Ew hazaban Syrwan panazolkodot ... hogy Az vrsten

ollyan Jgazan zegitse Barlabast Minth hogy hamissan ely perle Az en atthiamtwi Maradot hazat, Az en labam megh zegyek mykor en oda Megiek hozzaya, Mert hamissan Eskwek rea(m) [Kv; Tjk III/2. 16]. 1593: Teremiben lako Kowachi Jstwan fia Kowachi Mathe Jgi vallot megh Zegedi Gaspar es Zeóchi Gaspar eskwt polgar vrain eleot ... Az ket belcz eókeor feleol ... heted magawal eskwt vala hog' nem edwe volt, tudom hamissan eskwt rea [Kv; i.h. V/1. 331c]. 1767: a Tihoiak Tiho felöl valo határunkbol el vették (!) ilyen képpen: a Nehai Mltgs Groff Csáki Imre egy Lázár Gémán nevű Tisztje korbátsal hajtotta, s kényszerítette egy néhány Tihoi embereket hogy a határunkra meg eskügyenek hamison is ez előtt circiter 18 esztendőkkel [Galgó Sz; JHbK LIV/1. 9 Puskás Irimie (110 l) jb vall.]. * ~ esküvő. 1737: Miért kellett énnékem az Jket Juris Ordine p(ro)sequálnom világosonn Constál, hogy engemet ... mellettem valo Conjurator-társamat, Hamis-hittfiek(ne)k, Hamissann esküvők(ne)k pronuncióltanak? [Dés; Jk 253a]. * vkire vmit ~ köll. 1582: Marton Deak Requistor vallia, Ez az Azzony Aki veres Lukachra Az Iambor emberre keolteotte vala hamissan hog illien s illien kinchet talalt volna kiert az Zegeni Iambort meg Akariak vala chepegetny ..., kiert ez hitwa(n) Azzony Akkoris meg erdemlette volna Az halalt [Kv; Tjk IV/1. 48]. * ~ tess hitet. 1570: Marhith Thakacz Jsthwanné hallotta az Ew hazanal Azt Mongia volt eo neky Nagy Janosne, Byzon Jgen felek Jo kerekztania(m) hogy az en Eochem hamissan Theon hytet az zeoleo feleol [Kv; Tjk III/2. 142].

Ha. 1574: hamissan [Kv; Tjk III/3. 371]. 1583: hamissan [Kv; Tjk IV/1. 147]. 1590 k.: hamissan [Szu; UszT]. 1632: hamissa(n) [Mv; MvLt 290. 105a]. 1638: Hamissan [Somkerék BN; BesztLt 5 Steph. Erdely a beszt.-i főbíróhoz]. 1653: hamissan [ETA I. 66 NSz]. 1678: hamissan [Küküllővár KK; WassLt]. 1693: hamissan [SzJk 274]. 1722: hamissan [Kv; ACJk]. 1731: hamissan [Dés; Jk]. 1766: hamissan [Grohot H; Ks 40/9]. 1767: hamissan [Kv; Ks 11. XLVI. 46]. 1804: hamison [Dés; DLt]. 1823: hamissan [Radnótfája MT; TLt Praes. ir. 65/827].

hamisgat 1. hamis lelkűnek/hittűnek mondogat-/nevezget; a spune despre cineva că e prefăcut/-perfid; jn öfters falsch/ehrlös nennen. 1755: hogy különben hamisgatta volna nem emlékezem [Nyárádsztlászló MT; Sár.]. 1762: Tegnap az falu között ki volt az ... aki az Határpásztorokot Hamisgatta? [Peselnek Hsz; HSzjP]. 1765: éppen az Palfi Ferencz kapujágh bestelenítötte, hamisgatta Palfi Ferenczet [Tarcsafva U; Pf]. 1771: 6-to. Valaki magát illetlenül viseli a falu gyűlésiben vagy attáz, teremtéz, más(t) hazuttat, hamisgat vagy egyéb alkalmatlanságot viszen végbe, büntetődjék ad den. 24 [Szemerja Hsz; RSzF 94]. 1807: Erre egy más (!) hamisgatni kezdék mind ketten nevezgetvén egy mást hamis Lelkűnek [Tarcsafva U; Pf].

2. csalárdnak/hazugnak minősít/nevez; a face pe cineva mincinos; lügenhaft/unwahr nennen. 1725: nyomoruzott, nyuzottozott, hamisgatott, sal-vum sit szajunkban gazlott, törvenyunköt hamis-gatta [Kvh; HSzJP].

hamishitűség hamisan esküvés bűnében leledzés; faptul de a fi vinovat pentru depunerea unui jurământ fals; in der Stünde des Meineides Sein. 1737: A. in Merito Concludit. Exhibeált literale Instrumentumiból az Anak világosonn elucescál-nak, hogj az I. Hamis-lelkűnek, fidefragnak, perjurnak mondotta az At; ellenb(en) pedig az Inctus két rend béli exhibeált Documentumival semmit nem doceál, hogy fidefragus; vagj per-jurus volna az I. hanem olly Cavillumokkal es Subterfugiumokkal kívánna aggraválni az At, a melyek magokb(an) hamis-hitűséget nem invol-válnak [Dés; Jk 246].

hamisít 1. a falsifica; fälschen. 1582: kedwert Attiafywsagert Baratsagert adomanyért Bozwyert es félelemert Igazat nem hamissitok hamissat sem igazitok, hanem egy arant valo Igassagal akarok Mindennek az teörwenbe lenny [Kv; TanJk V/3. 257b].

2. hamisnak nevez/szid; a face pe cineva fals/perfid; falsch nennen. 1799: minek utána én is oda mentem volna a' Régiusok eleibe utánnam a' Tisztarto is bé jött, és midőn ezeket vallottam volna, engemet hamisitatt, hogy nem így volt, hanem más képpen [Náznánfva MT; Berz. 4. 31. N. 27].

hamisítás kb. hamiskodás; falsitate; Falschheit. 1789: Gergely Jánosné, hadnagyné asszony az elmúlt 1788-ba vetésnek idein az említett hadnagyné asszony hibából taplocai Lajos Péter és Lajos János katona személyeknek földét bé tanálván vettetni, mindjárt hogy az említett asszony hibáját megüsmérte ... ebből a hamisításból nem kíván deliberative hozzászólni az becsületes taplocai eskütség az irt asszonyság-nak [RSzF 289].

hamiskodás csalárdkodás; perfidie; Falschheit, Tücke. 1717: az kitől értette(m) hogy költ az az hir, eppen csak ram valo haragjából hallom hogy besteleniteni akarna, de Annak hamiskodása sem-mit ér [Kv; Ks 96 Bíró Mojzes lev.].

hamiskodik 1. csalafintáskodik; a face şmecherii; schelmisch/kniffig sein. 1805: tanultam, vagy inkább hamiskodtam és az időt vesztegettem [Dés; Ks 87 KMN].

2. haszontalankodik; a se purta rău; sich schlimmer aufführen. 1847: Rozát sem merjük ki vinni...; benn eleget hamiskodik [Kv; Pk 7].

Ha. 1806: hamiskadtam [Dés; Ks 87 KMN 321].

hamislelkűség álnokság; falsitate, perfidie; Hinterlist, Helmtücke. 1758: Az igazat mindenütt szerettem kimondani, melyért nem is minden ember (:s kivált a hamisságtól nem irtózó:) szeretett. A hamislelkűségtől s lelkem ismeretének megsértésétől s mást megcsalni tudva felette igen irtóztam [RettE 79]. 1764: Nem kevesebb kárt tészén külömb(en) Batyám Uram magának véle, mint nekem; mert ha jó Atyafiságb(an) maradhatunk vala, sok szép el idegenedet jussát recuperalhattyá vala Isten Segedelméből az én faradságom által Batyám Uram. Ki kalapátsolja ugyan el hiszem, mind azokat a' kedves Kováts*. Az Antecessorais Betze ilyen hamis lelkűsegeket kezdett vala s majd hasonló Credituma lén, mig maga káran meg nem ismeré Batyám U(ram) [Középlak K; BfR. — *Az ilyen nevű tt-ra való gúnyos célzás].

Szk: ~re indukál. álnokságra késztet/ösztokél; 1762: Az I szemtelenül hamislelkűsége erőszakkal kívánna az Birakot contra Constientiam inducalni [Torda; TJkT V. 143].

hamislelkűz hamis lelkűnek nevez, rég hamisgat; a spune despre cineva că e prefăcut; trügerisch/falsch nennen. 1728: avar Prostitualta hogy szallonnát lopott volna, ... s Tolvajozta, hamislelkűzte [Dés; Jk]. 1797: az Alperes a' Felpere-seket szidta, motskolta, hamislelkűzte ... huntz futok(na)k, hamis lelkű Irok(na)k teli torokkal kiáltotta hol egy előtt, hol mas előtt [Dés; DLt]. 1803: a' Nagy Mihály Szolgáját . hamis lelkűzni kezdvén tsak a' Földhez vágta [Berekeresztúr MT; Berz. 3. Fasc. 5. B. 1.].

hamislelkűződés hamislelkűzgetés (hamis lelkűnek szidalmazás); spunerea despre cineva că e prefăcut; jd. (falsch) Lästern. 1769: Ami penig a praetendált hamis lelkűződését illeti, engedetlen-ségét, zálog nem adó indulatját tartozván mindazonáltal nemes céhét az actor öglme in concreto megkövetni [Dés; DFaz. 25–6].

hamisol 1. vkít hamisnak nevez; a spune despre cineva că e fals/prefăcut; jd falsch nennen. 1562: 1540. Ez tájban Konstanczinápolyban egy Ibraim nevű fő török papot, ki a Krisztust praedicálni kezdette volt és Mahumetet hamisolja vala, ezt megkövezék a törökök [ETA I, 14 BS]. 1590: az Nemes Ember házan semmi hatalma nem volt az falús Bironak, mert tars nem volt az megh fogasba* s az eörzsesebeis nem Akart tars lenni, de ... nem kellett volna megh binnetek azt az Mihalt*, ha mibe hamissalod azt az Mihalt keresed teörüennyel [UszT. — *Ti. a gyilkoséban. *Ti. akire a gyilkos őrzését bízták]. 1655: Nem hallottam teőlle en, hogy az Birakatt átkozta, vagy gálázta, hamisolta volna [Dés; DLt 436]. 1688: Azert ha Dienes Kata megh tapasztaltatik hogy azon Fatensek ellen Nyelveskedik es Eoket hamisollya vagy közonsegesen vagy személyek-b(en), annyival inkább az Nemes Szék üldöket ..

a' Piaczon valo Hoher altal valo verettest el nem kerülí [Dés; Jk].

2. (vmilyen eljárást/nyilatkozatot) hamisnak mond/nyilvánít; a spune că este nedrept (despre un procedeu/o declarație); (irgendeine Handlung-/Erklärung) unrecht nennen/erklären. 1590: nagj dologh Janos vram hogj az mi feold oztaswnkat olj Jgen hamisolod, monda Chiomortan Janos te wagj az hamis ha ennekem mondod tizessegel kellene szollanod Eoregh Ember volnal [Szu; UszT] | Hallom hogy mondgia vala Chywtor Benedek Nagy dologh hogy az mi feold oztaswnkat oly Igen hamisolliatok [Bögöz U; i.h. „Benkeo Imreh Beogeozy biro” nyil.]. 1693: Constálván Réti Samuel feleségének Nemeti András Ur(am) ellen mondotta mocskos szavai, hogy praedicationt hamissolta, rongyos Papnak mondotta; hamissan tanítani kiáltotta, faluból ki igazította, kardra fegyverre uttzára ki hitta, azért a' törvény szerint allyon kádra, s reclamállyon [SzJk 274].

hamisoltat vkit hamisnak nevez; a spune despre cineva că e fals/prefăcut; jd falsch nennen. 1599: Keonywes Antal ... valja: Az Ablakon keonyeokleottem vala kj es vgj zidalmazza vala Korchyolias Istwan az feleséget kurwanak mondwan, kyre az azzonny ereosse(n) hamissoltata az vrat mondwan hazzuch hamis [Kv; TJk VI/1. 371].

hamisoltatá: hamisnak nevezés; afirmare despre cineva că e fals/prefăcut; Falschnennen. 1599: Molnar Autalne Cathalin azzony vallya ... Amikor el futott akkor az azzonny mas hazhoz, akkoris az azzonny vizza zidalmazza az vrrat, az chiatfogast hallotta, es az azzonjtol hamissoltatasat az vra ellen es zydalmat [Kv; TJk VI/1. 370].

hamispéaz-verő persoană care bate/fabrică bani falși; Falschmünzer. 1698: Az Ngod parancsolattya szerént az hamis pénz verők dolgáról inquiráltattam, továbbráts ellenek p(ro)cedálok [KaLs Simonffy Mihály lev. Nsz-ből].

hamisság 1. csalárdság; viclenie, perfidie; Falschheit, Betrug. 1582: Pulacher Istwan vram vallya, Az nyilwan vagion hogy az Azzonnak vadlasara Az veres Lukachot meg fogatta Az feiele(m), mywel hogy kinchet talalt volna, Ez Azzony penigh eg leannial akart rea eskenny, De veres Lukach meg Mente teorweny zeren magat. De chak kewes hog az Azzony hazugsaga es hamissaga miat el nem veze az Veres Lukach [Kv; TJk IV/1. 47]. 1655: illyen választ tőn Csepregi Mihály Úram, az ti Czigánságtok, hamisságtok, alnokságtok, es Istentelenségteben nemis elegytem magamat [Kv; CartTr II. 895]. 1678–1683: az kúsegh igazsagh az igazsagh hamissagot nem kivan, de azkj magat, az masebol akarja hamis uton gazdagitanj, mas jambor embernek, megh romlasi nélkül nem lehet [Ks Kornis Gáspár kezével]. 1746: Bulzest nomine Pagi ...

Mélt(ósá)gos Possessor vr ő Excellentiájának à Familia Conspirálván őt hat emberrel és mint hogy az Falu nevezeti alatt p(rae)sumálták hamis Instantiát íratni serio confrontáltatván comperiáltatott hamisságok, amidőn kemenjen is az tumultatiot inditto kéménjen meg páczátatott nem külömben az hamisságban tanáltatott Gornyyk, és Rusz Danila keményen meg páczátattak és . Dominális Biro több Complex társaival edgyütt ab officio amoveáltattak [Bulzest H; Ks 62/10]. 1762: az ő Sok hamisságát ma egy Cantzallista Sem tudna le rajzolgatni [Oltszem Hsz; Mk IX. 109].

Szk: ~gal jár csalárdul cselekszik. 1773: Azzal Inczédit a tolvaj katona Lóna felé indította A kapitány mindjárt általlátta, hogy hamissággal jár azon katona [RettE 305–6] * ~ot cselekszik. 1782: hozzám oda jött a' Sogorom ..., és hírré tette, miként kívánt legjen kárt tenni Veress Márton nekünk .. melyen énis fel indulván haza jöttem, és elsőbenis a' Menyemet pirongattattam hogy, hogy merte azt a hamisságot tselekedni? [Torda; KW] * ~ot elváaszt. 1782: Urunk Bátyánk Tisztyének amovealtatasat kéri a Communitas remélvén azt hogy helyyében olyan jőne, a ki mintt ennek előtte valok közzül némellyekett sokakat Datumakkal corrumpalhatnak, és akkor mostan lankodozni kezdett hamisságokat el árosztának [Thor. XX/4] * ~ot költ vkire. 1582: Balas kowach vallya ... Ieowe hazamhoz Ersebet Azzony Zarnadi Gergelne .. Monda ... Engemet ... ez hitua(n) Azzony ig busitot vala megh es illien hamissagot* keolteot vala ream kiben Isten lattia hog semmith Nem tudta(m) es artatlan volta(m) [Kv; TJk IV/1. 47. — *Ti. azt hírlelte, hogy egy üst pénzt talált].

2. hazugság; minciună; Lüge | valótlanság; neadevár; Unwahrheit. 1621: Racz Jstuan, monda Egresi Jstuanak hogy az ti dolgokot nem igazsagh hanem hamissagh tenekedis szinten vgi mondom, mond meg az Bironak ha banod [Dés; DLt 345]. 1779: hogy Legények vasvillákkal ottan Leselkedtek volna a' marháék behajtok 's pásztorok után tiszta hamisság semmit abba nem tudunk [LLt Fasc. 79. 3]. 1823–1830: A számadást én vittem, és nekem nehezen esett, hogy hamisságot kell írnom, ezért sokszor fél tréfával, fél valóval példálóztam [FogE 199].

Szk: hitét ~ba hagyja esküjét megszegi. 1591: Magdalna Markos Benedeknek varos hiteos zolganak felesége vallya hogj Nekjes be Adta kezét Janos a' Serfeozeo, Az leannakis kezét fogha, es eleottwnk Igy zola, Az hatalmas Isten vgy seghillie(n) hogy el veszle, de vgia(n) Ne(m) veowe el, hane(m) hwttit hamissagba(n) hagia [Kv; TJk V/1. 96].

3. álnokság; falsitate, prefăcătorie; Hinterlist, Heimtücke. 1714: Az Polyáni* Joszág felől a miképpen mais az Atyafiak asserállyák és az Polyáni emberek(nek) hamisságokat Causallýák hogy nem akarnák hogy Ngod meg venne [Egerbegy TA; JHb XVI/11 Harsányi N. Miklós kezével. — *Aranyospolyáni]. 1773: A confessiójo-

kat odaadták, de az is hamisság, mert nem úgy hisznek magokban, amint ott vagyon. [RettE 302]. 1804: szőrszál hasagato hamisságot szerető ember [Ádamos KK; Pk 5].

4. család; íselátorie; Betrug. 1822: Szarvadi Farkas Ur ... Elei érdemek után Uri Rangba él, 's mégis egy bilétet a Kolosvári Komedia háznál százszoris használni nem szégyenli, hol észre vétetvén hamissága ki-üzettetett [KLev. Gergelyfi Bénéiamin (28) kibédi ns vall.].

Szk: ~gal él. 1653: Énnékem elég nagy károm volt ez nagy csudálatos pénzváltozás. Mert én nem vihettém soha el azt, hogy valamely fejedelem a maga-verette pénzt letegye, és magát megalazza. De Bethlen Gábor evel az álnok hamissággal élvén, más embereknek egész országzerte igen nagy kárt tud szerezni [ETA I, 141 NSz] * ~ban talál. 1736: Tisztarto Ur(am) ő kglme ... Dez-málás(na)k idején hamissagb(an) tanálta* [Récse F; JHbT. — *Ti. a jb-ot].

5. kb. csalafintaság; smecherie; Falschheit, Schelmerei, Kniffelei. 1807: 6 rend büntetést kap-tam az hamisságért [Dés; Ks 87 KMN 216].

Sz. 1718: a' gyors hamisság a' lassu igazságnál sokszor többre megyen [Kv; Dlt 507] * a gyors ~ gyakran el nyomja a lassu igazságot. 1727: maga láttya s tapasztaltja az Aszszony hogy a gyors hamisság gyakran el nyomja a lassu igazságot [Darlac KK; ApLt 1 gr. Haller János br. Apor Péterné gr. Kálnoki Borbálához].

hámistráng hámkötél; sleau; Geschirrstrang/tau. 1736: (A hintón) az hámk szélyes bőrből, nagy csattosok voltanak ...; az hámkban rendszerént kötél volt az kit hám-istrángnak hittak úgy az tartója is az hámnak kötél volt [MetTr 367]. 1750: 8 Hám Istrángért a Talyigas hámhöz H. flor. 80 [Kv; Szám. 70/VIII. 17]. 1789: 10 Pos-tillion hám Istrangokert 3 Rfr. 20 xr [Déva; Ks 95].

hamisul álnokul; in mod fals/perfid; betrü-gerisch. 1664: az mi peng ezek között késérveseb még sok hamis njelvek mocskolnak bennünköt hamisul s czalardul [UszLt IX/75. 70 fej.]. 1777: Az Inctak ... Házambol hamissul el lopván némű nemű jó féle kalárisokat, praetendáalom hogy . à Deliquensek Convincaltassanak [Déva; Ks 114 Vegyes ir.].

hámkötél istrang; sleau; Geschirrtau/strang. 1725: 4. Pár hám kötelékért a' tajigás lovakra den. 96 [Kv; Szám. 54/IV. 24].

hámlik 1. foszlik; a fi pufos; flaumig sein. 1797: tisztességesen éltek kenyérrel, ollyal min-denkor, hogy hámot [Sszgy; HSzjP. Szabo Jo-sefné Sára (39) vall.].

2. héját/kérgét leveti; a se coji; sich abschälen. Sz. 1653: Így lón akkor Erdélynek dolga. Mely hitbéli változtatás* megerőtlenítette a nagy feje-deleket, egymástól elidegenítette a népeket; és az alatt a nagy szultán Szulimán mint eszes ember

ezt látván, akkor hántá a hársot, mikor hámlik vala, és az alatt magának tevé és foglalá a magyar birodalomnak jobb részét [ETA I, 28 NSz. — *A hitújítás, reformáció].

hamma-, hammas 1. hamv, hamva-, hamvas

hammas-almafa almafafajta; un soi de már; Art Apfelbaum. 1721 u.: a Siko tserében ez a ketto mosolygo alma fa, a Patak martban pedig hammas alma fa [Atosíva MT; MMatr. 183].

hammászik '?' 1839: Hetenkénti szolgálat tétel Extractussa ... 3 napos* 2 Hammásztak [Libánfa MT; Born. G. XXIVb. — *Ti. heten-ként három napot szolgáló jb-ok].

Valamelyes valószínűséggel a címszó 'ham' -ével számolhatni.

háamol hámba fog, befog; a inháma; (Tier) einspannen/schirren. 1770: (A jobbágyok) ökre-iket el adgyák s, azok helyet Kantza Lovakot s, teheneket szereznek s, azokat jármollyák, há-mollyák, szántnak vetnek [T; JHb Fasc. I].

háamor forjerie; (Eisen)Hammer, Eisenwerk. 1571: az tiztartók ... Jobaginkat valahol akartak chak el foglaltak ket varhoz és az Soo Aknahoz hamorhoz [SzO III, 314 a székely főren-dek az ogy-lez]. 1591: Az Bagy Katona Antal leot kezes Az olah falui Janos Balasert Es fiaiert Janos Gergelyert ... ha teortennenek menny mind aknako(n) hamarokos (l)* Es mind Nemes Embe-rek hata meget s minde(n) szabad helieken megh foghassak eeket [UszT. — *Tollhiba hamorokon h.]. 1649: Urvölgyi Kővago Matyas ... Varo-somban meg akarvan telepedni ..., mivel az jo kővago mester Ember hamorimra nézve szükséges képen kívántatik ő is penigh igereti szerint ... hamorimra ... engemet hiven es igazan tar-tozik szolgálni es hamorimra ... tartozik ... az Vass követ ki szolgáltatni [Vh; VhU 268—9 Zolyomi Dávidné I. Bethlen Kata ad. lev.]. 1681: Sándor András hamorhoz való szolgálta volt [CsVh 98]. 1710: Maradok az Ur kőtelles szolgálja es Rationistaja az o flisége Hamoran Fél Csik szeki Danfalvi Lukác Péter [Dánfa Cs; BCs]. 1780 u.: karátson tájban Hámarainkat a' hideg meg fagylalván a lovainkat teletetni szerte szálllyal az országban ki adgyuk es egész Martiusig oda Vadnak, míg Tavaszra kelve Hamoraink meg indulhatnak [Torockó; TLev. 14/2]. 1846: a bel-kerék* jó, Korongjával, Karikájával, darékvasá-val mind hámoron készült lett volna [HSzj lisztelő al. — *Ti. a malomé]. — L. még CsVh 69, 71—2, 87, 99, 115.

Szk: ~on/ra (be)szolgál hámorban jbi szolgál-atot teljesít. 1609: tudo(m) hogj Mihaj Barra-bas hamorra zoigal uala [Szentgyörgy Cs; BLt 3 Fich Bálint (49) ns vall.] 1680: Petrus Farkas de Dánfalva (60) ... Andreas Böjte (80) ... ia-ten-tur: tudgyuk hogj Gál András és Christoph Balás az hámoron szolgáltak, ... Ferencz Már-

tont pedig tudgyuk, hogy hámoron szolga volt [Dánfva Cs; CsVh 75] | Joannes Péter de Karcfalva (60); Joannes Boros (75) fatentur: Gidro Gergelyt tudgyuk hogj hámorra szolgált, fahordó volt [Karcfva Cs; i.h. 78]. — L. még i.h. 84. * ~ *ról megment* hámori jbi szolgálatról mentesít. 1609: tudo(m) hogj Mihálj Barrabas hamorra zolgal uala adigj suplica Becz palne utan hogj meg menthe az hamorrol hogj menthe az hamorrol (így!) ugj kelle kezibe az Jozagj öt zolgalta ozton Becz palnet [Szentgyörgy Cs; BLt 3 Fich Balint (49) ns vall.].

Hn. 1793: A Hámor feinél (sz). A hámor Fűrészre előtt (k) [Csomafva Cs; EHA, GyHn 26].

hámorbeli hámori; de la forjerie; aus dem Hammerwerk, Hammer-. 1679/1681: Udvarbíró Vramtol függ minden Tisztek(ne)k, Sőt hamorok béli mesterek(ne)k, Safarok(na)k is terminálvan idejek, azok Praefectus Vram híre nélkül Udvarbíró Uram által meg ne változtassanak [Vh; VhU 677].

hámorház clădirea forjei; Hammerhaus/stätte. 1673: Az hámor ház ... Ez ház mellett két kő kamora ... Ezekből nyílik egy nagy fenyő boronából rótt ház [Cszs; CsVh 42]. 1677: Vagyon ezen hámor házban vas rúdos, vas hevederes 14 vas karikás másáló kompona [Madaras Cs; i.h. 49]. 1703: Az hámor ház végében találtunk két bőltosos kő kamrát [i.h. 118]. — L. még i.h. 49–50, 91, 96.

hámorhely loc pentru forjerie; Hammerstelle. 1746: A Felső mezőben van egy nagj darab vas futató hámor hely, a hol vasat futtatott [M. hermány U; Berz. 16. XLIX/25].

hámorl. Csak szk-ban; numai în construcție; nur in Wortkonstruktion: ~ *béres* argat la forjerie; Hammerstallknecht. 1680: György Ferencznek az attyát is úgy tudom, hogj hámorl béres volt és úgy szolgált [Szentdomokos Cs; CsVh 72 „Mich. Kovács de szent Domokos” (60) lib. vall.] * ~ *bíró* jude la forjerie; Hammerrichter. 1673: Ferencz Márton hámorl bíró [Dánfva Cs; i.h. 45] * ~ *eszköz* unealtă de forjerie; Hammerwerkzeug. 1703: Tekintetes nemzetes csfk szent mihályi Sándor János uram elő kegyelme ... az elő felsége csfk vas hámorának mostani inspectora hivatván bennünket azon hámorra a végre hogj az hámort és az hámorl eszközököt, hámorra szolgáló személyekkel együtt inventálnók [i.h. 117] * ~ *faragóember* dulgher la forjerie; Hammerzimmermann. 1680: Bőjte Lőrincz hámorl faragó ember volt [Dánfva Cs; i.h. 77] * ~ *fűrész* ferăstrău de forjerie; Hammersäge. 1680: Blasius Tenkely ... (70) ... fatetur: ... Simo Ferencet is tudom hogj hámorl fűrészre szolgált [Göröcsfva Cs; i.h. 84] * ~ *fűrész* cel care lucrează la ferăstrău forjeriei; Hammersägearbeiter. 1680: Michael Imre (70) ... Franciscus Illyés (26) ... tudgyuk aszt hogj Jakab János

Tanko Mihály* ... az hámorl fűrészesez voltak [uo.; i.h. — *Köv. még két név]. — L. még i.h. 83 * ~ *harangotska* clopoțel făcut la forjerie; Hammerglöcklein. 1815: egy kis Hámorl Harangotska van kötel darabból (l) a' nyakába* kötve [DLt 862 nyomt. kl. — *Ti. a tehénébe] * ~ *jószág* teren/bun al forjeriei; Hammergut. 1695: találtunk ... egj szén Csűrt. Ezen épületek körül kerteket, leczes kertel lévő, az egész hámor bé kerítve; mely hámorl jószágon vagyon két öreg kapu, és három kisebb kapu [CsVh 116] * ~ *kovács* fierar/făurar al forjeriei; Hammerschmied. 1680: nem tudom, hogj Ferencz Márton két ökröt adot volna kapitány uramnak kiszabadulásáért, de tudom aszt, hogj hámorl kovács vala [Vacsárcsi Cs; i.h. 85 Emericus Ferencz (62) vaskőhordó vall.] * ~ *polgár* 'p' 1677: István Ferencz hámorl polgár [i.h. 56] * ~ *szolga* slugă la forjerie; Hammerdienstknecht. 1677: Vagyon vas futató kemencze, melyhez vagyon két bokor fűvő alá való futató hely; ennek fűvő hajtó kupás vízi kerekít az felső kemenczéhez vitték, mert a mely ott volt, az hámorl szolgál is azt mint mondják, el romlot [i.h. 53]. 1680: György Ferenczet tudom, hogj mindenkor hámorl szolga volt [Szentdomokos Cs; i.h. 73 Michael Szócs (42) pix. vall.] * ~ *szükség* nevoiele forjeriei; Hammerbedarf. 1681: Ezek a madarasiak ... hámorl szükségre sóót, elegendendőt annakidejiben és elő nagysága szükségére vasat is tartoznak szállíttatni, szállítani [i.h. 99] * ~ *tiszt* funcționar la forjerie; Hammerbeamte. 1677: Mulctae: ... Hámorl tiszt pecsétinek meg nem becsüllése fl.12 | Csiga kötelek szokot csináltatni az hámorl tiszt az másunnal szállítandó kenderből [i.h. 57–8, 61] * ~ *vasverető* forjar; Hammereisenschläger. 1680: Petrus István de Dánfalva (30) ... tudgyuk hogj Gál András hámorl vasverető volt [Dánfva Cs; i.h. 76].

hámosos I. *mn* hámorl; care aparțin forjei; dem Eisenhammer gehörend, Hammer-. 1677: György Balás azért szolgál, hogj hámosos földet bír, egyebiránt nemes ember [CsVh 55].

II. *fn* forjar (cel care lucrează la forjerie); Hammerangehöriger. 1665: Csikszeki szent Domokosi Illyes Balint Hámosos [Bál. 61]. 1677: Ha nemes emberis penig a ki hámosossal perel, de ugyan csak az hámososok forumát kel követni ha actor [Born. XXXIX. 57]. 1680: Gidro Benedek hámosos volt, de Endes Miklós uram szabadtotta ki két esztendeig való szolgálattáért [Karcfva Cs; CsVh 78] | Cserei Péter hámosos volt béresképpen [Vacsárcsi Cs; i.h. 85]. 1695: (Az ökröt) ell kellett volt adniok tíz forinton, az mint az hámososok referálák hűtők szerint, hogj teljességgel kárba ne mennyen [i.h. 116]. 1711: Antal István Hámosos (24) [Madaras Cs; Born. XXXIX. 50].

Szn. 1593: Hámosos János Deak [Szu; Uzt 9/43].

hámorörzö. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *há*s casă de gardă la forjerie; Hammerwachhaus. 1677: Vagyon az udvar kerítésén az hamor örzö házhoz közel, fa sarkon járó egy félszer deszkás kapu [CsVh 53]. 1703: Még is tovább menvén találuk az hámor örzö házat, egy kemenczével és kéménnyével együtt [i.h. 118].

hámorverő hámor pöröly; baros de forjerie; Hammerramme/vorschlaghammer. 1786: Malleus major vulgo Hámor verő [Km; RKA].

hamos 1. hamis 5. jegyzet

hámos igavonó; de povară; eingespannt/ge-schirrt. 1794: Egy Vass szoru kancza, hámas [HSzj *vasszörü* al.]. 1852: A' Lo világos pelyszörü, paripa, zömök, — nyereg alatt farkas lépésű, jó hámos [Dés; DLt 1066].

Szk: ~ *kanca*. 1817: egy Lutzi nevezetű hámos kantzát adott [Nagyernye MT; LLt]. 1840: Gyenge István is hasonlóképpen jelenté magát, hogy egy hámos kancáját gonoszul levágták [Jenőfa Cs; RSzF 105–6] * ~ *ló*. 1609: Az hamos louak zwgiweok (l) mosasara adtam 1 1/2 Bytel Eczetet [Kv; Szám. 126/IV. 337]. 1722: A Pej hámos Lovak szépek, ..., Jo hámosokis, kár volna Postára hurczolni őket [Fog.; KJ. Rétyi Péter lev.]. 1803: Ha valamely gazdának jármos ökre, hátos- vagy hámos lova elkárosodik, nyolcadnapok alatt számot adni ... a pásztor ... tartozik [M.hermány U; RSzF 193]. 1852: Köteles hámas lovakan, s ... ezeknek szopo csitkoín kívül semmiféle más marhát legelni meg nem szenvedni [Dés; DLt 180] * ~ *lófiú*. 1803: A hámos, hátos- és előttük járó kisbőbnemű lófiúnak bérek* mindenről egy véka búza, egy kenyér és 6 krajcár [M. hermány U; RSzF 193. — *Értsd: pásztorbérük] * ~ *marha*. 1828: az jármos, hámos, postálkodo és más egyéb iga vono marhák [Erdősztygyörgy MT; CsS] * ~ *ökör*. 1827: a Falu ezen közön-séges gyűlésében meg másolhatatlanul végeztetett hogy ezen esztendőben a sellérek se hamos se jármos okreiket és tinajikot az ökör csordába ne hajtsák [F. rákos U; Falujk 162 Barabás Áron not. kezével] * ~ *postáló*. 1806: negj hámos posta ló [HSzj *csikó* al.] * ~ *pejló*. 1842: Ket Hamos pej Lo [TSb 27] * ~ *paripaló*. 1851: Egy pár hámos paripa lovamot elvittek a' Greniczerek [Dés DLt].

Sz. 1761: (Barcsai Jánosnak) deáksága s esze is lett volna, de híjába való embernek a jó hat hámos ló, ha kocsisa nincs hozzája való [RettE 118].

Hu. 1759: Hamas [Palatka K; Kp III. 174/189]. 1780 *h.*: Hámas [Szászváros; BK]. 1831: Hámas [Dés; DLt 332. 1, 2]. 1833: Hámas [Nyárádsztanna MT; MvLev. 8].

hámoz¹ hámba fog; a inhäma; einspannen/-schirren. 1713/1793: Tavai tsikot ki ne vigyen

szabadon ha tsak nem hámozza [A.csernáton Hsz; SzékFt 30].

hámoz² 1. hímez-hámoz

hámozott curăţat de coji, cojit; geschält. 1848: Hámozott szilva mandulával négy kupa 48 xr [Görgénysztimre MT; Born. G. XXIVd].

Feltűnő, hogy adalékaink között maga az igei alapező nem fordul elő, sőt PP-ben és PPB-ben sincs *hámos*, hanem csak *hámsás* 'decortatio' *hámsom* 'decortico', *hámozott* 'decortica-tus' címszó.

hámszj şleau; Geschirriemen. 1744: Dirib darab hám Szij Nro 19 [Buza SzD; LLt B. 181].

Szk: *paraszt* ~. 1697: Edgj paraszt hám szijj [Borberek AF; Mk Alvinczi Péter inv. 4].

hámtartó-fogas cuier pentru hamuri; Geschirrhaken. 1835: Az hosszu Istáloban ... Egy hám tarto 's egy kisebb Fogas [F.zsuk K; SLt Vegyes perir.]. 1840: ezen Istáloban Cserefa hídlásokkal van a' Lovak álló helye meg pádolva, és vagyon egy hám tarto fogas is benne [Doboka; Ks 76. 32 Conser.].

hámtartó-lánc opritoare; Geschirrkette. 1797: Egy pár Hám tarto Lántz [M.igen AF; DobLev. IV/777. 12].

hámtáska geantă/buzunar de ham; Geschirrtasche. 1590: Szygyarto Daniellel Miveltettem Chinalt egy Lora valo hamot d. 75. Jsmege Chinalt negy hám taskat f—d. 40 [Kv; Szám. 4/ XIII. 7 Gr. Wass malomszám]. 1597: Zigyarto Balindtl ... hoszot wolt el az kocys hiremnelkw 4 haamtaaskat [Kv; Szám. 7/XIV. 35 Th. Masass sp kezével]. 1598: Zigyarto Balindtl az Oregbiktwl az Tataroknak keszitetet kocyhoz es lowakhoz 4 haamtasakat ... d 40 [Kv; i.h. 7/XVIII. 43 Th. Masass sp kezével].

hámtő 'p' 1587: Egy Bokor ham teot veottem p(ro) f — d. 6 [Kv; Szám. 3/XXXIII. 19 malom-szám]. 1597: Az fel herczre chinalt Gal kowacz hamtw — 105. Az kiséfara chinalt egy hamtw — 103 [Kv; i.h. 7/XIV. 34 Th. Masass sp kezével].

hámtő-karika 'p' 1649: Balint kowacznak fizet-tem ... czinalt, az szekér felherczének ket uegire jstrangh tarto uasakat, Hám teő karikákat . D 20 [Kv; Szám. 26/VI. 529]. 1829: Egy ujj Hamtő karikat tsinaltam magam vasomból [Mv; LLt].

hámtő-vas 'p' 1592: fizettem Gal kowachinak Ezen kerekék es Tengel wegh zegek chinalasitol hamted wasaktol, Talner wtkeődeőkteől f 1 d 32 [Kv; Szám. 5/XIV. 116 Rppel Péter sp kezével].

hamu 1. cenuşă; Asche. 1584: Sophia Zeoch Ja-kabne vallia Zolgalo leany valek ... Latam ezt

Zabo Catotol, hogy az Zoba Ayto eleot kewzeob keowet fel vewe es Sowal s hamúwal hinte megh az helyet es Hirser Martonnewal háromzor leptete Altal | Zabo Cato oda Jeofien kere teollunk egy feizet, a feyzeuel fel fezite a kúzeobnek keofet es Alaia sot hamat hintűen A kwzeobeot esmeg heliere fordita Herselnet penig háromzor által hagata raita [Kv; TjK IV/1. 216, 221]. 1629: hallottam hogy ... az Varga eczakanak idejen gyertyawal jart volna ot az hazheyan s talan hammat vetette volna el [Kv; TjK VII/3. 125]. XVIII. sz. eleje: Mikor Nagy Ember hal meg ... A koporsot ... hozzá kel csinálni a koporsot a mivel akarják bé vonhatták, apro s fejez szegekkel kel meg verni, mint egy — más fél véka hamat kel szítálni a koporsóban alája [Ks]. 1736: Mikor koporsóban tették, a koporsónak az fenekire némelykor tettek, gyalu alól kihullott forgácsot, némelykor hamut, azt szép gyolcs lepedővel bécínálták vagy bévarrották [MetTr 401]. 1763: az gjertya hammat el vetvén, abbol kapot fel az tűz [Torda; TjKt V. 154]. 1780: néked mi szükség anyi lovakat vásárolni hiszem vagyon egy lovad, nem elegszel meg azzal, az lovakat nem adgyák hammuert [Fintoág H; Ks 79. XXXIX. 2]. 1784: ugy számolt a' meg égett föld mint a' hammu, s egy eke szántot most annyit, mint másszor három napjáb(an) [Gernyeszeg MT; TL. Málnási László ref. konz. lelkész gr. Teleki Józsefhez]. 1797: Mü Torotzkai Communitas ... közönséges meg egyezett akaratkunkból ... Czupar Mihállynak, Brotár Andrásnak, Kriza Ferentznek, és Bosla Ferentznek, kiket ... az általak ... hiven folytatottat Peres ügyünk oltalmazására s már most a' Felséges Segedelem által mint egy az hamuban tsillámlo regi Szabadtságunk (:Privilegiumunk:) ki keresésére fel választattunk vala ... adtunk teljes hatalmat [Torockó; TLév. 5/13]. 1805: egészen hammuvá lett | a hammu közt a Leveleknek némű némű fantsikait meg tanálták [Torda; KvAKt Mss 363]. 1810: vettünk két versben két fát 2 két véka Zabbal, s egy egy véka hamuval ..., a hammat ..., most gyűjtik [Sóakna MT; Born. G. IX. 4 Zuga Gora (36) vall.]. 1837: adja Isten hogy Házomat a' tűz langja égje meg, hogy a' hamvába tántzollhasson [Dés; DLt 568]. 1837: (Az erdő) fáját a falu Szováta használta, hamvat Égettek 's egyébb Szükségre is hordották láttam a Szovátaikat ott fákat faragni Szenet hamvat Égetni [KelM]. 1861: éppen mikor a' hivek a' Templomból jöttek ki O. Fenesen mondhatni tűz tengerbe léptek, ... 37 család csak a' hamvába jár [Gyalu K; Rak 64]. — L. még FogE 210.

Szk: ~vá tess feléget. 1661: az Pogani Ellen-ség az orszaghot többire hamuva, s, porra tőtte volna [KJ]. 1761: Ferentz Lörintz azt beszéllette az ő házánál, hogy ha ötet nem nézte volna, eddig hammuvá tőtte volna, a' Molnár János házát [Szászszatván KK; BK. Ferentz Mihály (23) j b vall.].

Sz. 1769: ha harmad napig katona lehetne, egész Ertsének hammat a széllal futatná el [Nagy-

ercse MT; Told. 3a]. 1800: Ez így meglévén, mely dolgaimért — azt felelé a fenn írt Lörintz Menyhárd — megládd Imre Gergely gazdam, erre megfizecz: a házodnak a hammat a széllal elfutatom [Jenőfva Cs; RSzF 167].

2. 1854: nem akarom, hogy szeretett kedves es jó feleségemnek az egyébaránt is ... felette haszontalan páradás el temettetésemmre tett költségeknek kéntelenített meg fizetése által is könnyeket facsarjak ki szemeiből, A rothadásnak egyformán jó a leg drágább mint a leg oltsobb portéka, mindenikből egyforma betsű hammu lesz [Kv; Végr.].

3. hamuzsír-főzéshez való hamu; cenușă pentru potasă; Asche für die Pottasche. 1818: A Hamvat pedig könnyen Szekérrel hozzá járulható helyre magok^a tartoznak fel hordani, hogy a Huta szekerei az Üstökhöz^b szállítsák [Jakó, Hamuzsír 74 szsági hamuégető szerződés. — ^aA hamuégető munkások. ^bA hamuzsír-főző-hutában lévő üstökhöz.].

A hamuzsír-főzéshez való hamut a hamuégetők többnyire a erdősegek fának égetésével állították elő, a kíméletlen erdőpusztítás nyomában jelentkező faszúke azonban rákényszerítette a hamuzsír-gyártó birtokosokat a falusi lakosság tűzhelyhamujának felhasználására is. Bánffy Ádámnak a Kalinnal (Sz) szomszédos Várerdejével kapcsolatos elszámolásából erre nézve ez a kijegyzés idézhető: 1846: az Rezen^a a hamusírra alkalmas fák nagyon megkevesesttek, ennek kipótlására tsak hogy mentől több materiát készítessek, az Falukon szedettim fel hamut [Jakó, Hamuzsír 90 A teljesebb szöve. hamuzsír al. — ^aA Rézhegységben (Sz)].

Szk: ~t éget. 1609: Hamut egessenek maszor es edgyik az szappanosoknak szappanért, es fagyúert [Kv; Szám. 126/IV. 51 ellenőri megkegyezés malomszám-hoz]. 1770: az erdőt szabadon Vagtuk a' melyik tetczet ... de hamat nem egetet Senki nálunk [Babuca Sz; JF].

Ha. 1636: hammat [Mv; MvLt 291. 64a]. 1769: hammat [Nagyercse MT; Told. 3a]. 1780: hammuért [Fintoág H; Ks 79. XXXIX. 2]. 1789: hammuból [Asszonynépe AF; DobLev. III. 657. 3a J. Kovács (58) nb vall.]. XVIII. sz. v.: hamvat [Ks Kerti Oeconomia]. 1817: Hammuvá [Torda; KvAKt Mss 363]. 1823: hammuval [Radnótfája MT; TLt Praes. ir. 65/827]. 1839: hammat [Libánfva/Görgény MT; Born. G. XXIVb]. 1840: Hammu. Hammut [Hordák H; i.h.] | Hammat [Libánfva MT; i.h.].

hamuégetés hamuzsír-főzéshez való hamu égetése; arderea cenușei pentru potasă; Aschenbrennen für Pottasche. 1819: nintsen mivel éjlek hamu égetéssel mind el pergelődött a Testi ruhám [Jakó, Hamuzsír 63 Kurnits Illés tehetős hamuégető telepesgazda panasza].

hamuégető hamuzsír-főzéshez való hamu égetésével foglalkozó bér munkás; muncitor care se ocupă cu arderea cenușei pentru potasă; Aschenbrennarbeiter (für die Pottasche). 1637: Algye Kirzte ... Hammu egeted [Kucsuláta F; UC 14/42. 189]. 1688: Andrej Zegerán ... Hamu égető [A.porumbák F; Ált Urb. 11]. 1818: Már

Esztendeje és egy néhány Hónapja, hogy ezen Hutánál lévő Hamuégézők tellyességgel tsak kenyeret vagy mált és lisztből készült valami habariztat esznek minden nap egymás után*, a nélkül, hogy valami vetemény vagy zsír vagy pedig hús járult volna közben, még tsak az Innepi napokban is [Jakó, Hamuzsír 66 M.patak (Sz) hamu-égézőinek panaszos kérelme a Bánffy-családhoz. — *Az 1817–1818. évi szörnyű erdélyi éhínség idején].

hamuhordó. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~bárka ? hamuhordó láda; ladă pentru transportarea cenușii; Lade zum Aschentragen. 1840: egy hamu hordó Bárka, eladatott 20 xr [HSzj bárka al.].

hamus (külföldi) kelmefajta; un fel de stofă din străinătate; (ausländische) Textilart. 1620: Egy Vegh Olasz posztotul f 1./Egy Vegh Beőrkéöstül f 1./... Egy Baal Hamustul f. 4./Egy Vegh Hamustul f/15 [KvLt II/69 Vectr 5].

hamu-suber ? hamuelzáro lap/lemez; placă de cenușar; Aschenschieber. 1852: Egy nagy Plattenes Kementzéhez ... Egy Lang Szoritto Suber 13" hoszu 14" széles ... hamu Suber 6" kvádrátt [Kv; SLt Vegyes perir.].

hamuszín hamuszürke; cenușiu; aschgrau. 1658: Egy Hamuszín szelyem eő Bst f. 10 [Kv; KJ]. 1667: ada kezében ... Egy ezüst fonállal szótt hammu szín előkötött [Llt]. 1681: attunk ... Egy veg hamu szín vagj kék Remekre ötven öt forintot [Nsz; UtI]. 1688: Vétetett Asszonyunk ő ngá Policseni Gjörgj nevű Görögtül Gombnak 2. lőt Sodrot hamu szín selljmet [Fog.; Törzs]. 1707: attunk egy hammu szín szoknyát vállastol [Kv; Pk 6]. 1723: Egy hamu szín Selyem bibor dolmány [Koronka MT; Told. 29/2]. 1732: Egy hammu szín Viseltes Sellyem Jáponika [Kv; Ks Kornis Zsigmond lelt. 3]. 1736: Az Gubernátor maga első nap* hamuszín bársony mentében, dolmányban volt [MetTr 397. — *Gr. Bánffy György Anna leányának gyalul lakodalmán 1702-ben]. 1748: olyan matéria, hamu szín premű szoknyát tsináltatott, hogy akár ki felvehetné [Torda; Borb.]. 1765: Hamuszín Virágos bársony mente [Szárhegy Cs; Llt Fasc. 96]. 1777: Egy Hamuszín Bunda [Nsz; JHbB 406-gr. Bethlen Rozália kel.]. 1781: 4 Sing Hamuszen Kanafász [Berz. 17]. 1792: visel ... hammo szín moldon Leiblit [DLt nyomt. kl]. 1801: 2 Sing hommu szín kanafász 40 xr [Déva; Ks 120. III. 7]. 1839: Egy hammu színre festett ágyfa [Kv; Ks 73. 55]. — L. még DanielO 96; MNy XXXVIII, 54, 133, 304; RettE 103.

IIa. 1726: hammu szín [Kv; Pk 6]. 1763: hammu szín [Hsz; Ks 23. XXIIb]. 1788: hammu szén [Berz. 8. F. 72]. 1814: hammu szín [DLt 507 nyomt. kl]. 1818: hammu szín [Kv; HG. Ádamosi Végh Zsuzsánna hagy.].

hamuszínü hamuszürke; cenușiu; aschgrau. 1632: Also Porumbaki Uduar ház ... Menesek szama Boregh szwrke kancza N 10. Boregh fako kancza N 10 ... Boregh hamu színw kancza N 2 [Porumbák F; UC 14/38. 186]. 1732: házba valo két hammu színü teveszőr süvegek [Kv; Ks 17 Kornis Zsigmond lelt.]. 1736: Hamuszínü Tafota gyapottal töltött, hamuszínü bagazilával bélelt viseltes Jáponika [CU]. 1845: égy hamu színü pantalon [Dés; DLt 1388].

hamu-szőrű hamuszürke szőrű; cu păr de culoare cenușie, cu păr sur; aschgrauhaarig. 1679: Bőreg Kancza Haimu szőrű fako, fekete farka, elegyes serenye [Fog.; UtI].

hamuszűrő hamuszűrésre szolgáló; pentru filtrarea cenușii; zum Aschenseihen dienend. 1849: Egy Hammu szűrő vas Tábla [Somkerék SzD Ks 73. 55].

hamutartó hamu tartására való; pentru păstrarea cenușii; zum Aschenhalten dienend. 1717: Az Czipo tarto kamara, melyben talaltatott egy Korpas hordo, egy kis hamu tarto kas, egy só tarto Désa [Abafája MT; JHbK XXXIV/20. 5].

hamaverő koppantó; mucarniță; Lichtschere. 1681: Medgyesse(n) vöttem ket paraszt gjertya tartot //30. Eöt hammuueröt [DLév. 2. XIII. Ba].

hamuvevő koppantó; mucarniță; Lichtschere. 1627: Harom Beczi giorgia (I) Tarto; Ket hammu veueó* [BLt Béli Kelemen lelt. — *E sző a bácsi óngyertyatartó al. sajtóhibás]. 1683: Egy Ezüst hamu vévő [UtI]. 1705: egy roz sz gjertya tartot hammu vévőjével [Kv; Pk 6]. 1733: már az asztal* ... minden készüllettel el volt készítve, ott ezüst sőtartók, estve ezüst gyertyatartók. ... hamu-vevők ... feles gyertyatartók voltak [MetTr 382. — *A lakodalmi asztal].

hamuzsír potasá; Pottasche. 1789: 2. Rosz Hordo, az edgyikbe Hammu Zsír, Hordostol 120. font Rf 16 xr 40 [Mv; ConscrAp. 8]. 1815: lehet egy igen jövedelmes Hamuzsír Hutát állítani, melyből könnyű szerrel ... képzelhetetlen nyereség vagon melyhez kívántató Summát a mostani szer felett való áron adandó Hamu Zsírra több Speculánsok készek a Familiának* anticipálni [Jakó, Hamuzsír 21 Bánffy Pál nyil. — *A Bánffy-családnak]. 1820: (A szilágysági hamuégézők) akkor fizetődnek ki, midőn a Hamu-zsírjokat bé adgyák [I.h. 62]. 1826: az Calcinirozás által egy Mása fekete hamu zsírból, 15 fontnál több apadás fel nem vétetik* [I.h. 81 Bánffy Ádám megjegyzései M.patak (Sz) hutaszám-ához. — *A tisztí szám-ba]. 1843: az erdőben a vstagabb és vénebb fáknak mint egy hatod része a földön fekszik, elrothadva még igen kevés van kösztük, mlt, tudásom szeréut, most még hamu zsírnak igen jól lehet használni, ha pedig elrothad,

akkor haszonvehetetlen [I.h. 72 erdőinspektori nyil. a rézhegységbeli erdők állapotáról]. 1846: Látván hogy jó Árron tettem alkut, s hogy a Rezen^a az hamuzsírra alkalmas fák nagyon megkevesettek, ennek ki pótlására tsak hogy mentől több materiát készítessek, a Falukon szedtettem fel az hamut, ugy szintén az kevés számban főzni szokott, zsidóktól hamuzsírokat meg vettem, azt a Fabrikákban vjra calcinírozattam [I.h. 90 Bánffy Ádám szám. — ^aA Rézhegységben].

Szótárban nem vonható ugyan ide, de a hamuzsír-fajták értékelési különbségét illető tájékoztatása miatt mégis ide iktatható a köv. kijelzés is: 1843: A búkfa hamuzsír a tszfánál^a drágább, mert fejérből [Jakó, Hamuzsír 72. ^aA közlésben sky!].

hamuzsírégető. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~ *kemence* cup-tor de potasă; Pottaschenofen. 1847: egy hamu sír égető kemence három szájjal jó állapotban [F. Árpás F; TSb 46].

hamuzsír-főzés fiertul potasei; Pottaschenbrühen. 1786: Hamu Sír főzéshez való Lapát 2 [Nagyalmás K; JHbK XXIX/36].

hamuzsír-főző. Szk-okban; in construcții; in Wortkonstruktionen: ~ *fabrika* hamuzsír-főző ház; casă/clădire unde se fierbe potasă; Pottaschenbrühhaus. 1820/1875: vagyon a Pusztá Rajtolczi Határon Hamuzsír főző fabrika [WassLt] * ~ *főző ház* 'ua. idem' 1847: A' Hammu 'sír főző ház — alatt a' víz marton, bikfa boronákból gyenge deszka fedél alatt — van benne két katlan [F. Árpás F; TSb 46] * ~ *üst* căldare/cazan pentru fierberea potasei; Kessel zum Pottaschenbrühen. 1786: Hammu Sír főző üst 5 [Nagyalmás K; XXIX/36].

hamuzsír-huta hamuzsír-főző-ház; casa/clădire unde se fierbe potasă; Pottaschenbrühhaus. 1815: lehet egy igen jóvedelmes Hamu Zsír Hutát állítani, melyből könnyű szerrel képzelhetetlen nyereség vagyon [Jakó, Hamuzsír 21 Bánffy Pál nyil. — A teljesebb szöveg *hamuzsír* al.].

Az erdélyi és itt is főként a szászi hamuzsír-huták működésének történetére nézve l. Jakó i.m. és az ott id. ir.

hamuzsír-tonna hamuzsír-hordócska; butoiăș pentru potasă; Pottaschentonnen. 1848: Hamu zsír Tonna husz ... 10 rft [Görgénysztimre MT; Born. G. XXIVd].

hamv *egysz v. tbsz 3. szem. birt. szr-gal; cu sufix posesiv de pers. a 3-a sg. sau pl.; in Einod. Mehrzahl 3. Ps mit Possessivpersonalendung: vkinck haló pora; osemintele cuiva; js Asche. 1723: el nyugodatt hamuait sémml esetben sertenem nem kívánnjuk [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1723–1830: nyugodjanak hamvai^a csendesen, ha csak hamuvá vált, mert azt hallottam, hogy testét behalzsamirozva hozták haza Bécsből Erdélybe [FogE 210. — ^aA Zeyk Jánoséi].*

Sz. 1775: Rútul járt volt egyszer ez az anyja hamvában nevedett Varsányi Zsigmondné leánya, aki is alkalmas személyű lenne, hanem szörnyű nagy, hosszú [RettE 353].

hamvarróspárga sfoară pentru cusut ham; Geschirrnähfaden. 1842: 25 kötés Hám varro spár-gáért fizettem 50 xr [Görgény MT; Born. F. Vc].

hamvas I. *mn* 1. hamuzsírke; cenușiu; asch-grau. 1847: Tökszőlőnek szörnyű buja fája és levele van s szeme ámbár szintoly apró, és gyéres; de ugy tetszik színe fejéresebb mintha hamvas volna [KCsI 13].

2. hamulúgos; de leșie de cenușă; aschenlaugig. 1617: Az Varga Andras kezebe(m) lata(m) az czipellest, hammas le czeopeges vala feolliel rajta, de kj czeopegesi es hammasa volt ne(m) tudom [Mv; MvLt 290. 25a].

Szk: ~ *kád* szapulókád. 1635: Batori Anna ot al az hám(m)ás kád mellett [Mv; i.h. 291. 56b]. 1745: Kriszta Zaharia és az öcse Kriszta Juon virattig haza jöttek egy marha bőrt hoztak es azt mingyárt vetették a' hamvas kádban [Szásznyíres SzD; Ks Kutos Todorné leánya Iuana vall.]. 1788: Egy hammas kád az eresz alatt a földbe bé ásva [Mv; MvLev.]. 1810: Egy hamvas kád a' földbe Rf 2 xr 16 [Mv; i.h. 23 Trincseni Mihály hagy.] * ~ *lepedő* szapulólepedő. 1804: egy hammas lepedő [Koronka MT; Told. 19] * ~ *üst* szapulóüst. 1793: egy nagy hamvas üst, mint egy 5 vedres [TL Constr.].

3. Csak szn-ben; numai in nume de persoană; nur als Personennamen belegt; hamus; cenușiu; aschig. 1732: Kürpördi Jánosne Hammas Sofi [Kv; TJK XV/9. 108]. 1793: Josef nevű fia ... imit amott keringet és Hammasnak hívták | mások hamvasnak is hívták minthogy többire az hammuba hevert [Bodola Hsz; Mk].

4. ~ *szerda* hamvazószierda; miercurea cenușii; Aschermittwoch. 1694: Februarus 24. Hamvas szerdán^a ebéd után 12 óraker jegyztettem el magamnak feleségül erdélyi főgenerális Bethlen Gergely uram 6 kegyelme negyedik leányát, Bethlen Kata kisasszonyt [IIAMN 333. — ^aA febr. 24-i keltezés téves lehet, mert a jelzett évben ez az ünnep 25-re esett]. 1806: Februarius 11a Hamvas Szerda volt [Dés; Ks 87 KMN 350].

◇Hn. 1677: Hamvaskút [Melegföldvár Sz; SzDMon. V, 162]. 1693: Hamoserge [Dés; i.h. II, 216]. 1699: Hammas völgyb(en) (sz) [Vécke U]. 1744: Hammás völgybe (sz) [uo.]. 1754: A' Hamvas bükk árka mellett (sz) [Szásznyíres SzD]. 1767: A Hammas Patak mellett (sz) [Buza SzD]. 1784: Az Hammas Bük Pataka Árkán feljűl (sz) [Szásznyíres SzD; ETF 91. 51]. 1807: Hamvas patakban [Buza SzD]. 1825: 'A Hamvas völgy nevezetű helyen (sz) [Vécke U]. 1829: Hammas vögy loka nevű helyen (sz) [uo.]. 1842: A' Hamvas Kutnál (sz) [Melegföldvár SzD]. 1857: Hammas utzában [F. rákos U]. 1864: Hammástó [Érhatvan Sz; Pesty, MgHnt 24. 87a] | Hammas-

kút [Melegföldvár SzD; SzDMon. V, 162]. 1875: hammas völgy aldülőben (sz, k) [Vécke U].

A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók. — A *bükk* tagos hn-i alakulatokban a jelzői előtag feltehetően erdőégre utalhat, a többi hn-i adalék esetében a névadási szemlélet a szerk. számára nem világos.

II. fn 1. szapulólépedő; lešier; Leinwand (im Laubottich). 1617: Az Varga Andras kezebe(n) lata(m) az czjpellést, hammas le czeopeges vala feolliel rajta, de kj czeopegeése es hammasa volt ne(m) tudom [Mv; MvLt 290. 25a]. 1768: Hammas alá való lepedő 1 [Mezősztyörgy K; Ks 23. XXIIb]. 1823: Hammasok Kés törölők [LLt Csáky-per 601. L. 1]. 1841: Hamvas Nro 6 Négy nyüstös cseléd lepedő Nro 2 [Egeres K; Ks 89]. 1843: vastag hammasban valának békötve [Bágyon TA; KLev. 7]. 1850: Téglázó ruha Hamas [Kv; Pk 5].

Szk: *szapuló* ~ 'ua.; idem' 1777: Szapullo hamas [Sáromberke MT; TGsz 54].

Sz. 1584: Anna Maradek peter felesége vallia Hallottam az Daroczy Ianos feleségeol ezt: Im vgmond ha az Vramnak holta teortenik, meeg az hammas fazakunk sem marad, ezenkeppe(n) sokat sapitot es teorte magat minth Azzony allat [Kv; Tjk IV/1. 309]. 1592: az orajat sem tudgyunk melybe el dúlatnak, mégh hammas faze-kunk sem marad [UszT]. 1781: ugy el perlem hogy hammas fazaka sem marad [A.csernátón; HSzjP Catharina Matéfi vall.].

2. bőrcserző kád; cadă pentru argăseală; Gerbottich. 1630: monda Cziki Gieörgj Kalmany Gergelynek, hogj gjanakodom hogj az en büreimetis oda uittek te hozzád az kik az en hammasombol el uezték [Mv; MvLt 290. 225b]. 1662: az Hammasbannis vadnak valami bőrk [Kv; RDL I. 146]. 1842: A' Bőret a hóhér mingyárt bé áztatta a' Patakba aztán a' Hammasba tettem s ott van mais — több bőrekkkel [Dés; DLt 564].

hamvaverő, hammaverő koppantó; mucarniță; Lichtschere. XVII. sz. eleje: Egy őn Gyertya Tartó hamva verőstől [MNY XXXVIII, 133]. 1697: Vass hamma verő [Szentmargita SzD; K-Gy]. 1721: Egy hamma verő [Abosfva KK; Ks 83]. — Vö. a *hamuaverő* címszóval.

♂ hamvavevő koppantó; mucarniță; Lichtschere. 1646: Veöttwnk egy Hamma ueneőt f — d. 15 [Kv; SzCLEv.]. 1651: Edgy Rez gyertya tarto Hamma vevőstől [WassLt Wass Judit kel.]. 1674: egy réz hamma vevő [Szászvárosi ref. lt. Halics Mihály lelt.]. 1684: Vér által* őt Hamma vevőt edgjet in Den. 10. Teszen f //50 [Uti. — *Értsd: vétettem]. 1739: Egy szép hammavévő ezüst táblájú szép tokjával [Szászkerék K; LLt Fasc. 96]. 1746: Egy hamma vevő, új [Vargyas U; DanielAd. 255]. 1749: Vas koppanto vagy is hamma vevő [Ks XXVIII. 8. 5]. 1767: Ezüst Gyertya tarto volt 10 ... ezüst Lántzon függő Hamma vevőjekkel egyűtt [Kóród KK; Ks 21.

XVIII. 78]. 1797: Asztalra koppanto vagy hamva vevő ... Ezüstes [Körtvélyfája MT; LLt]. — L. még DanielO 255; Apor Péter verses művei és lev. 386.

hamvazószerda Dies cinerum; miercurea cenușii; Aschermittwoch. 1835: Hamvazo Szeredán ki telik az ideje s akkor ő el fogja kezdeni a maga remek esztendejét [Kv; Szám. ACLev. 106].

hámvonás igavonás; tractiune, cărat; Lasttragen. 1718: Meg vad(na)k a 3. Fekete Lovak, ... az Hám vonásan kívül edgyik sem egjébre valo [Fog; KJ. Rétyi Péter lev.].

hancozás hancúrozás; zbeuguală; Herumtollen. 1850: A' gyermekek épek egéségesek mint a' makk, egész nap foly a' hantzazás itt [Kv; Pk 7].

hancozik hancúrozik; a se zbeugui; herumtollen/springen. 1852: Miklos ... mikor itthon van mind vele* hantzazik [Kv; Pk 7. Pákei Krisztina lev. — *Ti. a kis testvérével].

hanesik, hanesek 1. honcsok

handagat-hendeget alk handa-handát kiáltoz; a striga handa-handa; handa-handa rufen. 1653: Akkor kiáltották egymást a szászok, hogy a tatárral együtt nyargalt a kabalán: „Handa, handa, handa! Komm Hánész, komm Hánész, komm, komm Nanánder, Brader Pfiter”. No azért szollának tatárul a jó vitéz szászok, s addig handagatának-hendegetének, hogy alá menének és megegyezének a bassával és Bethlen Gáborral* [ETA I, 114 NSz. — *1613-ban a menekülő Báthory Gábor rovására].

handálgat alk »handa, handa« kiáltást hallat; a striga »handa, handa«; handa, handa-Rufe hören lassen. 1667: egykor érkezének az Tatárok handálgatni kezdenék s tétova szaladánk az ki hova szaladhata [KGy]. — Vö. a *handagat-hendeget* címszóval.

handgelt kb. zsoldelőleg; arvnă de soldă; Handgeld. 1634: 24 katonának hand geltet .. Trink geltet az ki katonának valo embert hozott [Ks 73. 55 Kornis Antal kezével.].

handstuk ?törülköző; prosop, ștergar; Handtuch. 1596: Bachy Thamasne Azzonyom egy vegh handstuk arraba tartozik f 6 [Kv RDL I. 65].

handstuk-gyöles ?törülköző-vászon; pinză pt. prosop; Handtuchleinwand. 1620: Az handstok giolcztul arra szerent uegiek az Harminczadgiat [KvLt II/69 VectTr 10].

handzfár (ívelt pengéjű) rövid kard; hanger; Handschar. 1573: Molnos Myhal Azt vallia hogy latta azt Kalmar ferenchne egy hancharal kenallia

volt az Sombory harminchadost [Kv; TjK III/3. 210a]. 1578: Aranyas hancsár twrkesek benne — 1 [MúzRadák. — Sulyok Imre kancellár lelt.]. 1585: Dely Miklos Karansebessy fassus est Azt Ne(m) latta ha kessele vagy hancharral sertette [Kv; TjK IV/1. 527]. 1652: Egy viseletes bársonyos veres ezüstes hancsár [Nsz; IB Reg. X. Fasc. 2 Bethlen István lelt.]. 1653: Az Ghörgh eduet Kemeny Simonnak, az Hanczarral egygyut* [KemLev. 1402 Meszaros Pál Fejér m. alispán végr. — *Ti. hagyja a végrendelkező]. 1673: Egy hancsár [Fog.; UtI 5]. 1688: Egy tokban egy kis hancsár [Beszt. Ks S. Misc. 27].

A RMFegyv. 64 csak hadzsárszerű markolatgombot említ, de — feltűnő — ezzel az a lútelkaink szerint jelentős kardfajtával nem foglalkozik.

Szn. 1679: Hancsár István [Bözödújfalú U; UszLt VII/59].

Szk: *ezüstös* ~. 1628: Egy Ezwstos Hancziar [Gyalu/Kv; JHbK XII/44.]. 1673: Egj ezüstös handsár veres bársonnjall boritat [Marossztkirály AF; JB. Bethlen István inv.] * *ezüstös-aranyas* ~. 1660: Zalagon wagion Machkasinenal Egy Ezustos aranyas hancziar egy ferfynak valo ezusth Aranyas karyka [JHb QQ Temeswary János reg.].

handzsár-kés handzsárszerű kés; csüt asemánator hangerului; handscharartiges Messer. 1589: Egy eoregh hanchar kees [Kv; Vegyes ir. I/2. 38]. 1657: Minthogy azért nem kevés tartásom vala attól, hogy engem is vagy fogni igyekeznek, avagy életemet is elfogyatni Magam ... hordoztam övem megett egy nagy hancsár kést, hogy ha házbau lészen a hozzám fogások, karddal nem forgódhatván, elsőben is azzal magokon ejtsem meg az halált; azután bár légyen énrajtam is, ha minék meg kell lenni [KemÖn. 146]. 1805: Egy Handsgiar kés német hüvelyben, aranyozott Tompach virágos hüvelyben, egy pár beléje járó késsel [Mv; TGsz 52].

Szk: *török* ~. 1805. Három Török Handgiar kés egész ezüst hüvelyekben, az egyike nagyobb és kék bársonyos, a' más kettő kissébb egészen ezüstel borított, egyike Klárisal ki rakott, damascirozott vasakkal mindenik [Mv; TGsz 52].

handzsáros ?handzsárkészítő csiszár/kardműves; armurier care face hangere; Handschermacher/Schwertfeger. Szn. 1673: Hangiaros Janos Nobilis Au(n)rum 50 [Torda; SLt R. 33]. 1700: Handsáros János [Kv; Szám. 40/II. 26]. 1721: Handsáros János [Kv; PolgK 47].

hanem 1. kizáró ellentétés ksz-ként; ca conjunctie disjunctivă adversativă; als ausschließend-adversatives Bindewort; ci; sonder. 1539/1675: Ezer forint keotel alat keotek magokat harma(n) küleon küleon, hogy soha azzal az Sententiaival elni nem akarnak hanem el szaggattjak [SLt 5. 10]. 1546: (A ménest) Ez yewe Nyaron, el ne walazak Egy masthol*, hanem Ezyg* Egyth yaryanak [Radnót KK; JHbK XXXVIII/19. —

Ti. a ménest. ^bErtsd: őszig]. 1561: Ha ualamily mester valaminemw ezwtet meg oluazt es azt o tolle plikben el akaria vinni az kie az mester azt meg proballya, ha az proban igazat tart az ew ielet ... Rea wsse ha penig' az probat meg nem allya tehat se ielet ne wsse rea se meg' ne feieritche hanem vgian ollyan mod'o(n) aggia ky az mint meg' otti [Kv; ÓCART.]. 1578: En Zamossy Pether feyedelmeuwnk Ew Nagha zolgaya wywarban en illyen wallasth es fogadast tezeok ... hogy en az waros keozzewl azt a hazath soha ky nem Akarom wenny, Megh nem Akarom Nemesitthetny Semmi okbul Sem en Sem Maradekym hanem az varossal egyetemben egyenleo terhet Akarok wyselnem mindenekben [Dés; DLt 202. — *Szív-i várban]. 1584: Tartozikis az poztos sowago az biro pechetire az fellwl megh Irt dolgokirth es Casusokba eleó Jwni Teorvinre de nem eleb hane(m) veczernie zekre [Torda; DLt 212]. 1592: Az hol azt p(ro)ponalta az Actor hogy tehenét wzettem volna be az zabad niomasbol ... Erre azt mondo(m) hogy en az zabad nyomasbol ne(m) wzette(m) hanem az vetes kertbeol [UszT]. 1618: Azon keözbe halam hogj egy azt monda hogj megh wtenek enge(m), az mas monda hogj ne(m) megh wtenek hane(m) megh uaganak [Kozmás Cs; BLt 3 Orbán Gergelyné ns vall.]. 1689: kgd eieli nappali faracsagat ne szanya hanem jarjon be mert sok tekozlas uolt szegény hazamnal [Nagykászón; BCs]. 1691: nem rú hanem az Vajna Mihaly keze mia holt meg [Kovácsna Hsz; HSzjP]. 1702: Ha ... a Földes Uraink ollyan Levelet producálnak hogy örökös Jobbágyi vagyunk, az ellen nem reluctatunk hanem fejet kell hajtannunk ennekutánnais mint eddig [Torockó; TLev. 4/3. 2b]. 1806: semmi Némű Törvény béli rémedium ellent ne-álhossan, ha-nem egyenesenn Desummáltassék mégis ezenn örökös vásár in-vigore meg-maradgyan [Vaja MT; SLt 12. V. 20 Vajai Sepsí Mihály hitese assz. kezével].

Szk: ~ csak. 1542: azon ewk meg eskewtthek, hog ha kewol walo ellensege lenne az haznak, ewk kethfelol walo ellensere nem wyselnek gon-doth hanem chak az kewlsewre [Fog.; LevT I, 17]. 1570: Sofia Kathank Symonne vallya hogy eoneky Almas Myhálnak az Atthya Montha hogy Neh feien egebwt hane(m) chyak az ew zereken az zomzedsagban [Kv; TjK III/2. 170]. 1606: Nem orzagh uta az ..., hane(m) cziak gialogh cóswen [UszT 20/231]. 1711: nalam anak utana nem is mert halni hanem csak bu-doklot [Vacsárcsi Cs; Born. XXXIX. 50 Lakatos Mátyás (40) pp vall.]. 1822: bizonyos hogy nem más felé lopodott az fa hanem tsak Csatánba* [Dés; DLt. — *Akkor a város tőszomszédos jbfaluja] *nem ~ inkább. 1584: Anna Meray Eotueos Thamasne vallya, Az Aniamat egikor meg kene, Mely kenes vtan nem Erze keonnebseget, hanem inkab giomranak es testenek dagadasat [Kv; TjK IV/1. 220]. 1637: azt soha bizoni semmi ratio nem mutatia hogj az eruagas miat eset volna szanto Martonnak vaksaga ... hanem

inkab tulajdonicza az io akaro! Uram Isten lato-gatásának [Mv; MvLt 291. 106b]. 1776: Az egész Farsáng nem vigaság hanem inkább szomorúság volt [Egrestő KK; GyL „Catharina Szeredai cons. Joanni Tompos de Csik Sz. György (54) vall.] * *nemcsak* ., ~. 1573: Kalmar Istwan azt vallia hallotta hogy Illemmodon feddeodet az felesége vele, Myert vgi Mond hogi eley (!) Zagatad egetet az Testamentu(m) lewelet Mert az my azban valah Irwa Nem chak en Rea(m) hanem harman Bernaldal es Layossal Nezet reank [Kv; TjK III/3. 170–1]. 1659: azo(n) ioszag-b(an) nem Cziak dotalicium Jussa leve(n), hanem minde(n) Pensez uta(n) s mind maga szallittot Jobbagi vadnak [Mv; Told. 1a]. 1722: Ha mikor Predikator marasztásának ideje jó, nem tsak az választott emberek^b, hanem az egész Megye egy-be gyűlvén marasszon Papot vagy botsásson el a' Patronusok Consensusával [HbEk. cons. hat. — *Ti. a presbiterék]. 1820: nem tsak ezenn ... kaszálo hely omlott eszve hanem egész Há-tarunk meg szenvedzett [Firtosváralja U; Pf] * *nemcsak* ., ~ is. 1592: Marta zekel Janosne, Margit, Zilagi Mihaline valliak: halluk hogi igi zol vala Zekel Janosnak Molnar Gaspar . neked az Nenedis, Meggiesi Boldi-sarneis az hugod kurua. Mert nem chak Antal Mesterrel zolliak hanem massalis [Kv; TjK V/1. 264]. 1687: Lent, Kendert is elégedendőt nem csak vetni, hanem el is készeteni tartoznak^a [Vh; VhU 200. — *Ti. a jb-ok, ill. jb-asszonyok]. 1729: Az Asz(szonyo)m(na)k nem csak edgy, hanem két levelét is vettem [ApIt 1 gr. Haller János gr. Kálnoki Borbárához Nsz-ből]. 1844: Nem tsak a' jó rend — hanem az egész fenntartá-sárais nagyon szükséges a' tisztaság [Dés; DLT 1366] * *nemhog* ., ~. 1679: nem hogy en tartozna(m) valamivel teneked, hanem te tartozol szokkal ennekem [Fog.; Szád.]. 1758: Elégge nevettem az atyafiaktól^a, s nem hogy vala-melyik csak egy darab kővel vagy csak jó szá-vával biztatott volna ., hanem .. szüntelen csak az én építésem forgott szóban közöttök [RettE 69. — *Egy holland köművessel való építkezése miatt]. 1800: Beretzkine nem hogy el ment volna hanem tsak ott fántalodatt és nya-kaskodatt [Dés; DLT].

2. kizáró ellentétés ksz-ként; ca conjunctie dis-junctivá adversativá; als ausschließend-adversatives Bindewort ellenben, de; dar; aber. 1597: Keömyes Andras .. wallia, Illien bezedeket hallotta(m) Chizar Peterneol .. ha kegmend megh fogtattia az leant bizony feiedre keresed, hanem iob el iktassad [Kv; TjK VI/1. 71]. 1599: Hogy Iutt azon Jobbaglom Buza vetisire, mely helyet fellyeöl megh specificaltam, zegeny Vram legh ottan el hadgiak az ket Inasth, hanem keor-nywl vezik zegeny Vramath chak eo magath [Dés; EsztMk]. 1677: En Gialakuthy eös fiú uagiok hanem gazdam azzonra zallottam oda à hol most lakom [Nagygalambfva U; BfN „Petrus Nagy alias Molnos” (80) lb vall.]. 1630: (A leány) azt mondja hogy ... az az Isten az mas vila-

go(n) az eö niakat tekerie megh ha eö megh eölte hanem halua let^b [Mv; MvLt 290. 192a. — *Ti. a gyermeke]. 1633: Sarkani Boldisar^a az Vatahazi határ dolgat az szerent tudia minden Rezeiben az mint az elseö vallo hane(m) ezel teöbíti hogi ... Nadasi Janos ... Az fa-lutol kert Egi nagi Darab feoldet [M.nádas K; RLt 1. — *70 éves jb]. 1689: Acta Danielis Dioszegi Provisoris Arcis Szomos ujjvá. Sok rend-beli ... macskolodasi a' sz: Ministerium ellen, és a' Sz. Társaságh ellen valo cselekedetei .. lehetetlen hogy tovaab a' sz: Társaságtol toleral-tassa(na)k, hanem mind Praefectus Uramat, mind a' Vármegye(ne)k fő tiszteit kell felölle requirálni [SzJk 235]. 1737: Monda Türi Ilona Aszony, nincs keze között, oda fell Van ládája Szabo Peternit, hanem fordulyan más nap (így!) [Ne; DobLev. I/142 „Catharina Költsei nb Joannis Fejervári cons.” (40) vall.]. 1765: itt Bethlenb(en) ennek előtte akkoris hasonló Tócsa es pocsolja volt mint most is, hanem száraz időben el szára-dott [Bethlen SzD; BK]. 1792: A' Gubitsot .. a' Kultsar köblit hét hét Márijásokon eladta 330 Vékát 's elis vitték, hanem az o Gubitsot .. nem vitték el [Hadad Sz; JF 36 LevK 76 Benkő Elek lev.]. 1840 k.: A Számtarto Rubri-cazott papirossa még a mult Esztendőben el fogyott, hanem csinált magának [Born. F. If — Csiki Sámuel lev.].

3. megszorító ellentétés ksz-ként; ca conjunc-tie restrictivá adversativá; als restriktiv-adversatives Bindewort: de, azonban; insä, dar; aber. 1635: arra emlékezem, hogy az Malom ház az regisegh miatt ige(n) el veszett vala, hanem Vayda Marton mas helyre fel eppitte [Abrudbánya; Törzs. Plese Nicolane (80) honesta mulier vall.]. 1638: immar elis niugotta(m) volt hazamba(n) hanem halla(m) azt, hogj mondja vala ez az Meszaros Jmreh fia, hogj ne banczatok io Uram hadjhatok beket [Mv; MvLt 291. 131b]. 1687: (Az) udvarház vagy(o)n egészszzen Csak sövénnnyel bé kerítve hanem mostan két szegeletre építettek bé sendelyezett két darab palánkot sövenből [Mocs K; JHbK LVI/6]. 1694: vagyon egy Mas Szeker szin helyeis, melynek minden Epülete, el sorvadot, elis veszet, hanem csak az oszlopai vadnak meg [Kövár; JHb Inv.]. 1726: Székely János és Terebesi Péter kétnapos Sellerek uol-tak hanem Székely Jánost ugj tudom hogj Kurtan Mihály bíróságában többetis hajtották [Pulyon SzD; WassLt Puskás Vaszily (40) jb vall.]. 1754: ezen heljet mind birták Vár hegy alljaiak Nagy erdös hely vala hanem Korpos Pál Lakatos Tamas keztek pusztítani derekasint [Ditró Cs; LLT Dobra János (60) zs vall.]. 1786: A' Vasbol a' Dézmát mind ez mai napig a Thorocz-kai Lakosak ki adgyák és adták, hanem az igaz hogy sokan Szegenyek lévén nincsen hannan fizesse [Torockó; TLv. 4/13. 36]. 1793: Az Buzák meg lehetősek ... hanem nem léssen annyi ka-longya mind mátzor [Szilágycsah; IB. Fogarasi István lev.]. 1817 k.: A Küküllő is igen nagy volt, hanem kárt nem tett [Héderfája KK; IB.

Útő Bálint tt lev.]. 1865: Miután a' hodájos szolgálja csak Nov. 1-ig 1864 szolgált ... Novemберre drágán kellett fogadni más szolgát helyette ..., hanem a' hodájos hajlandó néki ... egy havi fizetését 8 ftozt váltóban kifizetni [Kv; RLt ifj. Pataki József lev.].

Szk: ugyan ..., ~. 1647: Noha ugia(n) azt nem Comprobalhatta az Leany; hanem valami Azzoni Emberekett, hogi tentált legien [SzJk 66–7]. 1740: Az Vice Tiszteket örömost meg marasztottak, azok ugyan nehezen marattanak, hanem az Maros melyéki fő Birot némelyek ... nem akarták meg hadni [Déva H; Ks 99 Kornis Antal lev.]. 1817: En ugyan az első Levelemben irtam volna mindenekről, hanem mint Uj Gazdának akkor nem volt materiam réa [Héderfája KK; IB. Veress István tt lev.]. 1819: nem hivott ugyan senki hanem ujság kívánsbol énis el mentem [Berkeszpataka Szt; Ks 67. 47. 28].

4. megkülönböztető szembeállításban; in confrontare deosebitorae; in unterscheidender Gegenüberstellung: csak; numai; nur. 1561: eg' mesteris az o miheliebe az legennek ne haggion az ómaga zwksegera tobbet chinálni hanem eg' ruhara ualo gombot egy felsew ruhara valo horgot. Ennekis penig az eswstit az legeny az mestertol vegye [Kv; ÓCART.]. 1568: Vrsula c(on)sors fran(cisci) korchyolas, ... fassa e(st) Ezt tudom hogy meg minek elotte, az anyam az zoloth el attá vala, meg annak vtana, három eztendouelis attá el az hazat barla peternek ... azért semy holta vta(n) ne(m) maradott hane(m) egy hitua(n) tollas derekal [Kv; Tjk III/1. 203]. 1584: Bekessy Ianosne Borbara vallia hogy Ieot vala hozzam ez Zabo Cato betegsegemben Meg zidogatam, senky penigh oth nem volt az zidogataskor hanem a Nene(m) [Kv; Tjk IV/1. 219]. 1641/1642: Az mikor az kaptalanb(an) az Attiok vegezest reuocálták, Thar Mihalyne Desfalul Susanna haiadon leany uala megh akkor, hanem az reuocatio uta(n) ment Ferhez (!) Thar Mihalyhoz [Mihályfva NK; JHb XXII/37]. 1723: mas fele Szint nem kaphatok hanem kapornya Szint [Darlac KK; ApLlt Apor Zsuzsanna lev.]. 1775: nemis láttam, hogy erőssen gyakorolná, járná az ókelme házát, hanem Temetéskor, kalákájának ... alkalmatosságával [Peselnek Hsz; HszJp „Marghareta Afra” (40) jb vall.]. 1822: ezen meg veretése előtt Kurtyán Nyikula ép kéz láb ember volt, hanem ezen meg veretetésitől márma félszeg [KLev].

Szk: nem egyéb/egyébképpen/egyébünnd/egyébütt/egyébüvé ... ~. 1550: w oth lakot Cyllan* es w nem twg'a hog' egeb byrta volna, hanem az walkayak birtak [Meregyó/Damos K; MNy XXIV. 291. — *Cilla, határhely]. 1566: Balas phyl raway, Zebeny polgar mester Jobagya megh Eskywek, es ezt valla, az en hazomnal harmad ewe hogy Janos deakny, az Lengyel gyergel wolt semmy gonozt egebet nem latom, ha nem hogy Mewetkeztek egy massal [Rovás NK; Nsz-Ált Lad. 63. 672. — Dani János kijegyzése]. 1568: Consors Emerici Gellyen ... fassa est

fel nyttak vala az ladat, es egyebet en oth nem latam hane(m) Egy gylch kendoth [Kv; Tjk III/1. 208]. 1570: Orsolya azzon Nyreo ferenchne vallya hogy Zabo Janosne ... ezt Montha ... eo neky Ninchen Myhez Nyulny egyebhez hane(m) az my hazatayan vagion [Kv; Tjk III/2. 22] | Vegezetre Eo kegyelmek varoswl egy Akarattal Azt vegeztek az Notarius dolgaba, hogy az Notariussagot Nem egyebwnnet hane(m) az varostwl kéwesse [Kv; TanJk V/3. 4b]. 1575: kenzerice eoket biro vram hogi Mennye-nek Ely, De vgi Mennyenek hogi Nem Egiebwe hane(m) az feiedelem Melle ... Mert ha kyleom-ben chelekesnek Nem egiebel erik meg hanem Azzal myt az feleh ember Erdemel [Kv; i.h. 123a]. 1589 k.: en meg latam ezt hogy nem akar egyebet benne tennj hanem az penzt el akarja vinni [Szu; UszT]. 1601: Kewantatik hogy az Jsten ellen valo blasfemiak megh zeonnyek-nek, kik nem egyeb keppen c(om)pescaltathatnak hanem az beontettesek által [Kv; Tjk I/1. 393]. 1631: ne haly te egyebött, hanem az hol agiad vagio(n) ott haly [Mv; MvLt 291. 48a]. 1734: az Nénémet ... az forro hidegis el hatta és már egyéb nyavalyálya nincsen hanem az hurut és erőtlenség [Moha NK; Ks 99 Kornis Antal lev.]. 1758: kelly Fel te Sátán, mert Te nem egyéb va(gy) hanem Sátány [Ecsellő Szb; KvAKt 11]. 1764: nekem igen keves hasznam az Tavai szolgálatamban egjib hanem az bestelenség rangyaság [Kóród KK; Ks CII. 18]. 1826: a' víz ha kerengőleg, nem pedig a' maga esete után jár, egyebet nem teszen, hanem tölt [Msz; GyL]. 1840: mű ökrösök semmivel egyébbel nem tartozunk, hanem ... a' magunk erőnkön nyoltz nyoltz napot szántani [A.esküllő K; RLt O. 2] *nem különben ..., ~. 1561: Mynden mester tartozzek ot ielen lenni ha penig ualamellyk-nek olly zwksege törtennek ky mia ot nem lehetne Ez* illyen se mrezlyen el maradni kwlomben hanem az ceh mestereknek hirre agg'a [Kv ÓCART. — *E szó az eredetiben Esz-nek is betűzhető]. 1573: Alcz gaspar ... vallia hogi eo ne(m) Twgia kylemben hane(m) az mynt Eo-maga Kis Antal bezellete neky [Kv; Tjk III/3. 187]. 1595: Vöttem Örög kötelet Ketelüerő Drotleff Petertől ... nem ada különben hanem ... f l d 50 [Kv; Szám. 6/XVIIa. 123 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1673 k.: Tiszteletes Uzoni Péter Uramis, nem különben hanem az én pénzemnek meg terítésével kérte es kívanta tülem mar gyakorta ... Simon Sigo(m)n(d) örökségének egy részét [Vh; VhU 318 Thököly Imre ad. lev.]. 1718: Pestis alkalmatosságával ... Az honnan el vitetik az beteg az olly Szobát, vagj kamarát ... meg tisztítsák, és nem különben hanem ugj meg tisztitva bocsássanak Embereket béle [Kv; KvLt Fasc. I. 225 gub.] *nem más/máshént/másunnan/másutt/másuvá ..., ~. 1625: de hogi eggiket nilua(n) megh uallotta hogi eo uagta le az masikia felől sem gianakodhato(m) masra hane(m) az Jre [UszT 71]. 1642: Azt sem hallottam soha, hogy Veres pataki baniak, stom-

pok felol, masut perlettek volna hanem az perk Mester szekin [Abrudbánya; Törzs. Tamas Adamosi (60) jur. civ. vall.]. 1756: az ő halálának oka nem más, hanem Németi István [Kv; Mk IX Vall. 89]. 1762: azon ökrököt nem másunnáné, hanem éppen ezen helyről hajtottáké bé? [Körtvélyfája MT; BálLt 87 vk]. 1771: a kolbászt ... nem vehették le másként, hanem mind ösze tördelődözött [Eszmény SzD; Told. 5a]. 1781: A tehén nem kabori a midőn a Csordával be hajtattott, soha is másuvá nem hanem haza jött [Dés; Dlt 952]. 1788: Mihelyt pénzt és váltókat kaphatok, tőstént nem másnak, hanem a Tekintetes vrnak fogom küldeni [Komolló Hsz; BetLt 4 Sylvester Dávid lev.] * nem több .. ~. 1595: fel zeokek Istua(n) es el mene gyorsan ne(m) mulatha teobbet, hanem nagy ket sakot hanyanak be a' flammal Baljntal [UszT 10/40]. XVIII. sz. e. f.: mellyen* teremni nem lehet többet, hanem egj Székér Széna 1/4 rész [Petlend*; AbN. — *Ti. a réten. *Ma csak kisebb házcsoport TAben]. 1763: ezen Csűrőtske kitsin .. cseplött nem többet hanem négy személyt fogadhat be [Hortobágyfva SzB; Born. XXIXa. 19 Néhai Hortobágyi Gergely György conscr. 16]. 1765: a' szombati Vám(na)k Perceptorai világossan affirmályak hogy nem többet hanem Mónár részen kivöl 58 vekát percipiáltak [Kóród KK; Ks 18. CI. 5].

5. köv. m. ksz-ként; ca conjunctie a propositiue consecutive; als Bindewort des Folgesatzes: ezért, következőképp; de/pentru aceea, in consecință; deshalb, infolgedessen. 1589: en nekem mondanak hogy Jo Azony teneked igen nagy ez a tanorok hanem mi el vevzwk felett, es en teollem el veouek akkor erőuel az feoldemnek felett [Szu; UszT]. 1597: Pegreczy Balint wallia .. Globicz Mihali kerette az leant ... het oratol fogwa kilencz oraigh mind firtatta hogi el wegie az giewrewt semmikeppe(n) megh ne(m) walhatnak teolle, hanem el kellett onnan leony [Kv; TjK VI/1. 56]. 1629: Az mikor penigh Borbely Ferencz megh nehezedet vala, menek oda hozzaja, s kerdem hogj ha tette Testamentumot, s monda hogj tet, de ige(n) megh uetkezett, hanem küldgjem oda Szabo Dauitot [Mv; MvLt 290. 159a]. 1650: en megh vettem Kouacz Thamasnetol es az fiatol az hazat, hanem egj olykor adgjon Leuelet ketek rolla [UszT 8/64. 35b]. 1727/1790: Kőpetzi Mihályné Aszszony eő kegyelme be hivata ... igen kéré hogy ... én meg engedtem, hanem tiük is ne ellenezétek [Ádamos KK; MvLev.]. 1773: ők minket Gyogyiakul ... azzal vádolta(na)k hogy azon erdőt tellyességgel el pusztittuk, hanem a ... Gubernium minket tiltsan el azon pusztitástól [Felgyógy AF; WH 3 r. tanú vall.].

6. fokozás, nyomósítás bevezetésére; pentru a introduce o intensificare, o întărire; zur Hileitung einer Steigerung, Betonung; dar; sondern. 1629: az eő leania igen betegh ... mert megh ueztettek, hanem glogjicza auagj giogitassa megh mert eőrea gjanakodik [Mv; MvLt 291. 167a]. 1737: Moldvai Todor ... Kováts Péter Ur(ama)t

éjjel nappal szolgálta nem ugj mint Jobbágj, hanem még annál is erősebben [Sövényfva KK; MbK VI. 4]. 1756: Mindenektől ugj hallottam hogy Molduán Vonya kurvás ember, hanem afelet enis láttam, hogy Aszszonj emberek jártanak bé oda az ház(an) [Galac BN; Wlt Oltyán Pétre (25) jb vall.]. 1767: Mészáros Ersébetnek ő terhet hagyott, hanem akár fiu akár Leány légyen Viseljen jo gondot rea [Ditró Cs; Llt Pasc. 149]. 1788: hanem ők pokolból jöttek, még is részt kérnek, de ne sokat zeregjetek, mert most mingyárt más dolog lesz [Szemerja Hsz; HSzjP Demeter István gyalogkatonaa vall.]. 1803: tsak az az egy Leány volt a Háznál ..., hanem azt ugj tartotta az édes Mlgs Néhai Annya mintegy szép Papusát [Borosbenedek AF; SLev.]. 7. szót másra terelés esetén; in cazul cnd cineva vrea să întoarcă vorba/discuția spre altceva; im Fall, wenn jd dem Gespräch eine andere Wendung gibt: 'idem.' 1653: De ezt mostan ebben hagyom, hanem térek Báthori Sigmond dolgára | Ez a tél ezzel eltelék. Hanem az alatt vala csak a Besztercze szállása elődedin, hogy Konkoly Péter hajdu kapitány vala; tehát felkészült, hogy a vásárhelyi hadat — ki Báthori Sigmond hada vala — megüsse [ETA I, 60, 66 NSz]. 1722: Nagy drágaság vagyon most is. Hanem törökbúza és zab bővön termett sok helyeken és jól megért [RettE 292].

8. Kihagyásos főmondat értékű haszn-ban c szk-ban; folosit cu valoare de propoziție eliptică in această construcție; innerhalb eines elliptischen Hauptsatzes nur in dieser Wortkonstruktion: ~ hogy că .. că; aber daß. 1570: Megyessy Esthwan Borbely Marthon zolgaya ezt valya hogy mykor Kowach Kalaranak Lába megh Theort volt ..., az vra Borbely Martont kwldy oda hogy Be keozze az Labat, Eo Nem hagyta eo neky az Byro fodor estwan hogy be keozse hane(m) hogy az vrat hya oda [Kv; TjK III/2. 57]. 1572: Margit Nerges peterne Azont wallia hogi eo ne(m) hallot Zemmy zytkot lakatos peternetwl, leorinchnek Mondot volna, hane(m) hogi nem eo Monta fatywnak hanem az Matkaia [Kv; TjK III/3. 28]. 1600: Hogy penigle(n) kwlombe(n) walamit igrith volna Zúwas Miklos az azzonnak en ne(m) tudom, hane(m) hogy tegye elözzer io moggiával eőwewe, az utan megh alkotik wele [UszT 15/47 „Zakal Gergely Bethfalui Zabád zekely” (40) vall.]. 1628: Mező Mihálj az eő Felesegett Dombi Erse(=)tett hitti melle hia háromzeór (!) hogi eő nem aszett veotte el hogi el vezne tölle hanem hogi vegiglen mint io hazasok egiőt laknanak [SzJk 25]. 1771: Gegő Peter nem gonosz vegre ment be Biro Sándor Uramhoz, hanem hogy gratiat keressen mert ők meg unták az Erdőn tekeregni [Szentmihály Cs; Born. XXXIX. 50 Kosa Péter (58) pp vall.]. 1753/1781: Josikanak egy talpalatniis nem volt ezen Vizen* hanem hogy Gyogyra bé szállott, s Tutor vólt, ugj apprehendalt egytől is, mástól is a mit bír [Máda H; JHb LXXI/3. 268. — *A Gyogy vizén]. 1777: egyéb épületek el ron-

tattak és azok helyében, más kő épületek, czifrábbak, pompásabbak építettek, nem azért, hogy a' régiek tovább nem szolgálhattak volna, mert azok szegény legény kezénél továbbis szolgáltak volna, hanem hogy úgy tettett a' possessoroknak [Dés; Ks 79. 29. 235]. 1814: A kérdett Grof Ur eő Nagysága gazdaságbéli tsonkittatására és lehető pusztulására ... főbb okat nem tudok, hanem hogy szükség, és szám felett való Lovakat, és ... cselédeket tart [Ne; TSb 12].

Szk: *nem egyéb* ~. 1570: Kosa Myhal hithy zerent valya hallotta hogy Eotthves Adoryanne ... zytta nagy Symont ... Nagy Symon egiebet Nem zolt neky, hane(m) hogy ezt Montha, zyd chyak meg találak megh erte [Kv; T]jk III/2. 167]. 1639: En egyebet nem tudok Kállainéhoz, hanem hogy az én uram fogva volt, s az szegény bátyám is, mondom Kállainé ángyom, hogy olyan tudományosnak mondták ... hogy ha tud tegyen valami jót velek [Mv; MvLt 291. 188a–91a átirásban]. 1733: a' Mlgs Vram evocaltatása Haller Pall vr által nem egyebet téssen, hanem hogy: ha mi ollyas levelek volnának, Mlgs Vrammal mélyekre ott szükség volna azt Communicálna [Kv; Ks 99 Ferenczi András lev.]. 1804: A' melly helyen állók Drentye Mitru fogta fel nagy Erdőből, egyéb Munkája nem igen volt rajta, hanem hogy fel fogta, Határait körül vagdalta [F.berekszó Sz; BfR III/2. 12/7 Pogyina Györgyi (40) col. vall.] * *nem különben* ..., ~. 1573: Ez orzgbely Embereket város keozbe Be ne vegenek, nem kyleomben hanem hogi Eleosser ... ha Neotelen meg hazasodiek hazat Emberséget zerezzen [Kv; TanJk V/3 71a]. 1772: A Bándi Istvan Tojara pediglen különben nem emlékezem, hanem hogy nékünkis Tonk volt ottan [Bibarcfa U; EHA]. 1806: ezen ügynek legfőbb kezdője ... ki volt nem tudom különben, hanem hogy a két Com(muni)ttast üsmertem [Szu; UszT ComGub 1753 u.].

9. ~ *ha dar dacá; sondern daß*. 1539: az Sombory benedek ... kewtthe magath hogh az my zalagossa ew Neky Sombory Mihálnal volna, egy masnal kewl Megh nhe (!) wathathna ha nem ha echersmynd, mynden zalagossanak le thenne az penzyth, az kor thartozzyk megh adny Sombory Mihaly az ew zalagossath [Zsombor K; MNy XL, 137]. 1573: egjkor puskarne ... Ig zolt az ket Inas feleol, en olchob zolgawalis Meg Erem, hanem ha Nektek kely ... Tarchatok ely az Boueből [Kv; T]jk III/3. 110]. 1592: Teczet az teorwennek hogy hayto penzzel nem tartozik hane(m) ha kart tezen megh beoczylwiek cziak az kart fizessek megh [UszT]. 1604: Teczet ez is hogy senky feye tiztessege veztese alat, se maga se zolgaya se egyeb rendbely emberek az ellensegh keozse se egy dolgaert se maseert ne merezelyen menny, hanem ha ky marhaya vagy egyeb dolgaert megienys ky biro es Tanach hyrewel mehessen ky [Kv; TanJk I/1. 488]. 1644: negi Talleral uolt wstgiarto Istuan ados neki ... hanem ha eo eő Tallerat megh adgia,

eois megh hadgia az Pohart wstgiarto Istuannak [Mv; MvLt 291. 409a]. 1772: (Ha) György Nyikulj azon Joszágról el költoznek minden munka tétele maradgyon Simpliciter az Ecclának ... hanem ha az Ecclának tettzenek a Vejeivel Contrahálni ugy szabadság(an) légyen bé btsáttani ezen Joszágrban [Ádamos KK; JHb XIX/13]. 1856: Itt igen nagy hideg van – a' malom még nem jár ... hanem ha meg lágyul az idő, és a víz meg nő járn fog [Köböldogva H; Born. E. IXa Török Viktor Török Antalhoz].

hanemha 1. csak ha; numai dacá; bloß/nur daß. 1552: meeg az Kelemen pap Elne az Tho keolchegere Barcsay Gyerg' Kelemen papot Nem zorgolmaztatna^a, sem kezeritene hanem ha az Ew akaratyabol akarna meg fyzethny [Mezőszengyel TA; BfR. – L. meg MNy LXII, 493^b, SzE 496. – ^a–^bA közlésbeli sajtóhiba javításával]. 1561: mas valamely az o vrat maga fel fwalkodasabol wakmerőségbol wde elot el hadna es egy holnapig haza nem menne hozzaja. Annak utanna fel ne veg'ek hanem ha wionnan zerzodik [Kv; ÓCART.]. 1572: a féle renden való fő személyeket és nemeseket ennek utánna az udvarbíró meg ne fogjon, hanem ha saját mi parancsolatunkat látangya [Barabás, SzO 292 fej.]. 1584: az vamolás senkinek ne(m) zabad hane(m) ha kiket az varas Arra rendel es botsiath azok vamolnak [Torda; DLt 212]. 1592 k.: otogio(n) ollyan teoruenyuk leon, hogy most nem tartozom tartani^a, hane(m) ha ez en eörekseget be kertelem [UszT. – *Ti. kerítést]. 1636: monda Koházi Kathalin Te ven szákalu szekely cziak heyaba(n) dúlul fulz, mert az migh elek addigh ne(m) czinalz ot házát, hane(m) ha megh halok, az uta(n) ha rad marad [Mv; MvLt 291. 65a]. 1683: Halottol semmit ne(m) Fizettek mint az Pastornak is, hane(m) ha Leany vagy Asszony állat hal (megh), az Felett való énekesert egy kendeő keszkenő [Hada Sz; SzVJk]. 1740: A mint Hellységünknek régi Elei az műnek dolgáb(an) illyen rendet praestrualta(na)k volt, hogy senki is hanem ha hűt le tétellel mivelhessen, aztat más manutenealni kívánván az olljan Renitenseket igazságoson meg büntetni akartuk, mellyért Nagyságodat^a nyughatatlanul inquietalják [Torockó; TLev. 9/1. – *Ti. a földesurat, br. Torockzai Jánost]. 1792: Vintzen senki más kortsomát nem tarthat a Püspök eő Excellen-tiaján kívül, tsak Intzedi vrak. B. Bánfi Ferentz vr és a fekete németek; hanem ha jo okkal módal a Püspök engedelmevel nyerhet szabadságot [Bencenc H; BK Bara Ferenc lev.]. 1841: Senki is ezen becsületes ifjakat vízfordással és pecsenye süttéssel nem aggravalhatja, ha szolgálatban léznek is, hanem ha inas találattik a céhban, azok tartoznak végbe vinni [DFaz. 39]. – L. meg SzékFt 33; RettE 87.

Szk: *nem egyéb* ..., ~. 1583: Dorothea Chizar Balinthne vallia ... Az leant en Zorais fogtam vala, S monda az leany Nem mondhatok egiebet hane(m) ha Azt mondom Amit lattam

[Kv; TjK IV/1. 126] * *nem különben/különbül* ~ /különben ne ~. 1573: Eotthwes ferench Es vas gergel, Azt valliak hogi Be Jeot oda Borne(m)yzza gergel ... Es az zeoles kert kwlchat eleh vezy vicey Janos fely vezy az kwlchot Es Mond ... Tarch Magadnak az kertet Byriad mynt tyedet ... Mond neky Borne(m)yzza gergel Im kegelmedtwi ely vezem az adossagert, De ha ez vtan valamely attiafia kegnek En teolem vyzza akarna venny kylemben ky nem Ereztem kezembeol hane(m) ha az 442 fítot Leh tezy [Kv; TjK III/3. 235]. 1585: semmi-keppen kweleomben az kapukon az Was be ne hozattassek, hane(m) ha az Coloswary ember io lelky esmeretel Awagy hwttelis vallast tezen hogy eo neky vzy az wasas ember a' wasat [Kv; Tan-Jk I/1. 8]. 1606: monda Vas Peter hogi en ne(m) ueze(m) kvlömbe(n) az was rez nelkvlt a (így!) hanem ha fl 7 azhoz el ueze(m) [UstT 20/125-6].

Foldzenj (!) Janos" (20) vall.). 1722: egjéb vadat bizonj semmit Ne(m) hoztak, most Téiben nemis lehet külömbenn, hane(m) ha regulariter hajtattnék [Fog.; KJ. Rétyi Péter lev.]. 1801: szeme világát is el vesztette utollyára, s különben nem járhatott, hanem ha vezeték [Torda; Kv-Akt Mas 363]. 1838: a fiuk 20, a leányok 15 éves bé töltése előtt házasságra különben nem botaátatnak, hanem ha azt fontos okok kívánák [Nagykapus K; RAK 15] * *másképpen/más úton-módon nem* ~. 1744: Igaz proportiot peniglen más uton modon nem lehetett erigalni hanemha á Personak a facultások conscribaltatnak [Hsz; INyR]. 1814: a Csere vásár el rontására is a Törvény másképpen Actoratust nem enged Senkinekis, hanem ha, a Cambiatum vissza adását offerallja [Mv; Somb. II tábl.] * *más mód nincsen*, ~ 1826: a' patak ... rendszerént az Ország utján keresztül út, s azon belől is mind a' szántó feőleket mind a' kaszállokat el iszapolja, a' melynek elkerülésére más mod nincsen, hanemha a' völgy torkától kezdve ... mély és széles és egyenes árok ásátik [Msz; GyL].

2. kb. hacsaknem; cel mult; höchstens. 1585: Czako Ambrus vallia Az Baromis elmehetet volna zabadon zarazon a' Gát Alát, De Ighen sewreo Nad volt, hane(m)ha Attol Ne(m) mehetet volna ell [Kv; TjK IV/1. 430]. 1591: Orsolia Bakken Antalne vallia az Berekzazi felesége kezde mondani Martonnak te Marton lator vagi te, monda Marton, hanem ha azert volnek lator hogi te neked miuitemt volna megh [Kv; TjK V/1. 158]. 1606: mo(n)da nekem hogy Jere tes, mo(n)dam hogy hy uala Zederjesi hanemha azert me(n)nünk hogj segetenek nekj [UstT 20/195]. 1629: megh azt nem hoztak ide hanem ha az uta(n) [Mv; MvLt 290. 158a]. 1702: Látván ... azon Malom nagy Gáttjának elszakadysat, hanem ha idejen koran megh Orvosoltattysuk, azon szakadassnak fene modgyara valo terjedeset megh edgyező akarattul fogadtuk megh Malom mesternek Porha Janos mestert [Dés; Jk 321a]. 1743: annak előtte pedig itt közel hanem ha olyan de job haszon védő Malom nem volt

az Méltgos Groff Aszszonj Malmánál [Ádamos KK; JHbK XXVIII/9]. 1801: Leveléből látam aztat, hogy hanem ha Sátort vijendenék Magam számomra, különben alkalmatlan lennék [Kv; SLt 17 Lázár István P. Horváth Ferenchez]. 1806: Ezen Papp Vaszalia Kanczaja hanem ha mindig Czöveken tartatott mindjárt el kóborlott [A.várca Sz; BfR 130/1 Rubottyán György (30) col. vall.]. 1807/1808: ki tettzven ... a' Néhai Székely Boldisár Gyermekai között inéalt Divisionallsbol ..., hogy ezen Földek Leány ágon forgok, tartozik a praetensu Fiu oszlora botaátani, hanemha demonstralni fogja, hogy ezek helyett a Paterno Aviticalis Székely jusson forgo Földekből a' Leányoknak részek Fiu testvéreik engedelméből vagy akár miképpen is ki ment volna [Asz; Borb. II]. — L. még MetTr 406; RettE 100.

hang 1. voce; Laut, Ton, Stimme. 1778: A muzsikásokat is megpróbálták benne, miképpen esik a hang, s kihirdették a városon hogy im aznap estve akiknek tetszik ... elmehetnek és minden valamit kíván akár ételt, akár italt adnak pénzért [RettE 384]. 1815: Spiridon Berdás vastag dörgős hangon beszél [Dés; DLt 56 nyomt. kl.]. 1817: Major András ... beszédje síkító hangon tsendesen esik [Dés; DLt 70 nyomt. kl.]. 1823-1830: gróf Teleki Mihály úr azt parancsolja nekünk, hogy mind külön-külön énekeljünk; ... én nem tudván, azt feleltem, nincs nótám, melyre gróf Teleki azt felelte, hogy a medvének is van hangja [FogE 95]. 1847: náthások vagyunk magam* mehoztatok prűszkölni, szortyogni, és kiregni, igen változatos szép hangokon [Kv; Pk 7. — Pákéi Lajos].

2. hanghordozás, beszédmodor; fel de a vorbi, intonatie; Sprechweise. 1823-1830: A hajón velünk utazott zsvány csak nézte, hanem midőn a csendes hangnál való tépelődés után káromkodni kezdettek a debreceniek, megszólalt, s azt mondta: Ne káromkodjatok mert hallja tiszteltes Uram [FogE 264]. 1854: Gr. Hallerné egy társas östvélyen, szokott lepeggő hangján, megszólította az ifjú ... hölgyet [ÚjE 29]. 1855: Széchenyi István és Károlyi György segítségül hívtak fel hogy az országos és megyei gyűléseken a lanyha hazafiságot dörgő hangon és nyersecske modorom által felrázván, az elpuhult nemzedéket az általok tervezett magasabb elhivatásra vezessem [i.h. 283 Wesselenyi Miklós nyil.].

Szk: *feddő ~ on*. 1854: tanítónk .. feddő hangon figyelmeztetett, hogy a szolgafiú* a mi kevés időt kötelessége megenged tanulásra s nem lederésgre fordítja [ÚjE 100. — *Nagyenyeden: Kőrösi Csoma Sándor] * *nagy ~ on* emelt hangon. 1842: nagy hangan így felelt* [Vaja Sz; VH. — *Köv. a felelet].

3. hangnem; ton; Ton(art). 1831: Mivel ... F. Sukon keresztül szüntelen jövő és menő Katonáknak ... Statiojok nem egyebűve, hanem tsupán ide P. Sukra assigfaltatik, mely terűh reájok nézve annyival letipróbb és egyszer

's mind érzékenyebb, mennyivel nem kímélőbb hangon rakatik vállaikra, vagy is tsikorják ki azon Katonák ő tőlők a' Szállásadással öszve kötöt Szükségesekeket, fő képpen a' Hust és Kenyeret akkor, a' midőn ő nékiek magoknakis malénál egyéb mindennapi élelmekre telyességgel nintsen [F.zsuk K; SLt Vegyes perir.].

4. csengés; clunchet; Klang. 1801: Koronás tallérok massájok fejr-onnal elegyítve vagyon, és a' pengések buta, és hangja süketebb [DLt nyomt.kl].

5. Csak e szk-ban; numai în această construcție; nur in dieser Wortkonstruktion: egy ~ *sincs* egy szál/szikra sincs; nu e nici unul; es gibt keinen Einzigen/keine Einzige. 1840: kisebb szolgáló egy hang siuts [Kv; Pk 7].

hangu közönséges csarab; Calluna vulgaris; mártáloagă; Gemeine Besenheide. Hn. 1704: Hanga nevu helyben (szö) [Kál MT]. 1718: Hangában a Falu Szőlője alatt (sz) [Nagykend KK]. 1746/1787: ezen ut két felé ágozik, égyik menyen fel Hanga felé [Szentdemeter U]. 1754: A Hang oldalán (sz) [M.gyerőmonostor K; KHn 78]. 1757: A hango oldalon (sz) [uo.; KHn 79]. 1772/1782: Az Hanga Szőlő alatt (sz) [Nyárádsztrmárton MT]. 1823: A Hangában (sz) [M.bece AF]. 1836: Hanga (szö) [M.bükkös AF]. 1843: Hango oldala (sz) [M.bikal K; KHn 71]. 1846: Hanga bérceze nevu helyen (sz) [Vadad MT]. 1864: Hanga egy kopasz bércezfok [Farnas K]. — A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók.

Noha a jelzett növényre vonatkozó hn-i adalékok közül a kszegi és szági hn-ek esetében nagy valószínűséggel az e területen és környékén közönséges növény szolgálhatott a névadó szemlélet alapján, kétségtelen bizonyossággal nem állítható, hogy akár itt, akár Erdélyben másutt éppen e növénynévvel kapcsolatos névadással számolhatni.

hangás I. *mn* hangában bővelkedő; bogat în mártáloage; reich an Gemeinen Besenheide. Hn. 1709: az Hangas odalon (sz) [Páncélceh SzD; DHn 55]. 1722: az Hangás nevu szolo hegyben [Dombó KK]. 1780: Hangas Szőlőbeli Szín bor [M.királyfva KK].

II. *fn* hangában (egykor) bővelkedő terület; teren bogat în mártáloage; Gebiet reich an Gemeinen Besenheiden. Hn. 1749: az Hangason belől (sz) [Damos K; KHn 44]. 1759: Az Hangás alsó lábujában (szö) [Zovány Sz]. 1774: az Hangásban (sz) [Gerendkeresztúr TA]. 1800: A Dombai Határban a Hongas tetején (szö) [Dombó KK]. 1806: a' Hangásba [Türe K; KHn 264]. 1810: A Hangas alatt (sz) [Vaja MT]. 1818: a Cserefalvi határhoz közel a' Hangasan belől [Hagy-máshodon MT]. 1832/1858: az hongasban (sz) [Korotka MT]. 1836: A Hangás alatt (sz) [Harsztos TA]. 1855: Hangásba (szö) [Torda]. 1864: Hangás (sz) [Türe K]. 1897: Hangás [Egeres K; KHn 195].

A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók. — Valószínűleg a címző hangalakai változata v. esetleg a *hangsa* kicsinyítő (?) -cs képzős szárm. leppanghat a köv. adalékban: 1745:

A 'Dombai Határon a' Hangacs nevu Hegyb(en) (szö) [Sövényfva KK; EHA].

hángel-ein vmilyen cinfajta; un fel de cositor; Art Zinn. 1807: (Vett) 4 lb Fekete ónat 2 Rf 24 xr. 1/2 Hángel Czint 1 Rf [Déva; Ks 120. 4/5].

hanglesál zengedez; a cinto; singen. 1811: a' kis Filemile, Közel ablakomhoz éppen tsak annyira, Hogy figyelmezhettek tisztán szavaira, ... Ekként hangítsálta az első Énekét | Memnonról írják az hajnal fiáról, Hogy híres lett volna oly' Mu'sikájáról, Melyre ha rá süttött a' Nap fel-jöttivel Gyönyörűn hangítsált tsengő pengésivel [Árf 106, 193].

hanglesáló zengedező; cintátor, ciripitor; singend. 1811: Te pedig Gazdádhoz hív oh szelidetske Házam eszterháján hangítsáló Fetske! Testvérednek felelj meg minden hajnalba, ... Párosítsátok az éneket hangoson [Árf 108].

hangos 1. tare (despre sunet); laut. 1775–1806: (Az) oláh hangos tokájával Szomszédomban zörget Liturgiájával [Két nagyságos elme 115. — A teljesebb szöv. *batuta* al.]. 1807: Száva Susának ... sebess a beszéde és hangas [DLt 391 nyomt. kl]. 1834: az egész Gyűlés hangos éljen kiáltással idvezelte jo Feyedelmünket [Kv; JHb].

2. kb. szép hangú, dallamos; melodios, armonios; wohllautend/klingend. XVIII. sz.: Orpheusnak megszűnt hangos citerája Szerént zengedező nimfák trombitája [Barabás, SzO 390 rab-ének].

Szn. 1775: Hangos Gyurga (!) [Kv; Rak 1]. 3. erős hangú; care sună tare; stark tönend. 1732: a Templom(na)k van az ajtófélen való oldalánál, edgy hat mutatioju hangos Orgona [Kóród KK; Ks 12. I].

4. éles; ascuțit; hell/scharfhörig. 1584: Anna Meray Eotueos Thamasne . . . vallla . . . Ez Zabo Cato . . . noha eo oda fel wolt az Zeoleovegin my penig ith alath de amyt ith alat zolottfünk mind iol hallotta, ha sugua zolottfünkis Immar En nem tudom ha oly hangos volt a file wag miteol volt oztan elege (!) morgot velünk [Kv; Tjk IV/1. 220, 179].

◇ Hn. 1754: a' Karátsonfalvi Hangos nevezetű Ujj Szőlő hegy [Csiba MT; EHA]. 1799: a' kis Jakabos torkában a' hangos alatt lévő helyben (sz) [Páncélceh Sz; DHn 57]. 1845: Hangosban (szö) [Torda; EHA].

hangosan kb. dallamosan, zengőn, zengzetesen; sonor, rásunátor; helltönend, klangreich. 1757: hallattam . . . Terpe Irimiasnak az Attya származat volt ide a Nagj veszedelemkor kit Jánosnak hívtak, az mint az örögök beszéllettek igen jo Furujás volt, nagyon s hangosan furujalt s azért nevezek volt Rikának [Szakatura SzD; Ks 9. XXXI. 20 Bot János (94) jb vall.].

hangotlan halk (hangú); slab, abia de auzit; leise. 1836: Vári János ... hangotlan nyájas beszéde közben vigyori [DLt 577 nyomt. kl].

hangoztat kürtől; a trimbița; laut verkünden. 1816: áldásképpen Isten fizessen helyett a' leg tzikornyasabb teremtetéket hangoztatták füleinkbe* [KLev. — *Ti. a huszárok]. 1837: Már pedig a hírek a piacon, s, olyan dombéros helyeken szárnyolnak az hol a pletykát nyelve tele torokkal hangoztattya aztis a' m' nints* [Ótorda; TLt Praes. ír. 380/1844 Kassai F. Mihály ügyvéd kezével. — *A fog. ilyen zavaros!].

hangú. Csak jelzős szk-ban; numai in constructii atributive; nur in attributiver Wortkonstruktion: *gyenge* ~ cu voce slabă; von leiser Stimme. 1837: Berlútz Thódor beszédje valami fejérnépes akadozó-gyenge hangú [DLt nyomt. kl] * *vá-kony* ~ cernhangú; cu voce subțire; von dünner Stimme, dünnstimmig. 1835: Nyikuláj Ketenits ... szapora beszédű, aszszonyos vékony hangú [DLt nyomt. kl].

hangulat dispoziție; Stimmung. 1846: Ezen szorakozásom vagy kábultságom miatt olly indulatba jövék hogy öklömmel szünetlen ütöttem koponyámat, de még sem akart kiémedni. Illy nyomorult hangulatomból Kovács Lajos segített ki, mert meglátogatván rövid idő alatt anyit beszélt hogy rögtön kitisztult fejem és alkalmassá lettem a társalgásra [ApLt Kemény Zsigmond naplója 157].

hangvezető hiv, rég énekevezér | kántor; cantor, utăreț de biserică; Kantor. 1844: Tserei Sándor év. Réf. Hangvezető [Szucság K; RAk].

hangya furnică; Ameise. 1716 a.: igen kicsiny koromban két cápon, kis szekeren vittek volt Felső-Búnra szegény üdvezült Bethlen Ferencz gyermekeihez, és ott engem megrészegettek, melyet nehezen szenvedtem, sirtam fejem fájdalom miatt, mind azt mondván, hangya jár a fejemben [Beth-Öné¹³. 127–8]. 1814: úgy jártak a' Gergeritzék az Asztagba mint a Hangyák a' Hangya bojba [Banyica K; BfR 117/1 Híriska Pável (26) col. vall.].

hangyaboly furnicar, mușuroi; Ameisenhaufen. 1633: Latta(m) az Falabu Janosne hazanal eg liukas, liukas (így l) czuprot, es azt mondotta, ez az liukas, liukas czupor szerelemteől ualo, mert ebben egi zeold bekat tesznek, es azt az hangia boliba teszik, vy fedőuel be fedik [Mv; MvLt 290. 137b]. 1795: A' Feje annyira Bővölködött Bogarokkal, hogy a Hangya boj is annál különben nem nyűsög [Mv; Told. 47]. 1814: úgy jártak a' Gergeritzék az Asztagba mint a Hangyák a' Hangya bojba [Banyica K; BfR 117/1 Híriska Pável (26) col. vall.].

hangyamunkásságú hangyaszorgalmú; harnic; emsig. 1855: Háromszék egyetemes népessége hangya szorgalmu és munkásságu [Újfe 312–3].

hangyás I. *mn* hangyában bővelkedő; cu multe furnici; ameisenreich. Hn. 1663: Falun alol az Patak mellett egy hangyas nevű ret az Varhoz* tartozik [M.kapus K; KHn 163. — *Ti. a gyalui várhoz]. 1798: a Hangjás Erdőn fellül [Várfva TA; EHA].

II. *fn* hangyában bővelkedő terület; teren/loc cu multe mușuroaie de furnici; ameisenreiches Gelände/Gebiet. Hn. 1761: A Hangyásban burazdas (l) Erdő [Náznánfva MT; EHA]. 1761/1818: A Hangyásban (e) [Kisfalud MT; EHA]. 1826: A' Hangyásba (e) [Náznánfva MT; EHA]. 1891: Hangyás(ödör) [Sztána K; KHn 308].

hangyaszorgalmú harnic, silitor; emsig. 1855: Háromszék egyetemes népessége hangya szorgalmu és munkásságu ... Görönyös (sic!) földjét fejszefokkal veri szét [Újfe 312–3].

hangyatozás hangyabáb; ou de furnică; Ameisenel. 1807: a Bányai Ur. kertjébeis bé mentünk, egy Tengelitzet láttunk a tojásan, hangya tojást szedtünk [Dés; Ks 87 KMN 366].

hant 1. göröngy, rög; bulgăre; Scholle. 1629: Az Vra(m) az Varga fiais ott deült uala el rezegeh uolt azt az Azzonjepek ualtegh hajjgalak hantal | az Horuat Jstuan lakoia egy hantal hagjta az Varga Geörgy fiahoz [Kv; TjK VII/3. 94, 100–1]. 1633: az legeny megh akada egj hantban, es el esek [Mv; ÁLt 290. 116b].

2. földkupac; grămadă de pământ; Erdhaufen. 1773: ez az Kis Cserefa fiatal, mellynek tövire most keresztet vágunk és hontotis rakunk [Vaja MT; Told. 3a].

3. ? gyeptégla; brazdă; Rasenziegel. 1817: a Kertész ... a Pápel fákot mind szépen meg tisztította a kerek gráditst is meg készítettette tsak még nintsen hantal bé rakva [Héderfája KK; IB Utó Bálint tt lev.].

4. rom; ruíná; Ruine. 1792: a' Kővári erősség széllyel hanyatván, már most azoknak helyeiken tsak a' falok és épületek hantyai [Berkesz-pataka Szt; TKhf 50/I. 242].

hant, **hont** ⁹ vhány (bányász)taligányi; de un anumit număr de cărucioare; von einigen (Bergarbeiter) Handwagen. 1736: En Nagy Almási Pópa Petru foglaltam volt el ... Josika Maria Aszszony Nagy Almási Jobbagyatol Mark Petertől edgy bányáb(an) lévő fél hontot az Pjatra szakából edgy Szarindarert, és egjéb szolgálatomért, a mellj is ért 20 ~ husz forintokot [Folt H; Born. Bethlen Ker. 184]. — E jel-re l. *hant* ⁸ al. a jegyzetet.

hánt 1. (fát) háncsol, (le)kérget; a curăța de scoarță; abschälen/rinden. 1757: Csere erdeit kik vágta, hordották hántották volna [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 151]. 1774: gyermek koromba egy öreg emberrel ide jöven én hársot hajtani, ezen az helyen talaltunk lábravaloban egy embert ing nélkül az nagy melegben dolgozott irtot, és a nagy fákott egette, kitől is én meg ijedezven

el mentem hársot hántani [Csömény SzD; Ks 20. XII. 7]. 1777: Nemkülönben sem tilalmos erdőben, úgy szabad erdőben is cseréfat hántani szabad ne legyen [Árkos Hsz; RSzF 113].

Sz. 1653: Így lón akkor Erdélynek dolga. Mely hitbéli változtatás* megerőtlenítette a nagy fejedelmeket, egymástól elidegenítette a népeket, és az alatt a nagy szultán Szulimán mint eszes ember ezt látván, akkor hántá a hársot mikor hámlik vala, és az alatt magának tevő és foglaló a magyar birodalomnak jobb részét [ETA I, 28 NSz. — *A hitújítás, reformáció].

2. kb. szegélyez; a márgini; brämen, besäumen. 1635: Egy uiselt szakadoszot széöld taffota szoknia az vallan Arany prem az allyan három rendel ueres barsony premmel hantva f. 15 [Kv; RDL I. 107].

hántás ? szegély; tiv; Saum. 1611: Egj uerres kamoka zoknia három hantasal es niolczos keöttes rajta az uala(n) f. 23 [Kv. RDL I. 88].

hántatlan 1. (ki)fejtetlen, táj koválatlan; nedezghiocai; ungeschält. 1762: esni kezdé az eső be futék ... eő Nga Sajto szinye ala az szín alat egy rakásban ... hantatlan Dio vala [Kórodsztrmárton KK; Ks 17/LXXXI. 21].

2. fosztatlan; nedespänusat; ungeschält. 1808: általunk le- Szedett Törökbuza hántatlan 2 Zsákkal lett [Felőr SzD; Bet. 6 St. Ferencz (19) zs vall.]. 1814: 3 Szekerrel hántatlan volt Málét vitték [Dés; DLt 174].

3. háncsolatlan, kérgetlen; necurătat de scoarță; unabgerindet. 1840: Egy darab Tölgyfa hántatlan tzovek(ne)k valo [Km; KmULev. 2].

hantkő 1756 k.: Történhetik az is hogy az Hontárnak (így l), és gondviseletlensége miatt bé esnek a' Bánya, melly miatt az Hontár akár szakaszával, akár nap számmal szegődöt hant köveit ki nem adhatná, olyankor tartozik mind az Hontár, mind a Bányász 'a hetet vagy restantiat ki potalni [Born. XXXVIII. 8 abrudbányai bányászok törv.].

Jankó, TAszT a címszóbeli szót nem ismeri ugyan, a hant-ot azonban így értelmezi: négykerékű bányásztaliga [i.h. 201]. Ilyenformán a hantkő szónak talán 'taligaszámra alkudott/szegődött kő'-féle jel-t tulajdoníthatni. — I. még alább a hant-számra címszót.

hántófa kb. háncsolni/kérgelni való cserfa; cer care urmează să fie curățat; zum Abrinden geeignete Zerleiche. 1796: öt szekér nyers Hánto fát hoztunk ide bé Kolosvárra | vitt be egyszer Kolosvárra 8. szekér Hánto Fát | hordották ... a Timárok számára Hánto fát [Kv; Aggm. B. 15].

hántogat (fát) háncsol, kérgel; a curățat de scoarță (copacul); abrinden. 1727: Ha valaki erdőnkben hántogatna vagy harapót* gyújtana és megvalósodik, ki dolga, azt az falu megbünteti három forintig s az égető embert tiszt uraknak is kiadja

[SzO Szemerja Hsz; VII. 335. — *Így! harapót h.]. 1766: a mely fűzfákat ... ültetett ... kik vágják le, kik nyesegették s hánytogatják [Koronka MT; Told. 3a]. 1783: Atyim Mihály az Exponens urak Erdejét Lopta, Hars fait hantogatta [uo.; i.h. 10].

hántogatás (fa)háncsolás, kérgelés; curățare de scoarță (a copacului); Abrinden. 1771: Tyiu György Senkit ok nélkül . meg nem büntetett, hanem az Udvarból az erdő vágásért s hantogatásért (így l) [Bukuresd H; Ks 114. 61. 135].

hantos göröngyös, rögös; bulgáros; schollig. Hn. 1807: Hantos (sz) [Köszvényes MT; EHA].

hántott 1. háncsolt, lekérgelt; curățat de scoarță; abgerindet. 1587: veottem hantot karokat, keorníwl valo szekeknek le szegeszesere kiert attam /40 [Kv; Szám. 3/XXX. 301 Seres István sp kezével.]. 1736: (A lakodalom) második napján az palota vagy szin előtt egy meghántott ... fenyőfa fel volt állítva .. az hántott fenyőfát pengig faggyúval, hájjal erőssen megkenték arra hogy felhaghasanak, sokan próbáltak [MetTr 389–90]. 1769: Valaki másnak Sendély fáját, Tökeit és deszkáját, vágot vagy hántot fáját meg jedzet aszalt fáját hire s akarattya ellen ell viszi a Tiszt azon dologban 12. forintokra büntesse azon Lopót [Zetelaka U; UszLt XII. 89].

2. fosztott; despänusat; abgeschält. 1774: égy Szetszele Arsintye nevezetű Iffiu Legény itten Sütő levén az Udvarban, meg holt, kinekis három Tulyka 39. véka Két Szeker hántatt Csős Török Buzája az Udvarb(an) maradtanak [Mocs K; KS Conscr. 40–1].

3. szegett; tivit; verbrämt. 1611: Egj Ezwt. zin dupla taffota zoknia barson premel háromzor hantot az alja [Kv; RDL I. 88]. 1615/1628: Egy Zeold tafota szoknia ket rendel hantot ... f 16 [Kv; i.h. 96c]. 1625: Egy weres karmasin saja viselt szoknya, Zöld barsony premmel hantot [Kv; i.h. 126].

hantszámra kb. taligaszámra; cantitate transportată cu căruciorul/cu cotiga; handwagenweise. 1756 k.: Ha valamely Gazda akár hant, akár állszámra mivessének szakasztva ad dologat, tartozzék a' mives a' rendelt időben a' Gazda kivánsága szerint 'a dologra ki menni [Born. XXXVIII. 8 abrudbányai bányászok törv.].

A jel-re l. hantkő al a jegyzetet.

hány ige 1. a arunca; werfen, schleudern. 1574: Az ganenak Eo k. Rendellyenek Byzonios helt az Eorzek vigazanak Rea, es az ky oda Nem hanya Lowat fogiak ky es fl l vegenek rayta [Kv; TanJk V/3. 101b]. 1592: 28 die Nouemb(ris) ... attam esmeg Crestelynek ... es Zaz Jstwannok f 2 . hogy keoüet hanyanok az folyo(m)hoz [Kv; Szám. 5/XIV. 267 Eppel Péter sp kezével.]. 1601:

Szaz Thamasne Cathalin azzony vallya ... az lakatokat le vertek, aztalt ládat fel rontottak feyer rwhakat ott hantak az feoldeon [Kv; Tjk VI/1. 540]. 1632: hanniu vala az szalmat [Mv; MvLt 290. 85a]. 1730: látám hogy Mihálc Jstván Uram praesentiaja nélkül, Szakács Mátyás hason fekszik vala, s — hánnya vala az kezivel az földet, s — a' mig én ott mulattam, hat Sustáig való pénzt hánna ki [Altörja Hsz; Borb. I]. 1768: valami pozdorját egj hitván szekrényben hanyini kezdetek [Martonos U; Pf]. 1804: az általam kaszálatott nyers rendeket kétfelé hánytuk [Toplica MT; Born. XVb].

Szk: *ganéj* ~ni. 1748: a' Darabantokot, 's Cséplőköt oda járatta fa vágni, ganéj hánni, lohoz látni [Marossztkirály AF; Told. 56]. 1794: Két Gané hánni való lapát [Gyalukuta MT; TSb 17]. * *hó* ~ni. 1596: Ket zoro lapatot ho hanyi vetünk p(ro) f — d 10 [Kv; Szám. 17/II. 17]. * *hó* ~ni. 1825: Egy kö hánnyi való vas rud [Dés; Dlt 595]. * *sár* ~ni. 1599: Szédczi Jstuantol ... Sar hannu uóttam egy becsi asot keözep kapuhoz d 40 [Kv; Szám. 8/XIII. 6 Szabó András sp kezével]. 1730: Vóttam két sárhányo lapatot város sárja hánni Den. 2 [Kv; i.h. 56/XIX. 18].

2. be/belehány; a arunca in ; (hin)einwerfen. 1568: Anna szakmary Imrene vallia ... szigia volt, Andras Kato gergel deaknet, hogy a bestye hyres kúrua oth vagy hath Tykomnak tekerte ky az nyaktes az arnyek szekbe hanta [Kv; Tjk III/1. 236]. 1587: ennek az Husában Tartott kett nap, mert sem az zegeniek sem egieb dolgok nem akartak megj enni, hanem felitt az Zamosban kellett hannúnk [Kv; Szám. 3/XXVI. 33]. 1797: ez volt az Nevezet Gazdaintok Parantsolva hogy az mely Johakot Látunk alnj mozogni adjunk kést nekik, és ústre hánnyán tsináljunk Tokánt belollek [Széplak KK; SlT évr.]. 1804: Jablontzai Urnak mondanak meg, hogy azon hamis Leveleket, melyet azokrol készített s.v. hánna a Budába [Marossztkir AF DobLev. 875. 7b Szintyionu Miji (50) jb vall.]. — L. még MetTr 359.

3. ráhány; a arunca pe; darauf/überwerfen. 1570: Erzebet Dabo Thamasne, Ma hogy Jew volt az pyachrol haza fele, fekete Mathene be hytta lahoz az Mwtathya volt neky Jm lassad Menyke keowet hantak az Eyel az en hazamra [Kv; Tjk III/2. 70]. 1760: elégszer gázoltam azon bé folyó vizen keresztül mikor a Piatzra mentem, én magam szozot (!) hántam követ, téglát (úgy másokis:) léptsőnek, mikor azon elmentem [Mv; Told. 15/44].

4. felhány/rak; a arunca sus; (hin)aufwerfen/schleudern/laden. 1692: ezen Pitvarnak padlására öt szal füresz deszkakat hántanak [Mezőbodon TA; BK 6]. 1740: nem voltál olyan beteg, hogy ei ne jöhetné volna, mert az nap láttuk, hogy bé agjtál (így l) s kévét hántál [Sszgy; HSzjP „Blasius Kovács de dicta Sz. György (70) pp vall.].

5. hord; a cára/depune; verschütten, schwemmen. 1592/1593: Ide az Dees feleol való felire hánnya vala az viz az porondoth [Beke*; Ks. — *Eltűnt település Néma (SzD) környékén]. 1598: Hogy

az zápor esseo az homlito vermetek mind hantta izzopal Attanak 2 embernek kik ki tisztították f — /24 [Kv; Szám. 7/XVI. 60]. 1734: a Malom árka torkolattyáb(an) az arviz nagy, es sok jeget hanyván melly az arokrol el vőtte az vizet; semmi Viz a Malomra nem mégjen [Dés; Jk; 443b]. 1772: Az Brányistában való nyáras erdő penig egyenlő Részekre fel nem osztatthatik az Szamos Vize mián, melly égj felől rontya, más felől hánnya, és így édgjy rész épülne, másik penig nagyon meg romiana [Dánfva Szt; ILt].

6. lehány; a arunca jos; her/hinunterwerfen. 1600: Mo(n)da Zombatfalui Benedek, a fat a howa hantak ahoz ne(m) zolunk, vgy tecczik Bechl Ferencz feölde [UszT 15/269]. 1629: az Zolgajoknakis Zenat hanjvan az Zekerreol le az nyars az al feleben ment volt rutul megh sebhette [Kv; Tjk VII/3. 118]. 1756: hánnyanak Bányáról hozott három On Pogátsát, melyekben külön külön volt Cir. 100 font [Gernyeszeg MT; TSb 21].

7. kihány/hajigál; a arunca afará; hinauswerfen/schleudern. 1570: Martha chyuka Menhartue, Azt vallya ... Latta hogy az Sos Balas hazabol az vchara hantak volt egymas Marhayat az my benne volt [Kv; Tjk III/2. 113]. 1644: Lakatos Janos ál vala az Haydu Marton bottia eleót egj bottal Zitkozodik vala mond(uan) hogy ... az en haza(m) elejbe hanniatok a zemetet [Mv; MvLt 290. 433a]. 1730: Ganajokat Szeméttyekei Utzákra hanták [Dés; Jk]. 1780: Némelyik gazt, szemetet hánnak a falu patakjába, úgy az utcákra is [Árkos Hsz; RSzF 101].

8. el/széthány; a desface/imprăstia; auseinanderwerfen. 1590: Valami barmoth latek hogy feo uala az glepi feli, latom hogy az giepwn res uala két feli hantak uala az Agath az glepiról [UszT]. 1620: mondak hogy az vayda Janos palloiat el hanniak, mert az falu földén vago(n), de en mondek nekiek, el ne hannia kegtiek, mert az utolsó nagyob lezen az elsőnel, es ne(m) haniak hozza se(m) niultak [RLt O. 5 Sos Mihály kidej* (48) Dob. vice-bírájának vall. — *Kideből (K) való]. 1668: Fodor Istuán bé kiálta Hire legyen kglđ(ne)k Lázár Péter Ur(am) hogy Mikola Sigmond Ur(am) le akarja az kglđ kertit az Falu uczájáról vágatni, azonban neki terülnék az kertnek, az támaszokat hánni, és az seovényt vágni kezdék [Diós K; Ks 65. 43. 10]. 1722: Nem híheti el senki aval a hiddal való bajoskodást. Szüntelen való dolog van ott, csak rothadnak a hidlák fák, aszt csak hánni kel, és ujjokat helyiben tenni [Fog.; KJ. Rétyl Péter lev.].

9. szór; a arunca; streuen. 1584: Tablas Peter vallia, Ezt lattam ferkely miklostol hogy ... mikor homlitanek Zeoleyebe(n) hogy port vért fel, es az leannak laba keozibe fel haytotta, Mond Az leany, Ne hand oda A port mert ninchen akj ky tizticha beleolle [Kv; Tjk IV/1. 226]. 1771: cő Excellentiája Malmának az négy Kerekei jól, és minden hiba nélkül forgattanak, meg pedig az Also kövők hántok több és jobb Lisztet mind az felsők [Ádamos KK; JHb XX/26. 8]. 1806: lévén énnékemis egy keringő fejer malatzom ..., hogy

onnan az még az Csorda el nem indul hogy el ne távozzék, még magam malé szemeketis hánytam nékie [Dés; DLt 250/1808]. 1810: egy jo Darotos rosta mély a buzát 4 felé hánya [Jedd MT; LLt].

Sz: *falra ~ja a borsót*. 1618: akármit mondjon ember, de csak olyan, ha az falra hánnák az borsót [BTN 129]. 1736: bizony eleget pítongattak de latom falra hánták a borsót [Ohába F; ApLt 4 Apor Péter feleségéhez] * *marokkal ~ja az aranyat*. 1756: Németh István ... a Kolosvári Patikába kotzkáztán, Marokkal hánta az aranyakat [Kv; Mk IX Vall. 44].

10. *víz ~ni*. 1726: Vettem egy Szóró lapátot a scote cu lopata (apa); auswässern/schaufeln. 1572: Dorotia Zabolzone, Azt vallia hallotta hogy Zeolch Benedekne Idezy volt katalint Jo Swltnek Monta, Es hogi nemel nap az nagy esseo leot volt hannia volt hamariabol az vyzet az Mongia volt te bestie temyad vallom ez ez (!) kart [Kv; TjK III/3. 19].

Szk: *víz ~ni*. 1726: Vettem egy Szóró lapátot viz hánni az tóhoz d: 09 [Kv; Ks 15. LIII. 4].

11. *dob*; a *azvirli/aranca*; *werfen*, *schmeißen*. 1570: Katalin Keomyes Gergelne, Ezt valya Zeoch Miklos ... Mond fodor Janosnenak ... Myert rakthad beh az Zendelt kamradba, hand ky onnath mond Fodor Janosne bezzegh nem haniom, Mert enym [Kv; TjK III/2. 78]. 1693: az verőfényen ... egy nagy kerek bokor vala a rétb(en) s arra hánták az Balas haziak Jlosvaiak az egyetmassokot mikor kaszalni jöttek [Cege SzD; WassLt]. 1778: láttam az Exponens Léány Aszszonyék káposztájok között eleven szeneket, de ki hánya oda nem tudom [A.volál Hsz; HSzJP Anna filia Joannis quondam Pilbát de Karatna (24) vall.]. 1849: Két kést vett a kezébe s ayval ment nékie hogy keresztül döfje a kinekis a keziből a kest ki fatsartam s oda, a fák közü hántam [Héjjasfva. NK; CsZ. Héjjasfalvi Antal (56) vall.].

Szk: *perselybe ~ perselybe tesz/vet*. 1721: Ha mit conferralnak a Makfalvi Templomhoz vagj a' perselyben hannak, meg engedtetet hogy a Mater(ne)k a filiahoz valo kegjes indulattjabol harmadát az Abodi filiahoz adgják [Makfva MT; MMatr. 196].

12. *dü is vet*; a *aranca*; *werfen*. 1659: Itt Ur(am) mi igen felelmes állapotban vagyunk, az Vezér rettenetesen haragszik; ma holnap felünk (az mint hallatik:) hogy az Tengerbe hannyanak bennünket, vagy Jediculaba vigyenek, es magok menten mennyenek az szegeny Hazara [Borb. I köv. jel. Konstantinápolyból]. 1775: Nyilat csinálának 's azon Nyilatkat egy kucsmában hányván egy kis Pásztor Gyermeket Szolitának oda 's azzal ki huzták a' Nyilat [Gálfva KK; Ks 66. 45. 77c].

Szk: *egymásra ~ják a keresztet*. 1823–1830: Línzen alol .. vagy az úgynevezett Strudel .. a Dunában igen veszedelmes és kősziklás és mély esésű hely .. ; a hajók ott gyakran elpusztulnak. Midőn itt kell elmenni, minthogy ott mind erős papistaság lakik, egymásra hányják

a keresztet, s imádkoznak [FogE 262] * *hurkot ~ pányvát vet*. 1803: a' ki fogando Ló a' Vajnai György Lovai közé bé szaladott, melyet midőn onnan is Urokkal akarták volna ki fogni, ... azon ember, a' ki az Urkot hányta, egyszeribe ell szaladot [Déva; Ks 114 Vegyes ir. Jk 574] * *láncra ~ láncra ver/vet*, megláncol. 1800: bé kisírtuk a Faluba s ot az Intze György Házánál Lántzra hántuk őket [Zágor KK; Ks 67. 47. 27] * *szemére ~ vkinek vmit szemére vet vkinek vmit*, felemleget/hánytorgat vkinek vmit. 1633: miniajan azo(n) allanak megh hogi ez uta(n) soha eggikis egimas szemere ne haniak az fizetet [Mv; MvLt 290. 139/2]. 1679: Decidaltatot az causa per pacificatione(m) Igy hogy az uta(n) egyik felis az másiknak eze(n) dolgot szemere nem hannyia [SzJk 142]. 1702: Szakáll Ferentz Ur(am) aszt hánta volna szemére Boldisár Ur(am)nak hogy ezüstöt vagy egyebet igert volna [Kv; ACJk 49]. 1793: egyik a' másikat vétkeztették és egy más szemire hányták tselekedeiteket [Dés; DLt 1799. évi iratok közt]. 1803: szemekre hanytuk a' Betsülletes Füsüs Czéh Tagjainak ... a számadások el láttatása el mulatását ily hoszszas ideig [Kv; FésCJk 22]. — L. még DFaz. 15; RettE 358, 371 * *téglát ~*. *téglát vet*. 1623: Az tegla tegla* vetest in Aprilli mingiart ell kezgye es Annak soha vasarnapon kywl zwnety ne legien Continue hatt hatt Ember hannia [Törzs. Bethlen Gábor gazd. ut. — 'Így kétszer!]. 1774: a Téglát is Derekasint hányák és nem sokára egy Kemenczével meg is égettették [Kv; BfN. Farkas János gr. Bánffy Györgyhöz] * *tömlőbe ~ tömlőbe vet*. 1652/1653: Tudom azt hogy ... az aszszokot be hoztak hogy az Bodolay Erdeőb(en) Erdeőlték magokat az Tömlőcb(en) hanytak [Szemerja Hsz; BLt] * *varsát ~ varsát vet*, varsával halászik. 1698: az Csikos to felől tudom ezt hogy Kilyeni Peter Benkő Janos eczakais őrszettek nem engettek megh hogj Senkis oda varsakot hanyanak az Veszedelem előtt [Kilyén Hsz; Llt Fasc. B nr. 25]. 1731: az Erődi hotár is tsak a közepéig vagyon az Olt Vízének, még tsak Varsát is nem szabad sem az Erősdieknek sem az Árapatakiaknak* az Oltnak tulsó felire hánni [Br; BrÁLt Stenner IV. 20 Binder Pál kijegyzése. — 'Árapatak és Erősd (Hsz) lakosainak] * *zálogba ~ zálogba ad/vet*. 1680: Vleducz Bukur obiit ... Mezei örökseghit Zalogb(a) hanta volt [A.porumbák F; ÁLt Urb. 47]. 1720: Hallattam aztis hogy nehaj Toth Jeremias az első feléségétől réá maradtott Ezüst és Arany Marhalt ... arany Gyűrűket hanť volna Zalogban Nehaj Sebessi Szabo György Ur(am)nak [Ne; DobLev. 1/96]. 1758/1763: hány Nobilitaris Curiát ... birtanak ... Nyárádtön*. Azokot kik hánták zálogba [Told. 79 vk. — *MT].

13. *vkít kidob/zaklat*; a *da afarä*; *jd hinauswerfen/schmeißen*. 1699/1724: ha kigjelmednek holtá történnék, Moré Márton vramot onnét tsak ki hánnák arra mondá nem hányják, mivel ... Tamási Mihálynét Tatár rabsághbol szabaditá ki [Backamadaras MT; Told. 76].

14. emel, rak; a ridica/face; hängen, Hauten machen. 1608: Az halmot hanta egyik Feier Györgyne fia Istuan, ... Zent leleki solymar [Csicsó Cs; BálLt 60]. 1625: Az hidegsegen ualo tot is tudo(m) Becz Jmreh Vra(m) czenaltatta uala, s maga is ualtigh hanta az hompiat [Szentgyörgy Cs; BLt 3 Pongracz Istua(n) (45) ns vall.]. 1760: mostannis lehetne Malmot oda tsinalni, ha jo tótest hányanak [Novoly K; BLt]. 1802: Hatarul vagyon egy Homp hanyva [Vadasd MT; Told. 42].

Szk: ? dombhatárt ~ határdombot emel. 1620/1754. most az határ domb fel hányás alkalmatlan lészen deliberat(um) hogy mennyen ki a kap-talan és azon helyen két Nemes ember ott lévén hányanak dombhatárt [Told. 22] * halmot ~ 'ua.' 1625: Agiagfalua s musna vegiezetre (l) megj alkunak Egj massal hatart Jaranak es halmat hanianak Agiagfalua es musnay ha-ta(r) keozót [Agyagfva U; UszT 156b]. 1692: a patakon tul valo nagy roppantott havas forma Erdőben senki nem ment ... a meg irt erdőben igazított nem tettek, halmokat nem hántak [Kusculát F; Ks 67. 46. 21]. 1755: onnan fel eredvén észak fele a Sovány Völgynek ... oldalán több halmokot is hányának az hol most állunk magam is hántam az halmat [Nagygyeke K; Ks K. 80] * hányást ~ 'ua.' 1655: hatart tették mind az két részről s hanyast hantak [Gysz; LLt Fasc. 160] * határdombot ~ 'ua.' 1807: Mellyik Bértz az, ... mellyen a' Bedetsi^a és Pányiki^b egy felől, más felől pedig Jegenyei^c Határok között két, vagy három helyen Határ Dombok voltak régentén hányva [KmULev. 3. 1a vk. — *^aBedecs, Jegenyé és Pányik K] * határdombot ~ 'ua.' 1600: az ket falu vegezest tett egy massal, hatar halmotis hantak [UszT 15/57]. 1768: az Datki Tora be menő patak melle haniatok Datki határ felől Tizenegyedik halmot^a [Datk NK; EHA. — *Értsd: határdombot] * határt ~ 'ua.' 1572: Mykor wgymond oda feol jwttwnk volna, Az helre Azhol Az hatarth Akartak hanny, My Allank Az Monostory paraztsagh feol [Nagy-meregyó K; KP] * méltát ~ határdombot állít/-emel. 1755: Kezdettk az métaakat hánni az Csonka allyában lévo Rétnék innetső szélyin | az utolsó méltát hánták a' Légeni Csere között [Nagygyeke K; Ks K. 80].

15. át/felrak; a transborda/incărca; um/auf-laden. 1582: Az borokat hogy egyk zekerreol az masikra hantak fizette(m) az korcholyasnak d. 36 [Kv; Szám. 3/V. 37 Lederer Mihály (sp kezével). 1609: Az korcholiasnak hogy az 11 hordo bo-rokat mas zekerekre hanta adtam munkaiokba ... d 40 [Kv; i.h. 126/IV. 323]. 1642: a' melyk hold feoldeon Tiztab buzat talaltak azt arra a zekerre hantak [Gyalu K; GyU 82].

16. fel/szédül; a devasta; verwüsten, zerstören. 1573: Balint Eotthues Balas fia Azt vallia .. Mond puskarne te azzony Ne hand az en Marhamat Mert Ne(m) twdom Mint Iars [Kv; TjK III/3. 277a]. 1600: in anno 1599, Mind Zent nap taiba, minekeönk nagy nyilwa(n) walo karu(n)kra

hantak es rontottak hazainkat [UszT 15/23]. 1787: én akkor Gaz rezbe meg lövetek egy sertest a többi közül azért hogy a kaszálo helyet turták s hantak [DE 3].

Szk: prédát ~ felpredál. 1661: az Magyar or-szagi hajduk ... hatalmasul hazara menven min-denekben prédát hányva(n) Paripait el vittek [Dés; RLt O. 5].

17. (fel)emleget/hánytorgat; a reproşa; vorwer-fen, zum Vorwurf machen. 1606: emberseget kezdé Tibald Peter han(n)i onat peternek s ugj vezenek éosze [UszT 20/146 St. Semjen de Bethlenfalva pp vall.]. 1618: Az pasa is forgatá s hányá inkább csak azt, hogy mint hányatta ő ki Rákóczi^a hogy németes kezdett volt lenni [BTN 94. — *Rákóczi Zsigmondot, az alig egy évig uralkodó erdélyi fejedelmet]. 1785: vagyon nekem elég miből főzzen, ne hányja nekem^a mit hozott [Mv; DLev. 4. XXXVI. — *Ti. a férjnek a feleség]. 1789: Semmi szitkot vagy butkos szót nem hallottam edjiktől is egyebet a hántolodásnál edjik hányja vala miért fedette katlannyára deszkáját, a másik azt vete^a vissza hogy elég ideje volt eddig kiváltására [Dés; DLt].

18. cifráz; a impodobi; zieren. 1768: egy újniy ezüst kőtes ket rendivel Francziasan hányva [LLt Fasc. 109].

19. fröcsköl; a improşa/stropi; bespritzen. 1807: déliót igen rossz voltam 6 rend írással eltöltöttem 3 fertály orát perdituskodtam a tentát Sofalvira hánytam ezért meg pofozott a Rector [Dés; Ks 87 KMN 355].

20. okádik, ökreendezik, rókázik; a voma; (er)-brechen. 1600: Kis Janosne Jloná azzonny vallja Amikor Menihart deak az sokadalomban akar vala Bezterczere menny ereossennis hant ott volt nallunk es elegh vigan vala nallunk [Kv; TjK VI/1. 390]. 1763: Kettesg kívül van az is, hogy Urat eger kövel készült pogatsával into-xicalni ... az offeralt pogátának más részit egy cséplőnek adván az Cséplő ... egész nap mint hánt [Torda; TjKt 178]. 1805: mivel teg-nap estve jól ettem a Malatz husból, ma hántam betűlelesen [Dés; Ks 87 KMN 134]. 1844: estve felé hánni kezdtem, 's a' lépem 's májjam fájni kezdett a' hideg ki lelt | egész éjjelen hántam hideg lelt | most valamivel jobbatskán vagyok mert nem hányak [Kv; Pk Pákei Krisztina fér-jéhez]. — L. még RettE 388.

21. vért ~ a scuipe/vârza sânge; Blut speien. 1754: annak utánna sokat hánt vért és valami harmad napig sinderészet [Altörja Hsz; HSzjP „Rebecha Szótsa Consors P(rovi)di Barbully Ka-rácsony (40) jb vall.].

22. a rozs ~ ja a fejét a rozs hányja a kalászá, kalászosodik/kalászoszik, táj kalászol a rozs; se-cara dă in spic; Roggen in die Ähre schießen. 1724: már majd edgy hete hogy ros főt láttam, s naponként erőssen hányja az fejét [Kv; ApLt 2 gr Haller János Apor Péterhez]. 1759: A határt megjártam, a Losardi^a uton alol valo tábl(á)b(an) a ros hánya a fejét [Kendilóna SzD; DHn 30.

— *Az előbbi településsel tőszomszédos Lozsárd felé vezetõ].

23. *dúcot* ~ *hátára* (ököllel) hátba vág, *táj* dúcot/-dumét ad; a lovi cu pumnul in spate; jm in den Rücken schlagen. 1802: meg fogám, és ki huzám hajanál fogva, s a' graditson jo Dutzokot hanyván hátára be taszigalám [Mv; Born. XXXIX. 53 Fr. Szathmári jun. (27) vall.].

24. *fittyet* ~ *fügét* mutat vkinek; a arunca o sflrlá; jm eine Feige zeigen/weisen. 1584: Baniay Ianos deak vallia, Rettegen valek a' soka-dalomba, Ez Rettegy Istwa(n) deak poztot veon teolle(m) Ieowe oda Zabo Thamasis vasarlany, Es monda Neky Istwan deak Posztot vesze* vgmoud, Monda Zabo Tamas, Azt veszek ... sok szo essek keozteok ..., De egy masnak fithiet hantak orrok Ala [Kv; Tjk IV/1. 306. — *Olv.: vész-é].

25. *nyilat* ~ *nyilat* híz/von (sorsot híz); a trage cu ságeata/la sorj; Pfeil (Los) ziehen. 1561: az wölgieth Jgazan egibe Jnthizwin, mindene-keth nygy Rizre Jntizzenek es azokra Nílat hannya-nak Es ki ki mind azon maragyon megh Wala-melyet az nil ky mwtath awagj hoz nekiek [Frátka K; SLt U. 28].

26. 1776: az Parkasak már kilecz (l) kopomat mind az leg jóvát meg évék ha távulról hozzá-jok lödöznek az mészarosságot nem hogj félben hagynák, hanem meg inkább hannják a drága falatokat edgj más agjára [Négerfva SzD; BfN Bánfi Péter lev.].

◇ Szk: ~ja az ellent → *ellent* ~ * ~*jáh* a *lisztet* a *malomkerekek* (rojtile moril) maciná bine; (die Mühlräder) mahlen/werfen gut (das Mehl). 1770: az előttis (: mivel gyakorta órlótóm benne :) tsak alig forgottak az also kerekek ugy hogy tsak hébe hoba hánták a Lisztet kicsin viz létekor is [Királyfva KK; JHb LXVI/91] * *alája* ~ kb. aládúcol/támaszt; a propti/sprijini dedesubt; unterstützen, stelzen. 1680: Ezen pin-czenek ... Tizen egy Töldgy fa gerendait, az Pincze hosszúságához képpst, mester gerenda tarttya, mellynek is vadnak alaja hanyva 8 oszlopok [A.porumbák F; Ált Inv. 3] * *csút* ~ ? csapdát állít; a pune o cursă; Falle stellen. 1681: A dicit Relatoriamb(an) specificalt napon helyen es esztendőben Csút hant, az halot* nekemis több böcsülletes emberek(ne)k Ebei bele esven megh holtak [Dés; Jk 51a. — *Értsd: az holott, aholott 'ahol'. — A kétes jel-re l. cső 9. és csőzik 2. al. a jegyzetet] * *egymásra* ~ *ja* a *lábait* kb. fonja a lábait; a pune picior peste picior; die Beine überschlagen. 1703: Kádár Geczi bénas labu vala, egy másra hánta az lá-bait [Gysz; LLt] * *egymást* ~ *ják* szidalmazták egymást; a se insulta reciproc; einander beschimpfen/lästern. 1568: Antonius zochy iur(atus) fassus e(st) Kakas Andrasnal egy both volt, es Vicy Janos elotte aly volt, es azt mongya volt Vicy Janos, hogy ha o felesége ith ne(m) volna meg az wyomat sem merned meg ha-rapny, egyeb bezedelis váltig hanyak egymast [Kv; Tjk III/1. 240c]. 1598: Veres Balint ...

wallia ... waltigh hannyak egimast zidalommal [Kv; Tjk V/1. 199]. 1638: Borbely Peter ezzel az Nemet Miklossal eöszie zajdulane (l) s haniak egymast szoval [Mv; MvLt 291. 141a] * *ellent* ~/~ja az *ellent* ellen/visszacsapással/vágással vé-dekezik; a se apára cu contralovituri; entgegen-schlagend/hauend sich verteidigen. 1606: latek egy feyer palchjat Pal myhaly kezebe mykor fwtt uala azal igen hany uala ellentt. de ne(m) latta(m) hogy wteott uolna Pal myhalj hozzaiok hanem chjak magatt ottalmasza uala [Uoszt 20-189 „Nagy Ferench Vagasi Veres Drabantt” vall.]. 1631: Hamar Istokis ki vona az kardot ugj maszot hatra eleotte, czak ellent hant [Mv; MvLt 290. 233]. 1686: az loboncok ... vagdaltak hozzam, egy botokával hántam ellent [TT 1890. 509 SzZsN]. 1732: latam Medgyes Janos Uramot hogy ... Balog Sandort minden igaz ok nélkül meg támadá, es a mezitelen kardal hozzaja vagdala de nem vaghatta meg Balog Sandor hanyta az ellent [Szentimre MT; BalLev.]. 1817: Bótyyaval Tkts Rosnyai Josef Ur Udvar Bfiro Urat Föbe kezdette ütni, verni annyira hogy ha az Udvar Biro Ur Úgyesen Nád páltzájával az ellent jol nem hánta volna ... nagy szerencsétlenség ér-hette volna [Udvarfva MT; Told. 78] * *galus-kát* ~ ' ? ' 1815: már az Ur Feleletiből látom is, hogy az én Jövendölésem bétölt, és az Ur Ga-luskát hányt előnkbe Pírula modra [Kolozs; SLt évr. Koronka Lajos Margitai Jánoshoz] * *ho-rogba* ~ ' ? ' 1599: körülfogák az egész székelysé-get és szörnyön megholdoltaták. Sokat benne az jóvára kit felnyársalának, kit akasztának, kit horogba hányának, kinek orrát-fülét elme-télék [BTN^o 44] * *jegyet* ~ vmilyen jelt ró/vés; a incresta un semn oarecare; irgendein Zeichen einkerben. 1751: olyan aszalt fakra hantak je-gyeket a Remetiek melyeket a Várhégy allyaiak meg aszaltak volt az előt [Remete Cs; LLt Fasc. 150] * *kalangydra* ~ ' ? ' 1688: egy Seres Gyurka nevű Jnas mente(n) házamhoz jöven ... házam-hoz jártotta*, őtt, jütt házamba(n) halátta, párnát tött feje alá ... magam ágyamban ka-longyára hánta a' szolgál ... etszaká(na)k idején a' szolgamis othon hált [Szék SzD; SzJk 229. — A kijegyzés nyilvánvalóan házasságtörési, pa-ráználkodási esetre von. — *Ti. a válóperes férj felesége] * *hecshegyomrot* ~ *vhi* előt ' ? ' 1593: Katalin Moldouai Jstuanne vallia: Lattam hogi Kis Mihalne iaczo az latraual, es kechke gym-rot hant eleotte* [Kv; Tjk V/1. 370. — *Talán 'farát kivette/mutatta neki' ?] * *koncrol koncra* ~ *felkoncol*, *lekaszabol*; a masacra/cásápi; nieder-machen/metzeln. 1591: Nagi Janos ... vallia ... Monda egi keozzwileók Nagi Georginek, ha te ezekel nem volnal, ezennel ezeket koncrol koncra hannuk | Monda Paua Istuan ... Es-se lelkek, ha ez embert nem neznwk, koncrol koncra hannak ezen helien [Kv; Tjk V/1. 162–3] * *kótyavetyére/kótyavetyét* ~ árverést/kótya-vetyét csap/rendez; a organiza o licitație; eine Versteigerung/ein Verschleudern vornehmen. 1562: Onnat Balassi* indult Szakmarra, és a nyereséget

Szakmarban mind egy házba rakák, hogy ők jövődében nagy gazdag kótyavetyét hányának [ETA I, 18 BS. — *Az áruló Balassi Menyhárt]. 1644: az my louay s egjeb szerszami voltak mind kotia vetiere hantak [Mv; MvLt 291. 404b]. 1786: Minden portékai . kótyavetyére hanyatván azokból ingrediált 79 r. for. 10 kr [MNY XXXVIII, 208]. — L. még ETA I, 109 *levelet ~ iratanyagot felhány; a scotoci printre scripte; Schriftstücke aufwühlen. 1796: Most a' Napokban, hányván holmi leveleket, rá akadánk ... Contractusára [Darlac KK; Ks 109 Vegyes ir.] *szablyára ~ kardélre hány; a trece prin ascuțișul sabiei; über die Klinge springen lassen. 1590: az Alperes ... Engemet pedigh Bartha mihalt Iljen zonal zida, monduan, halgass te Barta beste lelek knruaffia, mert maydan szabliara hanlak [UszT] *vhányfelé ~ vhányfelé (el/szét)oszt; a împărți în cîteva părți; (in etliche Teile) zer/verteilen. 1673: hol mi ingo jok talatatank azokatis ő kgylmek előtt három felé hanyvan kinek kinek rata portiojat belölle ki mutatank es ki szolgaltatok [Kv; RDL 154]. 1799: elegendőnek gondollya a' Fel-péres fél a' Sütmei Lakosokat* két felé hányni és a' Praedialis Hellyet is kétfelé méretni [Magyaroság TA; JHbK LX/6. 29. — *Az előbbivel tőszomszédos Sütmei település lakosait].

Ha. 1600: hantak [UszT 15/57]. 1735: hánták [Nagygyeke K; Ks]. 1754: hánták [Gálfa KK; Ks 66. 44. 17a]. 1756: hánytanak [M.köblös SzD; RLt Ginga Petre (60) sz vall.]. 1770: hánta [Királyfa KK; JHb LXVII/103]. 1777: hánták [Hosszúaszó KK; BLt 9]. 1802: hánt [Mv; Born. XXXIX. 53 Schreiber Jákob (28) vall.].

hány névm 1. mennyi? cît?; wieviel? 1558 k.: Az ożwe giwtoth aranyat osd eg(y) Massaban es, Mikor iol meg elegiwlt, weg egy p(ro)bat belölle es lasd meg az te tudományod zere(nt) han garato* es annak wtanna az gradus zerent ted az addiciot beleie [Nsz; MKsz 1896. 297. — *Alább: karato (értsd: karátú)]. 1561: Az aprodok tartasanak beszegodeseeknek, Ruhazasoknak. Modyarol Es hany aprodot beres legent tarchon Egy Mester arrol Art 11 | Az Ceh Mesterek felol az niwy han lottos legyen [Kv; ÓCart. Mut.]. 1586: Lacz Ferencz Zent Marthoni Chekeffalvi Nemes Ember valla Kazonbann is vadnak Ufyaluban Jobbagy de nem thudom hany [Csz; BK Misc. 1144—78]. 1590: no gazda hanj kwpa bort hozattal minekeonk [UszT]. 1645: poszto ruhatis lattam eleget, de nem tudom hany uolt [Sárhegy Cs; LLt Fasc. 120]. 1687: Nem Aprilisben dézmáltak, hane(m) most Pünkösöd után, holott, hanyat, ne(m) tudo(m) [Szilágycseh; GramTr VIII]. 1718: Az Szevpiz fele fordulo mezoben vett volt eo Kglme egj darabot, menjvel vette nem tudom, hanj véka fereje legyen azt Sem tudom [Szentmihály Cs; Borb. II Fel Csik Széki Sz. Mihály, Buzas András (64) major vall.]. 1722: üveg karikákatt,

hanyott? [F; KJ vk]. 1779: hanyat ütettek kedre? [Km; KLev.].

Szk: ~-hány egyenként/egyen-egyen hány? 1734: Hol procuraltattanak a Tutela alatt lévő Urfiak, kún Falun é vagy penig városan Collegiumban, és ott minemű intertentiojak vólt hány Háznál tűzeltek hét számra hány hány szekér fa költ el? [Kv; TKI]. 1741: minden hejet jól specificállyanak osztó birák atyánkfiai, mellyiket 's hanyat, hány hány pénzre limitálták, pro usu annuo [Dés; Jk 551] * ~ izben? hányszor? hány úttal/versen? 1750: hány izben szidalmazta besteleniftette Nzs Kővendi Nagy Joseph Urót [Vadad MT; VK]. 1752: Tudgjátok hány izb(en) tiltattam meg Falus Birák által ... az utrizált Tanorokbeli Sarjut? [Abosfva KK; Ks 8. XXIX. 32] * ~ rendbéli? 1809: mindenféle Erczek ..., mig azok a' magok Nemékbe ki olvasztatnak 's tökelletcen ki miveltenék hany rendbéli kézen fordulnak meg, és hany rendbéli Munkás nem kívantatik azokra [Torockó; TLev. 9/43] * ~ számból álló? 1774: hány számból álló székes Jobbagy legyen Nem tudom [Szentdemeter U; LLt vall. 17] * ~ versben/versen? hány izben/úttal? hányszor? 1772: Tudgyaé a Tanu hogy ezen folyo 1772dik Esztendőben is itten a Kis Küküllő folyo vize, hány versen ki áradatt, és ki ütett? [Kük.; JHb LXVII/2. 369 vk]. 1782: Azt a 400 M. forintokat hány versben adta, Mikor, mellyik Esztendőben adta? [Kanta Hsz; HSzJP] * ~ verseni? hányszor? 1847: Az Asztalos Czéhon Kivüli Asztalos Kászoni András hány verseni meg jelenéséről a Közügy Igazgatoi Hivatall előtt adnánk egy bizonyítványt [Kv; ACLev.].

Sz. 1599: En Borbely Peterne Kata azzony vallom en mo(n)dok az lean(n)ak vezteg (így!) gonoz oraba termett gonoz leany, hany feid hogy te ezt mered mondani zegeni arua leany vagi te, hogy mered te ezt mondani hogy ha mog (!) nem bizonyithadott (!) nielvednelkwl maratzt [Kv; Tjk VI/1. 369a]. 1653: A vezér csak elijed rajta s mond: „Ma mindketten meghaltok, elmenjen a fejetek, hogy a császárt leültették és hazudtatok. Hány fejetek, hogy így hazudtatok a császárnak, a mit nem tudtatok bizonyyal” [ETA I, 132 NSz. — *1621-beli nyil.]. 2. ~ az óra? hány óra?; cît e ceasul?; wieviel Uhr ist es? 1814: még nagyobbban csudálkozom, hogy ilyen szűk időben ..., órára vágyol, holott Kolozsavart elég óra vagyon a tornyokba, és a kapuknál, meg lehet tudni hány az óra [Mv Ballt 1].

Ha. 1570: han [Kv; Tjk III/2. 2]. 1573: han [Kv; Tjk III/3. 93]. 1717: hány [Dob.; WassLt Conscr. 13]. 1769: hány [Fejér m.; Kath. 1835: hanyot [Zsibó Sz; WLt].

hányad hányadik? al citelea, a citea? der/-die/daş wievielte? 1806: hányod nappal, és mellyik napon viradta utánn é vagy viradta előtt kezdett a' fenn forgo szállók meg szedéséhez? [M.sáros KK; DLev. 4. XXXVIII].

Szk: ~ *izen való attyafia?* hányadik nemzedékrenden való rokona? 1804: Szeki István Ur(na)k a' Felesége Szakáts Kristina Aszszony, Szakács Elek Uramnak hányad izen való Attyafia [Usz; Borb. II].

hányadán 1. hányadrészért? pentru a cita parte?; für welchen (An)Teil? 1721: Az Zabot és az Tavasz buzat el csipélvén az jobagjok az alat ha riszes Csipőket szerezhettek s hanyadan az Mlgs Urat iranta tudositom [Szentpál K; TKI Mihály deák Teleki Pálhoz].

2. 'p' 1843: a' mi Enyedre menetelemet illeti: jo szívvvel mennék — de Isten tudgya hányadán telik — mert lovam — szekerem — most is oda vagyom [Veresegyháza AF DobLev. V/1247].

hányadik al citelea, a citea?; wiefielte? 1768: Leveleimet is jó rendben szedtem, Fasciculusok szerint Regestráltam, tsak a Regestrumot kell nézni, mikor valamellyik Levél kíváncsít, a megmutattya, mellyik Fasciculusban, hányadik Numerus alatt legjen [Kp III. 149 Havadtői Máthé Izsák lev.]. 1878: Fel kell tenni A Matriculanak pagináját hogy hányadik lapon van protocolalva [Méra K; RAK 21].

hányadmagával magával együtt hányal?; impreună cu el/ea citi/cite?; mit wieviel samt ihm/ihr zusammen? 1734: Tudom hógj itt benn a Collegiumban procuraltattanak az említett Urfiak, hányad magokkal voltak az Urfiak az intertentióban ., azt nem tudom [Kv; TKI Jos. Déáki (54) pastor eccl. ref. vall.]. 1749: hányad magával volt az occupator, 's kiknek hívják (fgy l), nem tudom [Algyóy H; JHb XXXIV/18].

hányadrész mennyied rész?; a cita parte?; wieviel/welchen Anteil? 1753: ki mennyit, hanyod részt bír azon portióban [Dob.; Ks K. 82 vk]. 1760: Mősa László Ur(am) vett egy darab Nobilitaris fundúst mellyis nem egész Fundus, de azt nem tudam fél-e vagy hányad rész [Dés; BK]. 1809: azon egész Retnek hanyod részét bírta [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1812: Néhai 'Sombori 'Sigmond, és ennek édes Attya László az utrizált Falukban a' Titt. Sombori Familia által birato fiu Joszágnak hányad részét bírták és a' fiu Joszágnak hányad része illeti a' Néhai 'Sigmond linéáját? [Mv; Somb. II vk].

hanyag I. mn kötelességmulasztó; negligens, lăsător; nachlässig. 1862: Az Iskolák jo karba találtassanak, a morosus szülék meg büntetessenek, a' hanyag Tanitok fel jelentessenek [Gyalu K; RAK 66]. 1871: Papi bér, papi szántás pontus megtétele felemlítettett. A melyekbe híveink nagyon hanyagok voltak, és hanyagok mind a mai napig [Búrjánosóbuda K; RAK 114].

II. *fn* kötelességmulasztó (személy); om negligens/care nu-și îndeplinește obligațiile; Nachlässige. 1863: minden felszedendők fel legyenek szedve

u. m. kamatok taxák, Papi és kántori bérek, a hanyagok meg büntetődnek [Gyalu K; RAK 84].

hanyagság 1. gondatlanság; negligenz; Nachlässigkeit, Achtlosigkeit. 1758: ha mi hanyagságunkból kár történne . tartozunk kárpotolni [Alvinc AF; Incz.]. 1875: ki egyházi közmunkára kirendeltetvén, a szabott munkát hanyagság vagy makacsságból nem teljesitené, az azon időben folyó ígás vagy tenyeres napszám árrában marasztaltassék el mindenik esetben az egyház közpénztára javára [Damos K; RAK 199].

2. felületesség; superficialitate; Oberflächlichkeit. 1867: Hivataloson figyelmestetnek a' T. Papok ne tegyék ki magokat a' kimutatások^a készítésében hanyagságok által oly komoly kellemtelenségeknek, melyeket elhárítani az Egyházi hatóságoknak nem áll hatalmokban [Gyalu K; RAK 158. — ^aA katonaköteleseké].

hanyagul rendetlenül; neregulat; unordentlich. 1862: a mester inasok a vasárnapi iskolát hanyagul vagy éppen nem is látogatják [Kv; ACLev.].

hányan mennyien? citi?, cite?; wie viele? 1666: mys' vőttünk, de hanjan vőttük s min vőttük arra nem emlekeze(m) [Marossztygyörgy MT; Bállt 55]. 1699: Az Szekerek hányan^a voltak [Beresztelke MT; Told. 25. — ^aAlább uo. *hányan* alakban is]. 1711: Penteki szolgák kik es hányan Legyenek es kike, kgdnek Uram tudtara lehet [Somolyó (!) Cs; Born. XXXIX/50 Csz és Ksz tiszteinek és rendieinek nyil.]. 1764: őis inkább réájok vigyázzván, kik, hányon, és miképpen volnanok, observalta világoson ., hogy hárman vadnak [Torda; Tjkt V. 205]. 1783: D(omi)nális Széken az Gyllkossok kik egynéhányon de hányon voltak azt bizonyosson nem tudom [Kovácsi K; Eszt—Mk]. 1801: a' Kis Csatorna nevezetű heljen predalo marhakot ., kik, hányon, mikor vették — el hatalmason? [Koronka MT; Told. 10]. 1804: azon hatalmaskodo emberek hányan voltak, az iránt semmit is mondani nem tudok [F.berekszó Sz; BfR III. R. 12/7 Pogyina György (40) col. vall.]. — L. még RettE 58—9.

Ha. 1733: hányon [Hévíz NK; JHbT]. 1761: hányon [H; JHb XXXV/39. 4]. 1806: hányon [M.sáros KK; DLev. 4. XXXVIII].

hányás 1. ridicare (de movilă de hotar); Erdhauen. 1572: Zekeol Istwan es Zekel Marthon ., Ezt wallak hogy My koron Az Hanyast^a El Indetotak volna, Az Nemeos wraym, vgmond, latok hogy Az keosseghoz hagytanak^b [Zentelke K; KP. — ^aÉrtsd: határhányást. ^bÉrtsd: hájtának]. 1736: Mely határjárás, jártatás, Méták(na)k hányása, hánytatása mi előttünk e szerent levén . irtuk le mi is fide nostra mediante [K; SLt 40]. 1755: az méták hányását végezték a' Légeni erdő szélyin [Nagygyeke K; Ks K. 80]. 1796: abba a helybe fogattatott el Pakulár Nyikoláj, ahol a' hányást kezdette [Panit Sz; TSb 2].

2. határdomb/hányás; movilă de hotar; Grenzhaufen. 1655: Keőczy keő (!) Tetejen határt zedttek ... s hányást hántak [Taploca Cs; EHA]. 1750: a Czine Hegyin jóval egy völgyön vagy Torkolaton fell az éltetejire mindenütt hányásokkal és keresztekkel kihatóztatott [Koronka MT; EHA]. 1796: azon versenget a' Panitiakkal Tokai Vram, hogy a' határ széle, nem tovább, hanem ot vagyon a' hol a' hányást kezdettk volt [Panit Sz; TSb 2]. 1847: el kezdve Keleten a kettős hányásnál az Aranyos szekiekkal, északra a Boréviakkal, Nyugotra a Vidaiakkal (!) és végre Délre a sz. Györgyiekkal készült métáilisok tartalma szerint, ezen határok közt lévő minden nével nevezendő kisebb és nagyobb Erdeit a közönségnek ... Szám adások, és ügyelet alá vegyék [Torockó; TLev. 10/9].

3. földtöltés; umplutură de pământ; Erdaufschüttung/wurf. 1760: egj bükfa fiatalon az kereszt még az hányás is a tövin van [Székes MT; Berz. 11. 77/10].

4. hordalék; aluviune; Schütt. 1725: az Olt ágának a' folyamattján alól mind Olt hányás az holott is István Vramék(na)k nints Semmi közök [Hévíz NK; JHbT].

5. fejtés; extragere, scoatere; Steinbrechen, Geesteinsabbau. 1825: 7 kubik öl kő a hányást hozatalával édjütt 1 ölért 4 Rf calculalva 28 Rf [Dés; DLt 3].

6. rakás; grămadă; Haufen. 1721: Felső Sz: Mihályfalvi Uraimek ... hosszsan az földék hosszara mutogatának valami kövecses hanyasokat és mi ugy kepszeltük mintha azok az hanyasok hatar hanyasok löttének volna [Asz; Borb. II]. 1754: nem láttam többet hanem egy néhány egy, egy ujni Vostagságu Zód Borzafából álló igen kicsin hannyást [Ditró Cs; LLt].

7. okádás, ökrendezés; vomitare; (Er)Brechen. 1719: ige(n) debilalodtam a szörnyű sok hányás miatt ... majd a jo szélis el funa [Ebesfva; KJ Rétyi Péter lev.]. 1735: Mlgs Cecilia Kis-Aszszony gyomráb(an) megnevezett téj feneklett meg, az melly vagy hányás vagy laxálás által ha magától nem evacualodik, sok változást most vagy ezután caussalhat [Nsz; Ks Borosnyai Nagy Márton lev.]. 1778: az önként támadt hányás, has menés, többire a természetnek hasznos orvosló munkája [MvLt Mátyus, ConsSan. gub]. 1826: a gyomor igaz kívánja az ételt de elégtelen a megfőzésre, innen jő a cruditas, az emésztetlenség ebből a fő szedlgés, hányás [Dés; Ks 101 Bod Elek lev.].

Szk: ~ erőlteti hányinger győtri, hányhatnék, hányingere van. 1778: Akkor estve valami hányás erőltetni kezdette s addig hányt, hogy reggelig meg is holt [RettE 388]. 1839: Anyám ma reggel rosszatskán volt, — gyomra szája fájt, és hányás erőltette [Kv; Pk 7].

8. hányódás, hányódás-vetődés; peripetie; Herumwerfen/getriebenwerden. 1696: Gyula Fejérvárott talaltatott, exactoria hitvá(n) ladabeli Levelek Registroma ... a' mint az exactorok Fasciculusokba(n) kötözték kötejek vagy el rothadt vagy az égerek el rágtak és ide s tová hanjod-

ta(na)k es az hanjásba(n) Confundaltattanak [Gyf; Bf II].

9. hánykolódás; zbatere, zvircolire; Sichumherwerfen. XVIII. sz. eleje: ha a lő meg tudhattya azt hogy mit vihet végbe, semmit benne el nem mulat, vágast, rugást, hányást harapást, magha meg kötését [JHb 17/10 lőtartási instr.].

10. levelek ~ a az iratanyag feltűrése/megvizsgálása; verificarea scriptelor; (die) Überprüfung des Schriftenmaterials. 1727: a Mlgs Josika Familia részéről Baro Josika István és Josika Daniel Ur attyankfiai ... a Productio előtt egy héttel jelen légyenek Sebenben a levelek hányására [Déva; JHb XLII] | Bizonyos Expressust denominálnak mindenik Linea részről kettőt; mind az Levelek hányászára, mind pedig az productora [H; i.h.].

11. szemre való ~ szemrehányás; reproş; Vorwurf. 1663: mintsem én gyalázatos életre bemenjek*, kuldulok inkább, és mintsem valami szemre való hányásokat szenvedjek el, távozom messze [TML II, 442—3 Teleki Mihály anyjához, Bornemisza Susánnához. — *Kőváról (Szt) be, Erdélybe]. 1779: Azt mondotta az asszony: „Vagyon három esztendeje, hogy olyan kemény gyakas nem esett rajtam” Ezt egy inas hallgatta s azon módon feladta az inquisitióban. Ugyancsak elválasztották, de elsőben sok bectelen szemre való hányások voltak [RettE 403]. 1812: a' bizonyos, hogy a' nagy Aszszony a' Groffnéval edgyütt ... sok féle szemre való hányásokkal illeték a' Grofot és keményen fenyegették a' Groff Fülébe bé hatható béis hatott beszédekkel [Héderfája KK; IB Molnár György (58) ref. esp. vall.].

◇ Ha. 1623: loco Tatar hanyas denominato [Bodola Hsz; EHA]. 1624: vulgo Veres fyz mellett et Barat haniassnal valo zena fynek kit mikor akartak szantottakis [Marossztygyörgy MT EHA]. 1683: az hanyas kezdőt [F.jára TA; EHA]. 1718: Az hanyjashan az Körtővely fa kezdőt (sz) [Nánánfa MT; EHA]. XVIII. sz. v.: A' Hányás mellett (sz) [Zabola Hsz; EHA]. 1804: A Vitzei hányásnál (sz) [M.borzás SzD; EHA]. 1807: a Farago Kón feljül a Keresztes Bertzen elé a Nagy Hanyasig v. Hompig [Szóvat K; Sár.].

hányás-vetés megbeszélés/vitatás; discutare; Besprechung, Auseinandersetzung. 1587: Towabba sok hanjas wetes vtan zollottanak derekason az Eottwes Andras be leowetely feleol [Kv; TanJk I/1. 57]. 1589/XVII. sz. eleje: itiltwk, es uegesztwk esztis, hogi ha az Keőmiues Céh es egesz tarsasagh ezeket az Articulusokat, ugi mint nagi gondal, elmebeli faratsaggal, haniassal vetessel es igazgattal ueghez menteket es örőkeöwl meg maradandokat ... megh bontana, megh szegue az Biro es Tanacz, minden wdeöben az egesz Cehet eötuen forintal bwntesse [Kv; KőmCART. 28. 1].

hányat 1. a dispune să se sape; häufen/schippen lassen. 1612: Forgacz mind Taborostol nagy hirtelen Ioüe Varosok alá, es mihelt erkezek keorwl

veuen eoket Sanziott haniatott es azontul min-giarast leotetett [Kv; PLPr 2]. 1732: Kolosvari Daniel Atyankfiat Hadnagy Atyankfia eö kglme legitimo admonealtassa arról, hogj ... oda ... többször, se ganejját, se szemettyét ne hanyassa [Dés; Jk 431a]. 1772: egj alkalmatossággal a' Küköllő fenekéből Pincének valo követ hanyat-ván, magamis le vetkeztem [Sövényfa KK; JHb LXVII/282]. 1831: az erdő felől sántot kellett hanyatni, hogy a viz s a Marhák el ne gazollyák a mit bele vet az ember [A.csernátón Hsz; HSzjP Oláh Miklós (54) jö vall.].

Szk: *határdombot* ~. 1596: Hatodik határ Dombot hanyattuk ugyan azon oszto földek között, kinek az fenekin egy nagy határ Kovacz keő vagyon foglalva [NNy 342 Kőfarka és Kőzépfa (SzD) közötti határjárás].

2. be/belehányat; a dispune sã se arunce in ...; (hin)einwerfen lassen. 1586: hallottam Bachy Iános zaiabol hogy monta hogy hazatt chynaltatna ez peres helyen, de azon fel hogy Balattffy ferencz mind az thoba hanyatthya egykor az fayatt [Csapó KK; JHb XX/45]. 1733: elég veszekedések voltak a kérdésben) forgo rét iránt ..., ha István Déák Uram le kaszáltatta, Tisztarto Ur(am) az oltb(a) hanyotta [Hévíz NK; JHbT]. 1757: tavaji Esztendőben) pedig Gáborffy uram a' Szénát meg Csináltatá, a Groffne Aszszony a' Vízbe hanyatá [Gyszm; DE 3]. — L. még RettE 189.

3. ráhányat; a dispune sã se arunce pe ...; daraufwerfen lassen. 1600: a mikor Telegdi Mihaly az molnoth chenaltatni akara az malom arkot merni kezdke rudal, mo(n)da Zombatfalui Benedek vra(m) az föld haniás az mienkre esik, Vrasagod ne haniassa az mienkre [UstT 15/296 „Docze Janos Zenth Martoni Zabados” (50) vall.].

4. felhányat/rakat; a dispune sã se arunce/pune pe ...; (hin)aufwerfen/laden lassen. 1623: Az Jstallok(n)ak minden faytt zep fakboll Czenaltassa ... zepen megh gerendazzak, de az gerendakott vgy haniassa hogy mind(en) keth Eölnere három gerenda Jusson [Törzs. Bethlen Gábor gazd. ut.]. 1775/1789: jó Sullyosok voltanak a kévék a jó termestől ... 's ugy talál történni, hogy az asztagok tetejére hanyattyták, öszve szidnak bennünköt, hogy olyan Nagy kévét kötötünk [Renget H; JHb LXXI/3. 380].

Szk: *füstre* ~ *füstre* rakat. 1679/1681: a mely ökör nyelvek jut(na)k vámban* azokat füstre hanyassa és a vár szükségere tarcza [Vh; VhU 673. — *Ti. vásári vámban].

5. áthányat; a dispune sã se arunce dincolo; hinüberwerfen lassen. 1597: az város búziait haniotam az boldtbol az Zobaba attam keot(!) Embernek f — d 26 ... az város búziait hanyotta(m) az Zobabol Meog (!) helyere attam keot embernek f — d 24 [Szám. 7/XI. 12 Stamp János sp kezével]. 1667: buza utolly volt cub. 3. azt hanjattam az szorotlan búza köze [Bonyha KK; UT].

6. emeltet, rakat; a dispune sã se ridice/sã sefacã; häufen lassen. 1580: ottis halmokat

hanyattunk az pataktwl fogwa(n) ... mind az hegy Elig [Pókafva AF; JHb XXVI/8]. 1674: az ket fél köszt valo darab földet ket felé osztottuk, es uyabb határ dombokat hanyattunk [F.szo-vát*; SLt Q. 13. — *A. és F.szo-vát később ösz-szeolvadva: M.szo-vát K]. 1690/1745: egj ut mellett egj nyir bokorra hanyattunk tizen egjedik halmat, Feljeb menvén ... azon Csere bok-rok közzé hanyattunk tizen harmodik halmat [Hidegkút NK; Ks 67. 46. 21]. 1746/1831: ezen két ut a' hol két felé kezd ágozni, ottan ... hányattunk egj Halmotskát [Szentdemeter U; EHA].

7. Csak szk-ban; numai in constructii; nur in Wortkonstruktionen: *arestomra* ~ börtönbe/tömlöcbe tétet/vettet; a viri in temniã, a in-temniã; ins Gefängnis/den Kerker werfen/ein-kerkern lassen. 1782: Károlyi Antal ... Szatmárt az egri püspökkel szörnyű persecutiót indított a reformátusok ellen, tömlöcre, arestomra hanyat-ván, mulctáztatván őket, úgyhogy sokan meg is holtak a tömlöcözésben [RettE 418] * *tömlöcbe/-tömlöcre* ~ 'ua.; idem.'. 1726: harmad napra az Varos szolgabíráját réánk küldötte Hadnagy Uram ezen szokkal ... hogy vagj mennyünk ki az városbol, vagy mind az tömlöczen hanyat bennünköt [Ne; Ks 90]. 1765: én bizony tavasz előtt mind az Tömlöczre hanyatnám az régi Gaz-da Férfiakat [Somogyom KK; Ks 8. XXIII Tolnai János özv. gr. Kornis Antalné Petki Annához].

8. kb. fel/rávarrat; a pune sã se coase pe; (dar)aufnähen lassen. 1576: Wagion egez Atlacz weres Az eleotys zoknya peremyn wolth, Azth Az Annok zoknyayara hanyathom [Szamosfva K; JHbK XVIII/7. 15].

9. *káptalant* ~ a káptalanbeli iratanyagot át-forgattatja/vizsgáltatja; a dispune sã se rãscolească acteile capitulului; (das) Schriftenmaterial des Kapitels aufwühlen/überprüfen lassen. 1757: Egy Miháltz Imre nevű N(eme)s ember Sokat hán-kodat a Cs: György falviakkal is azt mondotta hogy Cs. Györgyfalvais a Rettégi Határan Va-gyon, egyik azt tanálta mondani hogy Ngd most hanyatta a Captalant, és onnét mind a Rettégi, s mind a Cs: Györgyfalvi határ ki tetzik [RettE/-Kendilóna SzD; TKI Perlaki András Teleki Á-dámhoz].

◇ Szk: *babot* ~ babot vettet (babszemekkel kuruzsoltat/jósoltat); a pune sã i se dea in bobi; mit Bohnen kurpfuschern/weissagen lassen. 1736: kerdem Oláh Kosztandinétol; Anya kik bo-szorkanyoztattak és hanyatak babot veled az étczaka, melyre felelé Kosztandiné, én nem bo-szorkanyoztam [Karatna Hsz; HSzjP Gr. Kőnczei (60) vall] * *szabylára* ~ kardélre hanyat; a dispune sã fie trecut prin ascuțișul sabiei; über die Klinge springen lassen. 1653: Básta mikor beszállani akart Kolosvárra ... nem bocsáták bé a városba ... azt tudták, hogy őket menten mind szabylára hanyatja [ETA I, 91 NSz]. 1658: a molduvai vajda is kérkezett a Barczára* nagy égetéssel égeti, rontja a kastélyokat, szab-lyára hanyatja a népet mind [Mv; i.h. 168. —

*A Barcaságra, azaz Brassó vidékére]. — I. még ETA I, 168 NSz.

hányatás rakatás; incărcare; Aufladung. 1597: Ennek a 8. Bornak ... egyik szekerről az Masikra való hanyatasaert adtam kádár istüannak az korczyolassnak .../48 [Kv; Szám. 7/XIV. 37 Massas Th. sp kezével].

hányatlik 1. (oda)szóratik; a fi dat/aruncat; (hin)gestreut werden. 1765: Mint hogy a Bab mag el Vesztegettetett volt a Jég miatt hoc Anno ne(m) Vettett(em) hanem a Rideg Sertesek számára hanyatatt s magva szakadt Cub 01 M. 1 [Nagybarcsa H; Ks 71. 52. szám.].

2. (határdomb) emeltetik/rakatik; a fi ridicat (movila de hotar); (Grénzhaufen) angehäuft werden. 1807: a Falu Csordája déleli helyjénél hanyatott az 1 ső homp ... a 2 ik homp ... hanyatott a Farkas Márton Uram földgye végének also szelére ezen utat is hompok rakásával mind végig meg határozzák [Szentbenedek MT; Told. 37]. **1830:** halom hanyatott a' határpataka Árka feje tetején [Hídvég Hsz; EHA].

3. (kő) fejtetik; a fi extras/scos (despre piatră); (Stein) gebrochen werden. 1876: Az iskolai épület alapjául mintegy 4 öl kő hanyassék [M. bikal K; RAK 325].

? hanyatkozás **1763:** magam szégyenlem minden napon az Admonens Urnak nagyobb emberli gyarolásokra való hanyatkozását [Nsz; Told. 33/22].

hányatlan rendezetlen; nearanjat; ungeordnet. 1723: Edg J Fejér Záros iskutylában Vadnak Levelek Petsét alatt hánjatlan [Marosszentkirály AF; Told. 2].

Az 'átkutatatlan, megvizsgálatlan' jel-sel is számolhatni.

hanyatlás 1. dőlés; inclinare; Neigung, Fallen. 1772: azon hajlása s a' viz kerekék felé való hanyatlása az említett Malomháznak a' kerekék forgását éppen nem akadályozta [Kük.; JHb LXVII/219].

2. átv alá/lehanyatlás; declin; Herabsinken. 1658: az Erdély országa is látván mintegy utolsó romlásra való hanyatlását az török és tatár miatt*, akarván magunk bősülettire, kötelességünkre és hazánknak megmaradására vigyáznunk, az várban levő választott kapitányok^b ... az mit fognak parancsolni, minden alhoz alkalmaztassa magát [Mv; Szó VI, 216 a szöcs céh rendelkezése a vár védelme érdekében. — *Utalás II. Rákóczi György 1657-i szerencsétlen végű lengyelországi hadjárata nyomában Erdélyre zúduló török-tatár pusztításra. ~Köv. három név fels.]. **1863:** nép iskoláink hanyatlásának főbb oka az, hogy iskola tanítóink kelleleg nintsenek díjazva [Gyalu K; RAK 83].

3. kb. lezüllés; decadere, depravare; Verlotterung. 1821 k.: (Az asszony) tapasztalván Rá-

kosinak el ázotttságát s hanjatlását nem tsak egy, hanem több személyekkelis botránkoztatolag és törvénytelenül folytatta* [Pk 2. — *Tl. életét].

4. 1772: eo Excellenciaja Malma ... igen hires jo forgo Malom volt mivel viz árradaskor leg későbbre állatt meg, az Árviznek pedig apadásra ualo hanyotlása után leg hamarabb meg indult minden itt körül bé lévő Malmoknál [Ádamos KK; JHb LXVII/2. 303].

hanyatlik 1. (le)rogy; a se präbuși; nieder-sinken. 1630: az mikor en be menek az hazba(n) akkor immar, az Andras Deak ölebe(n) haniatlott vala Nagi Gergely [Mv; MvLt 290. 196a]. **1638:** ez az Tollas Peter keöueket kapdosa fel ... s hozza hajta az meszaroshoz melibe talala, s aval az kertre hanyatlek, Kovacz Giörgj [Mv; i.h. 291. 157b].

2. dől, dül; a cădea; fallen. 1630: az ket Inas bezsilli vala egj masnak s monda Mihok hogi bezzegh megh ütem ,hogi mindgjart az kapunak haniatlék ugj mond [Mv; i.h. 290. 194a].

3. düllöngél; a se clătina pe picioare; taumeln. 1636: latam azt hogy Czucz Georgynul ki jöue egy Zoldbeli ember, is az Cziganyok utanna, es latam azt hogy ez az fogoly ember mind hanyottla elottok, es hallam azt hogy az Puska roppana | monda az Embér ne joy utanna(m), megh ne us mert megh lolek, es sokaig hanyotla elottek es az Czigany arczul ute az bottal [Mv; i.h. 68b, 69b].

4. düledezik; a se dărăpăna; verfallen. 1606: czüröm ualamenire felen haniatlott uala annak fayat uagdaltatta, el haniatta s hanta zolgayauul [Uzst 20/19]. **1692:** Ezen háznak mind a dereka, mind penigh a fedele, napkelet felé hanyatlani kezdett, az honnanis hogy gyámolittassék, szükséges [Mezőbodon TA; BK Inv. 7]. **1772:** a' Malomház a' Viz kerekék felé hanyatlatt, s hajlott volt [Kük.; JHb LXVII/216]. **1819:** egy nagy Istallo ... Szaru fai nap nyugatra hanyatlani kezdettek [Berz. 8. 72].

5. romladozik; a se ruina; ver/zerfallen. 1679: mint hogi ezen felső épület hanyatlani kezdett, az padimentum mind ki hordatott [Uzdisztpéter. K; TL. Bajomi János inv. 49].

6. 1815: a Leányomnak ... minden Jóságai pusztulni s hanyotlani kezdettek [Mv; Berz. 21. — A teljesebb szöve. *alacsony* 4. al.].

7. lehanyatlik; a decădea; herabsinken. 1786: mi nálunk Torotzon a' Ferriculurát egy darab időtől fogva naponként hanyatlani keservesen tapasztaljuk [Torockó; TLev. 9/24].

◇ Szk: *pusztuláshoz/(el)pusztulásra* ~ pusztuló-félben van, pusztulásra jut; a fi pe cale de pieire; dem Untergang nahe sein. **1687:** ha az megh irt malom pusztulásához hanyatlani kezdene az megirt malom akkor állapotjában ahoz értő jo lelkű úsméretű emberek által böcsültetődgyek megh [Sóváradi MT; Sóváradi Bfró lev.]. **1758:** (A) vizen által járo pallok meg romlottanak és tsak nem egész el pusztulásra hanjatlottanak [Nyárad-karácsonfva MT; Berz. 15. XXXII/11]. **1771:** eö

Excellentiajanak ... sem Küküllőváron, sem Ádámoson jó Malmi nincsenek, hanem egész pusztulásra hanyatlattanak a' rossz gondviselés mián [Királyfva KK; JHb LXVII/170]. 1786: Kere bennünkett Titt. Réttegi Sigmund Vr hogy Tekintnök meg azt hogy az említett Malom ... kezdett Volna pusztulásra hanyatlani [RLt O. 2].
IIa. 1792: hanjatlattak [Aranyosrákos TA; Borb.]

hanyatló 1. kb. elerőtlenedő, gyengülő; a fi slab; kraftlos werdend. 1790: ezenn hasznos Rendelésnek meg tártattatása a' Kőz Jonak tetemes kárával bé nem vétettettek, vagy az hol bé vétettettek annak további teljesítése hanyatlónak tapasztaltatik [DobLev. III 676a gub.]. 1824/1826: Mivel Házassági életre lett lépésemmel házomnak hanyatló állapottját nemcsak az hogy allando jó rendbe hozta ..., hanem ... személyem betegeskedése, gyengélkedésében velem úgy dajkálkodott, hogy ... a Feleségem ditséretére örömmel megvallom, hogy az Ur Isten után Feleségem fenn tartotta Világi életemet [Maroskoppánd AF; i.h. V/1092. 4b Kőkői Dobolyi István végr.].

2. kb. hanyatlásra hajló/mutató; care denotă scădere; zum Untergang neigend | fogyó; in scādere; schwindend, abnehmend. 1854: Hanyatló éveim, honom s nemzetem jelen búskomor helyzeté, lehetetlenné teszlik soraimban azon rendet és egybefüggést mit fiatal éveimben kedvezőbb körülmények közt tán képesebb lehettem volna tenni [Újfe 5].

3. elhanyatlóban/múlóban lévő; care este pe terminate/pe sfârșite; zur Neige gehend. 1828: Ezen hanyatló 1832-k Esztendőben December 15k napján adtam zálogban két ugar szerig .. azon szántó földemet hatvan ... Német forintokban [Kőkös Hsz; Kp V. 360]. 1855: Jelen hanyatló évünk a történetnek annyira düzs tömegével lebegett át fölöttünk, hogy azokra hidegvérrel visszapihlantani szinte lehetetlen [Újfe 239].

◇ Szk: ~ párna. 1732: Uti hinto két Sellyem Sárja hanyotlo párnákkal Materia Cortinákkal, külső bé vono bőrökkel [Kv; Ks. Kornis Zsigmond lelt. 34] * nyárna ~ idő nyárba forduló idő; vreme de trecere spre vară; sommern-des Wetter. 1803: az Nagyságod Tiszttye Semmit nem gondolván azzal melly keményen tilalmazzák minden Hazai Törvények a Tilalmas erdők-(ne)k praedálását s kívált mostani Nyárna hanyatlo időb(en) valo vágatását [Ádámos KK; JHb XIX/64].

hanyatlódás süllyedés; scufundare, cādere; Sinken. 1801: tulajdon ilyen gyenge Tudományu Iffiak által igen felettébb s job részinek meg szapardott létit érezi a' czéh, a' melly által teljes romlását, s szegénységire hanyatlódását tapasztállyá [Kv; ACLev.].

hanyatlófélben. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~levő hanyatlásra hajló, romladozó; pe cale de dărimare/dără-

pănare; im Verfall begriffen, dem Verfall nahe. 1802: Egy Hanyatló félbe lévő Zsendelyel fedet Udvar Ház [Mezőrűcs TA; SLev. 1 Somlyai János udvarházának leírása].

hanyatlott 1. hanyatlásra hajlott, romladozott; dărăpănat, ruinat; im Verfall begriffen. 1777/1778: vagyon egy hanyatlalt Statusában lévő Cseléd és Sütő Ház [Alparét SzD; JHbK LII/4. 13].

2. Csak szk-ban; numai in construcții; nur in Wortkonstruktionen: ~ állapotrva való jutás elszegényedés; sārăcire; Verarmung. 1840: Bentze Illyés ..., el szegényedése okának azt tudgyuk

A' Tutajjal valo kereskedésibe történt több rendbeli károsodásai, és Szerentsétlenségei okai Hanyatlott állapotra való jutásának [Várhegy MT; TLt Köz. ir. 1042/840] * ~ dőlő/(ki)-dőlésre ~ düledezőben/düledezőfélben lévő; pe cale de dărăpănare; im Verfall begriffen. 1694: Innet az elebb meg irt bolb(a) vissza menve(n) vannak benne, belől fűjtő, Zöld mázos kemen-cze (l), dőlésére hanjatlott, fiók fűjtő kemenczjével eggyjűtt [Borberek AF; BfR]. 1740: dőlő hanyatlott jo hoszu Csűr [Marosnémeti H; Ks 73/55]. 1763: (A) külső Tüzes Háznak eleiben tsinált már ki dolésre hanyatlott deszkátlan Torna-czotskábol mennek bé ... egy közönséges Ajton az említett Házba [Hortobágyfva SzB; Born. XXIXa. 19 néhai Hortobágyi Gergely György conscr. 26-7] * pusztulásra ~ pusztulásra jutott, pusztulófélben lévő; ajuns la ruinare, a fi pe cale de a se ruina; dem Untergang nahe. 1779: nem hogy ezen ... Patzalai Curiát és pusztulni hanyatlott Udvarházát reperálhatná, sőt még a maga Avitcalis ... N Laki Udvarát is nem reparálhatná [Nagylak AF; DobLev. III/552. 1b]. 1792: Ennek előtte valo időkben ... kedvetlen ábrázattal szemlélvén az Unitaria Religion lévő Státusnak ... utolsó pusztulásra hanyatlott állapotját Hagjok és Testalok a' ... KolosVári Unitarium Collegium Szükségire örökösön Hung. fr. 10000 az az Tiz Ezer Magyar forintokat [Héjjasfva NK; SLt XLIII. 17 F.dobófalvi Marothi István végr.]. 1827: Találtunk egy Fedél alatt valo, már pusztulásra hanyatlott épületett [Makfva MT DLev. 6 Consr. 183] * romlásra ~ a. romladozásra jutott, romladozófélben lévő; care a ajuns să se strice, pe cale de a se strica; dem Zerfallen nahe. 1782: egy romlásra hanyatlott Csűr [Dombó KK; JHb XIX/22. 7]. 1797: Vagyon egy Nobilitaris Curia ..., melynek három oszlopokra emelt, és rongyos fedél alatt lévő romlásra hanyatlott kapuja becsültetett Hflor. 3 [EMLt]. — b. div. 1660: Az Kegyelmed ... levelét ... kedvesen vöttem, hogy veszedelemben forgó s romlásra hanyatlott szegény hazánk állapotjáról is, Kegyelmed tudósított [TML I, 553 Korda Sigmund Teleki Mihálynak Husztról].

hányatos zsinórozott, rég zsinórral meghányt; împodobit cu gaitane/cu șireturi; verschnürt, mit Schnüren besetzt. 1765: Egy Zöld dolmány hanyatos, sellyem öv fél viseletes [Torda; Pk 2]. 1804:

Kontz Sigmund Kék, vagy vad Galamb színű hányatos Magyar Köntösben [DLt nyomt. kl]. 1811: Egy kék hányatos Mente hasonló Nadrággal [Görgény MT; Born. XXXIX. 73]. 1839: Farkas Mihály visel ... magyarországi kotsisok öltözettek szerénti hányatos szederjes mellénynt (!) [DLt 120 nyomt. kl].

hányatott 1. ásatott; sápat; gehäuft. 1795: nem régen a Dombai határon ... hányatott új Malma árkában lött Küküllő vize bé vételivel ... az egész Küküllő vizinek gaton le folyni szokott ereje, erőszakos viszsza nyomattatásával ... Szembe Tűnő károkat ... okozott [Ádamos KK; JHb XIX/49].

2. szörprémmel ~ prémmel/szörmével szegélyezett; tivit/márginit cu blană; verbrämt. 1754: Két Burgus süveg ször prémmel hányatott [Nsz; Told. 19].

hanyatt, hanyattá 1. pe spate; rücklings, hintenüber. 1568: Joannes p(rae)tor ciuitat(is) ... fassus est Ezt lattam hogy estue az Kys Aytotb be tezwk vala, az girga az farkas kochat el Ronta, es az vtan az fwoth (!) wtte az botal, es oztan o magához húza az bototh es girgat vgy tazyta hanyota farkas [Kv; Tjk III/1. 212]. 1582: Ez Molnar Albertis ... hozza chapa Zaz Georgheoz, es az chapas miat el esek hanyattha [Kv; Tjk IV/1. 30]. 1629: az Aszonniál Bocz Miklosneval jaczik volt, s megh az Aginak akarta haniatta niomni [Mv; MvLt 290. 185a]. 1644: Szima Gyo(rgy)ne haniatta ranta Nagi Janost [Mv; i.h. 291. 410a]. 1702: Kerekes Szabo György ki vont meztelen Fegyverel, es fel porzot puskával ream rohanvan illetlenül hozzam Csapkodván meztelen fegyverel, hanyatta seggétetvén földre ejtet, hasamra ült, tépet szagattat, harapdosot, körmölt veremet ki ontotta [Dés; Jk 324a]. 1749: azonnal hanyotá tasztá, az hasomra üle, kalamaris lévén kezében azzal abrazatomat motskolta, vérbe keverte [Tarcsaíva U; Pf]. 1763: Kristof Flórat ... hanyott döjtötte az Ajto előtt lévő kövekre [Nagyida K; Told. 9]. 1793: meg-ragadja Horváth Joseffnek az ustókit, s a' mint huzná, hanyott bukott | a' szegény néhai battya hajátis meg ragadta orozba s hanyatt rántotta [Dés; DLt 1799. évi iratok közt]. 1842: szolgálóságom ideje alatt két versen el estem, — egyszer a' garáditsan hasra, másszor a' kamarába hanyatt [Dés; DLt 85. 11 Jáné Mária usz-i karácsonfi (19) vall.].

Szk: ~ esik. 1573: Pocz Iános Azt vallia . Latta hogi ... Zabo gergy ... Indul az Ambrus kowach hazaaytayara Beh nem Mehet hanem haniota essik [Kv; Tjk III/3. 209]. 1592: Zabo Marton vallia Thamasnak elejbe tamada Leorincz, es Thamas vgi tazita hogi haniota essek [Kv; Tjk V/1. 205]. 1629: arul ieoue azonban safar Andrasne s hozza egy saroghlyat Vtanna ereössen ieó balogh Anna vtanna (!) s megh ragada az saroghlyat az Vallan, s mivel az satorat talala ragadni az neki engeduen Csak nem hanjotta esek [Kv; Tjk VII/3. 90]. 1630: ki ment az aito(n) s mind-

gjjart haniatta eset [Mv; MvLt 290. 191a]. 1722: neki futamodott Retse Vonja s ugj meg rugta hasba, hogj mingjárt hanyotá essett [Velkér K; Ks 7. XV. 6]. 1756: Főben Űtötték melly Űtés miatt azonnal hanyattá eset [Koronka MT; Told. 27]. 1794: Barátosi Josef Uram kezibe szakada a' Horvát Josef uram haja, és a' nagy huzásb(an) hanyotta esék Barátosi Josef uram [Dés; DLt 1799. évi iratok közt]. 1801: addig huzalkodtanak a Kő felett, mig Prékup hanyott essett, akkor osztán meg ragadván Toth Joseff Uram ... Embereivel vitték erőszakosan Prekupot [A.detrehem TA; KCal 16]. — L. még MetTr 403 * ~ fekszik. 1584: Lakatos Antalné Anna vallia Egkor egy fan wala fel hagot vala az fara Az ferkely zolgalo leannia, Es Zinte az fa Alat haniotta fekszik vala* [Kv; Tjk IV/1. 226—7 — *Tollban maradt. Ferkely Miklós]. 1597: Zeoleos balas haniota fekszik vala az Agyban [UszT 12/60 Kovach Janos szombatfalvi vall.]. 1773: a' Vármegye Stab házaitol egy Kártossal ivo Viz Után a Szamosra menvén láttam ... Jobbágyát ... hanytot fekünni [Dés; Ks 32. XXXII]. 1793: hanyott volt feküve [Dés; DLt 1799. évi iratok közt].

2. ~ formálag félíg hanyatt; aplecat pe spate halbrücklings. 1762: midőn azt vallyá, hogy látta légyen az embrionak űtködését* Annya hasában, ... ilyen declaratiót téssen . az Ita űlt az ablaknal, s midőn hanyotta formalog dőlt az ablak felé, ugy látta hasának reszketését, az mint az vál csapja fel emelkedett [Torda; TjkT V. 97. — *A gyermekgyilkossági gyanúper ítéletében ez olvasható: látta légyen az embrionak űtlődését Annya hasában].

hanyattán hanyatt; pe spate; rücklings. 1749: én egy estve kimentem, aluva találtam az kalyibáb(an) részegen hanyotán feküve [Szentbenedek SzD; MvRK]. 1750: Kotsis Dani az ablaknál lévő padon hanyotán fekszik vala [Kál MT; Berz. 12. 92/61]. 1755: hanyattán ereszkedvén Blága Vonul lefeküvék [Faragó K; Told. 36]. 1794: ugy meg űtette mellybe, hogy egyszeribe az ház falára dőlt hanyattán [Szentkirály MT; Berz. 9 Fasc. 74]. 1807: a So darabakon hanyatán volt fektetve [K; KLev.]. 1812: ekkor még a' Groff a' maga ágyából nem költ volt fel, hanem hanyattán feküve nyugodott [Héderfája KK; IB]. 1826: midőn ott ketten huzalkodtanak vala, Szász Sigmund valahogy hanyatán esett [Somosd MT; CsS]. 1835: mikor be mentem a' házba a' borzasztó bűdőség mián majd hanyatán buktam [Zsibó Sz; WLT].

hanyattat rakat, rakattat; a pune să ridice/să facă; hängen lassen. 1674: hanyattatuk az első Határ Dombot ... egy kis rétecskén ... annak az Retecskének Arankut felől valo veghiben rakattuk az harmadikat Tizeneggediket az Bérczen egy nagy Csűp mellet erigaltattuk és rakattatuk [F.szovát K; SLt Q. 13]. 1821: Határ Hompok vagynak hanyottotva mindenit az egész Határ Szélin [Szövérd MT; KeIM].

hányattatás 1. vettetés, hajztatás; aruncare, azvírlire; Bewerfen/schleudern. 1662: a sűrű kopjával való hanyattatást sűrű lovas seregek tapodtatását a személyiség nem állhatva, a kitűl mint lehetne közülök, a gazra szaladozni, bujni kezdetek vala [Szalárdi, SirKr 285].

2. (iratok) felhánytatása/kerestetése; răscolire/scotocire (a actelor); (Schriftstücke) Aufwühlen/stöbern 1815: Uzonba (!) az Archivumba (!) 3szor 3 Napot töltött hanyattatásban Hfl 3 [Kézdizsák; BLev.].

hányattatik 1. dobáltatik; a fi aruncat; geschleudert werden. 1839: communitasunk egyezéseivel határozottatott, hogy ezen az őszön a gyalog, marhátlán emberek által öbe kő hanyattassék, és az marhás emberek a télen a szánon meghozzák [Taploca Cs; RSzF 102]. 1846: a Kővek hanyattatván könnyen meg történhetik hogy egy a féle nagy kő a Malomra vagy Bontojába ugrik [Dés; DLt 856].

2. emeltetik, rakatik; a fi ridicat/fäcut; gehäuft werden. 1782: a' Kesej Torkától vagyis patakától fogva elkezdvén majd az Szamos folyamattyaig le mindenütt föld halmattskák hanyattattak mellyeket azon ki jártatás alkalmosságával tsináltatott, vagy hanyattatott vélek, de rend szerint valo Birák ... nem Voltanak jelen azon métezason [F.zsuk K; SLt XLII. 5. 10]. 1821: a Szövérdi és Szent Gerlitzei öszve rugo Határ között ... Határ Hompok vagynok hanyottotva [Szentgerice MT; EHA]. 1837: készítettett ... a' Maros vize könyöke felett ... édg határ domb .. ötven ölet az elsőől előre mérve, hanyottatott a' más határ homp a' hol föld halom rakattatott határ jelül fel felé haladva föld öszve hanyásból határ jel emeltett . a' más határ jeltől előre mérve, itten is édg határ homp erigáltotott . Hasonlolog ötven ölet egyenesbe előre mérve hanyattatott édg metalis domb . ötven ölet .. előre mérve hanyottatott édg metalis halom [Toplica MT; Born. XVb].

3. átv kb. taszítottatik; a fi impins; gestürzt werden. 1809: az 1662dik Esztendő táján, a midőn Nemes Hazánk a fene Pogányság markában kegyetlenül hanyattatván szintén elviselhetetlen Adózással terheltetnék, a Vármegyéből és Szász Natiokból (!) állokat, bizonyos Summa pénzekkel segítették [Asz; Borb. II].

hányattatott 1. dobáltatott; aruncat; geschleudert. 1769: Azon régi által-járo a' Sár nagy volta miatt változtatottatott, mert az oda hanyattatott kővek a' Sárban belé Sűjvedvén nem járhatnak az utazok ottan [Dezmér K; JHbK XLII-24].

2. emeltetett; ridicat; gehäuft. 1746: az három halom patakán hánjatatott halmok Csinálása avagy határ métezassa után az I(ste)n nagy bő teremst ada ezen Bükben [Lupsa F; Ks 67. 46. 21].

3. ide-oda sodortatott; aruncat ici-colo; hin und her gerissen. 1696: Meg szűnik az Víz őzön es

ki Lattat(na)k az Hegyek(ne)k tetejei es ez sok nyomorusagoknak vizözönnyetűl hanyatatot barka t: i ez Haza Meg allapadik az Ararat Hegyen [Vécs MT; TKI Kemény Simon Teleki Pálhoz].

hanyatt-homlok 1. esze/fejvesztetten; zápácit, năncit; kopflos. 1610/1759: Básta György adot volt* egy Vayasd^b nevű pusztá Falut, kiből akkor ... Legitime statuatatvén magát, Senkiseim Contradicálván Relatoriájok^e puré emanaltatott ... Széplaki Péter ... most nem tudgyák mi okon, és mi gondolatyából hanyat homlok reja esett, és hatalmaskodással fogván hozzá, fenyegetődnék [DobLev. II/651. 10b fej. — *Éradonyi Péternek. ^bAF. *Az előbbi árváié]. 1662: a szegény haza romlására tartozó veszedelmes dolgokra a képtelen javallásokkal, dicséretekkel, késztetésekkel, ó szánja meg az Úristen! hanyathomlok nem taszítottatnék [SKr 577 Szalárdi elmékedése a török ostromolta (1660) Várad szorongatott helyzetével kapcsolatban].

2. esztelenül, ész nélkül; fără minte; unvernünftig, sinnlos. 1770 k.: ha ezen illegalitas impunē marad bizonyos Consequentia a' lészen, hogy a' Verők(ne)k nagyobb része, hanyat homlok rohonván mindgyárt száma nélkül valók hasonló illegalításra [Torockó; TLev. 9/14].

3. nyakra-főre; de-a valma, una peste alta; Hals über Kopf, holterpolter. 1807: előbbeni hibáit, hanyat homlok ujjabb Politicai hibákkal tétetni nem szűnik [Balázstelke KK; DLev. 4. XXXVIII].

4. hanyatt; pe spate; rücklings. 1779: ujra fel Fegyverkezvén ... Stephan ..., (egy) bérést úgy ütött (!) homlokba égy kapával Mihály Czigány Béres hogy mingyárt hanyat homlok eset [Záh TA; Mk VII. 12 Paszku Gyorgyitza (20) jb vall.].

hányfelé . n cite párti/lături; in wievielerlei Rich tungen, an wievielerlei Menschen. 1804: a ki pedig szegény annak kell a gabona de azok közülis ollyan vadnak hogj magak tudgya hány felé adóss [Ádamos KK; Pk 5].

hányféle de cite feluri; wievielerlei. 1847: Hányféle nyelven beszél valló ...? [VKp 167].

hányhat kb. lerakhat; a putea depune; absetzen können. 1770: a gátan le menő Sebes viz hányhatta az parandat az Silip árkará [Dombó KK; JHb LXVII/137–8] | a Silipen ... igen kevés viz folyván le a Silip árkará a gátan le menő viznek ereje hánhatta azon iszapát [Ádamos KK; i.h. 122].

hanyít 1. hajít

hánykódás 1. hánykolódás, torzszalkodás, vizzálykodás; invrājire; Streitigkeit. 1653: De mind e tájban itt Vársárhelyt is voltanak nagy hánykódásban a religio válogatásban, majd fele a városnak, ugyan a nagyja az új haeresist, a Blandratáét, bétette vala [ETA I, 28 NSz].

2. háborgás; clocot; Anruhr. 1771 k.: oly nagy bánatom, oly nagy és szüntelen való elmém(nek) hánkodása és nyughatatlansága, hogy a' miatt immár sem éte(m), sem itom [Kv; Pk 2].

3. kitörés; eruptie; Ausbruch. 1837: Képek . Svajtzer paraszt Ház képe, és Vezuv hanykodása [Szentbenedek SzD; Ks 88. 12].

hánykodik 1. hentereg; a se távli; herumwälsen. 1613: latam hogi az agion hankodik az zolgaloval az Uram, de czelekedeti valaminemő (így!) en azt nem tudom [Nagybánya; KJ].

2. hánykolódik, vergődik; a se zbate/zvírcoli; sich herumwerfen. 1811: minden ember ... kezd szánakodni, Ha betegségben lát más embert hánykódni, Hát a' Doctor? ... Nem borzasztja szívét a' szánó indulat, ... A' mi masnak káros, ő abból hasznót vár, ... A' hol hitványkozik más, ő ottan hizik [ÁrÉ 166 A' Doctorok különösségekről; T. Chyrgiæ Doctor Nocsner Mihály Ur neve napjának tiszteletére (üdvözlő vers)].

3. torzsalkodik, viszálykodik; a se invrájbi; streiten, hadern. 1653: Ezek — mondám — a három tudákos emberek, egyakarattal fel kezdék állatni azt az anyaszentegyháztól régen condamnálatott tévelygést*, ugymint sabeliana, fotiniana és ariana haeresist avagy értelmet, mely ellen a calvinianus papok s praedicansok eleget hánykodának ugyan mind disputálással, mind pedig írással, de ugyan semmit nem obstatlanak [ETA I, 27 NSz. — *E feljegyzés az 1540-es években kezdődő egyházpolitikai küzdelmekre von. Magára a tévelygés természetére nézve l. *fotinianizmus* al. a jegyzet]. 1757: Egy Miháltz Imre nevű Ns ember Sokat hánkodot a Cs: György falviakkal is [Retteg/Kendülona SzD; TKI Perlaki András Teleki Ádámhoz].

4. civakodik, civódik; a se sfádi/ciorová; sich (herum)zanken, hadern. 1600: Georgius Vas Seruitor ciuitat(is) ... fassus est ... hankodot velle hogy merth niult az vra zenáiahhoz [Kv; TJK VI/1. 413]. 1601: Brassaj Peter vallya ... az haborusagh minth indult keozteok nem thwdom ... hanem ezt lattam hogy az sebes darabant ot az Janos vram kapuyaban hankodik vala Janos vram zolittya vala, de az darabant nem fogadgya vala hanem chakaniat forgatta [uo.; i.h. 546]. 1630 k.: eleget hankodának de en neke(m) nem jut eszemben [Mv; MvLt 290. 44b]. 1799/1833: a' szekeret pedig Kisantalek fel hajták Zágónba s' ezen alkalmatossággal keményen hánkodván tudom hogy Nagy Josséff Ur praetendált a' Bod árkán innen — melyet nem engedvén a' Fazakas birtokosok nagyon haraguvék s hánykodék vélek [Zágón Hsz; HSzJP Papoltzi Magos Nyika (41) jb vall.].

Szk: ~nak egymással. 1602: Zilahy Janosne Cathus azzony vallya Salaneual es Zabo Georgyel egy zallason voltanak, ... egykor ereosen kezdenek egymással hankodnj [Kv; TJK VI/1. 601]. 1637: az en hazamnal mulatunk vala evel az Szalaj Tamással, s oda jöue Feltoti Istuanis s adossa foga Szalai Tamast s egi falkaigh mind ugi

hankodanak egjmassal, hogi az Nierget el uitte volna Szalai Tamas... Szalai Tamas tagada [Mv; MvLt 291. 100b]. 1775: az Aszszony azt monda: Tudják mitsoda ifju legény vagy, sokáig egy mással hánykodának [Peselnek Hsz; HSzJP Bokor János (50) jb vall. | * ~ szóról/szóval veszekedik. 1749: en mindenkor hankottam szoval Batyam Urammal [Bözödújfalú U; Pf]. 1760: mind addig hánkodának szorol hogj öszve veszének [Kóród KK; Ks 17. XXXI].

hánykódó 1. hányódó; care se rătăcește; sich herumwerfend. 1708: ha szüntelen ide s Tova hanykodo embereink más feleis disponaltatnak nagy neheze(n) folytathato eo Herczegege itt valo oeconomiaja [Fog; Fogarasi János lev.].

2. hánykolódó, vergődő; care se zbate/se luptă; ringend, kämpfend. 1763: Órég árva állapotomb(an) a buk és bánatok között hánkodo élelmet (!) nagyon meg illete a Nagod Melgos Levele [Retteg SzD; TL. Árva Bágyoni Susanna lev.].

hánykolódás civakodás; civódás; sfadă, ciorováială; Zankerei, Hadern. 1789: Semmi szitkot vagy mutskos szót nem hallottam edjiktől is egyebet a hánkolodásnál edjik hánnya vala miért fedette katlannyára deszkáját, a másik azt veté vissza hogy elég ideje volt eddig kiváltására [Dés; DLt].

hánykolódik 1. civakodik, civódik; a se sfádi/ciorová; sich zanken, hadern. 1783: Fülöp Todor belől álván a kapun ottan hánkalodik s veszekedik az Exponensel Tolvajnak Orgazdának kialtotta [Udvarfva MT; Told. 44/54]. 1801: Te ne szolj egyet is baszom teremtetted, mert ha szollasz mingyár te is kutya portot kapsz, 's ezzel meg fordulván Balás Márton a Kantsot Tuross Martonnak a ki Balás Gyurival hánkolodot a fejébe tsapta [Bács K; RKA] | benn a házba Balás György Tuross Mártonnal együtt a Gazdaság felett hánkolodának [Szucság K; RKA].

Szk: szóból/szóval ~ veszekedik. 1765: az Exponens ő kglme es Nagyobb Pálfi István uramis előttünk szobol hánkolodának [Tarcsafva U; Pf]. 1793: szoval kezdettenek osztán hánykolodni [Dés; DLt 1799. évi. iratok közt]. 1796: hallom hogy hánkolodnak szobol, s nagy láрма van [Kv; Aggm. B. 15]. 1810: Kántor Josefné megis ivutt ket három pohárral az után kezdettek Szobol hánykalodni, és Öszve veszni [Adorján MT; Born. G. XIV. 1. Pap Györgye (36). vall.]. 1843: A kérdeztető Groff ur Lorintzi Josef és Kotsis Károly Árendások a kortsoma felett hánkolodtak, de hogy égyik a masikot mutskolták volna eszre nem vettem [Moson MT; TSb 49].

2. veszekedik; a se certa; sich streiten/zanken. 1752: Az elein a' kocsar legény egy csizmát akart meg patkoltatni, s' arra egy darabocsa vasat magam adtam, s' azért nagyon hanykolodott, hogy nem vagyunk igazak, s' el loptuk a' vasat [Szentdemeter U; Ks 83 Sükei Mihály lev. 1798: egy Ribitsorai Ember ... meg ragadá a,

Lovam kötőfék szárát s igyekszik vala fel ülni erőszakosan Lovamra, én nem engedtem, egy darabotskáig mind úgy mentünk hanykolodva [H; Ks 76. VIIIc. 191].

Szk: szóból ~. 1804: az Moldován rész kaszálo-jából az Uraságéhoz egy darabott el foglalt*, melljért egy más között rutul szobol hánkolodtak [Sóakna MT; Born. G. IX. 1. *Ti. a dominális bírós].

3. háborog, zúgolódik; a bombáni; zürnen, sich sträuben. 1812: felette meg haragudván érette annyira hogy ki ment a Czéházából hanykolodván [Dés; DLt].

4. tépelődik, töprenkedik; a se främinta; grübeln. 1851: a' Lelkem Anyámatís fájlalom én vélle is lennék, vélledis lennék; hogy oszam magamat elég fájdalmamba és tündőseembe kerül e jeleket nem alszom anyit hankalodom melyik mellett legyek [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez].

Ila. 1786: hanykalodni [Hídvég*; GyL. *Mv-be olvadt település].

hanyó 1. Csak jelzős szk-ban; numai în construc-
ții atributive; nur in Wortkonstruktionen: *ganéj*
~ *lapát* trágyahányó lapát; *lopată de gunoi*;
Mistschaufel. 1688: Egy ganéj hanyo jo lapát
[Kozmás Cs; Eszt. Inv. 6] * *gyümölcs* ~ *fala-*
pát lopatá de lemn pentru fructe; Obstschau-
fel. 1679: Vagyo(n) ezen Pitvarba(n) Gyümölcs hanyo
fa lapat nro 1 [Uzdisztpéter K; TL Bajomi János
inv. 109] * *tégla* ~ *hely* téglavető hely; loc pentru
cărămidărie; Streichplatz. 1774: a Lonai Hátár-
ban tsináltunk Téglá hanyo heljett [Kv; BfN
Farkas János gr. Bánffy Györgyhöz] * *tajték*
~ *kalán**. 1761: Vas tajték hanyó kalány Nro 1
Tüz helyre valo Vas kalány Nro 1 [Vessződ
NK; JHb XXIII/31. 26. — *Alkalmasint olyan
vaskanál, amellyel a fazékban fővő ételneműről
a habot/tajtékot leszedik].

2. hajtó, vető; care aruncă, aruncător; schleu-
dernd, Schleuder-. XIX. sz. eleje: Egy pár réz
kisdél Bombák hanyo Mósár [BK Inv.]. 1812:
Egy négy felé hanyo Drotos Hítványotska Rosta
[Körtvélyfája MT; LLt].

hanyódás 1. aruncare de ici-colo; Herumwerfen.
1678: az elmúlt 1677 esztendőben szötni kladott
fonal közül regett volt nala Len szösz fonal Libr.
86 melyet most meg mértvén az sok hanyodásban
talaltatott gomolyakban Libr. 39 és fel vetveis tiz
sing kész sima vászon [UTI]. 1710 k.: Az buzdo-
gáuy hulladéki soha bizony nem tudom hová
lettenek el tevedhetek az hanyodásba, el is olvad-
hatott az sák kezek közt [Cs; VajdaL]. 1715: azon
földről való level az kezenel is volt neki de hova
löt az Sok hanyodasba(n) Toródesben most rea
nem talalt [Kisfalud MT; Berz. 13. II/36].

2. hanyattatás, ide-oda vetődés; peripeție;
Herumwerfen, Ungemach. 1821: idegen helységek
hanyodásban Sonyoruságban elődvén [Tarcsafva
U; Pf].

hányódik 1. hanyattatik; a se rătăci; herumge-
trieben werden. 1696: Gynla Fejérvárott a Szám-
tarto házban gondviseletlenül találtatott, exacto-
ria hitvá(n) ladabeli Lévélek Registroma... a'
mint az exactorok Fasciculusokba(n) kötőzték
kötejek vagy el rothadtott vagy az égerek el rágtak
és ide s tova hanjodta(na)k [Gyf; BfR]. 1840:
Balogh László közelebről is a feleségit éjjel az
uttzára hánta-, két hétig imitt amott hanyodott
[Dés; DLt 277 Id. Ferentzi Károly kezével]. 1847:
Tizedünkbelli Lakos és Asztalos Mesterséget
foljtato Kászoni András... Törvényes Legénye-
ket nem tart mivel nemis tarthat, tsupán tsak
oljanokat a Kik imit amott hanyodnak [Kv;
ACLev.].

2. lerakódik; a se depune; sich absetzen. 1770:
az Adamasi Silip alatt Lévdő porandnak oda hanyá-
sát okozta, mind a sok ár víz, mind pedig ezen Ádá-
masi malomnak a gáttya igen le Léven nyomulva,
a viznek az ereje Bővebben menvén a gáton mint a
Silipen, a miatt hanyodott a Silip alá [Sövényfva
KK; JHb LXVII/113] | Az utrizalt parondatt mi
okozza hogy a silip alá hanyodott nem tudom
[Dombó KK; JHb LXVII/142].

3. szóból ~ veszekedik; a se certa; sich zan-
ken/streiten. 1753: szobol hanyodának, Rákosi
Pál uram fel emelé a fejszét, s Kovács Samuel
uram az esztekét bele vágá a karjában [Marton-
fva Hsz; HSzP „Balog Sikmond de Martonfalva”
(17) pp vall.].

hányódik-vetődik ide-oda hanyódik; a trece
dintr-un loc în altul; umhergetrieben werden.
1823–1830: Ekkor Marosvásárhelyt létemben fel-
kerestem a testvérhúgomat, Zsuzsannát ez is
szegény, míg én odajártam, sokat hanyódott, ve-
tődött, egy s más asszonyságnál szolgált [FogE
274–5].

Szk: kézről kézre ~ ide-oda/kézből kézbe hanyó-
dik/kerülget; a trece din mină în mină; von Hand
zu Hand herumgeworfen sein. 1770: azon Föld
Seller kézről Sellér kézre hanyodván vetődven
most birjak. Groff Teleki Ferentz Ur eő Nga
emberei [Velkér TA; Born. VII. 10 Barb Irímie
(70) zs vall.]. 1799: az Utrizált szánto földek Mlgo
Bornemisza Anna Maria Asz(zony) eő Ngat de
Jure concernallyák. Mert ugyan is az első Kis
Harcsa Janos ezen része(n)* Jobbágyé volt, el
bujdosván pedig kezről kézre hanyodott vetődött,
ugy annyira, hogy ez idejig négy vagy öt Ura is
volt [Unoka MT; JHb IX/40. — *Utána toll-
ban maradt: levő v. való].

hányódott odavetődött; ajuns (unde va fără să
vrea); hingeraten, verschlagen. 1817: Egy, a
László Márton házához ez előtt 3. Esztendőkkél
hanyodott Katonáné Zilahi Ersébet... holt meg
fulladásban [Györgyfva K; RAK 125].

hányogat 1. fel/megrak; a încărca, a umple (un
vehicul); aufladen. 1592: Vegeztetet azis, miert-
hogi az Vrsten kemeni parancholat alat keuannia
az Innepet meg zenteltetni, meli az varosban

Igen megh violaltatot kívaltkeppen az zekeres emberektől, Ez okaert ez napsagtol fogua, se buza, se zena, se erdeo hordasara, se semmire, vasarnapon ne mennien se zekeret ithon ne haniogassa rakogassa, hanem ... megh tarcha az Innepet tiz forint bwtetes alat [Kv; TanJk I/1. 119].

2. *füvet/széndt ~ gyak füvet/szénát* le- v. felhány; a arunca in sus/in jos; (Gras od. Heu) (hin-) auf/abwerfen, rühren. 1592: Zabo Balas ... vallia ... latam hagi Nyreo Jstuan, az eo maga haza eleot fwuet haniogat vala [Kv; TjK V/1. 255]. 1638: Selie Mihalitul hallam ismet hogy az Meszaros Janczi hazanal haniogattak szenat de eo azt nem vette eszebe(n) melik haniogatta [Mv; MvLt 291. 153b].

3. ide-oda rakosgat/teszeget; a pune/așeza ici-colo; öfters hin und her legen. 1637: Latta(m) azt hagi haniogatta Rado Peter az ezüsteős hüüelt az aztalon mikor az Nagi Ladat fel nytotta vala aranos ingetis latta(m) ot az Rado Peter hazanal [Mv; i.h. 290. 262b].

4. kotorásztat, ide-oda rakosgat; a scotoci; (wiederholt) herumkramen/stöbern. 1685: egy alkalmazással haniogattvan az Ladajaban Bodoni Györgyne aszszonyom [Mv; BáLlT 59].

5. 1653: És egykor hallám, hogy megengedett nekik* a fejedelem, és amazok is ígértek — ugyan nem tudom ha tízezer forintot vagy mit adtak — ugyan látám is, hogy kihozák tonnába beszélgetve, de úgy látám, hogy eztist marha vala benne. Bethlen^b Gábor is — hogy kibonták a tonnát — eléggé hányogattá az szűst marhát [ETA I, 107 NSz. — *Ti. 1611-ben Báthory Gábor a megyesieknek. — ^bElírás v. olvasási hiba Báthory h.].

Minthogy az emlékiratnak ez a helye nagyobb szövegössze-függésben is homályos, e kifejezés esetében lehet ugyan a fennbéli 3. v. esetleg a 'forgatgat' konkrét jel-re gondolni, de — ismerve a fej. könnyelműséget — kevesebb valószínűséggel átvitt 'pazarol, szórogat' jel-sel is számolhatni.

? *hányogol* (ide-oda) hányogat; a arunca (ici-colo); (hin und her) werfen/schmeißen. 1762: az Petséteket fel szaggatták és azon Ládában lévő leveleket sokáig hányogolták [Msz; Told. 23].

hányóhideg kb. hideglelés/rázás; frisoane; Schüttelfrost. 1852: Betegség neve: Hányó hideg [Dés; RkHAK 140].

hányókereszt a vasverő gerendélyének egyik keresztfája; una dintre traversele grindeiului ciocanului de forjă; einer der Kreuzbalken des Grindels im Eisenhammer. 1847: a szűkséggel le vágandó fák becsüjébe azon rend tartassék. Kis kö erdejében és nagy Folon oldalán, ugy a Nyárasban hogy mint eddig, egy Verő Nyelnek és hányó Keresztnek való Fák ... egy szál fa egy Rforintba*... adassanak Bányákra, — Kohokba, — Verőkbe [Torockó; TLev. 10/9. — *Értsd. becsültessék].

A torockói vashányászat tárgyalásakor a *hányókereszt*fa címszót Jankó, TAsz 181, 200 kétszer is értelmezi, így: „A gerendej fedél alatti belső végén van két pár (4 darab) hányó

keresztfa, melyeket részsutos spráczok (Spreitze) kötnek össze. A gerendejt is, keresztet is ... vaskarikák fogják össze” („a gerendej négy keresztfája, mely a verőnyelet veti-hányja”).

hányottas cifrázatos; impodobit; ver/geziert. 1793: Ket Huszárnak valo gala Liberia, kek hatvanos posztomente, roka torok prémél, veres selyemmel elegyes arany szlorral hányottas [CU. Conscr.].

hányszor hány ízben/úttal?; de câte ori?; wievielmal?, wie viele Male? 1634: lattam hogy Caspar hozza az Leányt, es . kerdezi, hogy mondgia meg ki dolga hogy nehezkes kerde Caspar ... Hanzszor adal neki benne*; egy nehany uttal kerde ... kire monda az Leany, en cziak harozor (!) attam neki, nem tobszor [Mv; MvLt 291. 31b. — *Ti. a szóban forgó inasnak. E nemi élet vonatkozásabeli jel-re l. ad 19. al. az ad benne szk-ot]. 1734: Hányszor vittének Kolosvárat létében ... Titkon pénzt? [Hosszúfalu Szt; TKI]. 1763: Mányika Iuon az utrumb(an) Specificalt erdőköl fát maga számára . elégyszer hozott ., de hánszor es praecise mitsoda napokon meg határozni nem tudom [Gálva KK; Mk V. R. VII/1. 21 Mányika Ile (30) jb vall.]. 1843: hányszor távozatt el nem tudam [Dés; DLt 65].

hányt, hányott 1. lehányt/rakott; descárcat; (hin)abgeworfen. 1829: a' kö mellé hánt föld azon modon ujj gyepes földdel lévén bé hánva [Csok-fva MT; TSb 24].

2. fejtett, (ki)termelt; exploatat, scos; gebrochen, abgebaut. 1756 k.: Történhetik az is hogy ... az Hontár akár szakasszával, akár nap-számmal szegődet hant köveit ki nem adhatná, olyankor tartozik 'a restantiat ki potolni [Born. XXXVIII. 8 az abrudbányai bányászok törv.]. 1759/1772: Horváth Vonuly .. azon hant követ össze rakta, s nékem szamban adta [DobLev. II/435. 58].

Szk: *vki hányta kö* vki fejtette/vki által (ki)termelt kö. 1759/1772: a' Beresink más ember hanta követ hogy el hordottak, ... nem tudom [Dés; i.h. 57 P. Alpari (27) nb vall.].

3. emelt, rakott; ridicat, făcut; gehäuft. 1674: jutot az falu helynel ... az Aszszonyok(na)k harmincz egész rud: mellyet az ott hanyot apro halmoczakkal határoztanak el az Daczo Urak reszetöl [Gyula K; SLt AK. 4]. 1779: ezen Hársos nevezetű Erdőnek also ... részin lévő meta egy ... meg keresztezett tölgy fa ezeken fejfűl vagynak bizonyos hányott halmok, mellyek most is jól ki teczenek [Szék SzD; WassLt J. Tasnádi sen. (53) civis vall.].

4. *zálogba ~ zálogba vetett/adott; zálogit; verpfändet/zum Pfand gesetzt*. 1740: A' Buha Ávrám zálogb(a) vetett Sessiója utá(n) lévő ... mások-(na)k zálogba hánjtt földie ezek [Runk TA; Ks 89. Inv. 55]. 1775: Zálogban hányt allodialis Szántó es Kaszalo Földek [Mk].

5. cifrázott, díszített; impodobit; verziert. 1574: Vagion egy zederyes tafota suba nestel bellet veres viragos atlaczal haniot | Wagion egy dupla tafota zoknia keötissel hant [Gyf; JHbK

XXI/12. 3–4]. 1596: Az Annyais adot eoneky egy zederyes kamwka zoknyat kinek ... az allya három rend weres barsonnyal hant kapchiostol [Kv; RDL I. 65]. 1628/1635: Egj meczjn arannjos materias hozzw zoknia arani peremmel hant az vya [Bodola Hsz; BLt néhai Béldi Kelemen inv.]. 1645: Fekete Barszonjbólj (!) ualo szokniatis lattam, Arany perémme hantot [Szárhegy Cs; LLt Fasc. 120]. 1776: Egy Viselő kék és egj más Szederjes Arany paszamenttal hánt Anglia Menték [M.köblös SzD; RLt Sombori Klára és Sándor lelt.].

Szk: ~ farkú szoknya. 1572: Marta feyerwary Matene azt vallia Igen giakorlotak az lege-niek hegedws Janos hazat, ... estwe hatwl hagtak beh oda ... hallotta aztis Monta hegedws Janosnetwl (igy l) rea(m) vezem az hant farkw zoknyat es vyomba az gyweroket kyket az latrok attak [Kv; TJK III/3. 33].

hánytut. Csak e szk-ban; numai in această construcție; nur in dieser Wortkonstruktion: *lovon/paripán ~ja magát* hetykén lovagol, *lovon/paripán* hetykélkedik; a cölári fantos; übermütig reiten, auf dem Pferd/Roß übermütig sein. 1728: azon Sorbánok nem dolgoznak még is minden holnapban két három jo lovakon hantassak magokat eleb adnak rajta ismeg mast hoznak [Altörja Hsz; HSzjP Bokor Péter (40) jb vall.]. 1777: Kálnoki regimentiből való secundkapitány Mohai Gábor, ki is szintén esztendőtl fogva Kolozsvárt verbuál, pénteken paripán hányattatta magát az uccákon, vasárnapra meghalván, kinyújtóztatták [RettE 374].

hánytátás emeltetés, rakatás; ridicare, fäcut; Häufenlassen. 1736: Mely határ járás, jártatás, Méták(na)k hányása, hánytátása mi előttünk e szerent leven irtuk le mi is fide nostra mediante [K; SLt F. 40].

hánytató I. mn. Csak e szk-ban; numai in această construcție; nur in dieser Wortkonstruktion: ~ *borkó* emetic; Brechweinstein. 1849: 4 Lóth Hánytató Borkó 2 f 8x [Dés; BetLt 3].

II. fn vomitiv; Brechmittel. 1797: küldött Pataki Uram valami Hánytatót és valami Mixturát | Doctor Pataki Uram írta hogy tudósítsuk hogy a Hánytató miképpen dolgozik [Héderfája KK; IB id. gr. I. Bethlen Sámuel lev.]. 1823–1830: abban az időben az orvoslás mestersége is inkább érvágásból s hánytatóból állott [FogE 306]. 1845: Négy dosis hántato [Torda; Ks 89].

hánytorgat I. felhány; a räscoli; aufwühlen. 1824: mind Apai mind anyai Levelek Baro Dioszegi Theresia Aszszony keziben vagynak pet-sételeiten ... Özvegy Testvérjével és Vejevel hirem s' akaratom ellen hánytorgattya, vizsgálja leveleinket [M.zsombor K; Somb. II].

2. szemrehányóan fölemleget/hánytorgat; a repro-cha; vorwerfen. 1632: Ha peniglen Teób gyerme-kim azt hantorgatnak, hogy teóbbet adtam volna

ez gyermekemnek Jauaimbol, hogj sem nekik szamon vetuen vellek, ha tartozik fordítani nekik karban nem maradnak [Mihályfa NK; JHb XXII/41]. 1844: egy másnak nemzetségit hántorgatták meg szollította őket, hogy egy másnak nemzetségit ne hántorgassák [Torda; KLev.].

3. bátorságtól ~ja bátorságával kérkedezik; a se fäli cu vitejia; mit seiner Tapferkeit prahlen. 1652: Minthogy Lengyelországban elkopna kardja éle*, édes nemzetünk veszedelmekor az török és tatár vérontásban, ... szive bátorságát most szüntelen hántorgatja [SKr 462–3 A II. Rákóczi Györggyel szemben fej-mé választott Barsay Ákos felelete Rákóczi vadjaira. — *Célzás Rákóczi-nak 1657-beli, végzetes kimenetelű, Erdélynek török-tatár pusztítását kihívó hadjáratára].

4. ~ja magát háborog; a se gtozávi; zürnen, toben. 1844: Kováts Sándor Nemes a Kortsoma asztal mellett ülven ottan hantorgatta magát 's asztalt fel emelvén a feleségemhez és hozzam akarta vágni [Tasnád Sz; KLev.].

hánytorgatás felhánytorgatás/panaszolgatás; repro-cha; Vorwurf/Klagen. 1826: az ottan ottan való hánytorgatásnak adjon beket az Allperes Özvegy, ha az illendőségbe magát szereti meg kiméltetni [Ne; DobLev. V/1114. 11a].

hánytorgató szemrehányó; plin de reproșuri; vorwurfsvoll. 1834: a Tiszt engemet ilyen méltatlan szavaival sértegetett: Nem tudja hogy miért egy pap akkora ur — frustokjára bé mehettem volna én erre felelek: nem banom ha nemis — nem szorultam a' frustokjára — melyekre ilyen hántorgató szovakat valék kéntelen el halgatni: — mért szorult hát eddig — eddig sem kellett volna kívánni [Bögöz U; IB. Bentzédi Sándor ref. pap vall.].

hányt-vetett I. egybe/összevissza dobált; aruncat de-a valma/una peste alta; durcheinandergeworfen, zusammengewürfelt. 1732: sok dirib darab hánt vetet poszto darabocskák, kapczák, Salavári övek, és egyéb materiák [Kv; Ks Kornis Zsigmond lelt. 9]. 1802: Hánt vetett haszonvehetetlen Levelek [Dés; DLt 4]. 1849: Valami hanytt vetett hordo dongák [Somkerék SzD; Ks 73. 55].

2. szedett-vetett; amestecat, adunat din toate părțile; gemischt, zusammengewürfelt. 1748: pénz meg nem tudott fizetni, esküvén, hogy egy pénz se sintsen, hanem holmi dirib-darab hánt-vetett vasakkal fizetett [Torda; Borb.]. 1794: vagyon edgy 14. Ágasokra készült hat ól hosszasaság 3 1/2 ól szélességű szalmával fedett Sajto szín ... melynek az Uttza felől valo oldala tsak holmi hányt vetett rako Fákbol vagyon [Szentmargita SzD; Ks 68. 49. 41]. 1807: Az házban levő Kéme-cze (!) Lapos kővekből rákatatott a fűtője hánt vetett kajhakból rész szerint kövelis potoltatott [Dés; BetLt 6 GyU] Falui Nagy Ferenc m pr]. 1842: a' töltést egy kő-gát forma valami tartya fenn; s' vezeti a' ... malmak kerekeire a' vizet ... majd tsak 1 zoll vastag hánt vetett deszkák-

bol őszve fértzett, 's már a' rozsz töltéssel együtt rokkannis kezdett zsilipeken [Kv; KmULev. 2 László János mérnök nyil.].

3. ütött-kopott; uzat; schäbig, abgetragen. 1732: Az hátulso bótban vagyon 9. hánt vetet pincze tok [Kv; Ks. Kornis Zsigmond lelt. 9]. 1813: Hánt vetett Ablak ráma kilencz [Veresegyháza AF; Told. 18 Toldalagi Kata lelt.].

4. ide-oda hányódó-vetődő; care trece de la unul la altul; sich umherwerfend/treibend. 1772: mint hogy sem Prefectussa, sem udvari Birója sem Tisztartója sem Molnária ki jól procurálta volna nem volt, változtatván a Molnárokat majd minden holnap (l), úgy hogy a mennyi hánt vetett Molnár volt a Vármegyén, mind ebben az Malomban találta az helyét. [Ádamos KK; JHb LXVII/2. 374].

hány-vet 1. hangoztat; a susține; betonen, laut werden lassen. 1581: Ha penigh valamy zabatlan-sagot Akarnak reank zalytany, azaz hogy Az adossagbol az orzag kozybe Akarnanak Rony arra semmy keppe(n) ne mennyenek, es ne engeggenek hanem Regy zabadsaginkat kybe ekedig minde(n) fejedelmek megh tartottak hanyak vessek es az varasnak nagy sok terhe vyssesleset es koltseget [Kv; TanJk V/3. 245a]. 1590: Latwan eo kegmek warasswl az ket falunak hazontala(n) voltat az administratio myat kinek fogiatkozassat az zam weweo vraink megtapaztalwanis, zinte vgy ne(m) exigalhattak a' mint illet volna es akartak volna Miert hogy e fele Espanok kik eo kegmek keozswl voltak walaztattak, hantak vetettek hwteoket és az zabadsagba(n) egy aranyw voltokat az fogiatkozast de rigore Nem vehettek megh raytok [Kv; i.h. I/1. 133–4]. 1643: Orban mester az Lelekevel (!) szikozodot ... vagyok olyan ember mint te hanta vetette vitezseget [Kv; MészCLEv.].

2. a bibliotékát ~ja-~i kb. a könyvtárt bön-gészi/bűjja; a despua biblioteca; in der Bibliothek herumstöbern/stecken. 1798: Nemnich a dí-tsért Philisophischer Sprach Lehrer nekem igen jo barátom, Hamburgban esmérkedtem meg vele, most itt van ..., a Bibliothekát hánnya-veti [MNY XLVI, 155 Gyarmathi Sámuel Aranka Györgyhöz Göttingából].

3. ~ja-~i magát ? hetvenkedik; a face pe grozavul; sich übermütig benehmen. 1592: hittalak azért en tegedett, nem az vegre hogy megh fogianak, hane(m) hogy megh ertekezzenek eo Kegemek teolled mi vegre haborgaczj te engemet, kiben mikor te hanna vetned magadatt, nem tudom en mi okbw Vdwaribiro Vra(m), azt monda cziak az drabantoknak hogj kj ne ereztenenek az kapwn egj kewesre migh az dolgosoktul vizza Jeeone (!) [UstT].

4. dív ide-oda dobál/vet; a tot muta de colo (pină) colo; hin und her werfen. 1709/1750 k.: a Kősség között igen ususban ment már, hogy majd semmiért is, nem lévén igaz okok reá Papjokat ki tudgyák hányák, vetik őket, tsak azért is ha Papjok a bérít le nem engedi, vagy Halottja felett

ajándékon nem praedikal ... Azert Esperes Uraimék az Consistoriumn(a)k nehál végezése szerint ... serio az ilyenekre reá vigyázzan(a)k, es ok nélkül a Papokat hányni vetni meg ne engedgyék [RGyLt A. 12].

A magyar prot. egyházakban a XVI–XVIII. században a lelkészt csak egy évre, a lutheranusoknál később három esztendőre választotta a gyülekezet, és így a pap ki volt téve az időről időre való választás („papmarasztás”), ill. elbocsátás szeszélyének. Erdélyben uralkodói rendelettel 1778-tól kezdve szűnt meg e szokás gyakorlata [EtLex. 458].

◇ Szk: ~ja-~i az esztét kb. jártatja vmin az esztét; a plănuî ceva, a-i umbra mintea la ceva; etw. im Kopf herumgehen lassen. 1772: Bajtay Antal Jozsef* püspökségre beküldetett volt. Volt ez a maga religiójához igen vakbuzgó ember Azon is tanakodott hitvány feje, hogy lehetne az erdélyi reformátusokat vagy elpusztítani vagy pápistákká tenni A szegény Bajtay addig hányta-vetette az esztét, mások is addig furtak-faragtak ellene, hogy őfelsége megparancsolta volt, hogy menjen ki Erdélyből pozsonyi praepositorájá mellé [RettE 289–90. — *Bajtay 1760–1772 között volt erdélyi rk püspök] * ~ja-~i a sors ide-oda sodorja a sors; soarta il/o aruncă ici-colo; vom Schicksal herumgetrieben werden. 1774: Teleki Miklós úr olyan ember volt mind észére, mind hazájához való indulatjára s szeretetire nézve, hogy bátran el lehet mondani, hogy olyan ember két saeculum alatt nem született. Melyre nézve kénytelenített csak úgy élni, amint lehetett, hol gr. Kemény László mellett, hol itt, hol amott És eszerént hányván vetvén (a sors) szegényt, a feleségivel is rosszul kezdett élni [i.h. 320] * szóval ~jáh-~ih egymást civakodnak, kötődnek, kötőlőzködnek egymással; a se ciondăni; sich streiten/zanken. 1598: Martinus L(ite)ratus hidal-massy Ewel teobbiti vallását ... zowal hanyak vetek egy mast, hallam eztis Jstwan deaktol hogy monda oztan hogy im latom hogy semmi-keppen nem Akar megh zeonnj hozzam leoweol-deoz es zidalmaz [Kv; TJk V/1. 216].

hápa-hupás gidres-gödrös; cu multe gropi holp-rig. 1743: Karkonak* felső végén lévő vad gyümölcsösnek felső végiben hápa hupás nagy darab hely [BfN dobozott anyag. — *Boroskrakkó AF]. 1746: A fenn Specificált lábnak az allyában más lábat tsinálván ... a meleg oldal felől, minthogy szakadásos és hátahupás bonificaltatik tizen négy kötélre [Mezőbodon TA; JHb XI/22. 7]. 1748: Innen a Nyáradon vulgo a Szakadásban vagyon egy jo nagy darab gödrös vápás hápa hupás helység mely a Nyáradig bé rug [Szentbenedek MT; Told. 79]. 1751: az oldalban lévő hápa hupás Földek ki a' tetőig [Koronka MT; i.h. 31/4]. 1767: a Csengöben, szakadásos, vagy amint ott in usu vagyon hápa huppás helyen [Dányán KK; LLt Fasc. 129]. 1777: ez az oldal Arkos, és háta hupa shelly ezekbe az árkokba rejtették a Lopott marhát [Resztoics SzD; JHbK] LVIII. 28]. 1782: egy hupa hupás gödrös helye ... vagyon

a Sos kuton alol [Dés; Hr 7/8]. 1794: Az Utrizált helynek nagyobb része igaz hogy hápa hupás haszontalan hely volt [Mezőmadaras MT; BK-Gazd. Jac. Kosztin (33) col. vall.]. 1805: (A kaszálót) minden esztendőben a Kaszálás ideje alkalmatosságával szokták egymás között a Helynek egyenetlen volta, úgy szintén néhol hepe hupás tekintetéből fel osztani [Gambuc AF; TGsz 48]. 1824: a még el nem foglalt hátahupás ... helyen [Kv; EMLt]. 1825: a Széles nevű helyben a Gesei fel menő ország ut mellett fekvő egy darab hápa hupás hely [Csekelaka AF; KCsl 16]. 1826: az egész falu tsudálkozott ..., hogy lehessen olyan helyre Curiát Építeni mely a falutól félre egy magos helyen fekszik iszanyu oldalos és hápa hupás [Alparét SzD; BLt II. 11]. 1837: lévén ... a Szőkefalvi határon a Felső Ropo nevű helyen egy darabb Hápa hupás helyünk [Szőkefalva KK; Kp II. 131]. 1833: Ezen földeket ... ki tseréltük a régi Szamos árkába lévő a Gátszer és a Felső porond Szomszedságába levő porondos hápa hupás és ergés Kaszallónak egy darabjával [Dés; DLt 904/1831]. 1864: Eh Domb vér kut ... hópa (!) hupás kőves hely. Nyires a' Tohely .. es Kobanya nevű hupa hupás kőves helyek [Kispetri K; KHn 291] | Hoporty Hápa hupás, hoporjas fekvésű, magas kősziklán, sűrű bokros Cziheres hely [A.sófv U; Pesty, MgHnt 27b]. — Vö. a *vápa-hupás* címszóval.

hápalupasság gidres-gödörösség; inegalitate a terenului; Holprigkeiten. 1837: (Az) ut ... a' Falu Felső végig a' hely hápa-hupassága miatt 7. apro hidon menyen a' falu felső végig [Magyaros MT; MvLev. 8 Utak, hidak cs.].

hápop zsörtölődik; a cirti; nörgeln. 1629: halam hogy Balogh giörgyne uere az gyermekeket ugia(n) hapog vala raita, es igen sivalkodek az gyermek [Mv; MvLt 290. 34a].

háporlás ? kidudorodó; bombat; nabelig. 1869: azon tojásból lessz kakas mely hullámos vagy háporlás kinézésű hegyesebb felén [Mk Bolog Simon gr. Mikó Imréhez].

háportoni a Háporton (AF) tn -i képzős szárm.; derivatul cu suf. -i al toponimului Háporton/-Hopirta; mit -i Ableitungssuffix gebildete Form des ON Háporton. 1759: maga a' Főbiro Háportani Boer András Uram vette a' karot a' kezéb(e) és úgy ütötte oda, a' hol az Esküttők mutatták a' metát [Girbó AF; JHb]. 1795: A Hápartani Határban [MkG].

háportyos ? gyékényes; cu rogojini; mit Rohrkolben (bewachsen). Hn. 1763: a Háportyos oldalan (sz) [Jákótelke K; KHn 39]. 1891: Háporcsos [uo.; KHn 40].

Ma is (lő hn [KHn 42]. — A címszó valószínű jel-re 1. TESz.

hapsa kb. (közös) marhavágás; tăierea (în comun) a vitelor; (gemeinsames) Viehschlachten. 1766: egy Marhaját ... hajtyák vala még én kérdém illyj (!) szoval talam habsaban hajtyatok [Szentháromság MT; Sár.]. 1812: az Hazanak sok helysegeiben a Lakosok a mostoni Hadi környül állásokra nézve gyakrabban elő fordulo vec-turák miatt ... igavono barmaikotis ... a közön-séges terhek elkerülhetése tekintetéből felettébb kezdették eladogatni, és ha el nem adhatyák több lakosokkal társaságba álva amint neveztetik Habsába igen tsekely árron ki vágatyak [Kv; EMLt Hunyad megyei lev. gub]. 1842: A' Hop-sákat számba venni [Kv; MészCLEv.].

A jel-re 1. KszT *hopsa* és *kihapsd* al.; MPászt. 406.

Hn. 1778: Az Hapsa Érdő* [Udvarfva MT; EHA. — *A hordásra való szabad erdők között sorolják fel]. 1840: az Exponens asszony Hapsa nevű allodialis erdeje [uo.; EHA].

E század elejéről a *Hopsahegy*, 1942-ből a *Hapsahegy* [Csoma-fája K; BHN 63–4] helynevet ismerjük.

hara l. haral

háradott hárult; trecut; jm zugefallen/zuteil geworden. 1840: néhai József Testvéréről a' Massára háradott Adosság [Nagykapus K; KszRLt].

harag 1. minie; Zorn. 1561: Ha ualamey legen az o vrat haragiaba el akarna es el hadna oknelkwl es az utan mas mesterhez akarna menny semmi kepen miet neki ne aggianak [Kv; ÖCART.]. 1570: fylep Gërgh ... vallya, Azt Thwgya hogy ... az azzon ... kwldeot Bokretakath neky lea-niatwl az Trombitasnak soksor es hagi ely nem akarta venny, vyzza kwlte az azzon ely zaggata haragyaba es az Thwzbe vetete [Kv; Tjk III/2. 20]. 1584: a' vargane Annia Nagy haragal ily zola* [Kv; Tjk IV/1. 280. — *Köv. a nyil.]. 1602 k.: Tudom azt hagi az Aniaval perleketenek meritt marton az Felesege Aniany mentt vala hagi az Ania Haragiatt Tartoztatthatna [Márefva U; UszT 16/62 „Nagi Pall marefalvi lo feo” vall.]. 1637: ez* igj volt de semmi haragokat nem lattam egymashoz [Mv; MvLt 290. 49b. — *A vagdal-kozás]. 1659: az ... fel vetet summát haladek-nelkul administrallya jo penzül keglmetek, küld-hessük be az Portara, czendesithessük azzalis ez haza ellen fel lobbant haragott [UszLt fej.]. XVIII. sz. eleje: Kun Miklos ... jó nagj haragval mond-van kö Teremtetek miatokat vagjok ebben [Kar-atna Hsz; HSzJP Bodo Andrasne Illyes Klara (30) vall.]. 1710: Kiralj biro uram soha affele sem jot egjszernel többször akor is haragjaba jot vala oda [Szentkirály Cs; BCs]. 1741: Sipos István ... azonnal nagy haraggal meg támadá Balog Lászlót [Szilágycseh; IB III. 106/16]. 1797: Ezen jóságok aránt az Exponensek eo kglmek ellen ... feleltetvén ... a bizonságok közzül, kik feleltének haragbol vagy boszuságoson söt fenyegetözve? ... valja meg a Tanu igaz hiti.

szerint [Uisz; Borb. II vk]. 1816: haragomban pofon tanáltam ütnei [Dés; DLt 22/1817]. — I. még BTA I, 24, 145, 149; RettE. 71, 81, 390, 397; RSzF 100.

Szk: ~gal van ellene. 1741: Sipos István nagy haraggal meg támadá Balog Lászlót ... és egy vas villával egyszer meg üte, de mi látván hogy nagy haraggal s furlával volna ellene meg fogok a vas villát a keziben ne hogy valamikeppen belé üsse [Szilágycseh; IB III. 106/16] * ~ja fellobban. 1814: prócurator Csapkés Albert Ur ... még a Szék Színe előtt ellenem már régi magába rögzett Haragra fel lobbanván ott el kezdte személyemet oltásolni [TLt Praes. ir. ad 136 Podor Mihály ügyvéd panasza Csapkés Albert ügyvéd ellen] * ~ja gerjedezik vki ellen felin-gerlődik vki ellen. 1778: Alázatosan instálók Nagodnak, ne gerjedezék Nagod haragja ellenem [Jedd MT; Told. 6] * ~ot gyűjt. 1619: Azért csak egyet se szólj az felől az vezérnek, mert csak Szekender pasárja való haragot gyűjtasz véle, semmi bizony nem leszen [BTN³ 372 Görcsi Mehemet nyil.] * ~ot vesz red haragra lobban iránta. 1830: Dobolyi Klára Aszszony. Allodialis Erdéből fát lopogatván, minekutánna vétkes tseledetekben a Protectus az Alpereseket akadályoztatta volna, ezért rea haragot vévén Febr. lle virradolog éjtzakának idején ... pásztort Telke Házára rohanván a Protectust^a az Alperesek ágyából fell látmázván, meg fogták, s szinte halálra vérték és ugy meg gyilkolták, hogy sokáig fekiütt halálos sebekben [Ne; DobLev. V/1165. — *Az erdőpásztort] * ~ra felindul haragra lobban. 1702: Jött mi hozzánk Zalathnáról egy Sebastian János nevű Bányász Ur holmi materiáknak keresésére, a' ki a' mi völgyünkbe fekvő Materiákat meg probaltatván ..., futatatt bizanyas materiákat, mellyet a' mi Földes Uraink eszékbe vévén meg irigylettenek, és ottan ellenünk haragra fel indultanak ..., minket Sebastian János Ur köztünk létiért rebelliseknek vádoltanak a' Mgs R. Gubernium előtt [Torockó; TLv. 4/3. 1a] * ~ra gerjeszt. 1813: Minthogy illy sok rendbéli vakm-rúségét látván ... Dobolyi Mihály Uram Barátosi Joseffnének, tehát az által haragra gerjesztette az Exponenst [Dés; DLt 56. 8] * ~ra ingerel. 1646: Nem azért monlgya hogy az Vrat haragra ingerellye, de semmis haragos volt eo hozzaja [Kv; Tjk VIII/4. 54] * ~ra koncildl haragra gerjeszt/ingerel. 1761: senki maga(na)k propria autoritate satisfactiot nem vehet, hanem minden köttettettvén N(e)mes Hazánk Törvényéhez de ámbár ... haragra concitaltas, azon illatiokat ezen Törvény szeréntis nem lehet vala revindicalni [Torda; Tjkt V. 69] * ~táml. 1819: minekutánna. Collationalist hal-lották nagy Zuulás és harag támadván a Nemesség részéről, ha B: Kemény Pál a dolgot nem tessendette volna nem tsak a Cancellistakot hanem a Telekleketis meg ötek volna [Berkespataka Szt; Ks 67. 47. 23] * ~ingngsztel vkit ~járól. 1753: Thomas feyr, et Agneta Rta Erasmus Mezaros ... fassl sunt ... Annak vtanna Ada-

mot is Nagy sok Beo Bezedekkel meg Engesztelték volt haragyarol [Kv; Tjk III/3. 198a].

2. haragvás, neheztelés; supārare; Erbstheit, Unwille. 1571: Ertyk eo k. varoswl aztis hogy Az ely mwlt gywlesbely zoók Megh Nyalthkoztak Vayda vrunknak es gywlay Myhal vramnak ky-beol Nehessegis Thamadot volna az vramra ... Ely akarwan Tawoztatny Minden haragra valo okoth, Az vayda vrunknak eo Naga(na)k kewan-sagara Mostan eo k. varoswl Esmet vetettek egy vonasra fl 1 [Kv; Tanjk V/3. 43a]. 1583: Chizar Balint vallia, Tudom hogy Igiarto Janos kezoet es kualtkeppen Az felesege keozt, es Igiarto Georgy keozt harag es gywleoseg (!) volt [Kv; Tjk IV/1. 137]. 1646: eo nekie soha sem semmi haragia sem nehessége rea Nemis uolt, Nem hogy banczia vagy arczion nekie [Kv; Tjk VIII/4. 137]. 1717: az kitől értettem hogy költ az az hír eppen csak ram való haragjából hallom hogj besteleniteni akarna [Kv; Ks 96 Biró Mojzes lev.]. 1761: semmi fenyegetőzést Mélgos Expo-nens Ur eo Ngatol nem hallattam Haragjak miből kezdődöt ... nem tudom [Branyicska H. JHb XXXV/45. 11]. 1797: monda Vantora Balasné, azert nintsen harag edes Zalani Laszloné Aszszonyom, mivel Kegyelmed Mosáne Aszszony-nak nem örökös Jobbagya Tsak sellere, meg is a' mit porontsol kednek teljesíteni kell [Hsz; Mk II. 8/260 hh]. 1808: ezen utánam oládkodo szándékjok, és most is fenntarto Haragjok el enyészni nem kíván [Kv; ACLv.].

Szk: ~ban vagyok uhivelljukihez. 1631: En egj falka ideigh maid haragba volta(m) az szegeny Rado Peterne Atia(m)fiaval, s nem gjakorta men-tem oda [Mv; MvLt 290. 247b]. 1823–1830: ha szintén elhagytam is őket, de semmi nagy haragban nem voltunk egymáshoz [FogE 203–9]. 1840: Az igaz hogy haragba voltam a' Feleségem-mal 's ugy jöttem el Sz: Miklosrol, de a' Feleségem aztat hogy en hamis huszast csináltam volna, ki nem kiabálhatta [KLev. Szász István (30) szabad székely vall.] * ~jába esik vkihez. 1573: Minek Eleotte meg Kakas Andras tob vramal az feyade-lem haragiaba Nem esset volna Meg azkor kezdet volt Hennig Iacab vt Ivast koray Kis Aitaltwl [Kv; Tjk III/3. 136 Zekeres Iacab vall.]. 1664: az tanácsurak ű nagyságok ide küldének székely-hídi kapitányságra. En penig tudtam azt, hogy ha az én kegyelmes vram előmbé adott instructio-mat cselekszem és az tanácsurak ű nagyságok az országgal együtt való poracsolatát viszem vígbe az hóltatás dolgából: itt az hatalmas nemzet-nek menten esem haragjában, nehézségiben mely-hez képest erős hit alatt való assecutoriat kívántam mind az én kegyelmes aramtul, mind a tanácsurak és akkor az országtul oda Kolozsvárra rendeltetett delegatusoktól, hogy ha nehézségiben, haragjában esem ez hatalmas nemzetnek azt, hogy ha ... instructio-m szerint járok el, ű nagy-ságok az török nemzettil megoltalmaznak, kezek-ben is nem aznak [TML III, 160 Boldvai Márton Teleki Mihályhoz] * ~ja indúl vmi felett vmi miatt fellobban haragra. 1820: Draegan (!) Juon

... már ekkor haragutt az Jffiu Báronéra feleségtől ..., talám haragja valamely pénz ellopása felett indult volt [Várfa TA; JHb Fasc. 48 Pataki István (35) vall.]. — I. még RSzF 100 * ~ja kerekedik vki ellen megharagszik/nehezten vkire. 1820: A' kérdezte Migos Bároné Aszszonynak ... kik légyenek rosz akaroi ..., mi okból kerekedett és miért a kérdezte Bároné ellen valo haragjak, nehezkesek? [Kv; JHb F. 48 vk] * ~járól megengesztel megbékélt vkit. 1573: Annak vtanna Adamot is Nagy sok Beo Bezedekkel meg Engesztelt volt haragyor [Kv; Tjk III/3. 198] * ~ját elmúlta megbékél. 1597: Minekutanna az leginy el ment volna az Azzony nagi sirankozwa kesserewseggel be mene az hazba, az leginy nemdeore esmet ele vete magát mideon el múlatta volna haragiat be ment esmet az Azzonyhoz [Kv; Tjk VI/1. 20] * ~ját elveszi vkiről/vmirel megbékél vki-vel, megbocsát vkinek. 1551: Erthyewk valamely nehessigit az my keg-mes vronknak N-gos Nadasdy Thamasnak az my athyankfiara Janos Deyakra, melynek engesztelissire ment odak, kir-yewk kegielmeteketh mielye az my zolgalaton-kirth es barachagonkirth, engesztelye meg kegiel-metek az vrat, wegye el haragiat rola ew nagsaga [Fog.; LevT I, 77 Daczo Mate és Thorma János porkolabok, G. Parnezit, Fr. Sennyey és Val. Magyar címzettekhez]. 1558: Myvel hogy kyalne azzon ew felsege az Thwry gewryh panassayert fogsagayert az Warosra haraggyat wethette, ees az ew felsege Melthosagayert, Thewrwnnyel akar ew felsege chelekedny ha leheth semmy keppen ew felsegewel thewrwnbe Ne allyonak deh kewnyeorewggynenek ew felsegenek, hogy az warosrol wegye el haragyath [Kv; TanJk V/1. 47]. 1570: Cathalin Jakab Thakachne, Margit Syweges Gergelyne ... vallyak, hogi eeket kerte volt Belgerne hogy Buzernehez Mennenek es kernek hogy haragyat ely venne rola Neh perle-nenek hane(m) megh alkwnnanak [Kv; Tjk III/2. 161]. 1596: Kegmed haragiat vegie el rolam mert kulomben vagio(n) az dolog az Mint Nagy Georgj kegnek monta [Radnótfája MT; BálLt 1] * ~ját felveszi vkinek magára haragít vkit, ma-gára vonja vki haragját. 1573: Apalin azzony nehay Alcz Matiasne Azt vallia hogy tawaly volt Nala zallason Zeoch onofrius fia kenallia volt eotet egi zwbichawal hogi meg vegie, Eo ne(m) votte azt Monta hogi Nem akaria attya annya haragiat fely venny erte [Kv; Tjk III/3. 183]. 1632: el mentem vala Beldi Kellemen vra(m)hoz ... adegh törekede(m) hogy am erted mas ioba-giott ad Lazar Istuanne azzonjo(m)nak de nehe-szen uehettem rea, mert azt mondga uala eo kgme hogj nem vett^a Lazar Istuanne azzonjom ellen haragjat nem ueszi fel [BLt 3 Petrus Kan-tor de Kozmas^b (45) col. vall. — ^aOlv. vét. ^bCs] * ~ját leharagja/teszi megengesztelődik. 1660: Tagadhatatlan dolog, hogy a nehézség Kegyel-medre megvolt az Kegyelmed ide való nem jöve-teliért, de látván az Kegyelmed leveliből, mi okért légyen az Kegyelmedre való nehézség, immár

letöttük haragunkat annyiból [TMI, I, 543 Bor-nemisza Susánna Teleki Mihályhoz]. 1662: kö-nyörgöttünk ő Nga Fejedelmi haragjat le hagyvan keglissegeből [Kv; Told. 1a] * ~jától megszűnik 'ua.' 1670: feő porkolab vr(am) megh haraghvek s fel ugrek s az törvent el halasztá ... azomba(n) nekem jutalmamat megh adván Nemethi Nagy mihaly Vr(am) viszsza küldte eo kgimehez admo-nealtata hogy haragjatól szűnnyek megh eo kgme s szolgaltasson Törvent [Szűv; RLt 1] * ~ját veti vkire/vmire megnehezten/haragszik vkire/vmire. 1558: ew felsege ... az Warosra haraggyat wethette [Kv; TanJk V/1. 47. — A teljesebb szö. ~ját elveszi al.]. 1653: 1607 esztendőben Rákóczi Sigmondra pedig a porta haragját — vagy hogy úgy mondjam valami kedvetlenségét vetette volt [ETA I, 102 NSz] * ~ja vagyon vkire. 1719: eddigis ex rancore persequaltak aszt a kire nagy haragjak volt sub Colore infectionis [Ebesfva; KJ. Rétyi Péter lev.]. * ~jó vkitől. 1571: az polgar wraim ... az myh adot vetnek eo kegek zedyek fel hogy legen megh az feiedelem paran-cholatya, Es Ne Jeioen haragh az feiedelemtl [Kv; TanJk V/3. 34b] * ~lesz red. 1653: Egy-kor intik volt Báthorit^a azon, hogy a portának adjon, s békélljék meg velle. Arra azt mondotta volna: hogy még csak egy viseltes papucsát is nem adja. Az ilyen szavai meghallatott a portára, azért lett a harag reája [ETA I, 112 NSz. — ^aA szerencsétlen végű Báthory Gábort 1613-ban] * ~leszáll közöttük megbékélnék. 1598: egy mast megh keduetné(n) mind az kett fel és kezeketh fogva(n) egy masnak, minden haborusagh haragh le zalla kezdeztetők [A. jára TA; Berz. 7. LXV/8] * ~ot koncipiál ellene haragot kezd táplálni iránta. 1758: Tudom miért haragudt az öreg Kabos Ferenc reám, de ok nélkül. A dolgot ide nem írom, miért concipiált ellenem haragot [RettE 74] * ~ot letesz megbékél. 1653: A többi közze inserald s ő kegyelmenek meg mond, mind az ketten öreg emberek vagyunk, gondolkodgyek, tegye le az oknel kül valo haragot vagy inkább csak p(rae)textusat az haragnak, mivel annak ratioja nincs [Sófva BN; Ks 41. E. 31] * ~ot tart vkire/vkivel. 1699: Eördegi haragot s gyűlöl-seget ne(m) tart senkivel, hane(m) vellek meg bekellik [SzJk 316]. 1740: Trauzner Sigmond Uram ... ezen dologért haragot nem tart [Szent-benedek AF; DobLev. IV/596. 347]. 1756: Ha Molduan Vonya keze alatt valo valamely emberre meg haragszik, esztendeig is tartja az haragot réá, és valamig boszszuját nem tölti rajta, addig nemis juhászodik meg [Galac BN; WLt]. 1813: Tudgya é a' Tanu ... Hogy Déési Timár Nemes Barátosi Joseff eo Kegyelme mi okokra nézve tart haragot Nemes Dobolyi Mihály Uramra mint a' Déési Timár Czéh, Feő Czéh Mesterére? [Dés; DLt 56 Vall. 2 vk] * ~ot tarthat. 1764: tsak egy hetetis lakván edgütt, oly kevés üdö alatt haragot nem tarthatunk [Torda; TjkT V. 246] * ~ot vesz haragot von magára, magára haragít vkit. 1558: valasztattam vala ő felsegektől ... az Nagy ba-nyay arany kamorának Meg visitalasara Minden-

ben ... Melliekben Hiuen el Jaruan Mindeneket, Meg Jelentette(m) bősegesen, kyert sok embertől Nagy haragot vöttem [Nsz; MKsz 1896. 294.] * ~ra provokál magára haragít. 1762: az I. minék utanna Incze Istvánnét maga illetlen szávaival provocalta volna haragra, Feleségéstől és Leányostol meg támadták az földre le vervén öt öklezték, tépték és vérben keverték [Torda; TJKT V. 72.] * nagy ~ vagyon vkire. 1659: Itt Ur(aim) mi ighen felemes állapotban vagyunk, az Vezér rettenetesen haragszik, ma holnap felünk hogy az Tengerbe hannyanak bennünket, vagy Jediculaba vigyenek ... mind Taphtadár, s, Panaitra, nagy haraghis vagyon, s, már nemis mernek szólni [Borb. I konstantinápolyi követjel].

3. (isteni büntető) haragvás; minia (lui Dum-nezu); (Gottes) Zorn/Strafe. 1577: Az Colostromba valo Balwanyozas felől zoltak eo kegmek ... Miert hogy peng napról napra hova-towab az balwanyozas mind erot vezen, kybol Ieowendeo romlast es vezedelmet Remelnek lenny, es az iste(n)nek haragianak fel gerjedezet, Annak okaert eo kegmt Byro vramat tanachyawal keryk hogy venne eleyt eo kegmek [Kv; TanJk V/3. 156b]. 1588: Az Capitanokat és a' tizedeseket vgyan hiteökre emlekeztesse, hogy ez fele gonoz feslet erkeöclhwweket el ne titkolliak semmi zinnel, hane(m) meg jelenchek hiteok Alat, hogy Az Vristennek bozzusaga, es haragya Az Wetkes emberek miath a varosra Ne zallion [Kv; i.h. I/1. 60]. 1601: Holott lattyak eo kgmek egesz varosul az Jstennek nagy haragjat orzagunkon varosinkon, mely eo zent fel(se)ge nagy indulat-tyat semmy keppen nem c(om)placalhatny hanem keonieorgessel, es Jstenes etlett [Kv; i.h. 393]. 1634: En Kun Janos latom az szent Istennek ellenünk felgerjedett méltó haragját az pestisnek közöttünk valo rettenetes grassálását, melyet az Szent Isten az mi búneinkert rán(k) bocsátott [OL. Gr. Teleki It Földváry oszt. Kun István végr.]. 1677: latva(n), hogy soha semmi utakon modokon edes hazánk reghi jo szokasa szerint keserves meg bantodasink meg nem orvosoltat-hatnak, hanem naponkent többülnek es szaporod(na)k az haza veszedelmet es I(ste)nünk ö felsege haragjat siettető zürzavarok, es törvénytelensegek .. es oda folyamodunk, a' honna(n) szegeny hazánk(na)k meg maradasa I(ste)n uta(n), es bekessége foly [Maksa Hsz; PIN 63a a hsz-i rendek nyil.]. 1706: Isten esz Felsege bennünket az nemzeccsés bűnért (így l) gerjedező haragjából egész Varasostol idegeny Nemeth nemzet által tuzzel el Pusztított [Ne; DobLev. I/60]. 1736: Bezzeg régen, mivelhogy nem valának ezek az éktelen, Istent méltó haragra indító káromkodások, még peng híre helye sem vala: édes hazánk is vala az Isten áldása [MetTr 414]. 1739: Kérvetlenül értettük, hogy az Isten haragjának engesztelésére s duplász ostarának elfordítására rendelt bőjt nem kezdett volna observáltatni [SzO VII, 398–9 gub.]. 1759: E nemes eklézsiában az elmúlt 1758. esztendőben ... véletlen tűz

támadván, az Urnak haragja megemésztett 24 házakat [Mezőújlak K; ETF 107. 16].

Szk: istennek ~ja gerjedez vki/vkik ellen. 1676: Istennek bozzujára masok hogy inkább tobzodhassanak es rezegeskedhessenek rendetlenul mind buza es egyeb gabonakbol feozik es feozetik az Goselkat, mely mia Istennek latogatasat naponkent erezzük es lattuk raytunk harapozni es haragiat gerjedezni ellenünk [K; MNy XXVII, 321].

4. isten ~ja istennyila, mennykő/villámcsapás; träsnet; Blitz. 1725: Ittis ugy járának az Meny dörgök. Maros Vasárhelyén egy kaput megis ütöt az I(ste)n haragja [ApLt 2 Apor Péter feleségéhez]. 1768: A nevezet Isten haragja le szálván egy Csere bornából rakott Házára és kamarára, mely langot vetvén aztott meg emésztette [Zalán Hsz; HSzjP]. 1778: ez az világban telhetetlen Rhédei Mihályné azt az istenfélő jámbor urát reávette .., hogy Kolozsvárt építsenek egy nagy Baál-házat, hogy oda fizetésért éjszakánként gyűljenek egybe a latrok és kurvák egy olasz (:kik között legjobb bordélymesterek vannak:) megárendálta erre a farsangra De nem tetszett az Istennek ez a becstelen vendégszedeésnek neme, mert azon éjszaka^a egybeontá az egész épületet az Istennek haragja [RettE 383–4. — *Ti. a megnyitó napján].

Hu. 1807: haragjakba [K; KLev.].

haraghatik haragudhatik, neheztelhet; a putea fi supărat; zürnen/grollen können. 1605: hallottam mo(n)dotta hogy, haraghatik de ha en meghalok vgyan eöue azért az mi vagion [UszT 20/-133 Barbara Rta quond(am) Agil(is) Thomae Zaz Jn Vdúarhely vall.]. 1629/1676: nem méltán haraghatik keglő [Somkerék SzD/Sv; WassLt St. Erdelyi lev.]. 1750: Groff Kornis Sigmund Ur nem haraghatik es haszantalan moveal Processust Ngod ellen ha movealis mert a jobb, jobb Levelek Ngual meg Vannak [Szökefva KK; Ks 94]. 1820: Gán Juonné is haraghatik, mert ezt maga a' Bárone verte meg Szolgálója lévén sok károkat tévén [Várfva TA; JHb Fasc. 48 Id. Pálffy Tamás (57) ns vall.]. 1824: Reád haraghatánk édes Máriskó^a, a feredőn még jobbacska voltál [Kv; EM XVII, 173 gr. Csáki Rozália lev. — *Gr. Bethlen Mária beceneve].

haragit megharagít; a invrájbi; entzweien. 1752: ne hogy kivanta volna engesztelni a' Mlgs Testvér Urak között való Controversiat, veszekedést, attyafiságtalanságot sőt gerjesztette az Urakat edgyiket a' másakra és haragítani kívánta s ügyekeszte [Bodok Hsz; Ks 22. XXib].

haragos I. mn 1. haragra gerjedt, haragvó; minios; zornig. 1559: De domo Ethweos gaspat d(om)n(us) Ladislaus relaxavit d 50 Eskwt hogy meghatta, de az Notarius haragos volt reya [Kv; Szám. I/IV. 187]. 1591: Az haragos kapitánhoz az pénézi Istuanhoz hogi ria(m) nem panazlottak

Aual megh sem eligzet az biro kiben en artatlan uoltam be adót az tizt tartonak [UszT]. 1646: Nem azért mondgya hogy az Vrat haragra ingellye de sembes haragos volt eo hozzája jo akaratyát nem mutatta [Kv; TjK VIII/4. 54]. 1769: Tiju György részegis, haragas is volt [Bukuresd H; Ks]. 1782: Wesselényi Miklósné, Cserei Farkas leánya, nagy örömmel amplexálta a reformata vallást, melyért az édesatyja haragos, piron-gató, hosszas levelet írt neki [RettE 417–8]. 1791: Idősb György Péter Uramis ... monda kegyelmetek el vadnak készítettve hagi engemet kérdezzen(e)k nagj haragos indulattal szolván, melyre én mondek ne haragudjék kglmd Györgj Péter Uram mert nekünk kötelességünk hogj a dolognak jól vegire járjunk [Usz; Borb. II Sig. Szarka de Kövesd in poss. Kereszturfalva (60) vall.].

2. hirtelen haragú/lobbanékony; iute la fire; jähzornig, auffahrend. 1584: Boldis Jakab ... vallia ... Tudom hogy zomzediual Ne(m) ige(n) Iol lakot Danch leorinch Mert haragos ember, es hamar meg Indul [Kv; TjK IV/1. 360]. 1630: hallük az Kukura Tamas kialtassat, s monda az katona az Vr Vereti azt, mert ige(n) hertele(n) es haragus ember [Ceked TA; WassLt]. 1746: attol tartok, hogy az Öcsém haragos és veszekedő Ember lévén, vagj engemet, vagj is a' Fiaim közül valamelyiket meglövi [H; Ks LXII/20]. 1758: Különben is ... igen jó ember volt, e pedig kemény, haragos ember^a [RettE 64. — *Rhédei József]. 1816: ha én olyan haragas volnék mind maga, most erősen haragudnám, de még tsak kiség haragszam [Kv; Pk 6 Pékel Krisztina lev.].

3. *vkivel* ~ *vkivel* haragban van; a fi certat/fnvräjbít cu cineva; mit jm entzweit sein. 1583: Keomywes Imreh ... vallia, Tudom azt hogy Igiarto Georg es Igiarto Ianosne eg mas keozet eoowe vezwen eg mast rutul zittak, es haragoston voltak eg massal azonkeppen Hegedews Ianosnewalis haragos volt Igiarto Georgy [Kv; TjK IV/1. 137]. 1600: Kis Janosne Jlon azzonny ... vallja ... mikor el menenekis megh Akkoris haragosok valanak Menihart deakkal (l) es Kopaz Balint Akkoris hallottam vezekedéseket egymással [Kv; TjK VI/1. 390]. 1630: ha szinte Attiafia voltamis az Aszonnak, de hogy velem haragos volt, se lakodalmokba(n) se egieb dolgayb(an) ielen nem volta(m) [Kv; RDL I. 19].

4. dühös, mérges; furios; zornig, ergrimmt. 1639: az mely ebet tartottak akkor taiban igen haragos eb volt [Mv; MvLt 291. 208a].

II. *fn* duşman; Feind. 1574: Kiral Ianos azt vallia hogy Mynekeleote Nem verte volt senky ferenchet egi vasarnap hittak volt az borra teob tarsasagal egembe ... ely Megen velek az borra, es hogi be tekint az ayton lattya ott az eo haragosit Nem Megien be [Kv; TjK III/3. 386b]. 1656: Aztis tudo(m) hogy haragosza volt Razmany Istva(n) Odzy Thamas ur(amna)k; perlettis uele [Kv; CartTr II. 1018 G. Vizi (49) vall.]. 1758: nem tudom, hogy részes volté a' Léány Udvar Kati azon Malacznak meg köttetésében, vagy

nem? mert nekem tsak a' Kotsis Ferencz Léánya beszéllette talám tsak boszszúból hogy haragossok Udvar Istvánné [Betlensztmiklós KK; BK]. 1764: a' kik penig azt mongyák, hogy harogassának kellett lennem Hints Ersebethnek ..., azok oly Szolgálok kik a' meg holtak nemelly Collateralis attyafiai szavok után simplex hallamas által subinferallyák [Torda; TjKT V. 247]. 1810: A' Szőlőbe dőlgazo emberek közül ... voltak haragossai [M.bölkény MT; Born. G. XIV. 1 Lázár Gávril (56) vall.] | olly nagy haragossi és ránkoristái lennének az Alperesnek [Dés; DLT 82]. — I. még RSZF 255.

Ha. 1766: haragossi [Torda; TjKT V. 334]. 1805: haragasoknak [Szentháromság MT; Sár.]. 1820: haragossa [Aranyosrákos TA; JHb Fasc. 48 Vitán Josefné Pantzi Jutzi (32) zs vall.].

haragosan 1. indulatosan, mérgesen; minios; hitzig, zornig. 1644: Ennek Ellene mondok, mert haragoston es haragbol vólt [Mv; MvLt 291. 427b]. 1752: Vásárhellyi Malom Biro Vraiméktől meg boszszantatvan haza jüvén ide közinkben haragoston igy panaszkodot [Remeteszeg^a; LLt 80/9. — *Mv-be olvadt bele]. 1765: fel öntette Urszuj az egy véka buzát az Patru hire nélkül az Garatban ... s osztán mondogta volna Péter Urszuj-(na)k haragoston hogy merje ki mingyárt, az fel öntett buzáját az kasbol [Záh TA; Mk V. R. VII/19]. 1800: haragoston beszéllett [Dés; DLT]. 1809: haragasann el menvén [Dés; DLT].

2. ~ *van* haragban van; a fi certat cu cineva; mit jm böse sein. 1583: Keomywes Imreh ... vallia, Tudom azt hogy Igiarto Georg es Igiarto Ianosne eg maskeozet eoowe vezwen eg mast rutul zittak es haragoston voltak eg massal [Kv; TjK IV/1. 137].

haragoskodás haragvás; supárare; Erbstheit. 1813: (A céh határozatnak) nem akarván engedelmekedni Baratosi Josefné Aszszony eő Kigyelme, igy kezdődett osztán a' Haragoskodás; Czéh Mester..., és Baratosi Josefné Dénes Krisztina Aszszony között a' Haragtartás [Dés; DLT 56. 6–7].

haragoskodik 1. indulatoskodik; a se aprinde/infuria; aufbrausen, heftig sein. XVIII. sz eleje: hogy ha peniglen valla mellik Mester büntetésbe esnék, es büntetésben magát nem akarna adni, és az Nemes Tánácsal fenyegetőznék, az Czének igassága szerent büntetődjek hat forintakkal, másodsor penig hogy ha haragoskodnék avagy elenkeznék de had (igy!) büntetődjék akor tizen két forintokat [Kv; PosztCart.].

2. haragszik, haragot tart; a fi supárat, a avea necaz pe cineva; Groll gegen jn hegen. 1719/1724: Hallottam magától Szilagji Sophia Aszszonjtol itt Tordán ..., Csak ugj mond Bánhazine Aszszonjom ne haragoskodnék meg alkudnám eő kglmével, mivel meg untam az faradcságot és sok kölcséget [Torda; JHb XIV/6. 61].

haragosság harag, bosszús indulat; minia; Erbstheut, Zorn. 1626/XVIII. sz.: Nagy haragossággal ő magát viselé [ItK 1931. 79 Fiátfalvi György pokoljárása].

haragszem. E szk-ban; in această construcție; in dieser Wortkonstruktion: ~mel tekint ved rossz szemmel néz vkit; a nu vedea pe cineva cu ochi buni; jn mit scheelen Augen ansehn. 1653^a: Mindazáltal semmit nem szollának, sőt még csak harag-szemmel sem tekintének reám, oly alázatosok a szegényhez a nagy fő törökök [ETA I, 135 NSz. — *1621-beli mozzanatra von.].

haragszik 1. bosszankodik, mérgelődik, indulatoskodik; a se necăji/inciuda; jn böse sein/-grollen. 1573: Erzen Iarto Myhal azt vallia Egykor Palachy kery volt Teole hogy Massat Irassa az regestumnak, Eo egyeლოსser Nem akarta adny Palochy haragzik volt es fennegette erte hogi karba eyty myert ky Nem atta [Kv; TjK III/3. 84]. 1584: Halasz Jstwan vallia, Valank az korchoma(n) ... Zabo Gal egszeris maszoris le veszy vala a' Syweget Danch Leorincznek feiebeol, es holot meg zolitotta volna Danch Leorincz ily zowal, Ne ved le Sywegemet es Ne chufolj megh, mert Mas kepenis trefalhacz. Monda Zabo Gal Ne haraguggial azon, Ne(m) banom en ha le veszed az e(n) swwegemet [Kv; TjK IV/1. 200]. 1659: Itt Ur(aim) mi ighen felelmes állapotban vagyunk, az Vezér rettenetesen haragszik, ma holnap felünk (:az mint hallatik:) hogy az Tengerbe hanyyanak bennünket, vagy Jediculaba vigyenek [Borb. I konstantinápolyi követjel.]. 1740: ott őrlöttém a kerdőb(en) forgo Malomb(an) haricskát, a Molnárné a mérczét ragadván a Malomházban(an) ki fut, és az én lisztem(ne)k a langjából meg meríti és bé viszi a kamarába, én is mingyárt ki mentem utánna latván mit cselekedett eleget haraguvam erette [Papolc Hsz; Szentk. Gy. Temerdek Andrásné Kata (24) jb vall.]. 1752: Tisztarto uram ... hogy részesegkednék azt senki sem mondhattya, sőt inkább ... olljan komor ember, hogy senki sem tudgya mikor van jo kedve s mikor haragszik [Gardánfva Sz; BK]. 1765: Regius Perceptorok mindenkor kevesebbnek mondgya a pénzt mint eők Falujokban számálták, ... ha kevesebbnek találhatik, és ök arról szót téznek igen nagyon indulatoskodik, haragszik [Gyf; Eszt-Mk Vall. 335]. 1791: ha haraguszam, mennyek a Pintzében, hoozzak bört, s igyam [Mezősámsond MT; Berz. 15. XX/9]. 1799/1833: a' szekeret pedig Kisantalék fel hajták Zágonba 's ezen alkalmatossággal keményen hánkodván tudom hogy Nagy Josséff Ur praetendált a' Bod Árkán, innen — melyet nem engedvén a' Fazakas birtokosok nagyon haraguvék s hánykodék [Zágon Hsz; HSzjP Papoltsi Magosnyika (141) paraszt vall.]. 1816: ha én olyan haragas volnék mind maga, most erősen haragudnám, de még tsak kiség haragszam, ha még sem kiűl levelet éppen meg haragszam erősen [Kv; Pk 6]. 1831: midőn reggel a' Ferentzi Károly ur lovai-

nak ellopattatásokat meg hallottam, magamra kezdettem haragudni, hogy töltött fegyverrel lévén miért nem támogtam meg* [Dés; DLt 332. 7. — *A lótolvajokat]. — L. még RettE 99.

2. (meg)haragszik/nehzel vkire; a se supăra pe cineva; sich erzürnen/erbosen, auf jn böse sein. 1570: Hary Jmreh ... vallya hogy Bezel volt feyerdy Balintal, Es azonba Jwt oda Mezaros Myklos Mond neky feyerdy Balint azt hallom hogy Jgen haragwttal ream valamert, Arra azt Mongya Mezaros Myklos haragwta(m) tath (!) meg Jobbanis megh haragzom [Kv; TjK III/2. 114]. 1573: Markos Antal vallya .. Katho Mond hogy Myert haraguttal rea(m) Jo Antal vra(m) [Kv; TjK III/3. 86c]. 1583: Zasz Georgy vallia ... Amely Nap a' haborusag león Azon Nap holwal meg paranchola az Kasketheo Agoston vgmint Capitan hog a' tizedet el Iaria(m) ... im hallod mit hagy Capita(n) vram, teneked penig Io Ianos vra(m) hithwan twełeo helied vagio(m), es giorthiaual(is) Iarsz, ha penig meg zolithnak Io Ianos vra(m) haragzol erette [Kv; TjK IV/1. 192]. 1584: Chizar Ianos vallia ... En monda(m) hogy Ne haragonnek [Kv; i.h. 301]. 1589: ne haragwggiek az penzt hogy el keolteottek [UszT]. 1595: Carolús Magnús Nemet Czaszar kőuete masod magatual, jót Wrúntol, mene postan Pragaban Igen haragúek penig hogy az Lo hozassal annyat kesenek [Kv; Szám. 6/XVIIa. 64 ifj. Heltai Gáspár sp kezével]. 1604: Jgen haragut Keomyues Georgy erthe [UszT 18/88 Chiergeo Istwan fenyedy zabad zekel vall.]. 1630 k.: Szabo Ferenczne Aszonio(m) oda mene az Aztalos Janosne satoraba(n), s ereősen haragúek hogi az egetboros általagnak nytua talalta az aknaját [Mv; MvLt 290. 44a]. 1697: monda nekem Peter Deák Bátyám, hogy ne haragodnám Húgom az feleségemre, mikor ez éyel kétszer az Paterhez mene s meg csokolá az szememmel Látám [Százazajta Hsz; CsJk 11]. 1736: mikor az urak között valaki megszállott valamely szász faluban a kibén híres bor termett, akár mint tartotta az szegény folnagy, de az úr megharagította magát, s csak ne haragudjék, két-három hordó borban megalkudott az szegény folnagy, csak ne haragudjék az ur [MetTr 355]. 1792: monda Szarka Sigmund Uram, Kglmed ne haragúgyék Györgj Péter Uram mert nekünk kötelességünk hogy a dolognak jól végire járjunk [Kissolymos U; Borb. II Gabriel Simon (66) ns vall.]. 1799: Ne haragudgyék ked szomszéd Uram s ne is káromoljon ok nélkül, hiszem ... magam jóságát kérem [Dés; DLt]. 1807: tsak ked ne haragudjék Martzi bá, nem bánom a többi haragudjék [Szucsák K; RKA]. 1830: fus bé Vásárhelyre s ott György Joseffel értekeződjél — ő haragudat volt hogy neki nem írtál [Kv; Pk 6 Pákei Krisztina férjéhez].

Sz. 1698: én ponoszolkodhatnam az Baranyal edgyűt, a Farkas iszik felyül az folyo vizb(en) megis én reám haragszik hogy fel szavarvan tisztal vizet ne(m) ihatik, holot ha el kezdem szamlalni nekem lehetnének eo kímélke több es

méltoab panaszim [Cege SzD; WassLt Vas György nyil. Illyés Gabor szb kezével].

3. haragot tart; a ține minie față de cineva; Groll gegen jn hegen. 1574: Sofia Nehez palne Azt vallia hogy hallota ez ely mwlt vasarnap hogy Az Andras ... Zekel Matet Engezteltety volt arról hogy Ne haragwnnek Rea [Kv; Tjk III/3. 343]. 1584: Barbara Zabo Caspar Zolgaloia vallia ... Maglas Thamasne ... Azt Izeneg hogy ha ez eleót Ne(m) jeót, bar Immar Ne Ieoyeon, mert Haragonnek az vra rea erette [Kv; Tjk IV/1. 217]. 1594: Zabo Andras vallia ... Bele-niesi Andras ... azon ker vala, hogi eo kepeben keouetnwk megh Kis Jmrehel eggiwt Baluz Martont minthog haragunnek rea [Kv; Tjk V/1. 464]. 1629: Mikor az közben Szantajneval eözue talala iffiu szeöcz Istuanne, keöszeönenek egj-masnak s kerde szantajne haragszole ream, amaz is monda hogy bizonj neheztelek azoniom [Mv; MvLt 290. 160a]. 1637: Latam Balyka Istoko(n) ütös vala, ne(m) tudom ki ütte volt de Zata Györgyre haragzik vala, es rea akar vala menni [Szentgyörgy Cs; BLt 3]. 1700: hallotam kedigy (!) másoktól, hogy Tököli Groff haragutt Mikes Pálra az meg öletet Nemeseikért [Zágón Hsz; HSzJP]. 1716: hadgy békit az ebnek, mert mentől inkább veszik eszekben hogy haragszol, annal inkább azt gondolják, hogy boszonthatnak [ApLt 2 Apz Péter feleségéhez]. 1760: Nem haragszom én azért, hogy a Leányom a' magát kiványa, hanem hogy annyi sok méltatlan vexákát kel szenvednem, nehezen essik [Igenpataka AF; TL gr. Teleki Ádám aláírásával]. 1780: Kováts Peter Uram ... valami Levelet adott volna a szolokmalak kezekre, s azért haragudna(na)k [Tarcsaíva U; Pf]. 1815: Tavul legyen hogy ötsem Uramra haragudgyam vagy leg kisebbsis neheztelylek [Váríva TA; JHb Fasc. 48 br. Jósika István br. Jósika Jánoshoz]. 1820: Gán Juonnéis bé szélli (!), hogy az öreg Gán Silipis haragunnek a' Báronére [Aranyosrákos TA; i.h. Groza Márisko Luka Monujné (50) zs vall.]. — L. még ETA I, 83; RettE 172, 211, 232, 292, 325, 414–5.

Szk: gyomorból ~. 1773: Ketheli László Reám gyomorból haragszik azért, hogy Monostoron^a ... egy s más discursus között ... mondám: „Nem tudom, ökegyelmének^b volt-e szüksége a szolgálatra, vagy a vármegyének” ... Azólta szörnyűképpen haragszik reám [RettE 315–6. — ^aM.gyerőmonostoron (K). ^bTi. a viceispánná tett Kethelinek].

Sz. 1805: én reám azak közönségesen úgy haragsznak, hogy nem szánának egy kalán vízben el oltani [Csekelaka AF; KCsl 15].

4. haragsznak egymásra haragban vannak egymással; a fi certati/invrájbi; miteinander entzweit sein. 1599: mondok mj egymasnak hogy bekeltetneok megh eóket, mi(n)t hogy haragosznak egy masra [UstT 13/110 Andras Lippaj de Bogártfalú ns vall.]. 1634: tudgia hogy haragoznak egymásra [Mv; MvLt 291. 17b].

5. ts kb. haragosan fogad/vesz vmit a se supăra pentru ceva, a lua în nume de rău ceva; böse sein.

1777: Kolumbán János Hazamenvén Varsolcra^a. Csekelakáról^b, a hideg reáesett s megholt. De nem akart volna, Csudálkozott s haragudta, aki a halált emlegette [RettE 381–3. — ^aSz. ^bAF].

6. ~szabdsú haragszik-forma; pare ar fi supărat; als ob jd zürnen/böse sein würde, 1629: Kerekese leanya monda nem megyen mert haragszik zobasu ream hogy az An(n)ya feleol szot talaltunk Zolnj [Kv; Tjk VII/3. 121].

Ha. 1584: haragut. haragúttunk [Kv; Tjk IV/1. 330, 335]. 1599: haragunnam [Kv; Tjk VI/1. 277]. 1630: haragszom [Mv; MvLt 290. 194a]. 1633: haragut [Dés; DLt 376]. 1636: hărăghzöl [Mv; MvLt 291. 65a]. 1734: haragudott [Kv; TKl]. 1754: haragut [Mezősámsond MT; Berz. 14. XIX/11]. 1765: haragutt [Tarcsaíva U; Pf]. 1769: haragutt [Koronka MT; Told. 19/44] | haragudnám [Bukuresd H; Ks]. 1775: haragut [RettE 344]. 1776: haragut [Nyárádszbenedek MT; Told. 28]. 1779: haragut [Marosvécs MT; KS]. 1780: haragut [Berekeresztúr MT; BetLt 6 Sophia Varga (26) vall.]. 1807: haragut [K; KLev.]. 1819: haragut [Kv; Pk 2]. 1820: haragut [Váríva TA; JHb Fasc. 48]. 1821: haragudat [K; KLev.]. 1826: haragut [Mv; Told. 7]. 1833: haraguva [K; KLev.]. 1845: haragut [Dés; DLt 478].

haragszó haragos v. bántó szó; cuvint jignitor/supărător; böses od. beleidigendes Wort, 1592: Boba Catus vallia Mikoron engemet kertenek volna arra, hogi mennek Radnai Catalinhoz, es kerne(m) hogi lenne engedelmesseggel Zabo Martonnehoz, sok teorekedesem vtan, monda nekem az leani, vgi vagion hogi az jo Azzoni zabo Martonne soha nekem semmibe ne(m) vetet, es chak harag zoul sem zolt, hanem mastol Izent ream [Kv; Tjk; V/1. 303]. 1637: lata(m) hogy Szantayne Aszonio(m) ugja(n) felen szabasan hajla s megh szida Szilagit ..., Szilaginakis csak egj haragh szouat sem hallotta(m) [Mv; MvLt 290. 257a]. 1638: en sem akkor sem az eleót, annak utannais nem lattam sem halotta(m) csak egj haragh szaoukatis egj masnak [Mv; i.h. 291, 149a].

haragszomrád társasjáték-fajta; un fel de joc de societate; Art Gesellschaftsspiel, 1870 k./1914: A társasjátékokból a még élő deák s legatustársak kedvéért egy párat megemlítek: haragszom rád, székről székre, némajáték szembekötéssel, hogy tetszik? [MvÉrt. 18].

A játékra nézve 1. az ÉrtSz-t. — Dénen a század elején az ÉrtSz-beli változatból némiképpen eltérve, e játékot úgy játszották, hogy a kör közepén álló zsebkendődobó „haragszom rád”-ja után a megdobott „miért?”-jére a dobó azt felelte: „Mert tejeles a szád”. Erre a megdobottnak viszont azonnal rá kellett vágnia: „Nekem az úgy tetszik.” Ha késlekedett v. mást mondott, zálogot kellett adnia.

haragtartás (hosszas) haragoskodás; invrăjbire (indelungată); (dauerhafte) Erbostheit, 1724: Tudgyaé a Tanu hogy denotált Naláczi László ur(am) és Pasko Sigmond uramék között valamely mordály gyűlölség viszsza vonás és haragtartás lőtt

volna ... ? [Fejér m.; BK sub. nr 984] | Semmi mordáltságot, gyűlölséget, vissza vonást, haragtartást az Utrumban specificált két személyek között nem tudok [Mihályi NK; i.h. Lud, Tordaj (35) ns vall.], 1762: annak idejéb(en) a Mérszaros Céh senkivel nem colludalván az Szötseknak mindenkor az eladando börek iránt hirt tegjen, mikoron is az Szötsek comparealván, azoknak árok felől min két fél meg károsittatása nélkül meg edgjezhessenek, el távoztatván minden harag tartást, egymás között lehetősé versengéseket [Torda; TJKT V. 128]. 1713: így kezdődött a' harag tartás Dobolyi Mihály Uramra [Dés; DLt 56, 10. — L. még *haragoskodás* al.]. 1716: Az udvari némely conventios Hajdukok ellen nyilvánosságos praevaticatio pontyában sokszori panaszok adodván elő ... az itten szolgálatban volt szolgák emberek (így!) számosan udvarbiro Ttes Illyés Adám ur által meg szolitatattak, mi előttünk, hogy minden haragtartás és ráncor nélkül ha olyan praevaticatorokat erőszakoskodókat tudnak adnák ki azokat név szerint [Déva; Ks Misc. 86/4].

haragtartó haragoskodó (állhatatosan haragvó); care e invrajbit/certat (continuu); nachträgerisch. 1756: Molduán Vonya harag tarto ember, és ha valamelyik alatta valo emberre meg haragszik, azt quò quò modo meg tsufolja [Galac BN; WLT Marikutza Szimion (30) jb vall.]. 1765: en soha harag tarto nem voltam, kivált most a midőn az örökké valóságra készülök [Somogyom KK; Ks 8. XXIV Tolnai János öz. gr. Kornis Antalné Petki Annához]. 1807: nem ama Duzmás, Harag tarto, Fenyegedő, verekedő vagy vérengző ... úgy egyéb rosz tselekedetekben, vagy erkölts-telenségekben Magat gyakorlott ember [M.fenes K; KLev.].

haragú. Jelzős szk-ban; in constructii attributive; in attributiver Wortkonstruktion: indulatos; arfagos, iute la minie; hitzig, heftig. 1635: mikor rezezh uagiok igen modnelkul valo hárágú vagiok [Mv; MvLt 291. 55a].

Szk: *hirtelen* ~. 1775: 12-ma Iunii hala meg a szegény Rhédei Farkas Kolozsvárt. Ennek édes-attya volt Rhédei József, jó capacitású, de hirtelen haragú és durvcska ember [RettE 352].

haragvó indulatoskodó; iute la minie, irascibil; aufbrausend. 1838–1845: Értkilis (ért kelés természetű) minden kicsiségért haragvó, vigyorgó; sértést el nem tűrő (MNYTK 107).

harakály, harokály 1. harkály

haral 1. szőrszak; sac din pár; Haarsack. 1657: azt mondotta az az Ratz Gabriel nevű Görög hogy ő az En hazommal hálván Hararját (!) megh metzettük volna, hol mi Dibdabbal szősszel megh töltvén megh be varratuk volna es így ot kart vallot volna [Nagydenk H; BK Misc. 1143]. 1676: 12. Maii az görögök birája Oszamirai* Tamás adminisztrált ... tárházunkban tartozó görögök

adojában fl. 578. Item két bokor haralt és két bokor szekszénát [AÜT 221. — *A kiadó szerint Oszamizai olvasattal is számolhatni]. 1687: Fejervarra ... Két Haralban Szőnyegek Harmadik Harálban Neszte, negyedik(en) Farkas bőr ... Egy Haralban Anis mag [ÜtI]. 1683: Egy haráb(an) bür Dolmán nadrag ... Egy harálb(an) ánis mag [Fog.; ÜtI]. — A jel-re 1. MTsz, TEsz.

2. '?' 1697: Egy fekete tafota lengyel süveg, nuszt fark rajta. Egy pár uj bőrs Harár [Beszt.; KGy].

harámbasa rablóvezér; harambaşā (capitan de hoți); Räuberhauptmann. 1827: Az a' ki Vezérnek (: Harambaschának:) lenni láttatott [DLt 1261 nyomt. kl].

haramia rabló, betyár; bandit, tilhar; Räuber. 1716: (A haramiák) Kis Csudára egy emberhez bé ütöttek, azt nagyon meg kiozták, és megfosztották, ezenn Haramiak rész szerint Kékesfalviak, rész szerint ott tartozkodnak ... a mult héten oda küldtetett Plajásokat ki kergették, most már találtatott egy Delator, a ki egész bizodalmost adott, hogy reajok kalauzolja a Persecutiot [H; JHb Jósika János főispán ir. 37]. 1827: Azon haramiáknak oldalakrol fako szijjan függő Kardak ki voltak takarítva [DLt 1261 nyomt. kl].

haramiáskodó fosztogató; prädator, jefuitor; plündernd. 1840: vagynak más rendbéli Haramiáskodó Lovas Katonaságok bé hordott Csűröm körül lévő kevés Gabonátskamat 's Csűröm föld-jét újra készek fel tapodni [Dés; DLt 935].

haramia-tolvaj rabló, betyár; bandit, tilhar; Räuber, 1817: Alkalmasint tudjuk, hogy 8. Napoknak el-telések alatt minémű két nevezetes Fátumok a Haramia Tolvajok által történtek [Déva; Ks 118 Vegyes ir.].

háramlandható háruľható; care ar putea trece/-reveni; was jın zufallen/kommen kann. 1837: Minden terhesebb subsidiumokat, nem külömben eshető folyamataban lehető hadi adokat a háramlandható háborui költségeket a Szepesianum Joszág el zálogosította Nyomdokossai vagy a' Famillia tartozik vinni [Dés; BetLt 5].

háramlandó 1. háruľandó; care ii revine cuiva; jın zukommend/obligend. 1830: Továbbá valamint hogy az executoroknak az executio folyamattya-ban ejtett hibáik csak reportatio uttján orvosol-tathatnak meg úgy a' hibás betsűt ejtett betsűsök ellen is a' meg sértett Fél panaszos fel adására, s a' concernens Tisztviselők a Fenn irt Törvények világos rendszabása szerint minden késedelem nélkül reajok háramlandó terhes büntetés alatt procedálni köteleztetnek [Kv; Borb. II. gub.]. 1851: A' felibe ki adott érintett egész rész Jóságra háramlandó Cs; kir; adót — minden névvel nevezendő köz terheket, rovatokat egyedül tulaj-

donos Úr asszony tartozik fizetni, hordozni [A.-esküllő K; RLt O. 4].

2. jutandó; care i se cuvine cuiva; zuteil werdend, bekommend. 1677: A' Mely arendas Falukban a' Papok-is Quartat birnak, az egy Quartát meg-hagyván nálok, a' három Quartától a' falunak Patronusi ha le akarják tenni az arendat a' Fiscus számára, a' három rész dézmát magok számára vehetik, az edgyik Quartára háromlando részével az árendának nem tartoznak; mivel azt nem a' Possessorok, hanem a' Praedikatorok percipiallyák [AC 75]. 1684: Az penznek fel vetelere, Nagi Aszonyomis hasonló keppen erőtlen s beteges leven az Bencze s Jutka reszeröl ugian eö kegmt Budaj Vr(ama)t bíralt. Kegdet azért kerüik adgia eö kgmd kezehez az megh irt haro(m) Arvak rezsekre háromlando penzt [Diód AF; Incz. V. 27].

háramlik, háramol 1. vmi hárul vkire; a-i reveni cuiva; etw. jm zufallen/obliegen. 1573: Zekeres Iacob ... vallia Be Ieo puskarne oda ... Mond hogi Myt haborgat keged hyzem ha my En rea(m) háromlik benne Meg fizetem keg(ne)k [Kv; Tjk III/3. 238]. 1584: Az Thaualy Ado Zedeo Ember Janos vram ... Hozta be az taufaly huzon eot ftot ki rea háromlot volt [Kv; Szám. 3/XII. 9]. 1606: ha penig annalis teob adossagat Mongia, producillia ados levelis s ha myuel adossa tezen Meg kel latny kyre haranlik (l) meg fwzetese [Radnót KK; SLt TU. 1]. 1634: Hallott<am> Kerekes Zabo Istvantol, es Ujhely Nagy Marthon-tol, hogy az mi eo rajtok háromlik, kezek fel igazítani es megh adni Zeochy Istvannak [Mv; MvLt 291. 10b]. 1677: a' Váradi Városban lévő sáros ucékat, es azokban lévő gátokat ily móddal töltsék, hogy a' Nemesség harmad részét a' Vitézlő rendel együtt, két részét a' Városi rend csinállyá, a' mi a' Czéhekre háromlik, építsék ök-is [AC 248. — Lapszálen hivatkozás az 1632. évi egy-í art-ra]. 1692: Hogy az accordaban az Contributio osszolyek megh es vagj fele, vagj egjeb valami bizonyos resze háromllyék eö kglmekre*, en aszt sok okokra nezve ne(m) jauallom [Szókefva KK; Törzs. Sáros János kezével. — *Ti. a szász náció-ra]. 1749: Sub 100 Current(is) írott uri válaszszára, mlgs ur(na)k ezuttal udvarlok viszontagolva kötelességgel, hogj mlgs Groff Kemény Laszlo ur levele continentiaját magamis tudom azon emberre, a ki a Fel Dobolyiaktól elvőtte a rabot, a maga mlgs levelében Groff ur(am) háromlani az büntetést, láttatik javasolni in claris vagjok [Zágón Hsz; ApLt 1]. 1781: egyéb közönséges terhekis azokra* háromlalnak [Torockó; TLev. 9/20. — *Ti. Torockó lakosaira]. 1783: ki tudgya kire fog háromolni az ez íránt valo responsabilitás [Torda; i.h. 15/6]. 1812: Török Ferenczné bizonyitsa reá G. M. Pistánéra a kurva nevet 4-d magával. Ha rá bizonyitya meg büntetodik Török Istvánné tizenharmadfél Rforinttal és a Templombol ki tiltatik s eklésiát követ; ha pedig rá nem bizonyíthattya Török Ferencznere háromol a büntetés [Nagykapus K; RAK 14]. 1850 k.: szálos erdejét a mult forradalmi időben az 1848ik év

télen ... le vágták — azon ersőbéli kár meg fizetéséből reám is háromlot 105 Rfl és 13xr [Szász-újös SzD; TSb 35]. 1872: Ha per költség háromlik reánk azt az ekkla cassájából fizetik [Búrjánosóbuda K; RAK 119].

Szk: nyakába ~ nyakába szakad. 1766: bizonyoson majd az egész falu beszélly, hogy azon fattyu Docz Juontol, nem pedig Petrucz Györgytől való ..., Docz Juon ... azon kurvát, mint tulajdon maga feleségít élte, és hogy ezen bestelenségis nyakába ne háromlanék Docz Juonnak az Ipija Iffibb Petrucz János pénzel vette volna a kurvát arra, hogy maga dolgát fogja Petrucz Górgyre hogy az eö veje Docz Juon oly nagy gyalázatot ne szenvedgyen [Grohot H; Ks 40/9]. 1818/1820: a differentia az Árendátor Ur nyakába fog háromlani [Kv; Pk 4].

2. jut; a ajunge/rámíne/reveni; zuteil werden, zukommen. 1627: Kellet volna Jstoknakis, huz forintianak Jutnj mint Sofianak de miuel Jffiw Kanta Mihalj vallatasert notariusnak es polgaroknak fizetett, es Igj Jstok reszere háromlott f 2 [Kv; RDL I. 134]. 1766: ha az I ... fávort kaphatna magának, még nagjobb részbennis el foglalná az eddig közre bírt Vdvar, ugj hogj az egész Fundusnak integra Medietásza az I. által epeletekkel bé töltenék, és az egész Vdvar, és bé járo az Actor részére háromolnék [Torda; TjkT V. 321]. 1815: Minthogy azon házok a városnak határan 's annak hatalma alatt lévén, ahoz néha terék is háromlanak, köteleztetik mind azon teréket ... viselni és supportálni [Km; KmUlev. 3].

Ha. 1773: háramlott [RettE 293]. 1778: háromlott [K; KLev.]. 1802: háromlik [M.zsombor K; Somb. II]. 1809: háromolni [Uzsl ComGub. 1694 gub.].

háramló háruló; care (ii) revine (cuiva); obliegend, zufallend. 1796: Kedves ótsém Uram, töllem kívánnya meg tudni, hogy néhai B. Intzedi Samuel a' Csokásiano Intzedi jusson, mi Jozságot nyere ki Magyar országon, és annak ki perlésére mit költött, melyet meg tudván, szándékozik Ótsém Uram, a' kölcségnek Kedves ótsém Uram Lineájára háramlo részt meg fizetni [Kv; Incz. XI. 22a]. 1828: ez ideig ő fizette egész háza népével a Szöllő után háramlo Contributiot [DobLev. V/1148]. 1848: az ócsém uram előtt is szinte tudva lévő birtok feletti rövid időn bizonyoson bé következő változások, 's az ebből minyájunkra nézve háromló veszteség nyilvános [Ipp Sz; Végr. Veres József lev.].

háramlódik jut; a-i reveni (cuiva); zufallen/kommen. 1716: Valya Csori nevű helyben egy darab Szena rett, melyett az előtteni időkbén az Csulai és Zejk Familia ruddal szoktak volt fel osztani háramlodvan Csulay reszre kétt resz ezen Csulai kett resz facit Cur. 8 [Grid H; BfN 92/4 Naláci Lajos kúria-lefr.].

háramlott 1. hárult; care a revenit; obgelegen, zugefallen. 1787: midőn pedig az ujj eszközöket

el készitvén, a meg romlottakat közönseges vasnak fel miveli a Czimboraság, a mennyi vas ebből telik azt tartozzanak a Vasvalto hazhoz az Administatorhoz bé vinni, es fel adván ezen romlás fel epitesében occurált költségeket, az árrát a közönseges Czimborasagra haromlott költségben convertalni [Torockó; TLev. 9/25]. 1847: Szöllösi József úrhoz mentem Pozsonyba, ki ... őfelsége eleibe vitte az ügyet, királyi biztost kérvén, aki mindennek végére járjon ... hogy ... micsoda oknál fogva nem teljesítettek minden rájuk* háromlott szolgálatokat [VKp 156 Varga Katalin sk fogságbeli életírása. — *Az érchegységi román jbb-okra].

2. jutott; ajuns, revenit; zuteil geworden, zugefallen. 1703: Lévén Kgldek Szekein az Szebeni Cithedelahoz (!) rendeltetett dolgosok(ua)k az Réghi fel vetis Szerint 3283 Rest(ant)iaja parancsollyuk azért Kgk(ne)k hogy mind az Restantiat mind peng az ... Kgldekre háromlott embereket minden kesedelem es fogjatkozás nélkül ide Szebenbe el küldeni el ne mulassa [Nsz; UszLt IX/77. 76 gub.]. 1718: az előnkben adatott Jóságoknak és Dominiumoknak Inventariumat, Conscriptioját kezünkben vévén, abból három egyenes, és egy mással meg eg(g)yező részeket erualtunk, és kinek maga részire háromlott nyilait kezekben assignáltuk [Nagyrápolyt H; JHb LXXI/3. 483–4]. 1780 u.: A 1780 Feleségem Újfalvi Kristina részére háromlott adosságok ki fizetéséről emanuált Contractus [Kp III. 205 Máthé János kezével]. 1804: Fülep Susa részire háromlott negjed rész költség [Aranyosrákos TA; Borb.].

3. keletkezett; provenit; entstanden, hervorgerufen. 1818: Dán Olár panaszsza fel vétetik Petru Balog ellen, az Malmából el vezett parperitza keresetében, és az malomkö el hasításából háromlott kárra meg fordítottá keresetéb(en), melyért egyszer Törvényre volt az Falu szekin [Petriilla H; JF 36 Prot. 17].

Ha. 1791: háromlot [Ádamos KK; JHb XIX/31].

háramol. 1. háramlik

háramolhatik 1. hárulhat, terelődhetik; a putea să cadă asupra cuiva; auf jn fallen/gelenkt werden können. 1805: a szelid vallámások, a szembe-síttésekől ki indulva, csekély véleményünk szerént; senkire is terhelő, még csak gyanu, sem hár-molhatik [Dés; DLt 502].

2. juthat; a putea ajunge; zuteil werden/zufallen können. 1595: Ez esztend(deo)be Vnuier-sal(ite)r keolt el Buza Cub. 74. Es az ket Swteo haz Vam kenyere kjbeol haromolhatik az Bere-sekre Buza Cub. 25 f 50 [Kv; Szám. 6/XIII. 20].

3. származhatik; a putea proveni; entstehen können, 1812: mivel az igavonó marháknak oktalan elpusztításából mind az egész Hazára, mind pedig magokra az Adózókra, igen felettébb nagy, és tsaknem elviselhetetlen kár háromolhatik, Klme-

tek* az abból következő sok rosszszakat, úgymint a' gazdaság fojtatásába lejendő nagy fogyatkozást, és az abból eredendő nagy szükségét és éhséget terjesszék az Adózó nép' eleibe, 's őket az igavonó Marháik(na)k eladásáról vagy másképpen való elpusztításáról minden úton módonn igyekezzenek lebeszélni és attól egészen elrettenteni [Kv; TVLt 1353, — *A gub. Torda város tanácsához].

háramolható 1. hárulható; care ar putea reveni cuiva; was zukommen/fallen kann. 1766: consideratioba jöven 20 Holnapaktol valo terhes raboskodása*, az réája háromolható büntetés tollat-tatván simpliciter absolváltatik [Torda; TJkT V. 334–5. — *Ti. a tolvajssággal vádolt rabnak]. 1793: ha ... kéntelenítettnek Eő Exja ... új Malmot építetni vagy pedig ezt igazítatni, ... tartozzunk magunk, vagy maradékaink ezen Mal-lombéli részünkre háromolható költségűt Eő Ex-jának ... meg fizetni [Küküllővár KK; JHb XIX/37].

2. jutható; care i s-ar putea cuveni cuiva; was zuteil werden/zukommen kann. 1731: a Maros Szent Királyi Keresztési Jóság se az edes Anyamnak, se nekem az hejnek tavul léte miatt és oeconomizálható Jobbagyink(na)k defectussok miatt haszonvehető nem lévén adtuk a réánk háromolható részt ... Tkts Inczédi Joseffnek [Marosstzkirály AF; JHb XXIX/12].

háramoltatik háríttatik; a fi trecut asupra cui-va; abgewälzt werden. 1730: (A) pénzeket post publicationem devaluationis, az alá szállított va-lor(b)an kelletet nekem erogalnom; csak azok iránt mennyi kár következhetnék en réám, és nem a Publicumra háromoltatnék [Kv; Szám. 56/XIX. 27].

harang 1. clopot; Glocke. 1573: Margit nehai varga gaborne, Rosa Ambrus deakne ... valliah ... Alkonyadottkor wala, ... Egy Azzony ky Akara Jeony az hazbwł, Almady Andrasnak Egy zolgaya Megis kapa az karyatt, es Tolwaytt kezd weolteny zazwl, es wgy wtthe Nyakon az zolgaya az Azzonytt, es az Azzony el fwtha, az Ambrws wram haza fele, es az harangott kezdek felen werny [Kv; TJk III/3. 136]. 1580: A dob helyet peng wegeztek hogy tyzenket orakor fwyak megh az trombitat mind negy felől Annak vtanna Mykor egytét wt az ora Akor harangozzanak az kws haranggal, es tartozzek ahoz tartozni az vinceler, es fel keolchye az mywest Estwe peng azon ha-rangot wonnyak megh, es akkor Indullyan el az vinceler az Mywesekkel [Kv; TanJk V/3. 217a]. 1610: Az J falu Contendal azt mongja hogy az Njomra valo kj hiuatal Nem tagaggj(uk) nj az harangot felen vertwk kj mentwnk de mj az Njomon senkit Nem talaltwnk [UszT 46a]. 1637: az Cziganiok ... edszve veszven nagi zaygás lön

Egykor hallá(m) az tolvay kialtast es az ha-rangotis felen verek [Noszoly SzD; WassLt Teőtori Janos (60) jbb vall.]. 1683: Wagyó(n) egy harangh, mely kettőztetve szol [M.kecel Sz;

SzVJk 35]. 1700: Mikor az Zoányiak I(ste)nhez való buzgóságokból az Harangot öregbítették volna A(nno) 1699-ben Az ket On kannát és egy On Pohárt az Harangban öntették, mert fejr onát nem kaphattak [Zovány Sz; i.h. 54]. 1717: harang felénverésére tartozik a falu felkelni's támadni [HSzj *tolvaj-kiáltás* al.]. 1812: A harangot meg mertvén (!) adott a meg méretéséért [Mezőmadaras MT; MREmLt. — Tomai László kijegyzése]. 1820: a Harangokra kötelek tsináltattak [uo.; i.h. — Ua.]. 1849: Egy harangot vettünk [Mezőbergenye MT; i.h. — Ua.]. 1853/1854: Harangokra Zsirért [uo.; i.h. — Ua.]. 1857: Harangokra két pating [Szentistván MT; i.h. — Ua.].

Szk: ~ monya a harang nyelve, rég, lág a harang bütüje. 1581: veottem az kysz harangnak kyknek (!) az halatnak chyengetnek egy szyat az harang monyanak d. 12 [Kv; Szám, 3/IV, 14] * ~ot félen/féltrever. 1592: Bedeo Balint Bedeo Boldisar es Bedeo gieorgy Kalnokj lofeok fassi sunt tuggiuk aszt hogy ... Bedeo Balas verte volt asz harangot felen [Kálnok Hsz; HSzjP]. 1745: más nap io reggel az harangott félre verték a' Décsiek* [Szásznyfres SzD; Ks Kádár András (70) jb vall. — *A tőszomszédos M.décse lakosai]. 1747: harangjakot félen vérték [Kük.; LLt 47. Fasc. 2]. 1803: a' harangot félre verték a' menyin tsak lehetett a' Falubol ki rohantak [Toplica MT; Born. Xvc. 1/57 Sztoján Jakabutz (32) col. vall.]. 1811: az Harangot félen verték [K; KLev.] * ~ot félen/féltreveret. 1702: akkor mikor Vass Daniel Ur(am) ő kglme innen errül az földről el vitette az Czente Ur(am) buzajat, Czente Ur(am) verette felen az harangot, es eő kglme kialtott Tolvajt [Pulyon SzD; WassLt]. 1760: Iuga Gligorás Tolvajt kiált vala félre veretvén az harangot [Mezőrűcs TA; Ks]. 1763: Hutter Jakób Uram ollyan parantsolatott adott ki ..., hogy a' midőn a' Harangot félre vereti, minden Fejszével keszen légyen és ide jöjjen [Szecsel Szb; JHb] * ? husti ~ ? hűsvéti harang. 1581: 26 January... veottem egy fat az hűsthy (!) harangnak az kynek keotelle jar p(ro) d. 10 [Kv; Szám, 3/IV, 14]. — L. még *hustharang* al. * órás ~ óraharang. 1600: vontak az ora harangot Nierges Peternek d 40 ... Az oras harangot vontak Lakatos Menihart giermekenek d 40 [Kv; i.h. 9/IX. 4–5].

Sz: a ~ köteleit felkötí felfüggeszti a templomi szolgálatot. 1722: Pop Peter Esperest vr(am) az Templom harangja(na)k köteleit, ha Valamelyikünk-re meg haragudott, hol fel esztendeig hol kevesebb (így!) a' mig meg juhaszodott fel kötötte es mind addig kötve tartotta s az Templom ajtaját zárva Tartotta, Communicatura nélkülis tudok egj néhányat hogj meg hólt [Kecsed SzD; TL. Prov. Fodor György (50) vall.] * olyan, mint a ~ ütő nélkül. 1766: mivel a' Birákis Irott Törvény 's Levélb(e) töt Constitutiok nélkül, tsak ollyanok, mint az Harang ütő nélkül, <mi is> kezdtük Városunk notabilis kárára eszünkbe venni, hogy az nevezett Stomp Vasak(na)k tsinálása irántis töt Constitutioknak éppen semmi vigora nincsen [Torockó; TLv. 9/11].

2. harangszó, harangozás; sunet de clopot, sunetul clopotului; Glockenklang, Geläute. Szk: *takarodó* ~ esti harangozás; clopotul de seară; Abendgeläute. 1573: Peter deak Zilahy vallia hogy Ez ely mwlt Napokban estwe Takarodo harang es trombitalas vtan volt [Kv; TJk III/3. 276]. 1593: Borbara Azzoni, Balasfi Gergelue vallia egi estue takarodo harangh vtan, mikor hazam nepet be takarítottam volna, es aitamait be zegeztem volna, ... egi keues vartattua ki menek minthogi az zeorgetest hallam [Kv; TJk V/1. 362]. L. még a *vecsernyeharang* címszót.

3. egy ~ alá tartoznak egy plébániához tartoznak; apartin aceleiasi parohii; zu einem Pfarrbezirk gehören. 1594: Szoross* Portio. Az Gieörthelki vaida ezeknek biraiok Egjeb fele jeőuedmet az mi nezi vgian azon teőruenniel elnek, miuel egi harangh alais thartoznak es egi biraiak vagion, mint az Gieörthelekieknek [UC 113/5. 4647. — *Eltűnt település Somlyógyörtelek (Sz) táján].

4. csengettyű; clopoțel; Glöcklein, Klingel. 1598: Zühay Jstuan, Jt leteben parancziolta űala, hogy egy asztalra ualo harangott Ezüstbeol czjnalyanak az arrath Czjnalasath meg nem atta Zakal Benedeknek ki tezen f 3 [Kv; Szám. 8/V. 188].

Szk: *ló nyakára való* ~ lócsengettyű/csenögő. 1747: Lo nyakára való öntöt harang Nro 8 Ugyan Lo nyakára való öntöt kolomp Nro 1. Ugyan Ló nyakára való rezes harang (4 hijján) szijjastol Nro 28 [Szpring AF; JHb XXV/88. 3].

5. jelzőcsengettyű (a malom garatján); clopoțel de semnalizare (in moară); Trichterklögel. 1766: (A) Malmot minden hozzá tartozo épületeivel és Pertinentiajival edjűtt következősképpen aestimaltuk ... Edj Fuka es edj garatb(an) lévő harang Denar 12 [DobLev. II/374]. 1851: A' malom áll 17 tölgyfa lábakon ... A' kő mellett kéregek mind jók van három harang alkalmazva a' három köhöz [Erdősztyörgy MT; TSb 34]. — E jel-t 1. még *csengető*, *csengettyű* 5. al.

6. kolomp; talangá; Viehhocke, 1634: Jarai Istvanne Aszszoniom menedekre foga az Ghelenchiej Birora hogy az eo keyelme szolgálja az Birotol kertte volt az harangott hogi az marhara kösse [Gelence Hsz; HSzjP]. 1699: Ezert kellett sistaltatno(m) a' Kezessel e' specificalt Personat, qod in hoc A(nn)o 1699 die 1. Juny kezénél egy mas Ember marhajarol elveszett harang, vavilla, lancz és szekerce talatatott ... meg kivano(m) a' Jure az harang(na)k levetele iránt hogy annak a' marhanak a' melyről le vette igaz valórán uaradgyo(n) ... Deliberatum. Varadi Janos holnap kalodaba tetessek paniceallyon delig nyakara köt-tetve az harang, ot leve(n) a' lancza es villais [Dés; Jk]. 1722: találtunk Tizen négy ökörre valo harangokat [Kecsed SzD; TL]. 1731: vöttem ... Az Bialra édgj Harangot d 09 [Szentbenedek SzD; Ks 70 Szám. 51]. 1748: Marhara valo harang nro 1 [Csicsó Cs; Ks 65. 44. 13]. 1775: hallottam a Kövendi Sigmond Ur(am) ökrein lévő harangokat azon Zabban Szóllani [Vadad MT; Berz. 11. 84/15]. 1777: minden ember vagy gazda tart ozik

ha két ökre vagyon, egyikre harangot, ha négy, kettőre kötni [Zalán Hsz; RSzF 190. — L. még ugyanilyen intézkedést i.h. 203]. 1831: a Gujából el vesztek az Ökrekről bizonyos harangok [Dés; DLt 332. 23]. 1843: az Ország Ut mellett heverő Borjurot a' harangot le vette é? [Bágyon TA; KLev vk].

Szk: ~ *futatni* '?' 1750: Adámot a Nagy Miklos Ur(am) Czigányát hitta hogy, mennyenek az erdőre harang futatni mert a Faluban nem mér futatni mert sokon járnak, s meg látták ... a Mosár törőt fel rontván rézzel össze öntötte, s fel melle [Kál MT; Berz. 12 92/61] * *csákvári* ~. 1846: egy Dézsi embernek ... az ökréről elloptak egy nagy csákvári harangot [Somlyó Sz; DLt 707].

7. kolompszó; sunetul tálángii; Viehglocken-klang. 1807: az ökrök felyebb az Erdőn voltak, deén (!) tsak az harangot hallottam az marhákat pedig nem láthottam az Erdő között [Koronka MT; Told. 10]. 1837: a' mikor éppen valamelly Guja béli marhak(na)k a Gyertyanos szélibe lett által hajtásokat a' harangokrol észre véné a' Batosi Legények ezeket mondtam: No most hallom a' harangokrol hogy a' Guját ide a' Gyertyanos szélibe hajtják [Dés; DLt 332. 11].

◇ Hn. 1767: harang nyak nevű helyen (sz) [Etéd U; EHA]. 1818: a' Siklód felé fordulo határba a' Harang nyakon küljel (sz) [Küsmöd U; EHA].

Ha. 1683: harangjok [Szilágycseh; SzVJk 117]. 1743: harangokat [Szásznyíres SzD; Ks]. 1767: harangokat [BSz; Ks 25, III. 68]. 1853: haranghaz [Kide K; Ref. egyh. lt]. 1853–1854: Harangakra [Mezőbergenye MT; MREmlt].

harangállás harangláb; clopotniță; Glockenstuhl. 1867: Épület csak a temetőn lévő harangállás, melyben egy harang van [Jód MT; ETF 107. 21]. 1868: A temetőn lévő harangállás [uo.; i.h.].

harangbér harangozáspénz; bani pentru trasul clopotului; Geläutegeld. 1592: Jgiarto Simon es Fejer Tamas Egihaz fiak Zamadasa ... ky hagywan ... az ven filstich Leorincz temeteket es harang bert s(cili)cet f 11/40 Es az eo honorariumokatis ..., Maradnak az varosnak adossa f, 120/6 [Kv; Szám. 5/XI. 20].

harangdarab bucată dintr-un clopot; Glockenstück. 1625: Vrunck eo felsege paranczolatja zerent vitettunk valamj Harang es Taraczk darabokat Baratkajg" [Kv; Szám. 16/XXV, 145. — "Barátka B].

harang-félreverés baterea clopotului într-o în dungă; Sturmläuten. 1573: Mykor Ez dologh woltt, es az Tolway weoltes Lwn Akkor az pwska Leowes es az harangy felen weres hogy Leon, feyerwary Ambrus kwn nem wala hanem hogy Ezek megy Essenek wgy Jeowe ky Ambrws wram Egy Ingbe [Simontelke/Sófva BN; RLt O. 35]. 1599: az ha-

rangh felen veriskor teortenth volt ... hogy zegeny Vramra vertik felen az harangot Alparethon* es fegyueres kezzel eo rea Jeónek kj az Alparetiak [Dés; Eszt-Mk. — "SzD]. 1707: Harang felen veresre az kik fel nem költék flor 12* [Szentdemeter U; Ks 90. — "Ti. a büntetés]. 1726: harang félre veréssel a Falut össze gjűtétk, hogj a hordo fenekit ki vágják [Mezőbánd MT; Berz. XV/14. 3]. 1775: viradig tartott azon Lárma, Lövöldezés, Tolvaj kiáltás, harang fére verés; de nem mert Senki oda menni [Óraljaboldogva H; Kf Miss]. 1811: Mikor az Egés esett tétetett é hir Czoldra a' Faluba(n) Harang fére verés, és Lárma kiáltás által, hogy a' Tűznek meg oltására mennyenek ki? [Kv; JHb F. 5, 3/3 vk].

Szk: ~ *félreverést tesz* félreveri a harangot, 1734: Az egész Communitasban observáltassék es observáltassék hogy az harangokkal ne abutallya(na)k az helységbeliek hogj minden dib dologra csengesse(ne)k vagj harang felen verest tegje(ne)k. Tűz tolvaj kiáltás vagy lárma es olyan meritabilis veletlen Casusban lévén szabados az olyan csengetés [SVJk].

harangforma harang alakú; în formă de clopot; glockenförmig. 1848: Úveg Némük ... Harang forma gombos borito 16 [Szászkerked K; LLt].

harangkondulás harangozás, harangszó; sunet de clopot; Glockenklang. 1573: Nagy Ambrus es Sos dienes Azt valliak hogy eok ... Immar etelhez vitek volt Azomba az harang kondwlast hallottak ala fwtamtak az Tuz fele ... Az mynt lehetet oltottak [Kv; TJk III/3. 189].

harangkötél funia de tras clopotul; Glockenseil. 1873: Egy harangkötélért kr 65 [Fejérd K; ETF 107. 11]. 1883: Harangkötél és haranglábhoz két fáért frt, 4 kr. 70 [Kisiklód SzD; i.h. 29].

Sz: *felköt* a harangkötélet felfüggeszti papi szolgálatát. 1657: sok illetlen szokkal diffamalt az Dn(us) J ... ; te rosz aszszony ... ki hanlak az schola hazbol; avagy ha az falu ki nem hany fel kötöm az harang kötelet, a templomban sem teszek tanitast [SzJk 82 Felenyedi Györgyné özvegy papné panasza Szöllősi Gábor szentgyedyi prédikátor ellen], — L, még harang 1, Sz al.

harangkötél-készítés impletirea funiei pentru clopot; Glockenseilschlagen. 1862: egy 7. ölös harangkötél készítés 56 xr [Bács K; RkAk 233].

harangláb clopotniță; Glockenstuhl. 1579: Az Nagy harangot vezettek eo kegmek hogy meg chinaltassak ... az Mertek pengi zinte è mostany formara legie(n), mind hozza magossaga bósege, es temerdeksege hogy semmy wetas az harangh labba ne kellessek esny [Kv; TanJk V/3. 193a]. 1582: Amy Romlas az Zent Petery Haranglabon leót, Albert deak es themeswarj Mihál epichek fel [Kv; i.h. 253a]. 1646: A farkas-utcai ref. harangláb Az harangláb ajtójára egy retesz csinalástul fl. — den. 9 | Az haranglábnek behé-

jaztatására vöttem zsinoldt nro. 3000 hatszázával egy fl.-ton fl.5 [Kv; ETF 107. 12]. 1679: Harangláb avagi orás Tornyczka Felljeb irt kapu felet valo haz mellett vagy(n) gerendakbol fel czinalva; oldalai gyalult fenyő deszkával borított; Felső folyosoja veresses festet, asztalos czinalta fa rostélyos. Ablakon is veressel festet rostely; ora mutato Tablas, az fele jó sindelyes, Tetejen badogos gomb no 1. [Uzdiszpéter K; TL. Bajomi János inv. 7]. 1728: Nemts Eresztevényi István Ur(am) keresztyeni szep indulattyabol tsinaltatott a Parochia eleiben edj köttöt harang labat [Eresztevény Hsz; SVJk]. 1754: A pusztá templom mellett egy kis faoratoriumocska és egy fából való haranglábban egy harang is vagyon [Dengeleg SzD; ETF 107. 28]. 1765: Én az utrizált Esztendőben, és napon, az Harang láb alatt voltam [Szépkényerfűsztmárton SzD; Eszt-Mk Vall. 18]. 1784: (A) régi harangláboknak a helye a mostani új haranglábna felépíttésire nem elegendő [Kőrispatak U; ETF 107. 34]. 1812: mikor szinte a Haranglábba érkeztem volna Látnom a Kertekben a vasvillával és Botokkal felkészült embereket [Héderfája KK; IB]. 1832: A haranglábba csinaló mesterembernek 3 napra 2 m. frt [Esztény SzD; ETF 107. 29]. 1867 k.: Temploma jelenben nincs, haranglábja a régi templom-helyen [Hidalmás K; i.h. 12]. — Még fölös számú adalék: ETF 107.

Hn. 1608: az haranglábna (sz) [Kozmás Cs; EHA]. 1632: az Templum és Harangláb eleot [Szentmárton MT; EHA]. 1658: Csekefalvj határba(n) az harangláb alatt (sz) [Csekefva Cs; EHA]. 1665: Az haranglábna való föld (sz) [Gálfa MT; EHA]. 1672: Petken^a ... az Harangláb alatt [JHb XXIV. 22. — *U]. 1720: Haranglábba alol (sz) [Menaság Cs; EHA]. 1723: a Falu alsó végénél az Harangláb mellett le menő Ország uttyán [Sövényfva KK; EHA]. 1754: Harangláb dombja [Málom SzD; SzDMon. V. 120]. 1766: a Megyes kert mellett alol az Haranglábna egy Darab Helyetske [Doboka; DHn 13]. 1816: a' Haranglábna lévő pusztá sessio [Marosbogát TA; EHA]. 1864: Harangláb (e) [Bh; KHn 27–8].

Ha. 1752: haranglábba [Szentlászló MT; EHA]. 1789: haranglábba [Étfva Hsz; ETF 107. 7].

haranglábbaeska 1. clopotniță; kleiner Glockenstuhl. 1727: Az Udvar közepiben ... egy simplex tölgy fabol való pusztá fedél nélkül való Haranglábbaeska vagjon [Csákgorbó SzD; JHbK XXVI/13. 12]. 1752: a reformata religion lévő emberek egy haranglábbaeska emeltenek [Szentlászló MT; EHA]. 1784: a nemes unitária religion lévő becsületes atyánciai megavult és elrongyolott, régi, kicsin haranglábbaeska helyibe újat és nagyobb is kívánnak építeni [Kőrispatak U; ETF 107. 34. — A teljesebb szöv. harangláb-hely al.]. 1789: Egy nagyobb Harang ... vagyon a ... Haranglábbaeska [Abásfva U; EMLt]. 1844: A csonka fatorony a közelebbi szelek alkalmával erősen megrongáltatván, kötelességévé tétetik az egyház

előjáróinak, hogy ... ha a harangok többé veszedelem nélkül abban fenn nem állhatnak, levessék s egy haranglábbaeska emeljék fel [Vásasút K; ETF 107. 19].

2. huszártorony; turnuleț pe acoperiș; Dachreiter. 1750: Vagyon az falu derekában fából csinált templom, az haranglábbaeska a templom fedeléből nyúlik ki, melyben vagyon két harangbaeska [Jára MT; i.h. 21].

harangláb-építés ridicare de clopotniță; Glockenstuhlbau. 1879: Templom körüli építkezésekre és harangláb-építés frt. 498 kr. 32 [Udvarhely SzD; ETF 107. 31].

harangláb-fedés acoperirea clopotniței; Glockenstuhldachung. 1880: Templom szükségel, harangláb-fedés, templom reparáció frt. 45 kr. 47 [Nagyadorján MT; ETF 107. 22].

harangláb-hely loc pentru clopotniță; Glockenstuhlstelle. 1784: a nemes unitária religion lévő becsületes atyánciai megavult és elrongyolott régi, kicsin haranglábbaeska helyibe újat és nagyobb is kívánnak építeni, ... mely régi haranglábbaeska a helye a mostani új haranglábbaeska felépíttésire nem elegendő, avégre a reformata eklézsia mester lakó jószágának a háltulso feliben kértének egy ölöcske földet pénzért a reformata eklézsiától, hogy egy kicsint bővithessék harangláb-helyeket [Kőrispatak U; ETF 107. 34]. XVIII. sz.: A daroczi harangok a régi harangláb-helyre hozattassanak alá, mert a minister sem számár etc. vagy harangozót állítsanak [Daróc K; MNY XXXVI, 51, SzE 47].

harangláb-igazítás haranglábjavítás; repararea clopotniței; Glockenstuhlbesserung/reparatur. 1869: Kiadások ... Harangláb-igazítás s pajtarenováció frt. 8 kr. 10 [Nagylak AF; ETF 107. 6]. 1880: Kiadás: harangláb-igazítás és apróbb javításokra frt. 106 kr. 92 [Lécfva Hsz; i.h. 8].

harangláb-készítés ridicarea clopotniței; Glockenstuhlbau/machen. 1869–1870: Mesterembereknek harangláb-készítés július 20. 6f rt. 90 kr [Domokos SzD; ETF 107. 29].

harangláb-megújítás haranglábjavítás; repararea clopotniței; Glockenstuhlbesserung/erneuerung. 1868: Harangláb megújításra költség frt. 52 kr. 82 [Uzdiszpéter K; ETF 107. 18].

harangláb-renováció haranglábjavítás; repararea clopotniței; Glockenstuhlbesserung/reparatur. 1880/1881: Kiadás ... Harangláb renováció frt. 87 kr 68 [Rigmány MT; ETF 107. 23].

harangláb-újítás haranglábjavítás; repararea clopotniței; Glockenstuhlbesserung/reparatur. 1874: Kiadás ... Templom- és harangláb-újításra frt. 496 kr 31 [Dányán KK; ETF 107. 10].

haranglopás kolomplópás; furt de talangá; Viehglocken-Diebstahl. 1729: Foglar Jankonak Harang Lopása iránt most ex gratia hagjatott poenaja ad fl hung 20 ~ husz magjar forintokra [Dés; Jk 385b]. 1743: harang lopással és egyéb féle lopásokkal is kerkezetet nékem hogy lopott [Szász-nyfres SzD; Ks].

harangoeska 1. clopotel, clopot mic; Glöcklein. 1643/1687 k.: vagon ā makfalvi Ecclab(an) ... ā Templom hijjánis ... egy kis harangocska [Makfa MT; MMatr. 187] | Mogyoroson^a vagon egy Kápolna, ... Vagon .. egy kis harangocska [i.h. — *Később: Nyárádmagyarós MT]. 1714: 20. fontott nyomo Harangotska fabul való apparatussal egjütt, körös körül irva vagon: Ditsőség Istennek az magassag(an) fl Hung. 20 [Nsz/Fog.; AH]. 1730: Egy kis harangocska [Kőrspatak U; Pf]. 1750: Vagon itt a felső falu végén egy tisztességes alkalmas magasságú fatorny és abban két jókorácska harangocska [M.fülpös MT; ETF. 107. 21]. 1756: A Templom felett edgy Félegoriátka mellyben vagon mint egy Őt ejteles harangotska [MRConscr.]. 1778: Cserefa agason ... vagon mintegy 20. 25. fontos harangocska [Csapó KK; Berz. 4. 8. C. 18]. 1793: Felolvasatott a' Görtsoni^a Ref. Eklesia ... mostani Levelében az említett Harangotskának által adattatása iránt való kérését meg ujtja [Kv; SRE 288. — *Sz]. 1797: Van egy harangotska ... Van egy Onn kannatska [Nyárádsztlásló MT; MMatr. 146]. 1803: Vagon ... a parochiális funduson egy cserefa agason szalma fedél alatt egy szép kis harangocska, mint egy 45 vagy 46 fontos [O.asszonynépe AF; EHA]. — L. még ETF 107. 20—1, 23—4, 29.

2. csengettyű; clopotel; Klingel. 1585: Ket Bokor Harangochka [Kv; Szám. 3/XIX. 5 a Szent Mihály templom inv.]. 1591: Az Zegeniek hazaba ... Ket harangochka [Kv; Aggm. A. 53]. 1714: Gömbölő harangotskák No 98 fl. Hung. 5 [Nsz/Fog.; AH]. 1736: a' Tornatz Gerendái között fekszik vas Csapos és Vas Kantákkal szoritott Tengellyetskéjeken álnak, és Ingadoznak kis Harangotskak (a) kissebb mondathatik tsak Inkáb (l) Tsengettyűnek mind Haranguk [Várhegy MT; CU]. 1757: Egy Rettégi Prodnán nevű Harangöntőtől Magam Bélyegére való három kisdend Harangotskakát es ket Csengettyút vévén, fizettem erette Rh f 25 xr. 30 [TL. Teleki Ádám költségnaplója 113b].

Szk: csengettyű ~. 1742: egj ebedre csengető Jókora csengettyű harangotska [Pókafva AF; JHb XXV/58. — Tomai László kijegyzése].

3. kolomp; talangá; Viehglocke | csengő; clopotel; Klingel. 1807: meg Szollitottam Tyimost ... hogy nem vette volna le az ökröm nyakáról a harangotskát [Szászfenes K; KLev.].

Szk: csengető ~. 1783: egy Tehénről egy Tsengető Harangotskát el lopott volna [O.hidegkút U; Told. 9a] *hámori ~. 1815: egy kis Hámori Harangotska van kötel darabból (!) a' nyakába kötve^a [DLt 862 nyomt. kl. — *Ti. a tehénnek].

harangóra toronyóra; orologiu; Turmuhr. 1870: Kiadás ... Deszkáért az óraházhoz frt. 39 kr 80. — A harangóra frt. 569 kr. 30 [Desháza Sz; ETF 107. 26].

harangos 1. haranggal ellátott; cu clopot; mit Glocke versehen. 1586: Biro vram hagiásabol, az Thanachi haz tetein valo kis harangos érkelt^a meg akariwk vala Czinaltatnj [Kv; Szám. 3/XXIV. 40. — *Értsd: erkélyt].

2. kolomp; cu talangá; mit Viehglocke (versehen) | csengős; cu clopotel; mit Klingel (versehen). 1752: ezen Szárhegy Oldalában a' Szent Martoni^a Harangos Ökrök itt jártanak [Vice SzD; Ks 39. XXIII. 3. 27. — *A tőszomszédos Szépkenyerüstmártonból való]. 1831: a' Gyertyánosra harangos Marhák hajtatnak [Dés; DLt 332. 8].

◇ Hn. 1464: Harangostho [Nagyernye MT; Barabás, SzO 112]. 1587: Az harangos kwt alat valo ret (k) [Nagykend KK]. 1694: Az harangosban (Póka MT). 1736: Az Harangos Tonál (sz) [Sárpatak MT]. 1744: Harangos kutnál erdő allyán (sz) [Székelyszállás U]. 1753: az harangos tonál (sz) [Nagyernye MT]. 1754: Az Harangos Tónál (sz) [uo.]. 1775: A harangos Pataka nevű helyb(en) (e) [Homoródsztpéter U]. 1781: Az harangos Toba [Százpatak Hsz; Hr]. 1788: az Harangos kut felől (sz) [Cikmántor KK]. 1825: A Harangos To nevű helyben (k) [Százpatak Hsz]. 1855: A harangos tonál (sz). A' Harangas tonál (sz) [Nagyernye MT]. 1889: harangastó [uo.]. — A jelzet nélküli adalékok az EHA-ból valók.

harangosbéli. A Harangos hn -béli képzős szárm.; derivatul cu sufixul -béli al toponimului Harangos; mit -béli Ableitungssuffix gebildete Form des FN Harangos: a Harangosban fekvő/levő; care se află/este situat in Harangos; in Harangos liegend/befindlich. 1721: Az Harangosbali föld [Póka MT; Sár.].

harangoz 1. a trage clopotul/clopotele; läuten. 1571: ha mely lofew attianfia valami vadat awagy madarat fogot ... ereossen buntettek fog-sagal es birsagolasal hazara mentenek nyakon keottek ugj vittek az varhoz es istrangot hoztanak ele kywel fel akazzak, fel akazzassara harangoztanak [SzO II, 325]. 1580: A dob helyet penig wegeztek hogy tyzenket orakor fwyak megh az trombitat mind negy felől Annak vtanna Mykor egyet wt az ora Akor harangozzanak az kws haranggal, es tartozzek ahoz tartozni az vinceler, es fel keolchye az mywest [Kv; Tanjk V/3. 217a]. 1596: eo kegielmek Tanaczul az saniarw felelmes ideonek voltaert azt wegeztek vala hogy minden nap reggel harangozzanak Extra ordinaria az ora harangal [Kv; Szám. 7/II. 28]. 1656: harangaztanak hármat neki | harangaztak hatot neki [Mv; MvRLt]. 1671: minden helyeken ketszer az I(sten)i szolgálatra harangoztanak [Szjk 117]. 1700: Takarodot estve avval^a harangozzanak

hoszszabbacska(n) mint eddig [Dés; Jk. — *Ti. a kisharanggal]. 1733: Hétfűn reggel harangozni mentünk [Hévíz NK; JHbT]. 1787: Minden Gazda Ember tartozik egy harangozó kenyérrel és egy Tsirkével ha Estvéneként harangoz a kis harangal, mint szokták nevezni takaradót [Ördöngösfűzes SzD; SzConscr.]. 1810: harangozzanak mikor a' ... sirba bé téznek és két mester énekelje a' 42 ik soltárt és a 62 iket és ezzel tegyenek a' nyugadalmam helyére [Héderfája KK; IB. gr. I. Bethlen Sámuel végr.]. 1823–1830: Jeddén* harangoztak vecsernyére [FogE 98. — *MT]. — L. még MetTr 436.

2. csenget; a suna clopotelul; klingeln. 1736: Harang sem vala* egy is, hanem két jókora csengettyű, az kikkel iskolákba csengettenek, misére, vecsernyére is azokkal harangoztanak, nem is volt szabad az hol kálvinisták voltak, az míg az kálvinisták elébb nem harangoztanak, addig harangozni [MetTr 426. — *Ti. Kv-t a rk-oknak].

harangozás 1. trasul clopotului; Geläute. 1571: Eleozer ... mykoron Byro vram az Zaz vramat Beh gywtene, Es valaky az harangozasnak Ideyetwl fogwa egy oraiglan fely Nem Ieone . Tyz penzt vegenek rayta [Kv; TanJk V/3. 31a]. 1585: Az harangozó eleibe Aggya az harangoztatto felnek ez limitatit, es amint oztan valaszt az harangozasnak rendj keozswl, Abban es az zarent tartozzek a' harangozo hiwen el Jarny es a' fizetstis fel venny [Kv; Szám. 3/XIX. 6]. 1621: Az Harangozo Leghinnek fizetesere, Es az fw Jnnepekre ualo harangozasra, Egez Eztendő altal az Zaz Emberek gywlesere, Es sokadalmokra ualo Harangozasra, az Eleobbi Zokas Zerint, az keozónseges Jeouedelem(m)ból deputaltu(n)k fl 28 [Kv; i.h. 15b/IV. 32]. 1662: die 24 Augusti* vasárnap reggel harangozás után véletlen csak megviték híre, hogy Szuhay Mátyás, Fráter Pal a fejedelem hadaival ... a váradi határba érkezendők volnának [SKR 496. — *1659-ben]. 1666/1687 k.: Proventus Pastoris Harangozastol egy kenyer vagy egy Garas [Havad MT; MMatr. 157]. 1680: Harangozasrul Valo Limitatio. Az Harangozastul elsőb(en) Cseditven annakutanna kéttzer őszve vonatvan, ha az napon halattyakat el akarvan temetni Gyűlőt, s kiserőt harangozvan rendeltünk d 42 [Dés; Jk 16a]. 1722: Proventus Rectoris ... Harangozastol edgy edgy kenyer vagy Dnr. 5 [Abafája MT; GörgJk 163]. 1761: Az Harangozás* pengig igen mód nélkül hosszszas ... ne légyen [Torockó; TLev. 2/2. — *A temetési harangozásra von.]. 1787: A Nehai Nagy György eő Kegyelme temettetése alkalmatosságával a Tiszt. PP Minoritáknak és Franciscanusoknak két rendbeli harangozásért Hf 2 Dr. 40 | Koporso tsinalásra, virasztok, sirások Intertenti(ójára) és a Plebanián valo harangozásra [Mv; MvLev. Nagy György hagy. 8, 10]. 1803: Mustot minden szőlős Gazda, az harangozással edgyütt bat Ejtelt; a' ki pedig nem adhat Mustott, tartozik annak Válságát ugy fizetni, a' mint a' Must indul [Sarmaság Sz; SzVJk 182]. 1820 u.: Az atyanknak

Temetési költsége az harangozásért 1 Rf [Egerbegy TA; Tolvaly lev.].

Szk: ~nak rendje a harangozás sora. 1751: Oláh Déllön* ... az Parochusnak vadnak két Pap Flai Popa Vaszilie, és Popa Andrèj, az Káplánnak is egy Pap Flai Popa Thoma, ezek három viselik az Cántorságot és az harangozásnak rendit, az Apjakkal egy házban, és egy kenyéren vad(na)k [TLt Közig ir. 1544 Szabó István vice szb kezével. — *TA] * ~ tájban. 1621: Ginla Feiernari Soban (!) Aga Jutua(n) kesoön estue harangozás tayba(n) 3 magauul az Tatarok Taborabol Ieouen attam nekiek* [Kv; Szám. 15b/XI. 198. — *Köv. a fels.]. 1843: egyszer harangozás tájban hozzám jött részegen [Bágyon TA; KLev. Török István (26) vall.] * ~ tiszte harangozói tisztség. 1593: Miklos deaknak az harangozas tiztitol fizettunk f 27 [Kv; Szám. 5/XX. 126–7] * déltesti ~ déltutáni harangozás. 1681: Mindenik Malombol Sabbatalis jar az Hunyadi P(rae)dikatornak és Oskola mesternek; (akar mi fele magot öröllyenek akkor mindenből ki adatik :) ennek előtte kezdetet terminusa ennek szombaton dellyesti könyörgeskor, s tartott vásarnap délyesti harangozasigh [Vh; VhU 48] * déli ~. 1761: Az mi pengig az Déli Harangozást illeti, Az is senkinek Egyszernél többszer fizetés nélkül meg nem engedtetik [Torockó; TLev. 2/2] * első ~. 1789: Az Első Harangozás vagyis Szagatás 2 Rft. Ismét Ketzéri Harangozás 2 Rft* [Mv; MvRLt Acta cons. 160. — *Temetési harangozásra von.] * estvéli ~. 1722 k.: Proventus Pastoris ... Estvéli harangozastol egy egy kenyer keresztelestől egy tyük egy kenyer [GörgJk 193]. 1781: A' Strásák ki állásának ideje lészen az estvéli takarodóra szokott harangozással való jeladás, ekkor a Strásák magokat jelentsék s ki állyanak [Torockó; TLev. 2/5]. 1814: egy szombaton estvéli harangozas után [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1831: a mely iga vono Marhákát a Mészárosak ejtzakara a Gujába ki hajttnak, az essék meg estvéli harangozás előtt [Dés; DLt 332. 2]. 1842: egy őstvéli Harangozás után [Dés; DLt 916] * estvéli takarodó ~. 1794: A mester az estvéli takarodo harangozást el ne mulassza [Szemerja Hsz; HSzjP].

2. ~kor a. harangozás alkalmával; cu prilejul trasului clopotului; gelegentlich des Geläutes. 1884: A torony kiigazítása is alig szenved halasztást, mert kiülő tornácának faalkotmány, szarvazata, földézete annyira rothadozott s kivált harangozásokor annyira ingadozó, hogy leomlástól félni lehet [A.szentmihályfa TA; ETF 107. 32]. — b. harangozás idején; in timpul trasului clopotului; in der Zeit/während des Geläutes. 1629: lattam hogy nem régen estue harangozaskor konty nélkül Varadine hazához ment [Kv; TJk VII/3. 108] * ~korra (reggeli) harangozás idejére; la trasul clopotului (de dimineață); bis zum Morgengeläute. 1728: Malom birák Atyánkfiai Authortatnak hogj az Csatani Jobbagjok* ha Harangozásokorra be nem jönnek meg lapátoltassanak

[Dés; Jk 381b. — *A városnak a tőszomszédos Csatánból való jő-ai].

3. reggeli harangszó; clopotul de dimineată; Morgengeläute/glocke. 1728: Vegeztük hogy ezután a gát építése el vegezeseig ... kiki maga Emberét a determinált napon tartozik ... a munkára küldeni harangozás előtt [Dés; Jk 381b].

4. esti harangszó; clopotul de seară; Abendgeläute/glocke. 1580: Az Eyely Jaras felől vegzte (!) eo kegmek ezt, hogy Niolcz, ora vtan senkj bort ne aggio(n) tyz forint birsaga alat, ha penigh az harangozas vta(n) az vczakba valakik kialtananak ... zitkozodnanak ... Tehag az Biro minde(n) engedelmnellwl tyz forintot vegie(n) rayta [Kv; TanJk V/3. 231b]. 1781: a' harangazasnak ideje pedig mindenkor leszen, mikor már bé sötétetni szokott az üdö és lámpással kell járni, a' harangat huzzák még jó hosszsan mint edgy fél fertály oráig, hogy ki ki haza takaradjék [Torockó; TLev. 2/5].

5. ~nak gazdája harangoztató gazda/gondnok; curator pentru clopote; Glockenkurator. 1694: Hidegvegi István Vr(am) ő klme lévén eddig a' Harangozás(na)k és az Eccia sütő hazainak gazdaja, de igen el erőtlenedet és betegesedet ... azért ő klme heljében azon hivatalban állítja es valasztja a Tiszt. Consistoriu(m) Tolvaj István Urt [Kv; SRE 25].

Ha. 1814: harangzás [Aranyosrákos TA; Borb.]. 1818: harangzásért [Ákosfva MT; MRLt. — Tomai László kijegyzése]. 1820/1821: Harangzás. harangzasert [Mezőmadaras MT; i.h. — Ua.]. 1834: harangzásért [Mezőcsávás MT; i.h. — Ua.]. 1853/1854: harangzásért [Mezőbergenye MT; i.h. — Ua.].

harangozhat a putea trage clopotul/clopotele; läuten können. 1733: Nékem Ötsém az Unitárius Mesterné tölle hallottam hogy az ura vette le a' kisebbik harangról a' köteleit, mert az egjik ága végig le szakadtott volt s nem harangozhatott véle [Hévíz NK; JHbT]. 1809: Sorbán János szüntelen Szekereskedik, hazájától gyakran el távozik ..., olyankor nem harangozhat [Szu; ÚszLt ComGub. 1643].

harangozó I. mn care trage clopotul; läutend. 1570: Heltay Gaspar hity zerent vallya hogy Mykor Eötet Segeswary Damakos Betegh voltaban .. Jelentette volna ... hogy Rendelest akarna Tenny Eréksege es Marhaya feleol ... Rea engedtet, Es az mynt feyebe zette wolt az dolgot, ... otthon megh Jrta, Az vtan az harangozo Cristannustol megh kwlte neky hogy megh olwastassa ... Minth egy orah Mulwa esmet vyzza vytte neky az harangozo [Kv; Tjk III/2. 130b].

II. fn 1. clopotar; Glöckner. 1570: Sofia Zita peterne, Ezt vallya hogy mykor Zeoch Myklos hatta volna az harangozot az kamarakhoz Latny hogi az heazatia (!) vyttatia volt, az harangozo zol fodor Janosnenak, hogi Beh Neh hordana

az kamara zendelyet, mert az varose volna Nem Eweh [Kv; Tjk III/2. 77]. 1581: veottem egy Zeker Zenet Az harangozonak p(ro) f. 1 [Kv; Szám. 3/IV. 14]. 1605: en velem hiuata ... egy Tamas new legent kj harangozoia vala Enok djaknak [ÚszT 19/71]. 1697: akkor Peter Deak vram Kaszoni Megyes Deak volt Szabo Pal Deak Harangozoja volt [Csíksztgyörgy; CsJk 8 Sükösd Janos (22) pp vall.]. 1741: a Templomnak ajtaját à Harangazónak illik meg nyitanni [Ne; JHb Fasc. VIII. sub C. Bethlen Miklós lev.]. 1749: Ezen Fojo Honapra attam az HaranGazok(na)k Gyertyat N: 8 [Mv; MvLev. 4]. 1804: Plébános Hézános (!) István Urat, Bálint István Nevezetű

Harangozoja által edgyik Szentegyházfia és mostoni Fungens Cánthorát is a Tisztelt Plébános Urral meg tanálván, az Instructiot a' Harangazo előtt szorol szora fel olvasván meg értettük [Remete Cs; Born. XVD]. 1870: az óla Ecclesianak harangazoja [K; KLev.]. 1831: a' Számado Szt Egyházfiakra v. Harangazokra vissza iratott fő pénz a' Sérelmek által ... vétessék Testimoniumba [Vaja MT; HbEk]. 1838: Februarius 1 napján egész Megye gyűlése lévén ... Barátoson a harangozo Szóts Josef Házánál [Barátos Hsz; HSzJP].

Szn. 1497: Harangozo (vn) [Kv; Csánki V, 320]. 1570: Orsolya Harangozo Kristofne [Kv; Tjk III/2. 37]. 1581: harangozo Georgy deak [Kv; Szám. 3/IV. 7]. 1622: Harangozó Péterné Margit [Mv; MvLt 290. 27a—30b átirásban]. 1655: Harangozó János [Uzon Hsz; SzO VI, 201]. 1679: Stephanus et Samuel Harangozo [Dés; Jk]. 1761: Harangozó Persi [Koronka MT; Told. 26]. 1801: Harangozo Mártan [Szépkényerüstmárton SzD; SzConscr. külön mell.]. 1803: Harangozo Fodor Jstván. Harangozo Barabás Gyorgy [Mv; MvRLt]. 1823: Darabant Harangozo György [Szépkényerüstmárton SzD; Told. Eszterházi bonificatio 782].

Hn. 1755: a Harangozó n. Rét [Középlak K; KHN 296]. 1891: Harangozó [M.bikal K; KHN 72]. Sz: ~t állit harangozót alkalmaz. XVIII. sz.: A daroczi harangok a régi harangláb helyre hozatassanak alá*, mert a minister sem számár etc. vagy harangozót állítsanak [Daróc K; MNY XXXVI, 51, SzE 47. — *A kis község temploma a falutól távol áll, és alkalmasint mellette lehetett a harangláb is] * sokadalom ~ nagyvásárkori harangozó. 1755: az ősi Sokadalom kiáltonak és harangozonak attunk 4 1/2 xr [HSz] sokadalom-beharangozás al.].

2. tréfchébeli legényavató szertartás egyik tiszte; una dintre funcțiile la ceremoniul de calificare a calfelor de breslă; eines der Ämter der Knecht-einweihungszeremonie in der Zunft. 1665/1754: Az mely jámbor Iffiu Társ legénnyé akar lenni, tartozik elsőben a' B. Társaságnak le tenni kívánságának jelít, ugymint d. 25 ... Ezek meg lévén válasszon magának egy Papot, két Kereszt Apát, és egy Harangozót. Ezek meg lévén meg szokták czirkalmazni, lineálni, gyalulni, bárdolni, furni, a' fogátis ráspolyozni, ajtó mélyéket vagy

egyéb művet belőle mint fábol készíteni; azon közbe pedig a' padot egy nehányszor alolla elfordítani. És az gyalulás után, minek előtte megkereszteltetnek, a' Pap meg szokta a' Kereszt Apák közt áldani | Következik itt már a' Mester Legény Papjának, két kereszt-Apjának, Harangozójának, Mosojának nevék [Kv; ACart. 21–2, 26].

A legényavatásra 1. Rajka Géza, A kv-i szabócéh tört. a XV–XVII. században. Kv, 1913.

Ha. 1835: Harangazonak [Ákosfva MT; MRLt. Tomai László kijegyzése]. **1853/1854:** Harangazonak [Mezőbergenye MT; i.h. — Ua.]. **1855:** Harangazonak [Szentbenedek MT; i.h. — Ua.]. **1857:** Harangozój [Szentistván MT; i.h. — Ua.]. **1867/1868:** Harangazonak [Nagyernye MT; i.h. Ua.].

harangozóbér harangozási díj, harangozópénz; taxá' pentru trasul clopotului; Glöcknerlohn/geld. **1604:** Ezen kiueol akkor az harangozo beer f —/60 [Kv; RDL I. 77].

harangozó-gazdaság harangoztató gazdai/gondnoki tisztség; funcția de curator pentru clopote; Amt des Glockenkuratoren. **1647:** Tolvaj István becs(ü)l(ete)s Atyánkfia a' harangozo gazdaságtul el bucsuzván ... ő klme helyében valasztatot Veres egyházi István Atyánkfia, ugy hogy ő klme mentül jobban viselleyen gondot az harangokra, Toronyra és sütő házokra, az harangok jóvedelmét ő klme percipialya, és az harangozo mindenekben ő kltől függjön, ő kmet meg becsüllye, meg ne szomoritsa [Kv; SRE 51].

harangozói harangozói foglalkozással járó; de clopotar; was mit dem Glöckneramt verbunden ist, Glöckner-. **1823:** ide valo hozattatásomtól fogva a' Papi Sz. Hivatalon kívül, a' meghívo levél ellenére a' Kántori Egyháziui, és Harangozói kötelességeket is vittem, a' melyekre magamot nem köteleztem [M.köblös SzD; RLt „Ignác István Loci Minister” kezével].

Hn. 1834: A' Harangazoi Telek (belső telek) [Sámsond MT; MvREmLt. — Tomai László kijegyzése].

harangozó-kenyér harangozásért való papi v. tanítói kenyérrándóság; retribuția în piine ce i se cuvine preotului sau învățătorului pentru trasul clopotului; für das Geläute zukommende Pfarrerrö. Lehrer-Brotbezüge. **1643 u./1770 k.:** Salarium pastoris ... Mivel hogy a Sárvári Ekle lőtt Mater Eklésiává, a régi fizetést ezek szerint melioráltak ő Klmek mindenik Nemes Ember ád egy egy harangozó kenyeret [Sajósárvár SzD; Sz-Consr.]. **1687 k.:** Proventus Rectoris ... Harangozo kenyér nro. 1. 1. edgy edgy. Hajnali harangozásért de(n). 3 [Várada; MMatr. 206. — *Később; Sósárvár MT]. **1722 k.:** Proventus Rectoris ... Harangozo kenyér minden Hazas embertől edgy edgy kenyér [Tancs K; GörgJk 87]

| Proventus Rectoris ... Minden haztol edgy edgy harangozo kenyér [Sárpatak MT; i.h. 147]. | Proventus Rectoris ... Minden házaz embertől edgy edgy harangozo kenyér [Vécs MT; i.h. 95]. **1787:** Minden Gazda Ember tartozik egy harangazo kenyérral és egy Tsirkével ha Estvéneként harangoz a kis harangal, mint szokták nevezni takaradot [Ördöngösfűzes SzD; SzConsr.].

E járandóságra 1. *harangozó-pénz* nl. a jegyzetet.

harangozólegény clopotar; Glöcknerbursche **1589:** Az harangozo legennek hogy segillet attunk d. 5 [Kv. Szám. 4/IX. 19]. **1593:** Az harangozo legeny hazochkayaba valo ablakra lantornat vetünk p(ro) f — d 5 [Kv; i.h. 5/XX. 126–7]. **1621:** Az Harangozo Leghinnek fizetesere ... az Eleobbi Zokas Zerint, az keözönseges Jeouedele(m)ből deputaltu(n)k fl. 28. Eo maganakis az Harangazonak Buzara attunk fl. 4 [Kv; i.h. 15b/IV. 32]. **1625:** az Harangozo legennek, veottem Egi szeker szenet f l d 75 [Kv; i.h. 16/XXX. 13].

harangozóné soția clopotarului; Fran des Glöckners. **1584:** Tot Gergelné vallaia, Az harangozonak az Anniatol ... ezt nyilwa(n) hallottam hogy bezellette [Kv; TjK IV/1. 263]. **1589:** Gergel kowaczne Susannazonny Deesy ... vallaia hogi Feyerwarat az harangozonewal volt es gereznatis veot neky [Dés; DLt 226]. **1607:** az el mult Vasarnap reggel az Harangozonehal ... vezekedjk vala Bartho Antal [Mv; MvLt 291. 437b].

harangozó-pénz bani pentru trasul clopotului; Glöcknerlohn/geld. **1694/1770 k.:** adnak Harangozó pénzt [Keszű K; SzConsr. 155]. **1722 k.:** Proventus Pastoris ... Harangozo penz 2 [Köbölkút K; GörgJk 173].

A papnak a harangozásért járó pénzbeli juttatás, főként a szegény ref. gyülekezetekben. A papi harangozásért való pénz- v. természetbeli járandóság bizonyosságaként idézhetők a köv. adalékok: **1666/1687 k.:** Proventus Pastoris ... Harangozástol egy kenyér vagy egy Garas [Havad MT; MMatr. 157]. **1669/1687 k.:** Proventus Pastoris ... Egy egy kenyéret harangozás-tól [Kelementelke MT; i.h. 129. — aTl. adnak füstönként, azaz telkenként]. **1687 k.:** Proventus Pastoris ... Estveli harangozástol egy kenyéret [Gegesa MT; i.h. 173. — aCsak 1649-től önállósult, előtte leányegyház volt]. — Ide vonható adalék még a *harangozó-kenyér* és *harangozói* című szöveg. Néhál a harangozást a rektor (tanító) végezte, és a harangozásért neki járt juttatás. Pl. **1687 k.:** Proventus Rectoris ... Harangozásért egy kenyér vagy öt kéve buza [Szentistván MT; i.h. 180]. — A papi harangozással kapcsolatos *Szegény az eklissia, a pap harangoz* szövegre 1. MNy XXXVI, 51; SzE 46–8; O. Nagy 71–2.

harangozóság harangozói tisztség; funcția/slujba de clopotar; Amt des Glöckners. **1876:** gondnok Kador Mihályt szállította fel a harangozóság elvállalására [M.bikal K; RAK 323].

harangozó-tiszt harangozói foglalkozás/tisztség; slujba/funcția de clopotar; Amt des Glöckners. **1595:** Az massodik Augariara fizetunk az harangozo tiztre es az oraual valo banastol f. 14/. 75 [Kv; Szám. 6/XIII. 39]. **1598:** vettünk az ha-

rangozo tiztre Az zaz vraymnak be harangoza-
saert Negy keobel buzat tezen f 8 d 24 [Kv;
i.h. 7/XVI. 42]. 1599: vettünk az harangozo
tiztre, es az Innepek (!) zaz embereknek be ha-
rangozassara 4 cub buzat fl 8/80 [Kv; i.h.
8/XVI. 37].

harangoztat harangozást végeztet; a dispune
sá se tragá clopotul; läuten lassen. 1584: Haran-
gozo Georgynek fizettünk zolgalatyaba(n) f. 26.
Weottünk esmeg az harangozonak. Myert hogy
Az egez ezteendo Altal az zaz embereknek ha-
rangozatoth veotunk neky Negyet* keobel Bwzat
p(ro) f. 2. d. 60 [Kv; Szám. 3/XV. 21. — *Értsd:
negyed]. 1594: biro vram az prädikator vramat
hinassak (így!), es eo kegmeket inchek megh,
hogy eo kegmek minden nap reggel negi orakor
harangoztassanak, es az vrštenhez keozeonseges
keonieorgesek legienek [Kv; TanJk I/1. 240].
1598: Hogi fel vitettetuk az toromba* es ket
vtal harangaztattunk velle Atünk f — d 36
[Kv; Szám. 7/XVI. 44. — *Ti. a harangot]. 1602:
minden nap io reggel eot orakor harangoztassanak
[Kv; TanJk I/1. 425]. 1701: Nagy György Ersok
holt meg harangoztatt(am) egyszer ... //41
[Kv; KvRLt I. C. 8. 26]. 1792: végeztetett az
Harangoztatás iránt, hogy ha tsak két Harangal
harangoztatnak a' Refor. Valláson lévő Városi
Lakosok fizessenek egy Magyar forintot [Kv;
SRE 283]. 1803: szoross és el mulhatatlan kö-
telességeknak esmérjék valamint vasárnap egy
hetedszakais mind a' reggeli 's mind az estvéli
Istentiszteleteknek rendes óráin harangoztatni
[Széplak KK; UnVJk 213]. 1812: A Budaine
Ötse gyermekének harangaztatvan [Mezőmadaras
MT; MRLt].

harangoztatás dispoziția de a trage clopotul;
Läutenlassen. 1604: Az kj harangoztat tartozik
annak az harangozo eleyben adny az limitatiot
igazan, es az harangozast értuen, valazzon az
harangoztatás rendiben kiteol az harangozo az
fizetet hjuen be zedgje, es arrol az Egyhaziaknak
gyakorlatosagat Zamot adnj [Kv; RDL I. 77]. 1710
h.: Sz Anna; Uram Zabolára származván, mitőlünk
el fogta az harangoztatást [Zabola Hsz; ApLt 3].
1727: kalandosi szép rend tartásnak rendes igazga-
tására ... ilyen Articulusokkal concludaltassek
... 9. Az ilyent amely esztendőnként való De-
kanyok ez léssen tisztik (így!) hogy ... midőn
Isten valakit közülünk kiszólít, anak el takari-
tásában szorgalmatoskodjanak, vgy mint koporso
csináltatásban, Sir asásban ... Harangoztatásban
hiven el jarjanak [Zilah; Borb. II]. 1812: Szürtei
Jossfine Csetri Ersébet temetésire fizettem Rf
21 Harangoztatásért fizettem Rf 4 xr 48 [Mv;
MvLev. Szürtei József hagy.].

harangoztató szk-ban; in constructii; in Wort
konstruktionen: ~ fél harangozást rendelő (sze-
mély); cel care cere să tragă clopotul; das Geläute
anordnende Person. 1585: De Az harangozó eleibe
Aggya az harangoztatto félnek ez limitatiot, es

amint oztan valaszt az harangozasinak rendj keozwl,
Abban es az zeren tartozzek a' harangozo hiwen
el Jarny es a' fizetesis fel venny [Kv; Szám.
3/XIX. 6] * ~ gazda harangoztatási gazda,
harangoztató gondnok; curator care are în grijă
trasul clopotului; das Geläute betreuender Ku-
rator. 1711: Isten eő Felsége ki szolítva(n) e
világbol eddig valo Harangoztato Gazdat Nehai
Felvinczi András Vramat ... eő kglme helyb(e)
valasztatott harangoztato Gazdanak Huszthi Sza-
bo Mihály Vr(am) [Kv; SRE 120]. 1765: Haran-
goztato-Gazda Telegdi István Vram ő Kegyelme
... ratiot nem adott [Kv; SRE 220]. 1794:
Meg határozatott hogy ezen tul az Harangoztato
Gazdának légyen egy olly Adjunctussa, a' ki annak
mint egy Contra-Agense légyen, ez percipiálja
mindenkor és administrálja a' pénzt az eddig
valo szokás szerint a Communis Cassába [Kv;
SRE 298]. — L. még ETF 107. 14. E tiszteségre
— érthető okokból — csak a viszonylag nagy
létszámú kv-i ref. egyházközség tanácsának jég-
zőkönyvéből került ki néhány adalék * ~ gaz-
daság harangoztató gazdai/gondnoki tiszt/tisztség;
funcția de curator pentru clopote; Amt des das
Geläute betreuenden Kuratoren. 1720: Huszti
Vram butszuvan Harangoztato Gazdasagátul, meg
marasztatik [Kv; SRE 138]. 1757: Sas János
Uram a' Harangoztató Gazdaságot le-téven, surro-
gáltatott az ő Kglme Officiumba Nemz. Telegdi
István Uram [Kv; SRE 190]. 1779: A' Haran-
goztató-Gazdaság-is változván, ujjabb személlýek
Candidáltattak azon hvatalra [Kv; SRE 236]
* ~ mester harangoztató gazda/gondnok; curator
pentru clopote; das Geläute betreuender Kurator.
1706: Veresegházi István Ur(am), Harangoztato
Mesteri Tisztitől régtől fogva butszuvan, választat-
ott ő kglme helyb(e) Nagyfalvi János Atyánk-
fia ujjabb Instructioval, mely szerint, mind a'
Sűtő Házakat jobb gondviselés alá venni, mind
penig a' Harangozástol való pénzt, nem a' Haran-
gozo által, hanem maga tartozik percipiálni; ugi
hogj többé Harangozo Ur(am) ahoz ne nyullyon;
hanem minden hozzá menő oda igazittson. Ez
iránt Nagyfalvi Ur(am) és más Harangoztato Mes-
terek Contrája léssen a' T. Consistorium tettzé-
séből, a' Collegium Seniors vagj Scribaja [Kv;
SRE 97] * ~ mesteri tiszt harangoztató gazdai/
gondnoki tisztség; funcția de curator pentru clo-
pote; das Amt des das Geläute betreuenden
Kuratoren. 1706: Veresegházi István Ur(am), Ha-
rangoztato Mesteri Tisztitől régtől fogva butszu-
ván, választatott ő kglme helyb(e) Nagyfalvi
János Atyánkfia [Kv; i.h.] * ~ mesterség ha-
rangoztató gazdai/gondnoki tiszt/tisztség; funcția
de curator pentru clopote; das Amt des das Ge-
läute betreuenden Kuratoren. 1708: A' Haran-
goztato Mesterségre választatott, Nagyfalvi János
Ur(am) [Kv; SRE 167].

harangöntő turnátor de clopote; Glockengießer.
1583: Jsmett az harang oethhoének attünk az
Ladaboll f 18 [Kv; Szám. 3/IX. 13]. 1584: Zeben-
be ... az harang Eotteonek Chinaltassaert (így!)

Atünk nekye f. 46. Adot ęo Maga Rezzet az haranghoz Masfel masat [Kv; i.h. 3/XV. 12]. 1597: Kadar Mihajl es az Harangoetheo. En magam, es zolgakis voltak, egy Nap estigh forgolottunk, az Tarazk Golyobis Eontesseben [Kv; i.h. 5/X. 12]. 1672: Lakatos Istvan Utam es Zilagy Ferencz Urameknak zam adasokrol Vallo Inventarium ... az segeswari harang ęntő [Mv; MvRLt 91. — Farczady Elek kijegyzése]. 1737: Vagjon az Harang ęntőnél tizenkettőd félfont réz, melyet Csęngetyű Csinálásért bé vezén [Brassó; ApLt 5 Apor Péter inv.]. 1757: Egy Rettégi Prodán nevű Harangęntőtől Magam Bélyegére valo három kised Harangotkákat es ket Csengettyűt vévén, fizettem eretle Rh f 25 xr. 30 [TL. Teleki Ádám költsęnaplója 113b]. 1763: Matthia Simon Harangęntő [Kv; Dic. XIV. 76].

Szn. 1720: Harangęntő Lénárt [Kv; i.h. V. 102]. 1735: Harangęntő János. Harangh ęntő Lénárd. [Kv; i.h. XX. 13b, 48]. 1737: Harangęntő Simon [Kv; i.h. XII. 12]. 1741: Harangęntő Simon [Kv; i.h. II. 22b]. 1750: Harangęntő Simon [Kv; i.h. IIb. 33].

harangęntő-legény calfă de turnător de clopote; Glockengießer knecht/bursche. 1584: Zebenbe az harang Eotheo legenyeknek Az eo Rend Tartassa zerint Attunk f 1 [Kv; Szám. 3/XV. 12].

harangpating ? harangvonósíj; curea de clopot; Glockenziehriemen. 1842: Harang patingat vett [Nyárádsztanna MT; MRElt. — Tomai László kijegyzése]. 1853/1854: Egy Harang patingat renováltattam [Mezőbergenye MT; i.h. — Ua.].

harangpénz harangozási díj, harangozáspénz; taxă/bani pentru trasul clopotului; Glöcknerlohn/geld. 1607: Harangozo Georgy deakkal vetette(m) zamot, akkor adot kezemhez f 12 ... Vgyan azon Georgy deak adot zamot az harangh penzreol f 8 d 20 [Kv; Szám. 9/XV. 6].

harangszó 1. harangozás; sunetul clopotului/clopotelor; Geläute. 1577: Az eyely Iaras felol, es Napaly Zankazas feleol eo kegmeke egez warosul wegeztek hogy a Iamborat ... ky utat aggya a harangzo vtan se haborichyak meg vtaba ... aky penig oly lezegeo vta weztet ember talaltatyk azt Regy zokas zerent eo kegme Biro vram bwntesse megh [Kv; TanJk V/3. 141b–2a]. 1662: Immár az evangélicus egyházi személynek jövedelme a nyrt paptól* elfogattatott ... Némelyek ... számkivetésre küldettek, es helyükbe a község akaratja ellen pápás papokat toltak elő, mely község, ha a harangszót hallván, a templomba nem ment, nehéz bírsággal büntettetett meg [SKr 106–7. — *A rk paptól]. 1735: Meg kell hirdetni, hogj mikor harang szot hallanak mingjárt mindenek fejjevesen tartoznak ki állani [Dés; Jk 456]. 1755: az nehaj Atyánk meg halálozik, es azt mondotta* más Emberek(ue)k, el megyek a Mezőre, hogy még a Harang szot se hallyam mikor el temetik [Albis

Hsz; BLév. — *A válófélben lévő feleség a férjével kapcs-ban]. 1854: Rendelem, hogy ... egy derék pap által mondando ima után minden harangszó nélkülűt csendességbe vitessem a sirhoz [Kv; Végr. H. Szentpály Elek végr.].

Szk: öreg ~ a nagyharang szólása, a nagyharanggal való harangozás. 1603: Ha ... derek dologh erkezyk tehát az szaz vramis czedulat ne varianak, hanem az eoregh harangzot halúan mingyarast gywlyenek be es megh ertwen az dologt egyenleo akaratbol deliberalianak [Kv; Szám. 4/VI. 442].

2. esti harangszó; clopotul de seară; Abendglocke. 1584: Amint az Eyely Iaras kialtas, Es harang zo vta(n) Bor Adas Es feokeppen zitkozodas feleol wegeztek volt, Mostannis Inuiolabil(ite)r azonba Iarion ell Biro vram eo kgme, Es akik azon wegezes elle(n) vetkeznek, megh bwntesse [Kv; TanJk V/3. 281a].

3. takarodó ~ esti harangozás/harangszó; trasul clopotului de seară; Abendgeläute. 1669: Az korcsomáko(n) Takarodó Harang szo uta(n) <bort> adnj senki ne mereszellyen sub poena f. 12 [Dés; Jk].

Alkalmasint ide vonható ez a csaknem egy századdal korábbi, de tollvétséges adalék: 1518: niolcz ora vtan korchio(n) bort ne aggianak Senkinek ... Valaky penig Takaro (!)* harangzo vtan bort adna korchio(n) tyz forint legien(n) az bwntesse [Kv; TanJk V/3. 157b. — *Nyilvánvaló tollvétség Takarodo h.].

harangtartó-fa harangállvány/szék; suport pentru clopot; Glockengestell, 1877: Csak egy harangtartó fa s rajta egy kis harang van [M.baksa Sz; ETF 107. 26].

harangütő harangnyelv; limba clopotului; Glockenschwengel. 1598: Hogy az harang wtteo meg teoreot volt Torozkora vitettetuk ... hagi megh chinaltak ... fizetünk Minden vezelyel Mihaly kouachnak f 15 [Kv; Szám. 7/XVI. 44]. 1822/1823: A Harang ütőre patingat vett [Mezőmadaras MT; MRLt].

harangvirág harangvirág alakú ékszer; bijuterie în formă de clopotel; Schmuckstück in Form einer Glockenblume. 1697: Egy harang virág; melyen vagyon középszerű Rubint edgy; az közül hat apro Rubint, az allyán is egy Rubint, az viragja fejér zománczos* [KGy. — *Aranymívek közt]. 1728: Egy Madaras láncon függő Robint, gyémántos es Gyöngyös ... Egy Gyémántos Harang Virag [Ks 40 Varia XXVIIIc Gyulafi László kezével].

harangvonás harangozás; trasul clopotului; Geläute. 1596: az harang vonasra Embert nem talantanak [Kv; Szám. 7/II. 9]. 1763: egy kis Harang vonásért nemis kell vala illy veszekedést indítani [Nagyida K; Told. 9].

harangvonó harangozó; clopotar; Glöckner. 1596: fizetünk az harang vonoknak az nap regel es estwe f – d. 3 | Az harang vonoknak fizetünk f – d 6 [Kv; Szám. 7/II. 28, 30].